Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)

Coordinadores:
Hermínia Planisi Gili i Margalida Rosselló Gaià

1 Portada 09.07.07 10:19 Página 3

SOBRE ONOMÀSTICA. JORNADES D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA (1993-2002)

1 Portada 09.07.07 10:19 Página 4

1 Portada 09.07.07 10:19 Página 5

Universitat de les Illes Balears

Govern de les Illes Balears
Conselleria d'Educació i Cultura
Direcció General de Política Lingüística

SOBRE ONOMÀSTICA. JORNADES D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA (1993-2002)

Coordinadores: Hermínia Planisi Gili
i Margalida Rosselló Gaià

Palma, 2004

1 Portada 09.07.07 10:19 Página 6

© del text: els autors, 2004
© de l'edició: Universitat de les Illes Balears, 2004
Primera edició: març 2004
Coberta: Jaume Falconer
Edició: Universitat de les Illes Balears. Servei de Publicacions i Intercanvi Científic. Cas Jai. Campus universitari. Cra. de Valldemossa, km 7.5. 07122 Palma (Illes Balears)

Impressió: Taller Gràfic Ramon. Gremi de Forners, 18. Polígon de Son Castelló. 07009 Palma.

ISBN: 84-7632-861-3
DL: PM 137-2004

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre ni de la coberta, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís dels titulars del copyright.

2 Índex 09.07.07 10:20 Página 7

SUMARI

PRÒLEG 11

VIII JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA. Artà, 1993 17

— *La primera toponímia catalana dels actuals termes de Santa Margalida i Maria referida a unitats d'explotació agrària* (Antoni Mas i Forners) 19

— *El recull toponímic del mapa topogràfic de Mallorca a escala 1:5.000*. (Antoni Ordinas Garau) 29

IX JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA. Sóller, 1994 31

— *Toponímia i talassonímia mallorquina als Columbrets* (Francesc Canuto Bauzà) 33

— *Interès antroponímic del monedatge d'Inca del 1329* (Joan Miralles i Monserrat) 47

— *Una incursió en els treballs toponímics europeus: l'exemple de l'«Atlante toponomastico del Piemonte Montano»* (Gaspar Valero i Martí) 59

— *Toponímia urbana: noms correctes? Un exemple d'Alaior (Menorca)* (Miquel A. Marquès Sintes) 63

— *Aspectes toponímics de la costa dels Amunts (Eivissa)* (Enric Ribes i Marí) 71

— *Els estudis de toponímia a la revista «Llucmajor de Pinte en Ample»* (Celso Calviño, Franc Jaume i Francisca Mut) 77

X JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA. Inca, 1994 83

— *Hi ha quelcom amagat a darrere d'alguns cognoms de jueus conversos de Mallorca?* (Antoni Llull Martí) 85

— *Els colors en els topònims* (Antoni Llull Martí) 91

— *Festes patronals d'Inca* (Gabriel Pieras) 97

2 Índex 09.07.07 10:20 Página 8

— *Noves aportacions a la toponímia de s'Albufera* (Francesc Lillo Colomar) 101

— *La toponímia d'Inca. Assaig de classificació*
(Josep Benítez Mairata i Francesca Vives Amer)..... 125

— *Toponímia documental de Sineu. Capbrevació de l'Honor de Defla*
(Bartomeu Mulet i Ramis, prevere) 131

XI JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA. Santa Maria del Camí, 1996 139

— *Presentació de les síntesis regionals en el projecte PATROM*
(Maria Rosa Planas Ferrer i Maria Planas Ferrer) 141

— *Coanegra, història i interpretació d'un topònim* (Mateu Morro i Marcé) 145

— *La toponímia de Formentera* (M. Pilar López Sastre i Gaspar Valero i Martí) 149

— *Toponímia urbana de la Ciutat de Mallorca (segona meitat del segle XV)*
(Maria Barceló Crespí) 167

XII JORNADA DE TOPONÍMIA I ONOMÀSTICA. Marratxí, 1997..... 177

— *Banyeres, un topònim de cap de brot* (Antoni Gili) 179

— *El llinatge Aguiló i els seus malnoms (s. XVII-XX)* (Maria Rosa Planas Ferrer) 181

— *Els malnoms de Llorito* (Andreu Ramis Puig-gros) 189

— *El puig de Mors i el castell de Mors, un aspecte de la toponímia antiga de Mallorca*
(Mateu Morro i Marcé)..... 195

— *Un recull dels genèrics i topònims més antics de la vall de Sóller (1232-1350)*
(Plàcid Pérez i Pastor) 203

XIII JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA. Sant Joan, 1999 213

— *A les entranyes de Selva, topònims* (Bartomeu Mateu)..... 215

— *Geografia llegendària de Palma* (Gaspar Valero i Martí) 221

— *Microtoponímia d'un monestir. El monestir de Santa Elisabet de monges jerònimes, de Ciutat* (Josep Estelrich i Costa) 227

— *Genèrics toponímics del pla de Mallorca* (Francesc Canuto Bauzà) 231

— *Alguns topònims històrics de la costa calvianera* (Josep Noguerol Mulet) 237

XIV JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA. Porreres, 2000 243

— *El topònim Llorito - Lloret de Vistalegre. Anàlisi evolutiva*
(Andreu Ramis Puig-gros i Antoni Ginard Bujosa) 245

2 Índex 09.07.07 10:20 Página 9

— *El P. Rafel Juan, arxiver de Lluc, estudiós de la toponímia* (P. Gabriel Seguí i Trobat) 255

— *El problema de la transcripció dels noms hebreus a les fonts medievals* (Jordi Gendra, Maria Rosa Planas i Maria C. Planas) 263

XV JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA. Manacor, 2002 271

— *Antroponímia de Binissalem (noms, llinatges i malnoms)* (Antoni Pol Marcús) 273

— *Antroponímia d'una vila artesana. Inca, 1872* (Gabriel Pieras Salom i Miquel Pieras Villalonga) 275

— *Els camins del terme municipal de Llorito* (Andreu Ramis Puig-gros) 285

— *Sa Indioteria [Palma, Mallorca]. Un cas de pervivència d'un topònim popular (*Antoni Ginard Bujosa) 305

— *Aplec de malnoms manacorins (1700-1730)* (Albert Carvajal, Joan Lliteras i Antoni Gomila)..... 317

— *Sobre l'etimologia de Bunyola* (Mateu Morro i Marcé) 341

— *La neotoponímia com a indicador dels canvis a la ruralia de Mallorca. El cas d'Inca i Selva* (Jaume Binimelis Sebastian i Antoni Ordinas Garau) 349

— *Sobre dos noms de reines de Mallorca: Violant i Esclarmunda* (Antoni Llull Martí) 359

— *El paisatge de Sant Llorenç des Cardassar a partir de la fitotoponímia* (Miquel Grimalt Gelabert i Raquel Rodríguez Gomila) 365

— *La repoblació mallorquina al sud del País Valencià després de l'expulsió dels moriscs (1609). Resum d'una recerca en curs (*Antoni Mas i Forners i Joan-Lluís Monjo i Mascaró) .. 379

— *La situació de la toponímia al litoral de Calvià* (Jordi Pagès Mas)..... 387

— *Toponímia i configuració urbana de Manacor al s. XVII* (Albert Carvajal Mesquida i Antoni Ferrer Febrer) 395

— *Transcripció i normativització toponímica* (Cosme Aguiló i Joan Miralles) 415

— *Les «relacions de descendents de jueus conversos de diferents pobles de Mallorca» (1809). Estudi onomàstic i històric* (Pau Mateu Vives) 423

3 Pròleg 09.07.07 10:21 Página 11

PRÒLEG

Els dies 2, 3 i 4 d'abril de 1982 tingué lloc a la sala capitular del monestir de la Real de Palma el VIIè Col·loqui d'Onomàstica, organitzat pels Departaments de Llengua i Literatura de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Palma i la Societat d'Onomàstica (SO). Presidiren algunes de les sessions Antoni Arribas, degà de la Facultat de Lletres; Francesc de B. Moll, membre d'honor de la SO; Albert Manent, president de la mateixa entitat; Joan Miralles, vicepresident de la SO i cap del Departament de Llengua Catalana de la Universitat; i actuà de moderador Enric Moreu-Rey, com a secretari general. El comitè organitzador era format pels professors Joan Miralles, Gabriel Bibiloni i Pere Rosselló, i pels alumnes Gabriel Camps, Miquel Vives, Catalina Valriu, Joan Font, Joan Buades, Catalina Calafat, Maria Francisca Sureda, Assumpta Gorrias, Miquel Àngel Llauger, Francisca Nicolau, Pep Noguerol, Maria Antònia Picó i Maria Obrador. D'altres organitzadors especialistes en onomàstica foren Cosme Aguiló i Antoni Llull, també membres de la Junta Directiva de la SO.

La Societat d'Onomàstica havia estat fundada a Barcelona el 1980, per impuls del professor Enric Moreu-Rey i d'un grupet de persones que formaren una primera comissió gestora presidida pel mateix professor. Anys abans havien celebrat ja alguns col·loquis, el primer dels quals a la Sala de Comalats, el 1973, i, successivament, a les Borges del Camp, Riudoms i Montblanc. El cinquè col·loqui tingué lloc a Vic el 6 i el 7 de juny de 1980. És a partir d'aquesta data que trobam publicats els treballs presentats en els col·loquis en el «Butlletí d'Onomàstica. Butlletí interior» (SOBI), el primer volum dels quals fou publicat aquest mateix any. Fins ara n'han sortit 88 números, el darrer dels quals duu la data de març de 2002. En aquest col·loqui de Vic trobam, entre els assistents mallorquins, Cosme Aguiló i Joan Miralles i, entre les adhesions figuren Gabriel Bibiloni, Antoni Llull Martí, Josep Mascaró Passarius, Gabriel Oliver Coll i Joan Veny Clar.

Les actes del Col·loqui de la Real foren publicades en els números IX (1982) i X (1982) del SOBI. El número IX conté la presentació del col·loqui a càrrec de Joan Miralles, i les ponències i/o comunicacions de Francesc de B. Moll, de Joan Miralles, de Joan F. López Casasnovas i d'Antoni Llull Martí. El número X conté els treballs de Vicenç M. Rosselló i Verger, d'Enric Moreu-Rey, de Cosme Aguiló, de Joan Coromines i Josep Mascaró Passarius, de Miquel Barceló, d'Àngel Poveda i Sànchez, de Jaume Riera i Sans, de Jaume Mascaró i Pons, de Maria Barceló i Crespí i de Climent Picornell.

Va ser l'impuls propiciat per aquest col·loqui el que mogué alguns estudiosos o interessats per l'onomàstica a reunir-se en sessions de treball de manera més o menys periòdica a partir de l'any 1985. De primer eren unes reunions de col·legues en pla prou informal. Cosme Aguiló i Onofre Rullan publicaren al SOBI un article titulat *Un nou estat de la qüestió dels reculls exhaustius de toponímia mitjançant fonts orals a Mallorca* (n. 26,

desembre 1986, pàg. 41-45), presentat en el XIè Col·loqui d'Onomàstica a Maó. Aquí, entre d'altres temes tocats, fan una breu descripció de les cinc primeres reunions. La primera tingué lloc el 16 de maig de 1985, al Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Facultat de Lletres de la nostra Universitat. La finalitat era «prendre contacte explicant cada un de nosaltres el que havíem fet en toponímia i el que teníem intenció de fer». Hi assistiren unes 10 persones. La segona se celebrà el 19 d'octubre de 1985 a Son Burguera (Felanitx), amb 14 assistents. La tercera va ser a Lluc, dia 7 de setembre de 1985, amb l'assistència de 13 persones. La quarta es fa ver a Porreres, el 8 de febrer de 1986, amb 16 persones assistents. La cinquena reunió és la de Pollença, celebrada el 26 d'abril de 1986, amb l'assistència de 14 persones, la sisena tingué lloc a la rectoria de Montuïri, el 22 de novembre de 1986, amb una trentena d'assistents. La setena tingué lloc a s'Estanyol, el 31 de gener de 1987, amb una dotzena escassa de toponimistes. El 6 de març de 1988, hi hagué una altra reunió a Montuïri, en petit comitè en què visitàrem l'arxiu municipal. Passaren després alguns anys sense aplecs. El 13 de març de 1993, hi hagué la vuitena reunió, al centre de tercera edat d'Artà, amb una assistència molt nombrosa: unes 70 persones. A partir d'aquesta trobada, si fa no fa cada any, hi ha hagut la corresponent diada d'onomàstica, amb una assistència mitjana d'una cinquantena de persones, organitzada pels departaments de Filologia Catalana i Lingüística General i de Ciències de la Terra. A partir de la creació, el 1995, del Gabinet d'Onomàstica, ha estat bàsicament aquest organisme el que ha pogut prestar la seva infraestructura per a fer possible les trobades. És així que el 29 de gener de 1994, tingué lloc la novena trobada de Sóller, el l3 de desembre de 1994, la d'Inca, el 20 d'abril de 1996, la de Santa Maria, el 29 de novembre de 1997, la de Marratxí (Pòrtol), el 16 de gener de 1999, la de Sant Joan, el 18 de novembre de 2000, la de Porreres i el 16 de març de 2002, la de Manacor.

Durant aquests anys hi ha hagut una sèrie d'esdeveniments que tenen relació amb l'onomàstica, tant des del punt de vista de la legislació com des de l'estandardització de la llengua en general i, en particular, de l'onomàstica. L'any 1983, el 25 de febrer, va ser aprovat l'Estatut d'Autonomia per a les Illes Balears. Aquí es feia constar que «La institució oficial consultiva per a tot quant faci a la llengua catalana serà la Universitat de Palma de Mallorca. La comunitat autònoma de les Illes Balears, d'acord amb una Llei de l'Estat, podrà participar a una institució que serà formada per totes les Comunitats que reconeguin la cooficialitat de la llengua catalana». Eren anys d'activitat frenètica, tots teníem la sensació que eren temps decisius. L'any anterior, el 1982, havia començat el mandat de Nadal Batle com a rector de la nostra universitat. La Universitat i, en definitiva, el Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, sovint via Obra Cultural Balear, rebia moltes peticions de particulars i d'institucions en demanda d'assessorament. Una vegada es tractava de saber quin era el nom tècnic en català d'un terme científic, una altra vegada es tractava de determinar quin model de llengua s'havia d'aplicar per a transcriure les intervencions dels parlamentaris o per a l'ús dels locutors de la ràdio i de la televisió o com a llengua vehicular en l'àmbit escolar, una altra vegada era algú, o alguna institució, que volia saber com s'havia d'escriure un llinatge o un topònim determinat, etc. En aquesta tasca d'assessorament intentàrem subvenir com poguérem a les necessitats de la societat balear i cal dir que no sempre era fàcil. La Universitat aleshores tenia pocs mitjans i al departament érem pocs professors i carregats d'assignatures a impartir.

Hi hagué un punt que va ser motiu especial de controvèrsia: el de l'ús de l'article en els topònims. El procés de debat durà quatre anys, de 1984 a 1988, i encara hi havia qui ho trobava poc temps. Ja el 9 d'octubre de 1984 es va celebrar una reunió sobre criteris a seguir

en la normativització toponímica, a la Facultat de Filosofia i Lletres, amb la participació dels Departaments de Català i de Geografia i del Departament de Català de Magisteri. Es va arribar a alguna conclusió, però hi havia criteris contraposats sobre si calia emprar l'article salat o el literari. De fet hi havia raons, d'ordre divers, que justificaven una o altra opció. Se'n parlà en diverses sessions en consell del nou departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB. Davant la divisió de parers vàrem optar per sotmetre aquest tema a la consideració de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. De fet els components de la Secció ja coneixien bé el problema, perquè els dies 12 i 13 d'octubre de 1985 s'havien desplaçat des de Barcelona i, junt amb diversos professors del Departament de Català i de Geografia, debateren monogràficament aquesta qüestió en llargues sessions en el monestir de la Real. A la fi la Secció Filològica aprovà un dictamen en el curs de les sessions dels dies 11 de març i 2 de desembre de 1988. D'altra banda, el Consell de Departament de Filologia Catalana Lingüística General aprovava i assumia el dictamen de l'IEC, que establia: «1. Pel que fa a l'article, recomanam que el nom oficial dels nuclis de població o altres topònims, majors o menors, s'ajusti a la solució adoptada per la llengua parlada local». Seguien les raons que justificaven aquesta decisió. D'altra banda, el dictamen especificava: «3. No obstant això, l'ús quasi constant a nivell formal de l'article estàndard, almenys fins al segle XIX i, en determinats àmbits, fins a l'època moderna, d'acord amb la mateixa coherència de funcionament de la llengua en registres més elevats, fa també admissibles les formes amb article estàndard dels topònims que en la llengua parlada duen article. Aquest ús és particularment justificat en els topònims contextualitzats, sigui per mitjà de la simple addició d'un genèric (carrer, plaça, baixada, puja, passeig, etc.), sigui en el curs d'un text més o menys llarg (en una narració, en un comentari radiofònic o televisiu, etc.)». Aquest dictamen junt amb una llista llarga de topònims balears fou publicada en el núm. 51 del BOCAIB del 28 d'abril de 1988 (pàg. 1984-88) i, més endavant, per l'IEC en els *Documents de la Secció Filològica. I.* (Biblioteca Filològica, XIX, Barcelona 1990, pàg. 119-129), per acord de la Secció del 21 de desembre de 1989.

Entretant, el 1986, hi hagué dos esdeveniments d'importància singular: la celebració del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana i la promulgació de la Llei de Normalització Lingüística per a les Illes Balears. Els qui formàvem part de la comissió redactora teníem clar que convenia fer alguna referència a l'estandardització toponímica. És així que l'article 14 disposa:

«1. Els topònims de les Illes Balears tenen com a única forma oficial la catalana.

2. Correspon al Govern de la comunitat autònoma, d'acord amb l'assessorament de la Universitat de les Illes Balears, determinar els noms oficials dels municipis, territoris, nuclis de població, vies de comunicació interurbanes en general i topònims de la comunitat autònoma. Els noms de les vies urbanes han d'ésser determinats pels ajuntaments corresponents, també amb l'assessorament esmentat, donant preferència a la toponímia popular tradicional i als elements culturals autòctons.

3. Aquestes denominacions són les legals a tots els efectes i la retolació ha de concordar amb elles. El Govern de la comunitat autònoma ha de reglamentar la normalització de la retolació pública, respectant en tots els casos, les normes internacionals que l'Estat hagi subscrit.

D'altra banda, la disposició transitòria 2 deia:

Tots els rètols indicadors a què fa referència l'article 14, i que no són escrits en català, o que ho són incorrectament, han de ser escrits correctament en aquesta llengua en el termini màxim de tres anys.

No obstant això, a més de la nova retolació, es podran conservar els rètols indicadors antics que tenguin un valor historicoartístic rellevant».

Atès el volum de peticions d'assessorament lingüístic que ens arribaven acordàrem crear, en el Consell de Departament del 28 d'abril de 1989, un grup de treball que seria el germen de la futura Comissió d'Assessorament Tecnicolingüístic. Aquesta comissió, amb reglament propi aprovat en el Consell de Departament de l'1 de juliol de 1997, és la que ha anat elaborant durant aquests anys una sèrie de dictàmens d'entre els quals destacaria els referits a llinatges i topònims de les Illes Balears, la proposta de normativització toponímica, la proposta del model de llengua per a les escoles de les Illes Balears, etc. Cal remarcar que aquests dos darrers projectes foren aprovats al seu moment per la Secció Filològica de l'IEC. També val la pena tenir en compte el fet que en les visites de la Secció Filològica de l'IEC a Eivissa, el 6 i el 7 d'octubre de 1990, a Menorca, del 8 i el 9 d'octubre de 1993, i a Mallorca, del 18 i 19 d'octubre de 1996, el tema de la normativització onomàstica hi va ser també present. Així mateix, en el marc de la Universitat de les Illes Balears, el 29 de gener de 1991, va ser creat el centre de terminologia (TERMCAT) i el 28 de març de 1995, el Gabinet d'Onomàstica (GO), integrats ambdós en el Servei Lingüístic de la UIB. El GO va ser fundat «com a servei i suport per a la docència, la recerca i el desenvolupament en el camp de l'onomàstica i les tecnologies associades i línies que s'hi relacionin que es desenvolupin en el futur a la Universitat de les Illes Balears. També es constitueix amb la finalitat de difondre els noms de lloc i de persona normalitzats a través de la resolució de consultes puntuals i publicacions, i l'organització d'activitats de recerca onomàstica i el disseny de cursos de formació en onomàstica».

Caldria encara remarcar alguns reports fets des del Departament de Geografia, avui de Ciències de la Terra, de la nostra universitat, que foren publicats en el SOBI i que d'alguna manera toquen el tema de la normativització toponímica: *Revisió i correcció toponímica del mapa 1:25.000 de les Illes Balears (Extractes*), de Joan Font, Miquel A. March, Climent Picornell, Onofre Rullan, Ramon D. Villalonga (vol. XIX, març 1985, pàg. 1-8); *Criteris lingüístics seguits per a la correcció dels mapes a escala 1:25.000 de les Illes Balears de l'Instituto Geográfico Nacional (I.G.N.),* dels mateixos autors (vol. XXIII, X Col·loqui de València, 29 i 30 de 1985, juny 1986, pàg. 517-520); *Un nou estat de la qüestió dels reculls exhaustius de toponímia mitjançant fonts orals a Mallorca*, de Cosme Aguiló i Onofre Rullan (vol. XXVI, XI Col·loqui de Maó, desembre 1986, pàg. 41-45*; La toponímia del mapa topogràfic balear a escala 1:5000*, d'Antoni Ordinas Garau (vol. LXVII, XX col·loqui Perpinyà 1995, pàg. 97-103).

Ara tenim el goig de presentar un aplec de les ponències i/o comunicacions llegides i debatudes en les diferents jornades d'onomàstica. Queden fora alguns treballs que han anat sortint en publicacions periòdiques, sobretot al mateix SOBI. L'elenc d'onomasticòlegs que han presentat treballs, per jornades, és el següent: Artà (1993): Antoni Mas Forners i Antoni Ordinas Garau. Sóller (1994): Francesc Canuto Bauzà, Joan Miralles i Monserrat, Gaspar Valero i Martí, Miquel A. Marquès Sintes, Enric Ribes i Marí, Celso Calviño, Franc Jaume i Francisca Mut. Inca (1994): Antoni Llull Martí (2), Gabriel Pieras, Francesc Lillo Colomar, Josep Benítez Mairata i Francesca Vives Amer i Mn. Bartomeu Mulet i Ramis. Santa Maria del Camí (1996): Maria Rosa Planes Ferrer i Maria Planes Ferrer, Mateu Morro Marcé, M. Pilar López Sastre i Gaspar Valero i Martí i Maria Barceló Crespí. Marratxí (1997): Mn. Antoni Gili, Maria Rosa Planes Ferrer, Andreu Ramis Puiggròs, Mateu Morro i Marcé i Plàcid Pérez i Pastor. Sant Joan (1999): Bartomeu Mateu, Gaspar Valero i Martí, Mn. Josep Estelrich i Costa, Francesc Canuto Bauzà, Josep Noguerol Mulet. Porreres

(2000): Andreu Ramis Puiggròs i Antoni Ginard Bujosa i P. Gabriel Seguí i Trobat. Manacor (2002): Antoni Pol Marcús, Gabriel Pieras Salom i Miquel Pieras Villalonga, Andreu Ramis Puiggròs, Antoni Ginard Bujosa, Albert Carvajal, Joan lliteras i Antoni Gomila, Mateu Morro Marcé, Jaume Binimelis Sebastián i Antoni Ordinas Garau, Antoni Llull Martí, Miquel Grimalt Gelabert i Raquel Rodríguez Gomila, Antoni Mas Forners i Joan Lluis Monjo i Mascaró, Jordi Pagès Mas, Albert Carvajal i Antoni Ferrer Febrer, Cosme Aguiló i Joan Miralles i Pau Mateu Vives. No és mester dir que la celebració d'aquestes jornades, i ara la publicació d'aquestes actes, demostra fins a quin punt l'onomàstica és un tema d'especial interès entre els joves, i no tan joves, estudiosos de la llengua en una de les manifestacions més emblemàtiques en la memòria col·lectiva del nostre poble: la dels noms de persona i de lloc.

Joan Miralles i Monserrat

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 17

VIII JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA

ARTÀ, 1993

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 18

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 19

LA PRIMERA TOPONÍMIA CATALANA DELS ACTUALS TERMES DE SANTA MARGALIDA I MARIA REFERIDA A UNITATS D'EXPLOTACIÓ AGRÀRIA[1]

Antoni Mas i Forners

VIII Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Artà, 1993

La finalitat d'aquest treball és estudiar a un àmbit concret, l'antiga parròquia de Santa Margalida,[2] les característiques i els mitjans de formació de la toponímia referida a unitats d'explotació agrària produïda per la societat feudal nascuda com a conseqüència de la conquesta i colonització de *Mayurqa*. Es tracta, cal remarcar-ho, d'una toponímia lingüísticament catalana —tret de les escasses pervivències de l'andalusina— però que sol aparèixer a la documentació en llatí o llatinitzada, si més no pel que fa als genèrics que poden composar el topònim.[3] He centrat l'estudi únicament en la toponímia referida a les tinences agràries de dimensions considerables (alqueries, rafals i honors) atès que la resta, aquella que fa esment, per exemple, al règim feudal (cavalleria, baronia, alou, honor, possessió...), a les tinences de menors dimensions (peça, sort, camp...) i als accidents geogràfics de qualsevol tipus, no fa altra cosa que reproduir la terminologia emprada a Catalunya.[4] Ho poden exemplificar, entre moltes d'altres, les següents citacions documentals, procedents de diversos esborranys —en català— d'escriptures notarials del 1377:

1. *Una peça* [de] *terra y gariga apel·lade lo camp de la Font (...) E afronta la dita pesa de terra de una part ab la honor d'en Domingo Monge e d'altre part ab la honor d'en Andreu Fabania* [sic] *y ab la cavalaria d'Elcudiola y d'altre part ab lo camí que partex de Santa Margalida y va a Campfuyós. Ítem un tros de paret que afronta ab lo dit camí y d'altre part ab la honor d'en Jacme Vey y d'altra part ab la honor del hereu d'en Guillem Beltran*.[5]

2. *Una sort de terra la qual yo avuia y posayia en la dita cavalaria la quals és asats prop la font de la pobla de Senta Margalida* (...) *la qual pesa de terra afronta de la una part ab lo camí públich e de les duas parts afronta ab les posacions d'en Jacme Vey e de le altre part ab ·I· troset de prat de Jacme Barsaló*.[6]

---

[1] Una versió d'aquest treball, modificada i considerablement ampliada, atès que s'hi estudia sobretot el procés de desaparició de la toponímia andalusina, va ser presentada al Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (Valencia, 2001) amb el títol *Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350*). El cas de la parròquia de Santa Margalida.

[2] Empraré aqueix terme per tal de designar la integritat de la parròquia de Santa Margalida, convertida en terme municipal en els inicis del segle XIV, que va conservar aproximadament els mateixos límits fins al 1836, data en què se'n va segregar el municipi de Maria de la Salut.

[3] Cosa que, d'altra banda, no és res pus que un reflex dels usos lingüístics a la documentació de l'època.

[4] Sobre la toponímia i els genèrics aplicats a les tinences agràries, vegeu J. BOLÓS (1997).

[5] ARM PN T-612 f. 25.

[6] ARM PN T-612 f. 39v.

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 20

> 3. *·I· altre sort de terra la qual yo avia e poseyia en la dita cavaleria asats prop del Stanyol (...) E afronta aquesta dita pesa de terra a la ·I· part a ·I· cararany que ve devés lo Stanyol y va devés Ero e de le altre part ab la posació d'en Pere Lonpart e de altre part ab les garigas comunes dels habitadós de la dita cavaleria e de la altre part afronta ab la posació d'en Jacme Vey.*[7]

L'anterior, d'altra banda, no té res d'estrany, si tenim en compte aquesta toponímia és conseqüència de l'empelt a Mallorca d'un sistema socieconòmic —el feudalisme— des d'una àrea concreta —Catalunya— i de la destrucció de la societat indígena illenca.

LA ZONA OBJECTE D'ESTUDI

L'antiga parròquia de Santa Margalida està situada al nordest de l'illa, a la badia d'Alcúdia i tenia una superfície aproximada d'entre 11.500 i 12.000 hectàrees. Durant l'època andalusina formava part del districte de Muruh, on es crearen dues parròquies, Sant Joan de Muro i Santa Margalida de Muro, ambdues recollides a la butlla d'Innocenci IV del 1248. El terme assignat a la parròquia de Santa Margalida formava part del patrimoni rebut pel comte d'Empúries en el repartiment de Mallorca, que passà a integrar la seva baronia a l'illa.[8] De les seves terres a Santa Margalida, el comte en donà en alou franc tres alqueries al bisbe i capítol de Mallorca[9] i dues jovades a la parròquia de Santa Margalida (E. de K. AGUILÓ, 1911). De la resta en cedí una part en feu —les anomenades cavalleries. Aquests feus, tots ells situats en la parròquia de Santa Margalida, eren els de Santa Margalida i Hero, el de Castellet, el de Maria, el d'Alcudiola, el de Roqueta, i el de sa Torre.[10] Una de les característiques de la parròquia de Santa Margalida durant l'edat mitjana era la baixa densitat de població, inferior a un foc per quilòmetre quadrat en totes les recaptacions del morabatí del segle XIV, cosa que explica que les les grans tinences —alqueries i rafals— ocupassin més del 95% de l'extensió del terme.[11]

LA REUTILITZACIÓ DE LA NOMENCLATURA ANDALUSINA

En el decurs del segle XIII, i com a part d'un procés general a tota l'illa, els termes àrabs alqueria i rafal perderen el seu sentit originari[12] i es convertiren en un genèric amb el

---

[7] ARM PN T-612 f. 39v-40.

[8] La baronia del comte d'Empúries integrava una part de Ciutat, aproximadament dues terceres parts de Sóller, i gran part de l'antic yuz de *Muruh* (SOTO, 1984: 7-39).

[9] A començaments del segle XV, les alqueries i rafals sota alou del bisbe i capítol de la Seu eren les següents: «*Los Gassons», l'alqueria dita «Sabisbal», una altra alquèria de pertinències de l'anterior alqueria, i un rafal vers la marina posseït per Joan Pastor*. (ARM RP 2006 f.785-786).

[10] Les primeres referències conegudes a aqueixes cavalleries es troben a ARM ECR 344 f 156, E. de K. AGUILÓ, (1911); MARCH-ROSSELLÓ (1981: 170-171); ALOMAR-ROSSELLÓ (1989: 168, 173, 176).

[11] El 1578 la superfície de les grans tinences —aleshores anomenades possessions— suposava aproximadament el 95% del total del terme. Aquesta relació s'ha obtingut restant l'extensió de les parcel·les i de la grandària aproximada de les cases i trasts dels nuclis de població a la del conjunt de l'antic municipi.

[12] Respecte d'aqueixa toponímia, vegeu À. POVEDA (1979-1980; 1992).

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 21

qual, juntament amb el d'honor, es designaven les tinences de dimensions considerables cedides (íntegrament o dividides en fraccions) als beneficiaris o als colons en domini útil o ple.[13] Normalment, amb el genèric alqueria es feia esment a les tinences de major grandària i amb el de rafal a les de dimensions inferiors —però superior en tot cas a les parcel·les, camps o sorts de terra. Tanmateix, no resulta estrany que es produeixi una indentificació entre ambdós termes (*alcheria seu dictus rafallus Senceres qui alias vocatur lo rafall dels Deulosals* —1275—; *alquerie sive rafallo de Benicalvell* —1331—; *rafallo seu alqueria vocato de les Coves que est in valle de Nuce* —1339—)[14] que, tal volta, era només un «record» dels apel·latius amb els quals s'hi feia referència en les primeres actes notarials. Per la seva banda, sembla que el genèric honor feia referència tant a les alqueries com als rafals; de fet, la mateixa tinença pot aparèixer referenciada indistintament com a honor (*honore Petri Fornari* —1337—) o com a rafal o alqueria (*alqueria Petri Fornari* —1308—).[15] Resulta habitual també que, sobretot en el segle XIII, els genèrics alqueria i rafal apareguin precedits o com a sinònims dels apel·latius —tenència o possessió, en singular o en plural, amb els quals es podia fer referència a la divisió de l'alqueria o rafal en diverses parts, però també fer esment a la totalitat de les parcel·les o tinences tingudes pel mateix colon o beneficiari —i que aleshores integraven l'alqueria o rafal feudal. Pel que fa a la nova toponímia referida a alqueries, rafals i honors de l'àrea objecte d'estudi, cal distingir entre la descriptiva i aquella formada a partir de l'antropònim del posseïdor.

LA TOPONÍMIA DESCRIPTIVA

La toponímia descriptiva emprada per tal de designar alqueries i rafals és molt escassa;[16] només n'he pogut documentar quatre casos, en què és emprada per tal de nomenar rafals: un que fa esment al color clar del terreny (—1371—[17] i tres més que, curiosament, fan esment a la presència de coves, que devien constituir l'únic referent geogràfic que podia individualitzar aquells indrets, caracteritzats per la seva planor i per compartir una vegetació molt similar —pinar, alzinar i garriga: *raffallus de ses Coves des Pîlars (1346), raffalli vocati de la cova d'en Serdà (1347) rafallo seu alqueria vocato de les Coves que est in valle de Nuce (1339)*.[18] A més dels anteriors, es documenten altres topònims descriptius, però que no fan referència a alqueries o rafals. Si els he indicat ací és perquè designaven contrades àmplies, que de vegades podien abastar divereses alqueries i rafals: es tracta del bosc anomenat pinar (1272), situat a la vorera de la mar (*boschi que vocatur pinar*);[19] de la vall

[13] Sobre les relacions socials entorn de la terra introduïdes amb la colonització, vegeu R. SOTO (1984, 1990).

[14] ECR 348 f. 149 -149v; ARM PN M-2 f. 165-165v; ARM PN M-4 f. 24-25.

[15] ARM PN R-11 f. 49v ; ARM PN M-1 f. 87.

[16] Era més habitual per referir-se a sorts o peces de terra i a accidents geogràfics, com torrents, barrancs, puigs, els quals solen aparèixer esmentats com a límits de tinences.

[17] ARM PN T-12 f. 35-36 (1371).

[18] ARM PN M-5 f. 48-49; ARM PN M-5 f. 95-96; ARM PN M-4 f. 24-25.

[19] El tenor d'aqueix establiment deixa ben clar que el bé establit no és una alqueria ni un rafal, sinó simplement un bosc (*quendam quantitatem cuisdam boschi que vocatur pinar qui boschus est in parrochia Sancte Margarite de Muru*) tingut en nom del comte d'Empúries, del qual es reservava tota la fusta per a ús comú de la gent de la predita parròquia de Santa Margalida i de la parròquia de Sant Joan de Muro (*tota fusta que ibi est et cetero fuerit sit comunis et ad usum ommium gentium que nunc sunt et inde fuerint de predicta parrochia Sancte*

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 22

de la Nou[20] (*in valle vocata de Nuce*), on eren ubicades documentalment, a més d'en el terme de Santa Margalida, les alqueries de Binicavell i Roberia, en el segle XIII (1273).[21]

LA TOPONÍMIA FORMADA A PARTIR DE L'ANTROPÒNIM DEL POSSEÏDOR

La gran majoria de la nova toponímia referida a alqueries, rafals i honors es formà unint el nom o llinatge del posseïdor (o antic posseïdor) al genèric. Es tracta, en molts de casos, d'una toponímia efímera, que, fins que es produí una certa establitat de la població —a mitjan segle XIV—, només solia perdurar el temps que romania en mans del mateix colon o beneficiari o, com a molt, poc temps després de la seva mort o de l'alienació de la tinença, tot i que hi ha casos —com Deulosal, Montblanc, Roqueta o Vallobera— en els quals el topònim va romandre sense que s'hagués produït la permanència de colons amb el mateix llinatge.

Aqueix mitjà de formació de toponímia, que ja era l'habitual en el segle XIII, s'havia consolidat plenament en la primera meitat del segle XIV. En poden servir d'exemple, entre molts d'altres, els següents:

1. *Els confrontants de la meitat d'un rafal —que no és anomenat— establit el 1273: affrontat dictus raffallus cum omnibus suis pertinenciis et tenedonibus ex ·I· parte cum honore Arnaldi de Olivis quondam et ex alia parte cum honore Renovardi de Malbosch et ex alia parte cum tenedone alcherie voccata Maria et cum alcheria sive possessionibus alcherie Petri de Luch Rog et ex alia parte cum honoribus sive tenedonibus d'en Berengarii Clavel et Petri sa Verdera et ex alia parte cum rafallo Petri de Luch Rog*.[22]

2. *La venda, el 1275, d'una tercera part de l'alcheria seu dictus rafallus Senceres qui alias vocatur lo rafall dels Deulosals:*
affrontat ex ·I· parte cum tenedonibus alcherie voccate Columbars et ex alia parte cum tenedonibus alcherie voccate Maria et ex alia parte cum tenendonibus alcherie voccate Nepta et ex alia parte cum tenodonibus alcherie quod hodie tenet en Ricolf et cum alcheria d'en Carbonel et d'en Garssia.[23]

LA TOPONÍMIA TRANSPORTADA DES DEL CONTINENT

Potser sota aquesta denominació caldria incloure tots aquells topònims formats a partir de l'addició d'un llinatge toponímic —els formats per un topònim, precedit o no de la partícula *de*— als genèrics alqueria, honor o rafal. Tot i que aquesta classificació hauria de comprendre també els referits a accidents geogràfics de qualsevol tipus (orònims,

Margarite et de parrochia Sancti Johanis de Muru) [ARM ECR 348 f. 53v-54]. Tanmateix, el 1338, aqueix bosc, ja anomenat simplement pinar, era considerat part d'un rafal (*cuiusdam pinari prout idem pinar est in dicta parrochia* [Santa Margalida] *in quodam rafallo*. Arxiu Municipal de Santa Margalida, pergamí núm. 5).

[20] Aquest és el topònim conservat actualment.

[21] ARM ERC 348 f. 64-64v.

[22] ECR 348 f. 68.

[23] ECR 348 f. 149.

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 23

hidrònims, vegetació, vies i edificis...), m'he detingut només en els que remeten a nuclis de població existents en el continent[24] amb un caràcter *transportat* clar —cosa que no succeeix amb la resta— i en aquells de naturalesa descriptiva en què el seu transport està perfectament documentat.

Com es pot apreciar en les llistes de topònims anteriorment exposades, els llinatges toponímics units als apel·latius genèrics aplicats a tinences agràries són molt habituals, cosa que, d'altra banda, no és més que el reflex de l'abundància d'aquest tipus de cognoms durant els segles XIII i XIV.[25] Ací em centraré només en aquells casos que el transport acabà per convertir-se en absolut; és a dir, en aquells que l'alqueria, honor o rafal va perdre aqueix genèric i el llinatge toponímic es va convertir en l'única denominació de la tinença (aqueix fenomen també es produí amb llinatges no toponímics, o que almanco no ho eren estrictament, com *Deulosal* i els *Gassons*).[26]

1. Campfullós (a). És el nom d'una alqueria documentada el 1273 (*alcherie voccate Camp fuyllós*)[27]i el llinatge d'un dels seus posseïdors a la mateixa data (*Petro de Campfuyllós habitatori parrochie Sancte Margarite de Muro*), que continuava existint en el segle XIV a Santa Margalida. Atès que el llinatge apareix documentat a Catalunya,[28] cal pensar que es tracta d'un topònim transportat, molt possiblement des del Principat.[29]

2. Castellet (a). Amb aqueix terme es fa referència tant al feu cedit, ja el 1256, pel comte d'Empúries al cavaller Bernat de Castellet,[30] com al nom d'una alqueria tinguda sota aquest alou (*alquerie de Castelleto*),[31] que substituí l'andalusí Sentoder.[32] Resta clar, doncs, que es tracta d'un topònim transportat i que el seu origen és català, però no la localització del topònim que el va originar, atès que l'apel·latiu Castellet és molt freqüent a Catalunya.[33]

3. Montblanc. Tal com he exposat anteriorment, el topònim *Benilacham* fou substituït pel llinatge toponímic Montblanc, que portava el que segurament fou el primer posseïdor de l'alqueria, en Bartomeu de Comabella de Montblanc (*Bartholomeo de Comabela de Montealbo).* Que aquest portàs un doble llinatge toponímic, i que tots dos remetin a poblacions catalanes, fa que el seu origen català sigui molt clar i que probablement el segon llinatge indiqui quina era la seva residència abans d'establir-se a Mallorca; per tant, el llinatge Montblanc possiblement remeti a la vila del mateix nom del camp de Tarragona.

---

[24] Si faig servir aquest terme és perquè a Mallorca es localitzen topònims que remeten, per exemple, a un origen navarrès —com Navarra, a Pollença— o llombard —els Llombards, a Santanyí. Així i tot, cal fer esment que la gran majoria d'aquests topònims transportats són d'origen català.

[25] Sobre l'abundància dels llinatges toponímics a Mallorca durant l'edat mitjana vegeu ROSSELLÓ-VIDAL (1982).

[26] De vegades, el caràcter descriptiu d'aquests topònims ha motivat l'aparició d'etimologies populars, totes sense cap fonament, com la suposada existència d'un castellet a Castellet, d'una torre a sa Torre, d'un turó blanc a Montblanc —cosa que, a més, contradiu l'edafologia: la terra d'aquell indret sol ésser roja. Com es podrà comprovar seguidament, es tracta de topònims transportats des de Catalunya a Mallorca.

[27] ECR 348 f. 113.

[28] A. Garcia (1968).

[29] Aquest topònim es conservà sense cap modificació fins al segle XV. En el segle XVI li afegiren el possessiu *son* (Son Campfullós), que mudà fins a convertir-se en Son Fullós, forma usada actualment.

[30] ECR 344 f. 156.

[31] ARM S-9 f. 23-23v (1333).

[32] Com ja havíem indicat, el 1371 apareix anomenada com l'*alqueria vostra vocata Castellet alias vocata Sentoder* (ARM PN T-12 f. 37v-40v).

[33] El topònim actual és *Castellet*, sense article, que és la forma més emprada, o *es Castellet*, amb article, que feien servir algunes persones d'edat.

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 24

4. Roqueta (a). Molt probablement té el seu origen en el llinatge toponímic d'un dels seus primers posseïdors, en Cardona de Roqueta, al qual el procurador del comte d'Empúries va establir, juntament amb en Pere Guàrdia, dues parts de l'alqueria Roqueta.[34] Com en el cas anterior, que aquest posseïdor dugués un llinatge toponímic doble (Cardona i de Roqueta) i que ambdós topònims indiquin poblacions catalanes fa pensar que aquest darrer topònim (de Roqueta) remet a la seva residència a Catalunya; una població, en tot cas, difícilment identificable per mor de l'existència de diverses poblacions amb el mateix nom al Principat.

5. Santa Eulàlia (a). En el segle XIII aqueixa alqueria apareix documentada el 1242 (MARCH-ROSSELLÓ, 1981:57) i el 1272 (*alcheria voccata de Sancta Eulalia*).[35] Podria tractar-se d'un hagiotopònim fossilitzat durant l'època andalusina o d'un topònim àrab que fes referència a una costa elevada (*sanad al-'uliya*), tal com proposa en Guillem Rosselló Bordoy per al seu homònim situat en el terme de la Ciutat de Mallorca (MUT-ROSSELLÓ, 1993:55-59,101). Tanmateix, no pens que es tracti ni d'una cosa ni de l'altra, atès que la situació del topònim —confrontant amb la mar i l'albufera— no sembla que fos la més idònia per a la ubicació d'una església. El mateix cal dir del possible ètim andalusí, ja que l'alqueria se situa en una planura on no existeix cap «costa elevada». Pens que resulta més probable que es tracti d'un topònim transportat, potser des de Catalunya o Occitània, on existien nombroses esglésies dedicades a Santa Eulària.

6. Santa Margalida (a). Es tracta de l'advocació a la qual fou dedicada l'església bastida en els terrenys de l'alqueria de Yachat o Hiachat (*la sgleya de aquí instituhida de Hiachat* —1247—), ja documentada el 1243 (ALOMAR-ROSSELLÓ,1989:167) i definitivament institucionalitzada com a parròquia en la butlla del 1248. Aquest hagiotopònim, en el decurs del segle XIII, va substituir l'andalusí de Yachat o Hiachat i va passar a designar tant aqueixa alqueria (*alcheria Sancte Margarite* —1340—),[36] com la cavalleria o senyoriu feudal que la comprenia (*cavalleria nuncuptae Sanctae Margaritae de Muro et de Ero*), el terme assignat a la parròquia —que, a partir de la primera meitat del segle XIV, es convertí en el seu terme municipal—,[37] com també el nucli de població que es va formar en les terres de l'alqueria (*ville et parrochie Sancte Margarite de Muro* —1321—).[38] Si l'he inclòs dins els topònims transportats és perquè —si interpret correctament un document al

[34] Biblioteca de la Real, BB-1-141-26. Topònim conservat.

[35] ECR 348 f. 53v-54. El topònim es conserva en l'actualitat, usualment deformat en Son Taulari, per la confusió de la partícula Santa amb el possessiu *son*.

[36] ARM PN M-4 f. 88v. El 1301 també es feia referència a l'alqueria Santa Margalida, com a una de les que integraven la cavalleria que després fou anomenada de Santa Margalida: *Nos Jacobus dei gratia rex Maioricarum* (...) *damus et concedimus vobis Berengario Arnaldi de Insula militi et vestris successoribus in aeternum omnes justitias civiles tantum in alcareis vocatis Sancta Margarita Hero et in rafallis vocatis Baxachdiria et Reboster et in rafalli d'en Castelló quem tenet quidam vocatus Colomeriis que alcariae et rafalli sunt in parrochia Sancte Margarite de Muro in insula Maioricarum in portione seu parta nobilis comitis Empuriarum* (Còpia del 1620 continguda a la capbrevació de les cavalleries de Santa Margalida de Pere Ramon Safortesa, ARM ECR 1148 f. 6v-7v).

[37] Vegeu-ne una mostra, recollida de documents del segle XIII: *termino Sancte Margarite de Moro* (1270, Arxiu Torrella armari 14, pleg 32 núm. 34) *parrochie Sancte Margarite de Muru* (1272 ECR 348 f. 58v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 69); *Matheo Aham qui alias per gentes voccaris Maymon habitatori Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 109)); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 111v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 112); *parrochia Sancte Margarite de Muro* (1290, Arxiu Torrella armari 14, plec 30 núm. 234).

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 25

qual ara faré referència— la parròquia hauria estat dedicada a Santa Margalida per mor que el primer o els primers clergues de la parròquia creada a Hiachat probablement procedien d'una parròquia o monestir anomenat Santa Margalida d'Empúries (*Sanctae Margaritae de Empurias*). Aquests, si la meva hipòtesi és la correcta, no haurien fet altra cosa que dedicar la nova parròquia a la mateixa advocació del monestir o parròquia del qual procedien; un trasllat d'advocació que, a la llarga, s'hauria convertit en trasnport toponímic.

Caldrà, però, argumentar aquesta proposta. El comte d'Empúries, en Pons Hugó, va cedir dues jovades en alou franc a l'església creada a Hiachat, donació que ja s'havia duit a terme el 1247 (*la cavalleria qui és dita Yachat, e són setze jovades, retingudes dues jovades en lo comun loch, les quals en Guillem Hugo ja dit dóna a la sgleya de aquí instituïda, de Hiachat).*[39] En una còpia d'un document del 1290 s'indica que aquestes dues jovades havien estat cedides pel comte a l'esmentada església i als seus germans, en poder d'en Joan de Verdera, prevere i procurador de Santa Margalida d'Empúries (*dictas duas jovatas terrae de Yachant pro ut melius datae et assignatae fuerunt per alodium franchum per Guillermum Ugo quondam tunc administratorem seu procuratorem domini Ponciis Ugonis bonae memoriae Dei gratia ecclesiae predictae et fratibus eiusdem in posse fratris Joannis Verdarie praesbyterii et procuratoriis Sanctae Margaritae de Empurias*).[40] Tot i que no es pot precisar quan es produí aquesta donació, en tot cas era anterior al 1247, i —com veurem més endavant— no seria estrany que s'hagués produït en els primers anys que seguiren la conquesta. Que en Joan de Verdera, un prevere, rebés aquesta donació com a procurador de Santa Margalida d'Empúries i que s'esmentin els germans de la dita església (*gratia ecclesiae predictae et fratibus eiusdem in posse fratris Joannis Verdarie praesbyterii et procuratoriis Sanctae Margaritae de Empurias*) fa pensar que, almenys en principi, l'administració de l'església s'encomanava a l'església o monestir de Santa Margalida d'Empúries. Si això fos així, aquesta donació comptaria amb, almenys, un paral·lel, atès que el 1233 en Carrós, senyor de la cavalleria de Felanitx, féu donació de dues jovades al monestir de Sant Pau de Camp, de Barcelona, a l'església de Santa Maria de Felanitx i al seu rector, que aleshores era fra Armengol, monge d'aqueix monestir (Rosselló 1972,17-18).

La presència de clergues procedents de Catalunya no té res d'estrany —cal recordar que, en les primeres dècades que seguiren a la conquesta, el clergat mallorquí era *importat*—, com tampoc tendria res d'estrany que els clergues procedents de Santa Margalida d'Empúries haguessin dedicat l'església creada a Mallorca a la mateixa advocació de l'església o monestir d'on procedien: en el segle XIII, a la parròquia veïna de Sant Joan de Muro, es bastí un oratori a l'alqueria de Castell-Llubí, que formava part del domini feudal del monestir de Sant Feliu de Guíxols. Significativament, aqueix oratori (avui parròquia) estava dedicat, ja el 1297, a Sant Feliu (Alomar, Rosselló 1989, 72).

7. Sa Torre (a). Amb aqueix terme es fa referència al feu cedit al cavaller Pere Sa Torre, ja documentat el 1272, i a l'alqueria en la qual habitava el descendent d'aqueix cavaller, en Pere sa Torre en la primera meitat del segle XIV, que en la segona meitat de la centúria ja era anomenada sa Torre. Pel fet que aquest cavaller fos de la maïnada del comte d'Empúries, cal pensar que era d'origen català, tot i que aquesta circumstància no es pot assegurar fefaentment.[41]

[38] Arxiu Municipal de Santa Margalida, pergamí núm. 3.
[39] E. de K. AGUILÓ (1911).
[40] Arxiu Diocesà de Mallorca III/163/4.
[41] Topònim conservat.

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 26

8. Vallobera (a). No es pot precisar si es tracta d'un topònim traslladat o transplantat, atès que no he pogut documentar cap posseïdor de l'alqueria amb aqueix llinatge —existent però a altres indrets de Mallorca durant el segle XIV (Miralles 1997, 668)—; en tot cas, el seu origen català resulta clar, atès que existeixen diferents poblacions a Catalunya amb aquest nom.[42]

A més, cal fer notar que en el terme de l'antiga parròquia de Santa Margalida, en concret en l'actual terme municipal de Maria de la Salut, existeixen dos topònims que es poden considerar com a toponímia transportada, però que no he pogut documentar en les fonts medievals: la vall d'Aran, vora Roqueta, i ses Tarragones, un antic sementer de la possessió Montblanc. Desconec si el topònim ses Tarragones té cap tipus de relació amb el de Montblanc, però, en tot cas, resulta curiós que dos topònims procedents de la mateixa comarca de Catalunya se situïn un devora l'altre a Mallorca.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, A. M. «Què te que veure Catalunya amb Mallorca? Som catalans els mallorquins?». A: *Conferències sobre regionalisme dites pels A. M. Alcover, Benet Pons i Fàbregues, Lluís Martí Ximenis, Llorenç Riber i Miquel Ferrà al Centre Català de Mallorca*. Palma, 1909.

ALOMAR, G.; ROSSELLÓ R. *Història de Muro. 1229-1349.* II vol. Mallorca, 1989.

ALOMAR, G. [et al.]. *Història de Muro.* Vol. I. Palma, 1994.

BOLÓS, J. «Aportació al coneixement de les terres de conreu a Catalunya a l'edat mitjana». *Acta Histórica et Archeologica Mediaevalia* 14-15, 1997, pàg.143-174.

FONT, A. [et al.]. *Una vil·la romana al pla de Mallorc*a. Palma, 1995.

FONT, B. *Historia de Llucmajor. Volumen primero*. Palma, 1973.

GARCIA, A.; GARCIA, A. *El solar catalán, valenciano y balear.* Barcelona, 1968.

KOSKA AGUILÓ, E. «Pons Hugo, Comte d'Ampúries atorga a'n Ramon de Pedardell reducció a una sola cavalleria de les dues que havien de prestar el dit Ramon y son germà quondam, per terres que tenien en feu en el terme de Muro —16 desembre 1247—». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* XIII, 1911, pàg. 287-288.

MARCH, J. F.; ROSSELLÓ, R. *Història de Santa Margalida. De la prehistòria al segle XVI.* Mallorca, 1981.

MAS, A. *Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII*. Mallorca: Ajuntament de Santa Margalida, 1997.

MUT, A.; ROSSELLÓ, G. *La Remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca.* Palma, 1993.

POVEDA, A. «Repertori de toponímia arabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1300)». *Fontes Reum Balearium.* Vol. III, 1979-1980, pàg. 81-119.

— «Mayurqa. Un espai agrari d'alqueries i rafals». *Estudis d'història econòmica* 1, 1992, pàg. 5-11.

[42] Topònim conservat fins al segle XVIII.

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 27

ROSSELLÓ, R. *Felanitx a mitjan segle XIII.* Felanitx (Mallorca), 1972.

ROSSELLÓ, J.; VIDAL, J. A. *Incidència de la toponímia catalana sobre els llinatges de Mallorca*. Palma, 1982.

SOTO, R. «Sobre mudéixars a Mallorca fins a finals del segle XIII». A: *Estudis de Prehistòria, d'Història de Mayurqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló i Bordoy*. Palma, 1982, pàg.197-221.

— «Introducció». A: *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca. Edició a cura de Ricard Soto i Company*. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1984.

— «"Repartiment" i "repartiments": l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII». A: *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales.* Barcelona: CSIC, 1990, pàg.1-51.

VERGER, J. *Breve historia de la villa de Santa Margarita escrita en latín por el Dr. Juan Verger Presbítero y Rector de dicha villa traducida al castellano por Don Simón Alzina traducida al castellano por D. Simón Alzina Presbítero y Rector de N. Señora de la Sapiciencia. Año de 1830*, Palma, 1884. [L'original data del segon quart del segle XVIII].

VIII1 Antoni Mas 09.07.07 10:22 Página 28

VIII 2 Antoni Ordinas 09.07.07 10:22 Página 29

EL RECULL TOPONÍMIC DEL MAPA TOPOGRÀFIC DE MALLORCA A ESCALA 1:5.000

Antoni Ordinas Garau

VIII Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Artà, 1993

L'objectiu de la present comunicació és avançar els primers resultats dels treballs d'arreplega toponímica per al *Mapa Topogràfic Balear* a escala 1:5.000, tasca en la qual bastants dels aquí presents heu participat.

Per encàrrec de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear, i ja des de fa uns anys, s'està realitzant l'aixecament cartogràfic de la quasi pràctica totalitat del territori balear. Elementals raons de política i planificació territorials —que obliguen a comptar amb una eina de gran qualitat i detall com és la proporcionada per aquest mapa topogràfic i la seva gran escala—, aconsellaven aquesta empresa, avui en un avançat estat d'execució. De fet, i pel que fa a la nostra illa, els treballs de camp s'iniciaren l'any 1991 i a hores d'ara es troben pràcticament enllestits.

Els organismes cartogràfics encarregats de la realització del projecte —l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC) i l'Empresa Municipal d'Informàtica (EMISA)—, encomanaren al Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears, i sota la direcció de Climent Picornell i jo mateix, la que es plantejava com una ingent tasca de recol·lecció toponímica per a vestir el mapa de les Balears.

Les magnífiques condicions de l'escala i la precisió, tant planimètrica com altimètrica, permeten pràcticament la total identificació dels distints elements del territori, les quals converteixen aquesta cartografia en idònia pels reculls de toponímia, fins i tot exhaustius. Tanmateix, cal advertir que l'exhaustivitat no ha estat l'objectiu perseguit. En aquest cas, com a qualsevol altre mapa topogràfic, la toponímia esdevé un sostre més del sistema gràfic que no convé ultrapassar, ja que una excessiva presència toponímica implicaria la minva d'altres tipus d'informació planimètrica que també el caracteritzen.

Així, després de quasi tres anys de treball ininterromput, l'equip format per una cinquantena de persones provinents dels camps de la geografia, la filologia, la història i, fins i tot, de la biologia, ha acabat recentment els treballs de camp mitjançant els quals s'ha efectuat la recollida i localització cartogràfica de la toponímia. Una bona part d'aquests operaris no eren novells en aquest tipus de tasca en haver realitzat amb antelació diversos reculls més o menys complets de certs municipis o àrees. En alguns d'aquests casos el treball ha servit per a esperonejar-los, després d'un parèntesi, i reprendre l'activitat del recull iniciat temps enrera. Per a d'altres, encara que fos la primera presa de contacte, no va ser impediment —i això és un aspecte força positiu—, per a engrescar-los en una arreplega que sovint voreja l'exhaustivitat. En qualsevol cas, s'ha tractat sempre de bons coneixedors de les respectives zones de recollida.

VIII 2 Antoni Ordinas 09.07.07 10:22 Página 30

Respecte al suport tècnic, el mapa corresponent a Mallorca es troba dividit en 461 fulls que representen una extensió de 3.570 m de longitud per 2.310 m de latitud, magnituds que donen una superfície de 8,24 km^2. No obstant això, és important tot d'una afegir que aquestes xifres no engloben tot el territori illenc. Incomprensibles i dubtoses raons de seguretat ens han privat, de moment, de la disposició de la cartografia referida als fulls 698 (badia de Palma) i 774 (arxipèlag de Cabrera) de l'escala 1:50.000, a més de la relativa a certes zones restringides a usos militars (Cap des Pinar, a Alcúdia; Puig de Santa Magdalena, a Inca; Puig Major de Son Torrella, a Escorca; o Cap Blanc, a Llucmajor). Encara que puguem qualificar de penoses totes i cada una d'aquestes mutilacions, és especialment greu el cas de la badia de Palma, que afecta uns 440 quilòmetres quadrats, i no ho diem tant pel municipi de la capital —que ja compta amb cartografia pròpia produïda per EMISA—, com per la resta dels termes municipals propers: en el cas de Marratxí i Puigpunyent suposa la censura de la totalitat del territori, mentre que en els de Calvià, Estellencs, Banyalbufar, Valldemossa, Esporles, Bunyola, Santa Maria del Camí, Consell, Santa Eugènia i Llucmajor, tot i estar tocats en distinta mesura, sempre és només parcial.

En conseqüència, els resultats del recull fins avui efectuat superen els trenta-cinc mil topònims sobre una superfície de 3.220 km^2, dades que donen com a resultat una densitat d'onze topònims per quilòmetre quadrat. Aquest indicador, això no obstant, amaga, com a mitjana que és, les desigualtats extremes que ha patit el recull, degudes tant a les característiques del territori com a la tasca duta a terme per cada un dels operaris. Així, tant el despoblament d'algunes àrees com el menor nivell d'eficàcia d'alguns toponimistes, podrien explicar que els reculls referits a un sol full oscil·lin entre un màxim de 40,8 topònims/km^2 i un mínim d'1,5.

Per acabar, i com a primeres conclusions després de realitzar aquest recull, cal reiterar, en primer lloc, la urgència d'efectuar reculls exhaustius perquè, en càlculs optimistes, potser ja s'hagi perdut un 20% de la microtoponímia popular, especialment a bona part de la Serra de Tramuntana. Tampoc es lliuren de perill els camps del Pla, on la parcel·lació, la urbanització i la construcció de segones residències accentuen el procés de substitució de la toponímia tradicional.

Tot i aquestes densitats desiguals, ja podem comptar amb el corpus toponímic més voluminós recollit fins hores d'ara. S'imposa, per tant, començar una nova fase amb la doble tasca de sistematitzar aquest corpus a la vegada que donar la darrera empenta per tal d'arrodonir i completar el recull de camp d'aquelles zones que han quedat més enfora de l'exhaustivitat; tot i ser conscients que rarament es pot considerar un recull toponímic com absolutament conclòs.

Tot això suposa la proposta de crear una base de dades toponímica de les illes Balears, la qual cosa, després del present recull, ha deixat de ser una tasca utòpica per passar a ser un repte, una possibilitat a curt o mig termini, sempre i quan compti amb les ganes de tots els que d'una manera o altra hem participat o participam en la tasca dels reculls territorials. No obstant això, també caldrà prèviament unificar criteris per a la seva organització (cartogràfica, temàtica, ortogràfica, etc.) i la seva posterior informatització.

Però tot aquest projecte pot quedar només en paraules si no partim d'un ferm compromís per part de tots els que hi vulguin col·laborar. Crec, com ho fem tots els que som avui aquí, que valdria la pena.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 31

IX JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA

SÓLLER, 1994

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 32

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 33

TOPONÍMIA I TALASSONÍMIA MALLORQUINA ALS COLUMBRETS

Francesc Canuto Bauzà
IX Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Sóller, 1994

INTRODUCCIÓ

A les acaballes de l'hivern de l'any 1988 vaig realitzar unes enquestes mitjançant les fonts orals a la gent marinera del Port de Pollença, per tal de fer un escorcoll de la nomenclatura popular dels estels —treball que es troba en fase de recol·lecció—, i un dels informadors consultats em comentà l'eixida dels mariners pollencins a l'arxipèlag dels Columbrets, viatge que realitzaven anualment per dedicar-se a la pesca de la llagosta. La memòria fresca i jovenívola d'aquest vell patró, com també les interessants anècdotes que em contà, despertaren el meu interès envers aquestes illes. Em vaig decidir a l'arreplega, amb la intenció, d'una banda, de contribuir, en la mesura de les meves possibilitats, a la salvació d'un cabal lingüístic en perill de desaparèixer a causa de la modernització de l'activitat pesquera. D'altra banda, per testimoniar la presència dels pescadors mallorquins en uns paratges d'acusada solitud i molt allunyats dels seus habituals llocs de feina.

El treball que present, doncs, és un recull de toponímia i talassonímia d'aquest arxipèlag, des de la visió particular dels pescadors de casa nostra. Evidentment la toponímia aquí exposada no és tota la de l'arxipèlag, ni d'un bon tros. Som ben conscient que la dotzena escassa d'informadors mobilitzats no pressuposa un treball amb pretensions d'exhaustivitat. D'altra banda, la topada un tant incidental amb dos pescadors nadius de Vinaròs (vila costanera de Castelló de la Plana) que se'm revelaren com a bons coneixedors de l'arxipèlag i de les aigües properes, m'ha permès incrementar el recull i, sobretot, contrastar els diferents noms utilitzats per ambdues comunitats.

ELS INFORMADORS

El total de persones entrevistades ha estat de dotze, totes d'ofici mariner i que han visitat amb freqüència les aigües de l'arxipèlag. Vet ací el seu nom, cognom, renom i any de naixença. Port de Pollença: Joan Cerdà *Roqueta*, 1907; Bartomeu Cerdà Simonet *Fogassa*, 1916; Francesc Pérez Salas *Pérez*, 1912; Joan Domingo Torrandell *Moix*, 1914. Port d'Alcúdia: Llorenç Planisi Sansó *Sueu*, 1919; Josep Bonnín Forteza *Domingo*, 1938; Gaspar Vera Domingo *Gasparó*, 1927-1989; Pere Pascual Oliver *Poiet*, 1911 (nascut a Buenos Aires, Argentina). Palma: Miquel Coves Carbonell *Coves*, 1951; Domingo Bonnín Bautista *Domingo*, 1965. Vinaròs: Antoni Plomer Serra *Xarpat*, 1950; Vicenç Alzina Balaguer *Calandraque*, 1940 (aquests dos darrers, valencians, tenen llur residència habitual a Palma).

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 34

ELS COLUMBRETS

Amb aquest nom és designat un petit arxipèlag format per quatre grups d'illots i esculls volcànics situats a unes vint-i-vuit milles del cap d'Orpesa, davant la costa de Castelló de la Plana, municipi del qual depenen administrativament.

L'origen d'aquest minúscul arxipèlag es relaciona amb l'erupció volcànica plioplistocènica que tingué lloc sobre el caire de la plataforma epicontinental, que té en aquest lloc menys de cent metres de profunditat.

S'estén de nord a sud i ocupa unes quatre milles d'extensió. Cap al sud-oest, a unes vuit milles, es troba el placer de la Barra Alta, paratge submarí, també d'erupció volcànica, que restà a onze metres sota les aigües.

L'illa Grossa —anomenada popularment l'Illa—, l'única habitada antigament, té la forma de cràter, obert cap al nord-est, d'uns sis-cents metres de diàmetre. La seva forma, llunada, amb una llargària, de nord a sud, de nou-cents metres, ha servit secularment de portet o refugi natural a petites embarcacions.[1]

L'alçada màxima (67 m) es troba al nord, al cim de la qual s'assenta la torre d'un far construït l'any 1856, avui automatitzat, i que fou servit antigament per quatre famílies de torrers, alguns dels quals foren mallorquins.

A la banda de migjorn es troba la segona alçada (43 m). Un petit cementeri, les runes d'un edifici auxiliar dels faroners anomenat les Casernes i també una imatge de la Verge del Carme, aixecada pels mariners l'any 1956, i tres cisternes, són les úniques construccions, a part del far, que es troben a l'Illa.

Vers el sud-est i el sud es troben les altres illes menors —totes deshabitades i d'accés difícil. Formen tres grups, voltats d'esculls, molts dels quals sotaiguats, que fan perillosa la navegació.

El primer grup és presidit per la Ferrera (43 m), al seu costat hi ha la Ferrereta (22 m) i un baix fons anomenat la Seca de la Ferrera o sa Barra Sotaigada.

La Foradada (55 m), travessada per un túnel erosiu, la Foradadeta, i l'illotet Méndez-Núñez, anomenat popularment lo Mendes, són els accidents principals d'aquest grup.

El Carallot o Bergantí (32 m) comanda el darrer grup, format per un fotral d'esculls escampats i també per un baix fons anomenat el Negat.

Amb el nom de Colubrària és esmentat aquest arxipèlag a obres de diversos autors clàssics (Estrabó, Mela, Plini), nom degut a l'abundància de serps que el poblaven i el feien inhabitable.

El petit arxipèlag patí anys enrere diversos baptismes que suplantaren la nomenclatura viva i popular. Un fou de l'almirallat britànic, fet pel capità Smyth. L'any 1879 la Comisión Hidrográfica Española, comandada pel capità Antonio Valdez, farcí la cartografia oficial amb una tirallonga de navegants espanyols: Galiano, Churruca, Malaespina, Méndez-Núñez, Espinosa… Un altre aixecament topogràfic fou dut a terme per Rafael Pardo de Figueroa el 17 d'octubre de l'any 1894.

Tot això ha fet aflorar actualment una toponímia oficial, mancada d'arrelament popular, que juntament amb la manca de població estable a les illes i el seu allunyament de

[1] Pascual Madoz (1847). *Diccionario geográfico estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid. Volum 6, pàg. 127. «Tiene a su parte del N.E. una ensenada que forma abrigo para embarcaciones pequeñas, pues las galeotas y jabeques de moros se han valido de ello para ocultarse y hacer sus piraterías.»

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 35

la costa ha contribuït a la pèrdua irreparable d'una gran part de la minsa toponímia de l'arxipèlag.

La visita a l'arxipèlag de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, a les darreries del segle passat, quedà plasmada a la seva obra *Columbretes*.[2]

Fins fa pocs anys (l'arxipèlag fou declarat parc natural l'any 1989), aquest conjunt d'illes ha estat un focus permanent de lluita aferrissada per part dels col·lectius ecologistes. En el decurs dels anys, els Columbrets han patit una lenta però progressiva degradació del seu entorn natural.

L'empobriment de la seva gran riquesa piscícola ha estat degut a la pressió exercida pels afeccionats a la pesca, que han utilitzat tècniques prohibides i hi han pescat furtivament, i també a la cobdícia d'alguns pescadors professionals i submarinistes desaprensius.

Algunes de les causes de la desaparició irreparable de la coberta vegetal ha estat el foc ocasionat pels visitants que utilitzaven l'escassa vegetació llenyosa per a les seves bauxes. El fantasma de la urbanització també volà sobre els Columbrets. L'any 1965 hi hagué un projecte per urbanitzar l'illa Grossa, afortunadament no dut a terme. Per si fos poc, des de l'any 1970 fins a l'octubre de l'any 1982, foren utilitzades les illes com a camp de tir per la força aèria i naval espanyola. Les nombroses protestes i interpel·lacions fetes al govern central paralitzaren les maniobres de tir, però els dies 22 i 23 d'abril de l'any 1982 les tornaren a realitzar a la zona del Bergantí.

A una de les preguntes que féu Antonio Sotillo —aleshores diputat del Partit Socialista, a l'oposició— al ministre de Defensa Antonio Oliart, aquest contestà que l'illot Bergantí era d'absoluta necessitat per a les forces aèries i navals.

Per iniciativa de la Diputació Provincial de Castelló de la Plana es canvià la zona de tir al lloc anomenat *el placer de la Barra Alta*, a unes vuit milles de l'arxipèlag, fet que ocasionà ferides greus a aquest altre ecosistema de gran riquesa marina.

Per afegitó, devers l'any 1984, i amb el qualificatiu de «Paraíso Natural» fou utilitzat per tal de potenciar el Turisme de «la Costa de Azahar», donant lloc a nombroses controvèrsies.

El gener de l'any 1988 fou declarat, l'arxipèlag, parc natural per les Corts Valencianes. A l'any següent, el maig de 1989, es complementava la protecció, amb la creació d'una reserva marina que circumscriu les illes.

ELS PESCADORS MALLORQUINS DELS COLUMBRETS

L'eixida als Columbrets es realitzava anualment i l'objectiu era la pesca de la llagosta. L'estada a l'illa Grossa s'iniciava el mes de març i tenia una durada d'un a tres mesos, temps òptim per a la captura d'aquest crustaci, utilitzant un tipus de pesca de caràcter artesà, les nanses llagosteres.

La data més antiga que tenim coneixença de la presència dels pescadors a l'arxipèlag és de l'any 1908, en què als patrons pollencins Josep Cerdà *Roqueta* i Josep Seguí *Tacó*, visitants freqüents d'aquelles aigües, els passà el succeït que conta el glosat:

[2] Arxiduc Lluís Salvador (1895). *Columbretes*, Praga. Obra voluminosa, profusament il·lustrada, on explica acuradament tot el que hom voldria saber d'aquest arxipèlag.

Manifest la meva gratitud a l'amic Horst Zierer que em traduí d'aquesta obra (l'original és escrit en alemany), una sèrie de paràgrafs relatius a la toponímia i altres aspectes de les illes.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 36

L'any vuit per Setmana Santa
à Columbrets lo que passà
Anàrem a na Foradada
a pescar els calamars,
mos saltà una Tribunada[3]
i allà haguérem d'agontar
Acabàrem el menjar
arròs i oli mos faltava
i eu poc pa que mos quedava
florit el vàrem trobar.
An es tres dies mancà,
Senyor, la gran Tribunada
i a l'Illa Grossa, arrancats
de pressa a cercar menjar,
ja no podiem vogar
de desanats que ja estàvem[4]

L'anècdota és una viva mostra de la duresa de la vida marinera de principi de segle. La navegació al rem i a la vela, juntament amb l'operació manual de calar les xarxes, representava tot un cúmul de privacions i de feina esgotadora, no exempta de perill.

Aquell any sembla que no va ser gaire afortunat per als pollencins, perquè a la tornada cap a Mallorca els sorprengué un gran temporal que els obligà a posar rumb a Eivissa, per poder tornar a Mallorca:

Adiós, Ferrera i Foradada,
Illa Grossa i Bergantí
a Eivissa de derribada[5]
per a Mallorca venir[6]

L'anada als Columbrets a pescar tenia una compensació econòmica molt important per a aquella època, malgrat la duresa i les condicions de vida a l'arxipèlag. D'altra banda, els pescadors valencians pareix que es dedicaven més a la pesca d'arrossegament. Hi arrossegaven els bous de Vinaròs, Peníscola (Castelló de la Plana), Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar (Tarragona), entre altres. Segons els informadors, les preferències eren pel peix de fregir —sardines sobretot—, per la qual cosa deixaven els pescadors mallorquins orfes de competidors en aquelles aigües.

«Els preparatius per a la partida —als voltants de l'any 1920— començaven a principi del mes de març. Aparellaven un centenar de nanses llagosteres, un feix de canyes i jonc per fabricar-ne un altre centenar en arribar a l'arxipèlag —les nanses ocupen molt d'espai a les embarcacions— com també per adobar-ne les rompudes o cobrir les possibles pèrdues. També esca, palangres per fer l'esca, pedrals, diverses moles de corda, queviures… fins i tot la llenya per cuinar, ja que l'arxipèlag estava desproveït de vegetació llenyosa. La

[3] Sinònim de turbonada; nuvolada de pas, acompanyada de pluja, trons i, sovint, de vent fort (DCVB, s.v.).
[4] Comunicació oral del patró pollencí Joan *Roqueta* que l'aprengué de l'autor, un oncle seu, Ignasi Cerdà.
[5] Derribar: Girar-se un vaixell fins a prendre el rumb oposat al que portava (DCVB, s.v.).
[6] Comunicació oral de Joan Cerdà *Roqueta*.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 37

posterior aparició, a la dècada dels anys quaranta, dels fogons de petroli eliminà aquesta feina suplementària.

»El viatge el feien amb dos llaüts: el *Santa Maria*, de 30 pams i motor de 6 C.V., i *En Vivillo*, petit llaüt també amb motor de 6 C.V.; més endavant, cap als anys quaranta, compràrem l'*Amanecer* i el *Bon Temps*, de 40 i 43 pams respectivament. Les tripulacions eren reduïdes i solien obeir a raons de parentesc: pare, oncle i dos o més fills.

»El dia seliejat sortíem del Port de Pollença rumb a la cala de Formentor, on l'aturada era obligatòria, per, aixada amb mà, carregar de rabassons de mata per fer foc i cuinar a l'arxipèlag. Una vegada carregats, voltàvem el cap de Formentor i seguíem la costa cap a Sóller, Banyalbufar i sa Dragonera. L'estada a sa Dragonera depenia del temps i estat de la mar. La sortida era sempre al matí, després de comprovar i assegurar el bon temps per a la travessia.

Des de sa Dragonera als Columbrets, tardàvem unes devuit hores de navegació —hi ha unes vuitanta milles— orientats per una vella brúixola. L'arribada a l'arxipèlag, ja a la nit, es feia amb l'ajut de la intermitència de la farola del cap de Rossí. El desembarc, a l'illa Grossa es feia per l'escala des Mallorquins, espècie de replà amb dos o tres graons artificials, un parell de metres enfora de l'escala del Port, o segons l'estat de la mar, l'arribada es feia per l'escala d'Espanya, fora del portet.

»Sempre romaníem a bord de les embarcacions —a terra hi pul·lulaven nombrosos escorpins— i teníem molt d'esment a no deixar la barca tota sola —la badiola està oberta als vents de tramuntana, gregal, llevant i mestral— quan anàvem, acabats de sopar, a visitar els faroners i passar la vetlada. Per això, sempre quedava un mariner a bord, per canviar la barca de lloc si es produïa un sobtat canvi de la mar.

»L'estada a l'illa transcorria calant palangres per obtenir l'esca i pescant amb nanses. Per fer l'esca agafàvem amb el salabre un parell de cranques per dins la badiola i, trossejades, les escàvem als palangres. El peix obtingut, generalment cànteres (*Cantharus cantharus*), era el que utilitzaven per escar les nanses, una vegada trossejades i fermades amb una cordella. Una de les barques feia de correu, és a dir, anava diàriament a Vinaròs a dur les llagostes pescades, ja que els vivers de les barques eren molt petits i les havíem de fermar a dins un sac, amb molt d'esment, per tal d'evitar que es rompessin cames o banyes, la qual cosa devaluava el preu. Malgrat que el port de Vinaròs sigui més enfora que el de Castelló, era el preferit pels mallorquins. A Castelló no érem molt ben vists… De totes maneres a Vinaròs hi havia un bon servei de transport al mercat de Barcelona, que era el destí de les llagostes i tenien molt bona venda el 19 de març (Sant Josep) i la setmana de Pasqua. (La llagosta la veníem a 20 pessetes l'arrova i la cranca a 15 o 16 pessetes l'arrova.) A la tornada, aprofitàvem el viatge per dur queviures: arròs, oli, pa… i alguns encàrrecs dels faroners.

»Les vetlades, les passàvem per rigorós torn amb els faroners —aleshores n'hi havia quatre— fèiem tertúlia, jugàvem a cartes… preníem cafè i qualque copeta. En compensació, els obsequiàvem amb "un ranxet de peix".»[7]

La presència dels pescadors mallorquins als Columbrets ha estat nombrosa. La majoria, originària del Port de Pollença i del Port d'Alcúdia. Vegem a continuació el nom d'algunes nissagues de pescadors, de les quals tenim constància de les seves eixides a l'arxipèlag:

[7] Comunicació oral de Joan Cerdà *Roqueta* i Francesc Pérez *Pérez*, que hi pescaren a mitges un parell d'anys.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 38

Port de Pollença: els Tacons; els Felius; en Toni *Picarol*; en Jaume *Panada* i el seu fill Guillem; els Roquetes: Josep Cerdà Cifre (participà à la Guerra de Cuba, amb el cuirassat *Colón*), Ignasi Cerdà Cifre (autor de les gloses i germà de l'anterior), Joan i Josep, fills de Josep Cerdà; els Pérez: Francesc Pérez Mateu; els fills Manuel Pérez Salas, Francesc Pérez Salas (hi pescà amb Josep *Roqueta*), Pere Pérez Salas; Bartomeu Cerdà Simonet *Fogassa* (hi pescà la dècada dels quaranta amb Josep *Roqueta*); Cristòfol *Boter*; els germans Paparrins; Joan Domingo Torrandell *Moix* (hi pescà a la dècada dels setanta).

D'Alcúdia o Port d'Alcúdia: els Gasparons; els Xarpats; Mateu Castros; Joan Massanet *Margalidà*; Pere Pascual *Poiet*; Cosme Rabassa, patró d'*El Colom*; Martí Llana; Joan Batle *Batlet*; en *Bota*; *en S'Illa (?)*; Llorenç Planisi *Sueu* i el seu germà Miquel, que hi pescaren l'any 1941-42 amb el llaüt *Elianor*; Josep *Domingo*; en Sereno, que posteriorment anà a viure a Ciutadella, i els Ponts: Antoni, Gabriel, Joan i Cristòfol.

UN ANY TRÀGIC

La tornada d'un viatge als Columbrets, dels pescadors del Port d'Alcúdia, tingué conseqüències tràgiques.

Era un vint-i-set d'abril de l'any 1942, quan a punt d'arribar a Mallorca els sorprengué un gran temporal davant la costa de Sóller. Eren els llaüts *San Salvador* i *San Bruno* de 36 i 32 pams respectivament. Els tripulants: el patró Francesc Vera *Gasparó*, Joan *Batlet* (de llinatge Batle), Esteve *Xarpat*, Martí *Llana*, Miquel *Xarpat*, Pere *Poiet*, Gaspar *Gasparó* i un tal *Bota*.

Hom diu que no volgueren refugiar-se al Port de Sóller per por de les autoritats duaneres, ja que duien un viatge d'arròs (no oblidem que ens trobam a la dura postguerra espanyola). Quan intentaven passar el temible cap de Formentor, un del llaüts naufragà a la cala de Sant Vicenç i hi moriren tots els tripulants. A l'altre, el motor s'aturà a conseqüència d'una de les moltes ones que entraren dins la sentina i negà la presa d'admissió del motor. Ja presoners del temporal, arribaren fins a cala Figuera, on s'estellaren contra els esculls de baix del Fumat. Uns llenyaters, que feien «metro» a la possessió de Formentor, auxiliaren així com pogueren els supervivents: en Miquel *Xarpat*, en Gaspar *Gasparó* i en Pere *Poiet*. Una gran cicatriu, al rostre d'aquest darrer mariner, testimonia el tràgic naufragi.

LA TOPONÍMIA DE L'ARXIPÈLAG

Exposaré els topònims classificats en cinc grups:

L'illa Grossa.
La Ferrera i els seus esculls.
La Foradada i els seus esculls.
El Carallot i els seus esculls.
Els talassònims.

En els quatre primers grups seguiré un ordre itinerant de nord a sud i d'est a oest. Per als talassònims, seguiré l'ordre alfabètic.

Pos en primer lloc la versió valenciana del topònim (en aquest cas és la recollida oralment, dels informadors de Vinaròs) i a continuació les variants utilitzades pels pescadors mallorquins. Cal remarcar, en el parlar mariner de Vinaròs, la presència de l'article arcaic lo i la caiguda sistemàtica de la /d/ intervocàlica.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 39

L'illa Grossa

L'Illa. És el nom de l'illa major de l'arxipèlag. És l'illa per antonomàsia. És habitual entre els pescadors valencians, quan hom fa referència a la mar de fora, anomenar Fora l'Illa o Llevant dels Columbrets.[8]

L'illa Grossa. Variant mallorquina.

L'Arxiduc cita: Columbrete Grande.

El cap de Rossí. És el cap de Tramuntana de l'Illa. No he pogut aclarir res sobre aquest apel·latiu.

L'Arxiduc cita: cap de Rossi.

El cap d'en Rossí. Variant pollencina

El cap del Faro. Variant més moderna, dels pescadors de Palma que hi pescaren a la dècada dels setanta.

El Faro. Castellanisme evident per far. Fou construït l'any 1856.[9] La construcció del far fou el motiu de l'extinció dels rèptils que antigament donaren el nom a l'arxipèlag.

L'Arxiduc conta que des de l'inici de les obres, els picapedrers no feien altra cosa sinó matar serps i escorpins. Calaren foc feren desaparèixer la coberta vegetal. La introducció de porcs fou decisiva per exterminar els rèptils. Deu anys després, devers el 1866, es veren amb feines per trobar-ne un exemplar i determinar que es tractava de la *Vípera latasti*.

Aquest far, de planta i dos habitatges, estava servit per quatre torrers. Dues famílies habitaven al far i altres dues a les casernes. Posteriorment es reduí a tres, i a dues, abans de ser automatitzat. Cap als anys quaranta, els faroners eren de llinatge Garcies, Castelló i Callau (aquests dos darrers de Vinaròs).

Devers el 1896 hi servia un santanyiner, Climent Garau i Melis. L'estada, de pocs mesos, fou tràgica; a l'arribada a l'Illa amb la seva família, emmalaltí de pigota un fill de pocs mesos i morí poc després. Una làpida al petit cementiri, amb el nom de Miquel Garau i Massanet, recorda el fet.[10]

L'avituallament dels torrers es feia quinzenalment des de Castelló, si bé les anades a Vinaròs dels pescadors mallorquins eren aprofitades —temporalment— per satisfer algunes necessitats.

Les introduccions, fetes pels torrers, de cabres (dues per família per a proveïment de llet) i conills ajudaren també a fer desaparèixer gran part de la coberta vegetal, ja malmesa des de la construcció del far. Tres cisternes asseguraven el consum d'aigua a l'Illa.

Molt a prop del far es troba una fita geodèsica de pedra de Santanyí, situada a la cota més elevada de l'Illa (67 m).

Els faroners de l'any 1895, els quals l'Arxiduc regracia a la seva obra *Columbretes*, foren: Miquel Massanet i Servera, Francisco Mayans i Tur, Cipriano Sbert i Campos i Francisco Grimalt i Alou.

---

[8] Vicenç M. Rosselló i Verger (1982). «Toponímia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes». A *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, volum X, pàg. 3.

[9] A la construcció del far pareix que hi participà un picapedrer santamarier: l'amo en Rafel *de Can Sineu*. El malnom, viu encara a Santa Maria, es degut al fet que matrimonià a Sineu, a conseqüència d'unes obres que realitzà a la possessió de Son Joan Arnau (J. Jaume Miralles. *Cuentos y estampas de nuestra payesía*, Volum 5, pàg. 102).

Una entrevista que vaig realitzar a una néta de mestre Rafel de Can Sineu no aportà noves sobre l'activitat professional d'aquest santamarier als Columbrets.

[10] Cosme Aguiló i Adrover. «Els Columbrets. "Viatge toponímic a unes illes oblidades"». A *Felanitx*, 16-10-82 i 30-10-82.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 40

La Caserna. Avui enrunada, aquesta construcció auxiliar dels torrers constava d'una sala o capelleta amb la imatge de la Mare de Déu, taller auxiliar, cambra per posar-hi ormetjos i els dipòsits de combustible per alimentar el far. Antigament fou habitada per dos dels torrers. Possiblement hi tenien aixopluc els pescadors mallorquins de principi de segle. Al seu costat, un petit corralet de figueres de moro, una parra i un parell de figueres —avui bordalls— són les restes de la vegetació introduïda per l'home. L'Arxiduc, que hi herboritzà,[11] cita el cultiu al petit corralet de l'*Astragulus boeticus L.*, les llavors de la qual són el millor succedani del cafè.

Les Casernes. Variant mallorquina.

Les Cases dels Mallorquins. Variant mallorquina.

L'Arxiduc cita: la Caserna.

L'escala (de) Rossí. En el parlar mariner, el mot escala designa un lloc accessible utilitzat sovint per embarcar o desembarcar, sia artificial o natural. D'exemples en trobam a casa nostra: s'escala des Governador i s'escala des Cap de Llebeig (Cabrera); l'escala de l'Amo en Joan Cerdà (Pollença); s'escala Reial.[12]

En aquest cas, l'escala Rossí designa el lloc situat a prop del cap de Rossí, per accedir a l'illa.

L'escala el Congre. Cap a la banda de xaloc, situada entre l'escala (de) Rossí i l'escala (de) Espanya. És una de les tres escales utilitzades per accedir a l'Illa quan el mal temps ho impedia per dins la badiola.

L'escala del Congre. Variant mallorquina.

La pesquera del Congre. Variant mallorquina.

L'escala (de) Espanya. És una de les escales més importants de l'Illa. Sembla que el determinatiu sia pel fet d'estar situada a la banda de ponent, orientada a la costa de la Península.

Aquí hi perdé el llaüt, devers l'any quaranta, un mariner del Port d'Alcúdia, de malnom Sereno. El perímetre de tota aquesta banda de l'Illa fa una parbacana d'uns 9 metres de fondària, seguint a continuació una profunditat entre els 50 i 60 metres. El cas és que aquest pescador anà a passar la vetlada amb els torrers, deixà el llaüt tot sol, i la mar l'enfonsà. Poc temps després, un dels bous valencians que arrossegaven per aquelles aigües l'enganxà amb l'ormeig i el tragué.[13]

L'Arxiduc cita: Escala de España.

El Cementeri. Petita necròpoli, situada a la banda de migjorn de l'Illa. Segons un dels informadors[14] hi ha cinc tombes, tres de les quals d'albats.

La Mare de Déu. Correspon al monument aixecat pels pescadors, l'any 1956, a la seva patrona, la Verge del Carme. Per la seva situació, al cim de la banda de migjorn de l'Illa, ha esdevingut fita utilitzada per senyalitzar alguns talassònims, llocs o accidents de dins mar, que els pescadors localitzen utilitzant senyes o enfilacions des de punts de la costa.

La punta (de) Migjorn. Molt a prop d'aquesta punta hi ha una lleugera sinuositat que l'Arxiduc recollí com *las tórtolas* (*sic*). Pot ser aclaridora la informació d'un dels entrevistats, que em comentà que aquest lloc era l'estada o punt de pas de nombroses tórtores,

[11] En el capítol d'agraïments, l'Arxiduc cita a la seva obra *Columbretes* la col·laboració del botànic menorquí Joan J. Rodríguez Femenias, que classificà totes les plantes recol·lectades a l'arxipèlag.

[12] Així anomenen els mariners i pescadors de Palma l'escala situada davant el Born de Sagrera.

[13] Comunicació oral de Joan Cerdà *Roqueta*.

[14] Comunicació oral de Miquel Coves *Coves*.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 41

que arribaven al matí i partien devers migdia. Els torrers, que coneixien el costum d'aquesta au migratòria, ho aprofitaven per caçar-ne i les incorporaven a la seva dieta alimentària.

La punta de la Mare de Déu. La variant, de nova planta, correspon a informadors mallorquins, que hi pescaren més modernament, cap als anys setanta.

L'Arxiduc cita: Pta. de Mitjorn.

El pas de Mascarat. Espai navegable que separa l'Illa i el Mascarat. Pas estret, un llaüt de quaranta pams hi passava justet. Aquest petit freu era l'únic lloc a recer del perillós temporal de tramuntana, que entrava de ple dins el portet. Tampoc no hi havia possibilitats, amb la tramuntana, de trobar recer devers l'escala d'Espanya, ja que, a causa de la forma rodona de l'Illa, el temporal hi relliscava i s'agreujava encara més l'estada en aquesta banda.

En aquest freu es posaven a redòs tres o quatre llaüts, amarrats de popa, amb una cadena gruixada a les roques i allà aguantaven la tramuntanada, que, com és clàssic d'aquest temporal, té una durada de 5 o 6 dies.

El freu d'en Negret. Variant pollencina.

Lo Mascarat. És un illot que perllonga la circumferència de l'Illa. De 35 m d'altària, té la forma de pa de figa. Deu el seu nom al color negríssim del seu estrat superior.

En Negret. Així l'anomenaven els pescadors pollencins. La particularitat geològica d'aquest penyal d'origen volcànic era aprofitada pels mariners pollencins, que a la tornada a casa duien saquets d'aquesta lleugera pedra volcànica —sura dins l'aigua— tan utilitzada a les matances domèstiques. Probablement, moltes cases pollencines conserven encara la pedra tosca, procedent d'aquest penyal, de nom força expressiu.

L'Arxiduc cita: el Mascarat.

La Sinyoreta. Penyal esvelt i punxegut de forma cònica de 21 m d'alçada. Forma part de l'illa anomenada el Moncolibre, a la qual està unida per un petit coll a l'extrem de migjorn. Entre lo Mascarat i la Sinyoreta no hi ha pas navegable. Ambdós penyals —lo Mascarat i la Sinyoreta— són anomenats els Caputxets pels pescadors de Vinaròs.[15]

La Senyoreta. Variant mallorquina.

L'Arxiduc cita: la Señoreta.

Lo Mancolí. És el darrer illot, que juntament amb lo Mascarat i la Senyoreta perllonguen la circumferència del cràter que fou antigament l'Illa. Té 30 metres d'alçada. Aquest nom sembla una evolució fonètica del Montcolobrer del segle XVII, quan possiblement es designava l'illa major amb aquest nom.[16]

El Moncolibre. Variant pollencina.

Es Moncoliu. Variant dels pescadors de Palma.

L'Arxiduc cita: islote Moncolibre.

El Trencatimons. Escull a flor d'aigua, de nom força expressiu. Aquest escull, amb la baixamar, era utilitzat pel patró pollencí Joan *Roqueta* per netejar el petit llaüt *En Vinillo* de les incrustacions i adherències que s'originen sovint al buc de les embarcacions.

---

[15] Derivat de cap com a indicador de la part més alta de la muntanya, o cim. Amb aquest sentit ho documenta el recull de Lluís Gimeno Betí: *Algunes notes sobre oròmins en tortosí.* Cita aquest apel·latiu Lo caputxet a Alcanar (Comarca del Montsià). A *S.O.B.I.* Volum XLLV, pàg. 632, març 1991.

[16] A la diversa bibliografia que consultà l'Arxiduc hom pot constatar l'evolució de l'antiga Columbraria dels romans.

1610: Columbraria.
1677: Columbraria vulgo Mont Colibre.
1732: Mont Colibre.
1751: Columbraria vulgar Mont Colubre.
1787: Moncolobrer.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 42

La Boia. Boia situada enmig de la badiola. Era utilitzada pel vaixell de subministrament dels torrers, ja que a causa de la gènesi volcànica del fons —ple de forats i enforinyalls— la pèrdua de l'àncora era segura. Un dels informadors em digué que la dita badiola és plena d'àncores enrocades. L'Arxiduc l'assenyala al seu aixecament cartogràfic.

L'escala el Port. Escala principal, situada dins el portet.

L'Arxiduc cita: Escala del Puerto.

L'escala dels Mallorquins. Escala situada a l'interior del portet, pròxima a l'escala el Port, on tenien estada els pescadors mallorquins. Consistia en dos o tres graons artificials, aprofitant una fesa de la roca.

Les coves del Tabac. Són dues coves, per devora l'escala dels Mallorquins. Documenten l'acció contrabandista, molt accentuada en aquest arxipèlag.

La Ferrera i els seus esculls

La Ferrera. Possiblement el seu nom al·ludeix a la coloració ferruginosa. Té una alçada de 44 metres.

Na Ferrera. Variant mallorquina.

L'Arxiduc cita: la Ferrera.

S'alt de Mestral. En el parlar mariner de casa nostra, un alt designa la màxima elevació d'un accident geogràfic, Aquest genèric possiblement sia un ranci arcaisme, dels nombrosos que atresora el vocabulari marí.

Si bé aquest mot encara es pot trobar terra endins: s'alt de Son Sastre, al terme de Calvià,[17] crec que és de domini exclusiu del món mariner a casa nostra.[18] Nogensmenys, el podem trobar arreu del País Valencià amb les variants altell, alter, alteró, on designen una petita elevació de terreny.[19]

En aquest cas, s'alt de Mestral, topònim que ens lliurà el pescador del Port d'Alcúdia Josep Domingo, designa la màxima elevació de la banda de mestral de la Ferrera.

Es coll de na Ferrera. Depressió entre s'alt de Mestral i s'alt de Llevant.

S'alt de Llevant. Designa la màxima elevació (44 m) de l'illa, a la banda de llevant.

La Farrereta. Es tracta de l'illot anomenat Bauzà[20] de la cartografia oficial, situat al costat de la Farrera, de la qual pren el nom.

Na Ferrereta. Variant mallorquina.

S'escull de na Ferrera. Correspon a l'escull Navarrete de la cartografia oficial, que ens lliurà el pescador Miquel Coves de Palma.

La seca de la Farrera. És un baix fons, vora l'illa Ferrera, d'uns 200 metres de llargària i d'alçada màxima a –2 metres de la superfície. És la Seca, per antonomàsia, dels mariners valencians.

La roca Sotaigada. Variant palmesana.

---

[17] J. Mascaró Pasarius (1952-1962). *Mapa General de Mallorca, escala 1: 31.250,* Palma. Full 24,9 -D.

[18] Un altre congènere seu, conegudíssim pels mariners de la badia de Palma, és l'Altar, punt orogràfic de la serra de Tramuntana, que utilitzen sovint per localitzar alguns indrets submarins. Aquest punt correspon a la mola de Planícia, al terme d'Esporles, on els mariners situen l'Altar Bord, separats per una depressió, i que presumiblement són es Puntals (900 m) i es Teixos (920 m).

[19] Vegeu: Emili Casanova Herrero. «Toponímia oronímica i repartició semàntica». A *S.O.B.I.,* Volum XLIV, pàg. 570-571, març 1991.

[20] Es tracta de Felip Bauçà Canyelles (Palma 1764, Londres 1834). Navegant i geògraf, fou autor de diversos aixecaments cartogràfics arreu de la Península i el continent sud-americà. (Josep Sureda i Blanes. *Mallorquins d'ahir*, pàg. 103-149, Biblioteca de les Illes d'Or núm. 110, Palma. Moll, 1974).

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 43

La Foradada i els seus esculls

La Foradà. Illa de 55 metres d'alçada, travessada per un túnel erosiu, que determina el seu nom popular.

La Foradada. Variant mallorquina.

L'Arxiduc cita: la Horadada.

La Piedra (el) Joaquín. És un baix fons, a l'extrem nord-est de la Foradada, a –2,4 metres de la superfície. Sembla que el nom d'aquest baix fons podria ser de l'antiga nomenclatura autòctona, ja que el capità Smyth de l'almirallat britànic el fa constar al seu aixecament cartogràfic de l'any 1823.

L'Arxiduc cita: La Piedra Joaquín.

S'escull de na Foradada. Variant mallorquina.

Piedra Joaquina. Variant valenciana.

Sa Bomba. Topònim de nova planta. Es tracta d'una bomba semiincrustada a la cara nord de l'illa, que restà sense explotar, procedent de les pràctiques de tir de les forces aèries i navals espanyoles que es realitzaren durant una dotzena d'anys a l'arxipèlag.[21]

Sa Ferradura. Sinuositat al sud de l'illa, on es podien refugiar tres llaüts si el mal temps era de tramuntana, gregal o llevant. Aquí es refugiaren els patrons pollencins Josep *Tacó* i Josep *Roqueta* quan els sorprengué la «tribunada» que conta el glosat transcrit anteriorment.

La cova de la Foradà. Situada a la banda de ponent de l'illa, l'entrada de la dita cova està sotaiguada. Hi amagaven tabac.

La Foradaeta. Illotet veí de la Foradada de la qual pren el nom.

Entre les dues illes hi ha un canal estret, practicable per embarcacions menors, entrant per la banda de tramuntana, però no té sortida.

Lo Mendes. Es tracta de l'illotet anomenat Méndez-Núñez de la cartografia oficial. En aquest cas ha estat assimilat per la parla marinera valenciana. Entre la Foradaeta i lo Mendes hi ha pas practicable per embarcacions menors.

El Carallot i els seus esculls

Lo Carallot. Es tracta d'un monòlit cilíndric de 32 metres d'alçada, talment una torre gegantina llançada enmig de la mar. Es troba a 1,3 milles de la Foradada.

L'apel·latiu carall, que ha esdevingut cavall a molts llocs, és utilitzat arreu del domini lingüístic per designar roques o penyals la forma dels quals evoca la del membre viril: es Cavall Bernat (Sóller, Escorca); el puig Carallot (Girona); el Cavall Bernat (la Platja d'Aro, l'Empordà); el coll Carallot (Cadaqués).

Aquest illot encobreix unes set illes petites/esculls —la majoria orfes de nomenclatura popular— que el fan summament perillós per a la navegació.

El Bergantí. Variant popular que documenta Antonio Valdez (1787) i Madoz (1847), per la semblança d'aquest penyal a un bergantí a la vela. L'Arxiduc (1895) diu que els mariners d'Orpesa i Castelló l'anomenaven el Bergantí i els valencians el Carallot.

Els mariners pollencins, tot i que coneixien aquest darrer apel·latiu, l'anomenaven el Bergantí, per qüestions de moralitat sexual.

El forat del Carallot. És un forat a la part alta del Carallot. No sé si es degut a l'erosió o si és conseqüència de les pràctiques de tir efectuades per les forces aèries i navals espanyoles.

[21] Diverses comunicacions orals, de mariners que hi desembarcaren, ho conten gros, de la gran quantitat de bombes, de tota classe i mesures, sense explotar, que es troben pertot arreu.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 44

La cova el Carallot. Petita endinsada a la base del monòlit. Un dels informadors[22] em comunicà que la fresca ombra d'aquesta cova era un bon lloc de repòs a l'estiu.

El Negat. És un baix fons, cap a la banda de llevant del Carallot, molt perillós per a la navegació, puix que en qualsevol temps la mar hi bat. Resta a –1 metre de la superfície.

Els talassònims

La Barra Alta.[23] És un placer[24] situat a unes vuit milles al sud de l'illa Grossa. El punt més alt d'aquest puig submarí —conta l'Arxiduc— són dos petits cims de 5 i 14 metres de diàmetre respectivament, a –11 metres de la superfície. Segons els sondeigs que efectuà Pardo de Figueroa l'any 1894, sempre trobaven pedra volcànica.

Destaca per l'exuberància de peix i també per una varietat de llagostes petites. Hi pescava en Joan *Margalidà*, mariner del Port d'Alcúdia. Més modernament, cap als anys setanta, hi pescà el mariner pollencí Joan *Moix*; hi calava tresmall i unes xarxes mussoleres o sirvieres.

Les senyes o enfilacions per localitzar aquest paratge submarí són: el faro de l'Illa Grossa pel coll de la Ferrera i Penyagolosa[25] per Penyagolosí.

La Barreta del Carallot. És una trinxa de roques al sud del Carallot. Les senyes són la Farrera pel Carallot.

La Barreta del Cofrenàs.[26] Situada a una hora i vint minuts de l'arxipèlag. És una roca gran a una profunditat de 33 o 34 metres. Hi ha llagostes. Senyes: la Foradà a fer una braça de freu a la Sinyoreta. Altra: el Mascarat per la Foradà.

El Cofrenàs. Variant també valenciana.

La Barra dels Colls.[27] Situada entre l'arxipèlag i Orpesa. La seva extensió és d'unes 2,5 milles de llargària per una milla d'amplària. Hi ha unes quaranta braces d'aigua. El determinatiu és donat pels dos colls, molt visibles, ubicats a la serra de darrera Benicàssim.

L'Arxiduc cita: la Barra dels Colls.

Les Barretes. Petites elevacions submarines situades davant el Mascarat i la Senyoreta. Hi pescaven els pollencins. S'hi fa una varietat de llagosta petita i corall vermell. L'extensió d'aquest fort equival a la llargària de tres andanes de nanses llagosteres de 65 unitats cada una. Les senyes són: A veure les Casernes per la Senyoreta. Altre: en Negret per les Casernes.

La Calç. És un placer, al cantó de ponent de la Ferrera. És una pesquera de llagostes. El nom tal vegada sia degut a la senya utilitzada per a la seva localització: una grossa taca blanca, a l'illa Grossa, a prop de les Casernes.

---

[22] Comunicació oral d'Antoni Plomer *Xarpat*.

[23] Amb el nom de barra, els mariners valencians anomenen una trinxa rocosa, més o menys allargassada i submarina. A casa nostra, barra, o més pròpiament la Barra, designa el caire del talús epicontinental i el començament de la Fonera.

Els pescadors de Vinaròs anomenen canto (paraula plana) al caire o límit d'aquest talús continental. Si bé he sentit anomenar lo Tall alguna vegada, durant l'entrevista que vaig efectuar al mariner de Vinaròs, Vicenç Alzina *Calandraque*.

[24] Aquest mot, de domini exclusiu del món mariner, es conserva viu a la nostra illa. Designa una extensió damunt una elevació submarina.

[25] Penyagolosa (1813 m), a la comarca del Maestrat, un dels puigs més enlairats del País Valencià. Al seu costat hi ha el Penyagolosí.

[26] El Cofanàs (725 m), punt destacat de l'horitzó en forma de cabàs planer, que es troba a NE de Castelló de la Plana i a 12 km de la mar. Incorrectament Cofrenàs. Vicenç Maria Rosselló Verger. *Toponímia litoral…* p. 6.

[27] Els Colls, depressions a la serra de darrere Benicàssim, vila costanera a 13 km al NE de Castelló de la Plana. Vicenç Maria Rosselló Verger. *Toponímia litoral…* p. 6.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 45

El patró pollencí Josep *Roqueta* em comunicà que aquesta taca blanca era deguda a la gran quantitat de calç acaramullada que es va utilitzar per a la construcció del far. La carta nàutica *Islotes Columbretes* editada per l'Instituto Hidrográfico de la Marina, edició de l'any 1961, assenyala aquesta taca blanca.

L'Arxiduc cita: la Cals.

Lo clot del Mascarat per les Casernes. Aquest talassònim, que fa referència a relleus negatius, es troba a unes deu o dotze milles de la Barra Alta. Hi ha llagostes. L'extensió d'aquest clot és determinada per l'amplària de les Casernes, visibles des d'aquest punt submarí.

Es clot de la Barra Alta. Variant palmesana.

Els Fernellons.[28] A garbí (sud-est), aproximadament a un quart d'hora de motor, a ponent de la Barra Alta. El fons és roquissó, fang, roquissó escampat. S'hi fa una varietat de llagosta blanca. Senyes: A fer eixir el far de l'Illa pel coll de la Farrera.

Els Fernellons de la Barra Alta. Variant valenciana.

Els Fernellons banda fora la Barra Alta. Variant mallorquina, me la proporcionà el patró del Port d'Alcúdia Josep *Domingo*, que hi pescà a la dècada dels setanta. Les senyes són: el far de l'illa Grossa per s'Alt de Mestral de la Ferrera.

L'Arxiduc cita: Ferellons de San en Sau (*sic*).

Es fort Llarg. Fort ubicat al sud de les Barretes. Comunicació del pescador Miquel *Coves* de Palma.

Eu fort Nou. Fort situat a unes tres milles al sud de l'illa Grossa. El patró pollencí Jaume *Feliu* hi pescava. L'extensió d'aquest fort és l'equivalent a la longitud de la calada d'unes seixanta nanses llagosteres.

Senyes: el far de l'illa Grossa pel Moncolibre i a veure el forat de na Foradada.

Eu fort d'en Paparrí. Fa el nom d'un pescador pollencí que hi pescava, en Tomeu *Paparrí*. Les senyes per localitzar aquest fort són: la Caserna per l'escala del Congre.

Lo Placer. És el Placer per antonomàsia. De gran extensió, està situat a tramuntana de l'illa Grossa. Té una extensió de 4 per 5 milles, el fons és rocós i als voltants hi ha arena. S'hi fa una comunitat vegetal, l'alga calcària *Lithophyllum racemus*, que els pescadors anomenen Magranes. És també abundant el Pi o Pinet, gorgònia de forma arborescent, que també es troba a les Barretes, es fort Nou i a la banda de migjorn de la Barra Alta.

Una altra espècie, coneguda com l'herba de raïm pels mariners pollencins, molt abundant als Columbrets, és l'hàbitat d'una varietat de llagostes de color negre, que es troben en aquest placer.

Les senyes per localitzar aquest indret són: la Mare de Déu pel cap del Faro i na Foradada per l'escala de Rossí.

Es placer Gros. Variant mallorquina.

El planasso de la Barra Alta. És una carrera de bou, lloc on es practica habitualment la pesca d'arrossegament. Està situat entre l'arxipèlag i la Barra Alta. Hi ha noranta braces d'aigua.

L'Arxiduc cita: la Planassa.

---

[28] Vicenç Maria Rosselló Verger. *Toponímia litoral…* p. 3. Cita Los Ferellons de Montsoliu i los Ferellons del Carreró, com enganxadors o pesqueres per sota dels 85 m. Cal, doncs, descartar aquest mot com a variant de *faralló*? Un altre recull de talassonímia, publicat pels fulls històrics rapitencs (Sant Carles de la Ràpita, juny 1982), cita entre altres Anfernellons (*sic*). Possiblement el nom d'aquest enigmàtic talassònim respongui a uns punts orogràfics bessons de terra ferma visibles des d'aquest indret submarí, segons informacions no massa precises d'Antoni Plomer *Xarpat*, i que caldria confirmar.

1 Francesc Canuto 09.07.07 10:23 Página 46

Sa roca des Cable. Talassònim de nova planta.[29] S'anomena així perquè un bou hi enganxà l'ormeig i els dugué molta feina per desenganxar-lo. Senyes: A posar es Bergantí pel Moncoliu.

La roca del Cementeri. Deu el seu nom perquè a la seva localització es fa eixir el cementeri de l'illa Grossa pel Mascarat.

La roca el Flare. Es troba a un quart d'hora de motor cap a la banda de tramuntana de l'illa Grossa. Hi ha llagostes. Conta l'informador que el nom es deu a un mariner de malnom Frare, que estava a la popa del bou quan d'una manera casual enganxaren la roca. Crec que no passa de simple etimologia popular, i possiblement tingui a veure amb un punt destacat de l'horitzó de l'orografia valenciana que evoca la forma humana. N'hi ha nombrosos exemples arreu del País Valencià: els Flares, dos cims de 334 i 334 m a les valletes de Segó, al Baix Palància; el flare l'Aina, prop d'Almenara; els flares d'Alt, la serra més alta de Picassent.[30]

Sa pedra des Frare. Variant mallorquina.

La roca d'en Picarol. Roca situada entre la Ferrera i l'illa Grossa. Fa el nom per un pescador pollencí de principi de segle, Antoni *Picarol*, que la descobrí.

La roca dels Tres Quarts. Al sud de l'arxipèlag. Són necessaris tres quarts d'hora per arribar-hi. És un enfilall o tira de roques. Senyes: la Foradà pel Carallot. Altra: la Farrera a fer freu en el Carallot.

Les roques de Bamba. Són tres o quatre roques, al nord de l'illa Grossa. Senyes: lo Carallot per l'escala (de) Espanya, si fa, no fa.

La Subarra. Situada entre l'arxipèlag i la façana marítima de Castelló de la Plana. Senyes: Penyagolosa pel primer coll (els Colls, serra a darrera Benicàssim).

Aquesta pesquera fa el nom per les senyes que serveixen per localitzar-la: la Subarra, correspon a una serra de 500 m a 9 km de la mar entre Bell-lloc i Cabanes.[31]

[29] Comunicació oral de Josep Bonnín *Domingo*, que hi pescà en la dècada dels setanta.

[30] Vicenç Maria Rosselló Verger. *Toponímia litoral…* p. 5.

[31] Vicenç Maria Rosselló Verger. *Toponímia litoral…* p. 3

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 47

INTERÈS ANTROPONÍMIC DEL MONEDATGE D'INCA DEL l329

Joan Miralles i Monserrat

IX Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Sóller, 1994

El municipi d'Inca es troba en la part central del raiguer de la serra de Tramuntana de Mallorca. El territori és essencialment pla, però es destaca el puig de Santa Magdalena (287 metres) i el puig des Minyons o de sa Creu (307 metres). L'extensió del terme municipal assoleix 58,2l km^2. El seu terme és conreat en un 88,6% però manté zones de garrigues (320 h) i de boscos de pins i d'alzines (423 h). La ramaderia representa un complement de les explotacions agrícoles i són destacables sobretot les seves activitats industrials i comercials: pell, sabates, etc. Pel que fa a la població, el 1991 arribava a 20.438 habitants i era el quart municipi de les Illes Balears per la seva demografia, després de Palma, Manacor i del municipi turístic de Calvià.

Inca durant l'època islàmica era ja vila i cap del districte d'*Inkan*, que comprenia els actuals termes municipals d'Inca, Búger, Campanet, Mancor de la Vall, Selva i sa Pobla. Amb la conquista catalana seguí l'impuls econòmic i demogràfic que havia tingut durant l'època islàmica, de tal manera que pràcticament fins a la pesta del 1652 fou la segona vila més important de l'illa després de la ciutat de Mallorca. A això degué contribuir sens dubte l'excel·lent situació que ocupava i ocupa en l'eix viari que comunicava des de l'època romana les ciutats de *Palma* i *Pollèntia*. L'any 1300, el rei de Mallorca Jaume II la confirma com a «vila reial» junt amb altres poblacions mallorquines. Inca tingué una important aljama judaica. Fou establert un call i una sinagoga però el fort ambient antisemita es manifestava adesiara fins que el 1391 l'aljama local sofrí un greu daltabaix com en moltes localitats de la península Ibèrica i en la mateixa ciutat de Mallorca. Segons la llista d'homes d'armes elaborada el 1359 en ocasió de la guerra amb Castella, la vila d'Inca tenia 719 homes en edat propícia per dur armes, trenta dels quals eren jueus.

L'IMPOST DEL MONEDATGE

El monedatge és un impost que es pagava cada set anys de vuit sous de moneda del Regne de Mallorca que s'havia de fer efectiu a la procuració reial per part dels veïns que tenien un patrimoni de deu lliures o més, en moneda de Mallorca. Estaven exempts de pagar-lo els veïns que, amb el corresponent jurament i amb el testimoni de dos veïns, acreditaven no tenir béns o tenir un patrimoni inferior a deu lliures. No pagaven, en definitiva, els cavallers o hòmens de paratge, els preveres, els menors d'edat, els esclaus no manumissos o els veïns que tenien una residència a la vila inferior a deu anys. També,

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 48

l'absència del veí o el desconeixement de la seva residència, com també la separació matrimonial o el fet d'haver pagat a una altra banda apareixen com a justificació per no fer efectiu el monedatge.

DESCRIPCIÓ DEL MANUSCRIT

El monedatge d'Inca del 1329 que ens ocupa es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca, a Palma, i porta la signatura Reial Patrimoni (RP) 2029. Conté trenta-quatre folis de paper numerats amb llapis i els fulls mesuren 310 mm (220 mm. Les úniques pàgines que apareixen en blanc són: 26v, 27, 27v, 28, 28v, 29, 29v, 30, 30v, 31l, 31lv, 32, 33. El tipus d'escriptura és la gòtica cursiva normal a Mallorca del primer terç del segle XIV. No porta cobertes originals sinó, simplement, unes guardes de paper actual i a la portada hi ha, escrit: *Monedage 1329.* El plec apareix cosit però el full primer i darrer estan deslligats. Sembla que manca algun full a l'inici. Tot i que nombrosos folis apareixen amb senyals d'arna a la vorera inferior, tanmateix, per sort, això no perjudica la lectura de la immensa major part dels noms que hi apareixen. Al foli 26 hi ha constància que es tracta del monedatge de la vila d'Inca corresponent a l'any 1329. Ens trobam, doncs, durant el regnat del rei de Mallorca Jaume III (1315-49), el qual, com és sabut, morí a la batalla de Llucmajor (Mallorca), el 1349, contra les tropes del rei Pere el Cerimoniós, i amb el qual s'acaba el regne de Mallorca independent. D'altra banda, sembla que el manuscrit fou escrit per un sol copista, però no en coneixem el nom.

L'*incipit* del ms. és: «na Busq(ue)ta, cu(n)yada d(e)l dit B(er)n(at) Guitart: I mor(a)b(a)tí» i l'*explicit:* «I bal(e)sta d(e) n'A(rnau) Andreu. I d(e)stral […]». El manuscrit apareix en dues parts ben diferenciades. La primera conté els noms dels veïns amb la contribució al monedatge, fins al foli 26, en què hi ha la suma total de la contribució: 1.012 morabatins, que pugen en total 404 lliures i 16 sous. En total hi ha 1.002 assentaments de veïns, la qual cosa deu fer un mínim de 4.000 habitants. Els darrers fulls contenen una relació d'estris venuts probablement en una subhasta. La llista de contribuents, en català, apareix destriada per illes de cases.

CRITERIS DE TRANSCRIPCIÓ

Quant als criteris de transcripció, hem respectat al màxim la grafia del manuscrit. Deixam entre parèntesi les lletres que apareixen abreujades, d'acord amb la grafia actual. També, com en la col·lecció Els Nostres Clàssics, regularitzam l'ús de majúscules i minúscules i accentuam d'acord amb la convenció ortogràfica actual. Tenim també en compte els criteris d'ús de l'apòstrof, del punt volat, dels punts suspensius i dels parèntesis quadrats, dels signes d'interrogació i de l'adverbi *sic*, de la col·lecció esmentada. Cal remarcar, així mateix, que separam amb una coma els afegitons referits al nom del veí o contribuent, com és ara l'ofici, la filiació familiar, el lloc d'origen o residència, el malnom, etc.

ILLES DEL NUCLI URBÀ DE LA VILA D'INCA

Segons el manuscrit que ens ocupa, les illes del nucli urbà d'Inca que hi apareixen són les següents:

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 49

la ila d'(e)n G(uillem) Malf(er)it
la ila d'(e)n Borr(e)ll
la ila d'(e)n R(amon) B(e)rtran
la ila d'(e)n Thomàs Dura(n)
la ila d'(e)n P(ere) Po(n)s
la yla d(e) na Alosa
la ila d(e) na Maymo(n)a, carnicera
la yla d(e) la p(re)só
la ila d(e)l rector
la ila d'(e)n Coyll
la ila d(e) n'Aben(n)àss(er)
la ila d'(e)n Domi(n)go Puig
la ila d'(e)n Porceyll
la ila d'(e)n R(amon) Puig
la ila d'(e)n B(er)n(at) Malf(er)it
la ila d'(e)n Thomàs Oromir
la yla d'(e)n R(amon) Dura(n)
la ila d'(e)n P(ere) Castel
la yla d'(e)n Gras
la yla d'(e)n Jac(me) P(ar)atge
la yla de n'Osona
la ila d'(e)n Baliot
la ila d'(e)n R(amon) Sorell
la ila d'(e)n Susq(ue)da
la ila d'(e)n Nicholau Bast(er)
la yla d'(e)n Nadal d(e) Cassa(n)ya
la yla d'(e)n P(ere) Val(è)s
la yla d'(e)n Jac(me) Paschal
la yla d'(e)n Gruet
la yla d'(e)n B(a)rthom(e)u P(er)ayó
la yla d'(e)n Lopis
la yla d'(e)n B(er)n(at) Nadal
la ila d'(e)n P(ere) Coyll
la ila d'(e)n Vidal R(amon), not(ari)
la ila d'(e)n Guile(m) Burdils
la yla d'(e)n P(ere) Reboyll
la ila d'(e)n Pelagrí Lebrés
la ila d'(e)n Johan Burdils
la ila d'(e)n G(uillem) Font
la ila d'(e)n Jac(me) Lebrés
la ila d'(e)n B(ere)ng(uer) Peliss(er)
la ila d'(e)n P(ere) Masq(a)ró
la ila d'(e)n G(uillem) S(er)ra

A més, hi figura una relació de veïns de «la p(ar)ròq(ui)a d(e) fora la vila d(e) Incha» i una altra de referida a l'aljama «d(e)ls jue(us)».

Són, per tant, quaranta-quatre les illetes del nucli urbà que hi apareixen, inclosa la dels jueus. Si comparam aquesta llista amb la del monedatge d'Inca del 1336 (ARM, RP

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 50

2028), veurem que en aquesta darrera llista hi ha setanta illetes de cases. La diferència no creiem que es degui només a un creixement extraordinari del nucli urbà, sinó també al fet de mancar, com ja hem dit, alguns fulls a l'inici del manuscrit. Prova d'això és que segons el nostre còmput el nombre de morabatins que apareixen en la llista que ens ocupa és de 934, mentre que segons el copista del manuscrit el nombre total de morabatins d'aquest any assolia la quantitat de 1.012 morabatins.

REFERÈNCIES ALS QUI NO PAGUEN EL MORABATÍ

En la llista que ens ocupa veiem que hi ha 118 assentaments de veïns que no paguen per diferents motius. En molts casos el copista afegí en lletra petita: «No à», «no n'ha» o «no an». Per exemple:

No à, na Se(re)na, candal(e)ra
No à, na Saura, amiga d'(e)n Pratz
No à, R(amon) Ffebrer
No à, B(er)n(at) Ffebrer
No à, na Gonsava
No à, la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n R(amon) Andr(e)u
No à, II fils d'(e)n Jac(me) d(e) Salt
No à, en Sagarra
No à, la dida d'(e)n B(er)n(at) Dura(n)
No à, la mul(e)r d(e) n'Oliv(er)
No à, Elicsè(n), palafa(n)guera
No à, mestre Jac(me)
No à, lo genovès
No à, na Dousa, juiha
No à, sa filla Nor
No à, en Salamó Isach
No à, en Bonjua, matamulers
No n'ha, B(er)n(at) Bonet
No an, los h(er)eus d'(e)n Jac(me) Solan(e)s
No an, los fils d'(e)n P(ere) Joha(n)
No an, III fils d'(e)n P(eric)ó Messina

De vegades aquesta expressió apareix postposada:
la mul(e)r que fo d'(e)n Simo(n) And(r)eu, no à
la fila d'(e)n Fra(n)cesch Leig, no n'ha
R(amon) B(e)rga, no n'ha

En alguns casos trobam d'altres justificacions:
B(ere)ng(uer) Jordà. Agem-na I albarà d'(E)scorcha
sor Ramo(n)a. Aporta let(ra) d(e)l lochtenent, q(ue) la féu francha
la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n B(ere)ng(uer) Buad(e)lla, ga ha pagat en alt(re) loc
Anà-se'n, mestre Joha(n), metga
No és d'(e)dat, G(uillem) Val(è)s, fil d'(e)n P(ere) Val(è)s
Po(n)set Stalela, no està asy, a mo…està
II ffiles d(e)l dit Jac(me) Marc, no són d'adat

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 51

la mul(e)r q(ui) fo d'(e)n P(ere) Cazà, no la t(r)obam
No ic està la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Math(e)u sa Oliv(er)a ab I fila
No n'i à nagú, II h(er)eus d'(e)n Camfuyós
Po(n)s Febrer, està a la Ciutat
No està así, Gil P(er)is, no.l t(r)obam
II files d'(e)n B(er)n(at) Nabot, d(e)fu(n)ct, no só(n) d'(e)dat d'ayns
en Salamó d(e) Barbastre, ha pagat a villa

De vegades trobam només el nom rònec o la referència personal més o menys explícita però sense cap justificació:

G(uillem) d(e) B(er)ga
la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n B(er)n(at) Cifre
Maffum(e)t, Portagal, sarrey

SISTEMA DE DENOMINACIÓ ANTROPONÍMICA PER ALS HOMES

Nom de pila o prenom + cognom patern:

Joh(an) G(ri)mau
P(ere) Mir
Antoni Port(er)
B(er)n(at) Pratz
Joh(an) d'Alòs
G(uillem) d(e) B(er)ga
G(uillem) d(e) Suau
A(rnau) d(e) Se(n)t M(ar)tí
Barceló d(e)s Bosch
P(ere) d(e)s Puig
B(a)rthom(e)u s'Olzina
G(uer)au s'Espaha
Nicholau sa Oliv(er)a
Massià sa Rovira
P(ere) ses Com(e)s
Domi(n)go ses Esgleyes

De vegades aquest esquema va precedit de l'article personal:

en B(ere)ng(uer) Molins
en Vid(e)s Salamó
en Cresq(ue)s Porfayt
en Vivas sa Grasa

Amb el tractament de *mestre*:

mestre Mich(e)l d(e)s Prats

Article personal + cognom patern:

en Lobera
en Cunill

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 52

Nom de pila o prenom + cognom patern + nom d'ofici o càrrec:
P(ere) Ff(errer), sartre
R(amon) Vidall, sartre
P(ere) Oliv(er), carniss(er)
B(er)n(at) Ff(errer), pelic(er)
R(amon) Marí, sabat(er)
Simo(n) Nadal, saig
B(er)n(at) Ff(errer), bast(er)
G(uillem) M(ar)tí, tend(er)
B(er)n(at) Muln(er), barb(er)
P(ere) Gomila, ortolà
P(ere) Po(n)s, lo p(ro)hom

Article personal + cognom patern + nom d'ofici:
an Ripoll, fust(er)
en Rubí, sartre
n'Ascuder, tragin(er)

Article personal + prenom + nom d'ofici:
n'Abram, ergent(er)
en Salamó, sartre

Amb el tractament de *mestre* + nom de pila o prenom + nom d'ofici:
mestre Joha(n), metga
mestre G(uillem), phísich

Nom de pila o prenom + cognom patern + adjectiu de condició etnicosocial:
P(ere) Ff(errer), batiat

Article personal + cognom patern + adjectiu de defecte físic:
en Bomacip, tort

Nom de pila o prenom + adjectiu gentilici:
Geordi, grech
Pere, tartre

De vegades hi ha també la menció de l'ofici:
Joha(n), grech, forner

Nom de pila o prenom + cognom patern + adjectiu gentilici:
Domi(n)go Mu(n)tan(er), aragon(è)s

Nom de pila o prenom + cognom patern + nom de lloc d'origen o de residència:
P(ere) F(errer), d(e) Cataluyha
P(eric)ó Malf(er)it, d(e) Almeluig
P(ere) Polaria, d(e) l'Ort
B(ar)tomeu Fo(n)t, d(e) s'Astor(e)l

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 53

Simon(e)t Malf(er)it, d(e)s Pou
G(uillem) d(e)s Puig, d(e)s Pi
B(er)n(at) Barber, sa Tora

Article personal + prenom o cognom patern + nom de lloc d'origen o de residència:
en Salla, d(e) Rafal Garcés
en Salamó, d(e) Barbastre

Hi ha un exemple, sense article personal, amb un adjectiu de condició etnicosocial:
Maffum(e)t, Portagal, sarrey

Nom de pila o prenom + cognom patern + nom de referència familiar:
B(er)n(at) Pelic(er), fil seu
P(ere) Calabuig, lo fil
G(uillem) Fig(uer)a, fil d'(e)n R(amon) Fig(uer)a
Jac(me) Ff(errer), fil q(ue) fo d'(e)n G(uillem) Ff(errer)
G(uillem), fil d(e) n'Ulczi(n)a, q(ui) està ab na Boscha
G(uillem) Morgals, so(n) fil
Rom(e)u Nadal, jove
R(amon) Lore(n)s, lo jov(e)
P(eric)ó F(errer), frare seu
Mich(e)l Malf(er)it, so(n) genre
Mich(e)l Lofriu, nét d'(e)n Moreyll

Article personal + nom de pila o prenom + nom de referència familiar:
en Samuel, son fil
en Banet, marit d(e) la metgesa

Amb el prenom postposat:
lo genre d'(e)n Cerdà, en Mateu

Nom de pila o prenom + cognom patern + malnom (amb la construcció «qui en altra manera és apellat en…»:
P(ere) Mestre, q(ui) en alt(ra) man(er)a és apelat en Cardó

Article personal + prenom + malnom:
en Bonjua, matamulers

No són infreqüents els casos d'esments innominats de veïns amb una simple referència familiar o d'origen:
lo h(er)eu d'(e)n B(er)n(at) G(ri)mau
lo h(er)eu d'(e)n Sarrià
lo h(er)eu d'(e)n B(er)n(at) d(e) na B(e)rnada
lo fil d'(e)n Sagí
lo fil d'(e)n Simo(n) Se(n)trich
lo fil q(ue) fo d'(e)n Jac(me) Tixador
I nebot d(e)l dit Vidal Plan(e)s

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 54

un fil d'aq(ue)la
lo grech d'(e)n Clariana
lo genovès

Hi ha tota una sèrie d'exemples d'aquest tipus en plural:
II enffa(nt)s d(e)l dit P(ere) Val(e)ntí
fils d'(e)n T(er)rassa
los fils d'(e)n P(ere) Joha(n)
II fils d'(e)n G(uer)au Torr(e)lla
III fils d(e)l dit B(er)n(at) Poq(ue)t
II fils d(e) la dita Lobeta
II fils d(e) la dita Elic(èn), fila
dos fils d'(e)n P(ere) Jov(er), sa enrera
II fils d'(e)n G(uillem) Malf(er)it, la I està a Manorca e deu pagar-la, e l'alt(re) assí
II fils d'(e)n P(eric)ó Malf(er)it, d(e) Almeluig
III fils d(e)l dit P(ere) Bover
III fils q(ui) fore(n) d'(e)n B(er)n(at) Oromir
II, entre g(er)mà e g(er)mana d(e)l dit A(rnau) Ff(errer)
lo h(er)eu d'(e)n G(uillem) Andreu ab II g(er)ma(n)s dels q(ua)ls és tudor lo dit B(er)n(at) Castayó
II h(er)eus d'(e)n Camfuyós

SISTEMA DE DENOMINACIÓ ANTROPONÍMICA PER A LES DONES

Article personal + nom de pila o prenom:
na Miq(ue)lla
na Coloma
na Ungria
na Georgieta
na Gonsava
na Clar(e)ta
na Gacopa

Article personal + cognom:
na Stalela
na Plegama(n)s
na Mor(a)nta
na Massina
na Caraps
na T(er)rassa

Article personal + cognom feminitzat:
na C(er)dana
na Massag(uer)a
na Lobeta
na Gen(er)a

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 55

na Sabat(er)a
na Guitarda
na Borrassa
na Bagura
na Castel(e)ta
na Mayola
na Barbarana
n'Astranya
na Faliua
na Magera
na Huyastrella
na Catalana
na Salada
na Camfuyosa
na Se(n)toliva
na Folqeta

Article personal + nom de pila o prenom + cognom, feminitzat o no:
na P(ereta) B(a)rthom(e)va
na Eliqcè(n) Alosa
na B(ere)ng(uera) Ff(errer)
na Miq(ue)la Saura

Nom de pila o prenom + cognom, feminitzat o no:
Sibília Baldovina

Article personal + prenom o cognom + nom d'ofici o càrrec o de condició social:
na Se(re)na, candal(er)a
na Babana, la p(ro)fembra
na Com(e)s, flaq(ue)ra

Prenom + nom d'ofici:
Elicsè(n), palafa(n)guera
Maymona, carnicera

Article personal + prenom + nom de condició ètnica:
na Dousa, juiha
na Zanina, juiha

Forma de tractament + prenom o cognom:
sor Ramona
la dona na Vale(n)sa
la dona na Tartre

Nom de pila o prenom + nom de referència familiar o afectuosa:
G(uillema), mul(e)r q(ue) fo d'(e)n B(er)n(at) Peliss(er)

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 56

Math(e)va, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Capd(e)bou
Jacma, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Jac(me) M(er)cadal
Astruga, mul(e)r q(ue) fo d(e) n'A(rnau) Soler
Ermessèn, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Jac(me) Aragonès, ab I fil
Sibília, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Siriol
Astruga, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Dev(e)sa
M(ar)tina, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n G(uillem) M(e)ssi(n)a
Maria, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Vilanova
Frescha, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Jac(me) Marc
Caterina, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n P(ere) Daviu
Alama(n)da, mull(e)r q(ue) ffo d(e) n'Ordin(e)s
Serena, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Jac(me) Banet
Anglesa, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Reyes
Romia, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Math(e)u Jov(er)
Ma(n)seya, fila q(ue) fo d'(e)n Ff(errer) d(e)s Prats
Math(e)va, fila d'(e)n G(uillem) d(e) Déu
Math(e)va, fila d(e) la dita Sibília
Dolça, fila d(e) na Fforn ab II g(er)man(e)s
Dolça, fila d(e) n'Almedrà
Fra(n)cescha, fila d(e)l dit P(ere)
B(a)rthom(e)va, fila q(ue) fo d'(e)n Speciayr(e)
Brunissèn, fila d'(e)n P(ere) Com(e)s
Elicssè(n), d'(e)n Morr(o)
Sibília, fila d'(e)n Sabat(er), q(ue) està ab lo dit P(ere)

Amb el prenom postposat:
sa filla, Nor

Article personal + prenom o cognom feminitzat + nom de referència familiar o afectuosa:
na Astruga, mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Massan(e)t
na B(e)rnadona, fila q(ue) fo d'(e)n Messina
na Simo(n)a, q(ui) està ab en R(amon) d(e)s Bruyl
na Saura, amiga d'(e)n Pratz
na Boulona, mar(e) sua
na Busq(ue)ta, cu(n)yada d(e)l dit B(er)n(at) Guitart

Amb el prenom postposat:
sa tia, na Mariam

Article personal + nom de pila o prenom + cognom + nom de referència familiar:
na Elic(èn) Alosa, fila sua

Són freqüents els esments innominats de veïnes amb una simple referència familiar o d'afecte:
la mar(e) d'(e)n G(uillem) Simó
la mara d'(e)n B(er)n(at) Sart(re)

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 57

sa mar(e) d(e)l dit B(er)n(at) Nebot e I filla
la sogre d'(e)n Jac(me) Marí
la dida d'(e)n B(er)n(at) Dura(n)
una g(er)mana d(e)l dit B(a)rthom(e)u, e sa mara
una g(er)mana d'(e)n Jac(me) Ff(errer)
I fila d(e)l dit B(er)n(at) Alb(e)rt
I fila d(e) la dita Janera
la fila d(e) la dita Coloma
la fila q(ue) fo d'(e)n R(amon) F(er)ran
la fila d'(e)n Ffra(n)cesch Leig
una fila q(ue) fo d'(e)n P(ere) Nadal
una fila d(e)l dit P(ere) Febrer e II g(er)ma(n)s
una fila d(e) la dit Se(n)toliva
II files d'(e)n P(ere) Faliu
la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n P(ere) Val(e)ntí
la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Sarrià
la mul(e)r d(e) n'Oliv(er)
la mul(e)r d'(e)n Serdà, q(ue) fo
la mul(e)r que fo d(e) n'A(rnau) P(er)ayó ab II fils
la mul(e)r d'(e)n Porceyl ab II enfa(nt)s
la mul(e)r d'(e)n Lodrà ab V enfa(nt)s
la mul(e)r d'(e)n Crespí, fila d(e) la dita Ermessè(n)
la mul(e)r d'(e)n B(er)n(at) Castayó
la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n B(er)n(at) Fig(uer)ola ab I fil
la mul(e)r d'(e)n B(er)n(at) Viv(e)s, q^{o}
la mul(e)r q(ui) fo d(e) n'A(rnau) Viv(e)s
la mul(e)r q(ue) fo d'(e)n Torre(n)t ab I fila

2 Joan Miralles 09.07.07 10:23 Página 58

3 Gaspar Valero 09.07.07 10:24 Página 59

UNA INCURSIÓ EN ELS TREBALLS TOPONÍMICS EUROPEUS: L'EXEMPLE DE L'«ATLANTE TOPONOMASTICO DEL PIEMONTE MONTANO»

Gaspar Valero i Martí

IX Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Sóller, 1994

UN CONGRÉS DE TOPONOMÀSTICA A L'ALGUER

El mes de novembre passat vaig tenir l'oportunitat de participar a la ciutat de l'Alguer en un conveni internacional titulat *La toponomàstica bilingüe en el territoris de llengües minoritàries*. Aquesta trobada fou organitzada i potenciada per l'Obra Cultural de l'Alguer i tingué el suport de la Confederació de les Minories Lingüístiques de la Comunitat Europea i també del Govern Autònom de la Regió de Sardenya. El congrés s'emmarcava en la voluntat de diverses institucions de l'Estat italià d'assumir la proposta de recomanació del Consell d'Europa de 12 de juny de 1981, que deia que convenia «adoptar progressivament, conjuntament amb la denominació esdevinguda usual, les formes correctes de la toponomàstica, basades en la llengua original de cadascun del territoris, per petits que siguin».

Entre les aportacions que es feren en aquest congrés, em semblà oportú seleccionar la tasca de recerca toponímica realitzada per la Università degli Studi di Torino, d'acord amb el conveni signat amb la regió del Piemont, dins el projecte Alpi e Cultura. El títol del treball és *Atlante Toponomastico del Piemonte Montano*. La direcció és a càrrec del professor del Departament de Ciència del Llenguatge de l'esmentada universitat, Arturo Genre, com a responsable científic de la recerca.

A l'Alguer, tinguérem ocasió d'intercanviar experiències i metodologies amb Arturo Genre, director de la recerca. Fruit d'aquestes impressions i del material que em proporcionà, ha sortit aquesta ponència.

L'«ATLANTE TOPONOMASTICO DEL PIEMONTE MONTANO»

L'abast de l'estudi afecta quaranta-cinc comarques dels Alps piemontesos, situats al nord-oest de l'Estat italià; l'àrea total engloba cinc-cents trenta municipis, bàsicament de llengua occitana i francoprovençal. El nombre de topònims per municipi s'ha avaluat que pot oscil·lar entre 300 i 3.000, és a dir, una mitjana superior a 1.600 topònims (la qual cosa aportaria la considerable xifra d'uns 840.000 topònims en total). Aquest territori s'estén per tres àrees lingüístiques: l'occitana, la francoprovençal, la piemontesa i la walser (dialecte baix alemany de la vall de Gressoney).

La introducció del segon volum de l'ATPM comença amb aquestes paraules: «A les nostres muntanyes, encara que no només aquí, molts dels noms de lloc encara usats fins no

3 Gaspar Valero 09.07.07 10:24 Página 60

fa gaires dècades, avui s'estan perdent irremissiblement. A partir dels topònims relatius a àrees un temps habitades establement i ara semidesertes o abandonades, el fenomen afecta, amb intensitat i ritmes diversos, tant contrades senceres com zones reduïdes, tant a les cotes altes com a les baixes. Paral·lelament, augmenten les modificacions, els esguerraments, les transcripcions incorrectes en italià, amb autèntiques reinvencions (o fins i tot exterminacions) dels termes locals, cosa que suposa que el sentit i la raó de ser del nom quedin completament foscs.»

L'objectiu de l'ATPM és la recollida sistemàtica de la xarxa completa dels noms de lloc, tant els que es refereixen a grans espais com els microtopònims. La investigació s'ha plantejat municipi per municipi, i els topònims són recollits sobre el terreny, directament de la veu de les persones que són portadores d'un patrimoni de coneixement que, pel fet de ser vehiculat exclusivament per la transmissió oral, apareix avui com el més exposat al risc de la pèrdua i de l'oblit.

El treball de camp es coordina amb altres investigacions, com la denominada *Atlante Linguistico e Etnografico del Piemonte Occidentale*. El treball arxivístic sobre toponomàstica històrica i l'anàlisi etimològica dels termes també són prevists, però no en aquesta primera fase de recollida oral, la qual és considerada més urgent, per la possible desaparició biològica dels informadors.

Els responsables del treball remarquen la importància de la implicació de diverses institucions, que han actuat coordinadament, cosa que ha redundat en l'eficàcia del projecte. L'*Assessorato a la Cultura* de la Regió ha assumit la responsabilitat del projecte, n'ha divulgat la realització i ha contribuït a relacionar les institucions locals amb la Universitat; també ha aportat la cartografia de base i ha acceptat la publicació del treball. La Universitat de Torí ha assumit la responsabilitat científica, amb la definició dels criteris de recollida, de transcripció i d'elaboració de les dades, la formació dels recercadors i la supervisió del treball, realitzada a través d'un comitè científic i d'un comitè de redacció. D'altra banda, els ajuntaments tenien competències sobre les actuacions concretes de recerca; han contribuït a la realització de cursos de formació dels toponimistes locals i s'ha fet càrrec del material de treball de camp.

LA RECOLLIDA TOPONÍMICA SOBRE EL TERRENY

El treball de camp plantejat per l'ATPM té dues fases: la primera consisteix en la transcripció sobre el mapa dels noms que es recullen; la segona consisteix en el transferiment d'aquests noms a les fitxes corresponents.

Per a la primera tasca s'usa el mapa a escala 1:5.000, aconseguit per reducció del mapa a escala 1:1.000. Mapes amb escala major a 1:5.000 ofereixen massa espai i resulten poc pràctics per l'excés de fulls que cal utilitzar en un mateix terme municipal. Les escales menors, 1:25.000, i fins i tot 1:15.000 i 1:10.000, abasten massa extensió de terreny, i no permeten les anotacions toponomàstiques.

Les enquestes de recollida de noms sobre una mateixa àrea no es fan només amb un testimoni, sinó que es repeteixen amb més informadors, sempre en un radi d'acció que els sigui familiar.

Els millors informadors són les persones majors; els pastors i els caçadors s'han revelat molt bons per a les zones altes (boscs, muntanyes, passos…). També són bons tots els que han passat la vida i desenvolupat la seva activitat en el lloc. Hi ha persones joves

3 Gaspar Valero 09.07.07 10:24 Página 61

que, per raó de la seva activitat, han estat molt bons informadors. Per norma, convé deixar de banda les persones que «han estudiat» i aquells que han viscut fora del lloc, per la seva tendència a *ennoblir* els topònims italianitzant-los o identificant-los més o menys amb els oficials.

El registre del topònim es fa sobre el mapa, amb tendència a cobrir amb el nom l'espai que ocupa, variant convenientment les dimensions de les lletres. Els topònims, successivament, es col·loquen a la fitxa corresponent, acompanyats per una sèrie de dades complementàries.

LA FITXA DE RECERCA TOPONOMÀSTICA

La fitxa toponomàstica es divideix en tres parts:

a) la primera part conté les indicacions necessàries per a la identificació del topònim, de les variants, del gentilici, del significat atribuït per l'informador i de les característiques geomorfològiques i paisatgístiques del lloc designat.

b) la segona part de la fitxa recull informacions de caràcter accessori: llegendes, refranys, fets històrics, etc.; també el nom oficial i eventuals observacions del toponimista.

c) la tercera part conté informacions de servei relatives al recollidor i als informadors.

Les fitxes, juntament amb els mapes, constitueixen la base del treball. Amb vista al posterior tractament informàtic d'aquestes, el seu emplenament requereix alguns requisits: respecte a les normes d'emplenament, segons els criteris exposats en els cursos de formació; un atent repàs per eliminar errades; bona cal·ligrafia, i màxima precisió de la terminologia usada.

Després de cada enquesta, les dades són introduïdes a l'ordinador a partir d'un programa preparat per arxivar, relacionar i imprimir el contingut de les fitxes. Aquest banc de dades és la base de la publicació, que, segons les disposicions pressupostàries de la Regió del Piemont, es van editant. L'obra s'edita municipi per municipi en volums que contenen els topònims per ordre alfabètic (a partir del genèric o apel·latiu), i un índex rodat (*routato)*, en què els determinatius o específics apareixen també ordenats. Com a apèndix, s'inclou el mapa toponímic. Precedeix l'estudi toponímic una breu ressenya explicativa del municipi, a cura d'algun intel·lectual o representant local.

A MANERA DE CONCLUSIÓ

L'intercanvi d'experiències i de metodologies és essencial en el món de la investigació i de la recerca; també ocorre així en el camp de la recerca toponímica. En resum, després de les jornades de l'Alguer i, en concret, d'aquesta incursió en un dels treballs toponomàstics europeus, crec que el nivell de les actuacions toponimístiques a les Illes comparativament amb la resta d'Europa es troba situat en un bon lloc. Metodològicament, sembla que no és gaire agosarat dir que bàsicament coincidim amb els estudis capdavanters d'Europa. En tot cas, l'exemple aportat ens reafirma que cal avançar en la via iniciada amb trobades com la present pel que fa a la unificació d'esforços, de mètodes i de visió de conjunt. Una altra qüestió seria aconseguir imbricar encara més les institucions

3 Gaspar Valero 09.07.07 10:24 Página 62

autonòmiques i locals, i, juntament amb la Universitat i amb els investigadors, potenciar línies de treball amb una planificació global, coordinades i amb més suport material.

BIBLIOGRAFIA

GENRE, Arturo (director). «Aisone». A: *Atlante Toponomastico del Piemonte Montano*, vol. 2. Torino: Vivalda Editori, 1993.

GENRE, Arturo. «Les recherches en microtoponymie au Piémont: l'*Atlante Toponomastico del Piemonte Montano*». A: *La recherche toponymique dans les Alpes Occidentales*. Saint-Nivolas (Aoste): Centre d'Estudes Francoprovençales René Willien, 1993.

APÈNDIX

Estructura de la fitxa de recerca toponímica de l'«Atlante Toponomastico del Piemonte Montano»

1. Topònim.
2. Gènere i nombre (els indefinits són substituïts per «NI», no identificat).
3. Cota mitjana del topònim, expressada en metres sobre el nivell de la mar (als cursos d'aigua, canals, etc., se'ls dóna convencionalment la cota «0»).
4. Coordenades corresponents a la posició del topònim sobre el mapa. La xifra que precedeix (01) indica el número del foli.
5. Variant lingüística del topònim (Fp: francoprovençal, Fr: francès, It: italià, Li: ligur, Lo: llombard, Oc: occità, Pi: piemontès, Wa: walser).
6. Forma present en el mapa de l'Instituto Geografico Militare di Firenze.
7. Altres denominacions.
8. Gentilici (nom amb el qual són designats els habitants del lloc).
9. Significat atribuït per l'informador al topònim.
10. Descripció del lloc.
11. Notes del toponimista recollidor.

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 63

TOPONÍMIA URBANA: NOMS CORRECTES? UN EXEMPLE D'ALAIOR (MENORCA)

Miquel A. Marquès Sintes (*)
IX Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Sóller, 1994

A TALL D'INTRODUCCIÓ

En aquesta comunicació intentarem de resoldre el problema d'un nom de lloc de la meva població, Alaior. Quant a estudis toponímics d'Alaior, no n'estam orfes; de manera que aprofitarem l'estudi toponímic realitzat per mossèn Fernando Martí Camps l'any 1977[1] sobre el poble d'Alaior, treball que posteriorment ha estat revisat i posat a l'abast del públic per Maria Josep Giménez i Miquel A. Marquès el 1992. D'aquests treballs sobre toponímia urbana alaiorenca, ens ha plantejat algun dubte un cas concret; aquí, per tant, esbrinarem el significat del nom d'un carrer i la seva vertadera accepció: ens referim al carrer d'en Barçola, d'Alaior (Menorca).[2]

Abans de seguir endavant, no vull deixar passar l'ocasió de comentar que, com a historiador, pens que la història, com a ciència que és, esdevé una bona eina per ajudar l'onomàstica a resoldre el problema que exposarem. Aquesta breu reflexió no vol ser més que una aportació per aclarir un dubte i un tòpic alhora: és l'ús d'un nom d'un personatge, esdevingut símbol i heroi a Alaior, de qui, per circumstàncies poc diàfanes, van posar el nom a un carrer.

Quant a la qüestió teòrica, seguim les pautes marcades per Enric Moreu-Rey (1982, 10-11), que ens indica que la toponímia estudia els noms propis de lloc o *topònims*, els quals poden referir-se a indrets habitats o no habitats; en el nostre cas el carrer serà, doncs, una subdivisió d'una aglomeració urbana.

Enric Moreu-Rey, quan fa referència a la toponímia, destaca que és una ciència perquè (1982:10-11) «ciència vol dir coneixement: per això la Toponímia recerca aquests noms de lloc, n'estableix les llistes, els classifica i estudia, provant de resseguir-ne la història, la raó de llur creació, el significat, les modificacions sofertes (adaptacions, traduccions) i la desaparició, quan aquesta ha tingut lloc». I si ens deixa aclarida la qüestió

(*) Llicenciat en Geografia i Història (UIB).

[1] MARTÍ CAMPS, Fernando. Pbro. (1977). «Calles y plazas de Alayor. Breves notas sobre su nomenclatura y su historia». *Programa de festes de sant Llorenç*. Sense paginar.

[2] Ens referim a l'article GIMÉNEZ LLOPIS, M. Josep; MARQUÈS SINTES, Miquel A. (1992). «Coneixem els nostres carrers?», a *S'Ull de Sol*, núm. 24, pàg. 14-16.

Respecte al nom del carrer d'en Barçola, cal dir que al llarg d'aquest treball el citarem així, tot i tenir present que, després de l'aprovació de la nova denominació dels carrers d'Alaior pel ple municipal del 3 d'octubre de 1995, es coneix com a «Carrer de ses Guixes, dedicat a Miquel Barçola» (Marquès, 1996, pàg. 10).

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 64

teòrica, eina bàsica per fer front a la confusió que volem solucionar, també fa referència a la metodologia que cal seguir per esbrinar el nom d'un lloc. En el nostre cas, observarem l'evolució del nom del topònim, per observar com aquest es refereix al nom d'una persona, tot i que aquest no és el nom actual del carrer sinó l'inicial. En la mateixa línia, venim d'acord amb l'opinió de Concepció Peres Balada (1985, 31-32), que, en el seu estudi sobre els noms de carrers de Sants (Barcelona), en el camp de la metodologia, classifica els carrers en vuit grups. Segons la seva classificació, podríem integrar el nostre carrer en tres d'aquells grups: en el de noms d'arrel popular, en el dels carrers amb el nom del propietari que cedia el terreny o bé en el dels noms de carrers que responen a l'ideari politicosocial d'un moment determinat (en el cas de noms de personatges). Amb tot aquest bagatge teòric, intentarem esbrinar el vertader significat del topònim aquí proposat.

ALGUNES DADES SOBRE EL CARRER D'EN BARÇOLA[3]

Fins al 1995, el nom oficial del carrer va ser el de *Calle Barsola*. Va rebre aquest nom oficialment el 20 d'octubre de 1861,[4] quan va deixar de ser conegut com *carrer d'en Balle* per ser anomenat oficialment *calle de Barsola*, nom que fins fa poc mantenia la mateixa grafia.

Fins al 1861 la primera part del carrer es denominava *carrer d'en Balle*, mentre que l'altre tram es coneixia amb el nom de *carrer de ses Guixes*, ambdós noms constatats per mossèn Fernando Martí Camps en el *Manifest de Béns de 1748*.[5]

El fet que abans s'anomenàs *carrer d'en Balle* ens podria fer pensar que allà hi va viure un tal *Balle*, de llinatge. Però, si bé en els padrons d'habitants que hem vist[6] queda ben clar aquest topònim, la confusió vindrà quan el mateix mossèn Fernando Martí Camps (1977), en el seu treball *Calles y plazas de Alayor. Breves notas sobre su nomenclatura y su historia*, ens diu que: «Esta calle [fent referència al carrer d'en Barçola] estaba formada por dos tramos bien diferenciados con los nombres del "Batle" y de "Ses Guixes". Así constan ambas denominaciones por documentación del año 1798.[7] Por lo menos desde 1861 se transforma el nombre por "Batle en Barsola". "Es carrer de Ses Guixes" es aún la denominación popular». Per tant, mossèn Fernando Martí és conscient que abans de 1861 ja hi havia i s'usaven els dos noms populars, però deixa d'explicar-ne un, justament el que a nosaltres ens interessa. I encara afegeix, més endavant, que: «El origen del "Carrer d'es Batle" puede provenir del cargo en sí, o por haber nacido o vivido en dicha calle una o varias personas que desempeñaran aquél. Estas circunstancias convienen en la familia Barsola.»

A partir d'aquí pensam que es va crear el malentès, a ben segur que per la manca d'un bon assessorament. Perquè no dubtam que mossèn Fernando coneixia les funcions d'un

[3] El 1995 es van oficialitzar els noms de carrers en català i aquest carrer avui es coneix com a carrer de ses Guixes, recuperant l'antic topònim.

[4] Vegeu MARQUÈS SINTES, Miquel A. (1994). «Noms de carrers, noms correctes?», a *S'Ull de Sol*, núm. 47, pàg. 19.

[5] Tot i que sobre el concepte hi ha establertes algunes matisacions, cal dir que el *Manifest de Béns* era un llibre en què es recollia tota la riquesa de la població d'una vila, tant els béns mobles com els immobles. Els monarques solien facultar els prohoms de l'esmentada vila «x» per taxar-los amb finalitats fiscals. Si bé aquí reben el nom de manifests de béns, en altres indrets rebien noms con el d'estims o vàlues (Casasnovas Camps, 1991, pàg. 65).

[6] AMA. Secció 5-1. *Censo población, años 1839-1845*. Núm. 125-A.

[7] Hauria de posar 1748, ja que fa referència al manifest de béns abans esmentat.

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 65

batle en l'estructura municipal del segle XVII, que, en el cas de Menorca, es va perllongar fins a gairebé mitjan segle XIX, funció que es modificaria amb el mateix canvi d'estructura municipal. Per tant, no entenem com no s'adonava de l'errada a l'hora d'explicar-se, alhora que confonia Barçola amb la figura del batle.

D'altra banda, la grafia *Balle*, la trobam transcrita igual tant el 1545 com el 1861, a diferència del que ha constatat Maria Josepa Arnall en un capbreu empordanès, en el qual el 1613 figura un tal Joan Batlle (Arnall, 1985, 32).

Però, destriem pas a pas cadascun dels conceptes que cal entendre en aquesta història. I el primer és conèixer la funció d'un batle d'una vila.

QUÈ ERA UN BATLE D'UNA VILA?

Què era un batle? Quines funcions acomplia aquesta persona? Per als que no coneixen el funcionament de les institucions locals de l'època moderna, permeteu-me l'explicació d'aquest mot que, pens, és una de les claus del problema entorn a l'origen del nom del carrer dedicat a Barçola.

Sortosament, gaudim d'una més que interessant bibliografia sobre el funcionament de les institucions locals i insulars de l'època a la qual ens referim,[8] cosa que ens permet de veure en el memorial redactat per Francesc Seguí, assessor jurídic del Tribunal de la Reial Governació a Menorca a final del segle XVIII. L'advocat Seguí va redactar aquest memorial quan l'illa de Menorca va caure a mans espanyoles, el 1782, per tal d'explicar a les noves autoritats com funcionaven les institucions locals i d'àmbit insular.

El Tribunal del Batle d'Alaior, l'havia instal·lat el governador de Menorca per jutjar-hi totes les qüestions sumàries i de poca consideració, que no excedissin de la quantitat de cinc lliures i les sentències de les quals no provocassin l'inici d'una causa civil en el Tribunal Superior. El batle jutjava totes les qüestions del seu districte i de la seva jurisdicció; en aquest cas al territori adscrit a la Universitat d'Alaior. Si es volia apel·lar la seva decisió, les persones interessades s'havien de dirigir al Tribunal Civil de la Reial Governació.

Quant al seu funcionament, cada any s'elegia una persona entre la classe dels ciutadans, pel fet de considerar-los els més instruïts d'Alaior en comparació amb els pagesos i artesans; i el governador la ratificava en el càrrec. Passat l'any, el batle havia de donar compte al Reial Patrimoni de totes les penes que s'havien imposat durant aquell període i dels diners recaptats. El batle estava acompanyat d'un escrivà i d'un nunci (que s'ocupava d'exigir i fer executar les penes imposades).

Segons l'assessor Francesc Seguí, els batles eren (Piña, 1986:110): «Officiales de Justicia llamados Bayles para decidir, Terminar las dependencias, y Causas de poca consideracion, y para el buen regimen, gobierno y manutencion de la paz y quietud de los respectivos moradores». Els batles eren elegits per inseculació, o sigui, els noms dels aspirants eren escrits en un paper i posats dins rodolins, els quals eren introduïts dins una bossa o caixa; d'allà, s'extreia un rodolí, amb el nom de qui aquell any ocuparia el càrrec de

[8] HERNÁNDEZ SANZ, Francisco (1933). «Sobre organización municipal menorquina», a *Revista de Menorca*, pàg. 316-356.

PIÑA HOMS, Román (1983). *La reincorporación de Menorca a la Corona Española. 1781-1798 (Medidas de gobierno y administración)*. Institut d'Estudis Baleàrics.

PIÑA HOMS, Román (Coord.) (1986). *Las instituciones de Menorca en el siglo XVIII. El fondo documental de Francesc Seguí*. Sa Nostra.

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 66

batle. A més, s'especificava que l'ocupació no la podien exercir persones illetrades, sinó que havien de saber llegir i escriure i ser majors de 28 anys. Al Tribunal, a més del batle, hi havia vuit prohoms, persones que pertanyien al grup dels ciutadans, que també eren sortejats anualment, i que havien d'ajudar el batle en les tasques del Tribunal. Cada setmana el batle disposava de dos d'aquells prohoms per als casos concrets que s'havien de jutjar i, així, se seguiria el torn escrupolosament.

Com hem pogut observar, les funcions del batle en temps d'en primer no tenen massa a veure amb les funcions dels batles actuals. Per entendre'ns, l'antic batle tindria unes funcions semblants a les dels actuals jutges de pau.

EL NOM DEL CARRER

Si ens hem estès en l'explicació del cas és per deixar ben clar el concepte de batle. Però vet aquí que el nom del carrer era *carrer d'en Balle*; llavors, per què la gent el confon pel carrer *del* balle? Pensam que mossèn Fernando Martí Camps, amb la seva explicació al treball d'investigació, va fomentar involuntàriament un tòpic que, per cert, començà temps enrere i que ha arribat fins als nostres dies.

Com ja s'ha dit, a Alaior tenim censos de població des de 1818, i hem constatat com fins al 1844 el carrer s'anomenava d'en Balle, i, per tant, feia referència a una persona. Però entre 1845 i 1846, en el cens de població sortirà anotat el nom de carrer del batle,[9] sense conèixer les causes per fer efectiu aquest canvi.

Pensam que, com que el 1844 era el segon centenari de la mort de mossèn Miquel Barçola Cardona, algú va deduir que aquest personatge havia estat «batle» d'Alaior en el seu moment i que, en conseqüència, es mereixia l'honor de tenir un carrer amb el seu nom. La hipòtesi fins ara exposada es veurà sostinguda pel fet que el 1861 aquest mateix carrer, en canviar els noms dels carrers en pla pels noms en castellà, va veure substituït el nom Batle pel de Barçola (escrit *Barsola*). I si tot açò encara no ens acabàs de convèncer, només manca dir que, l'any 1944, Alaior va celebrar d'una manera especial el tercer centenari de la seva mort i es posà una placa commemorativa al número 4 d'aquell carrer, que deia que allà va viure mossèn Miquel Barçola Cardona, a qui es donava el caràcter d'heroi local, amb la intenció segurament de cercar una figura aglutinadora que fomentàs una mena de patriotisme local, qüestió simbòlica fomentada pel nacionalcatolicisme d'aquells moments històrics. El cert és que aquest bon home, en Barçola, després de tot l'explicat, el 1973 fou nomenat personatge i heroi alaiorenc en l'acte cultural de les festes de Sant Llorenç i, ja l'any 1988, la bandera que diuen que pertanyia al grup d'homes que va comandar esdevingué bandera d'Alaior, i Barçola, l'heroi local més conegut.

Amb totes aquestes dades, la gent afirma convençuda que fou allà on visqué Barçola. Però, per què el fan viure al carrer d'en Batle?

[9] Quan l'escrivà redactà el cens i canvià la forma gramatical *d'en* per *del*, en realitat el que feu va ser canviar el sentit del topònim i, així, dificultar-ne la comprensió.

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 67

MOSSÈN MIQUEL BARÇOLA, CIUTADÀ D'ALAIOR

Mossèn Miquel Barçola era propietari de les possessions de Binifabini, Llucatx i ses Coves (actuals llocs de Son Saura, Coves Noves i Son Làdico). Pertanyia al braç major o de ciutadans, i una obligació del seu estament social era el fet d'ocupar els càrrecs municipals.

Així, en el moment de la seva mort, el 9 de juliol de 1644, el magnífic Miquel Barçola Cardona exercia el càrrec de síndic clavari, que, segons el mateix memorial de Francesc Seguí (Piña Homs, 1986, 242) ens explica, era la persona encarregada de conservar i mantenir una clavaria o tresoreria per tenir un recurs i subsidi per comprar forment o blat bo, com s'anomenava a l'època. Aquest forment era comprat per la Universitat, subvencionat, i d'aquesta manera donava de menjar als habitants de la vila i evitava possibles revoltes socials davant la manca del queviure bàsic. Aquests diners no podien ser emprats per a altres usos més que per a la compra de forment.

Després de deixar clar aquest concepte, si Barçola hagués ocupat el càrrec de batle entès com el càrrec i les funcions que actualment exerceixen, hauríem de rallar de síndic i en el seu cas ho era, síndic clavari, quan va morir en un enfrontament amb els infidels, un dels tants que han patit les terres menorquines.

Barçola no era, per tant, batle d'Alaior el 1644, sinó el síndic clavari de la Universitat.

Una darrera qüestió, però no manco important, és la localització del seu domicili. En aquest sentit podem afirmar que mossèn Miquel Barçola tenia la seva casa prop de sa Plaça d'Alaior, extrem aquest comprovat en consultar la fadiga reial de venda de la casa, feta pel curador de la seva germana el 13 de novembre de 1676.[10] D'altra banda, no és gens rar trobar-nos amb un membre d'aquell braç major situat al centre del poble, o sigui, al centre del poder. Hem de pensar que el carrer d'en Batle, a mitjan segle XVII, es trobava als voltants de la població, i constituïa l'inici d'un nou carrer que empalmaria amb el carrer del Porrassar, zona que encara no estava del tot urbanitzada.

UNA PRIMERA CONCLUSIÓ

Per tot l'exposat fins al moment, podem afirmar que l'actual carrer d'en Barçola abans s'anomenava carrer d'en Batle, perquè en temps d'en primer hi vivia una persona amb aquest llinatge. Mossèn Miquel Barçola Cardona, síndic clavari en el moment de la seva mort, tenia una casa situada a la mateixa plaça de la vila d'Alaior i, no sabem exactament per què, el 1845 algú va identificar el carrer d'en Batle amb el lloc on havia viscut el ciutadà Barçola i llavors s'inicià una trajectòria cap a una idea incorrecta i manipulada. En resum, podem afirmar que el nom de l'actual carrer d'en Barçola no és encertat ni correcte.

[10] He d'agrair a Andreu Murillo que m'hagi aportat aquesta important troballa arxivística que, estam ben segurs, donarà pes a les nostres investigacions. El document, en el lloc que ens interessa, diu: «In ac parte scituadas intus partem villam de Alayor devan la plaça tentats sub olodio et directo dominio domini nostri Regis ad decimum de laudimio et afrontant ex suis partibus cum domibus magnifici Marchi Tremol cum domibus magnifici Petri Hieronimi Vidal et vico de la plaça et prout ect.» (AHP, F-112, foli 103).

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 68

DELS FETS AL MITE I AL TÒPIC

Aquesta era la primera breu conclusió a què vam arribar quan, el 1994, vam presentar la nostra comunicació a la Jornada de Sóller.

Al principi d'aquesta comunicació dèiem que volíem fer una breu reflexió per aclarir un dubte i un tòpic alhora: és l'ús d'un nom d'un personatge, esdevingut símbol i heroi a Alaior i de qui, per circumstàncies poc diàfanes, van posar el nom a un carrer.

Pot parèixer un plantejament poc objectiu. Però després d'haver explicat l'evolució i el significat del nom del carrer, les matisacions sobre el càrrec del batle, el nom del carrer i la posició social del personatge, molts comprendran la necessitat d'una anàlisi molt més profunda en aquest topònim concret.

Només a tall d'exemple, i a falta d'un estudi molt més profund, volem explicar l'ús que se n'ha fet com a símbol i tòpic del prototipus d'alaiorenc. Si dèiem que el 1845-46 l'escrivà de l'ajuntament havia canviat, involuntàriament o no, el nom del carrer, quan arribam al segle XX el nom de Barçola es generalitza i el trobam per enlloc. Així, el col·legi de La Salle, arran de la nova Llei de congregacions religioses, aprovada el 1933, va fer dissoldre la comunitat lassaliana i, vestits de paisà, van seguir exercint el magisteri educatiu canviant el nom del centre pel de col·legi Barçola.[11]

L'any 1944, Alaior va celebrar d'una manera especial el tercer centenari de la seva mort i es posà una placa commemorativa al número 4 d'aquell carrer, que deia que allà va viure mossèn Miquel Barçola Cardona.[12] La celebració, d'un alt grau oficial, pensam que no va fer altra cosa que donar-li el caràcter d'heroi local, amb la intenció segurament de cercar una figura aglutinadora que fomentàs una mena de patriotisme local, qüestió simbòlica fomentada pel nacionalcatolicisme emergent del moment.

Però no s'atura aquí l'ús de la figura de Barçola com a símbol d'una determinada ideologia. Als anys seixanta, a Alaior hi havia dos equips masculins de bàsquet, el La Salle i el Barçola, però poc després quasi tots van passar al La Salle.[13] També a l'àmbit de l'esport, a Alaior es va generalitzar el costum de les curses de cabriol, a la «tanca de ses carreres», actualment la zona de camp de futbol 7. Com no podia ser d'altra manera, i com que s'ha de donar nom a tot, allò es coneixia com Camp Capità Barçola.[14]

Dins el temps que avui en dia diríem d'oci, també hi trobam algun altre exemple. Així, al Frente de Juventudes, expressió juvenil del nacionalcatolicisme, a Menorca era composta per tres centúries: Capitán Barsola a Alaior, 8 de Febrero a Ciutadella i Águila Imperial a Maó. El simbolisme és més que evident. I en l'àmbit del teatre, es va representar *Na Catalina de la Cova*, obra original del ferrerienc Bartomeu Janer Pons, estrenada l'any 1896 i impulsada al llarg de la dictadura franquista, de la qual es feren diferents representacions entre els anys 60 i 70.[15]

A més de les referències ja citades de 1973 i 1988, el tema de Barçola és recurrent. A tall d'exemple, citarem una de tantes polèmiques: donar el nom de Barçola a un camí del

[11] MARQUÈS SINTES, Miquel A. (1995). *La Salle-Alaior (1978-1995)*. Centre educatiu La Salle. Vegeu pàg. 18.

[12] LIMÓN PONS, Miquel Àngel (1994). *Miquel Barçola i Cardona. Aproximació al problema de la defensa en el segle XVII*. Ajuntament d'Alaior. Vegeu pàg. 100-120.

[13] SUBIRATS PONS, Miquel J. (1994). *El bàsquet a Alaior*. C. B. Jovent. Vegeu pàg. 32.

[14] BARBER LUZ, Anselm (1992). «Les carreres de cabriol a Alaior», a *S'Ull de Sol*, núm. 24, pàg. 3.

[15] ROTGER BARBER, J. (1995). «Galería de personajes. Separata» *Revista de Ferreries*, núm. 2. Rotger, Ferreries.

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 69

qual com a mínim, s'han constatat cinc noms més, abans de voler fer oficial el del nostre personatge.[16]

El darrer exemple l'hem vist en la proposta per oficialitzar els noms populars en oficials d'Alaior. Es va demanar un informe a l'autor d'aquesta comunicació sobre alguns dels noms de carrer que anirien amb dedicatòria. Un de tants, com és evident, és el del *Carrer de Ses Guixes, dedicat a Miquel Barçola*. Nosaltres vam proposar que el personatge fos definit com a Hisendat, mentre que la comissió va considerar que havien de definir-lo com a Jurat clavari; aquest era el tret definitori pel seu pes dins la seva societat (Marquès, 1996, pàg. 14). No vam entendre el perquè d'aquell rebuig, quan el mateix Mascaró Pasarius, a la seva obra *Geografia e Historia de Menorca* (tom primer), precisament el definia com a hisendat, tret del seu estament social, alhora que jurat clavari, pel fet de ser el càrrec que ocupava quan va morir el 1644.

Com es pot comprovar, no tan sols era exposar el canvi lineal d'un nom d'un carrer, sinó aprofundir en les causes històriques i socials per entendre per què, encara a punt d'entrar dins el tercer mil·lenni, una part de la nostra societat encara manté un tòpic i un símbol d'un personatge que, si bé s'ha de conèixer històricament, no hauria de servir per crear divisions locals ni imposicions ideològiques. L'avanç cultural que hem assolit a final del segle XX així ens ho demana.

BIBLIOGRAFIA

ARNALL, M. J. (1985). «Onomàstica empordanesa (segles XIV-XVII) en un capbreu de Sant Pere de Rodes. I: Antroponímia», a *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, pàg. 25-33.

CASASNOVAS CAMPS, M. A. (1991). «Els manifests de béns com a instrument de fiscalitat», a *Estudis d'Història Econòmica*, 1991.1, pàg. 61-78.

MARQUÈS SINTES, M. A. (1996). «Els noms dels carrers d'Alaior». A *Monografies alaiorenques*, núm. 6.

MARTÍ CAMPS, F. (1973). «El héroe alayorense Mosén Miguel Barzola Cardona», al *Programa de festes de sant Llorenç*. Sense paginar.

MARTÍ CAMPS, F. (1977). «Calles y plazas de Alayor. Breves notas sobre su nomenclatura y su historia», al *Programa de festes de sant Llorenç*. Sense paginar.

MOREU-REY, E. (1982). *Els nostres noms de lloc*. Moll. Col·lecció Els treballs i els dies, núm. 22.

PERES BALADA, C. (1989). «Aspectes de la toponímia dels carrers de Sants (Barcelona)», a *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, núm. XXXVI (juny 1989), pàg. 29-44.

PIÑA HOMS, R. —estudi coordinat per— (1986): *Las instituciones de Menorca en el siglo XVIII*. Sa Nostra, Palma de Mallorca.

[16] Hi ha un interès inusitat pel canvi del topònim; així en deixa constància Arcadi GOMILA PONS, a «Propuesta formal del Ayuntamiento [d'Alaior] para el cambio de nombre del Camí de Binifabini. Los socialistas, contrarios a que en adelante se denomine "d'en Barçola"» (diari *Menorca*, 08.06.1994). Des de la revista local *S'Ull de Sol, revista cultural d'Alaior*, es va dedicar l'editorial «En Barçola… I qui més?», (maig 1994, número 45, pàg. 3) per reflexionar sobre els efectes secundaris dels mites i els seus usos. Al mateix número, l'autor d'aquesta comunicació escrivia l'article «Sobre es nom des camí de s'Albaida» (pàg. 26-27), en què s'analitzaven els diferents noms que s'havien donat al llarg de la història a aquell camí. Amb l'article «Iconoclàstia» de Miquel Àngel Limón Pons, publicat a la mateixa revista el mes de juliol (número 47) es volia donar resposta a la malaltia del simbolisme, escrit que va trobar la seva rèplica al número 48, del mes d'agost, «La immaduresa d'una història d'herois».

4 Miquel A Marques 09.07.07 10:24 Página 70

FONTS ARXIVÍSTIQUES

AMA Arxiu Municipal d'Alaior
AHP Arxiu Històric Provincial, de Maó

5 Enric Ribes 09.07.07 10:25 Página 71

ASPECTES TOPONÍMICS DE LA COSTA DELS AMUNTS (EIVISSA)

Enric Ribes i Marí
IX Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Sóller, 1994

La comarca dels Amunts està constituïda per tota la zona muntanyosa que s'estén des de cala Salada fins a la cala de Sant Vicent, i que abraça les parròquies de Corona i Sant Mateu d'Albarca, del municipi de Sant Antoni, i les de Sant Miquel de Balansat, Sant Joan de Labritja i Sant Vicent de la Cala, del municipi de Sant Joan. Aquesta vasta comarca ha estat tradicionalment incomunicada amb la capital eivissenca fins ben entrat el segle XX. Les comunicacions per terra sempre havien estat dificultoses i la mar era la via que hom triava preferentment per al transport de mercaderies. Els ports escollits solien ser els de Sant Antoni, al sud-oest, i el de la vila d'Eivissa, al sud-est, però ja a l'altre costat de l'illa. A la costa dels Amunts també s'han usat, bé que esporàdicament, els ports naturals de la Cala, Portinatx i el port de Sant Miquel. Dit això, sembla evident que la part sud-oest dels Amunts devia relacionar-se més amb Santa Eulària i en algun cas fins i tot amb Mallorca.

La dificultat de comunicacions hauria de condicionar també lingüísticament la zona tot dotant-la de trets més arcaïtzants, i marcant les influències respectives de Sant Antoni, per un costat, o de Santa Eulària per l'altre. I vet aquí que els trets arcaics hi són i els trobam també en la toponímia de la costa dels Amunts. Vegem-ne alguns casos:

FONÈTICA

Distingim, ací, entre el vocalisme i el consonantisme, i dins el primer, el vocalisme tònic i l'àton. Vet ací les característiques:

Vocalisme tònic

Quant al vocalisme, tenim un sistema vocàlic tònic de vuit o set vocals, amb conservació de la *e* neutra tònica en el primer cas. El manteniment de la *e* neutra tònica de les Illes representa l'estat antic del català oriental, i el canvi cap a la *e* tònica oberta s'ha produït molt recentment. Marià Torres dibuixa la isoglossa de divisió entre la *e* tònica oberta i neutra seguint el límit parroquial entre Santa Agnès de Corona i Sant Mateu d'Albarca. A llevant d'aquesta línia queda la parròquia de Sant Mateu, on es pronuncia la *e* tònica neutra, com les de més al nord de la comarca dels Amunts, mentre que a la part de ponent d'aquesta línia hi queden Santa Agnès de Corona i Sant Antoni de Portmany, que fan oberta la *e* tònica. Tenim, doncs, en aquesta divisió, el primer símptoma del dualisme arcaisme/innovació: mentre que la part NE dels Amunts, la més allunyada de tots els nuclis urbans i dels ports importants, es mostra més conservadora dels trets arcaïtzants, la part del SW, molt més

5 Enric Ribes 09.07.07 10:25 Página 72

influïda per l'important port de Sant Antoni, presenta característiques més innovadores. Fins a quin punt és Sant Antoni el principal nucli d'on procedeix la renovació lingüística? És difícil d'esbrinar, però tots els indicis ens duen a pensar que en bona part és així. Per exemple, si en línies generals és correcta l'afirmació que la isoglossa de la *e* tònica oberta/neutra coincideix amb el límit parroquial entre Corona i Sant Mateu, la toponímia de la costa mou la línia divisòria lleugerament cap al NE i ens mostra una curiosa zona de transició. Vet aquí algunes curiositats relacionades amb aquest fenomen:

a) A Corona, zona de *e* oberta tònica, trobam na *Donzella*, na *Donzelles* i na *Negra*, sempre amb *e* tancada. Val a dir, però, que el mot *donzella* es pronuncia sempre, a les Pitiüses, amb una *e* tònica tancada. Així, doncs, a la costa de Corona només trobam una excepció fonètica, que no fa sinó confirmar la regla: la pràctica totalitat de *e* tòniques són obertes.
b) A Sant Mateu d'Albarca, zona de *e* tònica neutra, trobam molts més casos excepcionals, fins i tot en boca de mateuers: es racó *Verd*, na *Negra* (pronúncies confuses i divergents segons els informadors, amb *e* obertes, tancades i neutres), na *Verda* (amb *e* tancada), es *Quintalaret*, es pont de ses *Orenelles*, na *Mataret*, sa marina d'en *Pereta* (*e* oberta).

Tenim, doncs, *e* tòniques obertes a tota la costa del municipi de Sant Antoni fins a les Torretes, i a partir d'aquest punt cap al NE, en tot el tram de costa de Sant Mateu d'Albarca, hi ha una zona de transició que va fins a la part de llevant de la cala d'Albarca. A partir d'ací ja som dins la zona de la *e* neutra tònica. Sembla clar, doncs, que el fenomen s'ha propagat de SW a NE, resseguint la costa. I sembla clar que si l'origen del fenomen és Sant Antoni les comunicacions de tota aquesta comarca dels Amunts amb el port portmanyí són més fàcils per mar que per terra, especialment des de Sant Mateu cap al nord. El fet que per mar la isoglossa vagi fins més al NE que per terra pot indicar això, precisament.

Vocalisme àton

El sistema vocàlic àton és de tres vocals. El diftong *-ua* precedit de q /k/ o g s'ha monoftongat en /-u/ a través d'una fase *uo*, *o*. La /y/ procedent de iodització no s'absorbeix i es pronuncia clarament. La *a* final del grup *-ia* dels mots esdrúixols cau. Aquestes característiques són comunes a tota la pagesia eivissenca. És habitual el canvi de *e* àtona en *i* quan forma part de la síl·laba inicial *re-*: *rimoll*, *riplà*, *rimollador*.

CONSONANTISME

Quant al consonantisme, es produeix un tractament iodista dels grups C'L, LY, etc. llatins, mentre que hom manté *ll* com a resultat de LL llatina. La tendència a la palatalització de la *s-* inicial té un cert pes a la costa de Sant Joan de Labritja (*xigarro*, *Xemena*, *Xarraca*) i perd importància a la costa de Sant Antoni de Portmany, on només en tenim un cas en la variant *sella/xella*, tot i que cal donar prioritat a les formes sense palatalitzar, ja que són les que usen els informadors que procedeixen de llocs més propers. Si a Sant Joan de Labritja alguna vegada es produeix la caiguda de la *d* intervocàlica, com en el cas de *còdol*, que hom pot sentir *col*, a la costa de Sant Antoni no hem pogut observar aquest fenomen en cap cas. Finalment, una característica comuna a bona part dels dialectes catalans i habitual a Sant Antoni, com a tot Eivissa, és la de l'ensordiment de la *t* final quan va precedida d'una *l* o d'una *n*. Un fet curiós és el de la pronúncia del mot *tamarell*, amb una *l* simple, fenomen

5 Enric Ribes 09.07.07 10:25 Página 73

que es produeix a la zona de Xarraca i que pot estar relacionat amb el que es produeix a les comarques del sud-est de Mallorca.

LÈXIC

La zona és rica en dialectalismes. Però a més s'hi troben alguns mossarabismes i arcaismes, que solen concentrar-se més al nord-est.

Mossarabismes

Dins aquest grup hi podem classificar els genèrics *portitxol*, *picatxo*, *picatxer* i *coverxa*. I encara és possible que pertanyin a aquest mateix grup topònims com *na Simals*, *sa Catumba*; els que contenen l'element *forn* o *fornell* referit a una cavitat a la roca, i encara d'altres, com *sa punta d'en Petroell*, *Xarraca*, *na Xemena*, etc.

Arcaismes

Hi podem incloure mots catalans que han estat més usats en temps antics, com *pescateria*, *berenguera* o *carrera*; paraules que han canviat de significat, com gros (='gord'); mots que conserven el seu significat originari, com *tossal* o *fontanella*; els que encara es conserven en la seva forma més pura i genuïna, com *torta* o *merla*, i els que s'han originat en algun fet antic, com *falconera*.

Innovació vs. arcaisme

Si a la costa dels Amunts es concentra bona part de mossarabismes i arcaismes, en alguns casos es poden establir curioses seqüències que poden reforçar la tendència que abans ja apuntàvem d'una innovació que procedeix del port de Sant Antoni i s'estén cap al nord o, dit a l'inrevés, d'una zona arcaica que es dilueix a poc a poc a mesura que ens acostam a Sant Antoni. Vegem-ne alguns casos:

a) La *sobalma*. Des del sentit originari de 'balma arran de mar' que té a la costa de Sant Miquel de Balansat, a Albarca ja es perd un poc la consciència del seu significat i s'usa com a sinònim de 'pedrissa'. A Corona encara es manté aquesta equivalència, bé que ja hi ha una certa tendència a usar el mot amb el significat de 'tenassa'. Al SW d'aquesta parròquia ja no trobam més el mot *sobalma* en la toponímia, i només hem registrat el cas esporàdic d'un pescador que en parlar d'unes covatxes que no són a ran de mar, encara que són prop de la vora, diu que no són coves, sinó *sobalmes*.

b) La *platja*. A l'edat mitjana designava un planell vora mar, no necessàriament d'arena, sinó a voltes ben rocós. En aquest sentit arcaic, encara s'usa a la cala de Sant Vicent, on la *platja* Grossa i la *platja* Petita de la punta Grossa són dos petits replans rocosos just a flor d'aigua. Aquest mateix concepte, però, ja rep el nom de *platjada* a Portinatx i Xarraca. I a Portinatx fins i tot hem sentit *planxada*. Ja dins la parròquia de Corona, al nord, sentim el genèric *panxada* i fins i tot *panxa*. A Corona els informadors ja no tenen consciència de l'origen ni del significat del mot, i fins i tot se n'intenten fer reinterpretacions, relacionant el mot *panxa* amb la forma arrodonida dels penyals, tot i que, com abans, a la part inferior, vora mar, hi ha un petit replà per on fins i tot es pot passar a peu. Sembla evident que es tracta de l'evolució *platja>platjada>planxada>panxada>panxa*, que segueix la direcció NE-SW. En aquest cas, la variant morfològica s'allunya més de l'originària a mesura que ens acostam a Sant Antoni.

5 Enric Ribes 09.07.07 10:25 Página 74

c) El *cavall*. Generalment és la prolongació sotaiguada d'una punta. I amb aquest mateix sentit el trobam al NE dels Amunts. A Sant Miquel, però, on les altes penyes cauen verticalment sobre la mar, el *cavall* passa a designar simplement una punta, i ja amb aquest mateix significat trobam cavalls a la costa mateuera i coronera, bé que només fins a la zona de les Balandres: el cavall de n'Espinosa és el darrer que hi ha fins a Sant Antoni. Ens trobam, doncs, davant un cas anàleg als anteriors. Un mot que es conserva amb el seu significat originari a l'extrem NE dels Amunts, pateix un canvi semàntic més al SW i arriba a desaparèixer totalment de la toponímia en un tram de costa que abraça tota la parròquia de Sant Antoni i aproximadament la meitat de la de Corona.

d) L'*esbrufador*. Ja hem vist abans que tot i que el mot *bufador* és més general arreu de les contrades de parla catalana, el fet que compartim aquest genèric amb Menorca i no amb Mallorca pot indicar que pertany a un estadi lingüístic anterior. Si és així, la seqüència concorda amb les anteriors, puix que, llevat d'un cas en què trobam el verb *estufar (es mac Estufa)*, a la parròquia de Sant Mateu, la costa dels Amunts està esquitada d'*esbrufadors*. I només quan ens acostam a Sant Antoni començam a trobar el genèric *bufador*, sempre alternant, però, amb *esbrufador*. Una altra vegada, la possible innovació, més prop del port portmanyí, i l'arcaisme més lluny.

e) L'*escollat*. En aquest cas pot tractar-se d'un mot relativament nou, que substitueix els genèrics *coll* o *collet*, evidentment més antics i estesos per tot el territori de llengua catalana. Coromines ha registrat aquest mot a Mallorca i a diverses contrades eivissenques. En aquest cas, aplicant el procediment invers i suposant com un fet que les innovacions s'estenen des de Sant Antoni cap a l'extrem NE dels Amunts, trobaríem tres *escollats*: a les Torretes, a Portinatx i a les Formigues, seguint el mateix ordre de l'onada suposadament innovadora. Doncs bé, el primer *escollat* és realment això, un collet entre dos picatxos. El segon és un freu per on pràcticament no pot passar ni una xalana, entre l'illa de la Guardiola i el pujolet dels Morts; es tracta d'una depressió entre dues elevacions, també, però inundada per l'aigua de la mar, i d'escassíssima fondària, ja que es pot anar d'un costat a l'altre just mullant-se els peus. El tercer *escollat*, pràcticament a l'extrem nord-est dels Amunts, ja no designa un mateix concepte, sinó un freu que hi ha entre terra i un escull i el mateix escull. Es perd, doncs, el significat originari d'aquest genèric a mesura que anam cap al NE. Es tracta d'una innovació? Molt probable.

f) El *forn*. Trobam aquest mot com a genèric i formant part de diversos topònims, especialment a la zona nord dels Amunts, especialment a les parròquies de la Cala i Sant Joan, sempre referit a una cavitat, una cova o una balma llarga. Ja més al sud trobam *fornells*, amb un significat molt similar, especialment a Corona. Bona part d'aquests topònims han d'estar relacionats, segons Coromines, amb el complex llatí FURNUS/FORNIX/FORNAX, mots provinents de la mateixa rel i que de vegades es confonen ja des del segle II dC i fins i tot molt abans, i que significaven 'volta cúpula, buada'. Com en els casos anteriors, els *forns* són més al NE, i a mesura que anam cap al SW trobam *fornells* fins que aquest mot es perd, a Corona.

MORFOSINTAXI

Només esmentarem dues característiques que trobam constantment en els topònims de la costa dels Amunts:

a) El genèric *cala* va sempre precedit de l'article en tot l'arc de costa que va des de la cala de Sant Vicent, o simplement la Cala, a l'extrem NE dels Amunts, fins a cala Salada,

5 Enric Ribes 09.07.07 10:25 Página 75

a l'extrem SW, on ja cau l'article de nou, com a tota la resta de l'illa d'Eivissa.

b) Les preposicions *davant*, *darrere*, *dalt*, *davall*, *dins* no van mai seguides, en la toponímia, de la preposició *de*, com es fa, encara, molt sovint, en el llenguatge parlat: *davall es Raig Gros*, *dalt es Raig Gros*, *darrere es Còdol*, *davall ses Penyes Negres*, *dins sa Mesquita*, *davant sa Cova des Pla*, *davant es Cavall de na Milanest*, *davall es Alls*, *davall es Castellar*, a la zona més septentrional de la comarca. I només a mesura que ens acostam a Sant Antoni començam a trobar, de forma incipient, alguns topònims —ben pocs— on apareix la preposició *de* després de *davant*, *darrere*, *dalt*, *davall*. A Eivissa hom usa *baix* amb valor de preposició, però en aquest cas sí que va seguida, sempre, de *de*: *baix de sa Torre des Molar*, *baix de na Xamena*.

c) La preposició *de* sol caure, per fonosintaxi, en el llenguatge ràpid, sobretot quan segueix a una paraula acabada en vocal neutra, a la zona nord dels Amunts, però en canvi els mateixos parlants la mantenen quan parlen més reposadament. Aquest tret dialectal és compartit amb Menorca, on el fenomen s'ha consolidat. Això fa pensar en la possibilitat que es tracti d'un fenomen evolutiu d'una certa antigor, però truncat, al nord d'Eivissa.

En conjunt tenim, doncs, alguns elements fonètics, lèxics i morfosintàctics que confirmen el suposat arcaisme de la comarca dels Amunts en la toponímia de la costa, i potser mitjançant estudis futurs podrem analitzar aquests canvis dins un context més global que abasti tota l'illa d'Eivissa.

BIBLIOGRAFIA

TORRES I TORRES, Marià (1993). *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII*. «Reals Ordinacions de la Universitat d'Eivissa» (1663). Introducció, estudi lingüístic i transcripció. Eivissa: Mediterrània, p. 51-52.

TORRES I TORRES, Marià (1981). «Algunes variants del parlar d'Eivissa i Formentera». *Quadern literari cultural* (Eivissa), núm. 4-5, p. 6-7; i RIBES I MARÍ, Enric (1993). *La toponímia de la costa de Sant Joan de Labritja*. Eivissa: Can Sifre, p. 32-33.

VENY, Joan (1977). «Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc». *Randa* (Barcelona), núm. 5, p. 5-42.

DECLC, s.v. *forn*.

5 Enric Ribes 09.07.07 10:25 Página 76

6 Celso Calviño 09.07.07 10:25 Página 77

ELS ESTUDIS DE TOPONÍMIA A LA REVISTA «LLUCMAJOR DE PINTE EN AMPLE»

Celso Calviño, Franc Jaume i Francisca Mut
IX Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Sóller, 1994

INTRODUCCIÓ

A les VIII Jornades d'Onomàstica i Toponímia desenvolupades a Artà l'any 1993 exposàrem la nostra intenció d'introduir la toponímia a la premsa forana, més particularment a la revista *Llucmajor de Pinte en Ample*, i fer-la conèixer als lectors llucmajorers.

Aquest treball es pot trobar a la revista abans esmentada a la secció que vàrem titular «De noms i de llocs» i que apareix mensualment des del número 131, corresponent al mes de febrer de 1993. En el número anterior (130) hi ha publicada una entrevista en què explicàvem a grans trets el treball de recollida toponímica que havíem realitzat en el terme de Llucmajor, la metodologia emprada i les intencions futures sobre el que volíem fer.

A hores d'ara ja duem un any d'investigació (1994) i esperam continuar fins a haver acabat el recull toponímic complet del terme.

Hi ha a dir que la idea va sorgir quan participàrem en la recollida dels topònims de les Illes Balears mentre estudiàvem a la Universitat de les Illes Balears; aquell fou un primer recull toponímic del terme i es troba publicat en els mapes editats per la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern de les Illes Balears.

OBJECTIUS DEL TREBALL

Els objectius que ens proposàrem des d'un principi foren:

— Que el nostre recull toponímic arribàs al públic i fos conegut popularment.

— Ampliar, millorar i perfeccionar el treball de la recollida anterior (duta a terme per la UIB), ja que disposàvem de més temps i coneixíem nous informadors.

— Tractar d'investigar a fons les arrels i el perquè dels topònims.

— Cercar la màxima informació de caire geogràfic, històric, antropològic, etnogràfic… sobre les possessions i establits del terme.

METODOLOGIA

En què consisteix el treball? La metodologia que seguim és realitzar una entrevista a un personatge que està o ha estat relacionat per la seva feina amb el lloc estudiat. És per

6 Celso Calviño 09.07.07 10:25 Página 78

tant un treball de recerca oral, acompanyat la majoria de vegades d'un treball de camp, ja que pràcticament hem trescat totes les possessions o establits estudiats. Hem de dir que a les entrevistes publicades, pel fet de disposar d'un determinat espai a les pàgines de la revista, només hi ha una part de tota la informació obtinguda, la qual ha estat gravada de forma extensa i hem hagut de resumir cenyint-nos a una de similar a totes les entrevistes.

ELS PERSONATGES ENTREVISTATS

Si ens atenem a les professions, els personatges entrevistats han estat: dos pastors, dos propietaris, tres amos o madones, tres garriguers i un roter.

La majoria d'ells són llucmajorers, encara que també n'hi ha algun de municipis veïns: Randa, Algaida i Campos.

El més vell dels entrevistats va néixer l'any 1902 i el més jove l'any 1935.

Segons la nostra opinió una de les entrevistes millors i més completes és la que férem a l'amo en Toni Catany Torrens *Vinyòvol*, que malauradament va morir fa poc; encara que tenia noranta anys era home de gran memòria i recordava molts d'antics topònims, com també anècdotes de la foravila llucmajorera, especialment sobre rotes i roters de *sa Marina*. Recordam que Cosme Aguiló a les passades jornades va parlar i elogiar un altre llucmajorer, informador i amic nostre: en Terrola, aquest amb l'amo en Toni Vinyòvol són dels que es poden incloure en aquella frase que cita Pulckrose en el llibre *Enseñanza y aprendizaje de la Historia*, que diu: «Quan mor un vell, és com si es cremàs una petita biblioteca». Els qui normalment treballam fent entrevistes a les revistes de premsa forana ho sabem bé.

ESTRUCTURA DEL TREBALL

El present treball està estructurat de tal manera que cada possessió i establit estudiat surt una sola vegada a cada número de la revista, però aquesta generalitat té algunes excepcions:

1. D'una banda la possessió de *sa Torre* es troba dividida en dues parts, cada una de les quals surt en un número diferent, la raó és la gran superfície i complexitat d'aquesta possessió.

2. Al contrari, les possessions de *Gomera*, *Gomereta*, *Can Ferrí* i *Son Mutiliardo* han estat tractades conjuntament gràcies a l'informador, que tenia una bona coneixença de les quatre. Per cert, aquest informador, Guillem Garcies Bibiloni, conegut a Llucmajor com *es Pastor Vell de Ca s'Hereu*, nascut l'any 1906, mereix que el citem per la seva gran memòria i coneixement de la realitat foravilera llucmajorera.

El suport cartogràfic de què ens servim per dur a terme aquest treball és el mapa a escala 1:5000, que ja empràrem per fer la primera recollida toponímica. D'aquest ara solament empram les divisions de les tanques i sementers, tot obviant corbes de nivell, fites quilomètriques, torres elèctriques… per tal de no carregar el mapa i així complir un primer objectiu d'apropament de la toponímia a la gent.

Cada entrevista d'una determinada possessió té el seu mapa corresponent, llevat del cas ja explicat de *Gomera*, *Gomereta*, *Son Ferrí* i *Son Mutiliardo*, en què hem emprat un mapa general i tres de referència, seguint la tècnica de zoom.

El procés per a l'elaboració d'aquests mapes ha evolucionat durant tot aquest any; reformant-se sempre per aconseguir de cada vegada resultats més acurats.

6 Celso Calviño 09.07.07 10:25 Página 79

Per fer els mapes més intel·ligibles hem descartat l'escala numèrica i hem emprat la gràfica.

CONTINGUTS REMARCABLES DEL TREBALL

Aquestes entrevistes són una exposició de la manera com era la foravila llucmajorera en un temps passat, de la manera com es vivia a les possessions i quines eren les tasques de cada persona que hi romania i hi treballava. Ens ha mostrat com era de dura la vida i la feina del camp, agreujada per la manca d'aigua que hi ha hagut des de sempre a *la marina de Llucmajor*.

Altres aspectes que hem tractat d'introduir a les entrevistes han estat la flora i la fauna pròpies, els principals cultius i arbres que se sembraven, les torrentades, els anys de neu… Tot això indubtablement té un reflex en els topònims que ara veurem.

ELS TOPÒNIMS

En les dotze possessions estudiades hem recollit 449 topònims que ens donen una mitjana aproximada de 37 topònims per possessió.

Un fet que ens ha cridat l'atenció ha estat la repetició de certs topònims, que es fan presents a quasi totes les possessions llucmajoreres. Aquests són:

Quintana: tros de terra tancada de paret al voltant d'una casa de possessió, moltes de vegades hi tenien les ovelles amollades. Aquest topònim el trobam a *sa Torre*, *Son Marrano*, *Cala Pi*, *Son Mut*, *Capocorb Nou* i *Son Mut Aliardo*. També el trobam com *sa Quintana Peluda* a *Païssa* i *sa quinteta* a *Son Mutiliardo*.

Hortal: tros de terra tancat de paret prop de les cases de possessió, dins el qual se sembren els llegums per al consum de la casa i els farratges per al bestiar de la possessió. A cada alqueria hi sol haver quatre hortals, on un any hi fan faves, un altre ciurons, un altre farratge i un altre pèsols o llenties. El tenim a la possessió de *Cala Pi* i a la de *Païssa*. Com a *s'hortal de s'Aljub*, *s'hortal Vell* i *s'hortal Cuitor* a C*ala Pi*; *ets hortals* a *Son Felip* i com *s'hortal de sa Beurada* a *Son Mutiliardo*.

Tanca de s'Era: és la tanca on hi ha o hi havia el cercle de l'era; la trobam a C*ala Pi*, *Ca na Vilara*, *Son Servereta*, *Son Mut* i *Can Ferrí*. També l'era se cita a *Son Marrano* com *sa tanqueta de s'Era*; *s'Era* a *sa Bassa Crua*; *sa tanca Llarga de s'Era* o *s'Era Rotl·lo* a *Païssa*.

Els topònims que fan referència a la vinya també es repeteixen; això ens confirma que aquest cultiu estava molt estès per tot el terme de Llucmajor (segons l'amillarament de 1862 n'hi havia un poc més de 1.471 quarterades) fins que el dia 20 de maig de 1891 va aparèixer la fil·loxera i en causà la total extinció i la ruïna de molts propietaris llucmajorers. El cultiu de la vinya fou substituït per la sembra d'ametllers. A *sa Torre* trobam *es camp de sa Vinya*; a *Son Marrano*, *Son Felip* i *Son Mut*, *sa Vinya*; *Sa tanca de sa Vinya* a *Son Marrano* i a *Can Ferrí*; *Sa Vinyeta* localitzada a *Son Mut* i a *Son Servereta*.

Són nombrosos també els sementers o tanques que fan referència a aljubs, basses i cocons: n'hi ha vint-i-quatre. En citarem només el de *sa Torre*: *s'aljub Vermell* i *s'aljub Blanc*. I és en aquesta possessió on l'amo de *sa Bugaderia* ens contà que una vegada que havia plogut molt, s'adonaren que hi havia una connexió entre els tres aljubs: el de *sa*

6 Celso Calviño 09.07.07 10:25 Página 80

Bugaderia, el de *les Cases* i el de *la Torre d'en Patacó*, de manera que una vegada omplit el primer, l'aigua no es perdia i anava al segon i així fins arribar al tercer. Aquest fet no fa més que remarcar que l'emmagatzemament d'aigua era primordial en una zona per si molt seca i sense fonts naturals.

ALTRES TOPÒNIMS INTERESSANTS

Els qui fan referència a la flora com *s'Alavern* i *es Pi Gros* a *sa Torre*; *sa Ruda* a *Gomereta*; *sa Paroella* (Paradella, *Rumex patientia*) a *Son Marrano*; *sa Savineta* a *Cala Pi*; *ses Esparregueres* a *Capocorb Nou* i *ses Pletes* de *ses Esparregueres* a *Son Marrano*. N'hi ha molts més que fan referència a les mates, ullastres i pinars.

També són abundants els topònims que fan referència als arbres de secà: és el cas de l'ametller, el garrover i la figuera. A moltes possessions fins i tot trobam topònims sobre les diferents classes de figueres o el seu fruit, és el cas de *sa Figuera Martinenca* i *ses Verdals* a *Son Felip*.

Els topònims sobre animals normalment fan referència a porcs i xots, que és el tipus de bestiar més nombrós en el terme; però també hi trobam la pleta dels Ases (*sa pleta dets Ases)* a *Capocorb Nou* o la pleta de les Abelles (sa *pleta de ses Beies)* a *Gomereta*.

Uns altres topònims que volem exposar són els referents a les rotes, que eren trossos de garriga que s'eixermaven per poder-les conrar; normalment es troben dins sementers, que aleshores són pleta, o estan conrats. Allà on n'hem trobats més ha estat a *sa Torre*, d'aquests cal anomenar: *sa rota d'en Barbeta*, *sa rota d'en Ginard*, *sa rota des Vencisos*, *sa rota d'en Digues-ho* i *sa rota de na Pallassa*. En altres possessions quasi sempre també hi ha referències, com és el cas de *ses Rotes* o *ses rotes Noves*.

TOPÒNIMS I LLEGENDES

La llegenda des Clot de Cala Pi fa referència al topònim d'un sementer i tracta sobre el fet que va succeir a uns antics senyors d'aquesta finca quan en una incursió dels barbarescs a les nostres costes se'n dugueren part de la família de la dita possessió i demanaren un rescat per alliberar-los; es conta que per això hagueren de vendre el millor sementer que tenien, anomenat *es Clot*.

La llegenda des Salt des Cavall; el topònim *es Salt des Cavall* o *es Salt des Tinent*, com també se'l coneix, fa referència a la mort d'un tinent de carrabiners que va caure pel penya-segat de *Capocorb Nou*.

La llegenda del Bandoler; era un bandoler anomenat Lo Esperit Sant, que s'amagava a la torre de *Son Mutiliardo* i fou mort en el carreró que du el seu topònim.

TOPÒNIMS I GLOSES

Sabem que tant les llegendes com les gloses són producte de la ficció i inventiva populars però és important citar-les per la relació que tenen amb alguns dels topònims estudiats. Hi ha un topònim de la *serra de Tramuntana* present en una glosa llucmajorera, en què es juga amb la similitud fonètica de topònims (*Cuba* i *Cúber*); és un missatge i el senyor que s'escometen i diu així:

6 Celso Calviño 09.07.07 10:25 Página 81

Som arribat de Cuba,
cansat que no em puc remanar,
per llegat m'ha de deixar
un pèl de sa meva juba.

L'altre respon:

Un pèl de sa meva juba
és un llegat massa prim
Toni Moll perquè t'estim
te deixaré es Clot de Cúber.

També hi ha la glosa del Cuitor de Païssa, i diu:

Amb el xubec del migdia
ja reina la calor,
ses faves des Cuitor
són ses millors de Païssa.

La de sa Torre fa referència a tres sementers d'aquesta possessió:

Ja només tenim sa Coma
i un tros a n'es Camp Rotget
ja no tenim Garbellet
ja et pots alegrar Coloma.

ALTRES TOPÒNIMS DE LLUCMAJOR

El recull toponímic que anam fent és abundant en noms, llinatges i malnoms o antropònims, aquí citarem els de *Cala Pi* i els de *sa Torre*.

Els de *Cala Pi* són: *Can Garinet*, *Can Niu*, *Can Gallineta*, *Cas Sorrero*, *Can Murtera*, *Can Terrola*, *Can Carreter*, *Can Avellà* i *Can Alegria*.

Els de *sa Torre*: *Can Font*, *Can Pou*, *Ca na Roca*, *Cas Toro*, *Ca na Roseta*, *Ca na Bolena*, *Can Saco*.

Un altre topònim que ens ha cridat l'atenció ha estat el que fa referència al bisbe Mateu Jaume Garau, nascut a *Llucmajor* el dia 31 d'agost de 1811 i degut al fet que els seus pares anaven de rotes o hi tenien relació fou conegut popularment amb el nom de Bisbe Rotes. Indubtablement no ens hem endinsat en l'estudi i relació d'aquest personatge amb la possessió de *Gomera*.

Es camí des Palmer o *es camí des Teix* es refereix al recorregut que feien els pastors quan guiaven les ovelles des de les possessions de terme de *Llucmajor* fins a les finques que els grans propietaris tenien a la *serra de Tramuntana*. Anava per *cas Busso* i continuava per *s'Àguila*, *sa Torre*, *es Puigderrós*, *Son Granada* i *s'Arenal*, al llarg seu s'hi troben els aljubs per abeurar les ovelles; tenim referències orals que també s'exercia la transhumància i s'anava des de *Llucmajor* cap a les possessions de la s*erra de Llevant* (*Artà*) i que l'aljub de *Son Mesquida* tenia la mateixa funció que els altres.

6 Celso Calviño 09.07.07 10:25 Página 82

EPÍLEG

La visió que ens han ofert les entrevistes que hem realitzat sobre la foravila llucmajorera és molt pessimista i ens han narrat uns fets que ja són passat llunyà. Podem dir que estam contents d'haver-ho recollit però que desgraciadament això ja s'havia d'haver fet molt temps abans.

Respecte al treball començat de recollida toponímica, de cada vegada més el completam i esperam que això ens tingui encara enfeinats una bona temporada més.

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 83

X JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA

INCA, 1994

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 84

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 85

HI HA QUELCOM AMAGAT A DARRERE D'ALGUNS COGNOMS DE JUEUS CONVERSOS DE MALLORCA?

Antoni Llull Martí

X Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Inca, 1994

El text d'aquest article és constituït bàsicament pel de la breu comunicació que vaig llegir a la X Jornada d'Onomàstica i Toponímia organitzada per la secció mallorquina de la Societat d'Onomàstica i que va tenir lloc a Inca el 3 de desembre del 1994. Repassat tres anys després, m'ha semblat convenient d'afegir-hi, per als lectors no mallorquins, una breu explicació sobre quins són els cognoms considerats xuetes (de descendents de jueus conversos) i algunes matisacions que no apareixien a la primera versió, redactada un poc precipitadament pel compromís de la data en què, oralment, havia de fer-la pública.

És el cas que entre els segles XV i XVIII, època en què la Inquisició feia estralls entre els dissidents de la religió oficial, hi hagué a la ciutat de Mallorca diversos actes de fe en els quals un bon nombre d'avantpassats de xuetes o xuetons, mots amb què han estat designats, fins avui dia, els descendents de jueus convertits de grat o per la força al cristianisme, foren condemnats per judaïtzants, és a dir, pel fet d'haver tornat secretament a la fe dels seus pares o per haver seguit, amb tot i complir bàsicament amb els preceptes de l'Església Catòlica, practicant alguns ritus i costums del poble hebreu tan «execrables» com dejunar en uns determinats dies de l'any, fora de la quaresma, o no voler menjar carn de porc. Els noms de tots els condemnats per tals «crims» eren exposats, pintats en lletra grossa, en un gran quadre o tauler situat dins els claustre del desaparegut convent de Sant Domingo, per a instrucció i advertència del poble fidel i perdurable infàmia dels relacionats i dels seus descendents, privats de tot honor i fins i tot d'exercir un determinat nombre d'oficis.

Aqueixes imputacions difamatòries, anomenades en castellà *sambenitos*, anaven augmentant i algunes feia segles que hi eren exposades. Arribà un moment en què, com és natural, arribaren a ocupar molt d'espai i moltes de les més antigues ja no es podien llegir perquè s'havien degradat per la inclemència del temps. Durant el segle XVII, qualcú pensà que era convenient restaurar aquelles llistes, però fos per manca de suficients recursos econòmics, per qüestió d'espai o, cosa no gaire probable, perquè qualcú amb autoritat i prou consciència consideràs que ja estava bé que tantes generacions haguessin patit per la «falta» d'un avantpassat, acordaren repintar només les més recents, les compostes pels noms dels condemnats entre els anys 1645 i el 1693, i retirar definitivament les anteriors, que, amb tot, es podrien haver refet per la documentació dels processos que encara es conserva.

Entre els noms que quedaren exposats, es trobaven els malauradament massa coneguts quinze llinatges que la gent de Mallorca identifica immediatament com a xuetes. Bé, d'aquests n'hi ha dos que es troben igualment entre famílies de conversos i entre distintes famílies de «cristians vells»: Martí i Valentí, relativament corrents, i un altre, Fuster,

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 86

que a més de ser ben conegut com a xueta és també el d'una distingida família de l'aristocràcia mallorquina, algun membre de la qual, devers el segle XV, possiblement apadrinà algun jueu convers. Els altres dotze, que es troben exclusivament entre descendents dels jueus mallorquins, exceptuats els casos d'immigrants catalans arribats fa poc temps o després de l'època esmentada, són els següents: Aguiló, Bonnín, Cortès, Forteza, Miró, Picó, Piña (o Pinya), Pomar, Segura, Tarongí, Valleriola i Valls. Aquests són els que han quedat en la memòria del poble mallorquí com a cognoms «maleïts», havent-se escapat de la llista fatídica tots aquells que havien quedat il·legibles i no foren restaurats per perpetuarne la infamant memòria, cosa que, si hagués estat feta, hauria allargat molt considerablement la relació i hauria fet que moltes més famílies mallorquines fossin incloses entre els descendents de jueus, però que tal vegada hauria llevat força a la discriminació, pel fet d'augmentar el nombre de xuetes i disminuir el dels que se sentien tan vanament ufanosos de la seva llarga ascendència cristiana.

En relació amb això, no hem d'oblidar que hi hagué un gran nombre de jueus que en ser batejats prengueren els noms i els cognoms dels seus padrins, per la qual cosa hi havia cristians vells de procedència racial diversa i cristians nous d'ascendència jueva amb idèntics noms de família. És el cas, arribat fins als nostres dies, dels ja esmentats Fuster, Martí i Valentí i tants d'altres dels quals el temps esborrà la memòria, com ja he dit abans. Cognoms ben jueus (i no exclusivament jueus) en altres llocs de fora Mallorca, com Vives, Bonet o Caro, a l'illa no es consideren xuetes. Però els dotze que fa poc he esmentat, fos perquè les famílies de «cristians vells» mallorquins que els dugueren arribaren a extingir-se, o perquè ja en un principi varen ser adoptats pels conversos per raons desconegudes, i no hi havia famílies illenques que els tinguessin com a llinatge, avui en dia són considerats com a exclusius de descendents de conversos.

Després d'unes breus consideracions sobre els motius que m'han induït a pensar que hi podria haver quelcom d'amagat darrere alguns d'aquests llinatges, passaré a comentar-los un per un, tot esperant que estudis posteriors, més dels historiadors que no dels filòlegs, confirmin aquestes suposicions o demostrin que no són més que fantasies.

El fet que m'ha dut a formular la hipòtesi que tot seguit exposaré és que, entre els segles XVIII i XIX, a diversos països europeus es proclamaren lleis i decrets que obligaven els jueus a adoptar noms i cognoms en la llengua oficial de l'Estat, cosa a la qual en principi es resistiren i que després acceptaren a mitges, puix que en moltes comunitats jueves cada individu tenia el seu nom «oficial», que no diferia gaire, o no gens, en la forma, dels altres ciutadans del país, i un altre nom de tradició hebrea que utilitzava dins la pròpia comunitat, i que en molts de casos, passat algun temps, acabà per desaparèixer.

Amb tot, tant en els casos en què, de forma més o menys subtil, els jueus conservaven els seus noms hebreus com en els que l'adopció d'un nom d'origen llatí, grec o germànic, o hebreu bíblic ja usual entre les comunitats cristianes, havia precedit l'obligació legal d'usarlo, el cognom o llinatge solia ser una cosa nova en la família, i per tant que tingués una forma no acordada amb les tradicions hebrees no tenia gaire importància. Però, així i tot, molts dels jueus que es veieren obligats a adoptar llinatges volgueren conservar, de forma no evident per als no iniciats, una part de la seva personalitat i connexió amb les seves arrels a través del nou nom de família.

Crec que hi ha motius suficients per pensar que un cas semblant al que es produí a quasi tots els països europeus podria haver ocorregut alguns segles abans a Mallorca. És prou sabut que quan els jueus mallorquins, a partir del 1435, foren coaccionats o convençuts perquè es convertissin al cristianisme adoptaren llinatges que en molts de casos foren els

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 87

d'aquells que els feien de padrins en el bateig, per la qual cosa molts dels conversos no podrien després, per la forma dels seus cognoms, ser diferenciats de la resta de la població illenca; però n'hi hagué d'altres, entre els quals la majoria dels que el poble sol identificar immediatament com a pertanyents a descendents de conversos, que adoptaren uns noms de família que, si bé per la forma, catalana, no tenien res de particular, no eren usuals o eren rars a l'illa, i a aquests vull referir-me, tot pensant, com a hipòtesi de treball, que amaguen una part de la tradició jueva o familiar de l'individu que, davant la nova situació, es veié obligat a adoptar un llinatge.

Abans de seguir endavant, emperò, hem de tenir clar que si bé la llengua familiar dels jueus mallorquins era la catalana, com la de la resta dels illencs, hi havia dins la comunitat jueva persones extraordinàriament cultes que coneixien l'hebreu i tenien profunds coneixements de les Escriptures i de les tradicions del poble d'Israel, i és de suposar que també de les hermètiques reservades als iniciats, tan importants en la cultura semítica. Em referiré a aquests llinatges citant-los per ordre alfabètic.

Aguiló no era cognom usual entre els cristians mallorquins. Com a nom comú pot designar un vent, anomenat més tost aguiló, i també una àguila jove i crec que per aquest significat és pel que fou adoptat com a llinatge, tot i que bé podria estar relacionat amb algun dels noms de lloc homònims que hi ha al Principat.

L'àguila es troba representada en algunes sinagogues com a element emblemàtic o decoratiu, i aquesta noble au és utilitzada a la Bíblia com a símbol del poder de Déu, que, després d'haver destruït l'exèrcit del Faraó dins la mar Roja, digué al poble d'Israel, per mitjà de Moisès: «Ja heu vist prou el que he fet amb els egipcis i com us he portat damunt d'ales d'àguila i us he conduït fins a mi». I al capítol 32 del Deuteronomi, Moisès compon un càntic en el qual compara l'esment que té Jahvè pel seu poble amb l'esment que mostra l'àguila pels seus aguilons.

En el que fou el gueto de Frankfurt hi ha encara dues cases que tenen gravada a la façana la figura d'una àguila, i Adler, 'àguila', és cognom usual entre jueus alemanys. Alguns jueus russos tenen per cognom Korshak, que coincideix amb el mot ucraïnès amb el qual es designa el gran ocell del qual parlam, però també hi ha la possibilitat que Aguiló sigui pres, modificant-lo per disfressar-ne l'origen, del mot hebreu *Meguil·là*, nom del rotlle bíblic que conté la història de la reina Ester, ben conegut pels jueus de Mallorca. I tampoc no podem descartar que substituís el nom propi Aaró, per la seva semblança fonètica.

Bonnín, tot i tenir un aspecte ben català, també el té molt semblant a un patronímic hebreu. La substitució de *ben*, que vol dir 'fill' o 'fill de', per *bon*, és fàcil i ben lògica, sota la pressió del català. A documents dels segles XIII i XIV es troben patronímics tals com Ben Nono, Ben Anín, (Bonanin a documents en llatí), Benanini, *Bonnin*; Bonisach, Bonastruch i altres. Sembla evident que Bon és *ben* i que *nin* pot ser deformació de Nun o Non, que en hebreu significa 'peix', símbol de la fertilitat i nom del pare de Josuè, i que es troba documentat en català en aquella època.

Pel que fa a *Cortès*, pens que podria ben bé representar el cognom jueu Cohen, que significa 'sacerdot'. Basant-me en els casos ben coneguts de canvis formals de cognoms en altres països als quals ja he al·ludit, i en què Cortès no era conegut o usual com a cognom a Mallorca, i a més, en què Cohen desaparegué com a cognom entre els descendents dels jueus illencs, pens que és ben probable que algun dels així anomenats, en adoptar un cognom oficial no jueu, triàs Cortès com la forma més semblant, entre les adients per a tal fi, a l'hebrea. És evident que hi ha mots en català que s'assemblen més a Cohen que l'adjectiu *cortès*, però possiblement no sonarien tan bé com a nom de família.

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 88

No sembla que *Forteza* tengui res amagat. Ni tampoc *Fuster***.** Aquest podria haver estat adoptat com a cognom per un convers apadrinat per qualque membre de la distingida família mallorquina d'aquest llinatge, com ja he apuntat abans, cas que podria ser també el de *Martí*, tot i que, aventurant-nos potser una mica massa, ens faci pensar en la possibilitat que representi el mot hebreu *mesoratí,* que designava el qui coneixia i observava la pràctica de les tradicions jueves.

Em sembla quasi evident que *Miró* podria representar, en el cas que ens ocupa, el correntíssim nom hebreu *Mair* o *Meir,* que significa 'el qui dóna llum', documentat a Mallorca a l'època de la conversió massiva. Un punt important a favor d'aquesta hipòtesi és que les consonants hi són les mateixes. Sabem per documents fidedignes que alguns jueus alemanys transformaren *Meir* en Meyer i altres en Mayer, cognom d'altra banda usual també entre alemanys no jueus, i que com a nom comú designà en temps antic l'ocupació de batle d'un poble i més tard la d'un terratinent.

Amb tot, *Miró* és un nom germànic que com a cognom es trobava ja a Mallorca en aquella època, tot i que no hi era gaire corrent, i que també era i és usual com a cognom a Catalunya, on ningú no l'associaria, ni tindria per què fer-ho, amb una ascendència semita.

El mot *picó* és antic en la nostra llengua, i com a nom comú pot designar diverses coses, però com a cognom no era usual a Mallorca en el segle XIV. Això em fa pensar en la possibilitat que també fos adoptat com a cognom per un jueu, prou instruït, que amb aquest mot volgués representar, crípticament, una circumstància de la seva vida: la d'haver acceptat una simulada conversió en contra de les seves conviccions. Us explicaré com.

Hi ha una fórmula legal hebrea: *piku' ah néfesh*, que significa poc més o menys 'per salvar la vida', que la *halakhà* (part del Talmud que parla del dret civil i dels rituals) aplica com a eximent o atenuant als casos de consciència en els quals per motius molt greus es pot, o cal, faltar a determinades obligacions, com la de no fer feina en dissabte, no mentir o menjar coses prohibides. I per això pens en la possibilitat que algun jueu mallorquí acceptàs ser batejat *piku' ah néfesh*, i que en memòria i constància del motiu pel qual hi havia consentit, adoptàs *Picó* com a cognom, considerant la gran semblança d'aquest mot català amb el mot inicial de la fórmula citada.

Durant algun temps vaig pensar que *Pinya* podria representar el nom hebreu *Pinkhàs,* que fou el d'un gran sacerdot nét d'Aaró, el germà de Moisès, i que segons sembla en alguns països de parla anglesa ha estat transformat en Pine i Pines, i en *yiddish* és *Pineh.* Però sembla que aquest nom no era usual entre els jueus mallorquins. D'altra banda, el pi era ja en temps molt antic un arbre molt preuat a Palestina i el que avui és Israel; la seva llenya servia per alimentar el foc sagrat dels altars, i en la festa dels tabernacles les branques de pi servien per cobrir les barraques sota les quals els israelites commemoren el pas a través dels boscs, en el seu camí cap a la Terra Promesa. Amb aquests precedents, i posat que les pinyes cremen fàcilment i són excel·lents per encendre un foc de llenya, és possible que algun jueu mallorquí bon coneixedor de les tradicions hebrees adoptàs el nom del fruit del pi com a cognom volent amb aquest simbolitzar la seva esperança que com una pinya algun dia podria ajudar a tornar a començar el foc davant l'altar del Déu del seu poble.

Pomar, que tampoc no era usual a Mallorca com a cognom abans de la conversió massiva dels habitants del Call, podria ser un acrònim, amb inversió d'una consonant, del nom d'una de les principals festes del calendari jueu, l'anomenada *Purim,* coneguda pels jueus mallorquins amb el nom català d'«el dejuni de la reina Ester». Durant aquesta festa es commemorava la victòria dels hebreus sobre els qui, per ordre d'Haman, visir del rei de Pèrsia, intentaren per primera vegada en la història exterminar el poble d'Israel, cosa que no

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 89

aconseguiren gràcies a la intervenció de la reina Ester, esposa jueva del rei Asuer. Aquest episodi bíblic era molt conegut i apreciat pels jueus mallorquins, els descendents dels quals, més de dos-cents anys després d'haver abandonat oficialment la religió mosaica, eren acusats davant la Inquisició de practicar els dejunis relacionats amb aquesta festa.

Tot i que *Segura* podria haver substituït algun nom jueu semblant, pens en la possibilitat que representi el mot hebreu *segulah*, que significa 'remei'. Com en el cas de *Picó***,** del qual ja he parlat, qualcú podria haver volgut expressar, de forma críptica, que havia acceptat la conversió com a remei per salvar la vida. La *Segulah*, mot que com veis s'assembla molt a *Segura*, pot ser una oració, o un mot, o una acció específica o un determinat aliment o producte al qual hom atribueix un poder de caràcter màgic per prevenir o guarir algun mal.

Tarongí, nom d'herba aromàtica o de la flor del taronger, i que tampoc no he vist usat com a cognom entre els mallorquins cristians dels segles XIII i XIV, pot ser inspirat pels mots *Torah she be' al peh*, que signifiquen 'la Llei oral', concepte que podria haver volgut representar en el seu cognom un dels coaccionats, tot fent-se a la idea que fins que les circumstàncies no canviassin, els hebreus mallorquins no disposarien de la Torà escrita, i haurien de conformar-se amb aquesta part de la Llei que des del temps de Moisès ha estat transmesa de pares a fills de boca a orella, i que per als jueus té tanta d'importància com la part consignada en els llibres. És clar que tot això és suposar molt i potser l'explicació és molt més senzilla, tractant-se d'una modificació del gentilici «tangerí» 'natural de Tànger', del qual podria provenir el nom, o malnom Tangí, que es troba entre jueus mallorquins d'aquella època, nom que també pot correspondre a una mena de cassola de terrissa o cossi.

No sembla que hi hagi res d'especial darrere *Valls*. Com en el cas de *Fuster*, i *Martí*, podria haver estat adoptat per qüestió d'apadrinament, cosa que també podria haver ocorregut amb *Valentí* i amb *Valleriola*, però també és possible que aquests amaguin alguna intenció que en aquest moment se m'escapa.

I ja res més vull afegir al que he dit. Només vull recordar que present tot això com una hipòtesi que tan difícil pot resultar confirmar com descartar. Hem de tenir en compte que és molt improbable que trobem documentació sobre les intencions personals d'aquells mallorquins que tan injustament foren obligats a renunciar a les seves tradicions i creences, perquè la Inquisició no tan sols jutjava sobre fets sinó també sobre suposades intencions, i el descobriment d'una intenció amagada en relació amb el cognom hauria pogut ser considerada com a prova d'una falsa conversió, cosa que hauria tingut greus conseqüències per a l'afectat, i per això hem de pensar que si alguns varen recórrer a aqueixos estratagemes per conservar una part de la seva personalitat jueva, devien ser les persones més il·lustrades de la comunitat i les més capaces de guardar un secret que calia que no fos mai descobert pels «cristians vells», que tan cruelment els havien despossseït de la seva legítima llibertat d'obrar segons la seva fe, i de mantenir la comunió amb el seu poble.

Per acabar, crec oportú detallar les principals fonts de les quals he extret les dades que m'han permès de formular amb una mica de fonament les precedents hipòtesis.

A més de les obres relacionades amb els conversos, prou conegudes per tots els interessats en aquest tema, com són les del P. Garau, d'Antoni Pons, de Baruch Braunstein, de Miquel Forteza, de Josep Mascaró Pasarius, de Llorenç Pérez, de Jaume Riera i Sans i els *Anales Judaicos* d'autor anònim, he consultat el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover Moll; l'*Enciclopaedia Judaica Jerusalem*; l'*Illustrated Dictionary & Concordance of the Bible*, de G. G. The Jerusalem Publishing House Ltd., de Jerusalem; alguns diccionaris hebreus; l'obra de Nissan ben Avraham (*olim* Nicolau Aguiló) *Els*

Xa.1. Antoni Llull 09.07.07 10:32 Página 90

Anussim. —Els problemes dels xuetes segons la legislació rabínica, la de Benzion C. Kaganoff *A Dictionary of Jewish Names and their History*, la de Hanks & Hodges *A Dictionary of Surnames*, la de Lewis Glinert *The Joys of Hebrew*, la de Moshe Garsiel *Biblical Names.— A Literary Study of Midrashic Derivations and Puns*, la d'Alfred J. Kolatch *El libro judio del por qué;* i alguns textos antològics del *Midrash* traduïts al castellà.

Xa.2. Antoni Llull 2 09.07.07 10:32 Página 91

ELS COLORS EN ELS TOPÒNIMS

Antoni Llull Martí

X Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Inca, 1994

A Mallorca tenim molts de noms de lloc en els quals el color és un dels elements constitutius. I en aquest aspecte, pel que he pogut comprovar estudiant una mica la toponímia d'altres llocs del món, podem considerar que la nostra illa, a petita escala, reflecteix una bona part de la toponímia mundial, puix que si, posem per exemple, entre Suïssa, Itàlia i França hi ha el massís del *Mont Blanc*, aquí tenim el puig Blanc (i Montblanc); si entre Bòsnia i Albània hi ha el país de *Montenegro*, aquí tenim el puig Negre; si a Nord-amèrica hi ha el riu *Colorado*, aquí tenim el torrent Roig, i si a França tenen la *Côte d'Azur*, nosaltres tenim cala Blava. I d'altres topònims «colorats», com es puig Roig, es cap Blanc o sa punta Negra, en trobam versions a molt diverses parts del món. Parlaré, doncs, si us sembla bé, dels nostres topònims que inclouen el nom d'algun color, comparant-los amb els d'altres llocs i, si s'escau, us n'explicaré algunes coses curioses, amb la qual cosa esper que passeu una estona prou entretinguda.

Una característica comuna dels topònims descriptius en els quals s'utilitzen els colors és que el poble, a l'hora de donar-los el nom, sol simplificar molt i utilitza només els colors més coneguts, sense matisacions de cap casta. Així, basta que unes penyes presentin un color lleugerament rogenc perquè siguin anomenades ses penyes Roges, o que un indret on la terra presenta un color un poc més clar que el normal sigui anomenat camp Blanc. És un cas similar al que ocorre amb els vins: el vi blanc no és pròpiament blanc i el vi negre sol ésser més tost d'un color rogenc o morat, com tots sabem.

És el cas que a la nostra illa, entre topònims descriptius i els que inclouen en el seu nom el d'algun color per altres causes, com pot ésser el nom o malnom d'un antic propietari, en tenim de blancs, de negres, de rojos o vermells, de blaus, de grocs i de verds, però no en trobam d'ataronjats, de liles, de violats ni de morats, llevat, si de cas, Binimorat, en el qual no és segur que l'element «morat» representi el color que sembla que designa.

Els topònims que fins ara he esmentat, i altres com els tossals Verds, la Creu Vermella, Son Blau o Can Groc, tant si efectivament corresponen a una característica física del lloc com si el color que hi és anomenat prové d'un nom personal, tenen en comú que per als catalanoparlants són tots molt bons d'entendre, però n'hi ha d'altres, generalment molt antics, que tot i haver-se format amb mots ben corrents de la nostra llengua han sofert alguna alteració fonètica que fa que, per a la majoria de gent, no siguin del tot comprensibles, com és el cas de sa Carrotja i el des Marroig. En el primer, la pèrdua d'una essa intervocàlica i d'una vocal que sense tal pèrdua s'hi trobaria repetida ens disfressa el significat ben clar de «sa casa roja», i en el segon, l'assimilació d'una essa a la erra que la seguia ens amaga una denominació que sense tal canvi seria tan clara com «es mas roig».

Xa.2. Antoni Llull 2 09.07.07 10:32 Página 92

Explicats aqueixos dos darrers, ens trobam que els topònims als quals m'he referit fins ara són de significació ben evident. Però tal transparència de significat desapareix quan ens trobam amb noms semànticament idèntics però formats en llengües notablement distintes de la nostra. Es donen casos de països que són internacionalment coneguts per noms que no estan constituïts amb elements de la llengua pròpia dels països respectius. El més notable és el de la Xina (en xinès *Chung-Hua* o *Zhonghua*, segons sigui el sistema de transcripció utilitzat). El país eslau que els italians denominaren Montenegro (en italià modern seria *Montenero*) és conegut amb el nom italià antic a Espanya, França, Alemanya, Anglaterra i en altres països, mentre que en serbocroat, la llengua dels montenegrins, es diu *Crna Gora*, que vol dir el mateix, però amb una forma gràfica i fonètica ben distinta, com és bo de veure.

Un altre cas prou notable és el del nom d'una de les més importants ciutats del Marroc, Casablanca, que els marroquins han traduït a la seva llengua per *Dar-el-Beida*, però que és coneguda pertot arreu amb el nom castellà que, amb tot, tampoc no n'és l'original, puix que foren els portuguesos els qui a partir de l'any 1515 començaren a recalar al seu port i li donaren el nom de *Casa Branca*, topònim que també es troba, repetidament, a Portugal. El motiu del canvi lingüístic és que l'any 1755 un gran terratrèmol destruí *Casa Branca* i els portuguesos l'abandonaren. Molt de temps després la ciutat fou revitalitzada per la presència dels espanyols, que li conservaren el nom, però adaptat al castellà. I una altra «Casa Blanca» famosa, si bé el nom d'aquesta sol ésser sempre traduït, és la residència dels presidents dels Estats Units (*White House*, *Weisses Haus*, *Maison Blanche*, *Casa Bianca*, *Casa Branca*, etc.).

Pel que fa al blanc, a Mallorca tenim, entre d'altres que inclouen tal qualificatiu, na Blanca, el cap Blanc, la penya Blanca, el penyal Blanc, la roca Blanca, la pedrera Blanca, el rafal Blanc, la punta Blanca, cala Blanca, el turó Blanc, el puig Blanc, Montblanc, el camp Blanc, la cova Blanca, l'Alqueria Blanca, la torre Blanca, la Casa Blanca, el molí Blanc, la barraca Blanca, la bassa Blanca, i segurament qualcun altre que m'ha passat per malla.

Entre els topònims mundialment coneguts que inclouen, en una o altra llengua, el color blanc, a més de la ja anomenada Casablanca al Marroc, podem seguir amb la mar Blanca (o *Bieloie More*, en rus); Bielorússia, també anomenada, traduint el topònim, Rússia Blanca; Belgrad, que significa 'fort blanc', i el famós massís del Mont Blanc, en el qual hi ha el pic més alt de l'Europa Occidental. Alguns investigadors de la llengua guanxe creuen que Tenerife podria significar també 'mont blanc', nom possiblement referit, en principi, al Teide, i que concordaria amb *Nivaria*, que és com l'anomenaven els romans. Un altre nom prou conegut és el del país anomenat Líban, que sembla que prové de l'arameu *laban*, que també vol dir blanc.

Una notable denominació geoturística entre Almeria i Alacant és la de costa Blanca, amb el curiós precedent històric que Alacant fou anomenada pels grecs *Ákra Leuké*, que significa 'puig (o pujol) blanc'.

Entre els noms geogràfics que tenen colors com a element descriptiu, ja n'hem vists alguns que són generalment traduïts, cosa que en facilita la comprensió als parlants de ben diverses llengües, però que d'altra banda té l'inconvenient de presentar, sobre els mapes i altres documents, formes molt divergents, en molts de casos irrecognoscibles. Tal és el cas de la ja esmentada mar Blanca, que en la nostra llengua anomenam mar Negra, que es diu *Black Sea* en anglès, *Schwartzes Meer* en alemany, *Kara Deniz* en turc i *Txérnoié More* en rus. Els grecs ja l'anomenaren *Pontos Melas*, que és tant com dir 'mar negra', i també *Pontos Axeinos*, que es pot traduir per 'mar inhòspita' o 'mar poc amigable', si bé el final li canviaren el nom pel de *Pontos Euxinus* que significa el contrari, possiblement per motius

Xa.2. Antoni Llull 2 09.07.07 10:32 Página 93

polítics. Alguns investigadors creuen que el qualificatiu de «negra» li aplicaren perquè allà deçà del Bòsfor hi havia molts més dies ennuvolats i moltes més tempestes que en la part de la mar de Màrmara, amb la qual comunica a través de l'esmentat estret, mar que reflectia un cel més blau i en la qual hi havia molts més dies de bonança.

Els que sembla prou clar que es refereixen al color de les pedres o del sòl són els topònims turcs o túrquics, vull dir formats en llengües de la mateixa branca lingüística del turc, que comencen pel mot *kara*, que significa 'negre'. En són bons exemples el *Kara Dagh*, 'mont negre', nom d'una muntanya a Turquia i d'una altra a l'Iran, i al Kazakhstan hi ha el *Karatau*, que es podria traduir per 'puig negre' o 'serralada negra'.

Altres importants accidents geogràfics d'Àsia que inclouen el negre en el seu nom són el desert anomenat *Karakum*, que vol dir 'arena negra', i el nom, molt semblant al que acab d'esmentar, del massís muntanyós del nord del Caixmir, conegut per *Karakorum*, pot ésser interpretat com a 'pedruscada', o 'esllavissada negra', denominació que podria no tenir res a veure amb el color de les muntanyes que designa, que per la seva altura sembla que més tost haurien d'aparèixer sempre blanques, sinó referir-se al color de les pedres del lloc, al peu d'aquella gran serralada, sobre el que Genguis Khan edificà, al segle XIII, la capital del seu imperi, *Karakorum*, i possiblement fou el nom de la ciutat, ja desapareguda, el que passà a designar les muntanyes.

Tot i que l'idioma japonès no tingui cap parentesc lingüístic amb el turc, el nom del color negre hi té una certa semblança: *kara* en turc, com acabam de veure, i *kuro* en japonès, una pura coincidència. El topònim més conegut entre tots els que inclouen aquest mot és el del corrent marí a l'oceà Pacífic, anomenat *Kuroshio*, que és tant com dir 'corrent negre', conegut també com a corrent del Japó.

Al Vietnam hi ha el *Song Da*, que és tant com dir 'el riu negre', i a Nord-amèrica, a l'estat de Missouri, el *Black River*, significats coincidents amb el del riu Negre del Principat, també anomenat riera de Solsona, i a la Patagònia hi ha el *Río Negro*. De corrents d'aigua menys importants, qualificats de «negres», en trobaríem a cents si ens dedicàssim a recórrer diferents països.

De topònims que inclouen el nom del color negre a Mallorca tenim (i alguns d'aquests repetits) el puig Negre, la moleta Negra, el serral Negre, la coma Negra, la font Negra, la vall Negra, la cova Negra, la coveta Negra, la punta Negra, el morro Negre i la pedra Negra. Pel que fa al misteriós Coanegra, de Santa Maria, no és del tot segur que el segon component es refereixi al color, per molt que ho sembli i és molt probable que així sigui.

Per a un bosc o selva sembla que el qualificatiu que millor hi escau és el de *verd* o *verda*, però és el cas que a Alemanya tenim la Selva Negra, *Schwarzwald* en la llengua del país, que els romans ja anomenaren *Silva Nigra*, sent-ne la causa, segons sembla, que l'arbre que més hi abunda és una casta de pi que té les fulles d'un color molt obscur. És un d'aquests noms que solen ésser traduïts, per la qual cosa el trobam en la llengua del país com a *Schwarzwald*, en anglès com a *Black Forest* i en francès com a *Forêt Noir*. Això contrasta amb el nom d'una regió de Polònia anomenada *Bialowieska Puszcza*, nom que mai no sol ésser traduït, i que poc més o menys significa 'selva blanca', i, d'altra banda, al mateix país s'hi troba l'anomenat *Czerwony Bór*, que es tant com dir 'el bosc roig'.

El roig o vermell apareix en molts de topònims illencs, tals com el puig Roig, el puig Vermell, el serral Vermell, el torrent Roig, el torrent de Penya Roja. la bassa Roja, cala Roja, la penya Roja, les penyes Roges, el penyal Roig, el penyal Vermell, la roca Roja, el cap Vermell, la punta Roja, el morro Roig, l'alqueria Roja, el rafal Roig, la torre Vermella, Son Roig, can Roig, el camp Roig, el camí Roig i els ja anomenats i explicats Marroig i la Carrotja. I entre el puig del Teix i Llucalcari hi ha un puig amb el curiós nom de Damunt es

Xa.2. Antoni Llull 2 09.07.07 10:32 Página 94

Vermell. No tan transparent com els que acabam de veure és el nom de Llucamar, dins el terme de Sant Llorenç des Cardassar, que Coromines interpreta com a «poble roig», tot explicant que *lük*, provinent del llatí *locum*, sembla haver passat a l'àrab baleàric amb el sentit de poblet. (*Onom*. I, 189), cas que podria ésser també el del ja esmentat Llucalcari, combinat amb el mot àrab *áhmar* 'vermell'.

Per la resta del món hi apareix també molt sovint el roig, tant a topònims referits a una gran extensió com en els de simples cases o pedres. La regió d'Etiòpia que s'estén al llarg de la costa de la mar Roja és anomenada Eritrea, nom grec que significa 'terra, o regió, roja', potser perquè la terra hi presenta un color rogenc, o pel nom de la mar amb què limita.

Si heu visitat Turquia o us heu entretingut alguna vegada a mirar el mapa d'aquest país, potser hi deveu haver vist alguns topònims començats pel mot *kizil*, que significa 'roig o vermell', com poden ésser el *Kizil Irmak*, 'el riu Roig' o les *Kizil Adalar*, que en turc significa 'illes roges', i un desert entre el Kazakhastan i l'Uzbekistan és anomenat *Kyzylkum*, que és tant com dir 'arena roja'.

A Turquia hi ha també el *Kyzil Dag*, que podem traduir per 'puig roig', i als països de parla anglesa hi trobam, adesiara, pujols i muntanyes anomenats, repetidament, *Red Hill* i *Red Mountain*; a França hi ha *Montrouge*; a Itàlia algun *Monterosso*, i a Amèrica del Sud, als Andes, el *Monte Bermejo*, i és ben segur que de *puigs roigs* n'hi ha molts més en altres llengües. El que molts de mallorquins ignoren és que l'imponent puig Roig d'Escorca té, no gaire enfora, dos germans més petits homònims, un i altre dins el terme d'Andratx, el primer entre la mar i el pla de s'Evangèlica, i l'altre a sa Dragonera.

Un curiós exemple de topònim urbà generalment traduït és el de la famosa plaça Roja, de Moscou, construïda al segle XVII, anomenada, en rus, *Krásnaia Plóixxad.* El seu significat primitiu, amb la mateixa forma del nom, fou el de 'plaça bella', però en la Rússia moderna han coincidit els significats dels adjectius *krasnii* i *krasivii*, 'vermell' i 'bell', per la qual cosa dir *krásni* és tant com dir 'vermell' o 'garrit, bell' o 'preciós'. No sé si aqueixa evolució semàntica s'ha produït de forma natural o si la política hi ha intervingut, però en tot cas és curiós. Alguns altres topònims russos que comencen amb l'equivalent de «roig» o «bell» són *Krasnodar, Krasnoiarsk*, *Krasnii Lutx*. I un barri de Sant Petersburg es diu *Krásnoie Selo*, que significa 'vila bella' o 'vila roja'.

Un altre nom de lloc mundialment famós és el del magnífic palau de color vermellós construït pels sarraïns a Granada, l'Alhambra, que en àrab significa 'la vermella', nom que es retroba en la toponímia aragonesa i catalana, si bé designant llocs no gaire coneguts, amb la forma Alfambra.

El nom de la mar Roja, tal com sovint ocorre amb els d'altres mars que inclouen un color, sol ésser sempre traduït, i així el trobam amb noms tan poc semblants entre si com *Red Sea* en anglès, *Rotes Meer* en alemany, *Mer Rouge* en francès, *Bahr el-Ahmar* en àrab, etc. Menys corrent és que es tradueixin els noms de rius, fora del cas del famós riu Groc de la Xina. Amb el roig com a element toponímic trobam el *Red River* al Canadà i als Estats Units (i el *Colorado*, que podríem interpretar com a «vermell»), i amb el mateix significat tenim el *Song Hong* a Vietnam, i el ja esmentat *Kizil Irmak* a Turquia, i n'hi ha més en altres països i en altres llengües.

El verd no és tan abundós en la nostra toponímia illenca com ho és en la de molts altres països. Ja he esmentat els tossals Verds, i també hi ha el puig Verd, el cingle Verd i els cingles Verds, *sa vall Verd* (no *verda)*, diversos can Verd i Son Verd, i a prop de Llubí, sa Verdera, nom que deu venir del llatí *viridaria*, que significa 'lloc verd d'herba o de fullatge'. Hi ha diversos Son Verdera a distints llocs de l'illa.

Xa.2. Antoni Llull 2 09.07.07 10:32 Página 95

A la Península castellanoparlant i a Itàlia es troben Monteverde, Valverde i Villaverde, coincidents en significat amb els topònims catalans Puigverd, Vallverd i Vilaverd (en aqueixos dos topònims seria d'esperar que hi aparegués *verda* i no *verd*, cosa que podria ésser deguda al fet que el *verd* provengui del nom d'un antic propietari, és a dir, que en principi haguessin estat la «vall d'en Verd» i la «vila d'en Verd»).

De noms de muntanyes que tenen el verd com a principal element distintiu se'n troben per quasi tot el món on creixen herbes i en llengües en les quals, si no les coneixem, ens resulta impossible desxifrar-ne el significat, com pot ésser el cas de l'alemany *Grünen Berg* o el del polonès *Zielona Góra*, que poden traduir-se per 'puig verd', significat que sembla que és també el del nom de l'estat americà de Vermont. (La construcció normal, en francès, seria *mont vert*, però es diu que els elements constitutius hi foren invertits per raons d'eufonia.)

Entre els noms geogràfics mundialment coneguts que inclouen el verd entre els seus components, el que designa una més gran extensió de terra és el de la gran illa propera al continent americà i a l'Àrtic anomenada Groenlàndia, descoberta l'any 982 per Erik el Roig, que l'anomenà *Gronland*, 'terra verda'. Un topònim «verd» no menys conegut, tot i que correspon a una petita vila anglesa, és Greenwich, que es tant com dir 'port verd', famós perquè pel seu observatori hi passa el meridià zero.

A l'oest del Senegal hi ha les illes del Cap Verd, anomenades, per portuguesos i castellans *del Cabo Verde*, i pels anglesos *Cape Verde Islands.* A les Antilles hi ha les *Green Islands* 'illes verdes' prop d'*Antigua*, una *Green Island* a Jamaica i una altra amb el mateix nom a Nova Zelanda, i ben segur que n'hi ha moltes més de no tan conegudes.

El groc, o els seus equivalents en altres llengües no és gaire usat en toponímia, ni a la nostra illa ni en altres parts del món. A la Xina hi ha els de més gran extensió: la mar Groga i el riu Groc, anomenats en xinès *Huang Hai* i *Huang Ho*. A Amèrica del Nord hi ha el famós parc natural de *Yellowstone*, el més gran dels Estats Units, travessat pel riu del qual pren el nom, que és tant com dir 'pedra groga', segons sembla per una gran roca groguenca que es troba a la seva desembocadura, que els francesos ja havien anomenat *Roche Jaune*.

Una de les províncies holandeses es diu *Gelderland*, nom que significa 'terra del monts (o pujols) grocs'. Un topònim canadenc prou curiós és el de Yellowknife, que és tant com dir 'ganivet groc', nom de la capital dels territoris del nord-oest. El misteri de tal denominació es resol quan aclarim que *Yellowknife* és el nom que els colonitzadors anglesos donaren a la tribu que habitava aquella contrada, perquè tots usaven ganivets amb fulla de coure, grocs, per tant. I per això anomenaren el que seria l'equivalent semàntic de *ganivet groc* a la població que es va establir en els terrenys que havien pertangut a aquella tribu.

A la nostra illa només n'hi ha uns quants, i molt petits, i exceptuant es caló Groc, dins la badia de Palma, i potser qualcun altre, generalment fan referència a noms personals i no són, per tant, descriptius: can Groc, ca na Groga, el puig de na Groga, el puig de Can Groc, el rafal d'en Groc, Son Groc i na Groga.

Els topònims referits al blau sembla que encara abunden menys que els que hem vist fins ara. A Mallorca només conec, tot i que n'hi pot haver d'altres, puix que no he fet una recerca exhaustiva, el gorg Blau, cala Blava, la casa Blava, i els nombrosos can Blau i Son Blau (i Son Blauet), i no gaire enfora de Lluc hi ha un puig que té el curiós nom de sa capella Blava. És molt coneguda la cova Blava de l'illa de Cabrera, i encara més una altra cova similar, anomenada *Grotta Azzurra*, que significa el mateix, a l'illa de Capri.

Una de les denominacions geoturístiques més conegudes arreu del món és la *Côte d'Azur*, al sud de França. En la majoria de llengües no es tradueix, i si han de referir-s'hi,

Xa.2. Antoni Llull 2 09.07.07 10:32 Página 96

ho fan citant-lo en la forma francesa. A Mallorca, popularment, tampoc no el solem traduir a la nostra llengua, però, per vergonya nostra, no utilitzam la forma originària, sinó la versió castellana, precedida sovint de l'article salat, així: «sa Costa Azul». I per més burla i afronta tenim dins la badia de Palma la urbanització *Bahía Azul*.

En altres parts del món els topònims importants que es qualifiquen de «blaus» tampoc no hi abunden. A Amèrica del Nord hi trobam diversos llocs anomenats *Bluefield*, una *Blue Island*, algunes *Blue Mountains*, un *Blue River* i altres composts amb l'adjectiu equivalent al *blau* i alguna característica del terreny. A Suïssa hi trobam la *Blauenberg*, la 'muntanya blava', i al Brasil el *Monte Azul*, que per a nosaltres no necessita traducció. *Blue Mountains* és com s'anomena una serralada que travessa una gran part del continent australià, i també tenen aquest nom unes muntanyes de Jamaica i unes que es troben dins l'estat d'Oregon, als Estats Units, i el llac més gran de la Xina, dins territoris que temps enrere pertangueren al Tibet, l'anomenat *Kuku Nor*, *o Qinghai*, es pot traduir per 'llac blau'. I un dels principals ports de la costa nord de Namíbia, molt a prop d'Angola, duu el nom portuguès de *Praia Azul*, nom que es troba també a Portugal com a denominació geoturística.

PRINCIPALS OBRES DE CONSULTA UTILITZADES DURANT LA PREPARACIÓ DE LA PRECEDENT COMUNICACIÓ SOBRE TOPÒNIMS

Les fonts de què principalment m'he valgut per preparar aquesta comunicació han estat la *Gran Enciclopèdia Catalana*; el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, d'Alcover-Moll; el *Nouveau Larousse Illustré*, edició de c. 1900; l'*Enciclopaedia Britannica*; l'*Enciclopedia Universal Ilustrada*, d'Espasa-Calpe; el *Corpus de Toponímia*, de Josep Mascaró Pasarius; l'*Onomasticon Cataloniae*, de Joan Coromines; *The Times·Rialp Atlas of the World, Comprehensive Edition 1993*; *Place Names of the World*, d'Adrian Room; *Toponimia Prerrománica Hispánica*, de Ramón Menéndez Pidal; *A concise Dictionary of American Place-Names*, de George R. Stewart, i diversos diccionaris bilingües.

Xa.3. Gabriel Pieras 09.07.07 10:33 Página 97

FESTES PATRONALS D'INCA

Gabriel Pieras
X Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Inca, 1994

És interessant conèixer avui els noms que empraven els nostres avantpassats a l'hora d'anomenar un lloc.

Tal volta, també, en sia un poc la meva dèria, a la qual he dedicat moltes hores. Llegint distints documents de l'arxiu del Regne de Mallorca i de l'Arxiu Històric Municipal d'Inca, he vist noms ben significats i que tenen una certa relació amb alguns dels topònims actuals.

Els que transcriuré són de la primera meitat del segle XV. Els he dividits en quatre grans grups, i aquests en distints apartats.

TOPÒNIMS URBANS

Centres econòmics

*Mercat dels Bous, carrer del. Situat en el que avui és part del carrer Jaume Armengol.

*Quartera, plaça de la. Possiblement estava situada entre el carrer dels Marxadors (avui Comerç) i el Mercat (avui Jaume Armengol).

*Pòrtics de la carneceria. Segurament estava a prop dels llocs abans citats, però no tenc referències per indicar-ne la situació.

*Hostals, lloc dit dels. Actualment encara conservam aquest topònim. Podria ser el mateix lloc.

*Adobaria, cases dites l'. Aquest topònim es refereix a unes cases, les quals tenen una sínia pròpia i confronten amb una sèquia i una font. Segons l'acte de l'escrivania aquestes cases pertanyien a la porció dels Templers. Podria estar aquesta adobaria entre l'actual Quartera i avinguda General Luque.

*Teulera, camí que va d'Inca a la. Topònim desaparegut.

*Païssa, cases dites la. Topònim desaparegut.

«Llocs» públics i religiosos

*Sant Francesc, carrer i lloc de.

*Església de Santa Maria d'Inca, lloc de l'.

*Sant Bartomeu. (Segons Barberi fou la primera parròquia d'Inca, construïda sobre una antiga mesquita, clarament documentada cap al 1941, a partir del documents aportats

Xa.3. Gabriel Pieras 09.07.07 10:33 Página 98

per L. Pérez i B. Coll (1988) sobre Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca. Es presenta un document datat a Mallorca el 1241, pel qual s'estableix la venda a l'església de Mallorca d'una casa i corral que confronten amb una mesquita que té Ramon Franer.)

*La mostra, tros de terra. Actualment encara existeix el carrer dit de la mostra. La mostra era el lloc on desfilava la gent d'armes.

*Bordell, lloc dit lo. Topònim desaparegut però que situam a l'actual placeta de l'Aigua.

*Presó, casa dita la. Apareix també el 1329 indicant el nom d'una illeta.

*Can Vell i el Call. Ens demostra que hi havia durant la primera meitat del segle XV una grossa comunitat de jueus. El Call Vell estaria vora el que avui és carrer de Martí Metge i el Call exactament on ara hi el carrer de mateix nom i d'anticitat com «el Pascolet».

Altres carrers i espais urbans

*Muntanera, carreró de na.

*Valella, lloc dit.

*Sastre, lloc dit d'en.

*Bordils, lloc dit d'en.

*Martí Metge, lloc dit d'en.

*Hom, lloc dit de l'. Avui carrer de l'Om.

*Seps, carrer dels. Avui carrer de Sant Sebastià.

*Salvat, lloc dit d'en.

*Albertí, lloc dit d'en. Podria estar lligat, aquest topònim, a la família inquera dels Albertí, les propietats de la qual foren saquejades durant l'aixecament forà de 1450 (Josep Maria Quadrado).

*Redorta, lloc dit d'en.

*Servera, lloc dit d'en.

TOPÒNIMS RELACIONATS AMB L'AIGUA

*Prat de la Font i sèquia Reial que confronta dit prat.

*Camp d'Oca que confronta amb les sèquies reials (avui plaça del Bestiar, font Vella i voltants).

*Font Vella. Avui encara es conserven restes de dita font, a final del carrer de Sant Pius X, camí de Son Estaràs.

*Sèquia que confronta amb la Mostra (torrent de la canaleta i avui avinguda dels Reis Catòlics).

*Font Coberta. Avui conservam la plaça de la Font.

CAMINS PÚBLICS

*Camí que va de Selva a Inca.

*Camí de Mallorca. Avui General Luque.

*Camí que va de Lloseta a Inca.

*Camí que va de la Vila a la Font.

*Camí que va d'Inca fins a Pollença.

Xa.3. Gabriel Pieras 09.07.07 10:33 Página 99

*Camí de Costitx.
*Camí dels Fabrers.
*Camí que va de la vila d'Inca al lloc de Mancor.
*Camí Reial entre Inca i la parròquia d'Alcúdia.
*Camí que va a la Pobla d'Uialfàs.
*Camí que va al puig de Santa Magdalena.
*Camí del pi de na Folqueta.
*Camí de l'ametller de na Folqueta.
*Camí que va cap a Muro.
*Camí que va d'Inca a Sineu.

ZONA RURAL

*Mandrava, encara avui s'utilitza.
*Molí d'en Vent.
*Rafal Garcès. Topònim no desaparegut.
*Camp del Rector.
*Martell, lloc dit d'en.
*Coch, armàs que fou d'en
*Tanca, la.
*Colomer, lo.
*Amellerar, lo.
*Jover, hort dit d'en.
*Martells, horts dits dels.
*Mallola, la. Vinya jove.
*Bosquets, los.

DOCUMENTACIÓ CONSULTADA

Arxiu del Regne de Mallorca.

*De la secció Reial Patrimoni:
— Escrivanies de Cartes Reials números 22, 23 i 24 (1404-1455).

*De la secció de Protocols Notarials:
— Protocol Notarial V-14 (J. Vives).
— Protocol Notarial V-18 (J. Vives).
Arxiu Històric Municipal d'Inca:
— Cúria Reial. Lligalls 12 i 13 prov. (1403-1430).
— *Toponímia i antroponímia medieval d'Inca* (treball inèdit de Miquel Pieras Villalonga. Llicenciat en Història).

Xa.3. Gabriel Pieras 09.07.07 10:33 Página 100

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 101

NOVES APORTACIONS A LA TOPONÍMIA DE S'ALBUFERA

Francesc Lillo Colomar

X Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Inca, 1994

PRESENTACIÓ

La idea d'ampliar la llista de noms dels llocs de s'Albufera, i evitar-ne en part la pèrdua, va sorgir a mesura que, de la mà de gent experta, anava descobrint tros a tros el territori format per terres primes, canals, llisers i dics. Un territori convertit en mite pels vells «buferers» que fa cinquanta anys segaven bagatge, escuraven canals o plantaven goixos d'arròs pel prim de s'Albufera.

Molta d'aquesta gent fa trenta o quaranta anys que no ha tornat a trepitjar aquells paratges i, encara que es mantenen vius els noms en la memòria de la gent major, localitzar-los és sovint motiu de controvèrsia entre la gent «buferera». Així ho demostren les animades discussions en els cafès, mentre realitzava entrevistes, perquè mentre algú mantenia que es Pouet d'en Ruca es troba en es Colombar Petit, un altre el situava dins es Patrimoni, o bé un altre discutia sobre el recorregut exacte del Canal Riego.

Així alguns dels noms que avui són encara ben coneguts ha resultat impossible localitzar-los sobre el terreny, i per tant situar-los sobre el mapa.

Per a mi, com per a molta de la gent que va viure i treballar a s'Albufera, el coneixement dels noms i de la seva situació era una qüestió de vital importància per diversos motius, però sobretot perquè en un espai tan singular com aquell és imprescindible el domini de la toponímia si es vol conèixer i entendre el funcionament de l'espai natural en el seu conjunt.

Avui, aquests coneixements poden servir a científics i gestors del Parc Natural per saber si tal o tal altre sifó aportarà aigua massa dolça en un espai dominat per espècies halòfiles, o si dos o tres dits d'aigua «bona» damunt el prim pel mes de març farà que rebentin les trompes del canyet i de les junces, que atrauran moltes anàtides. Temps enrere servia per saber els millors llocs de «pastura» de la caça gran o per afavorir la conducció de les anguiles a les parances, etc.

Aquest recull i descripció topogràfica de topònims és tan sols una aportació al *Mapa toponímic i de vegetació de s'Albufera*, de Miquel Àngel March Cerdà (1985) i ha estat elaborat sobre la base de prop d'un centenar d'hores d'entrevistes, fetes no tant per al recull dels noms, com per sentir contar la fabulosa història de les transformacions d'aquest espai natural, i sobretot a base de recórrer s'Albufera en tots els seus racons, durant cinc anys de total dedicació a conèixer-la.

Amb la idea de fer un recull toponímic al més global possible, he considerat interessant fer un petit repàs històric, partint del testimoni que ens deixà Jeroni de Berard, no

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 102

gaire abundant en noms però de descripcions molt detallades i interessants de cadascun, i seguir amb el fabulós mapa de l'enginyer Antonio López, elaborat l'any 1856. També he trobat interessant aportar aquí un mapa inèdit presumiblement elaborat per l'enginyer Enric Waring en nom de la Majorca Land Company. Es pot veure així la radical transformació que va experimentar també la toponímia i l'empremta que deixaren els promotors dels distints intents de dessecació, com també la seva reubicació a vegades o la desaparició en la major part dels casos.

Per acabar aquest repàs de reculls toponímics històrics és imprescindible aturar-nos als primers anys d'aquest segle i a la revista *Sa Marjal*, en què escrivia el qui fou home de confiança de Bateman, un pobler anomenat Antoni Serra *Corró*, compilador de noms d'animals i de llocs i cronista de l'epopeia dels anglesos.

El mapa toponímic que aquí es presenta és un recull de noms tradicionals actuals, és a dir que s'han deixat molts de noms que, lligats quasi exclusivament a la indústria turística o a l'energètica s'estan imposant i surten ja als mapes nous. Lluny d'ignorar aquesta realitat, el que intentam aquí és que almenys no es perdin els noms que actualment encara s'utilitzen, especialment per part de la gent major de cinquanta anys.

Així mateix hi ha alguns noms que no ha estat possible situar sobre el mapa perquè no se n'ha pogut assegurar la ubicació exacta, i també alguns que ja no serà possible situar mai més: de tots en faig una petita descripció.

S'adjunta així mateix un petit recull il·lustratiu de la riquesa del lèxic utilitzat per la gent «buferera» a l'hora de donar nom també a animals i plantes.

LA TOPONÍMIA HISTÒRICA

Per al present treball he considerat que els autors abans mencionats saberen valorar la importància dels noms que ells recolliren i tots, a la seva manera, ens deixaren a nosaltres un importantíssim llegat i en el seu temps suposaren descobrir un món, els de les «aigües fètides i estancades», que fins al s. XVIII era gairebé desconegut llevat de la comarca de Muro, sa Pobla i Alcúdia.

JERONI DE BERARD (PALMA 1742-1795)

Aquest militar ens va deixar un valuós llegat en el seu treball *Viaje a las Villas de Mallorca*, l'any 1789. A l'edició que de la seva obra va fer l'Ajuntament de Palma no apareix el plànol iconogràfic al qual fa referència unes quantes vegades per descriure les marjals i s'Albufera, i sembla que només se'n conserven deu de tots els que va aixecar.

Tot i lamentar aquesta irreparable pèrdua, pel comentari que fa Berard d'aquest plànol, deduesc que no devia ser dels millors i més detallats que va fer: «Las tierras que voy a demostrar sobre el siguiente plano, aunque formado sin escala ni justa proporción, por no permitir lo enfermizo de sus vapores el entretenerse allí por curiosidad».

El que ens queda per tant és la descripció dels noms més importants dels canals, amb descripció detallada dels que abocaven dins s'Estany des Ponts, com també de les finques que comprenien un tros de zona humida, o bé de les marjals usurpades als estanys a la part de Muro i sa Pobla.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 103

Relació dels topònims que descriu Berard a la seva obra

De *Alcúdia, ciudad fidelísima*, pàg. 89 a 107.

PLA DES PINAR	LLEVADOR	RIMETE
SÍQUIA NOVA	PRIMA	MAGRANER
MALFANER	TORRE	FORA
PORTALOT		

Llevat del Pla des Pinar, els altres noms corresponien a les nou síquies que regulaven la sortida de les aigües cap a la mar a través de s'Estany des Ponts, única sortida fins l'any 1851, en què una gran plena va rompre la barra dunar a l'altura del que avui és el Pont des Anglesos.

De *Tierras llamadas las Marjals*, pàg. 114 a 116.

ESTANY MAJOR	AMAR(R)ADOR	PAS DE LA CREU
ESTANY D'ABAIX	SÍQUIA DEL BUXILLAR O DE SANTA ANNA	
SON SANT JOAN	SON SERRA	SON MARTÍ
ES BRAÇ	SON SANT MARTÍ	ESTANY DES REPLANS
ESTANY LLARG	FONT DES PORCS	LES VIVES

EL MAPA DE L'ENGINYER ANTONIO LÓPEZ

Fins al 1847 s'Albufera s'havia mantingut gairebé intacta i tan sols era coneguda pels «buferers» d'Alcúdia, sa Pobla i Muro que hi pasturaven bestiar, conraven les primeres veles robades al canyet o hi pescaven i caçaven de furtius o per als senyors. Però feia anys ja que des de les corporacions locals i institucions com la Societat d'Amics del País, se'n reclamava la dessecació per posar fi a les tercianes i fer productives aquelles fèrtils terres, tot això emmarcat dins l'esperit de la Il·lustració que, tardana, ens arribava aquí en projectes de dessecació de zones humides.

L'èxit en la dessecació del Prat de Sant Jordi l'estiu de 1846 sens dubte va donar nou coratge als que volien exactament el mateix per a s'Albufera.

El 21 de novembre de 1847 l'enginyer López com a encarregat del Servei d'Obres Públiques a les Balears emet un informe amb una descripció de s'Albufera i explica els beneficis que s'obtindrien de la dessecació i preveu un termini de quatre anys per realitzar-la.

El 19 de novembre de 1851 es dicta una ordre en la qual es declara la necessitat de dessecar s'Albufera per motius d'utilitat pública, amb dret a l'expropiació si és necessari.

El 25 de gener de 1852 s'encarrega l'estudi a l'enginyer López i el 25 d'agost de 1853 realitza i envia, a més dels plànols, una memòria descriptiva del projecte complet de dessecació. Calcula 2.397 h de superfícies útils i 4.000.000 de reials el pressupost de les obres.

El projecte de López va ser aprovat l'1 d'octubre de 1856 i a partir d'aquí començaren les concessions a distintes empreses per provar d'envestir les grans obres i va aconseguir obrir uns quants canals importants, per fer més fluida la circulació de les aigües —que encara en conserven el traçat i la funció—, però fracassaren repetidament en l'intent de dessecació.

El 20 de març de 1863 es va atorgar una cessió a favor de John Frederic Bateman i William Hope. Ells varen ser els qui definitivament i amb substancials modificacions del

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 104

projecte de López, però seguint la seva idea, dugueren a terme les obres de dessecació i les donaren per concloses el 19 de març de 1871.

Aquest mapa és el primer document amb rigor científic que tenim de s'Albufera i es tracta d'un treball minuciós, a escala 1/10.000 en què figuren els noms de llisers, estanys, síquies, siquions, camins des de sa Pobla i Muro fins a Alcúdia, on vénen detallats totes les veles de les marjals de Muro i sa Pobla, el tipus de sòl dels llisers, profunditat de les aigües, etc.

Primerament faré una relació dels noms que figuren en el mapa, els quals no he sentit en boca de cap persona o no he vist en documents posteriors a la dessecació. Aquests noms desaparegueren molt probablement a causa de la modificació morfològica de s'Albufera amb les obres de dessecació; també potser el temps els ha esborrats de la memòria popular.

TAMARELLS DEL REI
SA RACÓ (Lliser)
CAN MIL REI (Lliser)
CAN MOLINAS (Lliser)
ESTANY DE SES PUNTES
BASSALONS PETIT (Lliser)
BASSALONS BLAUS (Lliser)
S'ESFONDRAT (Lliser)
CAN MORAGUES
PUNTA D'AMARADORS
PRATS DE LA CAMBRA
PLA DEL MIT
LLISER DEL MARQUÈS
SA PUNTA DE S'AMPOLLETA
CANYAR DETS UGRONS
BASSAL D'ENMIG
SÍQUIA DE CAN LLOP
ESTANY MAJOR O GRAN
PRAT DE SA FONT
CAN FUMELA
S'ILLOTET
CAMÍ DE LA PUNTA
CAN CUC
CAN CALÇONS PETIT
LA FIGUERA (Lliser)
CAS POBLER (Lliser)
PRATS DE SON SANT MARTÍ
SÍQUIA DE LLEVADORS
SÍQUIA DE LA TORRE
CARRERA D'EN BERNADÍ
CAMI DE CAN CUC
CAMBRES DE SON FORNARI
CORRALET
ESTANY DE BAIX
PRAT DE MURO
SÍQUIA NOVA
SÍQUIA DES PORTALOT

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 105

SÍQUIA DE LES ESCLUSES
SÍQUIA DES MOLÍ
SÍQUIA D'EN PRIM
SÍQUIA D'EN RAMOTA
EL (LA) CAMBRA DE SES ROTES
SÍQUIA DE SA FONT SALADA
PONTON SALADO
ESTANYS DE PEJELLIPAS
ARENAL D'EN NOCERA

Noms de trossos de marjal o síquies que han sofert algunes modificacions, però conserven el topònim genèric originari i fan referència als llocs coneguts tal com s'assenyala a la dreta.

XOT (Situat sobre el mapa en el lloc on ara hi ha la Caseta des Xot)
CORRALOT (es Corralots)
ROCA (sa Roca)
CAN CLARET (Son Claret)
PRAT DEL COLOMBAR (es Colombars)
PRAT DE SON SENYOR (Son Senyor)
PRAT DE SON VIVOT (Son Vivot)
PRAT DES TANCADET (es Tancadet)
PRAT DETS ULLALETS (es Ullalets)
FONTS DE MURO (també coneguda com a Font d'en Dolç o com a Font de Son Sant Joan)
SÍQUIA DE SON SIURANA (sa Siurana)
SÍQUIA DETS ULLALETS
CA NA BASSERA
ORIOLET
CAN RAFALINO
BINIATRIA
ES COLOMBAR
PUIG DE BINIATRIA
PLA DES PINAR

TOPÒNIMS RECOLLITS ENTRE FINAL DEL S. XIX I PRINCIPI DEL XX PER PERE ANTONI SERRA «CORRÓ» I PUBLICATS A DISTINTS ARTICLES DE LA REVISTA «SA MARJAL» DE SA POBLA

Pere Antoni Serra, *Corró*, va ser tal vegada el pobler que mes relació tingué amb els anglesos i va actuar com a encarregat «Majordom de s'Albufera» i representant a Mallorca de John F. Bateman i del seu fill, Lee La Trobe Bateman, fins que aquest va vendre s'Albufera a Joaquim Gual de Torrella.

Corró escrivia a principi de segle a la revista *Sa Marjal* (Serra, 1910-1927) unes cròniques que anomenava «Datos de S'Albufera»; unes vegades eren petites històries del prat o lloances de l'obra que havien realitzat els anglesos; d'altres eren una relació exhaustiva de noms de síquies, canals, camins, etc. amb una explicació detallada de les seves característiques.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 106

L'amo en Rafel Gener, que és el «buferer» de més edat que queda a la comarca, encara recorda el vell Corró quan els horabaixes voltava amb un cabriolet per tota s'Albufera. Sens dubte va ser un gran coneixedor de s'Albufera i ens va deixar una valuosa informació en fets històrics i sobretot en documentació toponímica.

Descriuré aquí només els noms que avui no coneixem de la forma com les va descriure l'amo en Corró, potser perquè la síquia, el sifó o el camí als quals fan referència han desaparegut o bé s'han transformat o traslladat; si tenen encara una ubicació coneguda ho assenyalaré al costat; els altres noms ja estan recollits en el mapa de López o en altres escrits.

Noms de camins

es Malecó (carretera d'Enmig)
Caminal de sa Bufera
Camí des Senyal (camí des Senyals)

Noms de canals

Canal de Can Vauma
Canal des Patrimoni o de ses Mosqueres
Canal des Pinar
Canal d'en Conrado
en Primer
ses Esperances
es Portalot
Canal de s'Ullastre

Noms de prats

Estany Major
s'Après
Tancat Gran
Estany de baix
Pas de Sa Creu
ses Estidores
es Fexets
Can Provitxo
sa Cambra
es Secorradet
sa Figuera
Turó d'en Florit
Son Claret Gran
Son Claret Petit
Son Morei
S'Ullastrar

Síquies

Síquia des Tancat Gran
Síquia de Son Mieres
Síquia de ses Estidores

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 107

Síquia de Son March
Síquia d'en Corró
Síquia de Son Claret
Síquia de Son Monget

Carreres

«Així s'anomenaven les síquies per ahont porían passar els barquets. Hey havia les siguents»:

Carrera de sa Punta des Vent
Canal del Rei
Carrera des Canyar des Ugrons
Carrera de sa Roca
Carrera des Pas de sa Creu
Carrera des Secorradet
Carrera de s'Estany de baix
Carrera d'en Conrado
Carrera de sa Cambra

Altres noms

Pont de ses Comportes o de ses Casetes (Pont des Anglesos)
Caseta d'en Maroto
s'Amarador Gran
sa Bufera Gran
es Pi de sa Campana
sa Pastura
Canal de sa Senyora (Síquia de sa Senyora)
Canal de s'Amarador o d'en Moix (Canal d'en Moix)

TOPONÍMIA DE S'ALBUFERA RECOLLIDA ENTRE 1986 I 1990

La recollida de noms i la seva localització sobre el mapa ha estat efectuada sobre la base de les entrevistes mantingudes amb vells «buferers», gent que fa molts d'anys va pescar, caçar, escurar canals, o segar bagatge dins el prim i que ha conservat amb gelosia dins la memòria aquesta fantàstica història fruit de la lluita constant de l'home per dominar i aprofitar al màxim el que donava s'Albufera.

Entre altres persones he d'anomenar l'amo en Rafel *Corró*, l'amo en Rafel Gener i el seu fill l'amo en Tomeu Gener, l'amo en Joan Moranta, l'amo en Joan Pau, Martí *Goris*, l'amo en Guillem *Curro*, l'amo en Tòfol *Escolà*, Pere *Llecó*, Jaume *Fesolet*, i sobretot el millor amic de les terres primes, el que em va presentar tota la gent anterior i molta més, l'amo en Llorenç *Lloret*.

Els noms a s'Albufera són molts i molt diversos i han servit des de temps immemorial per destriar bé el lloc on es trobava un segador o caçador quan era dins aquella mar de canyet o recorria un canal d'aquells canals sense fi. És fàcil perdre's dins aquella verdor i quan el canyet o la sesquera que t'enrevolten passen els tres metres, ja no veus el Tomir ni el Puig de Son Fe.

Emperò, fa cent o cent cinquanta anys s'Albufera era realment inhòspita i molt més gran que no ara; no hi havia camins ni dics i els estanys dominaven el paisatge. Per aquells

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 108

paranys només s'hi ficaven els bovers, els segadors de bagatge i els pescadors d'anguiles. Els noms eren útils per saber les bones caceres, els punts on sortien els ullals, les bones sussores i sobretot per no perdre's i saber sortir amb l'estormia carregada cap al fort sense errar el rumb.

Amb les primeres concessions d'obres de dessecació, els nous noms començaren a ser nombrosos i després de l'obra dels anglesos s'havia creat pràcticament una nova toponímia, encara que es respectaren alguns dels vells noms. Ara es tractava d'alguns centenars de quilòmetres de síquies, canals i camins que la memòria col·lectiva havia de guardar i ensenyar als més joves.

Són molts els noms que s'han mantingut els darrers cent anys, però la majoria d'aquests només els coneixen avui en dia un grapat de «buferers» de Muro, sa Pobla i Alcúdia. Molts d'altres, fins i tot per a aquesta gent major, ja no existeixen. Per això s'han de preservar de l'oblit i situar sobre el mapa, perquè formen part importantíssima de s'Albufera i sense no sabríem ni la meitat del que ens amaga.

LLISTA DE TOPÒNIMS

1 s'Oberta
2 Caseta des Milicians
3 sa Bomba
4 es Pi Gros
5 sa Maquineta
6 Caseta des Milicians
7 es Braç
8 es Comú
9 Canalet des Pins
10 Canalet d'en Guixer
11 ses Salines
12 sa Font des Porcs
13 Casetes des Capellans
14 Can Bernadet
15 Can Rius
16 Son Bosc
17 s'Illot
18 Can Eixut
19 Ca l'Amo en Tomeu Gener
20 Canal d'en Pep
21 Camí d'en Pep
22 Casa de ses Puntes
23 sa Ferreria
24 Síquia d'en Florit
25 ses Puntes
26 Síquia d'en Saragata
27 Síquia de ses Puntes
28 Turó de ses Eres
29 ses Eres
30 Canal de s'Ullastrar
31 Caseta d'en Govern
32 Canalet d'en Ramions
33 Turó des Ras
34 Síquia de s'Empedrat
35 sa Paperera / sa Fàbrica
36 sa Roca
37 Síquia de s'Aigua Bona des Ras
38 Camí d'en Pujol
39 es Ras
40 Camí de ses Puntes
41 Síquia de ses Tortugues
42 Turó d'en Segura
43 Síquia de s'Aigua Bona
44 Fita de s'Albufera
45 Bassa de s'Encant
46 Can Punxa
47 Canal Riego
48 Can Senaller
49 Prat de Son Serra
50 Carretera d'en Maroto
51 Clot de Mosson Guillem
52 Camí de Son Serra
53 sa Tanca
54 Son Sant Martí
55 Cases de Son Sant Martí
56 Cas Govern / Can Molines
57 Molí d'en Govern
58 Molí des Cero
59 Corral des Bous de Son Serra
60 Síquia des Viver

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 109

61 Síquia des Desaigo
62 Síquia des Cero
63 Canal d'en Maroto
64 Canal d'en Molines
65 Camí d'en Molines
66 es Rotlets
67 Canal d'en Pujol
68 es Rotlos Grans
69 es Rotlos
70 Síquia de sa Figuera
71 Lliser Gran / Lliser de ses Pardes
72 Carrera d'en Revell
73 es Rotlos Petits
74 Síquia Torta
75 Siquiot d'en Felip
76 Carretera de s'Arena
77 Síquia de s'Arena
78 es Corralot
79 Pont d'Amarador
80 Pla d'Amarador
81 Amarador
82 Son Serra
83 Molí d'en Terrassa
84 Camí d'en Mates
85 Can Pere Verdera
86 Can Toni de ses Rates
87 Can Toni Pelut
88 Son Serra d'Amarador
89 Molí d'en Perelló
90 Molí d'en Joan Rotger
91 Torrentera de Son Serra
92 Hort d'en Ceba
93 Síquia des Purgant
94 Canal d'en Palet
95 Síquia des Canó
96 Canal d'en Moix
97 Pont d'en Corem
98 Lliser de sa Ferradura
99 Síquia d'en Moix/
Síquia de sa Cambra
100 ses Motes
101 Canal des Sol
102 Malecó des Canal des Sol
103 Son Carbonell
104 Lliser Llarg
105 Síquia d'en Manuel
106 Caseta d'en Corraler
107 Bassa des Molí
108 Caseta des Xot
109 Camí des Polls
110 Pas d'en Ribera
111 Pas des Siulet
112 Canalet des Siulet
113 Síquia des Bisbe
114 Síquia d'en Lluc
115 Pas d'en Neca
116 Pas d'en Polseres
117 Pas d'en Nana
118 Pont de Son Carbonell
119 Síquia d'en Polseres
120 Can Polseres
121 Caseta d'en Nana
122 Caseta d'en Neca
123 Síquia d'en Neca
124 es Infernets
125 Can Saliva
126 Síquia des Polls
127 Caseta d'en Moret
128 Son Sant Joan
129 Font de Son Sant Joan / Font d'en Dolç
130 Camí de Son Monget
131 Son Monget
132 Molí d'en Porró
133 Son Claret
134 Camí de Son Claret
135 Son Mieres
136 Camí de Son Mieres
137 Son Carbonell
138 Camí de Son Carbonell
139 Gorg des Torrent de Muro
140 Torrent de Muro / Torrent des Rafal Garcés
141 Son Amer
142 Camí de Son Amer
143 Camí de Son Senyor
144 Son Senyor
145 Camí de Son Rotger
146 Síquia de Son Rotger
147 Son Rotger
148 Camí de Son Poquet
149 Síquia de Son Poquet
150 Son Poquet
151 Poll d'en Cotà
152 Camí de Son Fornari

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 110

153 Síquia d'en Pol·los
154 Son Vivot
155 Son Ferratge
156 Son Puig
157 Camí de Son Puig
158 Pont Nou
159 Camí Vell d'Artà / Camí Vell de Pollença
160 Son Blanc
161 Camí Nou
162 Camí de Son Palou
163 Son Palou
164 Torrent de Sant Miquel
165 Caseta d'en Pelut
166 Camí des Ullalets
167 sa Siurana
168 Son Beco
169 Camí des Puig d'Avall
170 Síquia Reial
171 Camí que no Passa
172 Camí de Can Pere Guida
173 Mota d'en Neca
174 Caseta des Marro
175 Can Panxa
176 Síquia des Ullalets
177 Camí de ses Jonqueres Veres
178 Can Neca
179 Caseta d'en Brou
180 Racó de Son Puig
181 Caseta des Barrigo
182 Caseta d'en Biscaia
183 Pontarró d'en Figuera
184 Molí d'en Rapinya
185 Son Salat
186 Camí d'en Picolín
187 Molí d'en Campets
188 Son Fornari
189 Camí d'en Miró
190 Caseta des Covoner
191 Caseta des Ballador
192 Caseta d'en Curt
193 Can Clafetó
194 Caseta d'en Maceta
195 Caseta d'en Corró
196 Can Macià de sa Ferreria
197 Motor de Can Quequet
198 Caseta d'en Camet
199 Can Clafetó
200 Caseta des Bugerró
201 Camí des Forcadet
202 Sifón de Can Cirer
203 Vial d'en Matxet / Vial d'en Garrut
204 Malecó de na Ventall
205 Can Blau
206 Camí de Cas Biscaí
207 Síquia des Tancadet
208 ses Jonqueres Veres
209 Caseta d'en Xesc Porro
210 Caseta des Gorrions
211 es Tancadet
212 Cas Biscaí
213 es Puig d'Avall
214 Carreró de s'Albufera
215 Ca na Bassera
216 Oriolet
217 ses Mosqueres
218 Cas Pover/Can Pol
219 Can Mateu Sant
220 Carretera d'Enmig
221 s'Almacen
222 Pont de Can Blau
223 Caseta d'en Gener
224 Pontarró de Son Senyor
225 Síquia de Son Senyor
226 Síquia de Son Amer
227 Pontarró de Son Amer
228 Can Marron
229 Can Beia
230 Can Morber
231 Can Quequet
232 Malecó d'en Quequet
233 es Forcadet
234 Comporta de sa Síquia de Son Senyor
235 s'Esperó
236 Punta des Vent
237 es Patrimoni
238 Canalet de Metro
239 Canal Ferragut
240 Canal Loco
241 Pas d'en Franco
242 Síquia de sa Senyora
243 Síquia de s'Alambrada
244 Síquia des Prim / Síquia des Conradís
245 Can Rafelinos

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 111

246 es Colombars
247 Pouet d'en Rua
248 Síquia d'Enmig des Colombar Petit
249 Síquia Nova des Colombar Petit
250 Síquia Nova des Colombar Gran
251 Síquia d'Enmig des Colombar Gran
252 es Colombar Gran
253 Camí des Senyals
254 es Colombar Petit
255 es Tres Quartons
256 Caseta de n'Antonio / Caseta des Caçadors
257 es Murterar
258 Biniatria
259 Can Vauma
260 Ca na Lloreta
261 ses Canteres
262 sa Quartera
263 Ca na Beatriu
264 Barrera de s'Alfals
265 Síquia de s'Alfals
266 Pont de sa Roca
267 Pont de Santa Margalida
268 Carretera d'en Capó
269 Gran Canal
270 Prat Tancat
271 Canal d'Estella
272 Canal d'en Mama / Síquia des Tamarells
273 Estany d'en Mama
274 Pont des Anglesos / Pont de s'Oberta
275 ses Casetes
276 Caseta des Pescadors
277 s'Enfront
278 sa Màquina Nova
279 Cases de s'Albufera
280 Estany des Ponts
281 Can Banya
282 Can Boi
283 Camí de sa Manegueta / Carreró de s'Albufera / Camí de Taraina
284 sa Font Salada
285 sa Bomba / sa Màquina Vella
286 Pla des Pinar
287 Pont Gros/Pont de ses Jonqueres Veres
288 Malecó de sa Siurana
289 Hotel Figuera
290 Carrera des Torrent
291 Camí de s'Empresa
292 Es Ullalets
293 Can Cirer
294 Corral des Bous
295 Canal d'Amarador
296 Clot de Son Carbonell
297 Uial d'en Garrut
298 es Sifons
299 Pontarró de ses Puntes

DESCRIPCIÓ DE TOPÒNIMS

Aquí es descriuen alguns dels topònims recollits sobre el mapa, amb especial referència a la seva ubicació i, segons el cas, afegint algun comentari històric.

Síquia de s'Alambrada

Queda enmig des Colombar Gran i va del Malecó de sa Siurana al Canal d'en Ferragut. Aquesta síquia era la partió entre les pastures dels bous maleïts i les rotes d'hortalisses i arrossars.

Carreró de s'Albufera

A sa Pobla el coneixen per aquest nom i al tros que arranca de darrere les cases de s'Albufera l'anomenen com a *camí de sa Manegueta* o també per la gent d'Alcúdia com a *camí de Taraina*. Antigament era l'única via possible per anar cap a la Badia d'Alcúdia fins que al s. XIX els anglesos feren la carretera d'Enmig en desviar el curs del Torrent de Sant Miquel. A l'excepcional mapa de l'enginyer López (1852) ve perfectament dibuixat com a «Camino de los Marjales». Arranca del camí des Ullalets, conegut ara també per aquest

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 112

nom, vorejant les terres primes per la falda des Puig d'Avall, cap al Puig de Son Fe, per baix de Ca na Bassera, Oriolet, per dins Biniatria cap a Can Vauma fins a sortir a les Cases de s'Albufera (ara Restaurante Los Patos) i cap a sa Manegueta vorejant s'Estany des Ponts i s'Estany Major per sortir darrere el Santuari de Santa Anna, a Alcúdia.

Amarador

El nom fa referència a l'antic estany existent en aquell lloc, en el qual s'amarava tot el cànem que es produïa a s'Albufera i voltants.

Els seus límits són ara per la part del migjorn el Canal d'en Palet, pel ponent el Canal d'en Moix, pel nord s'esvaeix entre el prim, que és aquí molt fluix, i pel llevant amb la Síquia i carretera de s'Arena.

L'any 1991 es va procedir al dragatge de gran part d'aquest terreny abolit i es recuperà un nou espai d'aigües lliures.

Pla d'Amarador

Així es coneix el tros fort —la roca està a flor de terra— que limita amb el camí d'Amarador pel migjorn i amb el prim cap a s'Albufera.

Pont des Anglesos

També és conegut per algunes persones com el *Pont de s'Oberta*; Corró l'any 1916 l'anomena Pont de ses Comportes.

Gran pont de cinc ulls, idèntic al Pont de sa Roca, situat a la sortida del Gran Canal cap a la mar, a s'Oberta. Quan feren la carretera d'Alcúdia a Artà hi afegiren grans blocs de formigó i li llevaren part de la fesomia.

Carretera de s'Arena

Camí vell ja pràcticament abolit que arrancava del camí d'en Molines, a un centenar de metres del Pont d'Amarador i sortia al Malecó d'en Felip —també extingit— aferrat al Canal des Sol. Amb motiu d'un incendi l'any 1988 en trobàrem un bon tros a la banda des Corralots. Aquest camí es podia travessar a peu, no en carro.

Síquia de s'Arena

Transcorria aferrada a la carretera descrita a dalt.

Molí d'en Campets

El molí situat més a l'interior del prim, ben enmig de Son Fornari. Normalment sol estar tapat pel canyet. Només el «descobrírem» arran de l'incendi del setembre de 1990.

ses Casetes

Aquest nom recorda unes construccions per a habitatge dels treballadors de «s'Empresa», que realitzaren els anglesos ran de la mar, a s'Oberta.

De Corró podem llegir el següent: «Ses Casetas, així anomenat perquè a ran d'ell [del Pont de ses Comportes] hey havia se poblacioneta composta de 18 cases : sa des carabinés encara es un resto.»

es Colombars

Avui aquest nom fa referència a un dels trossos més grans de s'Albufera. Comprèn es Colombar Petit a la part del Canal Ferragut que limita amb es Murterar i es Colombar Gran a l'altra part del Ferragut.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 113

Es tracta de les dues zones amb més nombre de llisers i estan conformades per una retícula de canals perpendiculars que les creuen de cap a cap. Com que és una de les zones més inaccessibles de s'Albufera i amb grans llisers, constitueix el principal refugi per a la hivernada de les aus aquàtiques.

es Corralots

Tros gran del prim de s'Albufera, situat part damunt Amarador i el Canal d'en Moix. Era un lloc on abundaven els lliserols envoltats de motes de canyet. Era una zona de cria d'ugrons d'estiu.

Bassa de s'Encant

Estava situada darrere s'Illot en una zona rocosa i es mantenia amb aigua fins a final de primavera, en què es cobria completament de les flors blanques del *Ranunculus aquatilis*. Possiblement d'aquí li vengués el nom.

D'aquesta bassa només en queda el nom, i en el seu lloc hi ha avui un altre tipus de bassa, no gens encantadora. Amb la construcció de la depuradora de Muro no en deixaren el més mínim record.

s'Esperó

Punta molt pronunciada que fa el dic del Torrent de Sant Miquel i el del Torrent de Muro en la seva unió a sa Punta des Vent amb la Síquia de Son Senyor, lloc on dóna origen al Gran Canal.

Siquiot d'en Felip

Partia des Canal d'en Moix, ran des Canal des Sol i aferrat a aquest sortia as Canal d'en Pujol.

Hotel Figuera

Deu fer ja més de cinquanta anys que madò Varela hi tenia una caseta de fusta ran d'una figuera, a ses Casetes i la gent l'anomenava s'Hotel Figuera.

Per la Mare de Déu d'agost, igual que a molt de pobles amb la mar a prop, a sa Pobla la gent anava a passar dos o tres dies devora la mar, amb una envelada o el carro per cobro i a s'Hotel Figuera la gent hi comprava les «grasioses», la pinya o el sifó.

Síquia de sa Figuera

Síquia abolida que sortia del Canal d'en Moix, a 150 m de la Síquia d'en Moix i transcorria paral·lela a aquesta fins que moria dins el Canal d'en Pujol. Passava ben enmig dels Rotlos Grans. L'Amo en Rafel Gener hi va conèixer encara una figuera, molt apreciada pels segadors de bagatge, ja que era l'únic lloc en tota aquella extensió on es podien aturar per berenar o dinar sota la seva ombra.

Cas Govern/Can Molines

A Muro les coneixen tant per un nom com per l'altre i són dues casetes construïdes dins es Canal Riego devora el camí de Son Serra, aprofitant les bones parets del Canal.

es Infernets

Rotlo d'ullals situats al cap de la Síquia d'en Neca, dins Son Carbonell. Els «buferers» aixecaven la terra voltant els ullals i aconseguien mantenir el nivell de l'aigua i sembraven tota casta d'hortalisses.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 114

Canal Loco

El seu nom possiblement es deu al fet de ser l'única síquia mestra d'aquesta part de s'Albufera que recorre en sentit perpendicular les altres. Aporta l'aigua a sa Siurana a l'altura de sa Punta des Vent.

S'alimenta del xaragall que ve de dins Biniatria.

Lliser Llarg

Pràcticament desaparegut. Només en ocasió de l'incendi del 1988 en vérem alguns trossos, que s'estenien en un tros molt llarg, aferrats a la carretera d'en Marquet, a la part esquerra pujant cap a la Síquia des Polls.

Síquia d'en Lluc

Síquia desapareguda que es trobava al costat del camí dels Polls i tenia la funció de purgant de les aigües (dolentes) de l'arròs que recollien els sifons que travessaven la Síquia dels Polls.

sa Màquina Nova

De les instal·lacions hidràuliques que s'aixecaren per a la dessecació, aquesta fou de les més grosses i va ser la darrera en acabar l'activitat.

L'edifici que albergava les bombes i instal·lacions va ser esbucat l'any 1987 per fer-hi un bloc d'apartaments. Es tractava d'un edifici de fàbrica semblant als que hi ha a sa Roca i hauria pogut ser un excel·lent museu i centre d'informació de s'Albufera.

Torrent de Sant Miquel

Es tracta del torrent que més cabal aporta a s'Albufera, i especialment quan rebenten ses Fonts Ufanes de Gabellí. El seu curs natural fou modificat en els treballs de dessecació de la New Majorca Land Company seguint el projecte de l'enginyer Antonio López.

ses Mosqueres

Tros de s'Albufera que malgrat el fet de quedar separat per la carretera sa Pobla-Port d'Alcúdia forma part de la zona humida. Inexplicablement no va ser adquirit pel Govern Balear ni declarat Parc Natural amb la major part de terres primes de l'espai protegit.

Les cases de la propietat es coneixen avui com a Cas Biscaí o Cas Bagot. Es tracta d'un tros gran de prim que comprèn una xarxa de síquies i canals que aporten l'aigua al Canal Ferragut.

ses Motes

Zona de llisers abolits situada dins Son Carbonell i que rep el nom per les masses impenetrables de canyet que s'hi fan.

Aquest redol de llisers era conegut pels «buferers» perquè albergava la colònia de cria d'ugrons d'estiu (*Ardea purpurea*), de la qual treien sacs plens de polls.

Torrent de Muro

També conegut com a *Torrent des Rafal Garcés*, és el segon torrent en cabal i conca hidrogràfica. El seu traçat original també fou modificat pels anglesos seguint el projecte de López. Igual que el Torrent de Sant Miquel mor a la Punta des Vent, on donen lloc al Gran Canal.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 115

Pas d'en Nana

És el primer pas que hi havia, travessant la Síquia dels Polls, quan venim del Pont de Son Carbonell.

El pas consistia senzillament en dues bigues i llivanyes o revoltons enmig. Aquests passos eren molt importants per a la gent que conrava les veles de tota aquella part de la marjal murera, perquè a més del dret de pas podien treure pel camí des Polls les collites d'arròs o hortalisses.

Síquia d'en Neca

Arranca dels Infernets i dóna l'aigua a la Síquia dels Polls, on desemboca aferrada a la caseta d'en Neca. A la boca encara conserva les estaques de la parança per a les anguiles.

Pas d'en Neca

pren el nom de la caseta. És el tercer que ens trobam venint del Pont de Son Carbonell i es troba a uns 80 m del Pas d'en Polseres.

Canal d'en Palet

Arranca del *Pont de sa Font* i seguint un traçat molt sinuós, a diferència de la pràctica totalitat de síquies i canals de s'Albufera, acaba al Pont d'Amarador.

Aquest va ser un dels primers canals que es feren i pren el nom de Sebastià Palet. Aquest es va quedar amb la transacció de l'adjudicació de les obres de dessecació que tenia Juan Maria de Villaverde, el 22-VIII-1859, però va abandonar també l'empresa a favor de William Partington i George Higgin.

sa Paperera/sa Fàbrica

És aquest un nom ben arrelat a la comarca perquè va ser font de treball per a molta gent. La fàbrica de paper va ser instal·lada l'any 1918 per Joaquim Gual i Gual, *en Torrella*. En un principi va mantenir l'activitat durant deu anys.

La societat La Papelera Española va aconseguir que la família Gual de Torrella acceptàs un cànon per mantenir tancada la fàbrica durant els anys 1927 al 1929: la productivitat de la petita paperera mallorquina era considerable i la seva competitivitat l'enfrontava a les grans companyies peninsulars, que l'any 1927 pagaren 55.000 pessetes perquè no produís.

El 5 de maig de 1929 va quedar constituïda la companyia Celulosas de la Albufera S.A., que no va començar mai les activitats i que va quedar dissolta el 26 de juliol de 1937.

Finalment el maig de 1938 es va constituir la Celulosa Hispànica S.A., que va funcionar fins al 1966 i va donar lloc de treball a una mitjana de cinquanta treballadors i treballadores.

Avui només queda algun vestigi de tot allò, ja que la nau principal i les majestuoses xemeneies han estat esbucades.

es Patrimoni

Tros gran de s'Albufera situat al seu extrem cap al ponent, devora Can Blau, limitant amb el Malecó de sa Siurana, amb el Canal Loco i amb ses Mosqueres.

El seu nom és l'únic testimoni que queda del que un temps fou el Patrimoni Reial, que abraçava gran part de s'Albufera. Aquest tros del prim segurament va ser expropiat automàticament amb les obres de dessecació i passà a mans de Bateman.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 116

La part de Patrimoni Reial que no va ser afectat per la dessecació va seguir un camí molt distint i va passar a ser propietat de petits marjalers que, des de temps immemorials, havien convertit en veles de conreu els antics estanys més pròxims a Muro i sa Pobla. Sobre els litigis dels jurats d'aquests dos pobles per recuperar les terres usurpades per la Corona existeix abundant literatura i documentació.

Pla des Pinar

Extensió gran de pinar que arribava fins a Alcúdia i que quedava separat de s'Albufera i de Son Sant Martí per la desembocadura de l'Estany des Ponts a la mar. Avui en dia hotels i apartaments substitueixen els pins i ginebrons que un temps cobrien les dunes i besaven la mar. Nom molt poc conegut i que només recorden alguns vells.

Síquia d'en Pol·los

Síquia que ve de dins Son Vivot i dóna l'aigua a la Síquia de Son Senyor, dins Son Salat. És una síquia mestra d'aquest tros de marjal poblera.

Pas d'en Polseres

Es troba a un centenar de metres del Pas d'en Nana. Conserva encara les bigues.

ses Puntes

Tros gran de s'Albufera que confrontava antigament per la part de la mar amb els pinars de Son Sant Martí i ara ho fa amb la carretera Alcúdia-Artà; amb el Canal de s'Ullastrar pel nord, amb es Ras pel ponent i amb s'Illot pel migjorn.

Tots els documents antics mencionen els pinars de ses Puntes, que en el mapa de l'enginyer López apareixen com a molt grans; per tant probablement devia incloure el que ara és s'Illot i Son Bosc, fins al que també avui anomenam Son Sant Martí**.**

Avui, malgrat dominar el prim i la vegetació palustre, conserva esponerosos pins que creixen sobre les dunes fòssils, formant petites illetes de gran bellesa paisatgística i riquesa ecològica.

Síquia des Purgant

Amb aquest nom es coneixia un bon nombre de siquions, sobretot associats a zones d'antic conreu d'arròs, ja que per aquests sortia l'aigua de dins les veles d'arròs un cop aquestes havien regat. També associats a l'arrossar són nombrosos els noms de Síquia de s'Aigo Bona, que feien referència als d'entrada a les veles de l'aigua de regar.

La que figura al mapa, al costat del Canal d'en Palet, l'hem recollida amb el seu nom perquè és ben coneguda pels propietaris de les veles que confronten amb la finca de s'Albufera, perquè es tracta del límit de les seves propietats amb les del Parc Natural. Altre temps aquests terrenys foren objecte de litigis.

Malecó d'en Quequet

Malecó del Torrent de Muro. Arranca del Pont de Son Carbonell cap a sa Punta des Vent, a mà esquerra, on mor junt amb el Torrent. És el límit des Forcadet per la banda de migjorn. Pren el nom de les veles de Can Quequet que estan devora el camí des Forcadet.

Carrera d'en Revell

Partia del siquiot que hi ha ran del camí d'en Molines, travessa tots es Rotlos i desembocava dins es Siquiot d'en Felip. Estava entre la carretera de s'Arena i el Canal d'en Pujol. Segons l'amo en Rafel *Corró* pot ser que l'hagués feta l'amo en Pep *Revell*.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 117

Pas d'en Ribera

És un dels passos o pontarrons que travessen la Síquia des Polls. Els «buferers» que conraven les veles de dalt hi tenien dret de pas per poder treure els productes i traginar-los amb bístia o camió a través del camí des Polls. És el primer que trobam quan passam la Caseta des Xot venint de la Font de Son Santjoan.

Canal Riego

Així s'anomena i es coneix per tota la comarca aquest canal de reg de construcció sòlida i gran cabal, fet en la seva totalitat d'obra, el qual compta encara amb nombrosos sifons subterranis i alguns centenars de metres en bon estat de conservació. Aquest canal transportava l'aigua de la Font de Son Santjoan cap als distints cultius que s'estenien pels estanys eixuts i que en tot un prodigi d'enginyeria civil aconseguia travessar tota s'Albufera transportant l'aigua només per gravetat. De la seva longitud ens en dóna una bona idea Corró en un dels seus articles: «Es Canal Riego, qu'enrevolta casi tota s'Albufera, té 72.000 metros, o sian 72 quilómetros, més de catorze llegos de llargaria.»

A molts de trossos ha desaparegut, enterrat o demolit, però a certs indrets, com és el cas del tram paral·lel al camí de ses Puntes o al camí des Senyal**,** es conserva bé.

sa Roca

Centre neuràlgic de s'Albufera d'ençà que els anglesos hi instal·laren la màquina de vapor més potent per eixugar s'Albufera. Es tracta del «fort» situat més al centre de tota la zona humida i per tant en l'empresa de dessecació va tenir un paper fonamental. També hi contribuí el fet de fer passar el Gran Canal i es Canal des Sol just aferrat a sa Roca, tallat a escaire a certs indrets.

Malgrat tot, el centre administratiu, magatzems i cases dels senyors estigueren sempre a les Cases de s'Albufera, aferrades a Ca na Beatriu.

Amb la construcció el 1917 de la fàbrica de paper per part de Torrella va passar a concentrar habitatges, oficines i tallers fins l'any 1966, en què va haver de tancar per fallida.

Amb motiu de la compra per part del Govern Balear i de la declaració del Parc Natural passà a concentrar les oficines i el centre de visitants del Parc, l'habitatge del guarda i les dependències de treballadors.

es Rotlets

Tros del prim d'unes 35 quarterades que es troba baix des Corralots, entre la Síquia d'en Manuel i el camí d'en Molines.

Pouet d'en Rua

Aquest pouet d'aigua dolça es troba dins el Colombar Petit, a l'endret des Murterar, sobre una alçada del terreny envoltat de llisers i canals. Donava aigua bona als que conraven aquelles terres primes.

sa Font Salada

Redol d'ullals molt conegut antigament, situat darrere la Caseta d'en Parra. Era un redol com una era grossa i l'aigua anava per una síquia cap a l'Estany des Ponts. La rebliren de cendres de la central de GESA.

Camí des Senyals

És el camí que separa es Colombars des Cibollar i transcorre aferrat al Canal Riego per la dreta.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 118

El nom el rep d'una comporta que hi havia a l'enfront, que dirigia l'aigua cap a Can Blau o cap a sa Manegueta, «sa comporta era manejada per un home que estava a una garita feta just damunt es Canal Riego; tenia dos colors, blanc i vermell i segons es col·locàs mostrava un color o un altre».

«Normalment es regava els matins de vuit a dues cap a Can Blau i es cap vespre cap a sa banda d'Alcúdia. Això se feia durant tot l'any ja que hi havia gent que tenia cànyom, arròs, moniatos, carabasses.»

Síquia de sa Senyora

Síquia mestra que voreja es Colombars i que té un recorregut d'uns 2,9 km. Primerament transcorre paral·lela al Canal Loco, gira per seguir aferrada al Malecó de sa Siurana i en arribar al camí des Senyals torna a girar per tornar-hi recórrer aferrada fins que desemboca al Canal Ferragut.

Corral des Bous de Son Serra

Està situada al cap d'amunt del Prat de Son Serra. Altre temps hi vivia un jurat. Segon alguns informants va ser el primer lloc on es va instal·lar Bateman quan va començar els treballs de dessecació.

Canalet des Siulet

Entrada d'aigua bona per regar l'arròs que partia de la Síquia des Polls i arribava fins al tercer taulell. Travessava el camí dels Polls a través d'un sifó.

Pas des Siulet

Pontarró del qual només queden com a testimoni les columnes de marès, situat al costat del canalet del mateix nom. Es troba a uns 180 m de la carretera d'en Marquet en direcció a la Font de Son Santjoan.

Malecó des Canal des Sol

Es troba a l'altre costat i separa el Torrent de Muro del Canal des Sol, fins a sa Punta des Vent, lloc de naixement del Gran Canal. A partir d'aquí és el que separa ambdós canals quasi fins a l'oberta, encara que a partir del Pont de Santa Margalida és mes conegut com es *camí de sa Paperera* o *camí de sa Roca***.**

es Tancadet

Aquest tros de la marjal poblera està situat entre el Torrent de Sant Miquel i el Malecó de na Ventall, que el separa de ses Mosqueres, i per la part de ponent limita amb els Ullalets i amb el Puig d'Avall.

Fou dels primers terrenys que Bateman fill va vendre a petits propietaris cap al 1890, quan ja els problemes financers eren greus.

Síquia Torta

Sortia del Canal d'en Moix a 280 m de la Síquia d'en Moix, dins es Rotlos Petits. Anava paral·lela a aquesta uns 500 m, d'on es desviava amb un colze pronunciat i sortia as Canal d'en Pujol, a 120 m de la Síquia d'en Moix. L'amo en Rafel Gener ens va descobrir aquesta síquia i gràcies a les seves referències la trobàrem i comprovàrem que en alguns

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 119

trossos era fonda i que passava entre el Lliser de ses Pardes i un altre de més petit ja quasi esvaït. L'any 1989 començaren els treballs per a la recuperació d'aquesta síquia, que permetrien la circulació de l'aigua del Lliser de ses Pardes.

Carrera des Torrent

Aquest nom feia referència fins l'any 1988 al tros del Gran Canal que no estava abolit, el qual transcorria aferrat a la carretera d'Enmig. Com que es va dragar tot el Gran Canal i quedà en una gran làmina d'aigua el nom no s'utilitza i en el seu lloc s'ha recuperat el de Gran Canal, que només s'utilitzava des del Pont de Santa Margalida fins a la mar.

Caseta des Xot

Minúscula caseta situada damunt l'antic Canal Riego, a l'altura del Pas d'en Ribera. Només té lloc per guardar-hi les eines i era un bon recer en temps de pluja. El nom de Xot ja apareix en el mapa de l'enginyer Antonio López.

TOPÒNIMS NO RECOLLITS AL MAPA

Per molt diversos motius hi ha una sèrie de noms que no he sabut o volgut situar sobre el mapa, bé perquè no tenia la certesa absoluta de la seva ubicació, bé perquè la seva implantació és dubtosa o senzillament perquè l'espai físic s'ha modificat tant que resulta impossible situar-los correctament.

Lliser de sa Sola

Així figura el nom d'aquest lliser que apareix en una de les entrevistes publicades al monogràfic de s'Albufera a la *Revista Lluc*.

No he trobat ningú que ens en sabés donar referències ni l'he sentit espontàniament. De totes formes tant amb aquest com amb els altres ens queda molta feina per fer.

Lliser Rodó

Amb aquest nom es coneixia un dels llisers de dins ses Motes, que no hem sabut situar sobre el mapa perquè no hem comptat amb bones referències.

Camí des Cànyom

Aquest nom recollit a dos informadors de Muro no l'he pogut recollir en cinc anys de ningú més. Segons ells era el nom que prenia el Malecó des Canal d'en Moix i el del Canal Loco i a través seu es transportava el cànem des d'Amarador a assecar a Can Vauma.

s'Embarcadero

Conegut pels caçadors vells, estava situat en una vorera de l'Estany des Ponts, a l'enfront de la Font Salada, i era on es recollia la gent amb els barquets, per dur-los al «*puesto*» els dies de tirada. El ciment i les cendres calentes de l'antiga central tèrmica esborraren qualsevol indici de la seva existència.

sa Columna

«Situada dins es Pla des Pinar, estava a uns 200 m de la Màquina vella. Hi havia una barrera i uns sestadors.» «Estava situada entre s'Hotel Golf i Can Pujades.»

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 120

Aquesta era una de les fites importants de s'Albufera a la part d'Alcúdia, però no n'estam segurs de la ubicació.

Malecó de sa Comporta

Aquest era el dic situat al final del Canal Ferragut en la seva unió amb l'Estany des Ponts. Va quedar reblit de cendres de la central tèrmica d'Alcúdia i ens ha estat impossible d'ubicar-lo.

Clot des Genet

Ullal molt conegut pels pescadors de l'Estany des Ponts, situat molt a prop del Malecó de sa Comporta; segons l'Amo en Tomeu Gener també va quedar reblit de cendres, però no ho he pogut comprovar i no sabem si encara existeix.

Arenal d'en Noceras

Així es recull a diversos mapes antics el nom de la platja aferrada al Comú, avui coneguda com a Platja de Muro. De moment ningú no ens l'ha anomenat així.

Pont des Forcadet

L'any 1988 trobarem aquest pont de mitja volta i fàbrica semblant als que feren els anglesos, mig enterrat en un costat del dic del Torrent de Sant Miquel.

Quasi ningú no ens en va saber donar referències i poca gent el coneix. Com que està situat en es Forcadet algú em va dir el nom de Pont des Forcadet, però sense gaire convicció.

Caseta Doble

Aquesta caseta estava aferrada a la Síquia des Tamarells, però va ser demolida fa molts d'anys i no he pogut aclarir-ne la ubicació.

Caseta de s'Aboix

No l'he sabuda ubicar; crec que estava per la zona baixa des Cibollar.

Sementers de sa Màquina Nova

Situats a la part baixa des Cibollar; després dels dragatges i les construccions que s'hi han fet no els he sabuts delimitar.

Síquia de sa Bassa

Fa referència a una síquia que anava de la Síquia d'en Manuel a la Bassa des Molí i que no hem sabut ubicar.

Camp des Call

Dins Son Sant Martí; no l'hem sabut ubicar.

Gatamoix/Poble Nou

Aquest topònim sí que és perfectament localitzable sobre qualsevol mapa, però no l'hem pogut situar per manca d'espai. Situat en el terme d'Alcúdia, aferrat al creuer que fan el camí que puja cap al Puig de Sant Martí des de la carretera d'Alcúdia i el que ve de la Cova de Sant Martí. Per la seva especial relació amb la història de s'Albufera he considerat adient incloure'l en aquest apèndix.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 121

En aquesta antiga alqueria del terme d'Alcúdia, els anglesos hi fundaren una de les colònies per a habitatge de treballadors de s'Albufera. Amb el temps va canviar de nom i en memòria de Lee La Trobe Bateman es va dir Colònia de Sant Lluís.

El 1884 ja estava habitada, i el 1889 hi havia 23 cases, habitades cada una per dues famílies, una escola, una església i una casa vicaria. Els qui hi anaven a viure es deslliuraven de comparèixer a quintes. Avui no queden més que els noms originaris, algunes parets mitjaneres dretes, algun portell i munts de pedres com a record. L'actual capelleta possiblement s'asseu damunt els fonaments de l'antiga, però destaca el mal gust i la «modernitat» de la construcció.

A més d'aquesta colònia, els anglesos fundaren també sa Vileta i ses Casetes.

PETIT RECULL D'EXPRESSIONS I NOMS D'AUCELLS I PLANTES PROPIS DE LES TERRES PRIMES

Amb aquesta petita relació de noms de coses i de fets que encara s'utilitzen a tota la comarca per anomenar plantes, aucells i feines pròpies o fenòmens naturals vull continuar la que va començar Pau Mateu Vives en el seu *Cançoner de s'Albufera* per afegir en aquest treball de «recuperació de noms» els que són d'ús habitual entre la gent marjalera i «buferera».

Dels aucells

Cap blau: *Anas platyrhynchos* mascle
Rossa: *Anas platyrhynchos* femella
Cuer: *Anas clypeata*
Grisa collerada: *Anas acuta*
Parda: *Aythya nyroca*
Polla de ropit: *Rallus aquaticus*
Pigarda o picarda: *Porzana porzana*.
Ugró blau o d'hivern: *Ardea cinerea*
Ugró roig o ros o d'estiu: *Ardea purpurea*
Queca: *Botaurus stellaris*
Torito: *Ixobrychus minutus*
Quequí: «Tenen forma de garsa, solor ros, cames llargues, coll llarg, forma d'ugró en classe petita.» Per aquesta descripció i d'altres pensam que es tracta també de l'*Ixobrychus minutus*
Farruell: *Pluvialis squatarola*
Cegall ros: *Gallinago gallinago*
Cegall sord: *Lymnocryptes minimus*
Moixeta: *Circus aeruginosus*
Burella: *Anthus pratensis*
Cel·lot: «Negre, amb el bec llarg, gros com un ugró d'estiu.» Pensam que es pot tractar del *Plegadis falcinellus*
Corpatassa: *Phalacrocorax carbo*
Cegall negre: «Com una guàtlera de gros i és blanc per davall i negre per damunt, té es bec curt.»

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 122

De les plantes

Coa de Mart: *Chara* (probablement *maxima*)
Rèbola: *Chara* (probablement *vulgaris*)
Colassa: *Enteromorpha intestinalis*
Estrella o paperines: *Lemna minor et gibba* (també es recull així a la *Flora de Mallorca* del P. Bonafè)
Orelles de llebre: *Potamogeton crispus*
Sussorí: *Aster squamatus*
Corconia: *Sonchus maritimus*
Herbei de fil: *Potamogeton pectinatus*
Arpelles: *Picris echioides* (també es recull així a la *Flora de Mallorca* del P. Bonafè)
Gatasses: *Apium nodiflorum*
Herba salada: *Artrocnemum fruticosum*
Jonc buid: *Juncus subulatus*
Jonquera: *Juncus acutus*
Jonquetó: *Schoenus nigricans*

Castes d'anguila segons l'època de l'any, forma i mida

Anguila borda o estiuenca: És groga per la panxa i s'agafa tot l'any.

Anguila correguda: És blanca o platejada per la panxa i «té es morro xato». És l'anguila que surt a la mar per desovar aprofitant les rojades, o sigui les plenes dels torrents.

Cabot: És la que s'agafa en acabar-se la correguda. Considerablement major que les altres, pot superar els cinc quilos de pes i «té es morro llargarut».

Pallasso: «Té es cap gros, es cos prim i sa coa ampla com un ventall».

Anguila de Llevat o de Llevada: És la que s'agafa pel mes de maig i pastura a la llum del sol.

Naxi: Així s'anomena tota casta de peix en estat juvenil i en el cas de l'anguila fa referència al que coneixem com a angula.

De les plenes dels torrents i de la mar, de les seques i de l'aigua

Plena: Normalment es coneix així la que fa referència a les torrentades que provoquen inundacions.

Plena de mar: Molt conegudes també pels seus efectes catastròfics antigament en el conreu d'arròs. Una plena de mar grossa pot arribar més amunt de la Punta des Vent; la comporta de la Síquia de Son Senyor era de vaivé per evitar la intrusió d'aigua salabrosa cap als arrossars els dies de plena de mar, que coincideixen normalment amb baixes pressions.

Seca de mar: Per efecte de les altes pressions es dóna l'efecte contrari, que provoca baixades del nivell considerables.

Roig i rojada: Quan hi ha torrentada normalment l'aigua baixa roja i es coneix amb aquests noms. Quan el roig arriba a Can Blau s'escampa la notícia i és l'hora dels pescadors de cuc o cucada. De la famosa Plena d'en Gelat de l'any 1852 en Corró ens diu: «y conten ets homos veys per cosa certa qu'es roig arribá fins a Ciutadella».

Aigo pollada: Es diu de l'aigua quan comença a ser dolenta.

De la pesca

Pesca d'encesa: S'efectuava damunt un barquet i s'agafaven les anguiles o el peix d'escata amb fitora. La barca duia davant un fester o més recentment un Petromatch; un home manejava la barca i un altra la fitora.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 123

Parança: Construcció sòlida de ferro dividida en compartiments que abraçava l'amplària del canal. Als dos extrems hi havia un compartiment tancat pels quatre costats amb una boquera en un. Els compartiments d'enmig tancaven el pas de l'anguila correguda.

Arqueta o arquet: Era una espècia de xarxa molt petita feta de llendera espessa, amb la malla molt petita. A cada cap duia una corda gruixada perquè la pogués rastrejar un home a cada part del canal.

Morenell de potada: Morenell gros que duia un ferro a la part inferior per poder arrossegar i una tela d'uns tres metres de llargària fent una bossa.

Altres noms

Trespel: Els marjalers i «buferers» anomenen així el nivell de la capa freàtica, que com se sap és allà, sovint, molt alt.

Crossa: Perxa llarga i resistent que serveix per impulsar els barquets d'Albufera i a la vegada actua de timó. La llargària sol sobrepassar els 2,5 m i la millor fusta és la d'om.

Escurar: Es diu dels treballs de neteja de síquies i canals. A s'Albufera de cap a cap d'any hi havia una «brigada» d'escuradors que des dels dics i molt sovint ficats dins el canal amb l'aigua al coll segaven amb falcelles de mànec llarg el canyet, la sesquera, la rèbola i tota herba que hi creixia; aquest bagatge es recollia amb ganxos de mànecs també molt llargs i s'acaramullava damunt els dics.

Fester: «Graellat de ferro portàtil, que fa concavitat per a portar teies enceses en la pesca nocturna», així descriu el DCVB de Mn. Alcover el fester que s'emprava en la pesca a l'encesa abans d'aparèixer els Petromatch i que encara recorden alguns vells.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, A. M. (1988). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Moll. Palma.

BERARD, G. 1789 (1983). *Viaje a las Villas de Mallorca*. Ajuntament de Palma. Luis Ripoll. Palma.

BONAFÈ, F. *Flora de Mallorca*.

MARCH CERDÀ, M. A. (1985). «Mapa Toponímic i de Vegetació, *Lluc*, núm. 720, pàg. 22-23.

MATEU VIVES, P. (1993). «El Cançoner de l'Albufera». *I Jornades de Cultura Popular a les Balears*, 89-99. Ajuntament de Muro i Universitat de les Illes Balears. Muro.

SERRA CORRO, P. A. (1910-1927). «Datos de s'Albufera», *Sa Marjal*, núm. 23, 91, 225 i 226. Sa Pobla.

Xa.4. Francesc Lillo 09.07.07 10:33 Página 124

Xa.5. Josep Benítez 09.07.07 10:34 Página 125

LA TOPONÍMIA D'INCA. ASSAIG DE CLASSIFICACIÓ[1]

Josep Benítez Mairata i Francesca Vives Amer
X Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Inca, 1994

L'arreplega toponímica per al municipi d'Inca, de la qual avui presentam una petita mostra, forma part del gran recull dut a terme per a l'elaboració del MTB 1:5.000.

El terme municipal d'Inca abasta un total de tretze fulls del nou Mapa Topogràfic Balear, on no apareixen tots els topònims que es varen recollir en un principi.

En total s'han recollit uns 800 topònims, que relacionats amb la superfície del terme municipal d'Inca (58,21 km^2) ens donen una densitat que es troba entorn de tretze topònims per km^2, xifra superior a la densitat mitjana de les Balears, que és d'11,6 topònims/km^2.

Alguns d'aquests mapes presenten zones buides de noms, com en el cas del puig de Santa Magdalena o de la zona d'Alijares, perquè es tracta d'àrees restringides a usos militars de les quals no es pot disposar d'informació cartogràfica.[2]

Pel que fa a la toponímia del nucli urbà, tan sols s'han recollit els noms de les principals vies i places públiques, les edificacions més notòries (esglésies, col·legis, edificis públics i de serveis, etc.) i els noms de les barriades.

Una vegada descrits els resultats del recull toponímic que duguérem a terme, l'objecte d'aquest petit estudi és fer conèixer alguns topònims, classificats per grups segons allò a què facin referència, i que demostren la varietat i la riquesa dels nostres noms de lloc.

EL PAISATGE NATURAL

En aquest apartat hi podem incloure tots els topònims que fan referència al medi físic i que es poden agrupar en:

[1] La classificació utilitzada és una petita variant de la que proposa Antoni Ordinas en el seu llibre *Els noms de lloc del terme de Selva* (1989), a qui agraïm que ens l'hagi cedida amablement.

[2] Altres zones de Mallorca de les quals no es disposa de cartografia pel fet de tractar-se d'àrees restringides a usos militars són, a més de les dues indicades del municipi d'Inca, la badia de Palma, l'illa de Cabrera, Cap de Pinar (Alcúdia), Puig Major de Son Torrella (Escorca), Cap Blanc (Llucmajor) i diverses parts de municipis com Calvià, Estellencs, Banyalbufar, Esporles, Valldemossa, Bunyola, Consell, Santa Maria del Camí o Santa Eugènia. En altres casos, municipis com Marratxí o Puigpunyent han estat censurats en la seva totalitat.

Xa.5. Josep Benítez 09.07.07 10:34 Página 126

El relleu

Els topònims del relleu reben el nom d'oròmims, i segons l'element a què es refereixen podem trobar:

Accidents positius o que indiquen elevacions del terreny, com puig de Son Catlar, puig de Santa Magdalena, puig de Son Gual, puig de Son Sastre, puig de Son Vivot, els molins des Serral, puget d'en Reure, puig de cal Senyor Pere, puig de la Minyó.[3]

Accidents negatius que, per contra, indiquen depressions del terreny, com comellar de Can Pobles o comellar de l'Infern, i també les cavitats com ses Coves o cova de s'Arena.

Les superfícies inclinades poden aparèixer a topònims com, per exemple, es coster des Frares o costa de Son Fuster.

Els terrenys amb absència de relleu també donen lloc a noms com sa Plana. Quan un mateix lloc presenta distintes altituds, els topònims ho solen diferenciar, com en el cas des Bosquet d'Alt i es Bosquet de Baix, o les cases des Mitjà Fondo d'Alt per distingir-les de les cases des Mitjà Fondo de Baix.

A vegades la composició dels terrenys també queda reflectida en els topònims. Alguns d'aquests casos són: els terrers de Mandrava o es Blanquer (referits a sòls argilosos), es Claperàs (derivat de claper, i que designa un caramull de pedres) o ses Roquetes, que indica clarament un terreny rocós.

L'aigua

És molt habitual trobar topònims referits a l'aigua i que anomenam hidrònims. Alguns donen nom a cursos d'aigua, entre els quals destaquen els torrents, com torrent d'Inca, torrent de Pina, torrent de Son Bordils, torrent de Massanella, torrent de s'Estorell o sa Torrentera.

D'altres indiquen un aprofitament de l'aigua per part de l'home, com els safaretjos: safareig de Can Panxa, safareig Gran de Son Vivot o safareig de sa Central (també a Son Vivot), els pous: pou des Rasquell, pou des Lladres, pou des Vidre, pous de Son Fiol, pou de s'Hort de Can Bombarda o pou des Porquers, i d'altres com sa Síquia, sínia de Son Seriol o sa Plena de s'Aigua, que dóna nom a un indret on l'aigua queda retinguda, cosa que en permet l'aprofitament.

Pel que fa als torrents, crida l'atenció el fet que el seu nom canvia segons els distints llocs que travessa el seu curs.

La vegetació

Molt sovint els noms de lloc reflecteixen el tipus de vegetació del paisatge. Algunes vegades ho fan de forma genèrica, com en el cas dels boscs: Bosc de Ca na Mena, Bosquet de Son Beltran, Bosc de Son Catiu, Bosc de Son Seriol, Bosquet de Son Gual o Bosc de Son Catlar, o altres formacions com la garriga, en el cas de la Garriga de Son Bordils.

Unes altres vegades fan referència a una determinada espècie vegetal, com per exemple s'Alzinaret, s'Alzinar o ses Alzines, s'Ullastrar, es Pinaret, Pinar de Son Vivot, plaça des Pins, s'Argelagar, es Canyar, s'Estepar, Corral de ses Figueres de Moro o es Pollancres.

[3] Aquest topònim que anomena el punt més alt del puig de Santa Magdalena, on hi ha la creu, també l'hem trobat referenciat en les formes puig del Minyó o puig dels Minyons.

Xa.5. Josep Benítez 09.07.07 10:34 Página 127

La fauna

Els zootopònims són els topònims referits als animals, dels quals alguns exemples poden ser: Caseta de ses Someres, Son Paparra, plaça des Porcs o des Bestiar i es Colomer.
EL PAISATGE HUMANITZAT

Aquest gran grup de topònims el formen els noms que de qualque manera plasmen l'acció de l'home sobre el medi. La gran diversitat i complexitat d'aquestes accions fa que la classificació dels noms sigui més heterogènia que en el cas del paisatge natural.

Les construccions

Es tracta de noms que designen obres fetes per l'home, tant en el passat com més recentment. A Inca trobam referències de restes prehistòriques, com ho manifesten els topònims Vilassos de Son Vic o Talaiot de s'Ermita.

D'altra banda també apareixen noms per a les construccions rudimentàries o auxiliars de les tasques del camp, com Caseta de ses Someres, sa Boval, Solls de ses Veles, Caseta des Sequer, els Estadors, ses Païsses, Vaqueria de Son Bordils, Caseta des Figueral, Caseta de s'Era, Corral de ses Figueres de Moro, s'Era Vella o s'Era des Moros.

D'altres construccions més específiques presenten topònims com Hostal de Can Rinya, Hostal des Bòvol, Caseta des Caminers, Caseta des Xilindro, o els sempre presents molins: Molí de n'Arnavet, Molí d'en Barona, Molí de Son Bennàssar, etc.

La propietat

Els topònims de les distintes propietats poden respondre a criteris molt distints. La forma més corrent de designar la propietat és la formulada com a Can (Casa d'en), Cas (Casa des) i Cal (Casa del) o les seves formes femenines Ca na, Ca sa, Ca ses, seguides d'un antropònim (nom, llinatge o malnom). Alguns exemples poden ser Can Portals, Can Calderí o Can Sansó, i molts d'altres que analitzarem més detalladament quan parlem de l'antroponímia.

Una altra forma usual per anomenar una propietat és la que utilitza la partícula Son (Això d'en) acompanyada d'un antropònim, com en els casos de Son Vivot, Son Bordils, Son Gual, Son Catlar, Son Bosc Vell, Son Bosc Nou, Son Fam, Son Sastre o Son Beltran, i que normalment fan referència a propietats de major extensió que les anteriors.

Un cas a part mereixen els topònims que evidencien un poblament o una divisió de la terra més recent, com en els casos els Establits o Camí dels Establits. Aquests noms poden fer referència a un procés d'abandó del camp i de les activitats agràries, de creixement i extensió de la ciutat i de la parcel·lació, urbanització i construcció de segones residències.

El nostre municipi, juntament amb Lloseta i Marratxí, és dels que presenten una densitat de residències secundàries en poblament dispers més elevada de Mallorca (SALVÉ, P. A.; BINIMELIS, J., 1993).

Aquest fet ha accelerat sens dubte el procés de desaparició i/o substitució dels noms de llocs tradicionals a la ruralia d'Inca.

Unes altres característiques de les propietats i les finques, com la forma, la mida o la situació, també apareixen reflectides en alguns topònims, com per exemple Punta de Can Amer, Punta de Can Cocó, sa Punta o Punta de s'Hostalet, referits a la forma o a l'acabament de la propietat; sa Rota Llarga, ses Veles o sa Vela per descriure la seva forma geomètrica; Darrere sa Vinyota, Tanca de Davant ses Cases i Davant es Pletó per localitzar determinats indrets, o finalment Camp Gran de Son Gual, indicatiu de la seva mida.

Les comunicacions

Dins aquest apartat hi podem diferenciar les vies de comunicació més importants com són les carreteres, que sovint reben el nom del lloc on es dirigeixen: Carretera de Selva, Carretera d'Alcúdia, Carretera de Llubí, etc.

Xa.5. Josep Benítez 09.07.07 10:34 Página 128

De manera distinta, els camins i d'altres reben noms que poden referir-se a diversos aspectes, com així ho demostren, per exemple, Camí de ses Cimenteres, Camí de can Pototxo, Camí des Rasquell, Camí des Polvorí, Camí dels Establits, Camí Vell de Llubí, Camí d'Alijares, Camí de s'Empalme, Camí d'en Tarí, Camí de Cabrero, Camí de s'Eriçal, Camí de Can Gisca, Camí Vell de Costitx o Carreró de sa Bataia.

Altres topònims com es Creuer dels Hostalets o sa Volta indiquen un punt concret del camí.

L'agricultura i la ramaderia

Les àrees conrades per l'home sempre han estat designades per topònims que en diferencien les unes de les altres: sa Rota Llarga, Sementer de Son Bordils, ses Tanques, Sementer des Sequer, Rota des Senyor, Camp Redó, Sementer de s'Era Vella, Sementer de Davant ses Cases, Sementer des Pont, Camp d'en Bort, sa Tanca des Molí o ses Tanquetes.

Pel que fa als cultius, generalment, les espècies cultivades donen nom al terreny que ocupen. Els més freqüents són els horts, com Hort d'en Trobat, Hort de Can Vic, els Horts, Hort de cas Xigarro o Hort de Can Cullera, i les vinyes, com Vinya de Son Fuster, sa Vinyota, Vinya de Son Salat o Vinya de Can Mairata.

Altres cultius han donat lloc a noms com es Tarongerar, es Figueral, sa Plantada dels Ametlers Joves, es Pomerar, Figueral de Son Vivot, s'Oliverar, els Garrovers, Camp des Morers, sa Tanca de s'Ametlerar, etc.

Els llocs boscosos o de terres no conradisses per a pasturatge del bestiar s'anomenen pletes i així ho reflecteixen alguns topònims com es Pletó o sa Pleta. De la mateixa manera, un terreny llaurat pot rebre el nom de sa Parellada, seguint l'etimologia de «terra llaurada per un parell de bous» (MOREU-REY, 1982).

L'antroponímia i els personatges

En el cas d'Inca els topònims que porten el nom d'un personatge són els més nombrosos.

Alguns dels noms propis que apareixen en els topònims són: Xesquet (diminutiu de Xesc), Lluc i Lluca (masculí i femení respectivament), Mariano, Calisto, Blai, Filomena, Joanet o Joaní (ambdós diminutius de Joan), Nofre, Matavet (diminutiu de Mateu), Tomàs, Can Ramoneco (diminutiu de Ramon), Marina, Apol·lònia, Felip o Rafelino (diminutiu de Rafel), entre d'altres.

Pel que fa als llinatges, alguns exemples poden ser: Rigo, Pieras, Coll, Pons, López, Mairata, Monroig, Mulet, Frau o Serra.

Els malnoms, ja no tan corrents actualment, formen part d'un gran nombre de topònims, com són els casos de Cas Botiguet, Can Remuc, Can Gisca, Can Rabassó, Can Patxorra, Can Pintat, Cas Ballerot, Ca na Ruixa, Can Poteta, Ca na Corritja, per anomenar-ne uns quants. Altres vegades el nom apareix seguit del malnom, fet que completa encara més la precisió del topònim, com Can Pere de sa Mossa, Can Ramon Xaroies, Ca l'Amo Antoni de ses Veles, Can Joan des Forn, Can Toni Nou, Can Xesc de sa Sínia i Ca na Margalida des Cantó.

Un dels grups de topònims que més crida l'atenció és el que es refereix a un aspecte molt concret de la persona. Així podem citar:

Antropònims que fan referència a oficis i ocupacions, com Cas Manescal, Cas Pastoret i Can Pastora, Cas Jutge Campaner, Cas Peixater, Cas Fidever, Cas Corder, Cas Sereno, Cas Secretari, Cas Sastre, Cas Pagès, Cas Metge, Cas Gerreret, Cas Dentista, Cas

Xa.5. Josep Benítez 09.07.07 10:34 Página 129

Quefe (de «jefe») o Cas Sabater. Altres noms manifesten l'origen de la persona amb el gentilici: Cas Pobler, Ca s'Alaroner, Ca s'Eivissenc, Cas Català, Can Menorquí o Cas Pollencí, o també amb el nom del lloc d'origen com Can Sineu i Can Búger.

La gent d'església i els estaments eclesiàstics (del més baix al més alt) han aparegut tradicionalment en els antropònims. Alguns exemples d'aquest tipus a Inca són Ca s'Escolà i Ca s'Escolana, es Coster des Frares, Can Vicari, Son Frare, Cas Canonge, Cas Capellans de Can Lau o fins i tot Cas Beato i Can Missa.

D'altres noms fan referència al cos humà o a l'aparença i defectes físics: Can Guixa, Can Panxa, Ca na Morra i Can Ditet o Ca na Menuda i Can Menut, Can Ros, Can Pelut, Can Mengo o Can Revull.

També trobam antropònims referits a aliments, objectes i coses diverses, com Can Ciuró, Can Balena, Can Fideu, Can Xulla, Can Gelat, Can Tro, Can Flor o Can Bombarda (de bomba).

En un darrer grup hi podem incloure els noms que indiquen colors: Can Blanquet, Can Blancos, Ca Madò Vermella o Can Verd, a més dels referits a animals, com Can Caragol, Can Llebre, Can Cadernera, Can Peixet, Cas Cabrit, Can Bovet o Can Perdiu.

Després d'aquesta mostra de topònims, tan sols podem concloure que aquesta és una feina inconclosa que ens agradaria de continuar sense limitacions, conscients que la pèrdua de molts de noms i la desaparició dels darrers grans coneixedors i informadors vàlids afecta el nostre patrimoni cultural.

Xa.5. Josep Benítez 09.07.07 10:34 Página 130

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 131

TOPONÍMIA DOCUMENTAL DE SINEU. CAPBREVACIÓ DE L'HONOR DE DEFLA

Bartomeu Mulet i Ramis, prevere

X Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Inca, 1994

BREUS NOTES SOBRE TOPONÍMIA DOCUMENTAL DE SINEU. «CAPBREVACIÓ DE L'HONOR DE DEFLA»

Havent rebut immerescudament una lletra de convit de la X Jornada d'Onomàstica i Toponímia sota els auspicis de la Universitat de les Illes Balears, tinc la gosadia de donar un alè de vida a un pertret ben nombrós relatiu a la vila de Sineu.

Aprofitant l'avinentesa de preparar uns lligalls de l'arxiu particular de la Casa Rossinyol de Defla amb la finalitat d'enriquir tot el dens documental de la noble família del Comte d'Espanya, em fiu topadís amb la valuosa col·lecció de *Capbreus de censals eb* (*sic*) *alou de l'Honor de Defla*.

L'esmentada col·lecció de documents era tan prolífica que ja l'any 1987 donà abast per a la publicació d'un primer recull titulat *Història dels carrers i places de Sineu*.

L'aspecte urbanístic de la nostra vila era designada d'antuvi segons l'administració organitzativa dels jurats del segle XVI amb barris que dimanarien de l'*insula romana*, equivalent al conjunt de cases aplegades i contigües (*sic*), voltades de carrers i travessies. Aquesta fou per espai de molts d'anys la unitat urbana. Es coneixen els noms de les illetes que en l'esmentat segle XVI constituïen el cos de la nostra vila.

Des de temps enrere es procedí a la formació de padrons per a la recol·lecció de tributs, començant pel fogatge del segle XIV. Cal fer memòria del *Cadastre i Taxacions* de 1566 a 1586, els *Estims* de la vila i terme de Sineu de 1578 fets pel notari Miquel Sans, la *Rúbrica de Sineu* del segle XVII, de l'escrivà reial Miquel Galmés, notari, i altres llibres semblants. De tals documents es pot treure una relació de les dites illetes, que comprenien 563 cases, que formaven carrers, sense noms ni designació alguna, si bé el poble els anomenava i distingia a la seva manera, segons el caràcter, l'aspecte, la posada o el personatge que s'hi destriava damunt els altres com: carrer dels soldats, dels marxandos, del lledoner i altres.

Primerament foren catorze les illes de Sineu, que tenien aquest nom: illa del Palau, illa de l'Hospital, illa d'en Pastor, illa d'en Torelló, illa d'en Julià, illa d'en Real, illa d'en Ferrer, illa de n'Antic, illa d'en Font, illa d'en Sabater, illa d'en Torrens, illa d'en Gacias i illa de la Cort, illa del Colomer, que comprenia totes les possessions del terme.

L'any 1607 el notari Miquel Galmés fou designat per redactar el *Liber seu extimorum Ville de Sineu*, en què es fa palesa l'eixamplada o engrandiment de la vila, ja que es troben fins a trenta-una illes que no s'esmenten aquí.

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 132

És ver que les primeres notícies de places ja apareixen al segle XIII, talment es descriuen en el primer volum de la *Història de Sineu*, recentment publicat, com plaça del Mercadal, plaça del Rei, plaça de la Quartera i altres. Mes (*sic*) és a partir de la troballa del capbreus de la família Rossinyol de Defla que s'inscriuen nombroses declaracions jurades en què figuren els noms primitius dels nostres carrers, amb unes denominacions molt originals unes, molt despectives altres i molt desconegudes la resta, tals com carrer que de la Cort Reial va a la Creu d'en Pastor, carrer del Bordell, plaça del Banc de l'Oli, etc.

Aquesta troballa, tan insospitada com desconeguda, brescava deliris de plaer com un prodigi del pur degotís revelant descobertes, que no es feren esperar. Vaig emprendre la tasca com suaus esplais d'amoroses vereres, ja que a cada full hi compareixien documents del sucós patrimoni rústec, que sentia enyorança i m'emparadisava tot mon ser.

Per l'amor d'una noble curolla de posar-ho tot de manifest compareguer capbreus, memorials, capbrevacions, fragments de declaracions jurades i de testaments a balquena de totes les possessions que des del segle XV, i possiblement d'abans, l'Honor de Defla posseís i anava augmentant seguit, seguit.

Tenint dins el meu arxiu un proveïment de més de cent capbrevacions referides abans. De les quals em plau oferir en la present Jornada un resum de les possessions que foren de la pertinència dels germans Andreu i Pere Rossinyol, capbrevades a partir de l'any 1520 per Joan Gili, notari de Sineu. En les dites capbrevacions s'ofereixen, ordinàriament, els elements següents:

a) La procedència del nom de la possessió i el nom d'aquesta.
b) El nom de la persona o família que fa la capbrevació.
c) Si la finca capbrevada consta de certes quarterades de terres, vinya, etc.
d) La varietat de censals.
e) Que la possessió és en alou de l'Honor de Defla.
f) S'anomenen totes les confrontes ben especificades i els seus posseïdors.
g) La data en què la possessió fou establida i en poder de quin notari.
h) Que totes les possessions o finques, llevat de les que s'inclouen confrontades amb els camins reials del terme, fan menció de la denominació onomàstica.

Finides aquestes anotacions, les finques o possessions s'agrupen dins les corresponents seccions classificades segons la seva particularitat:

Nom de les alqueries

Alqueria de Corbera
Alqueria d'en Rabassa
Alqueria de Llorac
Alqueria de Son Tell

Nom de rafals

Rafal Basset
Rafal Carritxó
Rafal de Defla
Rafal de Peixerí
Rafal d'en Font
Rafal d'en Guaita
Rafal d'en Mairata
Rafal d'en Joan Rabassa

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 133

Rafal d'en Miquel Romeu
Rafal del Puig de Son Font
Rafal del Pujol
Rafal de les Torrenteres
Rafal de les Tortines
Rafal de Son Aulet
Rafal de Son Gelabert
Rafal de Son Moixeta
Rafal de Son Pastereta
Rafal de Son Riutort
Rafal Jo

Noms dels camps

Camp d'en Gili
Camp d'en Macota
Camp d'en Morera
Camp d'en Pineda
Camp d'en Prats
Camp de l'abeurador
Camp de la fossa
Camp del bordell
Camp del canyar
Camp del morer

Noms de construccions

La barraca
la cova
molí de la Romaguera
molí de vent
la Torre
la Torreta

Noms precedits de les partícules Son i So na

Son Albaret
Son Alcaines
Son Andet
Son Arrufat
Son Artigues
Son Barrina
Son Bauló
Son Busquet
Son Canet
Son Carnisser
Son Coc
Son Costa
Son Esquitarell
Son Esteva
Son Faret

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 134

Son Ferragut
Son Ferriol
Son Fogueró
Son Frontera
Son Gall
Son Garí
Son Garriga
Son Gelabert
Son Goixat
Son Guitard
Son Joan Jaume
Son Julià
Son Macota
Son Marron
Son Mas
Son Mestret
Son Miquel Ferrer
Son Moraduix
Son Niell
Son Oliver
Son Pancuit
Son Paris (*sic*)
Son Pastereta
Son Pere Craixell
Son Pipiu
Son Pocoví
Son Rica
Son Riera
Son Rossinyol
Son Salom
Son Saurina
Son Sec
Son Temorer
Son Torner
Son Vallfogó
Son Vanrell
Son na Fustera

Denominacions de persones

en Miquel Ferrer
en Pere Craixell

Alguns llinatges

Desclapers
lo Mirabò

Certs malnoms

Son Marron
Son Macota

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 135

Alguns oficis

Son Carnisser
Son Coc

Amb noms d'animals

puig Xoriguer
Son Moixeta
Son Rossinyol

Amb noms d'arbres

lo Pinolar
el Coscollar
lo figueral

Amb noms d'arbusts

la boixera
el Carritxó

Amb noms de plantes

Son Moraduix
Son Pipiu
sa Torrassa
ses Violes

Noms àrabs

Binitaref
Benasquer
Adefle Exarquia

Qualitats del camp

el pla de Rodamilans
Son Sec
la sort llarga
la sorteta
la solada
Son fogueró
sa coma
Son Fangos

Qualitat de fruita

Son esquitarell

Relatius a l'aigua

pou d'en Banys
síquia Reial
torrent Reial

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 136

Varietat de noms

pont d'En Romeu
puig d'En Bou
Son Barrina
Son Pancuit
lo Alou
l'Heretat

Finques sense nom

en el camí d'Algaida
en el camí d'Artà
en el camí de Búger
en el camí de Sineu a Ciutat
en el camí de Manresa
en el camí de Petra
en el camí de Santa Margalida
en el camí de id a Ciutat
en el camí de Sineu a Alcúdia

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA

A. M. ARXIU MUNICIPAL DE SINEU:

a) Cadastre de 1607

A. C. E. ARXIU COMTE D'ESPANYA:

LLIGALL núm. 13 FAMÍLIA ROSSINYOL DE DEFLA:

a) *Recopilatio de varias noticias sobra los Alous del Honor de Defla en el Terma de Sineu y en la Ciutat de Mallorca*. Documentació que inclou documents des de 1361 a 1735

b) *DEFLE. Algunas Notas pertañents a major claricia de los Alous del Honor de Defla y de Casa y Familia de Rossinyol*. Des de 1378 a 1708.

c) *Memorias tretas de varios llochs sobre Alous de Defla*. Des de 1485 a 1728.

d) *Notas de Provenientias de algunas propiedats tretas de las Cabbrevations de Joan Gili nott. dels Alous del Honor de Defla en 1520*

e) *Extracto de Las Cabbrevations rebudas per el Discret Joan Gili nott. desde 30 Maig 1520 fins als 5 Dezembre de 1520 de las Propiedats en Alou del Honor de Defla*.

f) Document sens títol sobre els Alous de Defla des de 1608 a 1679.

g) *Extracto de las Cabbrevations rebudas per el Discret Bernat Reus nott desde 26 Agost 1612 als 14 setembre 1620 de las propiedats en Alou del Onor de Defla*.

h) *En las Cabbrevations de Gabriel Riera nott. que rebe de los Enfiteutas del Honor de Defla comensant als 15 Juriol 1680 y segui fins als 31 octubre 16?? consta haver cabbrevat en Alou del dit Honor de Defla les terras siguients dins la Cavalleria de Son Vallfogo*.

i) *Extracto de las Cabbrevations dels Alous de Defla rebudas per Joan Baptista Bennaser nott des de lo any 1700 fins a 1725*.

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 137

j) *Plagueta de los Comptes que se han pagat ab los Debitors Censalistes del Magnifich Sr. D. Nicolau Rosiñol de Defla*. Des de 1700 a 1751.

k) *Extracto interesante y continua noticias extraidas de varias Cabrevaciones de la Casa de Rossiñol de Defla*. Notario D. Matias Coll, presbítero y notario, desde 1756 a 1767.

l) *Cabbreu dels Censals sobre propiedats en Alou del Onor de Defla que te dret de rebre el Señor de dit Onor extret de las cabbrevations rebudas per el Sr. Joan Oliver y Oliver nott. que comensa als 18 Agost 1774*.

Xa.6. Bartomeu Mulet 09.07.07 10:34 Página 138

XI.1. Rosa Planas 09.07.07 10:36 Página 139

XI JORNADA D'ONOMÀSTICA I TOPONÍMIA

SANTA MARIA DEL CAMÍ, 1996

XI.1. Rosa Planas 09.07.07 10:36 Página 140

XI.1. Rosa Planas 09.07.07 10:36 Página 141

PRESENTACIÓ DE LES SÍNTESIS REGIONALS EN EL PROJECTE PATROM

Maria Rosa Planas Ferrer i Maria Planas Ferrer
XI Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Santa Maria del Camí, 1996

Allò que en el PATROM (Diccionari etimologicohistòric de cognoms de la Romania) s'entén com a síntesi regional no és altra cosa que l'ordenació i l'elaboració del material documental, que abans ha seguit un procés de classificació i normalització. Es tracta d'una síntesi ja que cerca concretar, seleccionant unes dades i rebutjant-ne d'altres, i també és regional perquè abasta tot el domini lingüístic.

La summa de totes les síntesis regionals són utilitzades posteriorment pels redactors panromànics per fer l'article definitiu, on es troben totes les dades, amb totes les variants, de tots els dominis lingüístics estudiats: català, castellà, portuguès-gallec, romanès, italià, francès, etc. Per a l'elaboració d'aquestes síntesis hom parteix de la forma llatina, el lema, que es pressuposa la font de totes les formes derivades. Per exemple, *Maurus*, d'on, en català, tindríem els següents derivats: Mor, Maura, Mores, Moro, Moros, Morach, Maurell i Morell, Maurella i Morella, Morelló, Maurí, Moré, Moreno, Moret, Moratell, Moretó. A més de les formes compostes Moragrega, Matamoros, i Vilamoros.

El primer pas, una vegada tenim el lema de l'article, és analitzar totes aquelles formes que ens semblen relacionades. Cal per això, tenir ben presents tant les fonts bibliogràfiques com les documentals. Ens referim als cartularis, als llistats d'antropònims ja publicats, i als documents que han servit de base al PATROM. A banda d'aquest material, són de consulta obligada obres de caràcter enciclopèdic com ara el DCVB, el DECat, *Onomasticon*, les gramàtiques històriques de Moll i de Badia, la GEC, la GEM, i pel que fa a sobrenoms i malnoms, l'obra ja clàssica d'Enric Moreu-Rey, a més de la *Catalunya Comarcal*, els *Nostres Noms de Lloc*, també d'E. Moreu, i altres textos de referència toponímica.

De sobte, ens trobam amb una quantitat enorme de material, la qual cosa fa que sorgeixin problemes de classificació i de mètode.

Per això, i per tal de no dispersar esforços i per unificar criteris, s'han establert una sèrie de normes en la confecció dels articles o síntesis regionals, que estan tipificades en l'anomenat *Cahier de normes*, que és una mena de quadern de bitàcola del PATROM. El *Cahier de normes* serveix per dirigir de manera molt rigorosa, i a vegades incòmoda, la feina dels redactors, per tal que els qui, finalment, hauran d'elaborar l'article definitiu, el *Panromànic*, disposin d'uns materials elaborats on quedi ben clara la productivitat de cada forma en els distints dominis lingüístics.

El *Cahier de normes*, determina en primer lloc, dos tipus possibles de síntesi:

a) les basades en formes del lèxic comú (noms de color, de parts del cos, d'animals, etc.) i que foren emprades en molts casos com a sobrenoms i malnoms, per després quedar fixades com a antropònims.

XI.1. Rosa Planas 09.07.07 10:36 Página 142

b) les basades en antics noms llatins o llatinitzats, que es puguin documentar a partir del segle VI (Isidoro de Sevilla).

El primer que cal fer, doncs, és destriar els derivats lexicals dels antropònims. Això que com a principi pot resultar senzill, en la pràctica no ho és tant, ja que, de vegades, ens trobam amb interferències entre els dos conceptes: antropònims ben documentats poden tenir, si de fet no tenen, l'origen en el lèxic comú. Per exemple *Maurus*, d'on tenim *maure*, nom de color, i *Maure*, nom de persona. Una vegada ens hem decantat per una o altra opció, s'inicia el comentari general on el redactor inclou tot allò que pot tenir rellevància a l'hora d'explicar el lema. En aquest comentari general és on cal esmentar tota la informació fonètica, morfològica, etimològica i també toponímica. Les referències toponímiques són molt importants ja que hem de tenir molt present que més d'un 50% dels antropònims tenen un origen toponímic (de vegades poden indicar procedències molt diverses com el cas de Francesquí d'Elefantina, que en el segle XIV vivia en la parròquia de Sant Jaume de la Ciutat de Palma. Cal recordar que Elefantina és una illa d'Egipte, citada ja en temps bíblic i enclavament important pel seu comerç).

Quan s'ha acabat el comentari general, el pas següent consisteix a classificar de manera clara tot el material i les dades. Aquesta classificació representa una ordenació escrupolosa que s'ha de respectar per tal de confegir una síntesi que sigui aprofitable. L'ordenació es basa en dues classificacions simultànies. La primera i general, separa les formes en: I Simples, II Derivades, III Compostes i IV Delocutives. La segona ordenació, que s'annexa a la primera, fa referència a la morfologia i presenta fenòmens normals i recurrents en la formació dels noms propis. Es tracta de distingir les formes sense canvis, els canvis de gènere (femenitzacions i masculinitzacions), els canvis de nombre, i els canvis de gènere i nombre. Totes aquestes variacions aniran indicades a l'article mitjançant xifres aràbigues, mentre que la classificació general anirà sota numeració romana.

També cal esmentar, dintre d'aquesta segona classificació, l'aparició dels determinants i de les preposicions, així com de les formes declinades.

Al final de cada subgrup classificatori caldrà col·locar les citacions, que a la vegada s'han de separar en dos grups cronològics:

1) La documentació històrica: fonts antigues bibliogràfiques i tota la documentació disponible del domini lingüístic. En aquesta citació és obligatòria la primera aparició absoluta sota qualsevol forma en què aparegui (ja sia llatina, romànica o llatinitzada). També és obligatòria la primera aparició de cada variant romànica, així com tots els registres que aportin una informació particular. En cas d'existir una cadena onomàstica completa, s'haurà de citar.

2) El segon grup de citacions inclou els noms de família contemporanis, basades en censos de població relativament actuals, on es podrà determinar la continuïtat o la desaparició de les formes antigues, així com l'aparició de formes noves, atribuïble aquest fet, sobretot, als fenòmens d'immigració. Les grans capitals com Barcelona, disposen actualment de molts llinatges que abans no li eren propis, per tant no es poden considerar aquests llinatges de la mateixa manera que en aquelles altres poblacions on no hi hagut moviment migratori.

3) Per acabar, encara caldria, si s'escau, un altre grup de citacions, són les que anomenam sobrenoms contemporanis, i que tracten d'establir si les formes analitzades han donat lloc a sobrenoms. Evidentment, per comprovar aquest extrem es fa ús del ja esmentat llibre de Moreu-Rey, a més de tots els llistats de malnoms que es tinguin a l'abast.

Per acabar dir que les síntesis panromàniques segueixen el mateix procés, si més no amb un material encara més abundant, ja que arrepleguen totes les síntesis dels diferents

XI.1. Rosa Planas 09.07.07 10:36 Página 143

centres regionals. Els articles panromànics utilitzen els mapes per clarificar encara més la visió general. Amb aquesta tasca, i segons paraules del director del projecte Dr. Dieter Kremer, s'aconseguirà disposar de una fitxa genètica d'una part considerable dels antropònims de la Romania.

MECÀNICA SEGUIDA INFORMATICOMETODOLÒGICA PER A L'ENREGISTRAMENT DE DADES EN EL PROJECTE PATROM

Per dur a terme aquesta feina s'han creat una sèrie de programes informàtics, enfocats a la tasca a fer, la qual va d'elements més extensos a més sintètics. D'aquesta manera hom troba UN PROGRAMA PRINCIPAL que se subdivideix en quatre blocs que fan referència a: primer, l'ENREGISTRAMENT DE DADES; segon, TRACTAMENT DE PARAULES BUIDES DE CONTINGUT, buides, en el sentit que no tenen tanta d'importància com d'altres, encara que també s'analitzaran; tercer la NORMALITZACIÓ DE DADES, i finalment a la LEMATITZACIÓ.

A grans trets cada bloc tracta de:

L'enregistrament o recollida de dades

És la fase en la qual s'introduiran totes les informacions, tot seguint unes pautes o normes que regeixen tots els centres regionals, ja que és molt important que tots ho facin de la mateixa manera i adoptant el mateix criteri, per després poder passar al següent bloc.

D'aquesta manera, hi ha una sèrie de camps temàtics que s'hauran d'emplenar, quan es tenguin, com poden ser:

Nom de persona.

On s'inclourà tota la cadena onomàstica, és a dir, el nom, cognom, professió, malnom, si en té, i també si es fa menció a d'altres persones amb qualque tipus de relació, ja sigui familiar o professional, com per exemple:

«En Pallisser, marit de la dona Manresa»

«Guillem Franch, sabater»

«Na Guiamona, muler qui fo d'en Bernat Lar»

«Guillemó, fill d'en Ramon de Caules»

«N'Alicsèn, qui astà en la casa d'en Muntarols»

Alguns dels criteris que se segueixen, no en tots –ja que es tracta de procediments molt puntuals i sistemàtics–, és la introducció dels noms i llinatges, que es farà en majúscula, i la resta, noms de professió i d'altres, en minúscula. Un altre criteri és la supressió de l'apòstrof, en l'article i la preposició, ja que implica una interpretació, tant del lector com del copista medieval, és a dir, quan aparegui apòstrof en la font històrica, aquest element s'introduirà informàticament de manera peculiar, per tal de no separar els elements, com en els casos de:

«Pere s'Anglada» o «Pere des Puig», ja que en principi no sabem si ha d'anar separat o bé aglutinat: Sanglada, Despuig. Per tant, hom es decanta per interpretacions posteriors, en fases següents del treball.

El mateix procediment s'utilitzarà en els casos d'unitats lexicals, per tal de no separar-les, i s'enregistraran també de manera especial, per exemple:

XI.1. Rosa Planas 09.07.07 10:36 Página 144

«Sant Genís» «Sant Pere», i quan es tracta de professions, «qui tira la calç», «texidor de li», «portador de lletres».

Un altre dels criteris seguits és prescindir de l'accent, cap dels elements que s'introdueixin duran accent, sobretot quan es tracti de documents medievals.

Fins aquí s'ha parlat del camp que fa referència al NOM DE PERSONA, el qual és més extens, i ara veurem més breument els altres camps com poden ser: el lloc de naixement (si hi figura al document), el lloc de residència, la data, la font i pàgina (normalment s'adoptaran les dades que apareguin al document, i s'enregistrarà si es tracta de manuscrits originals o còpies, i també de si són llistes nominatives o col·leccions de documentació històrica, cartularis, diplomataris, etc.).

Tractament de paraules buides de contingut

Com s'ha dit abans, en principi seran excloses d'anàlisi, com poden ser els articles, com *na-en* entre d'altres, les preposicions, algunes denominacions de parentiu, del tipus *filius, frater, muller, fill*, les quals s'emmagatzemaran en un *sac* diferent de les altres formes lèxiques.

Normalització

El seu objectiu és l'agrupament de les variants formals d'un mateix nom sota una forma normalitzada. S'ha de tenir en compte que les dades que es demanen no són les que corresponen a la funció que tengui aquell element en la cadena onomàstica que es tracta en aquell moment, sinó a la seva funció originària, per exemple: l'element.

Bernat, es normalitzarà sempre com a NOM, independentment que en la seqüència actuï com a prenom o cognom.

D'altra banda el programa demana una caracterització tipològica per a cada forma normalitzada; els diferents tipus que s'han establert són els següents, i que tendran unes sigles concretes:

En primer lloc NOM: aquells cognoms originats en prenoms, és a dir elements d'origen i funció purament antroponímica.

En segon lloc TOPÒNIM: aquells cognoms originats en topònims, és a dir, elements toponímics i ètnics.

En tercer lloc LÈXIC: aquells cognoms originats en elements del lèxic comú, i inclourà sobrenoms i apel·latius diferents dels anteriors.

NOM DE PROFESSIÓ: cognoms originats en noms de professió, és a dir, sobrenoms i apel·latius que designen ofici, condició social, dignitat, etc. i que s'introduiran en minúscula com, per exemple, ballester.

Així mateix, també s'abasta el GÈNERE que es classifica en: masculí, femení, neutre i epicè (aquest sense marca de gènere).

Exemple de normalització: en la seqüència

En Ramon Armangol, mariner: en: buida, Ramon: nom-masculí, mariner: nom de professió; masculí.

En Nicolau Castell: en: buida, Nicolau: nom-masculí, Castell: topònim; neutre.

Lematització

Té com a objectiu reunir totes les formes normalitzades sota una forma etimològica.

Fins aquí s'ha explicat breument els procediments que se segueixen, i d'on s'extrauen les dades que serviran per a l'elaboració de les síntesis regionals, de les quals després es construiran els articles panromànics.

XI.2. Mateu Morro 09.07.07 10:37 Página 145

COANEGRA, HISTÒRIA I INTERPRETACIÓ D'UN TOPÒNIM

Mateu Morro i Marcé

XI Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Santa Maria del Camí, 1996

Coanegra és el nom que es dóna a la contrada formada per la vall que començant a Son Pou arriba fins a Son Torrella, a Santa Maria del Camí, seguint el torrent del Freu, que ve d'Orient, i que passa a prendre el nom de *torrent de Coanegra* a partir de Son Pou. La vall inclou les possessions de Son Pou, Can Morei, Can Millo, Son Roig, Can Mates, Son Oliver, Son Güia, Son Berenguer, Son Palou i Son Torrella. Dins Son Pou neix una font que mitjançant una síquia forneix aigua les possessions de la vall, i que fins no fa massa en fornia també a la vila de Santa Maria.

UN POC D'HISTÒRIA

El topònim *Coanegra* apareix ja als primers documents després de la conquesta catalana referits al terme actual de Santa Maria del Camí. El 18 d'octubre de 1231 Ramon Torró concedeix a Guillem de Pons una alqueria a *Coanegra*. En aquests textos apareix amb la forma llatinitzada *Caudanigra*. Els exemples són molts: *in termino Caudenigre* (1240); *in valle de Caudanigra* (1245); *in termino de Caudanigra* (1269); *in valle de Caudanigra* (1291). El 1279 Jaume II, rei de Mallorca, concedeix a Berenguer Talaioca el rafal *qui est in Arbossario Caudenigre* (S'Arboçar de Coanegra). Jaume II de Mallorca, en una lletra de 1302, parla de la *alquerie de Caudanigra.* Usualment les terres des del camí d'Inca cap a la muntanya es designaven com *Coanegra*, i des del camí d'Inca cap a Santa Eugènia es designaven com *Canarrossa.* Per tant l'abast geogràfic de *Coanegra* era molt més ampli que l'actual, i integrava també Es Cabàs, Son Torrelleta, S'Arboçar, Son Credo, i Son Verdera. Josep Capó assenyala que durant les primeres dècades següents a la conquesta, el terme de Santa Maria del Camí és anomenat *Canarrossa* o *Coanegra*, i que no és fins a partir de 1280 que es generalitza Santa Maria del Camí. Però la consolidació del nom de Santa Maria del Camí, que va arraconar definitivament el de *Canarrossa*, no va fer desaparèixer el de *Coanegra.*

FORMES ESCRITES DEL TOPÒNIM

Del segle XIII al XX trobam diverses variants en els textos: *Cohanegra, Cohanegre, Cohenegre, Coanegra, Cohuanegra, Couhanegra, Covanegra, Comanegra,* etc. Les

XI.2. Mateu Morro 09.07.07 10:37 Página 146

constatacions documentals són infinites: *vall de Cohanegra* (1426); *vall de Cohanegra* (1503), *la cèquia de Cohanegra* (1503); *Johan Jacme de Cohanegra* (1525); *loci de Cohuanegra* (1602); *in dicto loco de Cohanegra* (1605); *molendino vulgo dicto lo molí de Cohanegra* en un arrendament de 1620; *Vicentio Matas dicti loci de Coanegra* en un document notarial de 1621; *Ego Antonina Colombàs vidua relicta del honor Antonio Colombàs quondam naturale parroquie Sancta Maria, loci de Covanegra* en un altre document de 1622; *Couhanegra* (1625); *camino que itur de Coanegra* (1626); en un cadastre de 1620 s'esmenta en Miquel Sastre de *Cohenegre; lloch de Couhanegra* (1660); *lloch de Comenegra* (1690); *Michel Palou de la vila de Santa Maria del lloch de Cohanegra (1695); molts clamen que fessem aportar la aigua de Couhanegra* (1743); *que se pidan las aguas de Comanegra* (1854); *la fuente de Comanegra* (1869); *el agua de Comanegra* (1874). Però malgrat aquesta diversitat de formes escrites, el topònim referit a la font, al torrent, al camí, a l'indret o als seus habitadors, sempre s'ha sentit de la mateixa manera: *Comellar de Coanegra*, *Font de Coanegra*, *Torrent de Coanegra*, *es coanegrins*, *Ca sa Coanegrina*, etc.

PRIMER INTENT DE CANVI

Els casos d'intents de canviar topònims que no són del grat dels habitadors de la contrada són freqüents. Un cas conegut és el de l'alqueria *Binimala*, a *Caimari*, esdevinguda *Binibona*. L'intent de modificar la denominació de *Coanegra* no es va torbar gens ni mica.

A principi del segle XIV hi ha un intent de canviar el nom de *Coanegra* pel de *Vallverda*. Els coanegrins sembla que no acceptaven de bon grat la coincidència del topònim amb el català *coa negra*, per això no es torbaren a cercar una solució. El nom de *Vallverda* apareix per primera vegada a la venda d'una vinya de Bernat Massot i Genera la seva muller a Arnau Cama, el 9 d'agost de 1311. El 2 de maig de 1314, Jaume de Terrades, morador de la parròquia de Santa Maria del Camí a *Vallverda* per altre nom *Coanegra*, ven a Monet Mestre deu quarteres de cens, meitat de blat i meitat de civada que li prestava el molí del mateix comprador. L'11 de desembre de 1321 Berenguer Talaioca ven a Ramon Botó una part de terra anomenada *Vallverda*, antigament *Coanegra*. Però l'intent és efímer, no arrela, aviat desapareix dels documents *Vallverda* i, en canvi, persisteix *Coanegra*, que es manté viu fins ara mateix.

SEGON INTENT DE CANVI

El darrer intent de canviar el nom de *Coanegra* té el seu moment més intens en el segle XIX i XX, encara que ve de més lluny. *Coanegra* comença a aparèixer a molts de documents transformat en *Comanegra*. Així, per exemple, ja en un cadastre de finals del XVIII trobam esmentat *Antoni Ordinas de Comanegra*. Tanmateix en el segle XX persisteix la línia popular de voler imposar *Comanegra*. Bartomeu Horrach i Canals (1898-1987), que fou batle i home inquiet per a les coses del poble, m'expressava aquesta teoria a principis dels anys vuitanta, que abans ja m'havia expressat el meu pare, que treballà sempre de carboner, calciner i llenyater a *Coanegra*. Miquel Dolç recull aquesta possibilitat a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, i se'n fa ressò Coromines a l'*Onomasticon*. Tanmateix, tant Bartomeu Horrach, com el meu pare, com Miquel Dolç sempre han pronunciat de manera

XI.2. Mateu Morro 09.07.07 10:37 Página 147

clara l'única forma popular i general. Aquest segon intent de substitució, basat en una falsa etimologia popular, tampoc ha tengut èxit, i el nom de *Coanegra* segueix essent l'únic que avui es pot sentir tant a Santa Maria com als pobles propers.

ASSAIG D'EXPLICACIÓ

És clar que ens trobam davant un topònim mossàrab, d'altra banda no s'explicaria la seva aparició a documents de 1231. Els escrivents catalans interpretaren *Coa* com CAUDA, i transcrigueren *Coanegra* com *Caudanigra*. Estam davant una de tantes llatinitzacions errònies, amb una etimologia suposada a partir de la coincidència fonètica. Coromines assenyala que en llatí real i històric tan sols existí CODA, per tant la forma *Caudanigra* no és més que un invent dels escrivents. L'aparició de *Caudanigra* a partir de *Coanegra* no és un procés diferent del que fa pensar que *Sencelles* són *cent selles*, o que fa dibuixar filades de bunyols a l'escut de *Bunyola*. A l'hora d'estudiar el nostre topònim sols podem partir de la forma popular de totes les èpoques que no és altra que *Coanegra*.

El diccionari Alcover-Moll diu sobre l'etimologia de *Coanegra*: «incerta. En els documents antics escrits en llatí, el nom de Coanegra apareix en la forma llatinitzada de Cauda Nigra (literalment 'cua negra')». Al *Corpus de Toponimia de Mallorca*, Andreu Bestard escriu: *Nada sabemos del nombre Coanegra. Tal vez los moros ya lo llamaban así y de ellos lo tomarían los cristianos, traduciéndolo. Cabe conjeturar también que lo inspiraría la especial configuración del sinuoso valle. Desde So n'Oliver hasta Son Pou, se va estrechando, y las peñas presentan una tonalidad negruzca, al desembocar en una angosta garganta, de imponente altura, por la cual discurre el torrente*.

És a dir, malgrat l'aparent contundència de la llatinització del segle XIII, ja l'Alcover-Moll considera l'etimologia de *Coanegra* incerta, parer amb el qual coincideix Andreu Bestard. Les conjectures que fa Andreu Bestard no tenen massa fonament, ja que la vall de *Coanegra* en res s'assembla a una vall sinuosa, estreta i negra. Caldria tenir una especial imaginació per denominar amb el nom d'una extremitat animal aquella bella contrada. Si fos ver un origen tan metafòric de la nostra vall, ens sorprendria molt la comparació d'una vall que a molts d'indrets és ampla i clara, amb cases i conradissos, amb una coa. No hi ha precedents toponímics de res similar enlloc. I, a més, mai el color negre ha estat predominant sobre el to rogenc dels penyalars i el verd dels arbres. La coincidència fonètica entre *coa negra* i *Coanegra* és del tot casual. No és gens estranya l'aversió popular a acceptar la relació amb *coa*, expressada primerament en el segle XIV en l'intent de difondre *Vallverda*, i després en l'intent de canviar *Coanegra* per *Comanegra*.

És clar que *Coanegra*, el nom preàrab i precatalà, no pot tenir res a veure amb *Cauda Nigra*. Idò, d'on ens surt *Coanegra*? Joan Coromines és del parer, responent a una pregunta de Miquel Dolç, que *Coanegra* és possible fonèticament que vengui de *Comanegra* o de la forma mossàrab *Combanegra*, és a dir del llatí CUMBA NIGRA, encara que també esmenta COVA NIGRA. Coromines escriu: «Car en l'aspecte semàntic i topo-semàntic, anomenar un paratge "cua negra" seria ben estrany, a penes concebible», i afegeix: «Però en el cas present l'afegit "negra" tornaria l'estrany en absurd».

La meva opinió és que hem d'anar a cercar l'explicació de la primera part del topònim més en el llatí vulgar COVA que no en *coma* o *comba*. És ben notori que la vall de *Coanegra* no té res a veure amb una coma. Una coma és una cosa ben diferent d'un comellar o una vall, la seva forma és més oberta, no tan endinsada i estreta com el comellar. De fet a

XI.2. Mateu Morro 09.07.07 10:37 Página 148

la vall de *Coanegra* es distingeix amb molta precisió entre les *comes* (*de Sa Figuera, d'en Soler, des Bous*) i els *comellars (de Sa Sangonera, de Can Millo, des Salt d'en Gener, de Sa Comuneta, etc*.). I avui que el mot vall s'ha fossilitzat a la parla popular mallorquina, tothom utilitza impròpiament comellar per referir-se a *Coanegra*, a ningú se li ocorreria referir-s'hi com a una coma. Per tant, encara que fonèticament fos coherent, *Coanegra* toposemànticament no es pot explicar per *Comanegra* o *Combanegra*.

La pèrdua de la *v* intervocàlica en derivats de *cova* no és rara en català, i a Mallorca menys que enlloc. Trobam aqueixa tendència a la caiguda de la *v* en topònims com *Es Coal* o *Sa Coassa*, ben vius a Mallorca. *Covanegra* origina *Coanegra* de la mateixa manera que *Sa Covas*sa dóna *Sa Coassa*, i com *covard* o *provar* es poden transformar en *coard i proar.* Un camí invers al de l'ús de la *v* per desfer el hiatus en casos com *ravó, rovada, rovegar* o *cova (coa).* Fonèticament estam davant un fenomen molt normal i sense cap dificultat. *Cova Nigra* hauria donat *Covanegra*, i després hauria caigut la *v* intervocàlica. El desplaçament de l'accent i el tancament de la *o* és una conseqüència de la fusió dels dos mots.

Sens dubte el significat d'aquesta denominació també és clar. La gran covassa que es troba dins la possessió de Son Pou, amb un forat que té uns cinc metres de diàmetre, ha cridat l'atenció de la gent a totes les èpoques.Es pot trobar cova més negra i més fosca? El gran forat a la roca degué ser conegut i admirat des de l'antiguitat. Aquell ull gegantesc que permetia guaitar les profunditats de la muntanya, aquella cova negra, aquell «esglaiós abisme, dins el qual no s'hi veu més que fosca», com digué Joan Rosselló de Son Forteza, va ser conegut i explorat des de la primera presència humana. Coneguda popularment per *Sa Cova des Coloms* o *S'Avenc de Son Pou*, va ser un lloc freqüent de visita, amb complicats i perillosos descensos amb gàbies i cordes. I fins a l'any 1893 no es va obrir la mina que permet entrar-hi a peu pla.

Aquest gran avenc és, sense dubte, l'element que marca més la identitat de la contrada. I al peu dels abruptes costers que pugen cap a *S'Avenc* és on neix la font. En temps remots l'immens coval degué tenir un significat gairebé màgic. És probable que els habitadors i visitants de la vall la coneguessin com *la vall de l'avenc, el comellar de la cova negra*, i anomenassin la font com a *la font de la cova negra*. I aquella font de la cova negra va tenir una importància cabdal per a la vida de les persones, res més normal que el seu nom contribuís a estendre al conjunt de la vall i de la contrada el nom de *Coanegra*. Costa i Llobera que va visitar la cova l'any 1900, li dedicà un poema titulat «L'Avenc de la Cova Negra». Per a Costa, el gran coval «alberg sembla dels genis i forces del terrer». El poeta no sols intueix una molt probable etimologia de *Coanegra* sinó que en copsa el seu caràcter misteriós i pregon. El mateix que durant mil·lenis degué commoure els ulls que guaitaven dins la immensa fondària.

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 149

LA TOPONÍMIA DE FORMENTERA

M. Pilar López Sastre i Gaspar Valero i Martí
XI Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Santa Maria del Camí, 1996

INTRODUCCIÓ I MÈTODE

Introducció

L'*Estudi toponímic general de l'illa de Formentera* és el resultat del conveni de cooperació signat el 22 de setembre de 1993 entre la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear i la Universitat de les Illes Balears. Fou realitzat per Enric Ribes i Marí, M. Pilar López Sastre i Gaspar Valero i Martí, sota la direcció de Joan Miralles i Monserrat. Comptàrem també amb la valuosa col·laboració del Patronat Municipal de Cultura de l'Ajuntament de Formentera, especialment pel que fa al treball de camp, realitzat en dues estades, la primera a final de 1993 i l'altra a principi de 1995.

Mètode

L'estudi recull un total de 3.134 topònims que abasten tota la geografia de Formentera i dels illots adjacents. Aquest recull és producte d'un treball de camp en el qual s'entrevistaren un total de quaranta-un informadors, tots ells formenterers i bons coneixedors de l'àrea estudiada. A més, s'han treballat fonts cartogràfiques i toponímiques ja publicades anteriorment, com les realitzades per autors com el capità Costa, Joan Marí Cardona, Joan Colomines, Cosme Aguiló, a més del *Mapa Topogràfic Balear*.

Estructura

El material presentat en aquest treball s'estructura en dues parts. La primera consta de 34 làmines del *Mapa Topogràfic Balear* (escala 1: 5.000), les quals han estat dividides en quadrícules segons les coordenades geogràfiques marcades en el mateix suport cartogràfic. Els topònims recollits apareixen situats en el lloc corresponent d'aquests mapes mitjançant unes xifres, ordenades correlativament d'esquerra a dreta, és a dir, de ponent a llevant, en cadascuna de les quadrícules cartogràfiques esmentades.

La segona part del material presentat constitueix pròpiament el text del treball. Consisteix en la relació dels topònims recollits, els quals s'han agrupat ordenats segons les làmines del mapa topogràfic. Aquesta llista ha estat confeccionada amb fitxes del programa informàtic de base de dades anomenat *Fox-Base*. Cadascuna d'aquestes fitxes té set camps d'informació interrelacionables per tractament informàtic, cosa que permet la consulta des de diferents punts de vista, alhora que ofereix un ventall de possibilitats de classificació de la informació per a estudis ulteriors. Els camps de les fitxes són els següents:

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 150

— **Número de registre** (*Record*): és una relació numèrica global de tots els topònims, des del primer fins al darrer.

— **Topònim**: els topònims es presenten amb la part determinant o específica situada davant i amb la part apel·lativa o genèrica situada darrere, després d'una coma.

— **Full**: especifica el full o làmina corresponent al *Mapa Topogràfic Balear*, escala 1:5.000.

— **Número**: reflecteix el número d'ordre dins la quadrícula corresponent del full del mapa topogràfic. Quan hi ha més d'un nom (o variants del primer nom) que designen el mateix lloc, el número apareix acompanyat per una lletra.

— **Quadre**: designa la quadrícula o divisió del full del mapa topogràfic on se situa el topònim (el número respon a la latitud, ordenada de nord a sud, mentre que la lletra correspon a la longitud, ordenada de ponent a llevant).

— **Informador**: aquest camp reflecteix l'informador o la font que ens ha proporcionat el nom en qüestió i la seva localització. Els informadors apareixen identificats amb un número, que respon a la llista que s'adjunta en el mateix estudi. Les fonts escrites (bibliogràfiques o cartogràfiques) apareixen identificades amb les sigles següents:

CA: Cosme Aguiló
CL: Joan Colomines
CO: Capità Costa
J: Joan Marí Cardona
M: Mapa Topogràfic Balear
P i numerats: font pròpia

— **Genèric**: aquest camp recull, de manera abreujada, els genèrics o apel·latius dels topònims, per tal de permetre'n, si escau, un posterior estudi lexicogràfic.

A continuació del corpus toponímic ordenat geogràficament, la relació de noms es repeteix, però aquesta vegada per ordre alfabètic, la qual cosa permet accedir al topònim des d'altres referències que no tinguin base cartogràfica.

CLASSIFICACIÓ DELS GENÈRICS

Per a l'anàlisi global dels topònims de Formentera, és interessant la classificació dels genèrics o apel·latius dels topònims segons la seva temàtica, que dividim en dos grans blocs:

a) Medi físic: elements geogràfics naturals

b) Medi humà: elements relacionats amb l'home i les activitats humanes

Cadascun d'aquests blocs es divideix alhora en diferents capítols o epígrafs d'abast més concret. Els epígrafs sense contingut indiquen la inexistència de genèrics de l'àrea corresponent.

a) MEDI FÍSIC

1. CORÒNIMS

1.1. Relleu terrestre interior

1.1.1. elevació ORÒNIMS

— puig
— pujol

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 151

1.1.2. pla
— barda
— pla
— plana
— ras
1.1.3. depressió
1.1.4. cavitat
— avenc
— forat
— clot
— cova
1.1.5. pas
1.1.6. pendent
1.1.7. roca

1.2. Relleu terrestre costaner
1.2.1. entrada/incís dins la mar:
— cala
— platja
— platgeta
— racó
— raconet
1.2.2. sortida/inflexió:
— cap
1.2.3. cavitat
— cova
1.2.4. pas
— pas
1.2.5. roca
— mac
— pedra
— penyal
— picatxo
1.2.6. illa
— illa

1.3. Relleu marítim TALASSÒNIMS
— baix
— cavall
— escull
— escullera
— freu
— prim
— primall
— regana
— sec
— seca

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 152

— seques
— sequet

2. HIDRÒNIMS

2.1. curs d'aigua
— canal
— torrent/torrentó/torrentera

2.2. massa d'aigua
— bassa
— estany

3. FITÒMINS

3.1. comunitat vegetal
— bosc

3.2. arbre
— ametllers
— figuera
— pi
— savina
— savines

B) MEDI HUMÀ

1. DIVISIONS TERRITORIALS
— tanca
— terç
— vénda
— llegítima.

1.1. propietat: (terreny o partida: Ca, Cal, Can, Això de, Son —ço en, ço d'en—) sense fer referència a l'explotació agrària ni a la casa com a construcció.
— can
— finca
— montgó
— tanca
— terç
— tornall

1.2. administratives
— vénda

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 153

2. HÀBITAT

2.1. permanent

— ca/cal/can/cas
— casa
— porxo

2.2. temporal

3. VIES DE COMUNICACIÓ

3.1. terrestre interior:

— camí
— carrer
— carretera
— corba
— pas
— pont

3.2. terrestre costaner:

— abaixador

4. SISTEMA HIDRÀULIC

— aljub
— bassa
— cisterna
— pou
— safareig
— sénia

5. ACTIVITATS ECONÒMIQUES

5.1. sector primari

5.1.1. agricultura:

— casa de palla
— camp
— era
— feixa
— hort
— vinya

5.1.2. ramaderia:

— corral

5.1.3. pesca i navegació

— club nàutic
— embarcador

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 154

— far
— moll
— pesquera
— port
— varador

5.2. sector secundari

5.2.1. indústria:

— forn (calç)
— sitja (carbó)
— pedrera
— fusteria
— amarador (tèxtil)
— casa de vi
— trull (oli)
— **salines:**
— calçada
— canal
— carregador
— comportes
— concentrador
— oficina
— plaça
— salines
— xarca
— xarqueta

5.3. sector terciari

5.3.1. servei administratiu:

— ajuntament

5.3.2. servei comercial:

— benzinera
— bar
— botiga

5.3.3. servei hoteler:

— apartament
— hotel
— hostal

5.3.4. servei social:

— cementeri
— col·legi
— escola
— institut

6. Activitats religioses HAGIOTOPÒNIMS

— església

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 155

7. DEFENSA
— torre

ESTADÍSTICA DELS GENÈRICS

Dels 3.134 topònims que recull l'estudi, 685 noms apareixen sense genèric o apel·latiu. Dels altres 2.449 topònims que tenen genèric, la classificació estadística ofereix les dades que referim a continuació. En destacam per la importància quantitativa, els habitatges introduïts per la partícula *can*, que superen el milenar; també cal destacar la presència important i la riquesa dels genèrics relacionats amb els accidents de la costa.

— **Habitatges:**

barraques	1
ca	175
can	1.020
cas	24
casa	45
porxo	6
torre	8
total:	1.279

— **Vies**

abaixador	9
camí	85 (camí vell, 2)
carrer	6
carretera	10
corba	3 (corbes, 1)
pas	10
pont	1
total:	124

— **Relleu**

barda	13
cingle	7
pla	10 (planet, 1)
plana	4
puig	2
pujol	20 (pujolet, 3)
ras	2 (rasos, 1)
serra	9
serrat	2
total:	69

— **Accidents de la costa**

ansa	3
baix	2 (1, baixet)

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 156

boca	3
bol	1
bromer	1
cala	14 (7, caló)
cap	5
cavall	6 (1, cavallet)
cordó	2
ensenada	5
escull	25
estret	1
estretaroll	1
freu	3
illa	33 (illot...)
mac	7
pedra	8 (pedres, 3)
penya	4
penyal	20
picatxo	5
platja	43 (platgeta, 9)
prim	4 (primall, 3)
punta	152 (puntetes, 7; puntes, 1)
racó	19 (raconet, 6)
regana	4
sec	41 (seca, seques, 3, sequet, 1)
trenc	5 (trenquet, 1)
total:	417

— **Cavitats**

avenc	1
clot	3 (clotada, 1)
cocó	3 (cocons,2)
cova	98 (coves, 5; coveta, 2; covatxes, 1)
forat	3
total:	108

— **Hidrònims**

torrent	44
torrentó	27
torrentera	1
xarca	1
xarqueta	14
total:	87

— **Sistema hidràulic**

aljub	9
bassa	4
cisterna	19

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 157

pou	45
safareig	2
sénia	9
ullals	1
total:	88

— **Economia i propietat**

camp	6
corral	16
era	8
feixa	4
finca	9
hort	9
molí	4
montgó	2
mota	2
pedrera	10
prat*	2
rota	6
tanca	46
terç	13
tornall	1
vénda	9
vinya	9
total:	156

— **Vegetació**

ametllers	1
bosc	12
figuera	1
pi	4 (pins, 1)
savina	4 (savines)
total:	22

— **Salines**

calçada	7
canal	20 (també hidrònim)
comportes	21
concentrador	5
estany	15 (també geomorfologia)
palmer	1
salines	4
total:	73

— **Nàutica i navegació**

embarcador	6
escullera	1

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 158

far	5 (faro, 1)
moll	8 (mollet, 7)
pesquera	18
port	3
varador	3
total:	26

* les variants entre parèntesis es troben incloses en la xifra total.

ANÈCDOTES I ETIMOLOGIA POPULAR

Formentera, tot i ser una illa petita, palesa en la toponímia no sols una gran riquesa lingüística, sinó també la imaginació i les vivències dels seus habitants. Per això hem fet una selecció d'anècdotes sobre topònims i de les diferents etimologies populars que hem rebut dels nostres informadors formenterencs. El contingut d'aquest escrit, només recull la font oral, és a dir, allò que ens digueren els informadors de l'estudi toponímic. Els números entre parèntesis remeten als informadors.

— *s'Aigua den Xomeu Petit*: ANEC. : El terreny on hi ha la font era d'en Xomeu Petit i havia fet un pouet just devora la mar, sempre anava a beure allí (35, 37).

— *ses Alfabietes*: són dos cocons a la roca. ETIM. POP.: Són dos clots dins la roca. No es beuen s'aigua. Les alfàbies són unes peces antigues que usaven per tenir la roba en remull per rentar, i allò com que són dos basses fondes, prop una de l'altra li posaren aquest nom (4,8,22).

— *s'Almadrava*: uns valencians varen foradar la base de la torre des Pi des Català, vivien dins la torre, *reds* molts grosses, xarxa de qualsevol manera, però la punxa ja és xarxa bona, li passen un cel i tanquen per baix, tingueren un fracàs. Davant la Savina (a mestral: punta Palmera) n'hi havia una altra, d'almadrava. Tenien una xarxa molt grossa que parava molt de peix. Els formenterers no la podien tenir perquè no tenien un duro (8,30).

— *s'amarador des Llinc*: és una bassa on s'amarava el llinc. Hi ha uns forats a la pedra perquè hi feien moles per als molinets manuals de moldre sal, sèmola…/ Hi ha una bassa que comunica amb la mar, però no gaire, allí amaraven el llinc i després el filaven per fer roba de drap, el teixien a sa botiga, i feien els abrigalls (6,7,37).

— *es ametllers d'en Simonet* són dos ametllers que estan a un replà enmig del tallserrat (6,7).

— *sa barda de ses Barraques*: ETIM. POP.: es diu així perquè hi ha uns pins que tenen les branques molt baixes i formaven unes barraques i no hi passava l'aigua si plovia./ Va dels Salobres fins a la torre des Cap. Eren un pins prou grossos que tenien ses branques en terra i feien unes barraques que ploguent i tot s'aigua no passava gaire (12).

— *sa Barqueta des Serverar:* roca en forma de barca a ran de la costa, té forma de proa. Serverar. És un nom de planta.(6,7). / És un penyal que està una miqueta endins de la mar, molt poquet, que té la forma d'una barca, està just davant des torrent des Serverar, s'aigua s'hi aboca just per vora (37).

— *sa Barrera*: 15 m d'altura, 2 m de pas difícil ETIM. POP.: es diu així perquè et barra el pas de forma natural (6,7).

— *ses Bassetes*: ETIM. POP.: dalt del tallserrat es formen un cocons dins la roca viva i quan plou s'omplen. Aguanten plenes molt de temps (6,7).

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 159

— *es Bitzarrot:* penya, cavall dins la mar, pesquen amb canya.(6,7). /És una seca molt perillosa, és una punta de penya que de dalt té poca amplària i quan la mar està calma no es veu i si hi passa una barca s'hi enganxa. Hi ha una senya de pescadors: que és porta sa llum des *faro* per damunt sa punta de sa Ruda, talment enfilada just t'afiques damunt es Bitzarrot, i allí foradaries una barca dins es penyal. És una roca submergida que està a uns 25 o 30 metros, o *quisà* 50, lluny d'en terra (37).

— *na Blanca (des Ferrer)*: És una figuera; es diu així perquè fa figues de la casta bordissol blanca (27).

— *sa Botiga*: hi feien roba i teixien l'abrigall (capa de roba molt gruixada). Els seus pares ja no ho conegueren/. Feien roba per fer camies i calçons. Jo ho he conegut en sa paret, encara, moltes d'estaques, allí havien fet roba a sa casa aquesta. La gent vella per l'entorn tenia un abrigall; allò era molt gord i estret i quan havien de planxar roba posaven un abrigall damunt una taula i sa roba i planxaven dalt s'abrigall (11,12).

— *es Brolls*: brollen a sa vora de s'estany, hi havia un brollador natural; ara ha desaparegut (16).

— *es caló des Ram*: he sentit a dir que allí hi desembarcaven ram d'aquell beneït, palmes d'aqueixes pes dia del Ram (37).

— *es camí del Rei/ es camí del Pla del Rei*: parteix de Sant Francesc, va per la casa vella des Pla i per la tanca de Can Andreuet on es perd i apareix després a 5 m darrera de la casa de n'Andreuet i s'uneix amb la carretera; ha desaparegut a bocins (16,23).

— *es camí vell des Cap*: perdut entre Can Damià des Trull i Can Joanet Morna, i sortia passat Can Ramon, més a ponent davant Can Xico d'en Plater. S'atura a Can Vicent Riera, no arriba a la mar (16,23).

— *Can Eduardo Paciències*: les paciències són unes galletes petites dolces (16,23).

— *Cas Manyà Vell:* el manyà és una persona que calafatava barques. ANEC.: són d'origen àrab, se'ls nota a la fesomia i en la lentitud.

— *Can Rempuixa:* un rempuixa és un home que feia algun ofici.

— *Can Riera des Balcó:* casa que té balcó; la majoria de cases no en tenen.

— *Ca na Xima:* és la casa més antiga de ses Bardetes.

— *Ca ses Xiquetes:* cases molt velles en ruïnes.(Francisquetes).

— *es Caramull*: és el més alt després del puig Guillem, els pastors feren una torre per veure el bestiar./ Després del puig Guillem és l'altre més gros del cap de Barbaria, l'altre més alt és aquest que marca 97,6 m.(12,28).

— *es carrer de s'Alegria*: camí. ETIM. POP.: —En temps molt antic en aquest camí, li digueren es Carrer, hi havia moltes al·lotes i es jòvens venien a festejar-les i com que allí on hi ha joventut hi ha alegria, ells mateixos li calaren carrer de s'Alegria. Els jòvens posaren el nom perquè hi havia moltes al·lotes, hi anaven a festejar—. Hi ha una canta que diu : «Es carrer de s'Alegria vení des devertiment…»(29).

— *es cavall:* Pesquera amb canya ETIM. POP.: roca que té forma de cavall (6,7).

— *es cavall de Ponent*: És una seca que hi ha dins la mar (la seca és un escull a flor d'aigua)(6). / El cavall és una punta baixa, és un tros que fa una mica enfora de la mar i està aferrat en terra (no és una seca o un escull perquè està aferrat en terra) (35).

— *sa cisterna d'Allà Dins*: hi abeurava el bestiar de Can Moliner (13,18).

— *es clot d'Argila*: n'hi ha d'escampats per tota la Mola. Hi treien argila.(6,7).

— *es Cocó*: quasi sempre té aigua embassada, on beu el bestiar salvatge que tenen dins sa tanca d'Allà Dins (13,18).

— *es Copinar*: El que em diu tothom és que hi havia tones i més tones de copines que ara no tenen. Arriba fins al caló des Mort (37).

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 160

— *es cordó des Maquets*: s'enduien les pedres per a la picada del brumejar.(35). /Es diu així perquè hi ha un lloc que no hi ha cap pedra, i anaven a pescar i, clar, se n'havien de portar una pedra per fer sa picada, perquè si no la portaven per fer sa picada des brumeig amb sardines, i com que les deixaven una pedra aquí, una allà li devien dir això. A ran d'aigua davall es serrat hi ha uns cordons, com una repisa.

— *sa costa des Bou*: ETIM. POP.: Jo no ho he vist mai, no ho he sabut veure mai, però diuen que en sa penya hi ha un os de bou, n'hi ha que l'han vist i diuen que hi ha un os de bou (14).

— *sa cova de Cala Codolar*: els pescadors quedaven a dormir per continuar la feina (posar palangres…). Està situada 6 metres sobre la mar, la porta està paredada (6-7).

— *sa cova des Cauet:* ve de cau, la gent s'hi amagava./ Endret hi ha un cau, que es conills s'hi amaguen per això pot ser que li diguin sa cova des Cauet (11).

— *sa cova d'en Cavaller:* és molt fonda, està situada quasi tocant l'aigua. ANEC.: Un home s'hi va perdre tres dies). (6,7).

— *sa cova Foradada*: Hi té dos forats; hi ha una boca més dins la terra que comunica amb altra boca de la mar. Un forat a dalt i a les penyes hi ha la porta (13,14,18).

— *sa cova des Fum* ETIM. POP.: les parets estan molt negres no pel fum, sinó, segurament, per un fonc que es forma amb la humitat. Possible jaciment arqueològic. Té molt bona visibilitat i una elevada temperatura, bona per viure (6,7).

— *ses coves Grosses*: Tenen els escarnidors: forat que es comunica amb les coves Grosses. (S*'escarnidor de Llebeig* 10-12 m., *s'escarnidor de Llevant* 5 m.). (6,7).

— *sa cova des Llisos*: situada tocant la mar, hi entren les barques i anaven a esmorzar (6,7).

— *sa cova de sa Mà Peluda* ETIM. POP.: petita cova on es feia contraban, feien por a la gent amb una mà peluda perquè no hi anassin (6,7).

— *sa cova Mala*: és mala d'arribar des dalt, per baix de la mar s'hi arriba bé (6,7).

— *sa cova de ses Mamelles* ETIM. POP.: es diu així per les estalactites que hi ha (6,7).

— *sa cova des Morts*: cova d'enterrament antic (37).

— *sa cova des Pedragullo*: pedra petita, grava més gruixada, s'emprava per construir (19).

— *sa cova de la Plaerança* Hi feien balls, en els pous i forns s'acostumava a ballar, també dins les coves dalt (6,7).

— *sa cova de sa Por*: S'hi feia contraban, s'hi sentien coses rares i se n'hi veien. Situada davall es Palmer.(6) Era lògic perquè hi havia contraban, allí s'hi veien coses rares sempre, si hi anaves a la nit es sentien tocs de corn, feien llums, i es que no ho sabia tenia por (35).

— *sa cova des Puntal*: ETIM. POP.: es diu així perquè des de la mar amb una barca, es duia un puntal (branca) amb espurgons (bocins de branqueta que hi queden i fan d'escalons) per pujar-hi (37).

— *sa cova de Sant Val·lero*: cova que va molt endins, té una bassa d'aigua dolça, entren amb una cordella per no perdre's (29).

— *sa cova des Senyar/sa cova de ses Ovelles*: ETIM. POP.: hi duien a marcar el bestiar (13,18).

— *sa cova de sa Solsera*: el nom prové d'una planta que creix prop de la mar.

— *sa cova des Tabac*: 82486 (punta Prima) amagatall de contraban. ANEC: hi ha un secret des tabac. Dins la mateixa cova hi havia un forat que enfondiren i allí amagaven el tabac que venia de la part d'Àfrica en barques (17).

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 161

— *sa cova des Tambons*: tambors, amb dues pedres peguen i fan soroll (19).

— *sa cova des Vellmarí*: feia un replà on dormia el vellmarí. —En Pere Gallet diu que pensa que una volta en va veure un quan pescava amb una barca a la punta de l'Anguila, es va presentar com un cap de torn i va desaparèixer, tenen es cap com un bou (29).

— *ses coves Negres*: (Joan de sa Punta) Són unes coves petites. ANEC.: es coneix que un temps feren monedes falses, perquè si un va a gratar encara es troben bocinets de metall (17).

— *s'Eixancada*: cordó on hi ha una penya, a cara d'aigua. El cordó està partit i han de fer una passa llarga, una eixancada per passar (6,7).

— *s'embarcador d'en Corda*: Allí havien fet pedres mareses per fer cases i les embarcaven per aquí, està entre es racó des Caragol i es racó de ses Xiquetes (11).

— *s'Empenyalador*: s'hi empenyalaven les cabres d'en Joan Andreuet (29).

— *s'Església* ETIM. POP.: recorda la forma d'una església. És una cova a ran de mar es pot entrar amb la barca. Era una cova de virots.

— *s'Esglesieta*: Hi ha una cova que té la forma de la porta d'una església.

— *s'Estufador:* Hi ha una cova rompuda i quan la mar pega fa un estuf que és un esquitx molt gros. Hi ha avaradors (6,7). Hi havia una cova i quan hi havia una miqueta de mar pegava dins sa cova i feia un estuf (un estuf és un colp de mar que pega en terra i fa un esquitx molt gros). Uns que ara són per baix de la Mola varen fotre una coetada i ara la cova no hi és, queden uns penyals de quan varen rompre sa cova. Aquí hi ha 4 o 5 barques i un camí (35).

— *ses Feixes*: tros de terra limitat per una solana (6,7).

— *sa figuera de ses Clotades*: té 17 m de banda a banda (classe de figa martinenca).

— *es forn d'en Carlos*: l'ha conegut quan hi feien calç (13,18).

— *es forn de calç d'en Rita*: a la Mola hi ha uns 18 o 19 forns, tots tenen nom. Aquesta informació l'ha donada en Vicent Rafel que diu que els ha comptat amb un amic (6,7).

— *es forn de calç de Can Rita Petit*: s'hi feien 300/400 quintars de calç (6).

— *s'illa de s'Aigua Dolça*r: aigu sal maia = aigua salobrosa (15,16).

— *s'illa des Fonoll Marí / s'illa de sa Parre*ra: hi posaven el peix a secar peat a una parra (17).

— *es Mal Pas* ETIM. POP.: ple de mates, arrels, torrentons, fa mal passar (6,7).

— *es molí des Coronel*: per treure aigua, fet per un militar anglès (1).

— *es molí d'en Simon*: ruïnes, només queda la mota (fonament). ANEC: Quan en Pere Gallet anava a escola encara pujaven per les aspes des molí, ja que no ho havien desfet del tot, l'amo d'enfadat va tombar el molí i va fer parets perquè els al·lots no es matassin. El molí es va llevar durant la Guerra Civil, ara només queden les oliveres (29).

— *es molí d'en Teuet*: és el primer que feren. Abans molien amb un animal i feien rodar unes pedres. Quatre cases que hi havia aquí muntaven aquesta torre… També hi molien amb unes pedres més petites. La gent es va pensar que això era un negoci i muntaren molts de molins, però la realitat va ser una altra i d'aquí la dita:

«pescador de canya i molí de vent
no necessita notari per fer testament.»

Va començar a rodar el 1760 i l'aturaren el 1967. Vicent Teuet i el seu pare foren els darrers (24).

— *es molí Vell / es molí vell de la Mola*: (1778) molí restaurat, amb antenes, portal amb llinda de fusta i cintell amb síquia picada en terra. Hi duu el camí des Torrent Fondo.

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 162

— *sa mota d'en Pere Miquel*: mota és un cingle petit. ANEC.: hi va caure en Pere Miquel que anava a cercar ous de gallina, hi ha una creu a la roca (n'hi ha molts pocs que haguessin abaixat). Lloc molt petit al tallserrat que s'hi pot estar, forma un replà un escaló. Ha desaparegut, amb una maregassa se'n va anar a baix (16,40).

— *es nas des Cap*: ETIM. POP.: a dalt fa la silueta d'un nas, vist des de la mar (29).

— *es Palleret*: ETIM. POP.: penyal que té forma de paller (6,7).

— *es Palmer*: el palmeret és una planta que fa una fulleta petita, aquí n'hi havia (6,7).

— *ses pedres des Porxos*: anaven a virotar el temps de la fam, hi han crescut savines (29).

— *sa pedra Mabre*: pescar peix mabre (14).

— *sa pedra de Tots es Sons*: està situada al racó de sa Llenya, dalt les penyes./ Aquella pedra fa molts de sons, la piques per aquí fa un so, per aquí un altre, per aquí un altre,… cada bocinet canvia de so (1).

— *es penyal des Corbs Marins*: (un penyal és un tros de roca, com a desferrat dins la mar o defora) escull, illeta (6-7).

— *es penyal Desferrat*: els vells deien que abans amb una passa hi anaven damunt, però a poc a poc se'n va, ara està a uns 5 metres (6,7).

— *es penyal de la Gavina:* roca caiguda que ressalta molt, sempre hi ha gavines) (6,7).

— *sa pesquera d'en Rita*: es jai Rita hi pescava (37).

— *es pi des Català* ETIM. POP.: es va penjar un home (4,21).

— *es pi de s'Era d'en Mestre*: és un pi molt alt, el bestiar hi prenia l'ombra (29).

— *es pi des Pilot*: és un nom d'ocell, ja no hi ha el pi, zona de sitges. /El pilot és un pardal, era un pi molt gros (12).

— *es Picatxo*: a punta Prima. A la mar a devora es Picatxo hi ha una forat, encara està buit, amagaven es tabac de contraban. No està aferrat, però forma un picatxo, una roca en punta, però està a dins la mar (17).

— *es picatxo des Racó de s'Alga*: és una roca situada dins la mar, com un Vedrà petit. És a devora la mar, es pot passar amb una barca de 25 pams (29).

— *es picatxo d'en Toni Sord*: en aquests cas és una pedra plana i anava a viure aquest home. Pere Gallet: En Toni Sord feia uns cèrcols de savina i se'ls penjava per tot, els remolcava i després se n'anava a dormir com un virot a damunt aquella pedra. Aquesta pedra estava dins la mar i havia de fer un salt molt molt gros d'en terra per tirar-s'hi damunt (29).

— *na Pilanet*: cova amb un pilar de pedra enmig.

— *es pont de s'Ase*: tenia dos pilars, actualment ha caigut (6,7).

— *es Pontal*: roques amb forma de pont. ANEC.: s'hi amagava un llaüt durant la guerra quan el perseguien (6,7).

— *ses Potades del Diable:* són uns cocons marcats dins la roca viva, miden devers 15 cm (20).

— *es pou d'en Jeroni*: ANEC: hi anava gent del Cap i de Porto-saler per abeurar les cabres, ovelles, mules, fins i tot havien de fer coa per donar-los beure. A causa d'això dins la platja de Cala Saona no hi havia ni una herba perquè quan se n'anava una guarda n'arribava una altra i ja no hi sortia res (31).

— *es pou d'en Plater*: El pou és a dins la casa perquè aquesta es va fer després. Era un pou que estava administrat per una comissió de vesins (16,23).

— *sa punta de sa Palmera:* ETIM. POP.: es diu així perquè hi ha palmes (garballons) (6,7).

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 163

— *sa punta de sa Ruda*: situada dalt de les penyes, hi ha aquesta planta (6,7).

— *sa punta de ses Cibolles*: és una planta amb forma de ceba (13,18).

— *sa punta des Cocons de s'Or*: és una punta elevada de terra endins; un *barco* hi va embarrancar (6).

— *sa punta de sa Galera*: és una punta molt fina i d'una alçada no molt alta. ETIM. POP.: galera és un *bitxo* petit allargat amb moltes de cames, un cent cames (16).

— *sa punta de sa Fragata*: Diuen que antigament va envestir una fragata, un barco de vela que era tipus fragata, carregada de blat (35,37).

— *es Quintalar*: Baix d'una penya serrada hi ha moltes pedres grosses. Un quintar li diem aquí en es macs grossos, a ses pedres grosses (15).

— *es racó de sa Bonança*: ETIM. POP. quan hi ha molta mar allà està molt calma.

— *es racó de sa Cova des Puntal*: per treure virots agafaven un pi, una perxa llarga bastant seguida i li anaven posant estelles així, l'*apoiave*n damunt un penyal cap a sa cova, feien com una escala i llavors quan eren dalt de tot, perquè no hi havia cap pi prou llarg, tiraven una pedra amb una corda, una volta i una altra, fins que s'enganxava darrera un norai que hi havia i llavors per aquella corda escalaven (37).

— *es racó des Fornet*: restes de fer-hi foc. Hi havia un forn de pedra, es coneix que s'havia fet foc (17).

— *es racó de sa Llenya*: ETIM. POP.: els moros foren expulsats «a llenya». Aquest nom ve de quan feren fogir els últims moros quan vengueren els catalans, els conquistadors, els feren embarcar per aquí i es veu que els fotien palos i per això derivava de llenya (19).

— *es racó des Papers*: li diuen perquè allí surt tota classe de merderia, papers i vernis, es veu que ses corrents tiren molt aquí dins i duen sa porqueria (35).

— *es racó de s'Ullal:* ETIM. POP.: hi havia una font d'aigua dolça, els pescadors anaven a beure. (Ullal: ull d'aigua). Hi anaven a cercar aigua amb un gerro.

— *es racó des Vellmarí* : hi dormia un vellmarí (29).

— *es ras des Forn d'en Carlos*: el ras és un pla sense bosc (13,18).

— *ses reganes de Cala Llenya* són petites entrades, la mar hi duia molta de llenya) (20).

— *sa regana de s'Aigua Dolça* és un cocó; si grataves amb la mà sortia aigua dolça i es podia beure) (6,7).

— *sa rota des Còdols*: roca, no cultivable (únic genèric amb la paraula rota) (6,36).

— *sa serra d'en Morna* (16,23). Es feia carbó vegetal a sitges. Jaume Roig de la Mola va ser el darrer que hi féu carbó. Joan Botigues de la Mola, en un any va treure 350 quintars (40 quilos) de carbó. També es tallaven els arbres per llenya i per fer estalons (pal vertical) i perxes (pal horitzontal) per a les figueres.

— *es serrat de sa Torre* ANEC.: A l'any 1992 hi va caure una turista perquè es va enganxar el tacó a una creca (forat a la roca). En Joan Andreuet a més ens diu que és molt perillós acostar-se als tallserrats perquè «ses penyes llamen», t'estiren i caus (13,18).

— *es Serverar*: li diuen així perquè hi havia molt de server que es menjava a les cases, també hi duien el bestiar a pasturar. Abans, era un matollar de serveres. Ara són tanques d'oliveres (37).

— *sa Talaia* (152,90 m. és un mirador natural). És de quan venien els moros que feien barques de sobres d'àrbrens, és igual que les torres aqueixes que hi ha per sa costa, sa torre de la Gavina, sa torre des Cap de Barbaria. Feien guàrdia i els tiraven pedres perquè no entrassin i per això li diuen sa Talaia (1).

— *sa tanca des Palacis*; ETIM. POP.: Hi ha unes ruïnes que diuen eren del *palaci* del rei (13,18).

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 164

— *sa Tanqueta*: paret que parteix de la paret de la tanca d'Allà Dins. Tanca entre paret que amorra i tallserrats, per evitar el pas al bestiar, que passava a les penyes molt fàcilment, per la paret inicial. Feren paret i s'apuntaren al tallserrat i així el bestiar no podia passar (1).

— *es Taulells*: és a una vintena de metros prop des torrent de ses Mates, hi ha unes lloses, just a ran de terra, apareix una aquí, s'altra aquí; n'hi ha 6 o 7 (35).

— *es tirador de sa Madera*: Lloc concret del tallserrat d'un 20 m d'altura. Hi tiraven soques de pins dalt a baix i els carregava un vaixell (6,7).

— *sa torre des Pi des Català*: ETIM. POP.: un es va penjar a un pi. ANEC: a dins la torre hi vivien els valencians. Aquests varen foradar la torre i li feren una porta per baix per poder-hi viure, les parets eren prou grosses d'uns tres metres d'espessor, a dins just els quedava un triangulet. Les altres torres que hi ha no tenen porta. Els valencians es queixaven perquè deien que els havien enganyat. Ells havien vingut a pescar i els feien rompre pedra. Arrencaven la pedra ajudats per gent de Formentera i la traginaven en carro per fer s'almadrava (4,21).

— *es Torrió*: edificació militar, és com una torre, hi havia l'únic telèfon de Formentera. / Hi ha tres torrions... són tres punts per marcar, per saber si és que s'illa se'n va per avall o què, amb aqueixos tres punts es veu si hi ha moviment d'altura. Els degueren fer en sa guerra (27,29).

— *es torrent de sa Falzia*: ETIM. POP.: es diu així perquè hi ha aquesta planta per les penyes (13,18).

— *es torrent des Foc*: ETIM. POP.: es diu així perquè té una penya molt vermella (6,7).

— *es torrent des Gat* ETIM. POP.: *gat* fa referència a l'animal, a unes roques es veu el cap; no obstant això, a l'animal domèstic li diuen *moix* (1).

— *es torrentó Blanc*: està molt escurat i fa blancor des de la mar (37).

— *es torrentó des Tabac*: hi havien sembrat tabac per dins les penyes a llocs amagats perquè hi estava prohibit.

— *ses Tres Crestes*: roca que té la forma d'una cresta de gall (14,29).

— *s'Ullal* (clot fondo dins la mar) clot dins la mar, quan només hi ha un pam d'aigua de sobte hi trobes un forat (6,7).

— *es Xilladors*: La mar moguda hi treu aigua, forat de 1,5 m per on hi surt aigua i aire amb molta força i xiula (6). / A s'illot del Plom hi ha es Xilladors, és una cova que té un forat dalt i quan té un colp de mar allò fot una xillada, per amunt, si hi ha molta mar fa *al menos* 5 o 6 metros amunt (35).

INFORMADORS DE FORMENTERA

1. Lluís CASTELLÓ CASTELLÓ, Lluís de na Pepa, nat el 21 d'octubre de 1931.
2. Joan CASTELLÓ, Joan de Can Pep Teuet Ric.
3. Joan CASTELLÓ MAIANS, Joan d'en Ros, nat el 4 de març de 1915.
4. Maria CASTELLÓ MARÍ, Maria d'en Martí de Miquel Martí, nada el 6 de juny de 1917.
5. Vicent CASTELLÓ RIERA, de can Vicent Castelló, nat el 1923.
6. Santiago COSTA, de Ca na Bet, nat el 10 de febrer de 1952.
7. Miquel COSTA, de Ca na Bet, nat el 17 de novembre de 1945.
8. Constantí COSTA MARÍ, de Cas Batlet, nat 1918.

XI.3. Pilar López 09.07.07 10:37 Página 165

9. Francesca ESCANDELL SERRA, de Can Pep Bosc, nada el 1922.
10. Esperança FERRER CARDONA, Esperança d'en Vicent des Molí, nada el 9 d'octubre de 1920.
11. Francesc FERRER CASTELLÓ, Xico d'en Teueta, nat el 24 de gener de 1930.
12. Bartomeu FERRER FERRER, Xomeu Andreuet, nat el 16 de setembre de 1940.
13. Emília FERRER FERRER, de Can Joan Andreuet, nada el 5 d'abril de 1918.
14. Vicent FERRER FERRER, Vicent Andreuet, nat el 1927.
15. Bartomeu FERRER JOAN, en Xomeu de sa Punta, nat el 1925.
16. Jaume FERRER MARÍ, Jaume de n'Andreu, nat el 10 de febrer de 1923.
17. Joan FERRER MARÍ, Joan de sa Punta, nat el 1 de maig de 1913.
18 Joan FERRER SERRA, Joan Andreuet, nat el 27 de gener de 1914.
19. Florenci FERRER VERDERA, Florencio de n'Andreuet, nat el 10 d'agost de 1945.
20. Vicent JOAN CARDONA, Vicent Campanitx, nat el 1925.
21. Josep JOAN COLOMAR, Pep Batlet, nat el 1932.
22. Martí JOAN IERN, Martí d'en Miquel Martí, nat el 5 de juliol de 1914.
23. Catalina JOAN MAIANS, Catalina d'en Jaume de n'Andreu, nada el 2 d'agost de 1927.
24. Vicent MAIANS MARÍ, Vicent Teuet o des Molí, nat el 27 de desembre de 1916.
25. Bartomeu MAIANS SERRA, Xomeu des Ca Marí, nat el 1928.
26. Josep MARÍ MARÍ, en Pep d'en Toni Forn, nat el 1926.
27. Joan PORTES MARÍ, en Joan Portes, nat el 1934.
28. Vicent RIERA SERRA, can Vicent Riera des Mal Pas, nat el 1938.
29. Pere SERRA COLOMAR, Pere Gallet, nat el 26 d'abril de 1928.
30. Josep SERRA FERRER, de Can Serrilla, nat el 1930.
31. Manuel SERRA FERRER, Manuel d'en Joan d'en Corda, nat el 15 de març de 1953.
32. Vicent SERRA FERRER, de Can Blai Sala, nat el 1953.
33. Josep SERRA JOAN, Pep d'en Mariano d'en Corda, nat el 1903.
34. Isidor TORRES CARDONA, de Can Vicent Coves, nat el 1951.
35. Bartomeu TUR ESCANDELL, Xomeu d'en Carlos, nat el 15 de novembre de 1928.
36. Jaume TUR ESCANDELL, Jaume d'en Carlos, nat el 1927.
37. Joan TUR ESCANDELL, Joan d'en Carlos, nat el 1926
38. Vicent TUR ESCANDELL, Vicent d'en Carlos, nat el 1921.
39. Josep TUR SERRA, Pep Jeroni des Racó, nat el 1924.
40. Francesc VERDERA JOAN, Xico Mateu, nat el 1916.
41. Francesc VERDERA TUR, Xico Mateu, nat el 1931.

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 167

TOPONÍMIA URBANA DE LA CIUTAT DE MALLORCA (SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV)*

Maria Barceló Crespí

XI Jornada d'Onomàstica i Toponímia. Santa Maria del Camí, 1996

S'ha dit que els carrers són l'ànima i el reflex de la manera de sentir d'una vila o d'una ciutat. Almenys a l'època medieval, presentaven com a aspecte essencial ser l'element bàsic del paisatge urbà i al mateix temps marc de vida.[1]

Per a la Ciutat de Mallorca baixmedieval no obren relacions de noms de carrers o de places, a manera de repertori, com si obren les d'illetes. Coneixem els noms de carrers i places per documentació sovint indirecta i quasi sempre diversa i dispersa. Malgrat això, en un intent d'arreplegar una dada d'ací i una altra d'allà, es pot aconseguir una nòmina bastant completa del conjunt dels noms urbans.

EL LLIBRE DEL CENSAL DE 1480-82

Una font documental que aporta molts topònims, és, per exemple, la relació de censataris obligats a pagar un censal al Reial Patrimoni, el qual gravava sobre diferents béns urbans, sobretot cases, però també forns, botigues, corrals, obradors, etc. No es tracta d'una relació exhaustiva però sí bastant completa. De la mateixa manera s'hi mencionen béns rurals com són els horts, vinyes, molins així com censos o empriu a la utilització d'un canó d'aigua entre altres coses. Ací només ens referirem a la toponímia urbana. Es tracta del *Censal de dinés, pebra, cera, capons, galines e conills, forment e altres coses de la Ciutat e son terma del senyor Rey axí lo censal entich com lo censal trobat capbrevant admortitzacions perpetuals com de novells stabliments dels quals és levador en Pere Valls. 1480-1482*.[2] A l'hora d'indicar el lloc on es trobava la propietat gravada es recorria al nom del carrer encara que també hi havia altres maneres de reconèixer la situació, tot i que no fossin del tot precises. Per això, la nòmina dels noms de carrers era més aviat reduïda. Hi havia molts més carrers que els noms que poden aparèixer a la documentació.

---

* Aquest article reuneix les dues comunicacions següents: «Sobre toponímia urbana de la Ciutat de Mallorca (1480)». *X Jornada de Toponímia i Onomàstica. Inca*, 3 de desembre de 1994.

«Els noms de les places de la Ciutat de Mallorca (segle XV)». *XI Jornada de Toponímia i Onomàstica. Santa Maria del Camí*, 20 d'abril de 1996.

[1] Vegi's LEGUAY, J. P. *La rue au Moyen Age.* Rennes, 1984.

[2] ARM, RP 1.681.

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 168

Hem constatat que per identificar la ubicació d'un immoble, sobretot una casa, en el context urbà no sempre s'indicava mitjançant el nom del carrer o plaça on es trobava. Amb freqüència, s'expressava per la relació a algun edifici o indret pròxims, potser més coneguts, que servia com a un punt de referència imprescindible. Ara bé, totes les possibles variants constitueixen un interessant aplec de toponímia urbana.[3]

Aquest conjunt, provinent del llibre esmentat, es pot classificar de la següent manera per:

Forma directa

Carrers.

Generalment, prenia el nom d'alguna institució, gremi, edifici important o personatge destacat ja fos pel seu càrrec, poder econòmic o influència social.

Els noms directes enregistrats en aquest llibre són:

— carrer d'en Bartomeu Fuster
— carrer d'en Bisanya
— carrer d'en Burguet
— carrer d'en Cameró
— carrer d'en Laber
— carrer d'en Martí Pons
— carrer d'en Piris
— carrer d'en Ponç Feliu
— carrer d'en Sagrera, prop del mur
— carrer d'en Salvador Ferrer
— carrer d'en Sureda
— carrer d'en Vinyals *qui és entre lo camí de Berber e lo camí d'Inca*
— carrer de Barberà
— carrer de Bonaire
— carrer de l'Adoberia vella
— carrer de l'Argenteria
— carrer de la Calatrava
— carrer de la Fusteria
— carrer de la Gerreria
— carrer de la Mar, que va al moll
— carrer de la Mar, fora el portal d'en Segarra vers la Riera
— carrer de la Morera
— carrer de la Torre de l'Amor
— carrer de les Filoses
— carrer de les Torretes, davant l'escala de Sant Domingo
— carrer de mestre Fiol
— carrer de mícer Tomàs Armadans
— carrer de mossèn Pere Descatlar

[3] Encara que alguns noms s'han mantingut fins a l'actualitat o s'han recobrat en temps recents, no sempre resulta fàcil identificar els topònims del segle XV amb noms posteriors. En aquest sentit resulta d'obligada consulta l'obra de Zaforteza Musoles, malgrat que per a molts de casos no es remunti més enllà del segle XVI. ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico.* 5 vol. Palma, 1987-89.

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 169

— carrer de n'Adarró
— carrer de n'Origo Albergat (?)
— carrer de na Salada
— carrer de Pere Ses Mates
— carrer de Sant Antoni
— carrer de Sant Antoni de Pàdua
— carrer de Sant Bartomeu
— carrer de Sant Francesc
— carrer de Sant Jaume
— carrer de Sant Jordi
— carrer de Sant Miquel
— carrer de Santa Clara
— carrer de Santa Fe
— carrer de Tortosa
— carrer del Bordell
— carrer del Cuiram
— carrer del Forat
— carrer del Guix
— carrer del Molí de Vent
— carrer del Palmer
— carrer del Sant Esperit
— carrer del Senyal del Peix *eixint en el Socorrador*
— carrer del Sepulcre
— carrer del Sitjar
— carrer del Socorrador, prop l'església de Sant Antoni
— carrer del Vi
— carrer dels Angels
— carrer dels Caragols
— carrer dels Hostals de Sóller
— carrer dels Oms
— carrer dels Pellissers
— carrer dels Pintors
— carrer dels Sabaters
— carrer dels Saruagossins
— carrer Major, en la partida de Barcelona, *partint de la costa de Sant Miquell anant als Homs*
— carrer Nou
— costa d'en Brossa
— costa de la Monedaria, prop el Forn Cremat
— costa de n'Adarró, a la costa del castell de l'Almudaina
— costa del Forn Cremat

Carrerons.
— carreró contigu amb la murada de la Ciutat prop de la Porta Pintada
— carreró de na Pastenaga
— carreró del costat de la murada davant el Socorrador
— carreró del Sepulcre a la conqueta

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 170

— carreró dels Saragossins
— carreró prop de la murada *que mira al molí del vent*
— carreró prop del Bordell
— carreró que afronta amb la barbacana del mur de la Ciutat
— carreró que no passa
— carreró vers la Calatrava al cap baix de la murada

Travesses.
— travessa prop l'hostal del peix
— travessa que ix al bany d'en Granada
— travessa que va a la Mercè
— travessa que va al molí de vent
— travessa que va de Sant Antoni a la Mercè

Places.
— plaça contígua al llevador de la Porta Pintada
— plaça de la Ciutat
— plaça de les Cols, al costat de l'església de Santa Eulàlia
— plaça de Sant Antoni de Pàdua, que va al Socorrador
— plaça de Santa Eulàlia
— plaça del Pa
— plaça dels Negrins
— placeta davant el palau del Bisbe contigua a un verger
— placeta davant el portal de la carnisseria d'avall

Forma indirecta

Prop d'algun edifici o indret prou conegut.
— prop de l'Almudaina
— prop de l'escrivania d'en Pere Clara
— prop de la partida de Barcelona
— prop de la plaça de Santa Creu
— prop de la Portella
— prop de la Quartera
— prop de les Torres
— prop de Sant Bartomeu
— prop de Sant Nicolau
— prop de Santa Creu
— prop de Santa Fe
— prop del carrer de Sant Antoni de Pàdua, en la illa d'en Castanya
— prop del monestir de Santa Magdalena
— prop del mur
— prop del pes de la farina
— prop del portal d'en Segarra
— prop del portal de Santa Catalina
— prop del Sepulcre
— prop del Sitjar
— prop el forn Cremat

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 171

— prop el monestir de la Terça Regla
— prop el monestir del Carme
— prop el pes de la Palla
— prop el poador de na Xona
— prop el Senyal del Peix
— prop el Socorrador
— prop l'església del Carme
— prop l'església del Sant Esperit
— prop la capella de Sant Feliu
— prop la carnisseria d'amunt
— prop la cort del Consolat
— prop la font del Sepulcre
— prop la llotja de Sant Feliu
— prop la llotja dels genovesos
— prop la Monedaria
— prop la Monedaria vella
— prop la *payeria*
— prop la porta Pintada
— prop la volta d'en Valero
— prop Sant Jaume
— prop Sant Miquel
— prop Sant Miquel, en l'illa d'en Duran

En un indret concret de la Ciutat, de vegades coincidint amb un barri.
— a l'Escudelleria
— a la Botaria
— a la costa de la Monedaria, prop lo forn Cremat
— a la costa de mossèn Adarró
— a la costa del forn Cremat
— a la costa dels sabaters
— a la Gerreria
— a la Monedaria
— a la partida de Barcelona
— a la *Payeria*
— a la Pescateria
— a la porta del Call
— a la Quartera
— a la volta d'en Valero, en el carrer de la Mar
— a la volta del Mercadal
— a les Torretes, davant l'escala de Sant Domingo
— a Sant Antoni de Vianes
— al Callet
— al cantó, devers Sant Antoni
— al costat de la font de Sant Antoni dels porcs
— al costat de les parets de l'hort del Carme
— al mercat del fil
— al pes de la Palla, al front de la plaça

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 172

— al Sepulcre, vora la font
— als *lats* de l'església de Santa Eulàlia, davant l'obrador d'en Macià Costa, barber
— en el bordell antic

Davant un edifici concret de la Ciutat.
— davant el pes de la Palla
— davant l'església de Santa Creu, *en vers lo mur*
— davant la Cort dels Cònsols
— davant la llonja nova
— davant la portella de Sant Miquel
— davant Sant Jaume
— davant Sant Nicolau nou
— davant Santa Eulàlia
— davant Santa Margalida *per lo qual se va al bordell*

Davant la casa d'algú que se suposa ben conegut.
— davant l'alberg d'en Montpaó, notari
— davant l'alberg d'en Tarragona

En una illeta però indicant, potser, una altra casa com a referència o no.
— a la illa d'en Berenguer Descamps
— a la illa d'en Cavall
— a la illa de Guillem Ramon, davant l'hort del senyor Rei
— a la illa de la Glorieta
— a la illa de n'Arnau d'Espanya
— a la illa de Sant Nicolau vell
— a la illeta prop l'alberg qui fou d'en Pere Tornamira

En una determinada parròquia però donant algun detall de precisió toponímica.
— a la parròquia de Sant Jaume, *a les spatles de la Riera*
— a la parròquia de Sant Jaume, a la illa d'en Güells
— a la parròquia de Sant Jaume, a la illa d'en Miquel Bennàsser, prop la font del Sepulcre
— a la parròquia de Sant Jaume, prop la plaça de n'Antoni Tornamira
— a la parròquia de Sant Miquel, davant la síquia prop de Sant Antoni de Viana
— a la parròquia de Sant Miquel, *detràs la església de Senct Anthoni de Vianes*
— a la parròquia de Sant Miquel, en el carrer Major
— a la parròquia de Sant Nicolau, en el carrer de la Morera, prop la llonja dels genovesos
— a la parròquia de Sant Nicolau, prop la llonja dels genovesos
— a la parròquia de Santa Clara, en el carrer dit Senyal del Peix, en el Socorrador
— a la parròquia de Santa Creu
— a la parròquia de Santa Creu, davant el porxo de la dita església
— a la parròquia de Santa Creu, en el carrer de les Filoses
— a la parròquia de Santa Eulàlia, darrera el forn del Temple
— a la parròquia de Santa Eulàlia, en el carrer de mossèn Pere Descatlar
— a la parròquia de Santa Eulàlia, en el carrer dels Lluquets davant Sant Francesc
— a la parròquia de Santa Eulàlia, en el lloc de la Calatrava

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 173

Prop d'una altra casa que es pren com a referència.
— prop de l'alberg d'en Bernat Sagranada
— prop de l'alberg d'en Valentí

Darrera de.
— darrera l'hort del Carme *vers la partida de Barcelona*

Altres noms

Els noms els trobam a les fonts documentals més diverses i amb caràcter dispers.[4] Sobretot són els nombrosos protocols notarials, conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca, els que aporten més dades, en especial a l'hora de delimitar confrontants d'un immoble. Als carrers i places se'ls pot denominar amb un o més noms a la vegada, fins al punt de provocar certa confusió per no haver-hi una delimitació clara entre els diferents espais viaris i, és clar, una manca de retolació que els fixaria: així, plaça del Temple o del Pes de la Palla al mateix temps.

Els noms referits a persones poden canviar en poc temps, mentre que els relacionats amb alguna institució, de l'ordre que sigui, són més permanents. N'hi ha que s'esmenten amb formes distintes però, sens dubte, identifiquen el mateix indret. És a dir, als documents pot aparèixer sota la forma de carrer o carreró, com si fossin sinònims. Alguns noms no enregistrats en el llibre del *Censal* anterior, o alguna variant, i que hem pogut arreplegar per a la segona meitat del segle XV, a manera de complement de la nòmina, són:

Noms de carrers, carrerons, costes i travesses:
— carrer d'en Ballester o travessa d'en Ballester, prop del Mercadal
— carrer d'en Banyeres
— carrer d'en Besers
— carrer d'en Canet, prop de la Carnisseria d'avall
— carrer d'en Falibrell
— carrer d'en Pujols
— carrer d'en Tornamira
— carrer de l'Escudellaria
— carrer de l'església del Call
— carrer de l'hospital, abans de Santa Magdalena
— carrer de la Bossaria
— carrer de la costa d'en Bennàssar
— carrer de la costa d'en Brossa
— carrer de la costa de Sant Domingo
— carrer de la costa de Sant Miquel
— carrer de la davallada de Sant Domingo
— carrer de la gerreria d'en Granada
— carrer de la gerreria d'en Prunes
— carrer de la Mercè

[4] Per aquest motiu hem prescindit d'indicar la procedència documental perquè són moltes les repeticions i per evitar una excessiva càrrega de notes.

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 174

— carrer de la Murada
— carrer de la Partida de Barcelona
— carrer de la plaça de Santa Clara
— carrer de la Porta Pintada
— carrer de la Portella
— carrer de la Sabataria vella
— carrer de la Sinagoga
— carrer de la Tapineria
— carrer de la Taverna Nova
— carrer de la Terça Regla
— carrer de les Estores
— carrer de les gerreries
— carrer de les Torres
— carrer de mossèn Bach
— carrer de mossèn Capó
— carrer de mossèn Pere Catlar, abans del Sol
— carrer de mossèn Umbert. darrera Sant Francesc
— carrer de n'Amades
— carrer de Sant Joan de la mar
— carrer de Sant Llorenç
— carrer de Sant Salvador o de la Taverna Nova
— carrer de Sant Silvestre i Santa Coloma
— carrer de Santa Coloma
— carrer del bany d'en Granada
— carrer del bany d'en Renovard
— carrer del call dels jueus a la portella d'en Fusser
— carrer del call *olim judeorum*
— carrer del callet
— carrer del Fornet, *in vico* de la Torre de l'Amor
— carrer del forn d'en Candeler
— carrer del forn de vidre
— carrer del Port Fangós
— carrer del Temple
— carrer del Vent
— carrer del Vidre
— carrer dels Bunyols, prop de la pescataria
— carrer dels corders de la Calatrava
— carrer dels hostals, abans del Sortidor
— carrer dels Mariners
— carrer dels Mercaders
— carrer dels Proençals
— carrer dels Remolars
— carrer Major de Sant Antoni
— carrer Major de Sant Joan de la Mar
— carrer Major que va de Sant Miquel a Santa Margalida
— carrer Major, davant la síquia de la Ciutat
— carrer major públic del palau del rei

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 175

— carrer *qui non transit ab antiquo nuncupato* de Calafiguera, prop de les drassanes
— carreró d'en Salleres *qui non transit*
— carreró de na Rabau, prop de Santa Fe
— carreró dels Lluquets, davant Sant Francesc
— carreró des de la Calatrava al cap baix de la murada
— costa de la Seu
— costa de mossèn Febrer
— costa de Sant Miquel
— travessa que va de Sant Antoni a la Mercè

Noms de places.
— plaça del Temple
— plaça d'en Martorell, notari
— plaça d'en Monçó
— plaça d'Es Born
— plaça davant el portal de Santa Fe
— plaça davant la Seu
— plaça de l'Abeurador
— plaça de l'Escudelleria vella
— plaça de l'església de la Mercè
— plaça de la Carnisseria davall
— plaça de la Cort
— plaça de la Pedrera
— plaça de les gallines
— plaça de n'Antoni Tornamira
— plaça de Sant Andreu
— plaça de Sant Antoni també anomenada de Sant Antoni de la Porta o de Sant Antoniet de la Porta
— plaça de Santa Catalina
— plaça de Santa Clara
— plaça de Santa Magdalena
— plaça de sa Quartera
— plaça del Call. Altrement coneguda per placeta d'en Montçó
— plaça del cuiram
— plaça del Gall
— plaça del Mercadal
— plaça del mercat, era una altra denominació de la plaça del fil
— plaça del Mirador
— plaça del Moll
— plaça del Peiró, fora la Porta de Sant Antoni
— plaça del Pes de sa Palla
— plaça del Temple
— plaça dels corders
— plaça *vulgariter* dita Lo Sortidor
— placeta de Sant Feliu
— placeta de Santa Creu, coneguda també com la de la font de Santa Creu

XI.4. Maria Barceló 09.07.07 10:37 Página 176

Compartint unes conegudes paraules d'Enric Moreu-Rey, hem de reafirmar que «els topònims urbans reflecteixen no solament la geografia —el relleu i la constitució del terreny on s'assentà l'aglomeració estudiada, la hidrografia, la vegetació— sinó de més, els resultats de l'acció de l'home sobre el dit espai: les estructures i formes de l'aglomeració i de les seves parts; el seu aprofitament urbà civil, tant com l'estratègic; la trama de serveis de tota mena i entre ells els transports i les comunicacions, el subministre de l'aigua; el significat econòmic dels barris; les funcions socials tals com la dedicació a les pràctiques religioses, a la cultura, o simplement al lleure, dels diferents components urbans, amb preeminència en la localització del comerç i dels oficis o indústries; el rastre de possessions i propietaris; i la traça variada d'esdeveniments passats polítics, econòmics o purament anecdòtics».[5]

Efectivament, darrera un topònim hi ha qualque cosa més que un simple nom. El seu conjunt integra una part destacada del patrimoni cultural. Un patrimoni cultural que cal conèixer i, sempre que sia possible, salvaguardar.

[5] MOREU-REY. E. Toponímia urbana i onomàstica vària. Palma, 1974, pàg. 9.

XII. 1 Antoni Gili 09.07.07 10:39 Página 177

XII JORNADA DE TOPONÍMIA I ONOMÀSTICA

MARRATXÍ, 1997

XII. 1 Antoni Gili 09.07.07 10:39 Página 178

XII. 1 Antoni Gili 09.07.07 10:39 Página 179

BANYERES, UN TOPÒNIM DE CAP DE BROT

Antoni Gili

XII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Marratxí, 1997

L'alqueria *Banyeres*, d'una extensió de quatre jovades, després de la conquesta de Mallorca correspongué al monestir premonstratès de Santa Maria de Bellpuig. És una de les vuit alqueries que el rei Jaume I donà al citat monestir que en el Llibre del Repartiment registra amb el nom d'*Albajnaira* i amb el nom del molí *dels Banys*. El topònim *Banyeres* correspon a la catalanització del nom de l'alqueria d'*Albajnaira* o d'*Albaynhayra*.

La principalitat de l'alqueria i del molí i la seva localització ens les mostra l'existència d'un antic camí musulmà, ja conegut l'any 1233, pel qual des de Petra, passant per Manacor, s'arriba fins als molins de *Banyeres*. (Arxiu Capitular de Mallorca-Pergamí 7743.) En el document fra Pere d'Arrós, premonstratès, estableix a Ferrer de Valls, esposa Maria, i els seus fills Guillem i Bernat de Valls dues parts de l'alqueria de *Banyeres*.

Devora aquest antic camí, en el dia d'avui s'hi aixequen dues viles: la de Son Servera i la de Sant Llorenç des Cardassar. Precisament, en edificar-se les primeres cases del nucli de població de l'actual poble de Sant Llorenç des Cardassar, en el segle XVI, encara serà anomenat el *camí dels molins* la principal i antiga via del poble.

D'altra banda, es conserva un document de l'11 de gener de 1236 pel qual Ferrer de Banyeres i la seva esposa Maria donen a la seva filla Berenguera, casada amb Ramon de Villar, la meitat de tota la part que tenien de l'honor de *Banyeres*, a Artà. Igualment, l'any 1244, el prior d'Artà fra Pere de Nas rectifica la donació a favor dels esmentats esposos Ferrer de Banyeres i Maria i els seus fills.

Els membres d'una mateixa família —Ferrer amb la seva esposa Maria i els seus fills Guillem i Bernat— apareixen esmentats en els documents dels anys 1233, 1236 i 1244. En el document de l'any 1233 anomenada de Valls i en els documents de 1236 i 1244 anomenada ja de *Banyeres*. En el cas, la família de Valls ha pres com a cognom el topònim de l'alqueria andalusina de *Banyeres* que li establí el prior de Bellpuig.

L'any 1300, el rei Jaume I es fixà en aquesta alqueria, quan augurava la possibilitat de fer dues pobles a la comarca d'Artà, a més de la potenciació de la vila de l'Almudaina: *e les viles que's faran en Artà, sa es saber, la una, devés la torre den Miquel Nunis, e l'altre, devés lo port de Banyeres*. La nova població de Cap de Pera es durà a terme de seguida, però la població devers el port de Banyeres, l'actual població de Son Servera, més tardanament.

La família de *Banyeres* vivia amb un peu a Artà i l'altre a Porreres. Així igualment introduirà el topònim, adoptat per ella com a cognom, a terres porrerenques.

Dia 13 de novembre de l'any 1251, Bernat Riquer i esposa Marsília, Bertran Riquer i esposa Eysulina i Pere Riquer i esposa Jaumeta venen a Guillem de *Banyeres*, fill de Ferrer

XII. 1 Antoni Gili 09.07.07 10:39 Página 180

de *Banyeres*, difunt, el rafal anomenat Raal Agar, i un altre rafal contigu, els quals rafals na Tota, esposa vídua de Ponç Riquer, la seva mare, reberen de Garcia Ortís, en aquell temps, procurador d'Alamany de Sadova. Igualment li venen el rafal anomenat Raal Albucher en el terme de Felanitx que varen comprar a Vicenç d'Exea i esposa Guillerma. Afronten amb l'alqueria de l'Olivar que és de Bernat de *Banyeres* i del seu germà Berenguer, amb l'alqueria Nacla que és de Maria de *Banyeres*, amb l'alqueria Benifet, amb la Bastida i amb l'alqueria Masquida del bisbe de Mallorca. (Arxiu Capitular de Mallorca-Pergamí 8356.)

L'hereu dels *Banyeres* fou fra Pere de *Banyeres*, de l'orde dels frares menors, el qual ja era mort, l'any 1276. Els seus marmessors, dia 15 de febrer de l'any 1276, venen a Berenguer Mesquida el rafal que el seu pare tenia i posseïa en el terme de Porreres, anomenat Riquers, que contenia tres rafals més: Rafal Algar, rafal Hubacher i un altre rafal del qual no es recorda el nom sarraïnesc. (Arxiu Capitular de Mallorca-Pergamí 8353.)

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 181

EL LLINATGE AGUILÓ I ELS SEUS MALNOMS (S. XVII-XX)

Maria Rosa Planas Ferrer

XII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Marratxí, 1997

EL LLINATGE AGUILÓ: ORÍGENS I PROCEDÈNCIA

Tal com afirma Bover (Nobiliari mallorquí), la presència d'aquest cognom a Mallorca està documentada arran de la conquesta, en la qual participà el noble *Robert Aguiló*, natural de Tarragona, a qui foren assignades en el Repartiment tres alqueries a Pina. De tota manera, tenia aquest cognom a causa d'un topònim, ja que el llinatge de la família era *Bordet*. Possiblement prengueren el nom d'Aguiló del feu «Culley» o «Aculley», actualment Rabodanges, a la Normandia; també hi ha la possibilitat que l'adoptassin del *castell d'Aguiló*, a l'Alt Penedès, que estava sota la seva jurisdicció. Amb aquesta notícia, el que volem deixar ben clar és la seva presència a la nostra illa anterior a la conversió dels jueus de l'any 1391.

Pel que fa a l'ètim, Moll (Llinatges) el fa venir del cognom llatí AQUILONE, antropònim que estaria vinculat amb el mot del lèxic comú AQUILA, que designa el gran ocell símbol de les legions de l'exèrcit romà. També menciona un hipotètic *AQUILUS, (adj. AQUILUS, -A, -UM) nom de color: bru, fosc, negrós. Cal no oblidar, com fa veure Coromines (*Onomasticon, II*), la relació amb el nom del vent del nord, *aquiló*. La coincidència en la situació geogràfica dels topònims que porten aquest nom fa pensar en un genèric *aguiló*, equivalent a localització en el nord.

Pel que fa al context hebreu i sefardita, hem de dir que, fonèticament, el mot hebreu *nesher*, que designa l'àguila, no té res a veure amb el nostre antropònim. Si més no, la tradició onomàstica jueva gaudeix de nombrosos exemples en què el nom de persona és a la vegada nom d'animal: Dèborah 'abella', Holda 'mostela', Sèfora 'ocellet', Rahel 'ovella'… Ja dintre de l'entorn de la Diàspora, cal dir que també portaren nom d'ocells importants famílies de conversos, és el cas dels *Falcó* de Girona. També a Mallorca, l'any 1290, era famós el rabí Xem-Tov *Falcó*. Segons Roderic Pita, existí al call de Lleida una família de conversos de llinatge *Aguiló*, durant el s. XV i poc abans de l'expulsió.

EL LLINATGE AGUILÓ EN LA SEVA HISTÒRIA DE MALLORCA

Durant el segle XIV, i segons les fonts consultades, la presència d'aquest cognom no era gaire freqüent a la ciutat de Palma. No obstant això, n'hi ha alguns casos, com el de *Jacme Aguiló*, present a la parròquia de Sant Miquel, en el morabatí de l'any 1390. A mitjan

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 182

s. XIV també hi ha un *Aguiló tixador* a la parròquia de Sant Nicolau. Segons les fonts citades al *Repertori d'antropònims mallorquins del segle XIV* de J. Miralles, hem pogut comprovar que era molt més freqüent el llinatge a la part forana: Monedatge de Montuïri (1308) *Barthomeu Agiló*; Llistat d'homes d'armes (1359) tenim la presència del cognom a Inca (*Pere Aguiló*), Puigpunyent i la Vall d'Estellencs (*Arnau Aguiló*), Artà (*Jacme Aguiló*), Manacor (*Garau Agiló*) i Petra (*Barthomeu Aguilló*).

L'any 1391, portà la destrucció del call de la ciutat de Palma i també la dels nuclis jueus d'arreu de Mallorca. Aquest fet propicià una cadena de conversions massives. De seguida es conegueren els noms i cognoms dels jueus acabats de batiar. La primera llista de conversos que ens ha arribat és del mateix any 1391, i fou publicada per J. M. Quadrado. En aquesta llista és citat el jueu Isac Levi, que prengué el nom de *Bernat Aguiló*. Aquest nom coincideix amb el d'un menestral paraire que apareix citat l'any 1376 (segons Gabriel Cortès).

Durant el segle XV es manté la tònica d'una presència important del llinatge a la part forana. Pel que fa a la ciutat, l'any 1449 trobam a la parròquia de Santa Eulàlia una illeta de *Nicolau Aguiló*. A la talla de 1478, estudiada per Maria Barceló, els Aguiló de Palma apareixen ubicats a les parròquies que més endavant seran les pròpies dels futurs xuetes: Santa Eulàlia i Sant Nicolau. Els Aguiló que hi són esmentats exerceixen els oficis de pelleters i especiers.

Amb l'arribada de la Inquisició espanyola, s'inicien les reconciliacions, que deixaran enregistrats els antropònims dels judaïtzants. El cognom Aguiló hi és esmentat des dels primers moments: *Pere Aguiló*, l'esposa del qual, Aldonza, fou reconciliada en el primer Edicte de Gràcia. Igualment, Clara, muller de *Rafel Aguiló*. Malgrat tot, el percentatge d'aquest cognom en relació amb el nombre total de reconciliats dels primers temps és més aviat escàs.

És sens dubte a partir del segle XVI que el cognom restarà definitivament identificat amb el grup dels conversos. En aquesta fixació intervé de manera decisiva l'activitat minvada, però constant, del Tribunal del Sant Ofici. Entre els relaxats durant el període 1507-1522 hi són esmentades les esposes de tres Aguiló: Clara, Coloma i Aldonza (les mateixes que s'acolliren als edictes de gràcia). També hi figura *Violante Aguilona*, amb femenització del cognom no obstant era la muller de Jaume Forteza. Durant aquest segle, la professió relacionada amb el llinatge continua essent la de pelleter, amb un increment notable de la de botiguer.

Al segle XVII, l'activitat de la Inquisició assolirà un punt àlgid que acabarà amb l'eliminació definitiva de la comunitat criptojudaïtzant de l'illa. El cognom Aguiló restarà identificat per sempre més al grup perseguit. Les causes, fonamentalment, seran dues: 1) Els darrers actes de fe de l'any 1691; 2) la perpetuació dels cognoms infamats mitjançant fonts escrites (el pare Garau) i fonts visuals, la perpetuació dels sambenets que romandran exposats en el claustre del convent de Sant Domingo fins a la seva destrucció. En aquest segle, els Aguiló de Palma estan establerts en el barri dels conversos, anomenat del Sagell.

A partir de 1679 les reconciliacions afecten de manera general molts individus d'aquest cognom. N'abunden principalment les dones. Pel que fa a les llistes de reconciliats i relaxats durant aquest segle, pel que fa al llinatge Aguiló, se'n poden extreure les conclusions següents:

— La professió més esmentada és la de pelleter, seguida per la de marxando i la de botiguer.

— Els prenoms utilitzats són: Bartomeu, Bernat, Diego, Francesc, Jaume, Josep, Lluís, Melcior, Miquel, Onofre, Pere i Rafel. Els més antics corresponen als noms de:

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 183

Jaume, Pere i Rafel (del s. XV). També s'hi troben noms compostos, tots del XVII: Bernat Joaquim, Miquel Jeroni i Pere Joan.

— Pel que fa a les relacions matrimonials amb la resta de llinatges conversos, basant-nos en els registres que abasten des de l'any 1679-1691, s'obtenen les dades següents: els enllaços entre Aguiló i Cortès són els més freqüents, seguits a molta distància pels enllaços Aguiló-Tarongí i Aguiló-Martí. Una de les possibles raons d'aquest fet és que tant els Aguiló com els Cortès eren els grups familiars més nombrosos i alhora els més influents. Hem d'observar també que hi manquen els matrimonis amb els llinatges Bonnín, Pinya, Valleriola, Fuster, Pomar, Picó, Segura, Valentí, Miró, *Galiana, *Sureda i *Moià.

El segle XVIII significarà per als conversos: segregació, rebuig social, incapacitació i també reducció de l'habitatge a un espai determinat (el barri del Sagell). Els Aguiló seguiran la mateixa tònica: un barri i unes professions específiques: marxandos, botiguers i negociants. De tota manera, ben promptament es manifestà la recuperació econòmica del grup. Els Aguiló no foren aliens a aquest fet. L'any 1718, *Onofre Aguiló*, negociant, comprà a Francesc Boix de Berard i Cotoner i Dezcallar i Dezcallar la possessió Son Cotoner del Vinyet (BSAL, 17). No fou l'única propietat que passà a mans dels Aguiló durant aquest segle (dos inventaris sobre les possessions de Mallorca en el s. XVIII, FRB, II): Almadrà (Alaró) *Antoni Aguiló d'Antoni*; Palma (parr. de Santa Creu): Son Cotoner, Son Moyos Blanc i Son Roqueta: *Agustí Aguiló*, Palma (Sant Miquel): Son Gat: *Tomàs Aguiló*, Palma (Sta. Eulàlia): Son Corset i Son Bervani: *Bartomeu Aguiló*; Petra: La Coma: *hereus d'Onofre Aguiló*.

Malgrat la discriminació i les desigualtats, sembla que aquesta situació d'inferioritat només es mantenia fins al moment de la mort. Els conversos eren enterrats a les principals esglésies de la ciutat, on posseïen carners. Pel que fa als Aguiló, alguns eren enterrats a l'església del convent de Sant Francesc: «*Lo vas dels Aguilons, el qual se troba construït davant la capella de la Puríssima Concepció*» (1726). De fet, és a l'església de Sant Francesc, una de les predilectes de la noblesa (segons el Llibre d'Antiguitats d'aquest convent), on hi havia, a la capella de Sant Onofre, l'altar més antic, fet construir per la família Pardo l'any 1450 i on, en la clau de la volta, lluïen les armes dels Aguiló, que eren una àguila negra volant amb les ales esteses en camp d'or. També, a la mateixa església, a la capella tercera, hi havia el vas d'*Antoni Geroni Aguiló*, mercader, de l'any 1624. A la capella sisena hi havia el vas de *mestre Antoni Matgí Aguiló*, velluter, i de la seva família, datat l'any 1737.

L'any 1773 assoleix una significació important per al col·lectiu xueta, una representació del qual es presentà a la Cort de Carles III sol·licitant la igualtat de drets. Els diputats foren coneguts amb el nom de «perruques», per la manera de vestir i les formes aristocràtiques. També hi prengueren part dos Aguiló: Tomàs i Bernat. El primer, Tomàs, de família benestant i d'ofici negociant, seria el progenitor d'una nissaga d'intel·lectuals, protagonistes actius de la Renaixença. El segon, Bernat, era Guàrdia Reial de la Casa de la Moneda de Mallorca, i en virtut del seu càrrec tenia el privilegi de portar espasa.

Durant el s. XVIII, els Aguiló deixaren empremta en la toponímia de Palma. En el Manzanario de l'any 1797 s'esmenten dues illetes: la *illeta de la Viuda Cera* (malnom de Joaquim Aguiló) i la *Casa d'Aguiló Àliga* (malnom de Francesc Aguiló). Ambdues illetes estaven en el barri del Sagell. No obstant això, les propietats dels Aguiló s'estenen més enllà del barri delimitat, com ho mostra el capbreu de *Marian Aguiló*, (St. Nicolau, 1095): «Mariano Aguiló, hijo de Onofre, porción de terreno dentro de esta ciudad, de pertenencias de la Plaza nombrada del Mercat, y de las casas de las Comedias, de extensión de 38 palmos

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 184

de longitud y 6 de ancho, en la qual se halla fabricada cierta pared con pie de muralla a la casa mayor de sobrecabrebada.»

A final del XVIII, la guerra contra França farà que els ciutadans contribueixin econòmicament en les despeses de la guerra. Entre aquests, *Agustí Aguiló*, que aportà 50 pesos, i també *Tomàs Aguiló*, que contribuí amb 40 pesos.

Pel que fa a la resta de Mallorca, també durant aquest segle, en el poble de Santa Margalida s'instal·laren els Aguiló (a) Pobler, que, com indica el seu malnom, procedien de sa Pobla.

El segle XIX assenyala la consolidació econòmica i intel·lectual del grup. Els xuetes participaren de manera destacada en el renaixement de la llengua i la cultura catalanes. En la Renaixença, alguns membres del grup familiar dels Aguiló ocuparen un lloc capdavanter. Ens referim a *Tomàs Aguiló i Forteza* (1812-1884), nét del diputat del mateix nom, i a *Marian Aguiló i Fuster* (1825-1897), figura cabdal entre els intel·lectuals de l'època i de qui enguany se celebra l'aniversari. També destaquen per la seva tasca humanística *Estanislau de K. Aguiló i Aguiló* (1859-1917) i *Àngel Aguiló i Miró*, erudit i arxiver, fill de Marian Aguiló.

A banda de la destacada intervenció cultural, els Aguiló desenvoluparen durant aquest segle una igualment notable tasca comercial. Alguns d'aquests negociants s'enriquiren gràcies al comerç amb les Filipines i altres colònies espanyoles. És el cas d'*Antoni Mariano Aguiló*, que l'any 1825 prengué la concessió de venda de gèneres de cotó de la Real Compañía de Filipinas (Llabrés, Noticias). També es distingiren com a membres destacats del Gremi de Marxandos. L'any 1828, *Joan Aguiló* (a) *Cera* era majordom d'aquest gremi. Les cases i la sala de reunions, situades a la plaça de la Misericòrdia (avui de Tagamanent) eren de la seva propietat.

A més d'importants propietats urbanes, durant el XIX els Aguiló augmentaren les seves possessions rurals. Alguns es convertiren en importants terratinents. És el cas de *Joan Aguiló*, que l'any 1837 adquirí Son Joan Arnau, antiga possessió de les dominiques (*Randa* núm. 12). Qui es constituí en veritable aristòcrata, administradora d'una considerable fortuna i de nombroses possessions rurals fou *Elionor Aguiló*, anomenada en algunes dècimes satíriques la «*princesa de los xulletas*». En morir llegà als seus hereus vuit possessions de secà i tres de regadiu.

En la famosa controvèrsia entre mossèn Tarongí i mossèn Maura, a l'origen s'hi troben les 40 hores que *Jordi Aguiló* (a) *Cetre* encarregà al jove Tarongí l'any 1876.

La famosa novel·la d'Eduardo Infante que parla sobre la discriminació es titula *Jorge Aguiló o los misterios de Palma* (1866-1867). Diuen que el protagonista, i qui facilità el material per a l'argument, fou el mateix *Jordi Aguiló Cetre*.

Per acabar amb aquest segle, segons les dades aportades per Pere d'A. Penya en la seva *Guía de las Baleares* (1891), a la segona meitat del XIX les professions més representatives, quant al nombre d'individus d'aquest llinatge, eren les d'argenters i industrials dels teixits, en tercer lloc mercers, seguits per vidriers i llauners. Les professions liberals també hi eren representades amb advocats i metges.

Finalment, voldria tancar aquest breu repàs sobre el que ha estat la història del llinatge Aguiló a Mallorca esmentant el que diu Miquel Fortesa l'any 1966. En el seu famós llibre considera el cognom Aguiló com el segon en importància pel que fa al nombre d'individus. La xifra que aportava en aquella data era la de 684, només a Palma. A la resta de l'illa era el tercer grup més nombrós amb 466 individus.

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 185

ELS MALNOMS DEL LLINATGE AGUILÓ

Els malnoms atribuïts fan un total de quaranta, el més antic dels quals és *Danet* (1652). Cronològicament i segons les fonts consultades (capbreus, llibres sagramentals i alguns notaris), el recompte és el següent: s. XVII: 3; s. XVIII: 16*; s. XIX: 8; s. XX: 3.

Quant a la classificació dels possibles motius i basant-nos en la metodologia proposada per Moreu-Rey, podem definir-los de la manera següent:

1) Els que indiquen jerarquia o dignitat: es Capellà Toniet.

2) Els indicadors de qualitats morals: Compixat, Confit, *Perruca, Sant, i Santet.

3) Els indicadors de característiques físiques: Blanc, Cameta, Colsets, Nas roegat, Pep Cameta, Rotgeta.

4) Els derivats de noms personals: l'amo Pep, na Maria dets Ous, Pere Antoni, Tonió.

5) Els que fan referència a oficis: s'Apotecari Rosa, Cera (?), Fidever, Marxando, Sacres (?).

6) Els derivats de topònims: De Campos, De la Gran Botiga, Plaja, Pobler, Terreta.

7) Els referits a la gastronomia: Xulla.

8) Els que provenen del món animal: Àguila, Gallina, Mosca, Pexa, Variada, Zorra (?).

9) Els que provenen del món vegetal: Garroví, Verdolaga.

10) Els que actualment són llinatges: Blanc, Campos, Carol, Cetre, Galiana, Sant, Serra.

11) Desconeguts: Danet.

Quant a la morfologia, els substantius representen el grup més nombrós, seguit de les formes compostes. També hi ha un grup important d'adjectius i noms propis, ja siguin antropònims o topònims. I, finalment, cal destacar la presència de diminutius.

PARTICULARITATS D'ALGUNS MALNOMS

Tot seguit, i de manera molt breu, assenyalarem algunes particularitats que, per la seva singularitat, mereixen ser comentades.

Àguila (XVIII-XIX)

La primera datació és de 1790 i correspon a Gabriel Aguiló *llamado el Àguila* (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1094, f.332). Es convertí en nom de casa, ja que fou portat per més d'un individu i, endemés, donà nom a una botiga. Cal destacar el joc de paraules establert entre el llinatge i el malnom: Aguiló/Àguila. Grafies: àguila (XVIII-XIX), àliga (XIX).

Blanc (XVIII-XIX) 1793

Miguel Aguiló àlias Blanch (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.260). Apareix en els doc. atribuït a un sol individu. Cal indicar que existeix actualment el llinatge Blanc. De tota manera, malgrat no haver-lo trobat documentat, el malnom es convertí en nom de família, com ho prova el fet de ser aquest el malnom del prevere Ignasi Aguiló Blanc, primer capellà xueta que predicà a l'església de St. Nicolau l'any 1877. També portava aquest renom el traductor de la famosa obra de Baruch Braunstein *Els xuetes de Mallorca* (Miquel Aguiló Blanc). En hebreu, el mot *blanc* 'Laban' correspon a un antropònim. L'oncle de Jacob el portava.

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 186

Querol (s. XIX) 1805

Antoni Mariano Aguiló àlias Carol (AHM, PB, Miquel Bonet, 2276, f.483v). La particularitat que presenta és el seu trasllat dels Aguiló als Forteza. Miquel Forteza (*Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*), en parlar del seu malnom, es refereix al nom de casa Can Querol. És un cas il·lustratiu en què el malnom s'hereta a través d'una casa i no mitjançant el llinatge.

Compixat (s. XVIII-XIX) 1772

Nicolás Aguiló àlias Compixat (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.58). Malgrat l'aparença altament ofensiva, fou portat per més d'un individu. És a dir, segurament es convertí en nom de família. Sabem emperò que tant Nicolau com Bernat Aguiló (a) Compixat vivien al carrer de la Butseria.

Colsets (s. XVIII-XIX) 1793

Pedro Juan Aguiló Colsets (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.297). 1793 Pedro Juan Miró àlias Colsets (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.750v). Aquest malnom representa un cas excepcional ja que en una mateixa data, en el mateix carrer de Calafosca, i sota el mateix prenom, Pere Joan, funciona d'identificador extralegal de dues persones diferents, la qual cosa fa pensar que, algunes vegades, més que pertànyer a un llinatge, era el patrimoni d'un clan familiar.

Cetre (s. XIX) 1826

Pedro Juan Aguiló àlias Cetra (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1097, f.241). Fou conegut sobretot pel fet de ser el fundador de la fàbrica de ceràmica La Roqueta i també pel Forn de Can Cetre, del carrer de la Bosseria núm. 6, decorat amb les rajoles d'aquella fàbrica. També fou fundador dels Ferrocarriles del Centro y Sudeste de Mallorca. El malnom esdevingué ben aviat nom de casa i hi foren coneguts tots els membres d'aquesta família. Hi ha fluctuacions en la grafia que dificulten la interpretació del motiu: cetra, cetre, setra i setre.

Cera (s. XVIII-XIX)

1777 Joaquim Aguiló àlias Cera (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1094, 8v). Es constituí en nom de família d'un dels clans més importants del s. XIX. Com a data important cal tenir en compte les variacions de grafia que patí el malnom en un espai molt curt de temps: cera, sera, serra, serrà. Aquestes modificacions poden tenir l'origen en diverses causes: a) una errada en la transcripció o en la interpretació del malnom, b) la intencionalitat de substituir el malnom per una forma identificada amb un llinatge d'origen no convers i c) la pèrdua del sentit inicial del malnom que portaria a la transformació de la grafia. De tota manera, la forma «cera» es mantingué popularment i mai no determinà la substitució del llinatge ni se'n convertí, com en altres casos, en part integrant.

Campos (s. XVIII) 1772

Bartomeu Aguiló àlias Campos (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.123). Sembla que no es convertí en nom de família, ja que el trobam atribuït a un sol individu. No obstant això, l'antiguitat d'aquest renom es remunta al s. XVII, als processos de 1691. És atribuït aleshores a Miquel Valls, negociant, natural de Palma i resident a Ciutadella de Menorca.

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 187

Confit (s. XIX) 1860

Joan Aguiló (a) Confit (Llabrés, J.: *Noticias y Relaciones, III, 994*). Només aplicat a un sol individu.

Danet (s. XVII) 1652

Pedro Juan Aguiló Valleriola (a) Danet (AHM, P. José Mateu, 1537, 284). Es tracta d'un dels malnoms més antics, que no consta en cap de les llistes que s'elaboraren amb posterioritat.

De la Gran Botiga (s. XVIII-XIX) 1798

Bernardo Aguiló y Forteza *llamado de la Gran Botiga* (AHM, ERC, Sta. Eulàlia, 1096, f.88v). Només és atribuït a una sola persona.

Gallina (s. XIX) 1810

Joan Aguiló àlias Gallina (AHM, P. Miguel Bonet, 2278, 219). Tan sols un registre.

Garroví (s. XVIII-XIX) 1772

Juan Joseph Aguiló àlias Garroví (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.118). Dóna nom a un dels clans més importants del s. XVIII. S'enterraven a la Seu, on es trobava el vas de Rafel Nicolau Aguiló *Garroví*.

Galiana (s. XVIII) 1772

Beatriz Aguiló àlias Galiana. És un dels pocs casos en què el malnom només és portat per una dona.

Mosca (XVIII-XIX) 1772

Juan Aguiló àlias Mosca (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.87). Aquest malnom pertany a una important família de negociants. L'any 1749 Josef Aguiló Mosca apareix en una llista de l'Ajuntament de Palma com un dels comerciants més rics de la ciutat. Hem d'indicar que aquest malnom es troba també a Felanitx, atribuït a una família Fortesa, propietària d'una botiga de roba coneguda com Can Mosca.

Pexa (s. XVIII) 1669

Barthomeu Aguiló (a) Pexa (AD, I/72-D/4 Def. Sta. Eulàlia (1662-1672, sf.)). És un dels més antics. L'única dada que posseïm del seu portador és que morí d'arcabussada, sense fer testament ni obres pies, i que fou enterrat al vas de Sta. Eulàlia el dia 28 de gener de 1669.

Plaja (s. XIX) final del XVIII

Bernat Aguiló (a) Plaja (Cortès, G. *Historia de los judíos mallorquines*, T.2, 365). L'única notícia que en tenim és de G. Cortès, que parla del confinament a l'illa de Cabrera, en temps del bisbe Nadal (1745-1818), d'un sacerdot xueta anomenat Bernat Aguiló (a) Plaja.

Sant (XVIII-XIX) 1793

Josef Aguiló (a) Sant (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1093, f.289). També es convertí en el sobrenom d'un important clan de comerciants. El malnom no tan sols es limità a Palma.

XII. 2 M. Rosa Planas 09.07.07 10:39 Página 188

L'any 1937, a Sóller, hi havia una merceria coneguda per Cas Santet, el propietari de la qual era Gaietà Aguiló, molt probablement descendent d'aquesta família originària del carrer del Sagell.

Sacres (XIX) 1841

José Aguiló *Sacras* (AHM, ERC, Sta. Eulàlia 1099, f.409). És malnom de família, ja que en el s. XIX, al carrer del Sagell, es localitzava la botiga de Can Sacris, on es venien tota casta de robes. Crida l'atenció la varietat de grafies que presenta: sacres, sacris, sacras, amb oscil·lació del sufix de plural.

XII. 3 Andreu Ramis 09.07.07 10:39 Página 189

ELS MALNOMS DE LLORITO[1]

Andreu Ramis Puig-gros
XII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Marratxí, 1997

QUÈ SÓN ELS MALNOMS I PER QUÈ SORGEIXEN?

La primera reflexió que resulta pertinent fer a l'hora de parlar d'una obra sobre malnominació és definir què entenem per malnom —altrament dit sobrenom, nomarrot, xisto, renom, motiu, àlies, nom de casa… En aquest cas hem de deixar clar que el malnom és una forma d'identificació (generalment fa ús d'un tret o característica diferencial) o de filiació, tot recorrent a una característica de procedència (familiar, de lloc d'origen, etc.) que s'aplica a una persona, principalment per distingir-la d'altres que tenen el mateix nom propi.

És important ressenyar que els malnoms són una manifestació més de l'onomàstica i, en concret, de l'antroponímia, disciplina que recull, inventaria i analitza els noms de persona (noms, llinatges, malnoms). Així mateix, els malnoms no són un fenomen exclusiu de les persones, els malnoms s'apliquen també als habitants de pobles i comarques i es converteixen en un element més d'exclusió o no assimilació (*panxes roges*, *peus amples*, *collerats*, *capbaixencs*, *muntanyols*, en són alguns exemples coneguts); dins els mateixos pobles o comunitats, la malnominació ha funcionat com a fórmula de cohesió o d'exclusió, especialment entre els joves (*es mariatxis*, *ses avecrems*, *ses teranyines*, etc.); finalment, els malnoms són un signe de pertinença i cohesió familiar, una fórmula al que en altres indrets s'anomena el nom de casa (*can Rosset*, *can Pago*, *can Ruberto*, etc.).

Les causes de l'aparició dels malnoms s'han d'explicar en un context cultural en el qual tot té nom: les persones, els llocs, les coses… Fins i tot és dolent o s'interpreta com a negatiu el fet de no tenir nom. La dita «no té nom» és un exemple d'aquesta concepció. Les persones, però, ja tenen un sistema establert de nominació amb els seu nom i llinatges. No obstant aquest fet, evident, no ha estat suficient al llarg de la història l'ús de nom i llinatges a causa de l'existència del que els especialistes anomenen homonímia. Aquest mot significa que dues coses, dos objectes o, en aquest cas, dues persones tenen el mateix nom. A Llorito, l'homonímia és una conseqüència directa d'un fenomen social molt estès a les comunitats petites que es coneix amb una altra paraula que també és de cap de brot: l'endogàmia. L'endogàmia, com dic, és un fenomen social que es produeix o es genera quan es donen matrimonis dins la mateixa família.

A Llorito trobam precisament aquestes circumstàncies. És il·lustratiu analitzar l'evolució de la població des del segle XVI (1550) fins ara:

1 Presentació del llibre d'Andreu RAMIS PUIG-GROS, *Malnoms a Llorito. Segles XIV-XX. Àlies. Estratègies de nominació comunitària*, Binissalem, Di7, (L'espigó, 1), 1997.

XII. 3 Andreu Ramis 09.07.07 10:39 Página 190

Segle	XVI	XVII	XVIII	XIX
Habitants	100	700	900	1000

És suficient constatar també que només dotze llinatges han generat el 69,6% de la totalitat de malnoms que han existit a Llorito.

Enfront de la repetició de noms i llinatges, no quedava altre remei que cercar fórmules d'identificació. És aquesta la finalitat dels malnoms i també dels noms. Al nom propi del santoral, al nom de pila, s'afegeixen els llinatges patern i matern, que ens integren en una família, però aviat, i molt especialment quan parlam d'un poble petit, aquests noms es repeteixen, llavors apareixen fórmules d'identificació, com la repetició del nom del pare (*Joan Jaume de Miquel, Antoni Gelabert d'Antoni*, etc.) o es recorre a la creació del malnom. Llavors, la cultura del poble, rica, mesella de solucions i amb una llengua viva, creadora i imaginativa, recorre especialment a l'entorn immediat. Recorre als elements naturals més propers. Hi apareixen malnoms que s'inspiren o que tenen el seu origen als llocs de residència, procedència, habitatge (*Búger*, *Llubí*, *Randa*, *Muro*, *Sóller*, *Artanenc*, *Binissalemer*, *Pollencí*…); malnoms que tenen l'origen en el propi nom o llinatge dels portadors o dels seus familiars (*Agustí*, *Benet*, *Ignasi*, *Nofre*, *Lluca*…). De vegades, però, no s'usen els noms amb la seva forma comuna i els malnoms són hipocorístics, o fruit de la manipulació per afèresi, (*Betons*, *Bieló*, *Tiana*, *Xineta*…), apòcope (*Poloni*, *Buti*, *Vigili*…), etc.; malnoms que tenen l'origen en l'ocupació laboral, la situació social, etc. (*Caminer*, *Carter*, *Garriguer*, *Lleter*, *Farruell*, *Mestret*…) i, especialment, malnoms que tenen a veure amb alguna de les característiques físiques, psíquiques o caracterològiques del seu portador (*Arrufat*, *Gigant*, *Panxó*, *Moreu*, *Barbejat*, *Barreta*, *Xoroi*…) .

Però no sempre tenen un origen o un significat tan clar i moltes vegades es fa ús de la metàfora, la comparança, la ironia —de vegades punyent— que podem trobar en els malnoms: ocells, objectes, etc., com ara *Bou*, *Gorrió*, *Gall*, *Figa seca*…

QÜESTIONS METODOLÒGIQUES. COM HE FET EL LLIBRE?

Pel que fa al llibre *Malnoms a Llorito. Segles XIV-XX. Àlies. Estratègies de nominació comunitària*, he de dir que es tracta d'una monografia clàssica sobre malnominació. Una recerca restringida a un espai, a una comunitat, Llorito, i a un període de temps, en aquest cas molt ampli, potser excessivament ampli: entre els segles XIV i XX.

Pel que fa a la metodologia, he de dir que m'he basat més en el coneixement de la comunitat estudiada, la formació autodidàctica i la comparació amb els resultats d'altres informacions, que no en un mètode prèviament definit. La investigació s'ha dut a terme entre 1995 i 1997, encara que partint d'una primera relació de malnoms recollida fa una dècada d'anys. Bàsicament he utilitzat documentació oral, per a la informació sincrònica, en una primera fase (relacionar els noms casa per casa); llavors, documentació escrita (fonts documentals inèdites), per a la informació diacrònica; i més tard he retornat a la documentació oral per complementar el corpus que s'anava configurant i, finalment, he hagut de recórrer —és clar— a la bibliografia general i temàtica que en podia aportar referències.

Pel que fa a la documentació escrita (històrica), he seleccionat, sempre que ha estat possible, sèries documentals d'abast general —que afectassin la majoria de la població— i que proporcionassin talls sincrònics. D'aquesta manera, hem fet ús fonamentalment de

XII. 3 Andreu Ramis 09.07.07 10:39 Página 191

cadastres, estims, *apeos*, talles i altra documentació fiscal. Encara que, i de manera complementària, he fet servir llibres de comptes del convent de Dominics, llibres sacramentals, etc. En total, 26 sèries documentals a través de les quals he pogut aportar un buidatge general de documentació que permet un tall sincrònic gairebé cada cinquanta anys a partir de 1578 i fins a 1950. Entre els segles XIV i el XVI he recorregut a les referències documentals publicades pels historiadors locals i dels pobles confrontants (Sineu, Sant Joan, Montuïri, Sencelles, Costitx…).

Quant als informadors, hem de tenir en compte que tots han estat gent nadiua del poble (22 persones), tots ells nats entre 1902 i 1960: 7 homes (31,8%) i 15 dones (68,2%). En general sense estudis, encara que alguns informadors compten amb estudis superiors. Han donat informació de caràcter general, de caràcter espontani o de caràcter induït a partir de relacions de malnoms o a partir de fotografies col·lectives (36 fotografies datades entre 1920 i 1965).

ESTRUCTURA DE L'OBRA. QUÈ CONTÉ EL LLIBRE?

L'obra s'estructura en dos grans blocs:

Una introducció (58 pàg.) amb tres subapartats dedicats a:

Metodologia

(abast del treball, espai i temps, fonts utilitzades, interès pels malnoms, tradició historiogràfica, etc.).

Aspectes històrics i antropològics

(funció dels malnoms, sentit i significació dels malnoms, els malnoms i l'entorn social, l'evolució històrica de la malnominació lloritana —1r malnom datat el 1392— i índex de llinatges amb una síntesi cronològica.) En aquest apartat és important destacar una síntesi numèrica que ens permet constatar diverses qüestions:

a) D'un inventari de 544 malnoms (segles XIV a XX), en romanen 264 de vius, encara utilitzats. Aquest fet suposa el manteniment del 48,5% dels malnoms localitzats al llarg de la història.

b) D'altra banda, 544 malnoms sobre una població de 818 persones (1996) suposa el 65,5% de malnominació de la població i el 32,2% (264 malnoms) de malnominació actual sobre la mateixa població.

c) Pel que fa a l'aparició d'aquests malnoms, podem constatar la distribució percentual per segles següent: XV (0,2%), XVI (3,4%), XVII (17,6%), XVIII (35,6%), XIX (12,4%) i XX (30,6%).

d) S'hi constata també una gran importància de l'homonímia fruit de l'endogàmia. A tall d'exemple i com ja he esmentat, només dotze llinatges porten el 69,6% (379) dels malnoms recollits.

e) Finalment, s'hi constata també la perdurabilitat de sis malnoms des del segle XVI (*de son Bauló, del Colomer, de Llorac, Munar (des Pujol), de Paixarí* i *Roig*).

Taxonomia

Amb les classificacions clàssiques a l'ús: en base a criteris logicosemàntics (malnoms sobre la base de noms i llinatges; topònims (d'origen o residència); oficis,

XII. 3 Andreu Ramis 09.07.07 10:39 Página 192

ocupacions o situació social; característiques físiques, caracterològiques i intel·lectuals) i sobre la base de criteris lingüístics i formals (els introductors, els canvis de gènere, la creació dels plurals, l'afèresi, l'apòcope i les derivacions —diminutius i augmentatius—, els arcaismes, la contaminació —barbarismes, castellanismes—).

La relació exhaustiva dels malnoms lloritans, una mena de diccionari en el qual figuren totes i cada una de les entrades estructurades en quatre blocs:

Malnom

Amb o sense derivacions de gènere, partícules que l'acompanyen quan es coneixen i transcripció fonètica quan s'ha cregut escaient.

Aspectes lingüístics

Etimologia, referències generals amb la corresponent localització als reculls lexicològics (DCVB, OC, LLC…).

Aparell documental (històric)

Amb referències agrupades per segles i en què preval la literalitat documental per sobre dels aspectes normatius (ortogràfics). Per tant, abundoses referències amb citacions de procedència documental.

Informació complementària

De gran interès per a la història local, ja que s'hi recullen totes les referències que giren al voltant del malnom: família que el porta, personatges històrics, anècdotes, topònims directament relacionats, cançons que hi fan referència (79 versions locals), etimologies populars, etc.

A MODE DE CONCLUSIÓ. ELS MALNOMS ESTAN EN PERILL?

Davant aquesta qüestió jo diria sí i no. És evident que hi ha tot un conjunt de factors que condueixen a la desaparició de la malnominació tradicional:

— en primer lloc, el sistema educatiu, especialment l'escola desarrelada i homogeneïtzadora, que imposa una tendència a l'ús exclusiu de noms i llinatges. S'obvia o s'exclou la malnominació tot considerant-la una expressió «ridícula», «de poble», «pagesa», etc.

— en segon lloc, els mitjans de comunicació, especialment la TV, que ens introdueixen inexorablement en una cultura estandarditzada i homogènia que s'imposa a la diversitat cultural.

— i, darrerament, la informàtica, que ha facilitat el procés d'identificació numèrica supracultural.

D'altra banda, apareixen nous malnoms que amb el temps es poden consolidar. Es tracta de noms que, en general, responen a motius i realitats distints als dels malnoms tradicionals i, en molts de casos, s'inspiren precisament en els mitjans de comunicació. A Llorito són paradigmàtics casos com *en Cruif*, *en Reixac*, *ses Virtudes*, *en Maclau* o *en Pitàgores*. En definitiva, s'ha de tenir present que la llengua és viva i cada dia sorgeixen nous termes que el temps dirà si es consoliden. Aquesta mateixa raó fa que segurament la relació de malnoms recollits a l'obra sigui àmplia però no completa.

XII. 3 Andreu Ramis 09.07.07 10:39 Página 193

Finalment, no voldria que cap persona es pugui sentir molesta pel fet que hagi vist reproduït el seu malnom al llibre. Per aquesta raó, voldria recordar una glosa de 1861 amb la qual s'inicia el llibre:

No els ho diríem
si no els ho diguessi,
però greu ens sabria
si s'hi enfadessin.

XII. 3 Andreu Ramis 09.07.07 10:39 Página 194

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 195

EL PUIG DE MORS I EL CASTELL DE MORS, UN ASPECTE DE LA TOPONÍMIA ANTIGA DE MALLORCA

Mateu Morro i Marcé

XII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Marratxí, 1997

En l'estudi d'un topònim les explicacions lingüístiques i la recerca de documentació històrica es poden complementar amb l'observació directa de les característiques del lloc. Allò que semblava opac es pot fer transparent per la força de la realitat observable, i en l'aplicació d'aquest criteri sovint trobam indicis que ens són útils per reforçar o rebutjar determinades línies d'anàlisi.

En aquest escrit, que versa sobre dos topònims antics de Mallorca (Puig de Mors i Castell de Mors)[1] fins ara poc explicats, es planteja la hipòtesi —a partir de la realitat d'aquests llocs— d'una significació oronímica relacionada amb la metàfora, molt fecunda, que compara una elevació del terreny amb un morro,[2] mitjançant l'arrel d'origen preindoeuropeu *mor* (amb la vibrant alveolar simple o múltiple).

EL PUIG DE MORS

El Puig de Mors es troba situat entre el Puig de sa Cova des Carboners i el Puig de sa Font Fresca, a uns 800 m d'altària, fent partió entre Coma-Sema (Vall d'Orient) i Solleric (Alaró).[3] Al seu peu té l'extens bosc de Coma-Sema, que pel Coll des Bosc s'aboca al Torrent de Sa Foradada o d'Almadrà. A l'altra banda, cap al sud, hi ha els olivars de Solleric que s'escampen cap a Sa Casa Nova i Oli Clar. El Puig de Mors s'atalaia tant des del Castell d'Alaró i el Puig de S'Alcadena com des de les serres d'Alfàbia i de Sa Rateta, i per tot presenta la seva forma inconfusible, coberta en part d'alzines, amb una elevació central voltada d'altres dues elevacions, totes un tant arrodonides.[4]

---

[1] Crec que cal emprar aquestes grafies, i deixar de banda Puig d'Amós —i Castell d'Amós.

[2] Segons Coromines *morro* és un mot comú a les tres llengües romàniques de la Península amb la llengua d'oc, el sard i diversos parlars francesos, italians i germànics, d'origen incert; probablement començà expressant els llavis botits del qui fa el bot o posa morros, i de primer es devia identificar amb l'onomatopeia MURR, del botzinar rondinaire. DECLLC, v. V, p. 799.

[3] Coma-Sema apareix primer en la forma Semacoma (1241), i Solleric era abans Xular, encara que ja el 1300 es documenta Solleric.

[4] Aquest aspecte va fer observar a Jesús Garcia Pastor: «Adviértase la característica forma del Puig d'Amos que, vista desde este lado, parece un fantástico murciélago con las alas simétricamente desplegadas». (Jesús Garcia Pastor. *Rutas Escondidas de Mallorca, 22* Imprenta Politècnica: Palma, 1967).

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 196

Ramon Rosselló, a partir d'una informació del pare Rafel Juan, documenta la forma Puig Damor el 1276, en unes controvèrsies entre els homes d'Almallutx i els germans Tomàs i Pere Sallambé[5] sobre les fites d'aquest terme i Almadrà: a la part d'occident vers el Puig Damor, i baixant fins a un coll devers l'alqueria de Ramon Guitard.[6] Ja molt més modernament: Puig d'Amós (arxiduc Lluís Salvador, 1869), Puig d'Amós (Mascaró, 1958), Puig d'Amós (J. Garcia Pastor, 1967).

Coromines a l'*Onomasticon* (vol. I, p. 41) diu que deixant a banda si hi ha comunitat d'origen entre Puig d'Amós i Castell d'Amós, i encara més en suspens si n'hi ha amb el nom urbà de Palma (carrer de la Torre de l'Amor),[7] s'ha de tenir en compte que no solament pot venir d'AMOR o del nom bíblic AMOS, sinó també d'HUMORES > humitats, traspuament, amb dissimilació. Posteriorment, al volum II de l'*Onomasticon* escriu: Amós (puig d') i Castell d', V. vol. I, 41; en la disjuntiva etimològica indicada aquí, sembla que cal afegir el nom del poble aranès Vilamòs entre els que deuen venir del NP bíblic Amos i no pas de les alternatives.[8] Un poc abans, en el mateix volum II de l'*Onomasticon Cataloniae*, Coromines s'ha referit al NP àrab Ammur com a origen dels topònims Pla del Mas d'Amor a Juncosa i Penya de l'Amor a Benassal.[9]

UNA ALTRA HIPÒTESI

La forma documentada en el segle XIII pel pare Rafel Juan ens posa sobre la pista d'unes altres explicacions etimològiques. Es tractaria —d'acord amb aquest document— de Mor, un mot acabat en -r, que en la seva forma actual ha incorporat una -s final, seguint una tendència freqüent a la toponímia.

Però tot i la importància d'aquesta primera documentació, el que realment crida l'atenció és l'observació d'aquest puig. El Puig de Mors és un promontori amb una forma molt característica: la seva silueta coincideix de manera sorprenent i inequívoca amb la forma ondulada d'un llavi.[10] En aquest sentit, es revalidaria allò que Coromines diu —i que s'observa pertot arreu— en relació amb el fet que l'ús oronímic de morro fa referència a formes de relleu aturonades, bonys aplanats i petites prominències. Si no hi ha cap raó lin-

[5] Aquest cognom apareix a la ciutat de Mallorca en la forma Sallembé a mitjan segle XIV. Joan Miralles i Montserrat. *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*. Institut d'estudis Catalans: Barcelona, 1997. (Repertoris de la Secció Filològica; III.)

[6] Ramon Rosselló Vaquer. *Història d'Alaró: segles XIII-XIV*. Gràfiques Miramar: Palma, 1979, p. 129.

[7] El carrer de Torre de l'Amor està documentat el 1521, 1790, 1817, etc. El nom fou confirmat per l'Ajuntament el 1862. Amb anterioritat fou la volta d'en Malla —i carrer d'en Mas. Segons J. M. Quadrado entre els carrers de Montserrat i de la Calatrava s'aixecà la Torre de l'Amor —«que da nombre a esta calle, de ignorado origen y carácter». Diego Zaforteza y Musoles. *La Ciudad de Palma. Ensayo histórico-toponímico*. Ajuntament de Palma: Palma, 1988.

[8] Joan Coromines. *Onomasticon Cataloniae II (A-Be)* p. 184.

[9] Joan Coromines. *Onomasticon Cataloniae II (A-Be)* p. 183. Coromines escriu: *Amo(r), Pla del Mas d'amó* Juncosa Garr. (XII, 7. 14). Amb el qual potser cal ajuntar *Penya de l'Amor* a Benassal (XXIX, 48.5), admetent que tots dos (o almenys el primer) deuen venir del NP àr. *Ammur GG Alg*., de la fecunda arrel antoponímica *mr* (nou noms en Hess, 41). Joan Miralles i Montserrat (*op. cit*., p. 622) reprodueix el nom de dos jueus del Call de Mallorca de nom Ammor (1350).

[10] A no gaire distància hi ha el Puig des Coll des Jou, també metafòric, que encara que assenyala un coll entre dues elevacions bessones ja és tota una altra cosa. El poble afina molt en l'ús de la metàfora.

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 197

güística per excloure un Mors metafòric i de significació oronímica (ja que mor– i els seus derivats, com veurem, no són estranys al català i al mossàrab), la simple observació del Puig de Mors dóna un elevat grau de versemblança a aquesta hipòtesi.

Hi ha raons que ens fan pensar en una forma mossàrab*:* en primer terme la data primerenca de la documentació, i en segon lloc l'abundància de topònims relacionats amb aquesta arrel al País Valencià i a les Illes Balears, quasi tots també documentats des del moment de la conquesta catalana.

Vincular Mors a uns suposats orígens antroponímics té poc fonament. El Puig de Mors es troba a la cruïlla de diverses alqueries antiquíssimes de la Serra de Tramuntana (Coma-Sema, Solleric, Almadrà i Almallutx), a les quals ha anat sempre lligat, sense constituir —almenys de manera històricament coneguda— cap propietat individualitzada. És un lloc llunyà de conreus i habitatges, sols freqüentat per pastors, llenyaters i caçadors. Una explicació antroponímica, davant el que és la realitat observable del Puig de Mors és, sobretot, innecessària.

CASTELL DE MORS

El Castell de Mors és una possessió del terme de Costitx, situada ran dels termes de Lloret i de Sineu. Antigament fou anomenada Binibolaix, i tinguda sots alou, directe domini i jurisdicció de la porció de les monges de Jonqueres, a mercè de lluïsme, presentació de fadiga, delme pla de tots els esplets i cens d'una lliura de cera blanca per les festes de Nadal.

Les formes amb les quals apareix a la documentació històrica són: Castell de Mors,[11] 1299; Castell de Mos, 1335; Castell d'Amors,[12] 1337; el 1416 en una capbrevació apareix com a Binibolaix;[13] Castelldemós, 1511 (José Maria Quadrado. *Forenses y ciudadanos*, p. 216); Castell d'Amors, 1578; Castell d'Amors, 1581; el 1588, Pere Munar capbreva tres quarterades i mitja de terra i garriga a Castell d'Amós; el 1613 Joan Munar és propietari de la possessió dita Castell d'Amós, abans *Binibolaix*; el 1797 Joan Munar és propietari de la possessió Castell d'Amós, abans dita *Binibolaix*; el 1818, Pedro Munar del Castell de Mos; el 1819, una pocesión dita lo Castell de Amós olim Binibolaix; Castell de Mós (arxiduc Lluís Salvador, 1869).

Si la forma del Puig de Mors és inconfusible, la del Castell de Mors també és prou singular (darrere les cases hi ha una moleta on hi ha emplaçada l'era de la possessió): constitueix una elevació amb la part superior poc pronunciada, retallada sobre la plana i visible des de lluny. A hores d'ara es fa difícil el pronunciar-se amb rotunditat si Puig de Mors i Castell de Mors són una mateixa cosa, i menys encara sobre la validesa de la nostra hipòtesi per explicar els dos topònims, però cal concloure que tant les formes antigues documentades (Puig Damor el 1276, Castell de Mors el 1299), com la fonètica actual dels dos topònims, com l'entitat física dels dos indrets, abonen una explicació d'aquest tipus.

[11] Ramon Rosselló i Onofre Vaquer. *Història de Sencelles i Costitx (1229-1600)*. Govern Balear. Conselleria de Cultura, Educació i Esports: Palma, 1993. p. 29.

[12] Estanislau de K. Aguiló. *Partició de termes de les alqueries Benifat i Castell d'Amors*. BSAL 662-665 (1937) 78.

[13] Per a les citacions següents vegeu: Jaume Albertí i Ramon Rosselló. *Història de Costitx*. Consell Insular de Mallorca/Ajuntament de Costitx: Costitx, 1997. p. 135-142.

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 198

Com és obvi, l'existència d'un topònim musulmà, Binibolaix, més o menys superposat al de Castell de Mors, no implica cap problema ni és res nou a la toponímia antiga de Mallorca. Mentre un topònim, Binibolaix, es construeix a partir d'un antropònim semític, Castell de Mors ho fa sobre una realitat oronímica (afortunadament el pas dels segles no ha fet desaparèixer aquesta evidència).

ARRELS ETIMOLÒGIQUES

Pel que fa al significat dels usos toponímics de morro i els seus derivats, ens movem entre contrafort avançat i abrupte d'una muntanya (*Gran Enciclopèdia Catalana* i *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'IEC), massa de terra o de roca prominent (*Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover-Moll) i turó o bony prominent, però de cim aplatat (Coromines, DCELLC vol. V, p. 799). Des de principis de l'idioma morro s'aplica a indrets aturonats o prominents, a manera de promontori. Hi va haver una forma antiga morre, documentada el 1383, però predomina la forma amb o, encara que més densament al País Valencià i a les Illes Balears. També hi ha rastres antics de la forma apocopada morr. Guillem de Cervera deia en els seus *Proverbis* de mitjan s. XIII «Lo porch met atan leu / al fanc lo morr co.l peu (77b)».[14] Al Capcir hi ha la forma apocopada *murs*.[15] La duplicitat de formes (morre/mor) ja és un fet en el domini occità, per això la seva observació a l'àrea nord-catalana i en textos de llenguatge aprovençalat és normal.

A tota l'àrea lingüística catalana hi ha un conjunt de topònims relacionats amb el preindoeuropeu mor > roca, petit pujol, però amb tendència a confondre's amb altres elements que poden procedir del llatí MAURUS o MORUM (i derivats com el diminutiu MAURELLUS), derivats de la morera i el seu fruit (MORA) o derivats de mur (MURUS). Per això cal anar amb compte: ni tot són moros, ni móres, ni murs, ni morros.

Per un altre cantó, de la data mossàrab del mot n'és testimoni Morredondo, nom de dos turons rodons a Torrent i a Picassent. Cal tenir esment, potser, a la forma Mormany de València (1238 alqueria de Morman; 1384 terme de Mormany; 1475 terme de Cotelles o de Mormany o de Payporta).[16] També alqueria Mor a Felanitx, l'any 1243.[17] Mor és, així mateix, un llinatge existent a diverses poblacions de Tarragona i Castelló.

Coromines analitza tota l'extensió del mot a les llengües romàniques (català, occità, francès, sard, italià, castellà i portuguès) i germàniques (alemany dialectal, baix alemany dialectal, neerlandès medieval i escandinau antic). Creu probable que tant en germànic com en els Pirineus i la Península sigui creació onomatopeica, i que el sentit primitiu fou el de l'alemany murren 'rondinar', creació paral·lela al llatí mur-mur-are i a l'alemany mur-mel-n, i es refereix al castellà i romànics morro, morroño, morrongo, denominació del gat imitant el seu mormol.

---

[14] Joan Coromines. DCECLLC, V p. 799.

[15] Joan Coromines reprodueix «me futi de murs» (quan hi ha glaç, si no fa el cap viu) en boca d'un muntanyenc capcinès, dels Angles, el 1960. Diu que és una forma apocopada exclusiva del capcinès.

[16] Carme Barceló Torres. *Toponímia aràbica del País Valencià. Alqueries i castells.* Ajuntament de Xàtiva: València, 1983.

[17] Àngel Poveda Sánchez. *Repertori de toponímia arabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1300)*. Fontes Rerum Balearium III (1979-1980) 81-119.

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 199

LA TOPONÍMIA CATALANA

Com a nom d'indrets muntanyosos, Morro és molt repetit a totes les terres catalanes (*Onomasticon*, vol. V, p. 406). Puig de Morro a Orfes, en el Gironès. A Mallorca hi és abundant: Es Morro Alt a Sa Dragonera, Morro de Cúber i Morro d'Almallutx (a la zona central de la Serra de Tramuntana), Morro de sa Vaca als Tossals Verds, no lluny dels dos anteriors.

Els derivats de la forma morro, amb la vibrant múltiple, són freqüents pertot arreu. *Morral* > morro, tossal o roca prominent molt estès des del Vallès fins a Ribagorça i la Plana de Castelló. A l'Alta Ribagorça hi ha el derivat morralera. A l'Alcora el Morral i les Casetes del Morral; a Culla Mallada del Morral Pardo, Mallada del Morral Redó, Mallada del Morral Roig; a Benafigos Mallada del Morral Roig, Molló del Morralet de la Taronja, la Morranda (per a Peraire[18] Morranda seria un derivat de morro, a través dels dialectes mossàrabs, segons ell fa referència sempre a indrets que contenen el tret semàntic de pla de serra avançat); a Benassal els Morralets. Morrera de sentit semblant (Berguedà, Cardener, Prades, Segrià i Ribagorça). Morreres (Peramea). Morró és particular de Ribagorça. A Lasquarri Morró del Poll, cap extrem d'una serra. L'any 1010 es documenta Morrons de Güel a l'alta vall de l'Isàvena. A la Vall de Boí morró és munt o renglera de rocs. Morrot i morrell a Eivissa, cap al Cap de Cala Llentrisca hi ha uns morrells grossos (Coromines, St. Josep, 1963). El Morrot (Sector Marítim de Barcelona).

Les formes apocopades i amb r simple també són freqüents. Tenim un cas de morr toponímic en unes afrontacions rosselloneses de 1306, en una zona fronterera amb l'occità, «tro a la *Roca del Morr*, e del dit *Mor* va --- a Pug Lebrós, ves Vingrau» (Coromines: DCECLLC vol.V, p. 799 i *Onomasticon* vol. V, p. 406). El Mor és un antic castell i terme del municipi de Tàrrega (Urgell), al NW de la ciutat. El Mor també és un antic poble del municipi de Sant Ferriol (Garrotxa), situat al cim de la Serra del Mor, ja esmentat el 977. Sant Romà de Casamor a Cabanelles (Alt Empordà). Pla del Mas d'Amor (Juncosa) i Penya de l'Amor (Benassal) esmentats per Coromines.[19] Mas de Mor a Vistabella del Maestrat.

Probablement també algun dels topònims la Móra i Móra —a la Ribera d'Ebre, Peralta de la Sal (aturonat a 769 m.), Tagamanent (dalt d'una carena), Granyanella, Navès (situat sota els cingles de Travil), Viladàsens i Lasquarri— poden tenir cosa a veure amb aquesta antiga significació oronímica, bé sigui en el sentit de pujol o de terra emergent en un riu. Punta de la Móra (promontori de la costa del Tarragonès). Relacionats amb aquests topònims cal esmentar, a més, El Moralet (Alacant), Pla de Moràs (Vall d'Aran), Carena Morera i cim de Coma Morera (Puigmal),[20] Moró, antic castell del Pallars central anomenat de castro Morone el 949 (a Senterada, prop del congost d'Erinyà, hi ha el Serrat de Moró), a la Vall de Boí, muntanya amunt de Taüll cometes i pletius de Moró, Moror (Pallars Jussà i Anoia), Moron a la Serra d'Espadà, a Castellar del Vallès el Moronell, com a eminència massissa, i les Envistes del Moronell, un altiplà en relació al primer.[21] Al País Valencià, a

[18] Joan Peraire. *Aproximació a la toponímia històrica de la Tinença de Culla (segles XVI-XVIII)*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica XLVIII p. 137-138.

[19] Joan Coromines. *Onomasticon Cataloniae II (A-Be)*, p.183.

[20] Manel Figuera i Abadal. *Principals topònims de la línia de delimitació de la Cerdanya*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica XXXIII (Setembre, 1988) 51.

[21] Joan-Manuel Coll i Riera i Gustau Erill i Pinyot. *Aproximació a la toponímia de Castelar del Vallès*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica XXIX (Setembre 1987) p. 91.

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 200

Vilafamés, sembla que el Tossal de Mollet era conegut històricament com a Tossal del Moró, ara denomina una partida.[22] Coromines els relaciona amb un NP MAURO -ONIS.

A banda deix els nombrosos Tossal del Moro o Lloma del Moro, que en general semblen procedir de MAURUS. A Benimantell (La Marina meridional), per exemple, hi ha el Tossal o Lloma del Moro que Josep-David Garrido i Valls, seguint Galmés de Fuentes, fa derivar de l'arrel preromànica mor(r) > penya, turó rocallós.[23] El Puig del Moro, turó entre Ribes i Olivella. El turó del Moro a Sitges. Enric Ribes fa notar la gran abundància de topònims eivissencs amb el mot Moro: Torrent del Moro (Santa Eulària), Caló del Moro (Sant Antoni de Portmany), El Moro (escull davant el Pou del Lleó), etc.[24] Cal posar esment, però, a un topònim com el Moro a la costa de Cullera, conjunt de pedres i penyetes, unes a la vista i altres a un o dos metres de profunditat, i la Penyeta del Moro, petit escull aïllat,[25] potser en relació amb altres talassònims com el Morro de Sant Jordi, el Sec del Morret, Morro Maestral, etc., a Benidorm.

PAÍS BASC, ARAGÓ, GALÍCIA…

El mot és conegut en basc: muru > pujol, muru > munt, i també murru i morro. Murr-, diu Coromines, existia i ja era productiu en etapa ibèrica. Morrano, gran ribera de la Vall de Boí, seria un diminutiu basc de tipus normal de morro.

Mot també de les llengües hispàniques occidentals segons Coromines, però amb menys vitalitat que en català. En castellà la primera referència és de prop de 1600, només amb el sentit topogràfic: Morra 'parte superior y redonda de la cabeza', de principi del s. XVI. Els usos toponímics no són inexistents: las Morras (Villanueva del Duque, Còrdova), las Morrillas (Pozoblanco, Còrdova), Morrillos de Rocha (Adamuz, Còrdova), El Morro (Cuevas de Almanzora, Almeria).[26]

Molt més freqüent a les zones d'influència aragonesa. Abundant a l'Alt Millars i l'Alt Palància, a la zona de llengua castellana de Castelló. El Morrón, partida de Cortes de Arenoso; Los Morrones, d'Algimia de Almonacid, Caudiel, Sacañet, Toga, Argelita, Torrechiva, Arañuel, Zucaina, Ludiente, Castillo de Villamalefa i Cortes de Arenoso; La Peña'l Morrón de Pavías, etc. L'aragonès té mots com morrera, morro 'la parte más elevada de un cerro'; morro, loma, galayo, cerro, morrera 'la parte mas elevada de una montaña' i morrón 'roca viva en el suelo de un solar, de una calle'.

Eligio Rivas ens dóna un bon grapat d'exemples de roques marines a les costes gallegues: Moroto (roca a la mar davant Dorrón), Serra de Morrazán, Lás de Morro de Cabicastro (Sanxenxo), Malmuros (Chancelas), Morosa (Corrubedo) i Morosa (Fefiñáns). També hi ha

[22] Pere Martínez Barreda. *Algunes partides de Vilafamés al segle XVIII*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica XLVIII (gener 1992) p. 94. El DCVB diu: «Sembla del llatí murone, derivat de llatí murus, mur» (VII, 585).

[23] Josep-David Garrido i Valls. *Toponímia del terme municipal de benimantell*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica LIV-LV (setembre-desembre de 1993).

[24] Enric Ribes. *Noms de lloc*. Edicions Can Sifre: Eivissa, 1992. (Arxipèlag; 2).

[25] Francesc Giner i Pereperes. *La toponímia litoral i marítima de Cullera* Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica XXIII (març 1986).

[26] Natividad Nebot Calpe. *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia: estudio etimológico*. Diputació de Castelló: Castelló, 1991. (Col·lecció Universitària).

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 201

molts d'altres topònims relacionats amb la mateixa arrel: Petón de Mouro (Aguiño), Murradas (Ogrobe), Mourello (Corbillón), Pedramoure (Salvatierra), l'impressionant penyal marí de Cabo Morás (Xove), etc. Però en el gallec també hi ha el testimoni d'aquest mot en el llenguatge viu: moreón 'montón grande'; morondón 'mujer gruesa y desaliñada'; mourenza 'roca'; morro 'monte, otero, saliente del hocico'; morouza i morreira 'montón de piedras en un terreno baldío juntadas'. Altres expressions més locals com morico 'montón' (Lemos); moradella 'montón de piedras' (Caurel); morica 'montón pequeñito' (Fondo de Vila); mourear 'trabajar arrancando piedra en el monte' (Sobral, Gustéi); morrullo 'pedrusco' (Cangas de Morrazo), etc. [27] I encara, murré 'montón de terrones que se quema'; morraceira 'tierra que sobresale en medio de un río'; esmorriar 'herir en la cabeza'; muradella 'montón' de leña junto a la casa, etc. També hi ha els mots asturians muru i muria.[28]

Português: moreia i morouço 'montículo' i morro 'monte nao mui alto', en particular com a terme de navegació, molt documentat en els segles XVI i XVII (Coromines. DCECLLC vol. V, p. 800). A Itàlia, hi trobam l'italià mora 'montón de piedras', el sicilià murra 'penya elevada', el romà meridional morra 'roca', el cors mora 'montón de leña o estiércol'. Morro, Morra, Morrone, nom propi de muntanyes freqüent a la Campània i els Abruzzi;

OCCITÀNIA

A França penetra en els dialectes d'oïl fins a la línia Gironda-Vosges. Predomina a Occitània la forma morre. Coromines es refereix a l'aplicació toponímica moure 'mamelon' que Mistral explica en nota al cant I de Calendau (p. 46).[29] Segons Coromines la -e postula una RR doble precedent. En la llengua d'oc el mot és freqüent des de fi del segle XII. A punts de Gascunya, Llenguadoc i Llemosí hi ha la variant mour.

Camp Morre 'champ du monticule', Le Moure (Bouzigues, documentat el 1303 Aloco vulgariter appelato Morre del Fabre), Le Mourre (Balaruc-les-Bains), Serre de Mor (Rosis), Le Mourre Blanc (Mèze), Moure Pailhós (Brenas), Mourre-Sec (Plaissan), Moure Vert (Lauroux), entre molts d'altres exemples. El seu significat és: Occ. morre (ALF 893, au sens de > museau) 'terme employé sur la cote au sens de petit promontoire, ailleurs à celui de monticule arrondi, petite hauteur'.

La forma femenina és abundant a Occitània, 'Variante fém. du meme terme, au sens de > hauteur arrondie'.[30] A Mauguio hi ha Bois de l'Amour, derivat afrancesat del mas veí de La Mourre (el 1293 esmentat com a Mora, el 1330 Aloco dicto la Mora, 1668-9 la Moure), La Moure (Moulès-et-Baucels), Montagne de la Moure (Aumelas-Montbazin-Poussan, Montagne d'amour el 1770). També es documenten altres derivats: Morrada (Clermont, Brenas, Vélieux), Morral (Octon), Morrel (Cambon-et-Salvergues, Roquebrun,

[27] Eligio Rivas Quintas. *Toponimia de Marin*. Verba, anuario galego de filoloxia: Santiago de Compostela, 1982. (Anexo, 18).

[28] Eligio Rivas Quintas. *Toponimia de Marin.*

[29] Joan Coromines, *DCECLLC* vol. V, p. 800.

[30] Frank R. Hamlin. *Les noms de lieux du Departement de l'Herault: nouveau dictionnaire topographique et etymologique*. Lacour / Eruditae Indagationes: Nimes, 1988.

XII. 4 Mateu Morro 09.07.07 10:40 Página 202

Brenas, La Tour-sur-Orb, Valmascle) i formes com Morrel Ferrat (Olonzac), Morrel Gros (Beaufort), Morrels (Montesquieu), Morels (Sant Pau del Cabdal Jòus al Tarn),[31] Morreló (Olargues), etc.

CONCLUSIÓ

En aquest text resta plantejada una hipòtesi que afecta dos topònims antics de Mallorca: Puig de Mors i Castell de Mors, ja documentats al segle XIII. La configuració topogràfica coincident d'aquests dos indrets obliga a posar en qüestió una interpretació antroponímica de la seva etimologia. Probablement es deu tractar d'una base mor-, d'origen molt antic, que ha deixat la seva empremta toponímica a les llengües de la Península, l'occità, el sard, el francès i l'italià. La seva data primerenca, i la presència ja en el *Llibre del Repartiment* de formes emparentades com Morell i Morelló,[32] també la mateixa freqüència d'aquestes formes, fa pensar en un apel·latiu mossàrab (en tot cas coincident amb una forma, també apocopada i amb la vibrant alveolar simple, comuna al català antic i a l'occità).

[31] *Repertoire Toponymique et etnographique des communes du Tarn*. Institut d'Études Occitanes: Albi, 1988.

[32] *Morell* és un topònim que a Mallorca és viu almenys a Artà, Muro, Pollença i ses Salines. *Morell* és una antiga contrada i possessió d'Artà que al *Llibre del Repartiment* ja apareix com a *Almorel*. El *Morell* de Muro es documenta com a *Murel* (1232) i com a *Morel* (1243). No sabem on eren les cases d'aquesta alqueria, però han sobreviscut els topònims *Pla de Morell*, *Creu de Morell* i *Camí de Morell*. A Pollença *Morell* es troba al lloc de Mandrava. A ses Salines denomina tota una contrada prop del poble. A Escorca també hi havia un *Morell* que es documenta al Llibre del Repartiment com *Alqueria Almorell*, actualment és la possessió de Muntanya. *Es Moreis* a Porreres sembla que és d'origen antroponímic. També hi ha: *Punta des Moreis* (Manacor), *Morella* (Andratx) i *Coma Morella* (Escorca). A Menorca hi ha *Morell* (lloc prop de Favàritx), *Cala Morell* (Ciutadella), *Morella Nou* i *Morella Vell*. A Catalunya i al País Valencià: *Bac Morell* (Camprodon), *Cap Morell* (Cadaqués), *El Morell* (Tarragonès), *La Morella* (muntanya del massís de Garraf), *Morellàs* (Vallespir), *Morell i Morella* (Els Ports).

Morelló és una alqueria del terme de Sencelles que ja apareix en el *Llibre del Capbreu* de Bearn el 1232: «*Alqueria Morelon*». El 1246 *Morayó*. La singularitat de la ubicació de les cases d'aquesta antiga alqueria aixecades sobre un bony aturonat són un argument important per veure-hi un *Mor* més els sufixos diminutius -elló. També: *Morelló* (Muro), *Moreió* i *Es Moreió* (prop de Sant Jordi a Ciutat de Mallorca), *Es Moreions* (Manacor). El topònim també és present al País Valencià: Solà i Freginals de *Morelló* (Sorita als Ports de Morella), *El Morelló* (partida en el terme de Palamó, Horta d'Alacant). A Calp hi ha *Morelló*, prop dels Banys de la Reina, que entra dins la mar.

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 203

UN RECULL DELS GENÈRICS I TOPÒNIMS MÉS ANTICS DE LA VALL DE SÓLLER (1232-1350)

Plàcid Pérez i Pastor

XII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Marratxí, 1997

La present comunicació recull el treball d'un investigador de la història amb uns coneixements lingüístics limitats i, per tant, sense cap pretensió d'estendre's en consideracions de caire filològic. La nostra intenció és, simplement, fer conèixer el resultat dels estudis entorn als noms de lloc de la vall de Sóller a l'època immediatament posterior a la conquesta de Mallorca pel rei En Jaume. Per poder assolir aquest objectiu hem processat per ordinador les prop de 6.000 fitxes arreplegades al llarg de més de vint anys d'escorcoll i, d'aquelles que contenen algun nom de lloc, n'hem aconseguit extreure uns 280 topònims distints.

El gruix dels documents que hem buidat està datat entre els anys 1232 i 1350. Cal esmentar que hi ha una migradesa de dades sensible entre 1259 i 1289, i que la major quantitat d'informació que hem aplegat es concentra entre els anys 1300 i 1350.

Geogràficament parlant, hem circumscrit l'àmbit de la investigació a la vall de Sóller de l'illa de Mallorca, que és l'espai que ha centrat històricament el nostre interès. Així, per tant, hem extret tots els topònims que hem trobat dels actuals termes municipals de Sóller i Fornalutx, i una part dels municipis fronterers d'Escorca, Deià i Bunyola.

Els documents originals procedeixen, en proporció desigual, de l'Arxiu del Regne de Mallorca, de l'Arxiu Diocesà de Girona, de l'Arxiu de la Fundació dels Ducs de Medinaceli de Sevilla i de l'Arxiu Municipal de Sóller. No ha d'estranyar aquesta dispersió puix que, a la divisió de l'illa de Mallorca posterior a la conquesta, el districte musulmà de Sûlyar fou adjudicat per un terç a Gastó, vescomte de Bearn, i per dos terços a Hug, comte d'Empúries. Seguidament, el de Bearn i el d'Empúries repartiren una part considerable d'aquests territoris entre els seus porcioners i vassalls i, més endavant, el rei en recuperà una bona esberla. D'aquí que la documentació relativa al districte solleric romangui fraccionada i espargida per diversos arxius nobiliaris i reials.

Poca cosa més volem afegir, sinó fer referència a les dificultats paleogràfiques a l'hora d'interpretar l'escriptura i als conflictes semàntics a l'hora de comprendre l'accepció exacta d'alguns mots de significat consemblant (*domus-hospicium-casale* o *caminus-itinere-via*, per exemple).

Finalment, consideram adient consignar la pervivència de molts d'aquests topònims i noms de lloc fins al dia d'avui, alguns lleugerament modificats en la seva pronunciació i d'altres amb la mateixa vocalització i grafia com els hem trobats en els segles XIII i XIV. Estimam també que un recull acurat de la toponímia i microtoponímia actuals augmentaria considerablement el nombre de noms de lloc medievals que encara sobreviuen.

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 204

ELS GENÈRICS O LLOCS COMUNS

Abans d'entrar a analitzar específicament els topònims i noms de lloc, creiem interessant de presentar la relació dels mots que acompanyen molts d'aquests topònims, ja sigui per qualificar-los o bé per definir-los més precisament. Es tracta de mostrar les distintes paraules de significat consemblant que defineixen, per exemple, un determinat lloc de culte, un tipus de vegetació o una forma d'embassament d'aigua; o bé, simplement, d'indicar la paraula llatina que acompleix aquesta funció.

Per a una millor estructuració, presentam aquests genèrics o noms comuns dividits en set apartats distints segons al·ludeixin a un edifici, una via de comunicació, una via d'aigua, un accident geogràfic, un enginy artesà, un tipus de conreu o una propietat rústica. Sempre que ens ha semblat significatiu, a cada mot hi hem afegit la data del document més antic en què l'hem localitzat.

Edificis, llocs de culte i d'esbarjo

1235	Banys	Balneorum
1344	Bordell	Bordellum
1281	Capella, oratori	Capella
1289	Carnisseria	Carnissaria
1313	Cementiri	Cimiterium
1252	Fossar sarraí	Fossarium Sarracenicum
1289	Escrivania reial	Scribania
1272	Església, parròquia	Ecclesia, parrochia
1322	Hospital de pobres	Hospitale pauperibus
1233	Mesquita	Mesquida
1344	Mostra	
1348	Rectoria	
1299	Torre	Turris
	Casa	Domus, hospicium, casale
	Pati, clos, eixida	Patuum terre, clausum, exita

La presència d'uns banys àrabs i diverses mesquites a la vall de Sóller, com també la fundació de l'hospital de pobres, ha estat estudiada per l'autor a sengles articles.[1]

D'altra banda, cal esmentar que adesiara compareixen a la documentació algunes *domus ruptas* o *dirruptas*, certs *hospicia* qualificats com a *sarracenica*, i nombrosos casals que acullen molins (*casale molendinorum)*. També es defineixen com a *sarracenica* alguns dels carrerons, fonts i rescloses que s'esmenten a continuació. En una ocasió compareix també un *muro sarracenico* (1272).

Vies de comunicació

	Camí, caminoi	Caminus, caminus senderius, itinere, via
	Carrer	Carraria
1304	Camí de graons	Carraria gradu
1247	Carreró	Carreronum, androna, traversia que non transit
1257	Plaça	Platea
1256	Pont	Pons

[1] Vegeu «Les mesquites i els banys de Sóller (s. XIII i XIV)», a *BSAL* 47 (1991), p. 29-60; i «L'hospital de pobres de la vila de Sóller: els primers anys d'existència (1322-1450)», a *BSAL* 52 (1996), p. 21-44.

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 205

Embassaments i vies d'aigua

1332	Abeurador	Adaquatorium
1316	Albufera, estany	Albufaria, stagnum
1273	Aljub	
1258	Bassa	Bacia
1323	Claveguera	
1242	Font	Fons
1317	Gorg	Gurgis
1344	Poador	
1255	Resclosa	
1232	Sèquia, canal	Cequia
	Torrent, riera	Torrens, riaria

Accidents geogràfics

	Coll	Collum
	Coma	Cumba
	Cova	Cova
	Illeta	Insuleta intus mare
	Mar	Litore maris
	Mola	Mola
	Muntanya, cim	Montanea, sumitate montanearum
	Penya	Penia
	Pla	Planus
	Puig	Podium
	Vall	Valle
	Vila	Villa

Indústries i enginys artesans

Canyissos per fer cuques		Canyisios
1242	Celler	Cellarium
1344	Femer	
1308	Forn (de pa o de calç)	Furnus
1232	Molí (fariner o draper)	Molendinus
1287	Obrador	Operatorium
1339	Pedrera	Pedraria
1322	Port	Portus maris
1327	Secador de figues	Siccatorium ficis
1241	Tafona, trull d'olives	Pressora
1300	Teulera	

Cal fer esment a l'absència absoluta de sènies, fet d'altra banda lògic en una zona on abunden les sèquies de ben antic canalitzades i habilitades per regar els arbres fruiters i l'hortalissa.

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 206

Conreus o vegetació

Bosc, alzinar, garriga, pinar	
Camp de terra, camp de pa	
Figueral	
Hort, horta, hortal	Hortus, horta, hortale
Olivar, ullastrar	Olivare, olestrario comuni
Vinya, maiol	Vinea, malleolum

Propietats rústiques

Alqueria
Feixa, peça de terra, tros de terra
Honor
Rafal
Tinença, tinença de terra, tinença de cases

ELS TOPÒNIMS, NOMS DE LLOC, TERMES I POSSESSIONS

Sense més preàmbuls passarem, doncs, a llistar per ordre alfabètic els topònims, noms de lloc, termes i possessions que constitueixen el cos del treball. Com en les relacions anteriors, oferim la data del document més antic en què apareix el topònim i el genèric o l'article que l'acompanya. Indicam amb un asterisc aquells topònims que hem pogut constatar que perviuen actualment.

1289	*	Lloc de s'	Abat
1232		Rafal	Abendurdur
1232		Rafal	Abinroz, Aboroz, Alboroz, Abujuz, Alboroy
1232		Rafal	Abinxiri, Ali Abnixiri, Ali Abinxiri
1334	*	Olivar dit l'	Agrer
1317		Lloc de s'	Agrer
1311		L'	Agrer del Comte
1232		Rafal	Alaacel, Alacel
1232		Rafal	Alazril, Alastil, Abezeil
1232		Rafal	Alcigaretz, Axegerachy, Alxegerechy, Axeiaat
1304	*	Rafal	Alconasser
1320		Possessió l'	Alcovera
1251	*	Alqueria	Alfabia
1232		Alqueria	Alfacaycar, Alfacairar, Alfacariat
1327		Alqueria	Alfoniger
1232		Rafal	Alfujutx, Alfugutx, Alfoguichy, Alfogutx
1232		Rafal	Almagzen, Almaggen, Almaagzem
1232		Rafal	Almanzana, Almançana
1232	*	Alqueria	Almellutx, Almelug, Almallutx, Dalmelutx
1232	*	Alqueria	Aloffre, Daloffra, Dalhoffra
1346	*	Feixa dita l'	Alosa, la Losa
1232		Rafal	Alquedra
1324	*	L'	Alqueria del Comte

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 207

1232		Alqueria	Apinnibaza, Alpinivaza, Apinibassa
1259	*	Rafal dit s’	Arrom
1323		Hort dit s’	Avellana
1232	*	Alqueria	Balig, Baalichi, Balitx
1300		Els	Banys
1323		Feixa dita sa	Barbera
1320		Vinya dita sa	Barrala
1320	*	Possessió lo	Barranc
1305	*	Olivar dit sa	Bassa
1320			Bassa de Castelló
1324		Lloc de sa	Bassa de Montreal
1301			Bassa de n’Escala
1258			Bassa den Clavell
1232		Alqueria	Bellaguarda
1318		Tros de terra	Bembeyl, a Binibassí
1300		Alqueria	Benibolaix
1300		Lloc de	Benimoclom, Benimotlom, Benimotlon
1230	*	Alqueria	Benimoratgui, Benimonaggui, Benimonazi
1232	*	Alqueria	Bini
1246	*	Alqueria	Biniaraix, Beniaraix
1232	*	Alqueria	Binibassí, Benibaci
1323	*	Olivar dit	Binidorm, Benidorm
1306	*	Lloc de	Binirossi, Benirossi, Beniroci, Benirozi
1316	*	Alqueria la	Bleda
1321		Olivar dit es	Bou
1334		Tros de terra la	Busqueta
1320		Hort dit sa	Cadireta
1338	*		Cala Roja, a Sa Costera
1334		Casa de la	Caldera
1232	*	Rafal	Calobra, Colabra, Colobra
1319	*	El	Camp de la Cova de Muleta
1334	*	Possessió lo	Camp de la Mar
1273		El	Camp de s’Olivar
1317		El	Camp den Tholosa
1340		Horta dita la	Canal
1325		Olivar dit sa	Caparona
1322			Capella de Sant Salvador d’Almellutx
1284	*		Capella de Santa Caterina del Port
1341	*		Carrer de l’Ardeviu
1333	*		Carrer de l’Hospital
1340			Carrer de la Barrala
1320	*		Carrer de la Mar
1306	*		Carrer de la Romaguera
1300			Carrer de Malcuinat, Malcuynat
1345			Carrer dels Banys
1331	*		Carrer Nou
1300		Possessió es	Casals

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 208

1241	*	Alqueria	Castelló
1339	*	El	Clot
1318		Els	Clots
1316			Coll de Bufagranyes
1309			Coll de l'Alzinar, a Almellutx
1319			Coll de Muleta
1338	*	Tros de terra lo	Coll de s'Illa
1234	*		Coll de Sóller
1340		Peça de terra lo	Coll de Sóller
1348		El	Coll de les Albades, a Castelló
1324			Coll den Seguer
1311	*	Honor dit	Coma
1259		Lloc de la	Coma
1349		La	Coma de n'Esteva
1339	*	Tros de terra la	Coma del Joncar
1272		La	Coma den Saura
1304		Honor dit la	Coma de la Conassa
1318		La	Coma de la Rogera
1246		Rafal	Coma Estreta
1346		La	Companyona
1258		Alqueria	Constantinus
1232	*	Alqueria	Cosconar, Caxconar, Coxconar
1319		Possessió sa	Costa, a Biniaraix
1337		Possessió la	Costa, a Fornalutx
1322	*	Tros de terra sa	Costera, de Bini
1338		La	Cova, a Sa Costera
1350		Possessió la	Cova, a Fornalutx
1246			Cova mitjana de Cúber
1327		Tros de terra la	Cova Subirana
1322		Olivar sa	Cristiana, Crestiana
1232	*	Alqueria	Cuber, Quelber, Qulber, Colber, Suelber
1338		Lloc dit es	Cuco, a Sa Costera
1320		Honor sa	Dida
1344		La	Drapera
1327	*	Possessió s'	Empeltar
1317		Lloc dit s'	Encuny
1321		Olivar dit s'	Englada
1232		Alqueria	Entrecampos
1343		Tros de terra la	Era
1232	*	Alqueria	Escorca, Axcorca, Moolca, Axcorcha
1291		Feixa dita s'	Estrada
1291	*	Lloc de sa	Figuera
1320	*	Possessió es	Figueral
1343		Olivar dit	Flaquera
1347		Peça de terra la Font,	a Biniaraix
1320			Font de Benimoclom
1318	*		Font de Biniaraix

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 209

1330	*		Font de Binibassí
1308	*		Font de Binirossi
1302	*		Font de Fornalutx
1293	*		Font de l'Alqueria del Comte
1316			Font de la Lavanera, a Biniaraix
1344			Font de la Piera
1324	*		Font de les Cambres
1300	*		Font de Llucalcari
1333	*		Font de Montreal
1341			Font de n'Església, a Fornalutx
1318			Font de n'Estada, a Castelló
1319			Font de n'Hortola
1330	*		Font del Salt
1338	*		Font del Verger de sa Costera
1324			Font den Montblanc, a Alconasser
1342			Font den Segual
1320			Font den Tholosa
1241	*	Alqueria	Fornalutx, Fornalug, Fornelug
1346		Olivar dit la	Frexa
1348		Peça de terra la	Garcia
1300			Garriga del Forn de les Teules, a Fornalutx
1317		Es	Gorg den Deya
1325		Lloc dit	Grau, a Fornalutx
1322		Olivar dit la	Griona
1300		Olivar dit la	Guarda
1322		Olivar dit sa	Guardia
1232		Rafal	Hamet Almoden, Amahet Almaden
1320		Honor dit sa	Horta, Orta
1256	*	L'	Horta de Biniaraix
1319	*	L'	Horta de Fornalutx
1241	*	L'	Horta de Sóller
1331		L'	Horta del Bisbe de Girona
1324	*	Possessió sa	Illeta
1332	*	Tros de terra el	Joncar
1334		Casa de la	Letrina
1272	*	Alqueria	Llucalcari, Lluchalcari
1348		Alqueria	Llucmajor
1290		Vinya la	Loreta, a Biniaraix
1327		Pati de terra es	Magraners, a Fornalutx
1340	*	Rafal	Mala Veïna
1317		Possessió la	Manresa
1323		Vinya sa	Marquesa
1317		Feixa la	Martina
1320	*	El	Mas
1246			Mas del Noguer, a Binibassí
1323		Olivar es	Mayol
1290		Possessió la	Mayola

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 210

1320	*	Possessió es	Masroig, Masrog, Mas Rog, Marrog
1339		Honor lo	Marrog
1340		Peça de terra la	Mesquida
1242		Alqueria	Moblon
1307	*	Muntanya de la	Mola
1325		Possessió la	Mola
1334	*		Mola d'Escorca
1339	*		Mola de la Calobra
1289	*	Terme de	Moncada, Montcada, Muncada
1334		Peça de terra	Moncada, Muncada
1232	*	Alqueria	Montcaire, Unqueira, Bonquetra, Monte Cayro
1232	*	Alqueria	Montnaber, Mutnabar, Muntnabar
1233	*	Alqueria	Montreal, Montreyal, Munreyal
1341		La	Mota
1304	*	Alqueria	Muleta, Moleta
1343		Tros de terra la	Muntanya
1334			Muntanya de Joan Bennasser
1230		Terme de les	Muntanyes
1316	*	Rafal es	Murtar
1335		Possessió lo	Murtar
1299		Lloc dit es	Noguer
1321		Olivar es	Noguer
1319	*		Olivar de l'Abat
1318			Olivar de la Mar
1315			Olivar del Rei, Ullastrar del Rei
1323	*	Olivar dit l'	Olivaret
1323			Olivera des Mussol
1272		Alqueria sa	Pelegrina
1345		Feixa dita les	Pelegrines
1346		Possessió sa	Pelicera
1316			Penya de les Fontenelles, a Llucalcari
1319			Penya Falconera, a Alconàsser
1322	*	Alqueria sa	Piera
1300		Lloc des	Pin
1300		Vinya dita es	Pinos
1275		Lloc del	Pla de la Mar
1289		El	Pla de Sóller
1317	*		Plaça de Biniaraix
1304	*		Plaça de Fornalutx
1337	*		Plaça de Llucalcari
1257	*		Plaça de Sóller
1310			Plaça del Garrover, a Fornalutx
1335	*	Alqueria ses	Planes
1320	*	Honor sa	Planesa
1257	*		Pont de Binibassí
1347	*		Pont de Fornalutx
1311	*		Pont de la Mar

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 211

1344	*		Pont de l'Alqueria del Comte
1337	*		Pont del torrent d'Alofre
1329	*		Pont Nou
1324		Lloc de la	Popia
1308	*	Possessió es	Port, Port den Clavell
1323		Feixa dita sa	Pugedor, s'Apujador
1320	*	Feixa es	Puig
1273			Puig den Nadal
1321		Olivar el	Puig de Joan Nadal
1313		Tros de terra el	Puig de Guillem Anglada
1291			Puig de Pere Estruç
1235	*		Puig del Rei, damunt Biniforani
1300	*	El	Puig den Ramis
1246			Puig major de Benimoragui
1345		Feixa dita lo	Quarto
1334	*	Feixa la	Quintana, a Biniaraix
1345		Feixa les	Quintanes
1289		Lloc de sa	Riera
1318	*	Olivar	Rocafort
1328	*	Peça de terra	Rogera
1318		Honor de sa	Rogera, Rotgera
1335		Possessió la	Rompuda
1333		Olivar sa	Rovira
1314		Lo	Salt
1345	*	El	Salt de Balitx
1323		Peça de terra lo	Secador
1318		Garriga	Seguer, a Fornalutx
1334	*	Tros de terra sa	Salrana, Selrana
1289		Feixa sa	Sobirana
1322		La	Solzia, Salzia
1323	*	Sa	Talaya
1301	*	Muntanyes del	Teix, Tex
1290	*	Feixa sa	Teulera
1324		Vinya sa	Teulera
1317		Terme de la	Torre
1313			Torre de Benibolaix
1234		Alqueria la	Torre des Vilar, torre de Villari
1344	*	Possessió la	Torrella, a Biniaraix
1318	*		Torrent d'Alofre
1318	*		Torrent de Fornalutx
1334	*		Torrent de la Coma
1349	*		Torrent de la Mola
1322			Torrent de la Solzia
1341			Torrent del Salt
1345	*		Torrent del Salt de Balitx
1340	*		Torrent del Teix
1322	*		Torrent Major

XII. 5 Placid Pérez 09.07.07 10:40 Página 212

1320		Vinya sa	Torrentera, a Biniaraix
1235		Lloc de la	Tresca
1322		Honor dit sa	Tria
1330		Feixa les	Tries, a Montreal
1232			Tuaya Gibilincam, Duaya Jablinquam
1338	*	Alqueria	Tuyent
1232	*	Rafal	Turixant, Aurixam, Taurixam
1308		Les	Valentines
1338		Feixa sa	Vela
1322		Lloc de sa	Verdat
1338	*	Lloc des	Verger, a Sa Costera
1330		Feixa la	Vidala
1234			Vila de Sóller
1241			Vila de Fornalutx
1334		Lloc de	Villanova
1339		Feixa dita sa	Vinya
1320		La	Vinya del Forn
1321			Vinya del Forn de les Teules
1301			Vinya de l'Aljub, a Llucalcari
1341		La	Vinya de la Carrera
1323			Vinya de sa Cova
1323			Vinya del Pont
1339			Vinya del Torrent
1315		La	Vinya den Flix, a Llucalcari
1290			Vinya Insana, a Biniaraix
1260			Vinya Rosa
1290			Vinya Subirana, a Biniaraix
1352	*	Peça de terra la	Vinyassa
1232		Alqueria	Xulabra, Xolabra
1311		Muntanya de	Xulabra
1300		Alqueria	Xular, Soylerich

A l'estat actual dels coneixements no estam en condicions d'assegurar taxativament que els mateixos topònims aplicats a distints genèrics corresponguin al mateix indret geogràfic, però així ho consideram. A tall d'exemple, sembla que el *lloc de s'Agrer* i *l'olivar dit l'Agrer* siguin dues maneres diferents de designar el mateix paratge. Semblantment ocorre amb el *coll de Sóller* i la *peça de terra lo coll de Sóller*; *l'honor dit la Coma* i el *lloc de la Coma*; la *possessió es Masrog* i *l'honor lo Marrog*; la *possessió de la Mola* i la *muntanya de la Mola*; el *terme de Moncada* i la *peça de terra Moncada*; el *rafal es Murtar* i la *possessió lo Murtar*; el *lloc dit es Noguer* i *l'olivar es Noguer*; la *peça de terra Rogera* i *l'honor de sa Rogera*; el *torrent del Salt* i el *torrent del Salt de Bàlitx*; la *feixa sa Teulera* i la *vinya sa Teulera*; o la *muntanya de Xulabra* i *l'alqueria Xulabra*.

1 Bartomeu Mateu 09.07.07 10:42 Página 213

XIII JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA

SANT JOAN, 1999

1 Bartomeu Mateu 09.07.07 10:42 Página 214

1 Bartomeu Mateu 09.07.07 10:42 Página 215

A LES ENTRANYES DE SELVA, TOPÒNIMS

Bartomeu Mateu

XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Sant Joan, 1999

Amigues i amics,

Quan la lectora —o el lector— ha vist el títol d'aquest article, tal vegada li deu haver suscitat una sèrie de pensaments, hipòtesis i dubtes pel que fa al fet de saber de què parla. I es deu haver equivocat. És a dir, deu haver passat l'arada davant el bou. I és lògic que així ho hagi fet, perquè no és corrent parlar d'entranyes en toponímia. Però, ben segur, molts dels qui han vist el títol, de seguida es deuen haver adonat que la toponímia a la qual es refereix l'article està interioritzada en les terres de Selva, fugint de la superficialitat del terrer. Segurament, però, deuen haver pensat en cavitats, cavernes, avencs… o en túnels apolítics, en aquest cas. Tal vegada pocs, o potser ningú, deuen haver intuït que parlaria dels topònims sorgits a partir de l'explotació minera, és a dir, de la mina, en aquest cas la de Selva, és clar.

Sí, és així. En els llocs més amagats de la terra —que sens cap dubte aquests sí que són els més amagats—, s'hi oculten topònims amb gran perill d'extinció. De fet, l'activitat minera a Mallorca és nul·la i els pous es troben tancats, si bé encara no fa dotze anys l'explotació era ben viva.

Segons Enric Moreu-Rey, podem parlar de topònims a partir dels indrets habitats, com ciutats, edificis, pobles…; dels indrets no habitats; dels noms del relleu; dels noms associats a vies d'aigua; dels noms de vies de comunicació, etc., però ni ell ni altres personatges estudiosos de la toponímia amb els quals he parlat s'han referit als noms de l'interior de la mina. Ara bé, amb tot, a mi em sorgeix un dilema: *són o no són topònims els noms d'aquests llocs?* Si ho són, fantàstic, un punt més que cal tenir en compte en la classificació toponímica dels que lideren aquests estudis. Si no ho són, desil·lusió i conformisme. Desil·lusió eixida a partir de la dita «molta feina per res», que en aquest cas es concretaria; però conformisme pel fet de tractar-se només d'un intent d'aportar alguna cosa nova per part d'un jove estudiant.

Però deixant de banda raonaments que ara no condueixen enlloc, seguiré la meva aportació amb la il·lusió amb la qual la vaig preparar: *Els topònims de la mina de Selva*.

A cops de maça i picassó, endinsant un pou, comença un altre món: el món de la mina. Un món enfonsat dins l'obscuritat de la fosca, dins la humitat subterrània, dins la polseguera dels barrobins, dins el perill de la natura, dins la inspiració del mal aire, dins la intimitat del tancament, dins l'amistat d'una petita però gran família.

1 Bartomeu Mateu 09.07.07 10:42 Página 216

La mina és una excavació subterrània o a cel obert, que es fa per treure minerals, en el nostre cas el carbó, que d'altra banda és el mineral exclusiu de la nostra terra. El carbó de Selva era portat a unes instal·lacions elèctriques —Es Murterar— per així produir corrent. El miner, el nostre informador, afectat per l'orgull d'haver estat miner però també per la pena d'haver perdut companys, és aquell «home» que treballa en les mines de carbó, que és allò que aquí ens interessa.

L'explotació de la mina de Selva coincideix amb l'explotació de la resta de mines de Mallorca. Sineu, Lloseta, Alaró, Mancor, Biniamar… són pobles que juntament amb Selva comparteixen l'explotació del lignit. Un carbó de qualitat mitjana que es troba entre la turba, el més pèssim, i l'hulla, el carbó de major qualitat.

L'estructura de la mina determina el nom de la seva forma. Així parlarem de mines descobertes, si són a aire lliure; mines planes, si hi entres de forma horitzontal en la perforació d'una muntanya, i mines verticals, a les quals entres amb un pou d'aquesta forma. La de Selva és vertical, si bé té algun desguàs que desemboca a l'exterior de forma horitzontal.

A partir de la boca del pou comença tota la infraestructura de la mina. De les perforacions fetes en el terme de Selva per a l'extracció del carbó podem parlar de sis pous que en un temps passat foren actius. En alguns casos es començà la perforació d'alguns altres pous, però l'errada en la determinació estratègica del lloc va fer que no se seguís. D'altra banda, i com a fet curiós, hi ha indicis de la presència d'activitats extractives a Caimari, ja en el segle passat, quan l'apotecari Francesc Ribas trobà una mina de ferro en els terrenys de la possessió des Castell, propietat de Bartomeu Amer, anomenada *Tallaferro*. Però els llocs estudiats, en aquest cas, corresponen als tres pous que componien l'empresa Minas San Cayetano-Lignitos SA, dels quals l'economia i la subsistència de moltes famílies selvatgines depenien.

Aquests pous, en un principi, rebrien el nom de la finca que ocupaven. Així és que tenim:

— *es pou de So na Montserrada*, o senzillament, So na Montserrada,

— *es pou de ses Rotes*,

— *es pou de sa Central*, aquest darrer dit així perquè estava ubicat darrere la Central que un temps bastia de corrent elèctric el poble de Selva.

En una segona fase, i a partir de la possibilitat de comparar els tres pous, per tant en un temps més actual, els pous canviaren de nom i prengueren la nova nomenclatura a partir de les característiques, diguem-ne físiques o temporals, de la seva construcció. Així tenim que:

— el pou de So na Montserrada passà a ser *es pou vell*,

— el pou de ses Rotes passà a ser *es pou gran*,

— i el pou de sa Central, *es pou nou*.

El fet curiós és que hem sabut que durant el temps que les mines estigueren en funcionament, entre la gent de Selva, i garantit l'ús que en feien els mateixos miners, hi hagué vacil·lació en la nomenclatura de les dites finques entre la forma més antiga i tradicional i la nova. Actualment s'han recuperat els noms originals de les finques, si bé no s'obliden els pous, els quals serveixen per a la ubicació de la finca en cas de dubte. Tot i així, en el cas del pou de sa Central, sempre s'ha conegut amb aquesta forma entre les selvatgines i els selvatgins, encara que també cal esmentar que se'l conegué amb un altre nom: *es pou de Can Miró*, com a conseqüència d'haver-se construït en la finca coneguda com a *Can Miró*. Tot i així aquesta forma resulta ser antiga i actualment es troba en desús.

Darrerament els pous prengueren un nom oficial assignat per la mateixa empresa. Com ja he dit més amunt, l'empresa tenia el nom de San Cayetano, nom que serví per anomenar els pous. D'aquesta manera, i com a parts diferents d'una mateixa empresa:

1 Bartomeu Mateu 09.07.07 10:42 Página 217

— el pou de sa Central prengué el nom de *San Cayetano I*,

— el pou vell, el de *San Cayetano II*,

— i el pou gran, el de *San Cayetano II (bis)*.

Tot i així, aquests noms no tingueren gens de transcendència i només eren coneguts amb aquesta forma per l'Administració i els darrers miners.

D'altra banda, la mateixa infraestructura interior de la mina obliga a cercar sistemes de ventilació per a la creació de corrents d'aire, com també sistemes per a l'extracció de l'aigua. És per això que des del pou o des de les galeries surten unes perforacions semblants a aquestes, però amb la característica que eren obliqües i desembocaven a l'exterior. Aquestes perforacions reben el nom de *desaigüe* (desguàs) i normalment tenien tres funcions principals. En primer lloc, servien per treure l'aigua a l'exterior, com el seu propi nom indica. En segon lloc, servien per fer córrer l'aire a l'interior de la mina, funció transcendental, perquè d'aquesta manera s'aconseguia una entrada, el pou, i una sortida, el desguàs. En tercer lloc servien també per a l'extracció, si era necessari, del carbó a l'exterior, o en alguns casos com a entrada dels miners a la mina, si bé era més corrent entrar-hi pel pou amb el sistema mecànic de la bóta.

De les mines que estudiam tenim coneixement de sis desguassos, amb la qual cosa podem veure que corresponen diversos desguassos per pou. Aquests desguassos també rebran diferents noms, segons el cas, depenent de la seva història.

Del pou vell sortien quatre desguassos:

— *Desaigüe de son calent*, que rebia aquest nom per la facilitat que tenia d'encendre's a causa del grisú que es concentrava a l'atmosfera, conegut, aquest gas, també com a «mal aire». Aquest mateix desguàs era conegut també com a *desaigüe de son sec*, segurament pel mateix motiu, perquè, segons els miners, la inhalació de grisú provocava sequedat a la boca i una atmosfera més que humida, que era el més corrent en aquests indrets, seca. Aquestes formes encapçalades per «*son*» són conseqüència de l'analogia com a imitació als topònims de les finques de la rodalia del pou, que són les formes més tradicionals, com per exemple: Son Fe, Son Bonafè, So na Montserrada, Son Sales i Son Oliver.

— *Desaigüe des polls*, el qual rep aquest nom motivat pel fet que la seva construcció fou feta per dos germans que popularment i de malnom familiar eren coneguts amb el nom de «polls».

— *Desaigüe de don Simó*, el qual rep aquest nom tal vegada en honor, tal vegada per fer la bona, a don Simó Solivelles, que fou propietari, juntament amb don Jaume Amengual, don Sebastià Vallori i els marquesos del Verger, de la mina que tractam.

— Un altre desguàs que pertany a aquest pou, malgrat també s'hi tingui accés des del pou de sa Central, és el conegut com a *desaigüe llarg*, dit així pel fet de ser el de més longitud i caracteritzat perquè és totalment recte. Tant és així, que des de dalt es pot veure la claror de la boca de sortida a la finca de Son Galiot, per la qual cosa és també conegut com a *desaigüe de Son Galiot*. En temps de guerra, recorda l'amo en Toni Perelló, en aquesta finca que es troba al costat de la carretera d'Inca, s'hi carregaven carros de carbó que eren transportats al tren de Palma i d'allà al port marítim, on era exportat cap a la Península.

Entre el pou vell i el pou de sa Central, al costat de la carretera que condueix a Mancor de la Vall, trobam un accés a l'interior de les mines d'ambdós pous, però que no és ben bé un desguàs. Aquest indret és conegut com *es porxo*, dit així perquè era una porxada amb dutxes on els miners tenien accés a peu pla a l'interior de la mina i la possibilitat de

1 Bartomeu Mateu 09.07.07 10:42 Página 218

fer-s'hi nets. També tenia la mateixa funció de ventilació que els desguassos, és a dir, servia com a sortida del pas de l'aire.

Del pou de sa Central només podem parlar d'un desguàs conegut com a:

— *desaigüe de can Rinya*. Aquest nom es deu al fet que aquest desguàs i algunes pertinences del seu pou foren adquirides per don Antoni Mateu *Rinya* a mitjan segle, que efectuà la compra a don Sebastià Vallori, un dels principals propietaris de Minas San Cayetano.

De la mateixa manera, del pou gran només podem parlar d'un únic desguàs que porta el nom de:

— *desaigüe de ses coves*, ja que la boca de sortida d'aquesta perforació es troba a la finca que duu aquest nom. Una gran abundància de petites cavitats és el fet que dóna nom a aquestes finques. De fet, aquesta finca es troba en el conegut Puig de ses Coves d'en Galileu, entre Crist Rei i la carretera de Mancor de la Vall.

De moment només hem parlat de les perforacions que ens condueixen a l'exterior, és a dir, dels pous i desguassos, però com ja he dit més amunt a partir del tronc surten unes branques dites *galeries*, que és el lloc d'on s'extreia el carbó. Aquestes galeries, ja siguin obliqües o horitzontals, ens condueixen cap a la *plaça* o *sala*, dita així perquè era l'indret on hi havia la reserva carbonífera més grossa d'aquella capa de carbó. És així que a partir del nom genèric de «plaça» els miners donaren el nom de «carrer» a la galeria que els hi conduïa.

Aquestes galeries poden rebre fins a tres noms diferents segons tres contextos diferents, si més no curiosos:

— En primer lloc, aquests carrers o galeries anaven estenent-se per l'interior de les pertinences. Un nom abstracte que servia per comptar els metres que tenia el terrer que havia de ser explotat amb la pertinent concessió i autorització tècnica. Cal tenir en compte que cada pertinença té una llargària de 10.000 m^2 i que el nombre de pertinences varia segons la reserva carbonífera d'un pou o altre. Normalment les pertinences rebien el nom de les finques que a la superfície les coronaven. D'aquesta manera quan els miners entraven a l'interior i anaven a treballar en una galeria o altra, ho feien referint-se al nom de la finca sota la qual es treballava. Així és que trobam que els miners treballaven a *son Calent, son Sec, son Galiot, can Colomina, ses Cremades, ses Rotes, son Sales, so na Montserrada, sa Tanca…*

— En segon lloc també hem de dir que a partir del metamorfisme de les roques i del sòl, aquest va formant capes a mesura que va enfonsant-se en la terra. Aquest procés geològic fa que els minerals, en aquest cas la pedra carbonera, experimentin una sèrie de canvis mineralògics formant textures i materials diferents, i així les dites capes. La qualitat d'aquest carbó varia en relació amb la fondària. Com més al fons es trobava, més bona n'era la qualitat. Popularment el nom amb el qual s'han conegut les capes, nom que els mateixos miners han donat, seguint l'ordre d'exterior a interior, són: *blava*, *baixa*, *grossa*, *carbonilla*, *bonita* i *rossa*. Així, l'ordre d'aquestes capes coincideix amb l'ordre de la seva qualitat, és a dir, amb la capacitat d'emetre més o menys tèrmies (unitat de mesura de les calories del carbó). Aquests noms originen nous topònims a les galeries on es feia l'explotació o extracció del carbó. D'aquesta manera trobam expressions entre els miners com: *treballar a bonita*; *anar a carbonilla…*

— En tercer lloc, i com a cosa curiosa, cal parlar d'alguns noms que antigament donaven a les galeries. Com és lògic aquests passadissos estaven apuntalats amb puntals, posts, travessers… feina de la qual s'encarregava l'enfustador. Referint-nos a l'avior, hem

1 Bartomeu Mateu 09.07.07 10:42 Página 219

d'apuntar que la tecnologia de llavors no permetia una il·luminació elèctrica o artificial, per la qual cosa el miner feia servir el llum de carbur. Tal vegada per apaivagar la duresa d'aquest ofici, el miner feia ús d'aquest llum de carbur, en un intent lúdic de passar el temps, per mascarar el travesser que encapçalava una galeria. Mitjançant la mascara feta per la flama del foc del llum de carbur alguns feien dibuixos en aquest travesser. Aquests dibuixos no tenien cap tipus de finalitat ni reivindicació i depenien, senzillament, de la imaginació d'aquell precís moment. Així és que els nostres informants, exclosos ja d'aquesta pràctica, van sentir a parlar d'un altre tipus de nom que antigament es donava a les galeries de les mines, sorgit d'aquest microart de la mascara. D'aquesta manera i a partir d'aquests dibuixos tenim dos noms ben curiosos a la mina de Selva:

— *papa la raspa*, un nom que no sabem ben bé què vol dir, però que tant pot ser que tengui algun tipus de connotació grollera o eròtica, com que amb el temps ens hagi arribat canviat per una variació o distorsió.

— *vés en es ca que menja rem*, que malgrat sigui una cosa insòlita és un topònim ben clar: un animal, el ca, que menja una fruita, el raïm.

Amigues, amics, no vull acabar sense recordar-vos que tot un seguit d'elements inevitables alteraven l'ànim i fustigaven l'esperit d'aquells homes que treballaven la mina. El cruiximent de la terra, la manca d'aire, l'esbaldrec d'una galeria, la mort d'un company, la desconeixença de si tornaré a casa… són elements que no permetien alegria i que per a la majoria eren senzillament càstig, esforç i pànic. Però gràcies a ells i a la seva hospitalitat per rebre l'actual investigació aquesta comunicació ha estat possible. I recordau una cosa: *només les galeries són testimoni mut d'actes heroics i esforços límits*.

Selva, a 2 de gener de 1999.

2 Gaspar Valero 09.07.07 10:43 Página 221

GEOGRAFIA LLEGENDÀRIA DE PALMA

Gaspar Valero i Martí

XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Sant Joan, 1999

INTRODUCCIÓ I METODOLOGIA

Un bon nombre de llegendes i detalls de la ciutat de Mallorca apareixen a l'obra *Palma, ciutat de llegenda*, que constitueix una proposta de descoberta del centre històric de la ciutat de Mallorca a partir de cinc itineraris, tres dels quals discorren per la Ciutat Alta i dos per la Ciutat Baixa. En total, la publicació recull 132 centres d'interès o estacions d'explicació que tenen associats altres tants miracles, llegendes, històries, rondalles, anècdotes, prodigis religiosos —que sovint comparteixen les característiques de l'anomenada *llegenda àurea*—, tradicions populars o curiositats. Generalment aquests centres d'explicació se situen i es concreten en un espai físic o en un detall arquitectònic o artístic, com poden ser carrers, edificis, relleus, escultures o pintures.

Cada centre d'interès és presentat en forma de capítol breu, de tal manera que constitueix una fitxa autònoma, situada dins un ordre espacial itinerant. Les fitxes compten amb una estructura uniforme que consta de les parts següents: títol del centre, situació (adreça), text explicatiu, font (referències bibliogràfiques, arxivístiques o orals), classificació del contingut i tipologia de la referència material.

L'epígraf «classificació del contingut» és un intent de sistematització temàtica, molt senzilla, amb la intenció de ser operativa i orientativa amb una simple ullada. Presenta els apartats següents:

C1 — fet històric
C2 — llegenda
C3 — miracle, prodigi religiós
C4 — tradició popular
C5 — anècdota
C6 — rondalla, romanç
C7 — curiositat, detall enigmàtic

L'apartat «referència material» classifica els elements que materialitzen —més o menys directament— el contingut del centre d'interès. D'alguna manera, tot i que sovint caldrà una bona dosi d'imaginació, constitueixen la visualització que haurà de servir per recrear el tema exposat en el text.

2 Gaspar Valero 09.07.07 10:43 Página 222

Aquest apartat consta dels punts següents:
R1 — edifici, element arquitectònic
R2 — institució
R3 — carrer, barri
R4 — pintura
R5 — escultura
R6 — relleu
R7 — objecte, aparell, instrument
R8 — làpida, placa
R9 — edifici o institució desapareguts
R10 — senyal, resta (forat, petjada…)

A més, especialment a efectes d'adaptació per a infants o per a escoles, apareixen indicats els temes més escabrosos, desagradables o llicenciosos; en definitiva, no recomanats per a menors:
S1 — desastres naturals, malalties
S2 — violència (execucions, assassinats…), xenofòbia
S3 — terror, psicosi
S4 — sexe

La riquesa, varietat i multiplicitat d'aquests tipus d'històries que es localitzen a la ciutat de Mallorca fa que, lògicament, només es presenti en aquesta obra una selecció dels centenars de contarelles recollides, lluny de qualsevol afany d'exhaustivitat. D'altra banda, som conscients que n'hi ha moltes altres de pendents de recollir o de sistematitzar. No només no lamentam aquest fet, sinó que esperam que la present obra serveixi per encoratjar a continuar la tasca de recerca en aquesta línia temàtica.

Pel que fa a les fonts d'informació, com a obres generals d'obligada consulta han estat bàsics els *Bolletins de la Societat Arqueològica Lul·liana*; la *Història de Mallorca* de Joan Binimelis; la *Historia General del Reino de Mallorca*, dels cronistes Dameto, Mut i Alemany; el *Panorama* d'Antoni Furió; el volum *Islas Baleares*, de P. Piferrer i J. M. Quadrado; el *Cronicon Mayoricense*, recollit per A. Campaner; les *Noticias y relaciones históricas*, aplegades per Llabrés Bernal, i *La ciudad de Mallorca* (5 vol.), de D. Zaforteza Musoles. També han estat objecte de consulta, i de manlleu, els dos grans reculls de la literatura popular de Mallorca: l'*Aplec de rondaies mallorquines* i el *Cançoner popular de Mallorca*. En aquest apartat d'obres generals cal també esmentar les enciclopèdies més apropades a la nostra terra: la *Gran Enciclopèdia Catalana* i la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (en curs de publicació), com també el *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Les monografies o publicacions sobre aspectes concrets són nombrosíssimes i, òbviament, no s'han pogut consultar totes les que l'autor hauria volgut. Entre les obres monogràfiques que han estat valuoses per a la confecció d'aquesta publicació vull destacar les aportacions recollides de Gabriel Alomar Esteve, Pere Morey Servera, Gabriel Sabrafín i Gabriel Janer Manila, els quals en les seves publicacions han tractat temes directament relacionats amb el contingut dels presents itineraris.

D'altra banda, s'han treballat també les anomenades fonts orals, encara que no exhaustivament. En aquest sentit, hem de ser conscients que ens trobam en un temps en què és essencial recollir la memòria històrica dels nostres majors. Vivim una època en què la forma de vida i els costums moderns, des de fa poques dècades, han canviat notablement, i els sistemes de transmissió cultural tradicionals, basats en l'oralitat, gairebé han desaparegut. Des d'aquí agraïm a tots els informadors la seva valuosa col·laboració.

2 Gaspar Valero 09.07.07 10:43 Página 223

Sabem que aquests detalls, llegendes i contarelles sovint s'allunyen de la Història, amb majúscula; en línies generals, més que fornir grans teoritzacions, tenen tendència a decantar-se per l'anècdota i per la curiositat. A vegades reflecteixen la duresa de la vida —i de la mort— però, moltes altres vegades, ens comuniquen aspectes senzills, fragments de la vida quotidiana d'èpoques remotes, que sovint acaben desvetllant un somriure. D'això es tracta, en definitiva, de conèixer la lletra menuda d'altres temps passats i de recórrer, com si d'una heroica aventura es tractàs, els racons de la nostra ciutat, seguint les petjades de l'avior. En aquest sentit, volem també obrir una escletxa que entraria de ple dins la pedagogia ambiental urbana: oferir elements suggeridors i treballats *in situ* que, en un moment determinat, puguin entremesclar-se amb continguts més elevats i més científics; es tracta d'una reivindicació del paper didàctic que sol tenir allò que més crida l'atenció. Vora grans personatges desfilaran per aquestes pàgines molts d'elements de la intrahistòria, i del que podríem anomenar l'antropologia urbana: facetes de la vida quotidiana i de la cultura popular, mites, símbols i enigmes. Sens dubte, l'esperit ancestral de la ciutat de Mallorca en bona part es passeja entre aquests elements, molts dels quals s'han de reivindicar com a autèntics senyals d'identitat cultural.

Parafrasejant Miquel dels Sants Oliver, si aconseguim descobrir els racons i els detalls de la Palma antiga, no resultarà menyspreable el fruit que podrem treure'n, ni deixarem tampoc d'advertir-hi notes de singular encís, ni d'entrar molt aviat en el misteri i en la intimitat del seu ambient.

ÍNDEX DEL PRIMER ITINERARI (LA CIUTAT ALTA, 1. EL BARRI DE LA SEU)

1. Anníbal, cabrerenc i primer fill il·lustre de la ciutat i del regne de Mallorca (Ajuntament, vestíbul sala de sessions).
2. L'home dels nassos (Ajuntament, sala de sessions).
3. El sant Novici (Ajuntament, sala de sessions).
4. Sant Sebastià, patró de la ciutat (Ajuntament, vestíbul sala de sessions).
5. La tortuga i el granot de la Sala (Ajuntament, escala).
6. El Gegant i la Geganta (Ajuntament, vestíbul).
7. En Figuera (Ajuntament, plaça de Cort).
8. El banc de *sinofós* (Ajuntament, plaça de Cort).
9. En Dragó i en Caragol (Ajuntament, plaça de Cort).
10. Jaume I i el valí moro Abu Yahia (Cambra de Comerç, C/ Estudi General Lul·lià).
11. El campanar de la Seu (la Seu, plaça de l'Almoina).
12. El Diluvi de 1403 (Sala Capitular Gòtica de la Seu).
13. El sepulcre i el capell de Gil Sánchez Muñoz (Sala Capitular Gòtica de la Seu).
14. Sant Pere corbat (Sala Capitular Barroca de la Seu).
15. El miracle de l'almogàver de 1286 (la Seu, interior).
16. Les relíquies de sant Cabrit i sant Bassa (capella de la Pietat de la Seu).
17. La cera del Corpus (la Seu, interior).
18. La processó de la Moixeta (la Seu, interior).
19. El santcrist del bisbe Pere d'Alagon (la Seu, interior).
20. L'olla amb doblers del claustre de la Seu (claustre de la Seu).
21. L'Esperit Sant en forma humana (sala de Santa Llúcia, sortida de la Seu).
22. *Què en som jo de la mort d'en Berga?* (C/ Sant Pere Nolasc, 1).
23. El drac de na Còca (plaça del Mirador - oratori de Sant Pau).

2 Gaspar Valero 09.07.07 10:43 Página 224

24. Un ban mural del segle XIV (la Seu, façana del Mirador).
25. *La Seu plena d'ous* (la Seu, façana del Mirador).
26. Les boles dels pinacles de la Seu (la Seu, façana del Mirador).
27. Jaume III i la relíquia de santa Praxedis (capella de Santa Anna, palau de l'Almudaina).
28. La finestra de Carles V (palau March, C/ del Palau Reial).

ÍNDEX DEL SEGON ITINERARI (LA CIUTAT ALTA, 2. LLEVANT)

29. Les cadenes de Cort (plaça de Cort - C/ Cadena).
30. Les forques de la plaça de Santa Eulàlia (plaça de Santa Eulàlia).
31. La creu de Nunó Sanç (plaça de Santa Eulàlia - C/ d'en Morei).
32. El dimoni de Can Ordines d'Almadrà (C/ d'en Morei, 8).
33. *Casa't i calla…* (C/ d'en Morei, 8).
34. *Per un tal bé repòs tindrà ma vida* (C/ d'en Morei, 11).
35. Les carasses de Can Espanya-Serra (C/ de la Portella, 8).
36. La torre del Comte Mal (Can Formiguera, C/ de la Portella - C/ de Can Formiguera).
37. L'anell de Santa Clara (església de Santa Clara).
38. Don Joan i don Ramon (església de Santa Clara).
39. La torre de l'Amor (la Calatrava, C/ de la Torre de l'Amor).
40. El carrer del Vent (església de Monti-sion - C/ del Vent).
41. Sant Alonso Rodríguez (església de Monti-sion).
42. La Immaculada i l'expulsió dels jesuïtes (església de Monti-sion).
43. El Call Major (C/ Monti-sion - C/ del Call).
44. Lucrècia (Can Catlar, C/ del Sol, 7).
45. Les carasses de Can Catlar i les virtuts del cavaller (C/ del Sol, 7).
46. La Seca de Mallorca i els senyors de la Bossa d'Or (Can Catlar, C/ del Sol, 7).
47. La mata escrita de Ramon Llull (la Sapiència, plaça de Sant Jeroni, 1).
48. Els templers (el Temple, C/ del Temple, 9).
49. El culte a Ramon Llull (sepulcre de Ramon Llull, església de Sant Francesc).
50. La confraria de Sant Jordi dels Cavallers (església de Sant Francesc).
51. La banderia Armadams - Espanyols (església de Sant Francesc).
52. La calúmnia venjada (església de Sant Francesc).
53. La Immaculada Concepció entre franciscans i dominics (església de Sant Francesc).
54. La làpida sepulcral de Lluc Pons i els mestres de guaita (església de Sant Francesc).
55. La Mare de Déu del Llamp (claustre de Sant Francesc).
56. Mestre Jaume Figuereta (convent de Sant Francesc).

ÍNDEX DEL TERCER ITINERARI (LA CIUTAT ALTA, 3. NORD)

57. El rellotge de sol de Can Vila (plaça de Santa Eulàlia).
58. Les làpides sepulcrals de Santa Eulàlia (C/ de l'Església de Santa Eulàlia).
59. El Sant Crist de Santa Eulàlia (església de Santa Eulàlia).

2 Gaspar Valero 09.07.07 10:43 Página 225

60. Ramon Llull, trobador de l'amor humà (església de Santa Eulàlia).
61. La trona de sant Vicenç Ferrer (església de Santa Eulàlia).
62. El mal fill de Can Desbac (Can Cera, C/ del Convent de Sant Francesc, 8).
63. La Mare de Déu del Socors (església del Socors).
64. Mestre Nadal de sa placeta des Socós (plaça Llorenç Bisbal - C/ del Socors).
65. Les festes de la Trinitat de la Gerreria. La rondalla de na Joana de Peguera i un soldat ciutadà (C/ de la Gerreria).
66. El miracle del pou del Mercadal (plaça del Mercadal).
67. *Romangué espantat com el blat de l'any tretze* (plaça de la Quartera).
68. El miracle del Crist de Santa Eulàlia (C/ del Miracle).
69. Sant Sebastià i la pesta d'en Boga (C/ Can Espanya, 11 - plaça del Banc de l'Oli).
70. El Crist Rescatat (església de Sant Felip Neri).
71. La Mare de Déu del Rescat (església de la Mercè).
72. La creu del virrei Josep Torres de Mendoza (avinguda d'Alexandre Rosselló).
73. El Bordell (làpida de l'església dels Caputxins).
74. La porta de la Conquesta (C/ de Sant Miquel).
75. Sant Antoniet i els porcs (església de Sant Antoni Abat).
76. La Mare de Déu de la Salut (església de Sant Miquel).
77. La venjança dels cavallers contra els miquelets (campanar de l'església de Sant Miquel).
78. Ramon Llull, joglar de Déu (plaça Major).
79. La Casa Negra (plaça Major).
80. El cas del tinent Bustillos i de la monja Font dels Olors (Banc d'Espanya, C/ de Sant Bartomeu).
81. La casa enderrocada de Can Tagamanent (plaça Tagamanent - C/ de Sant Bartomeu).
82. El carrer de Sant Vicenç Mut (C/ de Vicenç Mut).

ÍNDEX DEL QUART ITINERARI (LA CIUTAT BAIXA, 1. NORD-EST)

83. El cap del Moro (el Born - plaça de Joan Carles I - C/ de Jovellanos).
84. Una metamorfosi toponímica curiosa: del *Port Fangós* a la *calle del Cerdo* (C/ dels Paraires - C/ de Sant Nicolau).
85. El perdó i el *yin-yang* de Sant Nicolau (església de Sant Nicolau, C/ de Sant Nicolau - C/ d'Orfila).
86. El xerafí de Can Frasquet (C/ d'Orfila - C/ d'en Brossa).
87. La pedra de Santa Catalina Thomàs (plaça del Mercat).
88. *Més lladre que en Moreu!* (plaça del Mercat).
89. La balconada i l'enrajolat de Can Berga (plaça del Mercat).
90. Les botes de Gabriel de Berga (Can Berga, plaça del Mercat).
91. Els miracles de Sant Vicenç Ferrer (C/ de Can Campaner, 10).
92. El torneig del cavaller Salvador Sureda Safont (Can Pinós, la Rambla, 15).
93. El miracle de l'Ecce Homo (C/ de l'Ecce Homo - la Rambla).
94. La mort de Pere Joan de Quint (la Rambla).
95. Prodigis de santa Catalina Tomàs (convent de Santa Magdalena).
96. L'assalt al convent de Santa Magdalena (convent de Santa Magdalena).
97. El Crist de la Sang (església de la Sang).

2 Gaspar Valero 09.07.07 10:43 Página 226

98. El Crist dels Condemnats a Mort (església de la Sang).
99. El betlem de la Sang (església de la Sang).
100. El cementiri del Camp Roig (la Misericòrdia).
101. El Sant Crist del Noguer (església de la Concepció).
102. La Santa Faç (església de la Concepció).
103. L'església i la font del Sant Sepulcre (C/ de la Concepció).
104. *Vet aquí en Barrera!* (Can Cotoner, C/ Sant Jaume, 6).
105. La font de les Tortugues (plaça de Joan Carles I).

ÍNDEX DEL CINQUÈ ITINERARI (LA CIUTAT BAIXA, 2. SUD-OEST)

106. Les gramalletes de la Inquisició (antic convent de Sant Domingo, C/ del Conquistador).
107. El Círculo Mallorquín (Parlament Balear, C/ del Conquistador, 11).
108. *Moure uns Canamunts i Canavalls* (costa de la Seu).
109. La torre dels Caps (C/ del Conquistador - costa de la Seu).
110. La mula del tramvia de la costa del Conquistador (C/ del Conquistador - plaça de la Reina).
111. El monument desaparegut de la plaça de la Reina (plaça de la Reina).
112. Les lleones del Born (el Born).
113. Els actes de fe de la Inquisició (el Born).
114. El Sant Crist de Sant Nicolau Vell (plaça del Roser).
115. La casa enderrocada de Joanot Colom (plaça del Roser).
116. Els cavallers del Born (el Born - plaça de Joan Carles I).
117. El seguici funerari de Can Solleric (C/ de Sant Gaietà - el Born).
118. La mà del Moro (C/ de la Mà del Moro).
119. Les carasses (Can Pavesi o Can Belloto, C/ de Sant Feliu, 10).
120. L'antic oratori de la Pau (C/ de la Pau — C/ de Sant Feliu).
121. El capità Antoni Barceló (C/ del Vi, 12).
122. El Sant Crist de Santa Creu (església de Santa Creu).
123. El recinte de murades de la Madina Mayurqa i la porta de la Traïció (Puig de Sant Pere, C/ Pólvora).
124. Jaume Ferrer i els navegants medievals mallorquins de l'Atlàntic (plaça de la Drassana).
125. Els cavallers de l'orde de l'Hospital i el repartiment (església de Sant Joan de Malta).
126. Les imatges de la Llotja (plaça de la Llotja - passeig de Sagrera).
127. El vaixell dels xuetes (passeig de Sagrera).
128. Ramon Llull i Amèrica (monument a Ramon Llull, passeig de Sagrera).
129. Les execucions de la porta del Moll: el cas de Pere Martines (passeig de Sagrera).
130. L'àngel de la torre de l'Almudaina (palau de l'Almudaina, torre de l'Àngel).
131. L'alquimista Jaume de Lustrac a l'Almudaina (palau de l'Almudaina, torre de l'Àngel).
132. El senyor de *los Cocones* (palau de l'Almudaina).

3 Josep Estelrich 09.07.07 10:43 Página 227

MICROTOPONÍMIA D'UN MONESTIR. EL MONESTIR DE SANTA ELISABET DE MONGES JERÒNIMES, DE CIUTAT

Josep Estelrich i Costa

XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Sant Joan, 1999

El monestir de Santa Elisabet es troba a l'extrem oriental del barri de la Calatrava de la ciutat de Mallorca. Va ser des de 1336 convent de «Dones de la Terça Regla de Sant Francesc» —anomenades popularment *terceroles*— i des de l'any 1485, monestir de monges de l'Orde de Sant Jeroni. És un recinte clos, aïllat per les altes parets que l'envolten i el mantenen en un aire de soledat i silenci, enmig de la bullícia d'una ciutat cosmopolita.

Al llarg dels segles, la comunitat de monges ha anat donant nom als diversos espais i elements del casal, i ha forjat una *microtoponímia* d'ús intern que els ha servit per identificar cada racó del monestir. Una petita part d'aquests «microtopònims» ha restat fossilitzada en la documentació de l'arxiu monàstic; uns altres, malgrat siguin ja documentats en els s. XIV i XV, es mantenen encara ben vius en la tradició oral.

El monestir ha estat designat amb diverses variants. L'han anomenat:

— *Casa de les Dones de la Penitència* (1340)

— *Casa de les Beguines de la Tercera Regla* (1363)

— *Monestir de la Terça Regla* (1377)

— *Monestir de Sant Hieròn*im (1486)

— *Monestir de Sant Jeroni i Santa Elisabet* (1515) i

— *La Casa de Sant Jeroni* (1544)

Però la titular del monestir és santa Elisabet, i per això el seu nom correcte és

— *Monestir de Santa Elisabet* (1424).

En canvi, el titular de l'església és sant Jeroni, i el nom propi d'aquesta és

— *Església de Sant Jeroni.*

El perímetre del monestir és un rectangle que ocupa gairebé tota una illeta, documentada en un llibre de talles com

— *L'Illa de la Terça Regla* (1479).

Les parets que el tanquen tenen cada una el seu nom propi:

— *Tàpia del Capítol Vell* (1612), en el carrer Porta de Mar,

— *Tàpia de l'Hort* (1576) o *Tàpia de Santa Fe* (1657), en el carrer Església de Santa Fe,

— *Tàpia de la Murada* (1645), que és una part de la murada sarraïna d'abans de la Conquista, a la plaça Porta del Camp, i

— *Tàpia de l'Obra* (1630) construïda a costes de la fortificació de les murades de la ciutat, en el carrer Antoni Planas i Franc.

3 Josep Estelrich 09.07.07 10:43 Página 228

El monestir posseí davant la Porta del Camp un tros de terra anomenat

— *El Camp de lo Fossar dels Moros* (1521).

Entre el carrer i la clausura monàstica hi ha la porteria, un àmbit de comunicació entre el monestir i l'exterior, on es troben dos topònims:

— *Es Clot des Torn*. Petita dependència per a la *tornera* (1665), la monja que atén al torn, i

— *Entreportes*, un espai entre la porta reglar i una segona porta que comunica amb l'interior del monestir, per entrar o treure farcells i mercaderies voluminoses.

Dos espais de l'església reberen un nom peculiar:

— *El Combregador* (1663), una capella adossada al temple, amb una finestra reixada que dóna dins l'església, on les monges, en temps passats, rebien la comunió, i

— *L'Oratori* (1630), anomenat també *Sa Grasa*, una tribuna sobre les capelles de l'església, destinada a la pregària personal de les monges; comunica amb l'església per una finestra rectangular amb reixa, o *grasa*, d'on deriva el seu segon nom.

Cal mencionar algunes peces del monestir per la curiositat de la seva designació:

— *La Casa del Capítol* (1512), o simplement *el Capítol* (1540), que és la sala capitular, destruïda l'any 1937 en un bombardeig de la Guerra Civil,

— *La Sala de Labor (*1896), on es reuneixen les monges per al treball manual comunitari,

— La Casa de les Novícies *(*1519), o *Noviciat* (1686), recinte on habiten les novícies durant el temps de formació,

— *El Dormidor per les Malaltes* (1540), o infermeria,

— *La Casa de la Cuina* (1553),

— *La Dispensa* (1722), o rebost,

— *El Pastador (*1547), o *La Casa del Pa* (1700),

— *Ses Piques*, un porxo-rentador, com els que hi ha a molts de pobles; el nom li ve de les moltes piques que té, alguna de grans dimensions,

— *La Casa de la Bugada* (1539), o *La Bugaderia*, un recinte amb la foganya, la caldera i tres cossis encastats,

— *La Roberia* (1722), sala amb armaris per guardar tota la roba de la comunitat,

— *La Butiga del Forment* (1590), o *La Casa del Blat* (1584), magatzem per al blat, del qual cada estiu feien provisió per a tot l'any,

— *La Casa de les Olives* (1644), per a les alfàbies d'olives adobades,

— *La Casa dels Ciris* (1544), magatzem per a la cera que empraven a l'església, o per la il·luminació del monestir, i

— *Sa Costura* (1856), on durant un temps, per exigència del govern, les monges feren escola de primeres lletres.

L'allotjament personal de cada monja és la cel·la. Són petits apartaments, amb saleta-alcova, terradet i una cuineta, anomenada

— *L'Auberjó* (cita de l'Arxiduc). Cada cel·la té un pis superior anomenat

— *L'Altet*, que és una cambra d'oració i treball, comunicada interiorment amb el pis inferior per una escala de caragol. Les cel·les s'identifiquen pel nom de la usuària: *Ca sor Maria, Ca sor Paula, Ca sor Teresa*…

3 Josep Estelrich 09.07.07 10:43 Página 229

Algunes cel·les tenen un nom singular:

— *Los Aposentos de la Mare Priora* (1646), una cel·la més espaiosa que les ordinàries, habitada per la priora; fa temps que fou eliminada,

— *Ca ses Suredes*, o també

— *La Cel·la Gran* (cita de l'Arxiduc), construcció de planta baixa i dos pisos, amb dues cel·les amples, edificades amb béns patrimonials per les monges sor Anna Maria i sor Constança Sureda, de la família dels «*Suredes del Pla del Carme*»; la planta baixa està dividida en petits compartiments, anomenats

— *Ses Casetes*, i

— *La Cel·la del Confés*. Cambra que, quan hi havia una monja en agonia, era ocupada per un capellà que l'assistia fins a la darrera hora.

Les cel·les es troben agrupades en recintes que anomenen *dormidors*. Cada un té un nom propi que l'identifica:

— *El Dormidor Vell* (1588), el dormidor de la primera comunitat de terceroles que, essent aleshores l'únic, devien anomenar-lo simplement el *dormidor*.

— *El Dormidor Nou (*1529), el segon que es va construir en el monestir,

— *El Dormidor de l'Obra (*1630), o *Dormidor de la Murada* (1635), el més gran del monestir, que fou edificat quan es construïen les murades de la ciutat, en un trast que era part de l'hort del Temple; les monges el compraren al rei Felip III, per 1.000 reials castellans, i

— *El Dormidor Petit*, o *El Dormidoret* (cita de l'Arxiduc).

Hi ha un porxo amb un nom particular:

— *El Porxo del Rei* (1647), edificat amb la quantitat de 300 ducats, que va rebre la comunitat l'any 1584, la meitat del procurador reial de Felip II i l'altra meitat de la Universitat de la Ciutat i Regne, com a indemnització per una adoberia propietat del monestir enderrocada per la construcció de les murades.

En el porxo de l'església, a la paret que sosté la teulada, a la part de la placeta de Sant Jeroni hi ha uns finestrons amb gelosies, anomenats

— *Els Aguaitadors* (1647).

Mereixen ser mencionats alguns altres elements de l'estructura del monestir:

— *El Carreró de Santa Fe* (1420), un antic carreró, al costat de l'església de Santa Fe, donat al monestir pel rei Alfons el Magnànim; encara es pot identificar, i s'hi troba la façana d'una casa medieval amb el portal d'entrada,

— *Les Naies* (1543) [«NAIA. Passadís porticat» (DCVB)], són el pis superior de la clasta, que per dos costats era porticat; fa una cinquantena d'anys el tancaren amb paret i finestres; la comunitat manté viu el topònim.

Són documentades dues naies singulars més:

— *La Naia Nova* (1555) i

— *La Naia del Sant Crucifici* (1610).

— *La Placeta del Cor* (1555), ample espai empedrat, davant l'entrada del cor,

— *Sa Finestra Trencada*, gran finestra interior entre les Naies i la placeta del Cor, finestra que sembla feta per donar llum a la placeta; ignoram el significat del «topònim», i

— *La Finestra de la Creu* (1654), sense identificar.

3 Josep Estelrich 09.07.07 10:43 Página 230

Tres cisternes porten un nom identificador:

— *La Cisterna Gran* (1573), a l'hort del Noviciat, feta a despeses del canonge Cristòfol Fiol,

— *La Cisterna del Dormidor de l'Obra* (1667), situada davall el dormidor de l'Obra, amb un coll obert a la part superior, en el mateix dormidor, i

— *Sa Cisterna*, o *Sa Cisterna des Corral*, que es troba a ses Casetes, davall les cel·les de les Suredes; se'n pot treure aigua des de les cuines d'ambdues cel·les.

El monestir té dos horts per al treball i l'esbargiment de les monges, horts que, enmig de la gran ciutat, donen també acolliment a diverses espècies d'ocells, entre els quals destaquen algunes colles de mèrleres que a la primavera hi fan els nius i, a la matinada i a la vesprada, alegren el monestir amb les seves corrandes. Aquests horts són:

— *El Campet* (1603), o *L'Hort Gran*, i

— *L'Hort Nou* (1519), o *El Segon Hort* (cita de l'Arxiduc), dit també *l'Hort del Noviciat*, més petit que el Campet.

Dins el Campet hi ha:

— *La Casa de la Bèstia* (1537), o *La Casa del Matxo*, estable de la bístia que tenia el monestir per als treballs de l'hort.

— *La Casa dels Porcs* (1647), o *La Casa dels Tocinos* (1742), o, més vulgarment, *Sa Soll*.

— *Ses Puntes*, en un costat del Campet, zona porticada, formada per arcs ogivals,

— *El Galliner* (*sic*) (1544),

— *Les Secretes*, o *Les Necessàries* (1673), eufemisme amb què designaven els excusats, i

— *El Muntant* (1591), topònim d'identificació dubtosa. [«MUNTANT. 7. Canó que s'adapta a un forat que té a la part baixa el safareig de la tafona, i que puja per fora del safareig per tal de mantenir el suc d'aquest a un mateix nivell sense que l'oli se'n vagi Mall.» (DCVB)]. S'anomena el *muntant* el lloc per on entrava al monestir l'aigua de la Síquia de la Ciutat; venia en pendent des de la plaça de la Palla, i per mitjà d'un sifó la feien pujar fins a l'alçada de la canaleta de l'hort; queden restes de la instal·lació.

Dins l'hort del noviciat s'hi troba

— *El Pou de l'Hort Nou* (1544).

Resta documentat un altre pou,

— *El Pou de Sant Jeroni* (1594). Potser aquest topònim es refereixi al mateix pou de l'Hort Nou, o a la sínia que hi ha en el Campet, que podria haver estat un simple pou abans que li fessin un coll de sínia.

4 Francesc Canuto 09.07.07 10:43 Página 231

GENÈRICS TOPONÍMICS DEL PLA DE MALLORCA

Francesc Canuto Bauzà

XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Sant Joan, 1999

Entre l'any 1992 i 1993 vaig participar en la recollida de topònims per vestir els mapes 1:5000 de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori. Vaig efectuar la recollida dels termes de Montuïri, Sant Joan, Vilafranca i una sèrie de fulls solters de Llorito, Sineu, Algaida, Petra i Porreres. Intentaré tot seguit fer una sèrie de comentaris al voltant d'alguns dels genèrics arreplegats en aquest treball de camp. Aquests comentaris tenen la intenció de fer unes precisions sobre el significat concret que prenen alguns mots en aquesta zona i fer-los conèixer als assistents d'aquest acte. Començaré per alguns genèrics referents al relleu:

COMA

'És una depressió més o menys pregona i planera en terreny de muntanya' (DCVB, 3, 305). En el pla de Mallorca és un mot viu i abundant. El nom de coma s'aplica a un tros de terra de forma allargassada que forma concavitat i sol estar enmig i/o voltada d'espais incults (bosc, garriga, pleta, etc.). Sempre és un sementer de possessió i per tant conrat i arbrat. Citaré alguns exemples:

— sa Coma de Son Gual (Sant Joan).
— sa Coma de Meià (Sant Joan).
— sa Coma Fonda de Son Jordi (Porreres).
— sa Coma de Son Gil (Sant Joan).
— sa Coma de Son Brondo (Sant Joan).
— sa Coma de sa Bastida (Sant Joan).
— sa Coma des Colomer (Llorito).
— sa Coma (Petra). Aquesta depressió ha donat el nom al petit habitatge foraviler ubicat a la galta de l'accident geogràfic esmentat. Té tot l'aspecte de ser un espai provinent d'una antiga *parcel·lació* de la possessió de Son Elzèbits (Petra).

La forma pluralitzada, ses Comes, és la que més s'acosta a l'accepció que registra l'Alcover-Moll. Les he localitzades a petites serres i faldes de turons, formant faixes de conradís:

— ses Comes de Sabor (Montuïri).
— ses Comes de Son Tei (Sineu).
— ses Comes de Paixarí (Llorito).

4 Francesc Canuto 09.07.07 10:43 Página 232

TIMBA

'Roca que forma part del cim d'un precipici' (DCVB, 10, 284). Localitzada a la possessió es Colomer (Llorito), on trobam aquest mot pluralitzat: *ses Timbes*, nom donat a una sèrie de voreres altes, sense marjar, davant les cases de la possessió. *Retimba* és un mot recollit d'un vell informador santjoaner, que fa al·lusió al precipici anomenat es Bot des Cans, ubicat al Puig de Sant Nofre (Sant Joan), lloc on tradicionalment es llançaven els cans malalts.

PLANA

'Porció de terreny pla entre muntanyes' (DCVB, 8, 633). En el pla de Mallorca, les trobam ubicades damunt puigs, serres i turons; són terres guanyades al bosc o a la garriga, generalment d'ús ramader.

— ses Planes de Son Mas (Llorito). Ubicades a la cota dels 147 m, subdividides en:
— sa Plana de Dalt i sa Plana de Baix.
— sa Plana des Rafal Aixat (Montuïri), ubicada damunt la serra homònima.
— ses Planes de Meià (Sant Joan).
— sa Plana de Son Comelles (Montuïri).
— sa Plana de Son Gual (Sant Joan).

SERRAL

'Turó o muntanya de cim allargassat' (DCVB, 9, 868). Mot que es troba en franca regressió com a accident geogràfic. El fet de la seva conservació rau en la ubicació de petits habitatges foravilers o lloquets que han pres el nom de l'accident geogràfic on estaven situats, la qual cosa ha servit per conservar i popularitzar el nom:

— es Serral Vermell (Sant Joan, Llorito).
— es Serral (Sineu, Sant Joan, Algaida).
— es Serral des Moro (Sineu).

COSTA

Pendent del terreny en general (camins, sementers o faldes de turons).

— sa Costa, sementer de Son Pastereta (Sineu), ubicat en el puig homònim.
— sa Costa, sementer de Son Ramon (Sant Joan).
— sa Costa des Fornàs (Vilafranca), ubicat a la carretera de Vilafranca a Felanitx.
— sa Costa dets Alens (Sant Joan), ubicada en un camí de fort pendent, de la *parcel·lació* d'Hortella Vell.
— es Coster, sementer de Son Joi (Vilafranca).
— es Sacoster, amb l'article salat aglutinat, espai ubicat a la falda nord-oriental del Puig de Reig (Sineu).

4 Francesc Canuto 09.07.07 10:43 Página 233

MOLA

'Tossal o penyalar elevat i de cim planer' (DCVB, 7, 491).

L'he localitzat dos cops:

Sa Mola, part superior del Puig de Reig (Sineu). Aquest puig de 203 m d'altària, que popularitzà el canonge Alcover al seu aplec de rondalles, té el cim planer i fins fa poques dècades encara es conrava; s'hi localitza la caseta d'un sineuer anomenada sa Caseta d'en Parreta. El nom d'aquest puig és un topònim força interessant, ja que ha conservat la forma arcaica *Reig* equivalent a Rei; però si ens atenem a la documentació històrica (Mulet et al. 1995) trobam que fa el nom d'un cavaller, Arnau Reg o Rex de Lleida, el qual va participar en la conquesta i el rei En Jaume li donà el rafal Alpaizari (Paixarí) de 64 quarterades d'extensió. Devers el 1400, ja trobam *el Puig de Reig* convertit en rafal i segregat de Paixerí; les terres de Paixerí s'estenien des de Llorac fins al Puig de Reig i posteriorment es varen dividir en Son Real de Dalt i Son Real de Baix.

Un altre genèric, diminutiu de mola, és sa Moleta, possessió de Vilafranca, que pren el nom del lleuger accident geogràfic on està situada.

FITONÍMIA

La vegetació natural és un important element caracteritzador del paisatge i, per tant, generador d'un abundant nombre de noms de lloc. Vet ací alguns genèrics referits a les grans unitats vegetals:

Bosc

El bosc, al pla de Mallorca, sempre indica la presència col·lectiva de l'espècie del *Quercus ilex* o sigui l'alzina:

— es Bosc d'en Pera (Llorito).

— es Bosc de sa Penya (Sant Joan).

— es Bosc de Son Trobat (Algaida). Actualment desaparegut, ara és un sementer de la possessió.

— es Bosc de Meià (Sant Joan).

— es Boscarró (Sant Joan). Pronunciat *Buscarró*, és un topònim viu, que hem trobat documentat el 1665.

Pollar

Popularment el genèric pollar designa una col·lectivitat d'arbres del gènere *Populus*, però també n'hi pot haver del gènere *Ulmus* i *Platanus*. Generalment estan ubicats a la vorera de síquies i torrents, formant a vegades deliciosos bosquets de ribera:

— es Pollar des Puig Moltó (Montuïri).

— es Pollar de sa Franquesa (Vilafranca).

— es Pollar de Can Comuna (Algaida).

— es Pollar de Son Niell (Sant Joan).

— es Pollar de Son Duran d'en Fiol (Sant Joan).

4 Francesc Canuto 09.07.07 10:43 Página 234

Mitjà

'Terra erma, poblada d'arbusts i mates, enmig de terres conrades' (DCVB, 7, 464). És un mot documentat el 1300 a les Ordinacions de Jaume II per a l'establiment de noves viles a Mallorca.[1] Quasi tots aquests topònims els he recollits en el terme de Sant Joan:

— es Mitjà Redó, a la possessió es Cremat (Sant Joan).
— es Mitjà dets Esclata-sangs, a la possessió Son Barceló (Sant Joan).
— es Mitjà Pla (Sant Joan).
— es Mitjà de Son Brondo (Sant Joan).
— es Mitjà d'en Fiol, a la possessió des Calderers (Sant Joan).
— es Mitjà Llarg, a la possessió des Calderers (Sant Joan).
— es Mitjà des Càrritx (Vilafranca).

El diminutiu d'aquest genèric, l'he recollit en les formes *es Mitjanató*, a la possessió es Cremat (Vilafranca) i *es Mitjà Petit*, a la possessió de Son Barceló (Sant Joan).

Marina

Recollit en l'accepció de terra inculta, generalment poblada de mates i *arbusts*. És un mot aplicat actualment a les terres adjacents a la franja costanera, però sembla que antigament era usat a les terres de l'interior de l'illa. En el cadastre de l'any 1665, el santjoaner Antoni Riutort tenia dues quarterades de terra i marina a sa Bastida.[2] Aquest mot el recollírem de viva veu en el terme de Vilafranca: *sa Marina de Son Pou Vell*, una extensió de terra inculta, d'aquestes característiques que pertany a la possessió homònima.

EL CONRADÍS

Del conradís, com a àrea oposada a les zones de vegetació, parlaré en primer lloc de ses Veles.

'Vela és un tros de terra llarguer i angles desiguals' (DCVB, 10, 686). Particularment crec que aquesta definició és incompleta, ja que aquests espais agrícoles sempre estan ubicats devora síquies o torrents i per tant hi és habitual la presència d'aigua embassada i de nombroses espècies vegetals hidròfiles.

A conseqüència de la pervivència de l'aigua en aquests llocs apareix l'*Herba de Prat*, nom genèric que els santjoaners donen a les distintes classes d'herbes que es congrien a llocs mollericosos o aiguamolls: *jonc*, *jonquet*, *paradella mascle o femella*, *puriol*, etc. He recollit *curiol*, *puriol*, *furiol* o *herba de moll*, variants en el parlar santjoaner de la *Mentha pulegium*, que fa una forta olor d'*herba-sana* si la toquen o arrabassen. Pot ser sigui aquesta la causa de la coneguda dita popular: «Ja et conec herbeta, puriol et dius».

La composició del sòl és també un factor determinant. Una gran part de sa Vela des Calderers (Sant Joan) és d'*argila d'encadirar*, nom que els santjoaners donen a una casta d'argila de color groc, que no deixa filtrar l'aigua i es manté engorgada molt de temps; aquesta argila s'usava antigament per tapar les juntes de la cadira o cadireta de les bótes de vi. He dit que la usaven antigament, ja que els informadors que encara feien vi, a l'època preturística, utilitzaven estopa amb *saïm* de xot.

[1] Josep Francesc López Bonet. *Les Ordenacions de Jaume II per a l'establiment de noves viles a Mallorca (1300).* Estudis Baleàrics, volum VI, pàg. 155, 1982.

[2] Arxiu Municipal de Sant Joan. Cadastre any 1665.

4 Francesc Canuto 09.07.07 10:43 Página 235

D'aquests espais agrícoles n'he recollits 36, alguns dels quals documentats a partir del segle XV:

— sa Vela (Llorito).
— sa Vela de Llorac (Llorito).
— sa Vela de Son Bou (Porreres).
— sa Vela de Son Campà (Llorito).
— sa Vela de Son Palou (Algaida).
— ses Veles (Pina).
— ses Veles (Vilafranca).
— sa Vela de Son Gil (Sant Joan).
— ses Veles de Son Trobat (Algaida).
— ses Veles de Son Gat (Montuïri).
— ses Veles de Son Company (Montuïri).
— ses Veles de Galiana (Montuïri).
— ses Veles de ses Donades (Montuïri).
— sa Vela (Montuïri).
— sa Vela de Son Comelles (Montuïri).
— ses Veles (Sant Joan).
— sa Vela de Cugulutx (Sant Joan).
— ses Veles de s'Hostalet (Sant Joan). Són dues, sa Vela des Polls i sa Vela de s'Hostalet.
— sa Vela de Son Dixopta (Sant Joan).
— sa Vela de Son Brondo (Sant Joan).
— sa Vela des Polls de Son Brondo (Sant Joan).
— ses Veles de Son Fred (Sant Joan).
— sa Vela de Carrutxa (Sant Joan). Està subdividida en sa Vela de Dalt, sa Vela de Baix i sa Veleta.
— ses Veles d'en Garriga (Montuïri).
— sa Vela des Pont Setrí (Sant Joan).
— sa Vela des Calderers (Sant Joan).
— sa Vela d'en Garí (Sant Joan).
— sa Vela d'en Rabassa (Sant Joan).

El diminutiu de vela és veleta:

— sa Veleta de s'Hort des Colomer (Llorito).
— sa Veleta de Gossauba (Sant Joan).
— sa Veleta de Son Gual (Sant Joan).
— sa Veleta de Son Duran d'en Fiol (Sant Joan).
— sa Veleta de Carrutxa (Sant Joan).

Tanca i clova

Són els apel·latius utilitzats per designar un tros de terra tancat de paret. Tanca és el més usual, però a Vilafranca també utilitzen *clova*, crec que per influència del terme fronterer de Manacor. Totes les que anomenaré a continuació estan ubicades a la banda de llevant del terme vilafranquer:

— sa Clova Gran (Son Pou Nou).
— sa Clova des Lladres (Son Pou).

4 Francesc Canuto 09.07.07 10:43 Página 236

— es Clovetó des Xots (Son Pou Nou).
— sa Clova de sa Moleta.
— sa Clova de ses Figueres (Can Randa).
— sa Clova des Lels.

Són també abundants en el Puig de Bonany, on promiscuen amb tanca i pleta:

— sa Clova del sen Guiem Pavora.
— sa Clova de Can Cucot.
— sa Clova des Gorrions.
— sa Clova de Can Boscana.
— sa Clova d'en Teco.
— sa Clova des Lluents.
— sa Clova des Pollets.

En el terme de Sineu, l'he localitzat un cop: sa Cloveta des Cirerers, ubicada a la falda del Puig d'en Carnisser.

Excepcionalment he localitzat dos d'aquests espais, en els quals la funció de tancar és exercida per diverses síquies que l'enrevolten; és el cas de ses Cloves de Santmartí (Vilafranca) sector d'un sementer situat davant les cases i sa Tanca de Son Amadora (Sant Joan), extensió de cinc quarterades enrevoltada totalment de síquies.

Devesa

El genèric devesa és indicador d'un tros abundant d'herba i destinat al pasturatge. Únicament he localitzat *ses Deveres*, sementer de sa Mata Escrita, possessió del terme d'Algaida.

Rambla

Aquest arabisme és viu a la possessió de Son Company (Montuïri). La Rambla, amb l'article literari, és un sector amb fort pendent, situat entre sa Pleta Gran i ets Establits de Son Company, que drena les aigües cap a la possessió de Son Cerveret.

BIBLIOGRAFIA

AGUILÓ, C. (1992). «Les "veles" en els nom de lloc». *El Mirall*, 57, 79-80.
ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. (1980). *Diccionari Català-Valencià-Balear*.
CANUTO, F. (1990). «Toponímia Santjoanera. Ses Veles». *Mel i Sucre*, 115, 17-22.
MASCARÓ, J. (1962-1967). *Corpus de Toponímia de Mallorca*.
MULET, B.; ROSSELLÓ, R.; SALOM, J. M. (1995). *La crisi de la vila de Sineu. Segle XV*. Ajuntament de Sineu.
ROSSELLÓ, R. (1985). *Sant Joan segles XIII-XIV. Notes històriques*. Ajuntament de Sant Joan.

5 Josep Noguerol 09.07.07 10:44 Página 237

ALGUNS TOPÒNIMS HISTÒRICS DE LA COSTA CALVIANERA

Josep Noguerol Mulet

XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Sant Joan, 1999

Bon dia, benvolguts assistents a la trobada santjoanera.

Primer de tot voldria assenyalar una major concreció de la comunicació que s'adaptarà a topònims documentats a fonts escrites fins al segle XVI i a més situats a la costa o a l'àrea propera a la mar. Esper que aquests topònims refresquin amb la saladina marina la nostra jornada del Pla mallorquí.

Per a la present comunicació he deixat de banda les dotzenes de sementers, turons i comellars recollits oralment a les possessions del terme per comentar-ne alguns dels més coneguts arreu de l'illa. És evident que tractar dels grans topònims suposa un risc que assumesc plenament alhora que escoltaré les altres aportacions que els erudits i els no tan erudits vulguin exposar.

L'intent de desxifrar l'origen dels topònims històrics esdevé sovint una tasca o un divertiment que requereix prou documentació i molt sovint llançar hipòtesis que a vegades poden semblar absurdes o que noves aportacions condemnin a l'oblit. Jo no sóc estudiós apassionat de la toponímia en general, sinó recol·lector de paraules al paisatge concret de Calvià.

Per al present treball he utilitzat el *Cronicó Medieval* de Ramon Rosselló, eina indispensable per a qualsevol estudi de les Illes, i alguns talls sincrònics posteriors com el *Mapa Despuig* de 1784, els comentaris de Berard de 1789, les informacions de l'Arxiduc de 1884, el *Mapa Nàutic* de Gómez-Imaz de 1893, el CTM de 1959 i d'altres informacions de la meva recollida oral de tot el terme de Calvià publicada al mapa topogràfic 1/5.000 que s'ha editat aquests darrers anys. He fet servir també el DCVB d'Alcover Moll, l'*Onomasticon Cataloniae* de Coromines, un diccionari d'àrab i d'altres estris.

L'actual zona costanera de Calvià, plena d'hotels i carreteres amb un creixement il·limitat de població, té molt poc a veure amb la de l'època medieval que es manté fins al segle XIX. Abans la població era mínima i la presència dels grans aiguamolls de la Porrassa, Santa Ponça i més petit a Peguera a més del perill de pirates implicava que quatre grans possessions (Peguera-la Torrada, Santa Ponça amb la Porrassa i Bendinat) disposaven de tot el territori costaner sense cap nucli de població ni tampoc de pescadors excepte els de l'interior (Calvià i posteriorment es Capdellà) sorgits a l'acabament del segle XVI vora l'església.

La costa de Calvià era sobretot zona de dependència clara o indret de pas des del gran nucli de Palma, o del més petit d'Andratx, i la majoria dels pobladors (amos de possessió,

5 Josep Noguerol 09.07.07 10:44 Página 238

missatges, talaiers, roters, picapedrers…) no eren del terme sinó d'altres indrets de Mallorca. Aquesta despersonalització i manca d'autocentrament ha marcat moltíssim la toponímia d'un terme creat de manera postissa pels interessos de la Conquesta Catalana com a desmembració del districte àrab de Medina. Els problemes actuals de Calvià i Marratxí no són tan diferents com sembla.

Aquí ens centrarem en topònims que apareixen documentats abans del segle XVI, però que perviuen amb molta vitalitat encara que la forma d'alguns hagi canviat. Tractaria extensament de quatre: Cala Aixada, na Marió, el Toro i Magaluf, i només de passada i sense entrar-hi a fons d'altres més antics: Illetes, Portals, Rafalbetx, es Malgrat, Santa Ponça, Peguera i el desaparegut Trafalempa.

CALA AIXADA

L'accident de la costa situat entre el caló de sa Nostra Dona i cala Portals Vells, on s'ubica el Casino de Mallorca (indret on es remenen fortunes i se celebren espectacles musicals o també nits patriòtiques), apareix a diversos mapes i a *l'Enciclopèdia de Mallorca* com a CALA AIXADA, als CTM CA L'AIXADA i a d'altres mapes d'aquest segle com a CALA XADA. És evident i fins i tot lògica la confusió entre la Cala i l'abreviatura popular de Casa CA amb l'article femení apostrofat, perquè la pronúncia és la mateixa.

Suposam que tothom coneix una AIXADA, eina composta per un ferro acabat en tall o en punta amb un ull per on s'adapta un mànec de fusta. Justificar una aixada en un indret marítim sembla complicat i més quan ens trobam amb la fluctuació de Cala, Ca i abans Cap. Si anam cap enrere trobam documentat al mapa de 1893 Cala Cap l'Aixada, i uns anys abans l'Arxiduc apunta Ca l'Aixada i és qui introdueix l'eina agrària i també una casa que possiblement també existí. Cent anys enrere Berard apunta l'any 1789 en castellà CABO LAXADA (amb ics i junt), uns anys abans el mapa Despuig assenyala CABO LA XADA (també amb ics però separat).

Ens trobam, doncs, amb un topònim l'escriptura del qual va variant mínimament però cavalcant entre els genèrics: l'entrada Cala, la punta de la Cala o sigui el Cap o «Cabo» i fins i tot una Casa reduïda a Ca i un apel·latiu inconcret però molt semblant: Laxada, Xada, Aixada.

Serà la documentació anterior, concretament la visita del virrei Lluís Vich l'any 1585, que en repassar la costa i utilitzant el castellà pot resoldre'n l'origen:

> «La torresilla de la isleta […] adonde dizen la Punta Negra […] y de allí más adelante visité Cala Viñes y Cala Rejada […]. Hay allí cerca Cala Portal muy seguro puerto.»

La Cala Rajada la situa clarament entre Cala Vinyes i l'actual Portal Vells, topònims encara vius amb variacions.

El peix inicial que ha donat nom a tants topònims de l'illa s'ha anat transformant en una eina agrària. La poca població de l'àrea i l'escassa importància de l'indret substituït per altres punts de vigilància propers en serien la causa.

La Cala Rajada del segle XVI ens indicaria el pas fonètic de la palatal sonora, africada a la pronúncia dialectal en posició intervocàlica, cap al seu ensordiment en palatal sorda i el posterior emmudiment de la vibrant múltiple: CALAXADA. A partir d'aquest ensordiment de la palatal i emmudiment de la vibrant ens trobaríem amb un topònim transcrit per fonts escrites que a vegades remarcarien el Cap, d'altres la Cala i després una Casa.

5 Josep Noguerol 09.07.07 10:44 Página 239

EL TORO

Aquesta illa és l'indret més al sud-oest de Calvià i se situa davant el sortint del Banc d'Eivissa, del qual el separa un freu de devers 500 metres d'amplària, on es troba l'illot del Toretó. Té 29 metres d'altitud i quatre-cents metres de longitud amb un far.

És un illot ben visible que es troba en un redol fabulós pel paisatge i l'absència de construccions però sobretot molt castigat pels temporals. Normalment no se l'anomena amb el genèric «illa de» sinó simplement el Toro, amb l'article normatiu que a les Balears utilitzam com a senyal d'importància i respecte per oposició al salat. Ningú no diu es Toro ni es troba escrit. El fet de la urbanització costanera del mateix nom fa que a hores d'ara a vegades s'hagi d'especificar en segons quins contextos si es tracta de l'illot amb el far o de la zona habitada. Aquest topònim ha tingut la sort de ser una paraula comprensible i prou comercial per la festa espanyola, perquè s'ha traslladat a la urbanització que se situa a les Penyes Roges o Rafalbetx, topònims més documentats i antics però menys afortunats.

Respecte a aquest topònim, s'han elaborat teories ben complicades respecte a una rel TOR com a formació rocosa que exposaria un origen preromà com la paraula «turó», que semblaria l'origen de la muntanya de Menorca homònima el Toro o potser l'article àrab AL més la forma TOR com a muntanya també en àrab. No gaire lluny d'aquest indret marítim a la zona de Peguera es troba la possessió de TORÀ, que també ha atret aquestes especulacions i fins i tot parlar d'una TORÀ, llibre sagrat dels jueus, quan es troba documentada l'any 1342 la seva venda a Joan Torà i apareix amb l'antic nom islàmic de Benimoxet l'any 1364.

Deixant de banda aquestes teories que poden funcionar en altres indrets amb el mateix topònim com assenyala Coromines i que potser altres fonts documentals de les quals no disposam confirmassin, sembla que l'illot es tracta d'una metàfora, però no per la forma física de bou que pot presentar com assenyala Alcover.

Aquí afegiríem que a la visita del virrei de 1585 no apareix el Toro, sinó que assenyala «los escollos y isletas que dizen los Caballos» i no apareixen referències al *Cronicó Medieval*. A dos mapes francesos de l'illa, reproduïts al CTM, apareix CAVALLET l'any 1715 i CAVALLO vint-i-cinc anys després. El mapa Despuig imprès l'any 1784 ja apareix com EL TORO sense genèric i es manté fins ara sense variacions sense que sorgeixi de bell nou com a cavall (encara que a una certa distància, prop de Portals, es trobi es Cavall com a topònim costaner per a una roca que s'hi assembla a la recollida oral del CTM).

La idea metafòrica prendria més força pel fet de no disposar de documentació antiga però el fet d'anomenar-se abans com a castellanització evident dels Cavalls, l'animal representatiu de la força a l'època i l'aparició molt posterior del Toretó (al CTM de 1958) com a diminutiu ens situaria en una metàfora de bravura més que de forma. El toro substitueix la idea de poder enfront de l'onatge que assenyalaven els Cavalls d'abans i el diminutiu destacaria encara més la idea de resistència a una mar freqüentment molt moguda i generalment perillosa.

Pensam que seria per tant una metàfora ideològica més que de forma: resisteix com un toro o un cavall. Més que s'assembla a un cavall o un toro.

NA MARIÓ / SERRA DE TALAIA

El Puig de na Marió, de 281 metres d'alçada, fa partió de terme entre Calvià i Andratx i es troba entre la possessió de Peguera i Son Fortuny. Al cim hi ha una construcció prehistòrica en ruïnes anomenada es Castellot.

5 Josep Noguerol 09.07.07 10:44 Página 240

És un topònim molt viu a la llengua oral sense el genèric de puig i només documentat des del CTM de 1958.

Na Marió semblaria un nom de persona, Maria com a augmentatiu, que ha donat nom a la muntanya però no hem trobat cap persona documentada a l'indret, on l'única construcció és una rota menuda.

La urbanització que sorgí allà abans de la Guerra Civil s'anomena sa Talaia com a nom de la possessió segregada de Peguera, d'altra banda ja trobam documentada la serra de Talaia a final del segle XIII al *Cronicó Medieval* que comprendria na Marió i la veïna Mola de Son Vic, més endavant a la Carta Naval de 1893 i d'altres posteriors es reprodueix com a Puig de la Atalaya ubicat a na Marió.

El nom MARIA com a topònim de puig o turó provindria de l'àrab amb el significat català de talaia com assenyala Coromines. Serien els casos de la província andalusa d'Almeria, el municipi mallorquí de Maria de la Salut i també el Puig de Maria o Santuari de la Mare de Déu del Puig a Pollença, ambdós amb disfresses piadoses; tots ells punts com na Marió, que són bons miradors pel fet d'estar elevats.

La presència de l'article femení acostuma designar un nom de persona que ha tingut aquell redol però pot designar també un accident del terreny (personificat) com és freqüent a l'illa, només a la zona de Peguera es troben dos costers NA ROSTA i NA BRUTA i un comellar NA FONDA.

Ens trobaríem aleshores amb una pervivència oral al llarg dels segles d'un topònim àrab que designaria el mateix que s'ha transcrit a les fonts escrites amb la traducció catalana de TALAIA.

MAGALUF

Terrenys de la costa de Calvià anomenats també Magalluf o Magal·luf.

Aquest topònim és prou conegut a Mallorca i sobretot a Anglaterra per les disbauxes dels *hooligans* i per la immensa urbanització que ha sorgit al lloc.

La primera documentació escrita de la qual disposam data de 1531, en què apareix com a platges de Magalluf, amb la líquida palatal. Posteriorment s'assenyala l'indret com es Magaluf o Magalluf constantment referint-se a la platja.

Segons l'Alcover Moll: Magaluf és nom propi d'home sarraí, i respecte al topònim assenyala: etimologia incerta; segurament aràbiga. A Sicília hi ha el mot *macalubbi* 'volcans de fang o d'aire', que poden tenir relació amb el nostre topònim.

Posteriorment Mascaró Pasarius l'assenyala com a nom de persona jueu a *l'Enciclopèdia de Mallorca* i assenyala unes cites: Magaluf ben Jusef (1234) sense especificar d'on surt i esmenta que l'any 1334 els batles d'Andratx i de Calvià devien vint lliures a Magalluf i Jusef Feznati, germans jueus. Extret del *Cronicó* de Ramon Rosselló, que no explica la ubicació concreta d'aquests jueus i per tant no té per què referir-se a l'indret.

Segons Pedro Cantarero Verger deriva de la pronúncia aràbiga MAGAL·LOFA que vol dir 'gent de paraula'.

Coromines assenyala que el topònim de Calvià podria tenir el mateix origen que un Magaluf 'espècie de pell o drap' que provindria de l'àrab vulgar MAQLUF de MAQLUB 'girat a l'inrevés'.

Hi ha dos topònims d'escriptura semblant a Mallorca però referits a indrets prou diferents: es Magalaf, indret del terme d'Escorca situat entre el Cingle des Romaní i el

5 Josep Noguerol 09.07.07 10:44 Página 241

Morro de la Corda; Cova de MAGALUF, al terme de ses Salines. Notícies per documentació datada el 1331. Que no tenen per què tenir relació amb aquest.

Moltes teories per tots els gustos, més apropades al món àrab que al prenom jueu, encara que aquesta sigui la més acceptada i evidentment no llatins ni catalans i potser cap prou convincent per a tothom com tampoc no ho serà per a molts l'exposada a continuació.

Nosaltres pensam que, un cop analitzats els topònims costaners de Calvià fins a final del segle XVI, no en trobam cap que designi persones sinó que la majoria són descriptius d'accidents físics (Illetes, Punta Negra, Penyes Roges, la Caleta), activitats (Portals, Peguera) o animals i vegetals (Cala Vinyes, Cala Rajada, Cala Figuera, los Caballos…). El lloc on s'ubicaven les platges era un gran salobrar que fins al segle XIX fou un focus d'infeccions i paludisme, despoblat, on difícilment a segles anteriors es trobaria alguna persona cristiana, jueva o àrab per traslladar-hi un nom; la possessió de la Porrassa és més a l'interior. Hi ha informadors orals que assenyalen es Magaluf com el torrentó que comunica el salobrar amb la platja.

Pensam que es tracta d'un topònim descriptiu compost per les paraules àrabs Ma + Haluf, 'aigua porca' com a designació pejorativa de l'indret d'aigües brutes. La paraula ME de l'àrab encara avui s'utilitza per gent major de Mallorca en el llenguatge dels grans als nins per designar aigua i la paraula «Hil'lufun», Haluf/Halufo amb *h* aspirada com a pronúncia vulgar de porc devia ser prou coneguda a l'època del repoblament per la prohibició de musulmans i jueus a menjar porc i el culte que li professen els cristians. La *a* en posició àtona passa a pronunciar-se *e* i el pas fonètic de la *h* aspirada de l'àrab a *g*, oclusiva velar sonora (d'oclusiva a espirant entre vocals) sembla prou lògic. Seria per tant un topònim àrab, descriptiu com a metàfora dels aiguamolls infectes.

A més de la similitud fonètica voldríem remarcar una altra raó més hipotètica i aquí parlarem breument dels altres topònims de la costa de Calvià fins al segle XVI. Magaluf és un topònim que no desapareix perquè evidentment era entès pels usuaris del lloc i la gent de l'època (Me, per aigua encara viu a hores d'ara a Mallorca, i Haluf com a porc o brut, evidentment prou conegut per tantes raons).

Aquests segles primers es produeix la catalanització progressiva de la majoria dels topònims àrabs per qüestions polítiques i de comprensió de l'entorn; no cal esmentar tantes possessions documentades (Bernivella, Benimoxet, Benichixan, Benifetzó… només a Calvià) i també els accidents de lloc de la costa calvianera.

Sobretot és ben curiosa a la zona més a l'oest des Magaluf. El topònim Trafalempa substituït per Punta de Calafiguera ja l'any 1585 (Traf-al-empa), que suposadament designa una punta amb alguna descripció que desconeixem com Trafalgar a Cadis (Traf-al-Gar, punta de l'Oest, des de Tarifa). La desaparició d'aquest topònim tantes vegades documentat fins a meitat del XV i la seva substitució física pel trasllat d'un petit accident proper com Calafiguera seria una manera de catalanitzar i entendre els noms del nou lloc: l'actual Cap de Calafiguera és un topònim traslladat per tapar-ne un de major que no s'entenia.

Rafalbetx, escrit amb moltíssimes variants, paraula de clares ressonàncies àrabs que segons Coromines ve de l'àrab «ar-raff al-baid», literalment 'els ràfecs blancs' (ràfec seria un tipus de pedra o una part de la teulada que sobresurt del pla de la façana), sembla que és originàriament l'actual Portals Vells, poc després d'esdevenir l'indret per traginar marès via marítima per fer la catedral i les muralles, o sigui el Port Alt de Palma per la llunyania (pluralitzat Ports Alts i finalment Portals, per emmudiment habitual de la t) i traslladar-se com a rafal a la terra ferma propera. (No descartam aquí la hipòtesi de RAFAL més una designació que podria ser àrab o simplement descriptiu: el Rafal de Llebeig des de Palma és el sud-oest, Rafal Llebeig que hauria donat Rafeubetx.)

5 Josep Noguerol 09.07.07 10:44 Página 242

Els altres topònims de l'època també són descriptius: Cap Andritxol (cap més proper a Andratx), port o platges de Peguera (pel moll on s'embarcava la pega del forn del darrere… posteriorment passà a possessió), Santa Ponça (dubtosament com a nom femení de Ponç, sinó més bé de PORT o PONT, amb senyal d'importància), la Caleta (cala petita en comparació a la Cala de Santa Ponça), es Malgrat (pas del canal, mal desembarcament, idea de desgràcia o Malgrat com a castell fort), Penyes Roges (el color vermell encara visible dels penyals), illa o mars de la Porrassa (la possessió del darrere que suposam que era un indret de moltes porrasses), la Punta Negra (pel seu color) i les Illetes (mai amb cap apel·latiu perquè eren les illes petites de Palma).

Esper que aquesta llarga explicació no hagi cansat els assistents i desitjant haver plantejat unes hipòtesis veritablement creïbles o fiables m'acomiad de vostès. A fi de comptes l'anàlisi toponímica té l'encant de no ser una ciència exacta i la inexistència freqüent dels grans dogmes permet ensabonar les paraules i plantejar hipòtesi que cadascú creurà o no i malauradament en el més habitual dels casos no li preocuparà gens ni mica el perquè o l'origen d'un topònim.

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 243

XIV JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA

PORRERES, 2000

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 244

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 245

EL TOPÒNIM LLORITO-LLORET DE VISTALEGRE. ANÀLISI EVOLUTIVA

Andreu Ramis Puig-gros i Antoni Ginard Bujosa
XIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Porreres, 2000

INTRODUCCIÓ[1]

El topònim major del poble i del terme municipal de Llorito-Lloret de Vistalegre és un exemple paradigmàtic d'evolució i de substitució toponímica, que ha donat lloc a una denominació que és probablement una de les que han patit més variacions al llarg de la història.

En una sèrie temporal ben documentada, la seqüència *Manresa*, *Llorito* —amb totes les variants gràfiques—, *Lloret de Vista Alegre* i, finalment, la recent oficialització de la grafia *Lloret de Vistalegre* (juliol de 2000) és un esquema que resumeix aquesta evolució.

Per damunt de les qüestions de caire més o menys polèmic (sigui quin sigui el grau d'intencionalitat), referides als canvis de denominació i, fins i tot, per damunt de qualsevol opció interpretativa, les evidències que aporta la documentació són indubtablement els arguments que a hores d'ara ens han de fer llum sobre la qüestió i, davant alguns comentaris eixelebrats, han de fer efectiva aquella dita llatina *scripta manet, verba fugit*, tan precisament traduïda per la saviesa popular amb l'expressió de *canten papers i menten barbes*.

MANRESA (1229? -1578/1600)

La identificació dels primerencs topònims àrabs i la substitució d'aquests planteja dubtes i les afirmacions s'han de fer amb prudència i, a vegades, amb serioses reserves. Una primera aproximació a la toponímia de la contrada lloritana a l'època islàmica que apareix al *Llibre del Repartiment* és la recollida a l'obra del pare Gaspar Munar (1975), encara que no sembla gaire aclaridora. Les correspondències a l'època islàmica s'han de considerar amb certes precaucions, sobretot pel que fa a la identificació del topònim major.

Més recentment, Ramon Rosselló aportava noves dades sobre l'origen del topònim de l'època medieval, alhora que feia referències més concretes per a la identificació del topònim d'època islàmica:

[1] Aquesta comunicació fou presentada a la XI Jornada d'Antroponímia i Toponímia, organitzada pel Gabinet d'Onomàstica de la Universitat de les Illes Balears (Porreres, 18 de novembre de 2000). Una versió ampliada, titulada «Sobre el topònim Loreto-Llorito als Països Catalans», es presentava al Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (Facultat de Filologia. Universitat de València. València, 18-21 d'abril de 2001).

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 246

«En un capbreu del segle XIII hem trobat que l'any 1244 Bernat Vidal i la seva muller Dolça venen en alou franc a Ramon ses Codines dues sorts de terra en llocs separats a l'alqueria de Manresa, "anomenada Benigalip". En el llibre del Repartiment hem trobat que l'alqueria Benigalep (la diferència de la i o la e no té importància perquè sovint es confonien) tenia 20 jovades (unes 340 quarterades), era del terme de Montuïri i fou donada als homes de Manresa. El fet que fos del terme de Montuïri no té res a veure ja que més tard Jaume II i el seu comissionat, l'inquer Ramon Desbrull, feren una nova ordenació de les viles de Mallorca, per tant no fou aquesta l'única alqueria que canvià de terme.

»A partir d'aquí, per tant, podem dir que el que ara anomenam Lloret de Vistalegre primer fou Benigalep, després Manresa, Lorito, Llorito i, més tard, Lloret de Vistalegre.» (Rosselló i Vaquer, 1992).

Per tant, l'antiga alqueria de Manresa seria l'hereva d'una alqueria anterior, «anomenada Benigalip». Els presumptes lligams entre el territori lloritá i el districte islàmic de Montuïri, en contra de la idea permanent de relació amb el districte de Sineu (Yinau-Bitra), podrien ser un nou argument per a l'ancestral enfrontament amb els sineuers. Malgrat tot, el text serveix per confirmar el que ja se sabia: *Manresa* era el topònim de la contrada des del segle XIII.

El topònim *Manresa* és la primera denominació genèrica que abasta el conjunt originari de les terres lloritanes. Des del segle XIII, aquest nom (importat) representa la primera etapa de l'evolució, que entronca amb l'herència de l'època musulmana i que es manté fins al segle XVI, quan el topònim se substitueix pel de *Llorito*.

Les referències a Manresa són freqüents durant el segle XV. Per comprovar-ho és suficient repassar les cites documentals publicades per Mulet, Rosselló i Salom (1995):

1427 Guillem Pelliser de *Manresa* (pàg. 42).
1429 Pere Forner del *lloc de Manresa* (pàg. 150).
1442 Pere Forner i Pere Gelabert, habitadors de *Manresa* (pàg. 95).
1442 Mateu Ballester compra *l'alqueria Manresa* (pàg. 141).
1457 Guillem Amengual del *lloc de Manresa* (pàg. 120).
1458 Joana, esclava d'Antoni Mestre, de *Manresa de Sineu* (pàg. 152).
1460 Bernat Gilabert del *lloc de Manresa* (pàg. 136).
1461 Testament d'Antonina Viguet, muller de Bernat Gilabert de *Manresa* (pàg. 179).

A més, Maria Barceló ha documentat també Guillem Pocoví de *Manresa* el 1472, alhora que ha aportat la transcripció de dos inventaris, un de 16 de març de 1522 sobre la *possecionem vulgo dictam de Menresa*, i l'altre de 28 de març del 1572 referit a *unas casses scituades en lo loch de Menressa* (Barceló, 1999: 85, 87, 91 i nota 4).

MANRESA-LLORITO (1578-1601)

Els anys centrals del segle XVI són un moment essencial en el procés de construcció de la identitat lloritana com a conseqüència de la fundació del convent de Nostra Senyora de Loreto. L'establiment del convent és un fet absolutament determinant, perquè l'advocació del convent a Nostra Senyora de Loreto donarà lloc a la progressiva substitució del primitiu topònim de *Manresa* i a la fixació del topònim de *Llorito*, mantingut com a denominació oficial fins al primer quart del segle XX i conservat en la tradició oral popular fins ara.

Si s'ha de plantejar una hipòtesi versemblant, cap al 1540 el lloc de Manresa hauria assolit una vintena de *focs* o *llars*. En aquestes circumstàncies, cap al 1543 els pobladors de

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 247

la contrada, constituïts en comunitat, haurien manifestat explícitament la voluntat de disposar d'una església pròpia i n'haurien demanat la construcció, fonamentalment a causa de la distància que els separava de Sineu.

Aquestes mateixes raons són les que recull Joan B. Munar Ramis (*Bodas de Oro*…, 1963:6-7): «Excesiva es la distancia que separa de la parroquia al grupo de cristianos que moran en Manresa, y muy incómodos y difíciles los caminos. No es extraño que intenten, y al fin consigan un documento de Roma de 11 de marzo de 1545, en el cual "para aumento del culto divino y salvación de las almas" se concede a los "habitantes de Manresa" licencia para construirse y erigir una capilla en que se celebren los oficios divinos "sub invocatione B.M. de Laureto".»

Una de les primeres referències històriques (de final del segle XVI, 1593) sobre Llorito és la de Joan Binimelis, que després ha estat molt citada:

«Tiene Sineu algunas sufragáneas en su distrito y a distancia de 2.000 pasos por su poniente tiene un lugarejo de 20 fuegos llamado Manresa que en el repartimiento de la tierra cupo a Ozet Sescudines, a 6 de laudimio. Tiene su Iglesia edificada bajo la invocación de Ntra. Señora de Lorito, en donde edificaron un Monasterio de Frailes Dominicos de la orden de Predicadores, fué dicha Iglesia separada de la Parroquial de Sineu por concesión del Sumo Pontífice Paulo III en el año de 1543, con bula expedida en Roma apud S. Petrum V. Idus martii, año ii de su Pontificado.

»Dicha casa y Convento de Llorito poseyeron primero: Frailes Franciscanos, hasta el tiempo en que floreció Fr. Rafael Serra Ministro Provincial de San Francisco, quien la renunció con autoridad Apostólica del Papa Pio V, concedida el día 11 Diciembre. Después de trece años D. Juan Vique Obispo de Mallorca dió la dicha Iglesia y Convento a los Frailes Predicadores en 29 de Octubre 1579 cuya donación confirmó el Papa Gregorio XIII en el año 1583.» (Binimelis, edició de 1927, IV:160-161).

La identificació inicial del territori amb el nom de *Manresa* donava lloc a un primer reconeixement formal de l'existència d'un grup social com a entitat diferenciada de Sineu, que es documenta als *Estims* de la vila de Sineu del 1578 (Arxiu Parroquial de Sineu), que ens aporten la referència següent:

«Die martis xvii mensis Junii anno predicto MDLxxviii

»Item super antem die et anno predictis continuant los stims sus dits en dita vila de sineu se stimaren en lo loch dit de *manresa* tot tingut en alou del señor Rei las propietats seguents.» (AMS. 1578 Estims, 113v.).

Malgrat tot, com a conseqüència de la fundació del convent, el darrer quart del segle XVI sembla un moment crític quant a l'ús del topònim i, de fet, immediatament comencen a aparèixer simultàniament els noms de *Manresa* i les formes inicials de *Llorito*, en origen referides al convent.

Vegeu aquesta referència documental del 1579:

«20 de març 1579 mori antoni florit de *manresa*. ha fet testamen en poder de mº Joan antich, ha dexat una misa baxa […] mes dexa a cada basi de *lorito* 1 s 6». (APS. Llibre de morts 1578-1621, f. 3v.).

La referència següent és del 1587, quan apareix escrita clarament la forma *Llorito* (APS. Llibre de morts 1578-1621, f. 36.).

El 1592 es torna a relacionar *Manresa* amb *Llorito*:

«A xxv de octubra mori la dona antonina mr. del Senyer en Salvador farer de la present vila del loch de *menresa* […] y voll esser satorada a nostra Senyora de *lorito*.» (APS. Llibre de morts 1578-1621, f. 76.).

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 248

El 1595 es documenta novament *Llorito*:

«30 desembre Joan Gilabert de les Tortines lexa anells bacins parrochials de dita Yglesia y nel baci de *llorito*.» (APS. Llibre de morts 1578-1621, f. 98v.)

Definitivament, el cadastre de 1601 inicia el repertori de propietats del nostre poble amb l'encapçalament *llorito* (AMS. 1601 Cadastre, 56v.).

Igualment, el cadastre de 1607 inicia el repertori de propietats del poble amb l'encapçalament *Lorito* (AMS. 1607 Cadastre, 83); mentre que a la segona part del mateix cadastre l'encapçalament és *lorito* (AMS. 1607 Cadastre, 136).

Des del 1545 al 1601, en el termini de dues generacions, el topònim *Llorito* esdevenia predominant, tot tenint en compte que la documentació segurament anava per darrere l'oralitat. Les variants *Lorito-Llorito* semblen només una simple fluctuació ortogràfica.

En principi, la substitució del primitiu topònim de *Manresa* pel de *Llorito* no implica un canvi en l'abast de l'àrea designada, però sí que suposava la introducció de nous referents col·lectius i l'inici de l'etapa decisiva en la identificació i en la configuració de la comunitat i del territori.

Sens dubte, la causa de l'evolució toponímica és la primera advocació de la capella del convent a la Mare de Déu de Loreto, una advocació clarament d'origen franciscà, tot i que des del 1579 el convent era de l'orde dominic. Loreto donava lloc a *Llorito*.

No obstant aquesta evidència, també se n'ha fet alguna interpretació absolutament fantasiosa, assimilant Loreto a Lloret, com ho fa el document manuscrit de 8 de juliol de 1927, que encapçala el *Llibre d'actes (1924-1929)* de l'Ajuntament.

«Bajo la advocacion de Nuestra Señora de Loreto, ó sea en mallorquin de "Lloret"; extendiendose desde aquella fecha el nombre de Lloret, á toda la Comarca y caserio, en sustitución del de Manresa, por haber reingresado a su pais los pobladores de aquella región catalana, despues de varias cesiones á favor de los moradores del lugar.»

D'altra banda, algunes de les hipòtesis proposades sobre l'etimologia del topònim *Llorito* no són precisament del tot aclaridores.

Joan Coromines assignava primerament al nom de Llorito «una nissaga autòctona, que avui s'ha preferit catalanitzar a ultrança, canviant-lo en Lloret (de Vista Alegre). L'etimologia és la mateixa, ll. LAURETUM 'lloredar', si bé amb el tractament fonètic mossaràbic de la -U i de la -E.» (Coromines, 1989:186).

Posteriorment, el mateix autor, però, tot i que mantenia la possibilitat fonètica de l'origen mossàrab, rectificava clarament la seva primera versió. Al mateix temps afirmava que la devoció a la Verge de Loreto era propagada des del Regne de Nàpols, «que és allí on se li alterà el nom en Lorito», per efecte d'un tret fonètic del dialecte siculonapolità, tot enumerant també diversos casos de noms de lloc del domini continental català amb el terme *Llorito* (Coromines, 1996:100-101).

En el nostre cas, sobre la base de la documentació és possible resseguir el procés de la substitució del topònim Manresa-Llorito, que es produeix al llarg de la segona meitat del segle XVI. Els estims de 1578 es refereixen al lloc de Manresa; fins a final del segle XVI, s'alternen els noms de Manresa i les formes inicials de Llorito, mentre que el 1601 el topònim Llorito es pot considerar consolidat.

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 249

LLORITO (1579/1601-1924)

Des del segle XVII la substitució definitiva del topònim *Manresa* pel de *Llorito* és un fet consumat. Confirmant l'encapçalament del 1601, la còpia dels *Estims* de 1694, conservada a l'Arxiu Municipal de Sineu i reproduïda pel P. Gaspar Munar (1975:170-181), s'encapçala de la forma següent:

«Die xviiii Mensis Martii Anno a Natte. Mni. MDC Lxxxxiiii

»Los dia y añy desus dits foren ajuntats los detras escrits Sr. Estimador en lo lloc dit *Llorito* y donaran principi en fer la estimacio delas Cases de dit lloch y terra de son districte en lo modo y forma seguents.» (AMS. Estims 1694 s/f).

Ramon Rosselló Vaquer (1992) aportava també alguns topònims del nucli urbà a principi del segle XVIII:

«Vull aprofitar aquest article per donar relació d'alguns noms de carrers i places que hem trobat ja a l'any 1702: Carrer del Camí d'Inca, Carrer del Fum, Carrer de les Parres, El Camp Jueu, Les Comunes, Carrer del Vent, Carrer Nou, Carreró de la Riba, Camí dels Joncs, Carrer del Pou Comú, Plaça de Llorito.»

El 1759, l'apartat dedicat a les propietats urbanes del nostre poble s'inicia amb l'encapçalament següent: «Original de las casas de *Llorito*» (AMS. 1759 Cadastres i Estims, 60).

El 1789 la descripció de Sineu de Gerónimo de Berard inclou un apartat al poble de Llorito, que s'inicia precisament amb una referència a l'origen del topònim:

«Fuera de su población, a una corta legua por su poniente, tiene un lugar sufragáneo que llaman Llorito y que antes fue conocido con el nombre de Manresa, sin duda porque en el Real Repartimiento de tierras de esta isla que ordenó el Rey Don Jaime, después de la conquista se daría este lugar a los naturales catalanes de Manresa, que vinieron en auxilio del referido monarca, sin embargo de que consta lo poseía desde el mencionado tiempo Osed de Sescudiens. Múdose el nombre al de Llorito, por motivo de haber logrado los vecinos de dicho lugar el permiso del pontífice Paulo III para construir una Iglesia dedicada a Nuestra Señora de Loreto, para facilitar los oficios divinos a la gente imposibilitada de transitar en tiempo calamitoso.» (Berard, edició de 1983:240).

D'altra banda, només com a apunt general, la grafia *Llorito* està perfectament documentada per la cartografia de nombrosos mapes de Mallorca. Fins al primer quart del segle XX, és registrat sense excepcions com a *Llorito*. A tall d'exemple, en detallam alguns a continuació (vegeu: Picornell, Seguí, Ginard, 1986):

1683: *Insula Maioricae*; Vicens Mut (*llorito*).
17…: *Plano que manifiesta la situacion de la Ysla de Mallorca*; Juan de Aguirre (*Llorito*) [molt similar al de V. Mut de 1683].
1715: *L'Isle Mayorque*; N. de Fer, París (*Llorito*).
1756: *Carte des Isles de Maiorque, Minorque et Yvice par Mr. Bellin*, Nuremberg (*Llorito*).
1773: *Mapa de la isla de Mallorca y de la de Cabrera*; Tomás López; Madrid (*Llorito*).
1785: Mapa de la Isla de Mallorca; patrocinat per Antoni Despuig i Dameto (*Llorito*).
1786: *Carta esférica de la isla de Mallorca y sus adiacentes*; Vicente Tofiño de San Miguel; Madrid (*Llorito*).
1786: Plànol de la vila de Sineu; Gerónimo de Berard (*Llorito*).
1793: *Mapa geográfico y General de las Islas Baleares y Pithyusas*; Tomás López; Madrid (*Llorito*).
1798: *Insularum Mallorca & Cabrera*; Tomás López; Nuremberg (*Llorito*).
segle XVIII: *Eyland Maiorca*, de Ioannes Van Keulen, Amsterdam (*Llorito*).

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 250

1833: Mapa de Mallorca; delineat per un frare caputxí (*Llorito*) [reducció del mapa de Despuig de 1785].
1853: *Islas Baleares*; gravat per R. Alabern (*Llorito*).
1869: *Descripción Geodésica de las Islas Baleares*; Carlos Ibáñez e Ibáñez (*Llorito*).
1881: *Plano de la Ysla de Mallorca*; Pere d'A. Peña (*Llorito*).

En el segle XX, al *Mapa Militar de España* (Mallorca, escala 1:100.000), publicat pel *Depósito de la Guerra*, es registrava *Llorito* (no hem pogut aclarir la data d'edició, però el mapa és posterior al 1917 i anterior al 1921).

Més endavant, a l'edició de 1944 del *Mapa Militar Itinerario de España. Mallorca*, escala 1:200.000, havia desaparegut *Llorito* i es registrava *Lloret de Vista Alegre*.

LLORET DE VISTALEGRE (1925-2000). UN TOPÒNIM LLEUGERAMENT POLÈMIC

Només fa setanta-cinc anys que el 1925, arran de la segregació definitiva del municipi de Llorito respecte del de Sineu, s'originava una nova substitució toponímica. El topònim tradicional *Llorito* esdevenia *Lloret de Vista Alegre*.

La polèmica generada pel canvi del topònim ve d'enrere. Davant la nova denominació de *Lloret de Vista Alegre*, el pare Rafel Ginard Bauçà el 1944 defensava la recuperació del topònim de Manresa, car considerava una mossonada la implantació d'un terme de nou encuny quan s'hauria pogut recórrer a un topònim medieval si el que es volia era canviar el nom. Rafel Ginard s'expressava en aquests termes:

«Posam "Manresa" per "Lloret de Vista Alegre". És un nom, aquest, tan llargarut i tan desgraciat que no hi sabem girar la llengua. El nostre esperit, solidarisat amb els sigles que ens precediren, se subleva a acceptar una denominació sense cap lligam amb la nostra història. ¿Per què no restaurar el bell nom primitiu de "Manresa"?» (citat per Rotger, 1944: VIII-IX).

Aleshores, quines eren les raons que amb motiu de la independència municipal originaren el canvi en la denominació del municipi (Lloret de Vista Alegre), quan, per raons històriques i sociolingüístiques, s'hauria pogut mantenir el nom tradicional de Llorito?

Entre els defensors d'un i altre topònim hi ha diverses argumentacions, fonamentades presumptament també en raons de caràcter històric i sociolingüístic, de major o menor pes, que ajuden a afegir foc a la caldera.

En alguns casos, per suposades motivacions polítiques, s'ha volgut intentar justificar que el nom de *Lloret* hauria estat anterior al de *Llorito*.

La transcripció de diversos paràgrafs del document manuscrit de 8 de juliol de 1927, titulat *Lloret de Vista Alegre. Datos históricos de su fundación* (vegeu Ginard Bujosa, Ramis Puig-Gros, 1999, pàg. 64-66), que encapçala el *Llibre d'Actes (1924-1929)* (AMLL 5) de l'Ajuntament, n'ofereix alguns indicis:

«El hoy Lloret, antes Llorito […].»

«[…] bajo la advocacion de Nuestra Señora de Loreto, ó sea en mallorquin de "Lloret"; extendiendose desde aquella fecha el nombre de Lloret, á toda la Comarca y caserio, en sustitución del de Manresa […].»

«La influencia castellana, trocó el nombre de Lloret por el de Llorito, bajo cuyo nombre se designó á la Aldea, hasta que en 1º de Enero de 1925, con loable y plausible

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 251

acuerdo, y al amparo del Estatuto Municipal, se ha vuelto al mallorquín primitivo "Lloret" con el adito de Vista Alegre, para evitar su confusión con los de igual nombre del continente.»

Per tant, es veu que, en primer lloc, el cronista atribueix un origen «mallorquí» al nom *Lloret*, tot i que reconeix que la denominació anterior a 1925 era *Llorito*.

En segon lloc, l'error (o la manipulació) és del tot palesa a l'afirmació següent: «La influencia castellana, trocó el nombre de Lloret por el de Llorito»; que s'acaba de rematar quan diu que «se ha vuelto al mallorquín primitivo "Lloret" con el adito de Vista Alegre, para evitar su confusión con los de igual nombre del continente».

És possible pensar que la terminació *-ito* hauria fet argumentar a aquest cronista indocumentat la filiació castellana del topònim *Llorito*, amb la qual cosa «recuperar» *Lloret* apareixeria com una mostra de «mallorquinitat» mal entesa.

Sigui com sigui, el que sembla del tot cert és que el document i una indissimulada posició provinciana, que rebia el vistiplau del batlle de torn, tenia una clara finalitat política. Sobretot quan es tracta d'una documentació administrativa, generada en el context de la dictadura de Primo de Rivera.

En el mateix context s'ha de situar la proposta de creació de l'escut del poble. El naixement del nou municipi de Lloret de Vista Alegre amb un nom nou anava acompanyat del disseny de l'escut d'armes. Dia 23 de juliol de 1925, a la sessió ordinària de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos, presidida pel bisbe Miralles, es llegia l'informe sobre l'escut, que havia estat redactat per Pere Antoni Sancho, Vicenç Furió i Rafel Isasi, com a vocals corresponents de les Reials Acadèmies de Belles Arts i de la Història.

[...]

«Expuestos de una Manera suscinta los datos históricos referentes al nuevo municipio de Lloret de Vista Alegre y fundándonos en algunos de ellos, hemos de manifestar lo que, según nuestra opinion, debe ser su escudo de armas.

»No dependiendo directamente aquel lugar de ningún señor, ni habiendo nadie tenido dominio sobre él más que el Rey, no podemos aconsejar se pongan en el escudo del referido recien formado Municipio emblemas familiares; ha de ser partido, ya que el acuartelado se aplica en contadas ocasiones a los de las villas y ciudades. No ha de presidirlo ningún magnate ni caballero, ni siquiera el Rey; ha de presidirlo pero la Reina de los Cielos, la Santísima Virgen de Loreto, pues, cuando el primer blasón es motivo religioso se ha de anteponer al real, según regla de heráldica, que vemos observada en el escudo de Barcelona, por todos conocido. Puesta en el siglo XVI la iglesia del lugar citado bajo la advocación de Nuestra Señora de Loreto, devoción que, de seguro, procurarían fomentar los franciscanos al constituir allí su poco duradero convento, creemos ha de encabezar el escudo la casa de la Virgen, terrazada, surmontada con la efigie de la Madre de Dios, en campo azur.

»Mas como el territorio de Sineu, del cual pueblo dependía Lloret, era dominio directo del monarca, opinamos que no se debe prescindir en el blasón de la hijuela, de las armas reales que muy justificadamente han venido figurando en el de la matriz.

»Mucho hubiéramos deseado que constaran también en las armas del recién creado pueblo de que tratamos las de Manresa; no en balde al territorio de aquél se le denominó por espacio de tres siglos con el homónimo de la ciudad catalana, de cuyo distrito procedían los primeros fundadores de lo que fué después Llorito; pero contra nuestros designios, y, en cierta manera, contra lo que cabía esperar, hemos desistido forzosamente de incluir los blasones manresanos en el escudo que se proyecta, para no complicarlo más; conviene que

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 252

resplandezca en él la mayor sencillez, ya que, como los de su clase, ha de ser de continuo uso, casi siempre para autenticar la documentacion diaria y burocratica del Municipio a que se le destina.

»Numerosos moradores y vecinos de Lloret, atendiendo a su denominación procedente de Nuestra Señora de Loreto y a algunos laureles sembrados en las inmediaciones del pueblo, nos han manifestado deseos de que no prescindiéramos de incluir en su escudo de armas ramas del referido arbol; para acceder, pues, a sus legítimos ruegos, nos decidimos a proponer que figuren ellas en el exterior del blasón, como motivo de decoración del mismo.

»Lo que tenemos la honra de exponer a esta dignísima Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos en cumplimiento del encargo que se nos confirió en sesion de 23 de Mayo del año actual.

»No obstante, ella resolverá, como siempre, lo que crea pertinente.

»Palma, 20 de Julio de l925.

»Pedro A. Sancho. —Vicente Furió.— Rafael Isasi» («Notícies», *BSAL*, 1925, XX:302-304).

D'altra banda, i a tall d'hipòtesi, l'oficialització del nom de *Lloret de Vista Alegre* també pogué respondre a altres motius:

En termes psicosocials, *Lloret de Vista Alegre* podria ser una mostra fins i tot d'una expressió de la psicologia col·lectiva, que reflectiria (per què no dir-ho?) un cert complex d'inferioritat entre els lloritans.

El nom oficial de *Lloret*, sempre amb l'afegit de *Vista Alegre*, hauria significat que una forma vulgar i popular —d'anar per casa— era substituïda per una altra de presumptament més prestigiada pel seu ús en un àmbit més oficial, com a mínim d'acord a criteris sociolingüístics de domini de la llengua castellana, que seria emprada per l'administració pública en general, per les persones «amb estudis», generalment procedents de fora poble, i per les persones de «bona casa» o amb certes ínfules intel·lectuals.

En termes polítics, en un àmbit purament local, a més de la justificació davant l'Administració de l'Estat, la nova denominació de *Lloret de Vista Alegre* hauria pogut representar també un element més d'identitat diferenciadora davant les ànsies annexionistes de l'Ajuntament de Sineu i, per tant, fer ús de *Lloret de Vista Alegre* era una passa més per deixar enrere el llogaret de *Llorito* i constituir-se d'una vegada per totes en municipi independent.

En temps molt més recents hi ha també raons polítiques, tant per part de l'Ajuntament com per part de la Universitat de les Illes Balears, que, en un intent de defugir qualsevol decisió polèmica, han optat per la solució fàcil de mantenir la inèrcia administrativa de la denominació oficial vigent i ignorar els arguments amb uns majors fonaments històrics i sociolingüístics que, segurament, haurien alterat la solució final.

En el cas de *Lloret de Vistalegre*, un topònim inventat ha substituït el topònim popular tradicional de *Llorito*. En aquest sentit, és un exemple il·lustratiu dels canvis arbitraris que, per sobre qualsevol argument d'ordre històric i sociolingüístic, s'han decantat cap a solucions politicoadministratives.

En la mesura que s'hagi de donar crèdit a l'oralitat, el topònim Llorito és viu encara. Una mostra de la realitat que ha perdurat referida a l'ús de Llorito en comptes de Lloret són les enquestes realitzades per Joan Miralles entre el 1969 i el 1972 i publicades a la seva obra *Un poble, un temps* (1995), en què es recullen vint-i-una entrevistes. Això no obstant, el camí del topònim oficial segueix per la via oficial. La darrera actuació és la recent oficialització de la grafia *Lloret de Vistalegre*.

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 253

El dia 8 de maig de 2000 el ple del Consell Insular de Mallorca acordava aprovar el canvi de denominació toponímica del municipi de *Lloret de Vista Alegre* per la forma que fixa el Decret 36/1988, és a dir, *Lloret de Vistalegre* (BOCAIB, núm. 69, de 3 de juny de 2000). La resolució del Consell Insular de Mallorca de 26 de juny de 2000 era publicada al BOE núm. 168, de 14 de juliol de 2000.

BIBLIOGRAFIA

ADSERÀ MARTORELL, J. (1996). *Història del culte a la Mare de Déu de Loreto. El seu santuari de Tarragona*. Tarragona: Associació d'Amics de Mare de Déu de Loreto.

BARCELÓ CRESPÍ, M. (1999). «Alguns aspectes de la vida quotidiana a Manresa». A *3 Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca. Lloret de Vistalegre, 27-28 Març 1998*. Mallorca: Mancomunitat Pla de Mallorca - Di7 Edició, pàg. 85-95.

BERARD, G. de (edició 1983). *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*. Palma: Ajuntament de Palma.

BINIMELIS, J. (edició de 1927). *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes. Dirigida a los jurados de Mallorca año 1593*. Palma de Mallorca. 5 vols.

Bodas de Oro de la Parroquia de Lloret de Vista Alegre. 1913-1963. (1963). Palma: Imp. SS. Corazones.

Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca. (1984) Edició a cura de Ricard Soto i Company. Palma: Conselleria de Cultura del Govern Balear.

COROMINES, J. (1989-1996). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial.

GINARD BUJOSA, A.; RAMIS PUIG-GROS, A. (1999). «Manresa, Llorito, Lloret de Vistalegre. Un procés cap a la recerca de la identitat». A *3 Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca. Lloret de Vistalegre, 27-28 Març 1998*. Mallorca: Mancomunitat Pla de Mallorca - Di7 Edició, pàg. 43-72.

MIRALLES MONTSERRAT, J. (1995). *Un poble, un temps*. Palma: Miquel Font Editor.

MULET RAMIS, B.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; SALOM SANCHO, J. M. (1994). *La capitalitat de Sineu. Segles XIII i XIV.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

MULET RAMIS, B.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; SALOM SANCHO, J. M. (1995). *La crisi de la vila de Sineu. Segle XV.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

MULET RAMIS, B.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; SALOM SANCHO, J. M. (1996). *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

MUNAR OLIVER, G. (1975). *Història de Lloret de Vista Alegre i del seu Convent*. Palma: Moll.

«Notícies». *BSAL*, Tom 20, núm. 537, juliol de 1925, pàg. 302-304.

PICORNELL BAUZÀ, C.; SEGUÍ PONS, J. M.; GINARD BUJOSA, A. (1986). *700 anys de cartografia de les Illes Balears.* Palma: Ajuntament de Palma.

RAMIS, A. (1989). «*Llorito*. Algú s'ha tornat equivocar». A *El Mirall*, 24:24-26.

RAMIS PUIG-GROS, A. (1997). *Malnoms a Llorito. Segles XIV-XX*. Binissalem: Di7.

ROSSELLÓ I VAQUER, R. (1992). «Lloret en el segle XIII». A *Es Pi Gros*, 86/87:17.

ROTGER, J. (1939). *Orígens de Sineu. Conferència llegida a la Sala Gacias a un dels actes amb que la Congregació Mariana contribuí a les solemnitats extraordinàries de l'any 1938 a honra de Sant Marc Evangelista, patró de la Vila*. Palma: Impremta Mn. Alcover.

ROTGER, J. (1944). *L'església de Sineu*. Palma.

ROTGER, J. (1946). *El león de Sineu*. Palma: Imprenta M. Alcover.

1 Andreu Ramis 09.07.07 10:54 Página 254

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 255

EL P. RAFEL JUAN, ARXIVER DE LLUC, ESTUDIÓS DE LA TOPONÍMIA

P. Gabriel Seguí i Trobat[1]

XIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Porreres, 2000

INTRODUCCIÓ

Permeteu-me, en primer lloc, que, en nom del P. Prior i de la comunitat del santuari de Lluc, agraeixi al Dr. Gabriel Bibiloni la convidada de presentar aquesta comunicació. Tots nosaltres recordam amb efecte el P. Rafel i som deutors del seu treball a l'escolania i a l'arxiu del santuari. És una bella coincidència que facem aquesta jornada justament en el seu poble nadiu.

La meva intervenció se centrarà en la presentació de l'obra d'investigació toponímica més important del P. Rafel, la *Toponímia d'Escorca. Documentada i actual*, per bé que també faré al·lusió a altres obres seves que ens interessen en aquest camp de la investigació lingüística. Endemés de fer justícia a la tasca investigadora del P. Rafel, la present comunicació té com a objectiu animar els estudiosos a escorcollar l'arxiu de Lluc, que, malgrat les espoliacions eclesiàstiques o civils que patí, i la descura en la conservació a certes èpoques, continua sent un vertader cabal documental, massa poc conegut i encara menys difós.[2] Hi podeu trobar, per exemple, els 152 llibres de Priorat, des de 1456 a 1846, valuosos per estudiar l'evolució de l'antroponímia i de la toponímia.

SEMBLANÇA BIOGRÀFICA I BIBLIOGRÀFICA DEL P. RAFEL JUAN I MESTRE[3]

El P. Rafel Juan nasqué a Porreres el 1908 i morí a Lluc el 1989. Es llicencià en Filologia clàssica a Roma, on també estudià arxivística, diplomàtica i biblioteconomia a l'Arxiu Secret Vaticà. El 1923, ingressà a la congregació de Missioners dels Sagrats Cors, professà el 1924 i fou ordenat de prevere el 1931. Es dedicà a l'ensenyament a Mallorca i a l'Argentina, però excel·lí sobretot com a arxiver de Lluc, tasca que dugué a terme en dos períodes (1935-1941 i 1958-1989), durant trenta-set anys. Ordenà i catalogà definitivament la major part del fons documental antic del santuari i contribuí a la seva coneixença en les

[1] Director de l'Arxiu del Col·legi de Lluc i professor de català al Centre d'Estudis Teològics de Mallorca.

[2] Sobre l'arxiu de Lluc, cfr. R. Juan, «L'Arxiu del Col·legi de Lluc» *(ACL)*, a *Lluc*, núm. 716 (juliol-agost 1984), pàg. 12-13.

[3] Cfr. G. Seguí, «Juan Mestre Rafel, a Gran Enciclopèdia de Mallorca», vol. 7, pàg. 225; *Comunicació Lluc*, núm. 40 (maig-agost 1989), pàg. 1-11 [Suplement de la revista *Lluc*].

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 256

seves publicacions. Publicà treballs a les revistes *Lluc*, *Comunicació Lluc*, *Studia monastica* i el *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, entre d'altres. L'obra més representativa de la seva producció històrica és la sèrie ciclostilada *Hojas de Lluc*,[4] començada a publicar el 1978. Es tracta d'estudis monogràfics, algun dels quals abasta diversos quaderns, que toquen temes de la història del santuari de Lluc i del municipi d'Escorca. Per exemple, els núm. 18-25, 29 i 32 es titulen *Escorca. Apuntes para la historia de un municipio*, de consulta indispensable per als historiadors.

Finalment, caldria esmentar que el P. Rafel fou un excursionista entusiasta que apamà tot Escorca i la seva rodalia. Vet aquí, doncs, la doble font del seu treball sobre la toponímia: la investigació històrica i arxivística i l'exploració personal del terme d'Escorca.

L'OBRA D'INVESTIGACIÓ TOPONÍMICA

Toponímia d'Escorca. Documentada i actual

Descripció

Es tracta d'un manuscrit sense data, amb les notes escrites en castellà, conservat a l'Arxiu del Col·legi de Lluc amb la signatura SN 6. Li hem posat el nom en català de *Toponímia d'Escorca. Documentada i actual*, usant una expressió del P. Rafel mateix.[5] Està constituït per 461 fitxes en format apaïsat de 210 mm x 153 mm, en paper quadriculat de quadern escolar. El manuscrit no duu introducció ni conclusions i, per bé que està en la darrera fase de la redacció, cal donar-li la forma final i completar algunes dades tot just indicades.

El cos de l'obra té quadre apèndixs de valor desigual:

a) Un esborrany d'índex alfabètic, amb el títol *Índice de topónimos de Escorca*, en un quadern de l'Escolania de Lluc de 211 mm x 150 mm.

b) Un índex alfabètic amb l'aparença de definitiu, sense títol, en un quadern d'anelles de 230 mm x 177 mm.

c) 43 fitxes en format apaïsat fora de lloc, generalment de 155 mm x 111 mm, de distintes classes de paper, amb informació complementària sobre diversos topònims.

d) Un foli, manuscrit a llapis, d'índex toponímic de les possessions de Son Nebot i Cosconar, de 160 mm x 230 mm.

A l'índex alfabètic definitiu, a la vora de cada topònim, hi ha xifres que remeten a les fitxes corresponents. Els topònims estan escrits en una ortografia generalment normalitzada, però s'hi nota de vegades la precisió de l'arxiver, que registra els topònims talment els ha trobats en la documentació.

Fonts

A la portada interior de l'esborrany d'índex alfabètic suara esmentat, el P. Rafel esbossà una relació de sigles de les fonts, que caldria completar.[6]

AHM [o **ARM**] Arxiu Històric de Mallorca; Arxiu del Regne de Mallorca.

[4] Podeu trobar l'índex complet d'aquesta obra a G. Seguí, «Hojas de Lluc, la tasca ingent d'un historiador escrupolós», a *Comunicació Lluc*, núm. 40 (maig-agost 1989), pàg. 7-8.

[5] Cfr. R. Juan, o.c., pàg. 13: «Es va confeccionant també el fitxer de *la toponímia, documentada i actual*, del terme d'Escorca».

[6] Les presentam ordenades alfabèticament i traduïdes al català.

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 257

AL [o **ACL**] Arxiu de Lluch; Arxiu del Col·legi de Lluc.
AME Arxiu Municipal d'Escorca.
AMP Arxiu Municipal de Pollença.
BSAL *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.
DRM Vich y Salom, J.; Muntaner y Bujosa, J. *Documenta Regni Maioricarum (Miscelanea)*. Palma 1945.
MCF *Manuale Civitatis et Portio Foranæ* [cfr. ARM].
OHL Obrador, J. *Santa María de Lluch. Historia de su Colegiata.* Palma 1952.
RCL Rotger, M. *Descripción histórica, topográfica y artística de la Imágen, Colegio y Santuario de Lluch y sus contornos. Y relación de los principales hechos milagrosos realizados por su intercesión*, a *AA. VV., Certamen Público celebrado por la Academia Bibliográfico-Mariana para solemnizar el aniversario XXXVII de su instalación en la tarde del 15 de octubre de 1899.* Lleida 1899, pàg. 143-216.
RHL Rotger, M. *Historia del Santuario y Colegio de Nuestra Señora de Lluch. Parroquia de Escorca. Diócesis de Mallorca.* Palma 1914.

Com podeu observar, el P. Rafel fa un vertader encreuament de dades i un buidatge sistemàtic de les obres bàsiques de la historiografia de Mallorca, sense limitar-se a explorar l'arxiu de Lluc.

Contingut

Cadascuna de les fitxes duu, en la part superior, el nom del topònim, amb els seus sinònims, si s'escau. Per exemple, la fitxa núm. 1 té aquest encapçalament: *Ses Voltes d'Aubarca. La rota del salt.* Endemés, sovint hi ha referències a altres fitxes.
A continuació, hi ha un comentari sobre la localització i les característiques del topònim o bé es transcriu, per ordre cronològic, la documentació relativa al topònim, amb indicació de la font corresponent. En la transcripció, els topònims que hi surten apareixen sempre subratllats.

La fitxa núm. 62 és de les més completes; per això us l'oferim com a mostra:

61

Font de Ses Escolades. Font de ses culades
Situación. Torrente de Pareis.
Cartografia. *Rutes amagades* nº 5.
Documentación.

Deliminación de Escorca y Son Colom, hoy con Son Colomé [cfr. fitxa 18].
«Sigue bajando también recto por el puesto conocido por el clot den Martí hasta llegar a la frente (*sic*) peña en que hay la cueva llamada den Martí y desde esta cueva sigue al morro de esta misma peña de cuyo morro va y concluye al hoyo o fuente denominada de las esculadas».
AHM. Archivo Casa Torrella. Armario 6. Fardo 58. Plech 9 nº 32. CN 1170.

Artículos sobre Escorca del P. R. Juan.
«Ignoramos qué nombre debe prevalecer. El primero, *escolades*, sugiere la presencia de escurrimientos y filtraciones que pueden haber dado origen a la fuente; el segundo, *culades*, parece abonar la ficción de que algún gigante hubiera tenido súbitas y repetidas sentadas en las rocas, dejando embutida en ellas la opulencia de entrambas sus valientes posaderas».
Soller, 1971 nº —-.

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 258

Rutes amagades nº 5.

«Aquí se veu el gorg format per la font de ses culades, que brolla sota el gorg mateix. A l'estiu queda sec i la font quasi imperceptible».

Pág. —- . Fotos 48, 49.

Recogida del amo de Son Colom:

«Lo que diven sa font de ses culades en penes se coneix, pero si graten un poc i retiren s'arena, es cans hi poren beure».

Die Balearen del Archiduque Luis Salvador ... Está.

Quadrado [sense cap més indicació].

A partir d'aquesta fitxa, podem endevinar els aspectes d'interès del treball:

a) La documentació àmplia i localitzada dels topònims, avalada per la bibliografia;

b) La possibilitat de registrar l'alternança de l'article salat i estàndard segons les èpoques i el tipus de fonts;

c) Les dades de treball de camp, pel que fa a la localització i a la comprovació *in situ* dels topònims, i a la recollida de les fonts orals;

d) Els indicis sobre l'origen dels topònims. En aquest sentit, no oblidem que el P. Rafel era un filòleg, ben poc avesat a cabòries etimològiques;

e) L'exactitud en la transmissió de la grafia dels topònims.

ALTRES FITXERS

Conservam també a l'Arxiu del Col·legi de Lluc dos fitxers més amb material d'interès toponímic, en els quals el P. Rafel transcriu documentació relativa a diverses possessions i topònims, sense cap elaboració. Es tracta de fitxes de format apaïsat, generalment de 197 mm x 127 mm. La procedència de la documentació sol ser l'arxiu de Lluc mateix. Els noms dels fitxers són posats per nosaltres.

Hi ha també un altre fitxer de pobles, amb documentació que glossa la relació de cada indret amb el santuari. Les fitxes són de format apaïsat de 145 mm x 105 mm.

Caldria esmentar també unes 300 fitxes de dimensions diverses sobre altres possessions, espargides per altres fitxers, que normalment contenen transcripcions de documentació.

FITXER DE TEMES DIVERSOS (SN 7)

Conté devers 200 fitxes sense numerar amb documentació sobre les possessions següents: Son Colom, alqueria d'Escorca, Son Nebot, Alofra, Binimorat i Macip. La majoria de les fitxes estan emplenades també *in verso*. Vegeu-ne un exemple:

COLOMS (SON COLOM)

1371

Ego Johannes Columbi de parrochia de Scorca profert et in veritate recogcosco vobis Antonio Columbi fratri meo dicti Johannis et Pericono Columbi adulto filio et heredi Petri Colombi qº de dicta parochia et domine Saure matri vestri dicti Periconi et Sutrici …

3-III-1372

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 259

Nos Saura uxor Patri Columbi qº de Scorca tutrix testamentaria per curiam confirmata Pariconi Columbi adulti filii mei et heredis universalis dicti qº viri mei Periconus Columbi predictus. Franciscus Bisbal eius cognatus et eius uxor Margarita de Fornalugio gratis vendimus et titulo vendicionis vobis Petro Bisbal presenti et vestris … Triginta quartanos olei … super quadam pecia terre et garrigae cum arboribus que in ea sunt quam per alodium francum ego dictus Periconus habeo et possedeo in parrochia de Scorca namque Bdus. Columbi qº avus meus emit et habuit a Petro Durandi qº et eius uxore Barchinona ut de ipsa empcione dicti qº avui mei constat tenore publici instrumenti auctoritate *Guillelmi de Podio pinu notarii*. Id. Decembris anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quarto …

Not. Frco. Canals

FITXER DE POSSESSIONS (SN 8)

Està format per gairebé un milenar de fitxes sobre cavalleria de Sa Calobra, Sant Llorenç de Sa Calobra, Calobra, Coloms, Tuent, Els Colls-El Bosch, Bini, El Bosch, Registre de propietat, Almelug, Molins d'Almelug, Molí de Turixant, Montanya, Benitiger-Montoya, Mortig, Ariant, Barracar, Binibona, Amers-Figarolas, Binifaldó, Clerianes Menut, Mossa i Diverses possessions.

La majoria de les fitxes estan emplenades també *in verso* i duen una numeració per seccions. Vet-ne aquí un exemple:

Binibona. Horno de vidrio

2
23-III-1616

Fins la llenya sia del tot acabad y finides les llenyes de pi y no altres.

Item som de pacte que durant les llenyes de pi de totes les nostres montanyes so es aquelles ques podran portar nous porem treure ni repellir del dit arrendament ni per altres ni per ninguna altre cosa ni ocasio ni tampoc vosaltres poreu deixar finida la llenya lo que sin fem una part o altre hagi de pagar lo perjuis que la part obedient tindra per dita offerta.

Item som de pacte que si apres de haver comensat a fer vidre per algun espai de temps ab lo forn apagat la renda y […] merce que per la llenya nos feu se sera de contar tot lo temps que la forn estava apagat ab tal que nol apagueu per anar a fer lenya en altre part de nostro offici et non alias.

Finalment som de pacte que nos pagaren y faren de renda quiscun any durant lo fer de vidro 46 ls. moneda de Mallorca portdes y posades en nostra habitacio ab pedagi de 5 s. axi les 45 ls. per la llenya com les 14 per les cases, les quals nos pagaren ab quatre iguals parts dins de l any so es de tres en tres mesos una paga o terza asso es a mi dit Pere Amer me pagaren de una part 14 per les cases y de part altre per la llenya 27 y a mi dit Jaume Amer 9 ls. y a mi dit Onofre altres 9 ls. 4 s. tot com dit es pactat.

Ts. Bartholomeus Oliver presbiter et Jacobus Vallori Silve …

Nota. En S. 653 hay otro contrato del mismo horno de vidrio.

Not. Sebastián Servera
S. 647 fol. 10

FITXER DE POBLES (SN 9)

Conté prop de 400 fitxes sense numeració interna, escrites generalment només *in recto*, sobre els pobles següents: Andratx, Artà, Alaró, Alcúdia, Algaida, Calvià, Binissalem, Búger, Bunyola, Caimari-Binibona, Campanet, Campos, Escorca, Esporles, Felanitx, Inca, Lloseta, Llucmajor, Manacor, Marratxí, Montuïri, Muro, Palma, Petra, Pollença, Porreres, sa Pobla, Sant Joan, Santa Eugènia, Santa Margalida, Santa Maria, Selva, Sencelles, Sineu,

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 260

Sóller i Valldemossa. Hi ha també dues seccions referides a Altres pobles i a Eivissa. La majoria de les signatures corresponen a documentació de l'Arxiu del Col·legi de Lluc. La informació és sobre temes diversos: compliment de promeses a la Mare de Déu, donacions, censos, treballs fets al santuari, etc. Vegeu-ne una mostra precisament al·lusiva a Porreres:

Porreres

Primo als 9 7br_ 1710 rebe del Sr. Antoni Servera de la villa de Porreras 4 ls. 16 s. per promesa havia fete a Nª Sª dic. 4 ls. 16 s.

Ps 86, fol. 50

TREBALLS IMPRESOS

Esmentam només els que tenen alguna relació més directa amb el nostre camp d'investigació. Vull advertir que la llista pot ser incompleta. Aquests treballs tenen com a característiques la documentació exhaustiva de les dades presentades —tenint evidentment com a font els fitxers que hem presentat— i el buidatge bibliogràfic.

Articles a col·leccions i revistes

a) «El Barracar», *Hojas de Lluc*, núm. 8.

b) «Montanya», *Hojas de Lluc*, núm. 17.

c) «Escorca. Apuntes para la historia del municipio», *Hojas de Lluc*, núm. 18-25; 29 i 32.

d) «Los donados», *Hojas de Lluc*, núm. 26 (antroponímia).

e) «Gente de mar en Lluc», *Hojas de Lluc*, núm. 30 (antroponímia).

f) «La atalaya de Cosconar», *Lluc*, núm. 470 (gener 1960), pàg. 16-19; ibid. 471 (febrer 1960), pàg. 39-40.

g) «Por un sendero», *Lluc*, núm. 484 (abril 1961), pàg. 110-112; ibid. 485 (maig 1961), pàg. 141-143.

h) «El camino de Mossa», *Lluc*, núm. 486 (juny 1961), pàg. 173-176.

i) «Notas históricas. Un antiguo registro de misas en Lluc», *Lluc*, núm. 524 (novembre 1964), pàg. 311-313; ibid. 525 (desembre 1964), pàg. 337-341 (antroponímia).

j) «Servidores en la Casa de Lluc en el Priorato de Mosén Gabriel Vaquer», *Lluc*, núm. (març 1965), pàg. 67-73 (antroponímia).

Fulletons

a) *Tuent La Calobra*. Sóller 1966.

b) *L'oratori de Sant Llorenç, Tuent i Sa Calobra*. Mallorca, 1975.

c) *Mortig. Datos históricos sobre la alquería de Mortig.* Lluc-Escorca, 1972.

d) *La alquería de Mosso.* sd.

e) *Parroquia de San Pedro de Escorca (Datos sobre su historia).* Lluc-Escorca, 1976.

Articles a setmanaris

a) «Escorca», *Sóller* 17/3/1971.

b) «Almelug», *Soller* 23/3/1969; 24/1/1970.

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 261

c) «Los molinos de Almelug», *Sóller* 29/11/1969.
d) «Els Colls», *Sóller* 1979.
e) «Lluc y Felanitx», *Felanitx* 27/9/1975.

ADDENDA

En els darrers anys, ha aparegut a Escorca el gentilici «escorquí», que fins i tot ha tingut un cert ressò a la premsa. Nosaltres el trobam inconvenient per les raons següents:

a) Per l'evident homofonia amb «escorpí»;
b) Perquè trenca totes les normes de derivació;
c) No està avalat per cap suport documental;
d) S'aparta de la forma «escorquer», recollida per la *Gran Enciclopèdia Catalana* i la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*.

De fet, els dos únics gentilicis que tenen aval documental a Escorca són «lluquer» i «calobrí». Més encara, sovint «lluquer» ha sofert un procés metonímic, de manera que gairebé designa els habitants de tota la contrada. Això és evidentment pel fet que el santuari de la Mare de Déu dóna la personalitat peculiar a tot el municipi.

CONCLUSIONS

L'obra d'investigació toponímica i antroponímica del P. Rafel Juan Mestre és una valuosa aportació a la fixació normativa dels nostres noms de lloc i de persona. Caldria encoratjar joves investigadors a fer-ne una edició, particularment de la *Toponímia d'Escorca. Documentada i actual*.

El cabal documental de l'Arxiu del Col·legi de Lluc és plenament a disposició dels estudiosos, com ho hauria desitjat el P. Rafel. D'altra banda, l'Ajuntament d'Escorca va voler declarar-lo fill il·lustre, però va topar amb la humilitat del P. Rafel. Gos proposar que l'Ajuntament de Porreres, la vila on va néixer i que tant va estimar, reprengui aquesta iniciativa, per fer justícia a la seva memòria.

2 Gabriel Segui 09.07.07 10:55 Página 262

EL PROBLEMA DE LA TRANSCRIPCIÓ DELS NOMS HEBREUS A LES FONTS MEDIEVALS

Jordi Gendra, Maria Rosa Planas, Maria C. Planas
XIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Porreres, 2000

Segons Eduard Feliu en el seu treball «Mots catalans en textos hebreus medievals: Els dictàmens de Salomó Ben Adret», publicat a la revista *Call*, 1988-1989, l'alfabet hebreu, o sigui l'alefat, serveix malament per a la transcripció de sons del català o de qualsevol altra llengua no semítica. Un dels principals problemes és la manca de representació gràfica de les vocals, que es veu compensada per les *matres lectionis.* El sistema de les *matres lectionis* consisteix en la utilització de consonants amb un valor de símbol vocàlic. Aquest sistema s'inicià al voltant del segle X abans de Crist. Es varen utilitzar en principi les consonants febles *vau*, *he* i *iod*. Aquest ús es va estendre ràpidament fins al punt de fer-ne un ús lliure que no tenia en compte l'origen etimològic. Vers el 600 aC, l'ús de les *matres lectionis* s'estabilitza amb les equivalències següents:

ה	ו	י	א
a / e / o	o / u	i	O

A l'època de la Misnà, segle II dC, el quadre d'equivalències queda fixat i és el sistema que trobarem durant l'edat mitjana. És el següent:

ה***	ו**	י*	א
A / e	o / u	i / e	a / e

* Pot tenir aquests valors tant a l'interior com al final de la paraula.
** Pot tenir aquests valors tant a l'interior com al final de la paraula.
*** A final de paraula.

Els textos aljamiats (hom anomena aljamia els escrits en llengües romàniques i en caràcters hebreus o àrabs) no apareixen vocalitzats segons el sistema de l'escola de Tiberíades, és a dir, amb la puntuació vocàlica (*grosso modo*, són els diferents sistemes de punts i guionet que es troben sota les consonants) que idearen els masoretes per evitar la confusió i les ambigüitats del text consonàntic tradicional de les escriptures i per facilitar la lectura dels poemes sinagogals. Els textos aljamiats usen les *matres lectionis*.

Alguns problemes que tot sovint trobam en relació amb els textos medievals provenen de la interpretació per part dels copistes d'un sistema vocàlic que no té representació gràfica clara. D'altra banda, quan un escrivà jueu transcriu en hebreu els sons vocàlics del català també dubta a l'hora de triar la *matres lectionis* que ha de representar un so que és estrany a la seva llengua; aquest és el cas de la vocal neutra, que normalment és representada per àlef (א) i per iod (י). El sistema vocàlic català és representat de la manera següent (segons dades de l'obra: *Libro de cuentas de un prestamista judío gerundense del siglo XIV*, transcrit per J. Casanoves Miró, M. Castells Criballés, S. García Albiol i J. M. Magdalena Nom de Déu. Publicat a la col·lecció Judeo lenguas marginales en Sefarad antes del 1492. Textos I. Ed. Universitat de Barcelona, 1990):

So	Grafema hebreu	Grafema llatí	Exemple
[a]	ה / א	a	אברם (Abram) antr. שאלט (Salt) top.
[ɛ]	י / א י	a, e	בזנפיד (Bonafed) antr. ביארט (Biert) top.
[e]	י / א י	e	לגזשטירה (Llagostera) top.
[i]	י / א י	i, y	רמיש (Ramis) antr. למבילש (Llambills/ Llambilles) top.
[o] oberta	ז / א י	o	שיגזרדי (Sant Jordi) top. יצקזב (Jacob) antr.
[o] tancada	י / א ז	o	גירזנה (Girona) top. שמטיב (Semtob/ Sentou) antr.
[u]	ז / אז	u	גזליאן (Julià) antr. מזנטפזיאן (Montfullà) top.
[æ]	י / א	a, e	קאלדיש (Caldes) top. אפריים (Effrahïm, Afraïm) antr.

El sistema tiberienc, a més dels signes per indicar les vocals plenes, utilitza un altre signe per assenyalar el so murmurat o l'absència de vocal, és el *xevà* (ְ), que en determinades posicions ha acabat determinant un timbre neutre. Hi ha diferents tipus de *xevà*.

אֱ	אֲ	אַ
/ɛ/	O oberta	/a/

El *xevà* en combinació amb altres signes, o sigui, el *xevà* compost, pot marcar el grau d'obertura vocàlica, com podem veure al quadre superior; és a dir, a causa d'una influència del parlar i del contacte amb altres llengües, l'espectre vocàlic de l'hebreu primitiu s'anà ampliant, i apareixeren noves formes per marcar-ho.

El tema de l'accent és un altre dels problemes que trobam a l'hora d'interpretar els noms hebreus. Per començar, la llengua hebrea té una sèrie de mots anomenats xegolats que tenen una vocal _ (e oberta) com a vocal auxiliar. Una característica d'aquests mots és que són plans. A tall d'exemple:

*malk - מֶלֶךְ (rei); *sifr - סֵפֶר (llibre); *kuds - קֹדֶשׁ (sant)

L'escola tiberenca estableix l'accent en la darrera síl·laba tal com la coneixem avui en dia:

$$C_{1V}C_{2V}C_{3V}\acute{}$$

Aquest fenomen obeeix a dues causes:

a) Per raons etimològiques: * salámu > שָׁלוֹם [xalóm]

La paraula *salámu és un antic nominatiu que posteriorment perd la vocal final.

b) Per raons d'escola: * kátaba > * kátab > כָּתַב

* kátibu > * kátib > כָּתוֹב

Hem parlat exclusivament i de manera molt sintètica dels problemes que presenta la transcripció dels sons vocàlics i també l'accent. Els escrivans que desconeixien l'hebreu es devien trobar amb grans dificultats a l'hora de transcriure els noms jueus; això es reflecteix en les múltiples variacions de grafia que es donen en un mateix nom. Això sumat al fet que dins l'onomàstica jueva que ens ha arribat trobam noms de tradició aràbiga o noms hebreus arabitzats, noms de tradició romànica o en què simplement es barreja un element semític i un o més elements romànics, complica encara més la interpretació d'aquests antropònims.

Com interpretaven les vocals o absències de vocals els escrivans cristians? Com representaven gràficament els sons guturals que no existien en català? Aquestes són algunes de les moltes qüestions que ens plantejam a l'hora d'enfrontar-nos amb aquestes llargues i tot sovint contradictòries llistes nominals.

D'altra banda, com escrivien els seus propis noms els jueus contemporanis? De quina manera transcrivien els sons romànics i els topònims propis de la regió catalana?

De tot això en parlarem tot seguit, ni que sigui per mostrar un camí desèrtic on manquen estudis comparatius.

Segons diu David Romano, el sistema onomàstic dels jueus catalans és patronímic, el nom d'una persona de gènere masculí és format per dos elements: el prenom més el nom del pare. Posa com a exemple Abraham Mosse, construcció que correspon a la forma hebrea Abraham ben Moshé = Abraham fill de Moshé. Però és un fet freqüent que sovint hi trobem un cognom, que es transmet de generació en generació, d'origen romànic (Saporta, Desforn) i que, moltes vegades, és indicatiu d'origen (un topònim). D'altra banda, en algunes làpides de Girona, estudiades per Fidel Fita, trobam la combinació de tots aquests elements. Com per exemple en la sepultura de Salomó fill de Rabí Judà dez Mercadell, en què el darrer element, Mercadell, designa un barri de Girona del segle XIII.

Una altra dificultat afegida que assenyala Santiago Sobrequés és la duplicitat de noms que tenien alguns jueus. Un nom vulgar, llatinitzat, i un altre d'hebreu que apareix en

les signatures de documents jurídics. Cita com a exemple alguns documents del segle XI: un Judà *que vocant Vivas*; un Achim que *vocant Zento* i un Natanael *que vocant Dodatus*, tots ells de l'any 1011. Aquesta pràctica també es repeteix en segles posteriors: un Samuel *qui alio nomine vocatur Brafayre* (a. 1259). I al·ludeix a les grans figures de la literatura jueva catalana: Mossé bar Nahman (Bonastruc de Porta); Jacob ben Mahir (Profeyt Tibbon), Bonet Bonjorn (Jacob ben David ben Jomtob). Tot sovint, aquest doble nom pot ser una simple traducció o adaptació del nom hebreu, com és el cas de Bonet Bonjorn (= Xem Tov), però a vegades la qüestió no és tan senzilla.

Si bé alguns noms romànics són simples traduccions del primigeni nom hebreu (ex.: Bendit o Benet (Baruj), Perfecte (Maïr), Astruc (Feliç)), alguns noms són corrupcions de les formes hebrees, que per analogia fonètica acabaven en formes perfectament romanitzades i que responien a un significat. Aquest deu ser el cas de la forma Bonjuà o Bonjudà, que probablement provenia d'un ben Judà.

Tot seguit passam a comentar alguns exemples per explicar el que hem dit fins ara. En primer lloc, mitjançant les llistes nominals de jueus que apareixen al *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, de Joan Miralles, percebrem els problemes amb què es trobaven els copistes cristians a l'hora de transcriure els noms hebreus.

El cas del nom Abram אברהם, en què les lletres de l'alefat: àlef, bet, reix, he i mem formen un nom de gran tradició semítica, el trobarem representat de la manera següent:

CALL 1 (1339) el copista presenta característiques cultes:

ABRAHAM

ABRAM

La presència de la h assenyala una influència culta, més que un allargament vocàlic.

La segona forma és la que correspon a la transcripció exacta.

CALL 2 (1350) el copista és menys il·lustrat però més fidel a la fonètica:

ABRAM

EBRAM

La segona forma indica que la vocal inicial era neutra.

DOC. 3: ABRAHAM (Abraham de Caldes), ABRAM (Abram Asmies Cabrit)

Cal no confondre aquest antropònim amb el nom Ambram אמרן, de tradició persa.

CALL 1 (1339): ABRAFFIM, ABRAHÏM

Forma arabitzant d'Abraham.

CALL 2 (1350): ABRAFIM, EBRAFIM, BEN BRAFIM

Comparem ara la grafia del nom en un document inèdit, a partir d'ara ens referirem a DOC. 3, escrit en hebreu aljamiat, de l'Arxiu de Girona. La data correspon al període (1392-1400) i correspon a la venda de seients d'una sinagoga de Perpinyà, en què apareix una llarga llista nominal amb les transaccions corresponents. La llista, inèdita per ara, ha estat transcrita i traduïda per Jordi Gendre.

La forma gairebé exclusiva és ABRAM: Abram Amies Cabrit, Abram Vidal, Abram de Kaslar, Abram Bonafós. És a dir, reflecteix fidelment el nom tradicional hebreu.

El nom EFRAÏM אפריים (àlef, pe, reix, iod, iod i mem) apareix de la manera següent:

CALL 1 (1339): EFFRAHÏM

CALL 2 (1350): AFRAÏM, FRAÏM

Observem la neutralització de la primera vocal, i també el fals tall en el registre del Call 2 (Selamó Fraïm). La h de Call 1 pot indicar l'allargament de la vocal a.

DOC. 3: EFRAIM

Les formes registrades són: Efraim Xelomó. Una vegada més, es correspon amb la forma hebrea.

El nom Moshe משה (mem, sin o xin i he) presenta una gran varietat en les representacions gràfiques:

CALL 1: Majoritàriament la forma MOSSÉ. Dues o tres vegades la forma MOXÍ (forma diminutiva) i MUSSA (Abram ben Mussa; Ffaraig ben Mussa). Tant les formes Moxí com Mussa són considerades formes aràbigues.

CALL 2: No apareix la forma MOSSÉ; en canvi tenim MUSE (Marduhay ben Muse, Muse Duran), MUSA (Susó ben Musa), MOXÍ i esporàdicament la forma MUXÍ, amb tancament de la o àtona.

Segons la forma etimològica, el nom no havia d'accentuar-se en la darrera síl·laba, ja que és paraula plana. El segon tema que s'ha de tenir en compte és el de la palatal xin, que apareix sempre representada com a fricativa sonora alveolar (s) o sorda (ss). Únicament en la forma diminutiva Moxí ens apareix el fonema palatal etimològic. Possiblement es degué transcriure amb doble essa (per representar el so fricatiu palatal, potser pronunciat més relaxat) per la influència de la vocal següent, que pot ser una e neutra, si és paraula plana, no així en el cas de Moxí, en què la vocal alta anterior i aclareix molt millor el so palatal (Recasens, «Pas a fricativa palatal», pàg. 278, *Fonètica descriptiva del català*).

En el DOC. 3 la transcripció que apareix és MOIXE, amb el fonema fricatiu palatal sord.

Isaac יצחק (iod, tsade, het, cof) (Itsajq):

CALL 1: ISSACH

CALL 2: ISAC

DOC. 3: ISSAC (Issac Salomo Nasan)

En aquest cas és palesa la coincidència entre Call 1 i el doc. 3; en ambdós la presència d'una grafia de doble essa indica que la percepció de l'escrivà de Call 1 s'acosta més a la forma semítica, en què el so /ts/ africat es representaria amb la doble ss.

Cohén כהן (cof, he, nun) (koen)

CALL 1: COHÉN

CALL 2: COHÉ

DOC. 3: COHEN (Bonet Cohen)

Hem d'observar la pèrdua de la nasal final en Call 2, que reflecteix tal vegada una evolució típica del català (Aron/ Aróh) (Hayon/Hayó).

Josep יוסף (iod, vau, sàmec, pe) (Iosef)

CALL 1: JUCEFF

CALL 2: YUSEF

DOC 3: IOSEF

La grafia de Call 1 reflecteix una influència llatinitzant, amb representació J; en canvi Call 2 transcriu més bé la fonètica correcta del nom, així com la veim reflectida en el Doc. 3, en què la iod, es correspon amb la i. La sàmec no és interpretada com un so sord, sinó com a essa sonora, llevat de Call 1, en què, una altra vegada, es nota la influència llatina.

Aaron (àlef, he, reix, nun) (A'ron)

CALL אהרן RON, HARON

CALL 2: AHARON, ARON, BEN HAROH, BEN HARON

DOC. 3: 0

Les grafies de Call 1 i Call 2 representen ben clarament el problema que representava l'escriptura de les consonants guturals i aspirades, que en alguns casos devien interpretar com un allargament vocàlic (Aharon). Observam també, a través de la grafia, la no neu-

tralització de la vocal inicial àtona (contràriament al cas de Abram/Ebram). Pensam que aquest manteniment de la a inicial àtona és deu a la immediatesa de l'aspirada he (lleu grau d'aspiració). A Call 1 trobam el nom Mossé Ben Aron i també el nom Magaluff Ben Barahon. Evidentment ambdós noms provenen d'Aron, el primer, amb la partícula ben (de l'hebreu 'fill de') i el segon amb dues partícules Ben i Bar (de l'arameu 'fill de') en què es reitera la filiació, *Magaluf fill del fill d'Aron.

Haïm / Hayim (het, iod, iod, mem) (haiim)

CALL 1: BEN HAYÏN, HAYN

CALL 2: HAÏM, HEÏM, HAYÏM, HEYÏM

DOC. 3: HAIIM (Haiim Bonfill) , HAIM (Astruc Haim)

Opina Jordi Gendre que la forma llatina Vidal, que trobam en molts de noms de jueus medievals, respon a la traducció del nom Haïm, en què la doble iod provoca l'allargament vocàlic de la i. La vocal a de la primera síl·laba, en què la consonant aspirada pràcticament devia passar desapercebuda, es neutralitza, la qual cosa provoca la grafia Heïm, amb e.

JUDÀ ( ) (iod, he, vau, dàlet, he) (Iudà)

CALL 1: HAHUDA, JUHA (BONJUHA)

CALL 2: YAHUDA, YAHUDE, YEHUDA, YEHUDE, YUDÀ

DOC. 3: IEHUDA (Xem Tob Iehuda)

Les múltiples variants gràfiques que presenta el nom Judà són una mostra ben representativa de la confusió que sorgia davant les formes aspirades (en altres documents observam la presència de la f (Iafuda) per representar l'aspirada he). A banda d'això hem d'observar la palatalització inicial que es produeix en entrar en contacte la iod amb la vau, suprimint l'aspirada feble he. Jaume Riera Sans atribueix al «lleisme de la parla catalana pròpia de Mallorca» aquest fenomen, però tenint en compte l'etimologia aquesta conclusió no sembla tan clara. Més aviat, pot tractar-se d'una influència llatina. A més, Riera Sans accentua els Ieudà, Jafudà, i Yahudà, cosa que es contradiu amb la grafia que trobam a Call 2, en què la vocal final és representada tant per a com per e, fet que demostra que devia pronunciar-se com a àtona. I en aquest cas Yahuda, Jafuda no s'haurien d'accentuar. Recordem el cas de Torre Llafuda (Menorca), que reflecteix l'accentuació correcta del mot.

Salomó (xin, làmed, mem, he) (Xelomó)

CALL 1: SALAMÓ

CALL 2: SALAMÓ, SELAMÓ, SELEMÓ, SELEMON

DOC. 3: XELOMO (Xelomo de Moril; Xelomo Astruc Duran)

En primer lloc, hem de comentar que la fricativa palatal sorda etimològica (xin) probablement per influència del llatí passa a [s] en posició inicial. Tant a Call 1 com a Call 2 les vocals interiors són neutres, la qual cosa fa que la grafia variï entre e i a. L'accent recau a la síl·laba final, en què a Call 2 apareix una n també d'influència llatina. El Doc. 3 presenta la grafia més acostada a l'etimologia, amb fricativa palatal sorda inicial.

Xem Tov (= Bon nom) (Xem Tov) (xin, mem, tet, vau, bet)

CALL 1: 0 שמטוב

CALL 2: SENTÓ (Abram ben Sentó), SENTOU

DOC. 3: XEM TOB IEHUDA

El nom hebreu Xem Tov es representa a Call 2 amb [s] inicial, tal vegada per analogia amb Salomó. La fricativa labiodental sonora es converteix en la vocal posterior [u] en posició final. Com sempre, la grafia que més s'acosta a l'etimologia és la de Doc. 3.

Bonjorn; Bondia (Iom Tov) (iod, vau, mem, tet, vau, bet)

CALL 1: BONDIA יומטוב

CALL 2: BONDIA, BONDIE, BONYORN

DOC. 3: BONDIA (Bondia Boniac)

El nom Iom Tov apareix traduït des de ben antic, com demostra l'absència de la forma semítica i, en canvi, la presència de la forma romànica a les tres llistes. Probablement una forma híbrida entre Xem Tov i Iom Tov seria la forma que apareix a Call 2 *Yentó* (Isac Yentó), en què probablement l'escrivà no va saber interpretar el nom que li deien i feu la seva pròpia composició prenent elements dels dos noms.

Samuel (xin, mem, vau, àlef, làmed) (Xemuel)

CALL 1: שמואל SAMUEL, SAMUELL

CALL 2: SAMUEL, SEMUEL

DOC. 3: XEMUEL (Xemuel Bendit)

Una vegada més trobam la influència llatina, que converteix el so palatal sord de la xin en s (fricativa sorda). La primera vocal és neutra, ja que la grafia oscil·la entre a/e.

Jacob (iod, ain, cof, vau, bet) (Iacob)

CALL יעקוב IACOB

CALL 2: YACOP, YECOP

DOC. 3: IAKO (Iako Astruc), IACO

Com en el cas de Jucef, la grafia de Call 1 reflecteix una influència llatinitzant, amb representació J i la B final, en canvi Call 2 transcriu més bé la fonètica correcta del nom, amb l'ensordiment final amb P; en el Doc. 3, la iod es correspon amb la -i catalana.

XV 01 Antoni Pol 09.07.07 12:24 Página 271

XVa JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA

MANACOR, 2002

XV 01 Antoni Pol 09.07.07 12:24 Página 272

XV 01 Antoni Pol 09.07.07 12:24 Página 273

ANTROPONÍMIA DE BINISSALEM (NOMS, LLINATGES I MALNOMS)

Antoni Pol Marcús

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

La idea de la publicació d'aquesta obra sorgí en una xerrada que va tenir lloc el novembre del 2000, al Casal de Can Gelabert, de Binissalem. Formava part d'un cicle organitzat per la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament, amb motiu de la celebració del VIIè Centenari de la fundació de la Vila en què es glossaren diversos aspectes que, d'alguna manera, configuren la personalitat històrica, urbanística, geogràfica, antropològica i social de la Vila.

Durant la preparació, vaig anar recopilant una quantitat de documentació de tal envergadura que no cabia en el marge raonablement limitat d'una conferència adreçada a un públic general. Aleshores, per tal d'aprofitar la feina feta, vàrem pensar que seria un tema adequat per engegar una col·lecció de monografies d'interès local i de caràcter divulgatiu. Així va néixer *Robinària/Temes de Binissalem*. I aquest n'és el número 1.

Aquest treball, si té alguna originalitat, és la de presentar, per primera vegada, d'una forma conjunta, l'inventari dels noms, cognoms i malnoms d'una vila mallorquina encara no massa despersonalitzada, en el tombant d'aquest mil·lenni.

L'estructura obeeix a aquest esquema:

En primer lloc, figuren els prenoms o noms personals, ordenats alfabèticament en català i agrupant sota aquesta entrada totes les seves variants de gènere, d'idioma, de nom compost o de *reducció familiar del nom* en els casos que així ho hagin enregistrat en el Padró Municipal.

De cada nom es dóna el nombre de persones que el porten, les grans àrees culturals de procedència —bíblica, grecollatina, germànica— i el significat etimològic. També s'inclou el dia de l'onomàstica atenent l'interès del públic a qui va adreçat.

En el segon capítol se relacionen tots els llinatges, també per ordre alfabètic, especificant el nombre de portadors i la interpretació semàntica, sempre que ha estat possible. Pel que fa als noms personals i cognoms, totes les dades han estat extretes del Padró Municipal d'habitants el 31 de desembre de 1999.

A la tercera part, que parla dels malnoms, a més de la significació —una constant al llarg de tot el llibre— es fa un assaig de classificació segons el model proposat pel professor Miralles en el seu llibre *Onomàstica i Literatura*. No es fa una relació a part, com la que presenta, per exemple, Andreu Ramis a *Els malnoms a Llorito*, sinó tot aprofitant una columna de les taules, format en què és presentada tota la informació. La classificació no està exempta de problemes a causa de l'arbitrarietat del nom, la desconeixença del motiu de la seva aplicació, la superposició de motius o altres circumstàncies històriques... Un exemple: la família actualment coneguda amb el nom de *Can Pere Antoni* ho és per haver regentat des de 1936 fins al 1980 la possessió homònima del terme de Binissalem; si atenem

XV 01 Antoni Pol 09.07.07 12:24 Página 274

aquesta circumstància, reforçada per la partícula *can*, és clarament un topònim, malgrat formalment el nom *Pere Antoni* sigui un nom de persona.

Quant als noms personals es constata la pervivència del costum tradicional reflectit en el refrany «Tonis, Peres, Joans i ases, n'hi ha per totes ses cases». En efecte, els noms més usats pels binissalemers continuen essent Maria, Antoni/Antònia, Joan/Joana, Francesc/Francisca, Catalina i Margalida. És clar que comença a notar-se la inflexió d'aquest costum i el canvi de tendència influïda per les modes mediàtiques i l'arribada d'immigrants de variada procedència. A tall d'exemple: Jessica (3 portadors), Vanessa (6), Raquel (2); Òscar (1), Cristian (1); Glynis-Catrin, Masood, Mohammed (3), Sheeraazade (2)... En el moment de fer aquest estudi, Binissalem comptava amb 5.217 habitants. A l'hora de tancar-lo —un any i mig després— ronden els 5 700. Aquest alt percentatge de creixement accelerat indica un canvi significatiu de tendència en l'evolució demogràfica del poble, generat pel flux immigratori que afecta a tota la comunitat autonòmica.

Referent als llinatges he aprofitat unes notes de l'erudit local Guillem Martí Coll —fa un any aproximadament que va morir— publicades al primer dels quatre volums de la seva obra *Binisalem. Su historia y su entorno*. A través d'aquestes referències històriques podem veure els diversos estrats de llinatges que es van superposant des del segle XIII fins a l'any 1975. Els tres més repetits són Pons, Pol i Moyà, essent Pol el documentat més antigament (1242), Moyà apareix el 1285 com a fundador de Robines, i Pons no es documenta fins al segle XIV.

Devora aquests llinatges tradicionals, comptam amb d'altres com Alcaraz, Villacreces, Couatarmanach, Eriksson, Van Assche, Kellner, M'Rabet El Khaduar... testimonis tots ells de les diferents onades immigratòries que es van unint al nucli tradicional.

La darrera part tracta dels malnoms. Malgrat tenir un recull fet pel ja citat Guillem Martí Coll i publicat a l'obra citada, vaig fer un primer treball de camp ajudat per una dotzena de persones binissalemeres, de diferents edats i condicions, però coneixedores experimentals i experimentades del tema. A l'hora de l'anàlisi surten problemes puntuals de pronunciació com el de Billanera, Pareió, Rosseó, Bregat/Bragat, Magdau/Mandau... Només he inclòs els malnoms ja consolidats, deixant de banda els que contínuament estan brostant com a reflex de la vigoria imaginativa del poble: Caena (deformació de Cayena), Litxi, Gironda, Ràcano, Tai Tai, Limpio, Manix, Marculeta, Marron, Marron Glacé...

En els 3000 registres aproximadament que s'inclouen, hi ha molts de dubtes i problemes sense resoldre. Aquells dels quals no he sabut o pogut donar la resposta han quedat en blanc o amb interrogant a l'espera de la solució. Això fa que no pretengui ser un estudi definitiu i tancat. És simplement una passa en l'ordenació del material investigat.

Al principi he dit que el motiu immediat d'aquesta publicació va ser una xerrada sobre el tema. Hauria d'afegir que també hi havia motivacions més remotes, entre les quals l'experiència didàctica de quasi trenta anys dedicats a la docència. Sempre vaig considerar d'alta eficàcia pedagògica ajudar l'alumne a conèixer les coses més immediates del seu voltant: la casa i el carrer on vivia, el barri, poble o ciutat... I també el que s'amagava darrera el nom i llinatges amb què era designada aquella personeta bellugadissa dins l'aula i llavor d'una personalitat d'incert futur. Aquesta experiència docent, he volgut traslladar-la ara, des de la meva emèrita situació de ciutadà retirat, a l'aula oberta del poble de Binissalem. No pretén ser una lliçó *ex catedra*, però sí... un acte de modesta ciutadania.

POL MARCÚS, A. *Antroponímia de Binissalem*. Binissalem, 2001. (Robinària, 1).

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 275

ANTROPONÍMIA D'UNA VILA ARTESANA. INCA, 1872

Gabriel Pieras Salom i Miquel Pieras Villalonga
XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

Inca, vila artesana. Segur que algú deu pensar que Inca, com a població mallorquina del darrer quart del segle XIX, devia tenir més d'agrícola que d'artesana o manufacturera. Això és cert. El sector manufacturer no era el més important, per descomptat. El 1872 el sector primari ocupava el 47% de la població inquera. Però si comparam aquest percentatge amb altres poblacions de l'època, els resultats són sorprenents. El 1887 el conjunt de les Illes Balears tenia una població dedicada a activitats agrícoles i ramaderes del 70%, i a activitats manufactureres o industrials no era superior al 15%. A Lloseta, poble veí d'Inca, encara el 1899 el sector primari ocupava el 72% de la població. Inca era, doncs, juntament amb una sèrie de poblacions com Sóller, Felanitx i d'altres, un nucli marcadament artesanal. Inca tenia aleshores, el 1872, un 37% de població dedicada al sector secundari. Més dades: el nombre de sabaters més el de teixidors igualava el nombre de jornalers del camp sense terres; el sector terciari estava integrat per un nombre abundant de comerciants i d'un conjunt no menyspreable de professionals com jutges, fiscals, notaris, missers, militars, procuradors, registradors de la propietat, cirurgians, dentistes, mestres, metges, apotecaris, etc. que feien d'Inca un centre administratiu i de serveis per a tots els pobles de la comarca.[1]

El creixement demogràfic d'Inca el 1872 no era molt elevat. Però s'observa que s'ha iniciat l'arribada d'immigrants, en forma d'un lent degoteig, provinents, sobretot, dels pobles pròxims a Inca. La centralitat de la vila es posarà de manifest el 1875 quan s'obrirà la primera línia fèrria de Mallorca que connectà precisament Palma amb Inca. És ara, a finals del segle XIX quan s'estan posant les bases del futur industrial de la ciutat. El 1872 hem comptabilitzat més de 200 teixidors, 110 sabaters, 60 fusters... Aquestes són les bases sobre les quals es realitzarà el procés d'industrialització de principis del segle XX.

L'objectiu d'aquest treball és donar a conèixer l'antroponímia d'una vila artesana que conserva una destacable presència agrícola, però que està iniciant processos de canvi econòmic i social. Els aspectes toponímics ja els hem analitzat prèviament en altres estudis. Fa uns anys publicàrem un recull de topònims urbans i rurals i un altre on explicàvem els

[1] Les anteriors i posteriors referències a oficis i estructura laboral estan extretes de PIERAS, G. *Inca 1872. Carrers, finques, habitants i oficis*. Inca: Ajuntament, 1995, pàg. 223-243.

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 276

canvis en la toponímia urbana que es generaren a partir de la imposició de retolar els carrers en castellà i les influències que els diferents canvis polítics del segle XX produïren sobre la toponímia.[2]

Crèiem que en el camp de l'onomàstica s'havia de fer una tasca semblant: estudiar els canvis onomàstics des de mitjan segle XIX fins a la Guerra Civil i així podríem copsar la influència que tingué sobre l'onomàstica el creixement econòmic, la immigració, les modes i els canvis socials. L'estudi que ara us presentam està en un estat embrionari. Mostrarem les primeres dades del buidatge que hem fet fins ara del padró municipal d'Inca de 1872. Aquest padró a Inca és molt complet ja que, a part del nom i llinatges de cada ciutadà, hi inclou l'edat, dades referides a oficis, pagament d'imposts, etc. Les dades referides als sobrenoms o malnoms estan extretes de l'*Amillaramiento* de 1862. Seguidament presentarem dades i conclusions a les quals hem arribat en referència als noms, llinatges i malnoms de la vila d'Inca entre 1862 i 1872.

ELS NOMS PERSONALS

En total hem comptabilitzat 179 noms personals diferents, per a una població de 6317 persones. Per tant, com a mitjana, a cada 35 persones li correspondria un nom diferent. Sembla doncs que hi ha una gran varietat de noms personals. Però si aprofundim un poc més, veurem que de varietat res. En el fons, la situació era molt homogènia ja que amb només 11 noms de dona: Catalina, Maria, Antònia, Joana-Aina, Margalida, Magdalena, Francina-Aina, Francesca, Aina, Jerònima i Antònia-Aina i, amb 15 noms d'home: Joan, Antoni, Miquel, Bartomeu, Jaume, Gabriel, Josep, Francesc, Guillem, Rafel, Sebastià, Llorenç, Mateu, Pere Joan i Andreu s'abraçava una població propera als 5.000 habitants, és a dir, el 80 % de la població. Si tancam un poc més el cercle i fem el recompte per Catalina, Maria, Joan i Antoni, és a dir, només amb quatre noms, abraçam 1.642 inquers. Això suposa més d'una quarta part de tota la població. Els 153 noms restants són utilitzats sols per un 23% de la població.

La major part del 179 noms són simples. N'apareixen 32 de composts per dos noms que solen combinar Aina, Francisca, Antònia, Maria i Joana per a les dones, i Pere més un altre nom per als homes. Això dóna com a resultat moltes Joana-Aines, Antònia-Aines, Francisca-Aines. Apareixen combinacions inusuals que sols afecten a una o dues persones com: Antoni-Maria, Aina-Maria, Catalina-Aina, Francisca-Maria, Isabel-Benvinguda, Isabel-Maria, Maria-Leocàdia, Josep-Alfons, Jaume-Antoni, Joan-Miquel, Pere-Agustí o Pere-Jeroni. Com a noms rars i molt poc freqüents trobam: Anastàssia, Clotilde, Cipriano, Ceferino, Hermògenes, Marta o Matilde.

[2] PIERAS, G. *Primera rotulació dels carrers d'Inca. Apunts històrics*. Inca: Ajuntament, 1990. PIERAS, G. *Op. cit.*, 1995.

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 277

ELS LLINATGES

En total n'hem comptabilitzat 302. Això fa que, com a mitjana, a cada 21 persones els correspongui un llinatge. Però, com en el cas dels noms personals, el càlcul de mitjanes no serveix de res. Sota l'aparent heterogeneïtat s'amaga una gran homogeneïtat, ja que amb només 26 llinatges cobrim el 51% de la població.

Però el fet migratori comença a rompre, encara que de moment de forma mínima, l'homogeneïtat antroponímica. A Inca resideixen, el 1872, 638 habitants que no han nat a Inca, és a dir, un 10% de la població. Aquests immigrants provenen de 85 localitats diferents. Quasi tots són originaris de Mallorca, sobretot dels pobles de la comarca d'Inca i de Palma. Només 46 persones provenen de fora de Mallorca. Tots aquests immigrants aporten el seu bagatge antroponímic que en el cas dels llinatges és clarament visible. De Binissalem veiem Villalongues i Pols; de Costitx veiem Munars, Vallespirs, Amenguals, Arroms, Horrachs; de Lloseta veiem, Santandreus, Pons, Reals; de Selva, Morros i Sastres; de Sencelles, Llabrés i Cirers; de Llubí, Perellons. De Palma hi ha moltíssima varietat i no s'observa cap llinatge predominant. De la Península veiem dos grups clarament diferenciats: els de zones castellanoparlants (Fernández, Martínez, Lucas, Domínguez, Barrera, Perales) i els de zones catalanoparlants (Segura, Blai, Pujol, Freix, Gotarrodona, Simó). Un cas especial és dels López d'Inca que, des de principis del segle XIX, són presents a la vila i, per tant, el 1872 els seus descendents són inscrits com a originaris d'Inca i no com a provinents d'una altra població. De l'estranger hi ha comptabilitzat un francès que nom Amengual, segurament fill d'un emigrant que ha retornat a Inca i dos italians de Nàpols: Vallmoto i Del Forno.

De la població xueta hem de dir que n'hi ha 193 de comptabilitzats. Els llinatges més habituals a Inca són Aguiló (71), Forteza (27), Valls (25), Cortès (23) i Bonnín (15). En menors quantitats hi ha Fusters, Mirós, Picós, Pinyes, Pomars i Segures. El 23% dels xuetes que viuen a Inca no hi han nat. Això ens indica que hi ha una forta arribada de xuetes que vénen de fora d'Inca a establir-s'hi. Aquest procés sembla que es va iniciar a partir del segle XVIII. El 1872 més de la meitat dels xuetes que no han nascut a Inca provenen de Palma i Llucmajor.

EL SOBRENOM O MALNOM

La forta homogeneïtat en el nom personal i en el llinatge creava situacions on es feia difícil distingir els veïnats. Els inquers segur que es reconeixien pel nom personal més el malnom, que era el vertader antropònim que rompia l'homogeneïtat i feia distingible un ciutadà d'un altre dins els àmbits familiars, populars i administratius. De fet a l'*Amillaramiento* de 1862, que era utilitzat com a referència del pagament d'alguns imposts, vora el registre de cada propietari figura el seu malnom.

En total hem localitzat 570 malnoms a l'*Amillaramiento* de 1862. Segur que n'hi havia més, ja que en aquesta font només hi ha reflectits els dels qui tenen propietats urbanes o rústiques. 570 malnoms per 6317 persones fan una mitjana d'11 persones per sobrenom. Si en el nom personal la mitjana era de 35 habitants per nom, si en el llinatge la mitjana era de 21 habitants per llinatge, ara en el malnom la mitjana s'ha reduït moltíssim. Com ja hem dit abans és el malnom el que romp l'homogeneïtat i fa possible distingir a quina de les 208 Francisca-Aines o a quin dels 465 Joans es fa referència. A més, un mateix llinatge es

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 278

combinava amb diversos malnoms. Per exemple, els Alzines es dividien en Domingos o Trons, els Beltrans en Boters, Joanillos, Garretes, Menes o Xorcs; els Llomparts en Cortanes, Marrons, Veritats, Xispes o Foguers; els Gelaberts en Peluts o Piqueros; els Lloberes en Racans, Nas o Coronats.

Fins aquí els primers resultats de la nostra senzilla investigació. El següent pas que volem donar és fer un buidatge antroponímic de principis del segle XX. Malauradament en aquest segle el registre escrit de malnoms desapareix, excepte a les esqueles. No obstant això, tenim la sort d'haver fet recerca oral i disposam d'un ampli llistat de malnoms de la primera i la segona dècada del segle XX.

Llistat de malnoms d'Inca. 1862.

Abella
Agustí
Ametla
Bacaret
Bal·le
Bal·lí
Balança
Ballet
Barbatjada
Barbatxo
Barona
Barona casat a cas Cabo
Barreta.
Barrotes
Baster
Bastera
Batista
Batlet
Batliu
Beata
Beato
Bella
Beltrana
Beltranet
Bernadet
Berruga
Betlem
Bielí
Blai
Blai de son Ramis
Blaia
Blancos
Blau
Bonjesús.
Bonyeta
Boqueta
Boqueta de na Garriga
Boqueta Fuster
Boqueta Gran
Boqueta Petit
Bord
Borratxon
Borratxon Cormet
Bossa
Bossà
Boter
Botet
Brulla
Brusquer
Bubo
Búger
Buscarruido
Busquets
But
Butzeta
Cabrero
Caent
Calderí
Calderí tort
Callarissa
Callerís
Camarrotja
Camatxo
Camella
Camillo
Canà
Cantó
Canya
Canyís
Cap de la vinya
Caparró
Capelleta
Capellot
Caponet
Caragol
Carnicero
Carol
Carolí
Carolina
Caron
Carreta
Carreter
Caseta
Casetes
Català
Coix
Coixet
Colau
Colier
Colltort
Conxa
Corder
Coric
Coric de darrera Sant Francesc
Coric de devora son Gual
Coronat
Corpet
Cortana
Cortana d'en Mena
Cortí
Cosinet de Lloseta
Costa

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 279

Llistat de malnoms d'Inca. 1862.

Cotxer
Covoner
Cristo
Cul gros
Curro Teixidor
De l'hort d'en Capellot
De Biniarroi
De Binissetí
De ca na Basca
De ca na Jacinta
De cal capellà Martí
De cal Joan
De cal vidrier
De can Bolla
De can Bonafè
De can Bosc
De can Busca
De can Gil
De can Ignasi
De can Llabrés
De can Mulet
De can Muro
De can Pere Gual
De can Poquet
De can Rayó
De can Roig
De ca'n Rubí
De can Vich
De Corbera
De la Boba
De la Bonjesusa
De la caseta blanca
De la Cova
De la Dama
De la Font
De la Monja
De la Móra
De la Mort
De la Pastora
De la Plaça
De la Posada de Lluc
De la Posada de son Beltran
De la Posada de son Fuster
De la Posada de son Sastre
De la Torreta
De la Vela
De la Viudeta
De la Volta
De l'escolà de Sant Domingo
De l'Hort
De l'hort de can Ripoll
De l'hort de la Canaleta
De l'hort de n'Amer
De l'hort de son Seriol
De l'hort d'en Maiol
De l'hort d'en Morret
De l'hort d'en Prats
De l'hort d'en Prats
De l'hort d'en Ripoll
De l'hostal del Bou
De l'Hostalet
De na Catlara
De na Clara
De na Foguerada
De na Frescala
De na Guinella
De na Guixet
De na Marranxa
De na Méndez
De na Mossa
De na Niu
De na Parissa
De na Pedacet
De na Penya
De na Petita
De na Raiona
De na Rosa
De na Roveia
De na Sota
De na Tirona
De prop de son Penya
De sa Lloca
De sa Mareta
De sa Monja
De ses Colomes
De s'Estorell
De S'hostalet
De son Alegre
De son Barrina
De son Bennàssar
De son Blai
De son Catiu
De son Cota
De son Domingo
De son Estaràs
De son Ferragut
De son Figuerola
De son Fiol
De son Frare
De son Gual
De son Mas
De son Mas de son Bordils
De son Mateu
De son Nét
De son Odre
De son Ravanet
De son Ripoll
De son Salas
De son Salat
De son Sastre
De son Siriol
Del Bunyolí
Del camí Fondo
Del Cantó
Del carrer del Sep
Del carrer fondo
Del Carreró
Del Forn
Del molí del Cós
Del molí d'en Bossa
Del Parret
Del Pinar
Del Pou d'en Lluc
Del Pouet
Del Resquell
Del Sebetlí
Delante
Dels Bous
Dels Collàs
Dels Horts

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 280

Llistat de malnoms d'Inca. 1862.

Dels Molins.
Dels Tancats
Dels Terrers Vermells
D'en Bal·let
D'en Barona
D'en Bernadó
D'en Borreta
D'en Bubó
D'en Calderí
D'en Caparró
D'en Caponet
D'en Carol
D'en Coric de na Bonjesusa
D'en Cortí
D'en Fe de la Mort
D'en Floret
D'en Foguerada
D'en Frau
D'en Garrit
D'en Gelós
D'en Joan
D'en Joan Foguer
D'en Joan Totsol
D'en Joanillo
D'en Lluc
D'en Majoralí
D'en Marranxó
D'en Marron
D'en Menorquí
D'en Miquel de sa móreta
D'en Miquel taleca
D'en Morret
D'en Non
D'en Papeix
D'en Parissó
D'en Parrona
D'en Parrotí
D'en Pelluc
D'en Pelut
D'en Pere Frau
D'en Pilos
D'en Piula
D'en Punta
D'en Recà
D'en Rinya
D'en Salat
D'en Tardà
D'en Tià de l'hostal
D'en Tro
D'en Xesquillo
D'es Beato
D'es Cabo
Devora son Nét
Diego
Ditet
Domingo
Donada
Donat
Emperador
Es Gall de Biniamar
Escolà
Esparter
Estrella
Fantasia
Farineta
Felanitx
Fideuer
Figa
Flor
Floret
Fogaró
Foguer
Foguerada
Fonoll
Forner
Frescala
Frisol
Fuster Nou
Fusteret
Gall
Galteta
Garreta
Garreta de les rotes
Garretona
Garrit
Gatarró
Gelosa
Gil
Girapits
Gonella
Gotleu
Grau
Gros
Guineu
Guisca
Guitarrer
Guixa
Jeroni
Joaní
Joanillo
Just
La Coixa Durana
La vda. Monja
La vda. Món
Lau
Llaneta de can Tro
Llaneta
Llarg
Llarguet
Llargueta
Llebre
Llesca
Lluc
Macià de la Móra
Madò Boqueta
Madò Mateua de Biniamar
Maieta
Major
Majoralí
Maloli
Malavida
Manuel
Margalit
Margoi
Marió
Marron
Martinet
Masseta
Matet
Mateuet
Mè
Mena
Menor
Menorquí
Merdà

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 281

Llistat de malnoms d'Inca. 1862.

Metzara
Metzarí
Meuló
Missa
Missa de la Metzarina
Missa de na Girapits
Missa Pur
Mister
Monget
Monjo
Monroig
Monsion
Morra Colometa
Morret
Morro
Moscari
Muro
Músic
Mussol
Nas
Nas coix
Nét
Nin
Niu
Nofret
Nofreta
Noviet
Nyam
Nyamet
Pa calent
Pagès
Panxa
Panxeta
Papalià
Papeix
Parissó
Parrotí
Pasarella
Pastetes
Pastor
Patxorra
Pau Curro
Pedacet
Pedacet
Pedros
Pel·lo
Pelluc
Pelut
Pentina
Pentinador
Perellona
Perellonet
Petita
Pilos
Pinet
Pintat
Piquero
Pistoles
Piula
Pocos
Poller
Poma
Poquet
Porret
Porro
Portals
Poteta
Puig
Puig del Mercat
Punta
Querel·lo
Quet
Quet de na Coixa
Queto
Rabost
Racà
Racana
Rafelino
Raló
Ramonet
Rateta
Raüll
Rei
Retxa
Rinya
Roig
Roig de la bruixa
Rom
Ros
Rossinyol
Rovell
Rua
Sabater
Saig
Salat de la plaça
S'Alemany
Salero
Sales
Sansó
Sebetlí
Sergent
Serol
Sili
Silvestre
Soldat
Sóller
Solleric
Solleta
Sordo
Sot
Talos
Tarda
Tarrascó
Tascó
Tauler
Tendre
Terrola
Teuler
Tintorer
Tiranet
Tirano
Tirona
Torreta
Totsol
Tovallola
Trava
Treballa
Tro
Valent
Valent del Putxet
Vda. Alomar
Vda. Beneta
Vda. Butzeta
Vda. Cabrero
Vda. Capellot
Vda. De can Feliu
Vda. de Déu
Vda. De l'emperador

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 282

Llistat de malnoms d'Inca. 1862.

Vda. de son Gual	Vda. D'en Sot	Verd
Vda. Del Buscarruido	Vda. d'en Tirano	Verguny
Vda. Del Monget	Vda. D'en Verguny	Veritat
Vda. d'en Bassa	Vda. d'es Colier	Vispó
Vda. d'en Blancos	Vda. Estampa	Viudó
Vda. D'en Borritxon	Vda. Marcasina	Xa
Vda. D'en Camet	Vda. Missa	Xalandrí
Vda. D'en Campos	Vda. Mona	Xamarreta
Vda. d'en Company	Vda. Morra	Xandet
Pelut	Vda. Oratge	Xano de Lloseta
Vda. D'en Joanillo	Vda. Perriloia	Xarogues
Vda. d'en Lluc	Vda. Sota.	Xarpeta
Vda. D'en Pelluc	Vda. Vinyes	Xesquillo
Vda. D'en Pere Puig	Vell	Xigarro
Vda. d'en Piula	Vellaco	Xispa
Vda. d'en Porxo	Vellaco des Xorc	Xorc
Vda. d'en Puig	Veracreu	Xorquet

Noms més repetits. Inca 1872

	Quantitat	**%**
1. Catalina	520	8,23
2. Joan	465	7,36
3. Maria	375	5,95
4. Antoni	365	5,77
5. Antònia	351	5,55
6. Miquel	332	5,25
7. Joanaina	325	5,14
8. Bartomeu	213	3,37
9. Margalida	308	4,85
10. Magdalena	253	4,00
11. Jaume	214	3,38
12. Francinaina	208	3,29
13. Gabriel	158	2,59
14. Francesca	147	2,32
15. Josep	127	2,01
16. Francesc	124	1,96
17. Guillem	96	1,51
18. Rafel	85	1,34
19. Aina	74	1,17
20. Sebastià	73	1,15
21. Llorenç	69	1,09
22. Mateu	69	1,09
23. Jerònima	66	1,04
24. Pere Joan	63	0,99
25. Antònia Aina	59	0,93

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 283

Llinatges més repetits. INCA 1872

Llinatges més repetits	**Quantitat**
Ferrer	318
Beltran	288
Martorell	249
Llompart	212
Ramis	194
Llabrés	155
Coll	153
Seguí	147
Pujades	140
Figuerola	123
Mateu	118
Garau (Grau)	108
Perelló	102
Truyol	94
Prats	88
Estrany	84
Llinàs	76
Fiol	73
Aguiló	71
Alzina	70
Pieras	70
Payeras	68
Corró	66
Gual	62
Bal·le	62

XV 02 Gabriel Pieras 09.07.07 12:24 Página 264

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 285

ELS CAMINS DEL TERME MUNICIPAL DE LLORITO

Andreu Ramis Puig-gros

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

Aquesta comunicació fa part d'un estudi toponímic de caràcter general del terme municipal de Llorito. D'aquest treball més ampli, ja n'hem donat a conèixer alguns resultats[1] que s'han ampliat darrerament amb algunes investigacions sobre el topònim major.[2] La present comunicació té l'origen en la comanda de l'Ajuntament de Lloret de Vistalegre (2001), orientada a documentar la retolació dels camins rurals del terme.

La metodologia utilitzada per al present recull toponímic sobre les vies de comunicació ha estat l'habitual en aquests casos: treball de camp i coneixement directe del territori; fonts orals; informació cartogràfica (històrica i actual) i informació documental.

La recerca en curs ha permès la identificació i localització de 52 vies de comunicació dins un espai de 17,4 Km^2. A les cinquanta-dues denominacions més habituals s'han d'afegir 17 variants també actuals i dotze denominacions, avui en desús, recollides a la documentació històrica. Tot plegat, 80 topònims. Així i tot, hem de dir que es tracta d'un recull inconclòs en què manquen, òbviament, alguns camins de veïns, els camins particulars, les camades i els camins de tres peus.

---

[1] La bibliografia toponímica sobre Llorito encara és escassa i de caràcter parcial i ha estat recollida a RAMIS PUIG-GROS, A. «Toponímia lloritana del segle XVII». *III Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat del Pla de Mallorca. Lloret de Vistalegre, 27-28 de març de 1998.* Mallorca: Di7 Edició, 1999, pàg. 97-108. Sobre el topònim major, vegeu COROMINES, J. *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial, 1996, i RAMIS, A. «Llorito. Algú s'ha tornat equivocar». *El Mirall* 24, 1989, pàg. 24-26. Sobre toponímia urbana vegeu: l'informe «Canvi dels noms dels carrers». *Quatre anys d'Història de Lloret*. Ajuntament de Lloret de Vistalegre, 1983. També AMENGUAL GOMILA, B. «El carrer Major. Els nostres carrers I». *Es Pi Gros* 34. Llorito, 1986, pàg. 10-11; «El carrer de ses Parres. Els nostres carrers II». *Es Pi Gros* 35/36, pàg. 24-25, i «El carrer d'es Fum. Els nostres carrers III» *Es Pi Gros* 37, pàg.16-17. Sobre la Comuna, vegeu BIBILONI, P.; RAMIS, A. *Comuna de Llorito. Guia de visita*. Lloret de Vistalegre: Ajuntament, 1990, i RAMIS, A. «Pregó de la Va Diada de la Natura. 21 de març de 1993». *Paraules i fets. Els parlaments més rellevants dels actes institucionals*. Lloret de Vistalegre: Ajuntament, 1995, pàg. 40-44. Existeix, així mateix, el recull de CAIMARI, F. *Els noms de lloc de Sineu*. Palma: Cort, 1984, que conté alguns topònims lloritans.

[2] Vegeu RAMIS, A.; GINARD, A. «El topònim Llorito-Lloret de Vistalegre. Anàlisi evolutiva». *XIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. A: *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Vol. II. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura, 2002, pàg. 763-776; i RAMIS PUIG-GROS, A.; GINARD BUJOSA, A. «Sobre el topònim Loreto-Llorito als Països Catalans». *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Universitat, 18-21 d'abril de 2001.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 286

Pel que fa a les qüestions de caràcter general que es poden extreure de l'inventari, s'ha dut a terme una doble anàlisi: en primer lloc, una recerca de caràcter territorial i històrica i, en segon terme, una classificació toponímica on s'ha fet esment dels aspectes semàntics i morfològics.

ASPECTES TERRITORIALS I HISTÒRICS

En primer lloc, podem constatar l'existència d'una estructura viària de caràcter històric fermament consolidada que dóna lloc a tres xarxes superposades que corresponen a distintes etapes històriques.

Una primera xarxa radial que parteix del nucli urbà de Sineu, prèvia a l'existència del casc urbà de Llorito, que travessa l'actual terme municipal i que unia la vila de Sineu amb la ciutat (1309) i les viles de Montuïri (1373) i d'Algaida (1417).[3] Com a derivació d'aquest darrer camí s'ha d'esmentar el camí de Manresa (1370) que uniria aquella via amb l'alqueria Manresa on a partir de la fundació d'un convent franciscà, a mitjan segle XVI, es configuraria l'actual nucli urbà.

En segon terme, els camins que, sense partir de Sineu, travessen l'actual terme de Llorito, orientats de Nord a Sud, que comunicaven el Pla amb el Raiguer i la Muntanya com el camí vell d'Inca (1615); el camí de Muntanya que anava de Sant Joan cap a Ruberts i Lloseta i, probablement, el camí de Sant Joan a Sineu. Igualment, els camins orientats i d'Est a Oest, com el camí vell d'Ariany (1510).[4]

Finalment, una xarxa radial des del nucli de Llorito que uneix el nucli urbà amb les distintes possessions i indrets del terme. Cal esmentar aquí que probablement el camí vell d'Inca juntament amb l'existència d'un punt d'abastament d'aigua foren elements determinants per a la localització del primitiu convent de franciscans (1545).

Malgrat aquesta primera hipòtesi, hem de dir que la investigació històrica està només encetada i que requereix d'un buidatge similar a l'efectuat per al segle XVII.[5]

---

[3] MULET RAMIS, B.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; SALOM SANCHO, J. M. *La capitalitat de Sineu. Segles XIII i XIV*. Sineu: Ajuntament, 1994, pàg. 131-132

— *La crisi de la vila de Sineu. Segle XV*. Sineu: Ajuntament, 1995, pàg. 58.

[4] MULET RAMIS, B.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; SALOM SANCHO, J. M. *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI.* Sineu: Ajuntament, 1996, pàg. 50.

[5] La documentació utilitzada, tota procedent de l'Arxiu Municipal de Sineu, és la següent: Cadastre de 1601. Sineu (AMS 2/4/I); Cadastre de 1607. Sineu (AMS 2/5/II); Cadastre de 1615. Sineu (AMS 1/7); Cadastre de 1635. Sineu (AMS 2/8); *Llibre de trabuch y descarrech de la present Vila y Universitat de Sineu. Any 1650*. (AMS 2/11/III); *Llibre de trabuch 1684*. (AMS).

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 287

Camins	**1601**	**1607**	**1615**	**1635**	**1650**	**1684**
cami de Algayda			629v			
cami de Inca			608v			
cami de Incha						366v
cami de la font figuera				298v		
cami de la garriga			372v			
cami de las jonqueras					414v	
cami de llorach				300v	403v	
cami de llorito	65			360v		
cami de manressa	63v					
cami de muntuhiri				302v	488v	
cami de muntuiri			608v	297v		
cami de son Baullo					403v	
cami de son baulo						359v
cami de son Joan Arnau				334v	445v	376v
camí de son Joan Jaume						418v
cami de vent						365v
cami del pou jusa				337v		
cami dels Jonchs						358v
cami Sineu						404v
iunt lo cami Son Joan Jaume						401v

De fet, a partir de la documentació del segle XVII, es poden identificar tot un conjunt de camins que perduren actualment i que es recullen a l'inventari que ara presentam. Aquest és el cas del camí d'Algaida (3), el camí de Montuïri (4) o el camí d'Inca (2). Aquest darrer apareix també documentat com a camí de Son Joan Jaume (1684), camí del Pou Jusà (1635) i com a camí de Vent (1684) en una al·lusió clara a indrets pels quals passa aquesta via i en una primera referència del que seria l'actual topònim urbà *carrer des Vent*, d'on parteix l'esmentat camí. Quant a les denominacions camí de Manresa, camí de Llorito i camí de Sineu, segurament es tracta de variants usades per identificar la derivació que uneix el camí d'Algaida, des de la punta d'en Pagès, amb l'actual nucli urbà. Les denominacions de camí de les Jonqueres, camí dels Joncs i camí de la Font Figuera, corresponen a l'actual camí de sa Font que uneix el poble amb la font que dóna nom a aquesta antiga possessió. Igualment podem identificar els camins que es dirigeixen a les possessions de Son Bauló, Llorac, Son Joan Arnau i les Garrigues, identificades amb l'actual Comuna.

ASPECTES TOPONÍMICS

A l'hora d'analitzar les denominacions de les distintes vies de comunicació ens trobam sempre amb topònims compostos per un nom comú (carretera, camí, caminoi,

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 288

carreró, drecera) als quals s'afegeixen distints determinants. Pel que fa a aquests aspectes morfològics i, concretament, a les construccions hem diferenciat les següents variants:

Camí	+	de	+					Paixarí
Camí	+	de	+	el [del]				Ras
Camí	+	de	+	la				Font Figuera
Camí	+	de	+	els [dels]				Jonchs
Camí	+	de	+	les				Jonqueres
Camí	+	de	+	es [des]				Puig
Camí	+	de	+	sa				Casa Nova
Camí	+	de	+	ses				Barreres
Camí	+	de	+	ets				Establidors
Camí	+	de	+	ca	+	En [can]	+	Brines
Camí	+	de	+	ca	+	Na	+	Pujola
Camí	+	de	+	ca	+	es [cas]	+	Moro Tabac
Camí	+	de	+	Ço	+	En [Son]	+	Gelabert
Camí	+	de	+	Ço	+	Na [So Na]	+	Jonqueta
Camí	+	que ve	+	de	+	sa	+	Comuna

Pel que fa als camps semàntics, i d'acord amb la tipologia clàssica dels reculls toponímics, podem establir les següents agrupacions amb la seva distribució percentual: fenòmens naturals (1,25%), oròmins (6,25%), hidrònims (7,50%), fitònims (5,00%) i noms relacionats amb l'acció antròpica (81,25%). Dins aquesta categoria, absolutament majoritària, trobam antropònims (noms, llinatges i malnoms), gentilicis, noms referits a construccions, conreus o propietats i finalment topònims majors o de localitats significatives.

Fenòmens naturals

Camí de Vent

Oròmins

Camí de Baix de sa Riba
Camí de sa Serra
Camí de ses Comes
Camí del Ras
Camí des Puig

Hidrònims

Camí de la Font Figuera
Camí de sa Font
Camí del pou Jusà
Camí des Pou
Camí des pou de Son Estela
Camí des pou del Ras

Fitònims

Camí de la Garriga
Camí de les Jonqueres

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 289

Camí dels Jonchs
Camí des Figueral
Camí des Llorer de cas Sord

Acció antròpica

Camí d'Algaida
Camí d'Artà
Camí d'Inca
Camí de ca ets Alemanys
Camí de can Beatet
Camí de can Brines
Camí de can Dimoni
Camí de can Riera
Camí de cas Moro Tabac
Camí de Llorach
Camí de Llorito
Camí de Llucmajor
Camí de Manresa
Camí de Montuïri
Camí de Paixarí
Camí de Palaci
Camí de Ruberts
Camí de sa Casa Nova
Camí de sa Comuna
Camí de sa Rota d'En Palem
Camí de Sant Joan
Camí de ses Barreres
Camí de Sineu
Camí de So Na Jonqueta
Camí de Son Bauló
Camí de Son Berenguer
Camí de Son Busquet
Camí de Son Coix
Camí de Son Cul-en-rera
Camí de Son Daviu
Camí de Son Estela
Camí de son Fangos
Camí de Son Fred
Camí de Son Gelabert
Camí de Son Joan Arnau
Camí de Son Joan Jaume
Camí de Son Mas
Camí de Son Miralles
Camí de Son Pél
Camí de Son Pere
Camí de Son Pixedis
Camí de Son Real d'Alt

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 290

Camí de Son Vent
Camí de Son Virgo
Camí del Rei
Camí des Camp de Pina
Camí des Cementeri
Camí des Colomer
Camí des Establidors
Camí des Rafalet
Camí des Vecins
Camí que ve de sa Comuna
Camí Vell d'Algaida
Camí Vell d'Ariany
Camí Vell d'Inca
Camí Vell de Montuïri
Camí Vell de Sineu
Caminoi de Son Joan Jaume
Carreró entre Son Estela i Son Real
Carretera de Llorito a Montuïri
Carretera de Sineu a Palma
Carretera Vella de Sineu
Drecera de Montuïri
Drecera de Son Joan Arnau

Antropònims
Noms
Camí de Son Joan Jaume
Camí de Son Pere
Camí de Son Pixedis
Drecera de Son Joan Arnau

Llinatges
Camí de can Riera
Camí de Llorac
Camí de Son Bauló
Camí de Son Berenguer
Camí de Son Daviu
Camí de Son Estela
Camí de Son Gelabert
Camí de Son Joan Jaume
Camí de Son Mas
Camí de Son Miralles
Camí de Son Real d'Alt
Caminoi de Son Joan Jaume
Carreró entre Son Estela i Son Real
Drecera de Son Joan Arnau

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 291

Malnoms[6]

- Camí de can Beatet
- Camí de can Brines
- Camí de can Dimoni
- Camí de So Na Jonqueta
- Camí de Son Busquet
- Camí de Son Coix
- Camí de Son Cul-en-rera
- Camí de Son Fangos
- Camí de Son Fred
- Camí de Son Pél
- Camí de Son Vent
- Camí de Son Virgo

Gentilicis

- Camí de ca ets Alemanys
- Camí de cas Moro Tabac
- Camí del Rei

Construccions

- Camí de Palaci
- Camí de sa Casa Nova
- Camí de ses Barreres
- Camí des Cementeri
- Camí des Colomer

Conreus

- Camí des Camp de Pina

Propietat

- Camí de sa Comuna
- Camí de sa Rota d'En Palem
- Camí des Establidors
- Camí des Rafalet
- Camí des Vecins
- Camí que ve de sa Comuna

Topònims

- Camí d'Algaida
- Camí d'Artà
- Camí d'Inca
- Camí de Llorito
- Camí de Llucmajor

[6] Per al coneixement de la malnominació a Llorito, vegeu RAMIS, A. *Malnoms a Llorito. Segles XIV-XX*. Binissalem: Di7, 1997.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 292

Camí de Manresa
Camí de Montuïri
Camí de Paixarí
Camí de Ruberts
Camí de Sant Joan
Camí de Sineu
Camí Vell d'Algaida
Camí Vell d'Ariany
Camí Vell d'Inca
Camí Vell de Montuïri
Camí Vell de Sineu
Carretera de Llorito a Montuïri
Carretera de Sineu a Palma
Carretera Vella de Sineu
Drecera de Montuïri

INVENTARI DE CAMINS

Es tracta d'un inventari parcial en el qual figuren gairebé tots els camins públics del terme municipal. Es recullen, en tot cas, els més transitats o els que, al nostre parer, corren algun perill d'ocupació, tancament o, fins i tot, desaparició. L'inventari s'ordena en una estructura d'arbre en la qual, a partir dels camins antics de traçat supramunicipal, s'enumeren els camins que en deriven. A partir d'aquesta pauta, cada topònim va precedit d'una xifra que, a partir del dígit inicial, permet la seva ràpida localització. A la descripció de cada una de les vies de comunicació s'assenyala: inici i final del tram referenciat, indrets més característics del traçat, riscos de pèrdua del traçat, i referències històriques o documentals si es coneixen.

Carretera Vella de Sineu (PMV-314-I)

Es tracta de la carretera PMV 314-1 de Sineu a Palma. Travessa les terres de Llorito de llevant a ponent per la part nord del terme. Durant el 1997 sofrí una profunda transformació que en mudà la fesomia. L'eixamplament i anivellament del traçat ha suposat la pèrdua de nombroses mostres de cultura material (capelletes d'aljub, cisternons, portells, parets seques, etc.). La pèrdua més significativa i ensems simbòlica ha estat la de la fita de la *raia* (límit municipal) amb Sineu, situada damunt la paret divisòria entre Son Marron i Binitaref, davant les barreres del camí de Son Joan Arnau. Com s'ha dit, és un camí documentat des de principis del segle XIV (1309) que ha rebut diverses denominacions: el camí vell de Ciutat, el camí del Rei o camí Reial.

Camí des Rafalet

Conegut també com a *camí de Costitx.*[7] Camí de carro (asfaltat) que, en direcció nord-sud, va des de la carretera vella de Sineu al terme de Costitx, on enllaça amb el camí

[7] Vegeu *4 anys de gestió (1987-1991).* Lloret de Vistalegre: Ajuntament, 1991, pàg. 22.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 293

vell d'Inca. Es tracta d'un camí relativament recent, probablement del segle XIX, sorgit arran dels establits de Son Marron i Son Gelabert. La seva traça rectilínia és pròpia d'aquest tipus de vies.

Camí de Son Gelabert

Vegeu descripció més endavant.

Camí de Cas Moro Tabac

Vegeu descripció més endavant.

Camí de Son Gelabert

Conegut també amb la denominació de *camí vell d'Inca*. Camí de carro asfaltat[8] que va des de Llorito cap a Costitx. A Llorito comença com a perllongació del carrer des Vent i després de passar pel pou de Jurà, el Pouet i Son Gelabert d'Alt, travessa les terres de l'antiga possessió de Son Joan Jaume fins a arribar a la carretera vella de Sineu. Travessa la carretera i prossegueix entre Son Marron i s'Escala des Carro o ses rotes de Son Marron fins al terme de Costitx, molt prop de Son Ramon. Continua pel Castell d'Amós fins arribar a Costitx. Aquest trajecte original, entre la carretera vella de Sineu i el terme de Costitx, es va alterar amb l'establiment de terres de la possessió de Son Marron i el desplaçament del tràfec al camí des Rafalet. El 1997, amb la reforma de carretera vella de Sineu, s'ha tallat l'accés al traçat tradicional. Des del punt de vista històric també apareix documentat com a *camí d'Inca* (1615), *camí de Son Joan Jaume* (1684) i *camí del pou jusà* (1635).[9]

Camí de Son Pere

Camí de carro (asfaltat fins al camí de Baix de sa Riba) que va des del camí de Son Gelabert, al final del carrer des Vent, fins al pinar de l'antiga possessió de Son Pere. A mitjan trajecte intercedeix el camí de Baix de sa Riba. Aquesta denominació és recent (1980), tot i que popularment i de forma habitual era conegut amb aquest nom.

Drecera de Son Joan Arnau

Camí de tres peus que va del pou de Jurà cap a Llevant, i dóna pas a la caseta de na Balaguera i a les partides de terra de Son Joan Jaume de Na Vanrella, d'en Randa, d'en Pau Bondat i de Na Fustera. Era emprada per la gent que anava a treballar a Son Joan Arnau i anava per damunt una paretota i anteriorment —cap al 1930— per dins el Noguer. Actualment perduda dins una vorerada.

Camí de Son Joan Jaume

Camí de carro vorejat de paret seca que va del camí de Son Gelabert a les cases de la possessió de Son Joan Jaume. Parteix just devora el pouet, en direcció a llevant fins a l'era d'en Mengual. Una ramificació, cap a migjorn, dóna pas a les partides de terra de baix de Son Joan Arnau; una segona branca, per baix de les cases de Son Joan Jaume, mena a Son Joan Jaume d'en Vegili, d'en Jardin i d'en Mengual; la tercera dóna puja fins a les cases de la possessió, des de les quals transcorre entre la garriga de Son Joan Jaume i es Clos fins

[8] *Op. cit.*, pàg. 21.

[9] Vegeu RAMIS, 1999, pàg. 97-108.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 294

enllaçar de nou amb el camí de Son Gelabert just davant Son Joan Jaume d'En Ruberto. En aquest darrer tram destaca el lledoner de la vora del camí.

Caminoi de Son Joan Jaume

Antic camí, vorejat de paret seca, que conduïa a les cases de Son Joan Jaume des del camí de Son Gelabert, just davant el portell d'aquesta possessió. Transcorre entre es Clos i can Bieló, just per darrera les cases d'aquesta propietat. En motiu de la construcció del dipòsit regulador d'aigua es paredà l'accés des del camí de Son Gelabert.

Camí de can Brines

Camí de veïns, sense asfaltar, que va des del camí vell d'Inca, en direcció a ponent, fins a la rota d'En Brines.

Caminoi de Son Joan Jaume

Caminet de veïns de 6 o 7 pams, flanquejat de paret seca i avui abandonat que parteix del camí vell d'Inca o de Son Gelabert cap a llevant, quasi paral·lel amb la carretera vella de Sineu (parteix just davant can Rosset o can Revellet). Transcorre entre can Moreu i sa Garriga de can Ramon de sa Riba. Anava a Son Joan Jaume d'En Saranso i d'En Garriguer.

Camí Vell d'Algaida

Conegut també com *es camí d'Algaida*. Camí que unia les viles de Sineu i Algaida. Per la part de llevant, entra en el terme de Llorito entre es camp Vanrell de Son Joan Arnau i Son Real, a la intersecció amb el camí de Son Fangos o camí del Rei —fins en aquest punt coincideix amb el traçat de la carretera de Sineu a Palma (PM 313). Transcorre per Son Estela, ca na Martina i Llorac, intercedeix l'actual carretera de Llorito a Montuïri (PMV 323-1), sa Font Figuera, terres de l'antiga possessió de Son Miralles, sa Talaia, can Moreno i Son Berenguer. Des del creuer amb el camí de Son Fred (sa Costa de na Curta) és conegut també com a *camí de Son Berenguer*.

Camí de Son Fangos

Conegut també com a *camí del Rei*. Camí que transcorre des de la carretera de Sineu a Llorito fins al camí de darrera Son Mas en direcció nord-sud. Parteix del Camp Vanrell de Son Joan Arnau i arriba just al darrera de les cases de Son Real de Baix. A partir del coll que fa entre el pinar de Son Real i l'hort de Son Fangos cap a migjorn, el camí transcorre per dins el llit del torrent. Servia d'accés al pou públic de s'Hort de Son Real. Actualment es tracta d'una via intransitable envaïda per la vegetació. Traça el límit municipal entre Sineu i Llorito. Per aquest motiu és conegut com sa *Raia*. Segons informació de Francesc Canuto es diu camí del Rei, nosaltres hem recollit camí de Son Fangos. Bartomeu Ramis *Morro* senyala també el nom de *camí del Rei*.

Camí des Colomer

Camí de carro (sense asfaltar) que va des de la carretera de Sineu a Llorito (PM 313) —a l'alçada del camí de Son Real d'Alt— fins a les cases des Colomer. Transcorre entre el camp Vanrell de Son Joan Arnau i propietats de veïnats. També dóna camí a Son Joan Arnau.

Camí de Son Real d'Alt

Camí de carro (sense asfaltar) que parteix de la carretera de Sineu a Llorito (PM 313), a l'alçada del camí des Colomer i que passa per Son Real d'Alt, ses Planes de Son Mas i

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 295

arriba al camí de Son Mas o camí de Montuïri. El vessant de migjorn, a partir de ses Planes, està en molt mal estat i sense eixermar. Apareix documentat a partir de mitjan segle XVIII.[10]

Camí des pou de Son Estela

Camí de carro, tancat de paret seca, que parteix del camí de Son Real d'Alt cap a ponent i condueix al pou públic de Son Estela. Està en un estat molt dolent (abril 1998).

Camí de Son Busquet

Conegut també com a *camí de Son Estela*. Camí de veïns sense asfaltar que parteix del camí d'Algaida cap a migjorn, entre Son Estela i can Soler, i dóna pas a les terres de Son Estela i Son Busquet i arriba, a la part alta del turonet de les Planes de Son Mas, a can Recolat.

Camí de sa Font

Aquesta via de comunicació uneix el casc urbà de Llorito i l'antic camí de Sineu a Algaida. Es tracta d'un camí asfaltat que discorre longitudinalment, de Nord a Sud, per la part central d'aquesta lleugera conca o depressió delimitada per sa Costa i ses Timbes. El seu traçat coincideix amb el llit natural d'un seregall que té l'origen a Son Gelabert i que després de travessar els comellars d'en Moreu i d'en Miraes arriba a l'indret on el camí s'encaixa en torrentera i pren el nom de torrent de Llorac. Aquesta situació explica les primitives denominacions del camí, conegut com a *camí de les Jonqueres* (1650) o *camí dels Jonchs* (1684), en una clara al·lusió a la vegetació predominant en terrenys baixos, d'aiguamolls o ribes de cursos d'aigua.[11] Els anys 1979 i 1980 es va asfaltar i es va construir una síquia lateral des des Puntarró fins al camí d'Algaida per recollir les aigües d'escorrentia.[12]

Camí de sa Costa

Camí de carro sense asfaltar que parteix del camí de Sa Font, a la part de llevant, ran de can Poleo i que dóna pas a les propietats veïnals de sa Sínia i de sa Costa. Al final del camí, connecta amb la carretera de Llorito a Montuïri mitjançant un caminet de tres peus.

Camí de ca Na Pujola

Camí de veïns que, a la part de ponent, parteix del camí de sa Font, a l'indret de can Palau, entre sa Font d'en Company i sa Font de na Correvera i dóna pas a les parcel·les d'aquest indret. Pel fet de donar pas a una caseta d'aquesta propietat és conegut també per *camí de Can Sóller des Porxo*.

[10] *Proseguint des de dit Travaser de son Llull fins al carraro de entre son Estela y son Real per entre los dos camins de Llorito y Montuiri. Lo Predio son Real de Guillem Real Dama 1618 £*

Lo Rafal dit son Real pocasanch del Rd. Joan Bapta. Reyal prev. 382£ (AMS. Registre de finques 1759 2/19, f. 32).

[11] Vegeu RAMIS, 1999, pàg. 97-108.

[12] *Quatre anys d'història de Lloret* (1982). Lloret de Vistalegre: Ajuntament, pàg. 34, 35, 59 i 70. El 1991 es van dur novament obres de millora, vegeu *4 anys de gestió (1987-1991)*, 1991, pàg. 22.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 296

Camí de Son Daviu

Camí de carro que va des del camí d'Algaida fins al camí de Son Fred. Puja entre el molí d'en Nina i l'hort d'en Munar cap al turó de Son Daviu. Tal com testimonia la documentació, antigament havia tengut altres denominacions: «*...el llamado [camí] de Ses Comes, de Se Serra o de Son Daviu...*».[13]

Camí de Son Fred

Camí de carro (asfaltat) que va del camí de Sineu a Algaida (a sa Costa de na Curta) fins a la carretera de Llorito a Montuïri (PMV 323-1) i prossegueix cap a Son Brondo. Transcorre entre Son Daviu i Son Fred i al terç meridional conforma el límit municipal amb Montuïri. Es va asfaltar conjuntament amb el camí de Son Bauló el 1982.

Camí de Son Bauló

Conegut també amb la denominació col·loquial de *camí de Son Boló*. Camí de carro, asfaltat el 1982,[14] que va des de la carretera de Sineu a Palma (PM 313) fins al camí de Sineu a Algaida. A l'extrem nord parteix del cementeri i acaba, al sud, a la denominada costa de na Curta. Passa per les cases de Son Bauló, per can Fesol i divideix les terres de l'antiga possessió de Son Bauló de les de sa Casa Nova. A la part de ponent es ramifica amb el camí de sa Casa Nova. Aquest és, segurament, el camí que a la documentació apareix com a camí de Manresa (1370) i que coincidia amb el traçat del camí de Muntanya que anava de Sant Joan cap a Ruberts i Lloseta.

Camí des Llorer de cas Sord

Camí de veïns que, a la part de ponent, parteix del camí de son Bauló i dóna pas a un parell de casetes i terres conegudes com can Xoroi, situades entre Son Boló, sa Sínia de ses Beates i es Figueral.

Camí de sa Casa Nova

Camí de carro asfaltat que va des del camí de Son Bauló fins a les cases de l'antiga possessió de sa Casa Nova, on acaba el terme. Des d'aquest darrer punt es bifurca i té continuïtat, cap al Nord, fins al camí des Camp de Pina i, cap al Sud, cap a la possessió de Son Company dins el terme de Montuïri. El camí de sa Casa Nova té dues ramificacions: el camí des Pou o camí de Son Pixedis i el camí des Figueral. Passa, així mateix, pel pou públic de sa Casa Nova.[15]

Camí des Figueral

Camí de veïns que va des del camí de sa Casa Nova (parteix del mateix pou de sa Casa Nova) fins al camí de Son Company, ja dins el terme de Montuïri.

---

[13] Vegi's escriptura de compra-venda atorgada per Sebastià Soler Terrasa a favor de Rafel Jaume Balaguer, davant el notari José de Barcia y Calero el 29 d'octubre de 1913.

[14] *Quatre anys d'història de Lloret* (1982), pàg. 34, 60 i 81. Vegeu també *4 anys de gestió (1987-1991)*, pàg. 23.

[15] ORDINAS i MARCÉ, G. «Els pous públics de Llorito». *3 Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca. Lloret de Vistalegre, 27-28 Març 1998*. Mallorca: Di7, 1999, pàg. 259-265.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 297

Camí de Son Miralles

Camí de veïns que va des del camí d'Algaida a l'antiga possessió de Son Miralles. Passa pel pou públic de Son Miralles.[16]

Camí de Son Vent

Camí de veïns que va des del camí d'Algaida a les cases de Son Vent. També dóna pas a la possessió de Son Toni Coll. Segons Maria Jaume *Xineta*, per dins aquesta possessió, arribava a la carretera de Montuïri.

Camí Vell de Montuïri

Conegut també com a *camí de Montuïri* i com a *camí de Llucmajor.*[17] Camí de carro asfaltat (2001) que unia la vila de Sineu amb la de Montuïri, tot passant per Son Brondo. Configura la partió de sa Rota d'en Palem per la part de ponent. Des de ses Comes fins al camí que condueix a les cases d'aquesta possessió, a la vorera del camí hi ha una sèquia ampla que recull l'aigua d'escorrentia. Fa partió entre sa Rota d'En Palem, ses Comes i Paixarí i entre el pinar des Moro de Son Brondo i Son Munaret. Entre el camí de sa Rota i el camí vell d'Ariany, a l'indret que fa partió amb el sementer des Figueral, hi ha un tram deixat de la mà de Déu i intransitable. Segons alguns informadors a aquest tram li diuen *sa drecera de Montuïri*. Documentat àmpliament des del segle XIV.[18]

Camí de can Riera

Conegut també com a *camí de sa Rota d'en Palem*. Camí asfaltat que condueix del camí vell d'Ariany fins a les cases de les possessions de sa Rota i de can Riera. Durant la dècada dels anys 90 es construí una sèquia de drenatge de formigó que davalla des de les cases fins al camí de Montuïri.[19] Aquest mateix camí enllaça amb la carretera de Llorito a Montuïri (PMV 323-1) —entre el pou de Llorac i la intersecció amb el camí d'Algaida— tot passant pes Figueralet, es Rotaboc, can Betzugo, son Busquet i sa Vinya de Son Mas.

Camí de Sant Joan

Conegut també com a *camí de Son Virgo*. Unia les viles de Sineu i Sant Joan. Camí que va des del pont de Son Real, on conflueix amb el camí de Montuïri, fins a la carretera de Sineu a la vila de Sant Joan (PMV 3232). Intercedeix el camí d'Ariany i passa per can Marquesí, Son Virgo i Son Pastereta. Coincideix amb el límit municipal del terme de Sineu. El tram meridional, entre Son Pastereta i la carretera PMV 3232, està en molt mal estat.

Camí Vell d'Ariany

Camí que conduïa d'Ariany cap a Ciutat. Travessa el terme de Sineu, intercedeix les carreteres de Sineu a Petra i de Sineu a Sant Joan. Entra al terme de Llorito en el punt

[16] ORDINAS i MARCÉ, 1999, pàg. 263.

[17] Amador Bauzà *de can Riera* ha estat l'únic informador que dóna aquest nom a aquesta via de comunicació.

[18] MULET RAMIS, B.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; SALOM SANCHO, J. M. (1994), pàg. 132, documenten una referència de 1373 sobre el camí de Montuïri. Els mateixos autors (1995) a *La crisi de la vila de Sineu. Segle XV*, pàg. 58, aporten dues cites documentals sobre aquesta via de 1469 i 1470. Finalment a *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI.*1996, pàg. 49 recullen referències de 1514, 1544, 1581 1588 i 1589.

[19] Vegeu *4 anys de gestió (1987-1991)* , pàg. 22.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 298

d'intersecció amb el camí de Sant Joan. Separa les terres de Son Mas de les de Paixarí. El seu traçat transcorre ran del torrent de Llorac i travessa les terres d'aquesta antiga possessió. Surt a les denominades Rotes de Santanyí on enllaça amb el traçat de l'actual carretera de Llorito a Montuïri (PMV 323-1). El darrer tram a la part de ponent està sense asfaltar i en una situació molt descuidada. Documentat des d'antic.[20]

Camí de Paixarí

Camí de carro sense asfaltar que va des del camí vell d'Ariany al conjunt de cases conformades per les de la possessió de Paixarí i altres veïnats; des d'aquestes, prossegueix cap a migjorn i, encara que desdibuixat en un tram, enllaçava amb el camí de Son Coix.

Camí de Son Mas

Conegut també com a *camí de So na Jonqueta* i com a *camí de Montuïri*. S'inicia en el camí Vell d'Ariany, a l'indret de la Vinya de Son Mas, passa per darrera les cases d'aquesta possessió, transcorre entre Son Real d'Alt i can Pocasang i can Capdarròs i per darrera les cases de Son Real de Baix, intercedeix el camí Vell de Montuïri i continua dins el terme de Sineu. Hi conflueixen el camí de Son Real d'Alt i el camí de Son Fangos.

Camí de Son Coix

Des de la carretera de Llorito a Montuïri (PMV 323-1) pel puig de Son Coix per dins els establits de Llorac i per baix de Son Munaret. Pel traçat, encara que sense documentar, devia enllaçar amb el camí de Paixarí. Asfaltat durant el mes d'octubre del 1998.

Carretera de Sineu a Palma (PM 313)

Des del punt de vista històric, durant el segle XVII, aquesta via apareix documentada com el *camí de Llorito* o el *camí de Manresa* (1601).[21] Es tracta de la branca que unia el primitiu nucli de Manresa amb el camí d'Algaida amb el qual enllaçava a l'alçada de Son Estela (sa punta d'en Pagès). Col·loquialment es coneix també com a *carretera de Sineu*, quan designa el tram entre les dues poblacions, i com a *carretera de Palma*, a partir de Llorito cap a la ciutat. Els sineuers la coneixen com *a carretera de Llori*to.

Camí de Palaci

Camí de veïns que parteix de la cartera de Sineu a Llorito, cap a tramuntana, i dóna pas a les terres d'aquest indret.

Camí des Colomer

Camí de veïns que, a la part de tramuntana, parteix de la carretera de Sineu a Llorito. Després de passar entre sa Coma de can Nofre Senyora i can Borràs arriba a les terres des Colomer, a la part de ponent de l'hort d'aquesta possessió.

[20] MULET RAMIS, B.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; SALOM SANCHO, J. M. *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI*, 1996, pàg. 50, aporten una referència del camí d'Ariany de 1510.

[21] Vegeu RAMIS, 1999, pàg. 102.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 299

Camí des Puig

Conegut també com a *camí des Putxet*, és un camí de veïns que parteix de la carretera de Sineu a Llorito, entre can Negret i can Boivàs, passa per can Burot, can Torret, can Llabrés i puja fins a les cases des Putxet i Son Món. Pren el nom del Putxet (puig Matgí o puig des Frares), un accident topogràfic destacat (196,7 m) que delimita i separa, pel llevant, el comellar de Baix de sa Riba dels turons de son Joan Arnau i Palaci.

Camí de Baix de sa Riba

Camí que uneix la carretera de Sineu a Llorito amb el camí de Son Pere, per la part de llevant del casc urbà.[22] Orientat de Nord a Sud segueix el comellar paral·lel a sa Riba, la timba natural sobre la qual s'assenta el convent. A la part de migjorn s'inicia entre es Taronjers on hi ha situat el col·legi públic «Antònia Alzina» i can Serena.

Camí de sa Font

Vegeu la descripció a l'apartat de més amunt.

Camí de ses Barreres

Camí de veïns que parteix, a la part de migjorn, de la carretera de Sineu a Palma, entre ses Barreres i Son Bauló. Dóna pas a les terres de esmentades, a ses Timbes i Santa Rita.

Camí des Cementeri

Va des de la carretera de Sineu a Palma (PM 313) —cantó des Cementeri— fins al cantó de ca Na Frare. Serveix de línia de delimitació entre sa Comuna i es Camp Jeu. Es tracta d'un camí relativament recent, com la majoria dels camins que envolten sa Comuna. La proximitat del Cementeri fa indiscutible l'origen del topònim. A hores d'ara dóna accés al poliesportiu municipal i al camp de futbol.

Camí de Son Bauló

Vegeu la descripció a l'apartat de més amunt.

Camí des Camp de Pina

Conegut també per *camí de Son Pél*. Camí de carro asfaltat,[23] s'inicia a la carretera de Sineu a Palma (PM 313), ran de la bassa del Revell, prop del Cementeri, i separa les terres de Son Pixedis de les de Son Pél. Entra al terme d'Algaida i enllaça de nou amb la carretera de Sineu a Palma, baix de la possessió de Son Cervera. Hi conflueixen el camí de Son Pixedis o camí des Pou i el camí de sa Casa Nova.

Camí de Son Pixedis

Camí de veïnats sense asfaltar, conegut també com a *camí des Pou*. Va des del camí des Camp de Pina , a l'indret de can Pere Pagès, fins al camí de sa Casa Nova.

[22] Vegeu *4 anys de gestió (1987-1991), pàg.* 22. (1991).

[23] Asfaltat en càrrec al Pla d'obres i serveis del Consell General Interinsular del 1983. Vegeu *Quatre anys d'història de Lloret* (1982), pàg. 35, 60 i 82.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 300

Camí de Son Pél

Camí de veïns que, a la part de tramuntana, parteix del camí des Camp de Pina i dóna pas a tot un seguit de partides de terra conegudes per Son Pél. Així mateix dóna camí a una casa coneguda per can León.

Camí de sa Casa Nova

Camí que va des del camí des Camp de Pina fins a les cases de l'antiga possessió de sa Casa Nova. Transcorre entre les terres de Son Florit i les del Camp de Pina. Una part del trajecte transcorre per dins el terme de Montuïri. D'aquest camí parteix el camí des Pinar de sa Casa Nova —dins el terme de Montuïri— que enllaça amb el camí de Son Company.

Camí de Can Rata

Camí de veïns que, a la part de tramuntana, parteix del camí del Camp de Pina i dóna pas a terres de conró i pinars situats en aquest indret. El traçat rectilini del camí transcorre paral·lel al seregall de can Rata.

Camí de can Dimoni

Camí de veïns que parteix, a la part de llevant, de la carretera de Sineu a Palma, conegut també com a *camí de can Bessonet*, *camí de Cas Cristo* o *camí des Lleter*.

Camí de sa Comuna

Conegut també amb els noms de *camí del Ras*, *camí de Can Beatet* i *camí des Vecins*. Totes aquestes denominacions fan referència al camí que transcorre pel límit sud de sa Comuna, des del cantó d'en Vicenç fins al cantó del Ras o racó de cas Mostel, fent partió entre sa Comuna i els establits veïnats. El mapa 1:2.500 de l'ICONA el designa com a camí de Can Beatet o de sa Comuna. El primer topònim, fa al·lusió a sa Rota d'en Beatet situada al costat de Sa Comuna i a la zona coneguda pel Ras. Altres informadors el coneixen amb aquest nom pel fet de conduir a aquesta zona. Segons l'amo en Miquel Llubí, també es coneixia com a *camí des Vecins* per ser el camí que dóna pas a tots els establits i rotes d'aquest costat de sa Comuna.[24]

Camí de ca ets Alemanys

Camí asfaltat que parteix, a la part de tramuntana, de la carretera de Sineu a Algaida i dóna pas als establits de la possessió de sa Casa Nova coneguts com es Camp Roig, ca ets Alemanys i arriba a les rotes de Son Cervera. El seu traçat rectilini, tancat de paret seca, és propi dels camins d'establiment creats a partir de les parcel·lacions dels segles XVIII i XIX. De fet, així es recull a la documentació notarial: *Otra pieza de tierra denominada también* Sa Casa Nova*, sita en este término municipal, de cabida aproximada de dos cuarteradas, un cuartón y doce destres [...], lindante por el Norte y Este con camino de establecedores*.[25]

Pel que fa a la denominació d'aquest camí, popularment s'atribueix a l'estada d'un alemany refugiat durant la primera guerra europea que construí la casa coneguda amb aquest

[24] Vegeu *4 anys de gestió (1987-1991)*, pàg. 22. (1991).

[25] Vegeu escriptura de manifestació i acceptació d'herència atorgada per Miquel Munar Camps, Isabel Amengual Jaume i Sebastià Horrach Bibiloni el dia 11 d'octubre de 1911 davant el notari de Sineu, José de Barcia i Calero.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 301

nom. De fet, pocs anys abans, era coneguda amb el nom de sa Rota o sa Casa Nova. Tot seguit reproduïm la descripció feta a l'escriptura de manifestació i acceptació d'herència atorgada per Miquel Munar Camps, Isabel Amengual Jaume i Sebastià Horrach Bibiloni el dia 11 d'octubre de 1911 davant el notari de Sineu José de Barcia i Calero: *Pieza de tierra denominada* sa Rota *y también* Sa Casa Nova, *sita en este término municipal, de cabida aproximada de dos hectáreas ochenta y cuatro áreas doce centiáreas (cuatro cuarteradas) que se halla dividida en tres cercados, lindante por el Norte con tierras de Gabriel Jaume, por Este con el monte comunal de Llorito, por el Sur con tierras de Margarita Soler y por el Oeste con camino de establecedores. Se halla tenida en alodio de D. Antonio-María Vives y afecta á la prestación de un censo de diez pesetas pagadero a dicho Sr. Vives, ignorándose el día de su vencimiento y el fuero de su redención. Su valor se fija en novecientas cincuenta pesetas*.

Camí des Pou del Ras

Variant del camí de Ca ets Alemanys que parteix cap a tramuntana al costat d'aquesta propietat i dóna pas als establits coneguts com es Tancat que s'estenen entre ses rotes de Son Cervera, el Ras i sa Comuna. Acaba en el pou públic del Ras,[26] molt proper al límit del terme municipal de Sencelles. Prop d'aquest indret, es comunica amb el camí de cas Alemanys, a través d'un camí travesser (actualment abandonat), tancat de paret seca que està orientat de llevant a ponent.

Camí que ve de sa Comuna

Camí de veïnats que uneix el camí des Pou del Ras i es camí de Sa Comuna. Segons alguns informadors, aquest camí estava tancat amb barreres ja que sa Comuna no dóna camí a ningú. Tots els establidors tenien camí per ca ets Alemanys.

Camí de Ruberts

Camí que parteix dels Molins (del cantó de ca na Frare) per l'extrem nord de sa Comuna i, fent partió amb can Julià Marron, can Catalí i sa Comuneta de Son Gelabert de Baix, entra cap a dins sa Comuna i arriba fins a sa Raia, on acaba el terme de Llorito i comença el de Sencelles. Segons la cartografia de l'ICONA, el camí de Ruberts comença al punt on entra dins sa Comuna ja que el camí que transcorre entre aquesta i Son Gelabert de Baix es deia es camí Vell de Sineu. D'aquest camí tenim una referència de 1759: «Proseguint desde el Camí qui vá a Son Baulo fins al Camí qui va a Ciutat o a rubers dit el Cami dels molins fins a la Deffinició del terme».[27]

Camí de Cas Moro Tabac

Conegut també com a *camí Vell de Sineu*. Camí de carro, asfaltat, que comença baix de sa Comuneta de Son Gelabert de Baix, com a continuació del camí de Ruberts, i entre sa Comuna i sa pleta de Son Gelabert de Baix arriba a la carretera Vella de Sineu (PMV 314-1). El topònim de *camí Vell de Sineu* només es coneix a partir de la cartografia de l'ICONA. Hi conflueixen el camí de Son Cul-en-rera i el camí dets Establidors. El seu nom té l'origen en una casa a la qual dóna camí, situada dins els establiments de Son Gelabert.

[26] Vegeu ORDINAS i MARCÉ, G. (1999), pàg. 261.
[27] AMS 2/19 *Cadastres i estims. Llorito*, f. 70v.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 302

Camí dets Establidors

Camí de carro, tancat de paret que s'estén des del camí de cas Moro Tabac fins a Son Gelabert d'Alt en direcció llevant-ponent. La seva construcció està vinculada als establiments de l'esmentada possessió. Aquest camí apareix referenciat de forma precisa a les escriptures de les propietats confrontants *Una suerte de tierra labrantia secana [...] Confina al Sur con camino de rueda de establecedores*...[28]

Camí de Son Cul-en-rera

Camí de veïns que, ran de la Comuna, uneix el camí de Cas Moro Tabac amb el camí de Ruberts, tot coincidint en bona part amb la *raia* del terme de Sencelles, donant pas als establits d'aquest indret. De fet, es tracta d'un camí que voreja sa Comuna com el camí de sa Comuna o de can Beatet.

Carretera de Llorito a Montuïri (PMV 323-1)

Carretera que uneix aquests dos nuclis de població. Parteix de la carretera de Sineu a Palma (PM 313), entre es Molí[29] i es Cocons, per baix de sa Costa arriba a Llorac i prossegueix fins a entrar al terme de Montuïri ran del camp de Jesús de Son Brondo. El projecte i reformes d'aquesta carretera és de 1930.[30] Dins el terme de Llorito intercedeix el camí d'Algaida, ran del Figueralet, el camí de sa Rota d'En Palem, el torrent de Llorac, el camí vell d'Ariany, el camí de Son Coix i el camí de Son Fred que delimita el terme municipal. Així mateix, passa pel pou de Llorac situat ran del torrent del mateix nom.[31]

[28] Vegi's escriptura d'acceptació d'herència per part de Rafel, Josep i Catalina Balaguer Vanrell, atorgada el 25 de novembre de 1883 pel notari Pere Francesc Mateu.

[29] Vegeu BOSCH PAYERAS, T. i RAMIS PUIG-GROS, A. (1999). «Molins de vent fariners a Llorito. El molí de Paixarí». *III Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca*. Lloret de Vistalegre, 27-28 de març 1998. Binissalem: Di7 Edicions, pàg. 129-140.

[30] CORTÈS FORTEZA, S. (1995). *70 anys d'història de Lloret de Vistalegre 1924-1994*. Lloret de Vistalegre: Ajuntament, pàg. 36.

[31] ORDINAS i MARCÉ, G. (1999), pàg. 260.

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 303

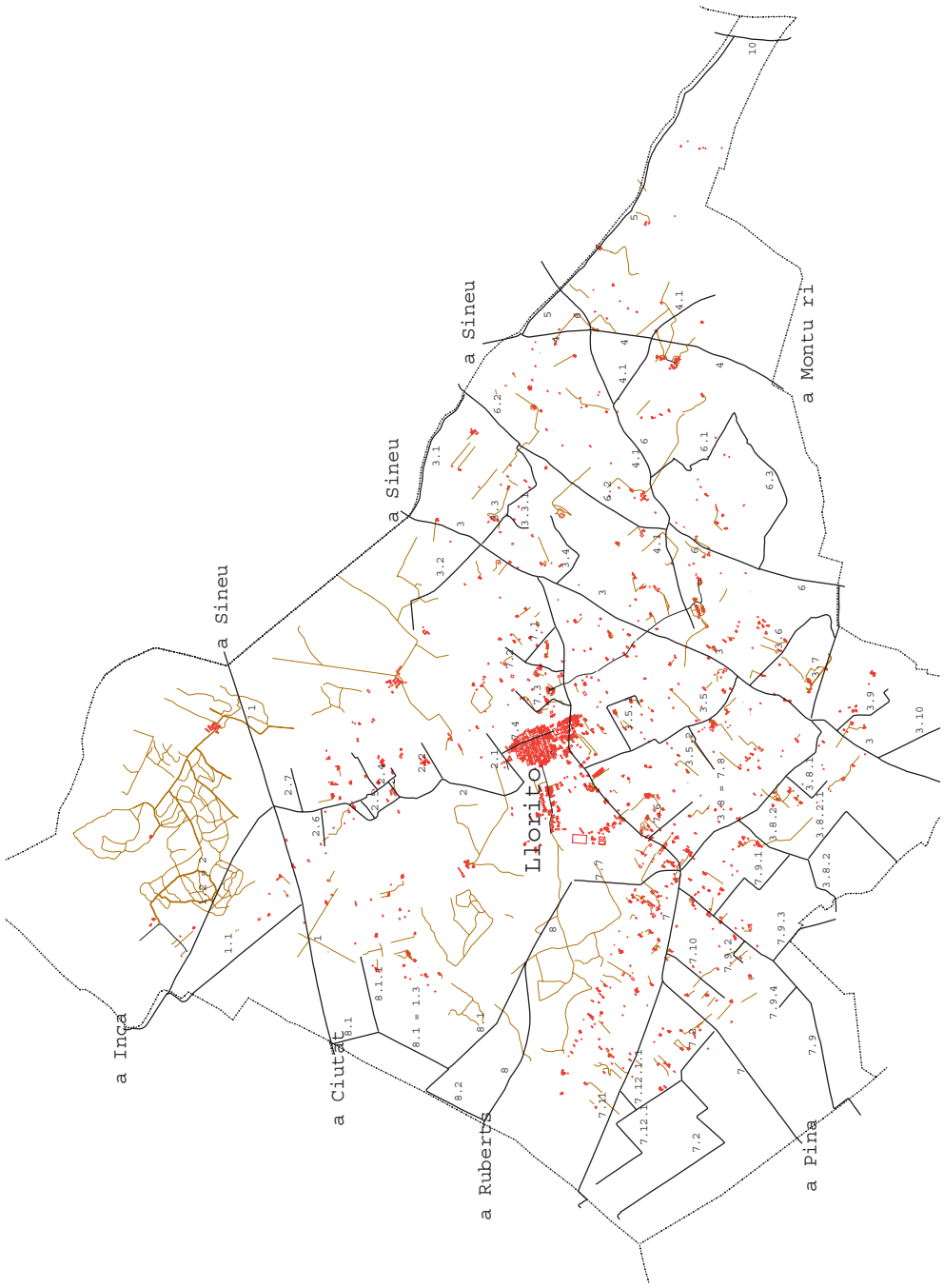

XV 03 Andreu Ramis 09.07.07 12:25 Página 304

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 305

SA INDIOTERIA [PALMA, MALLORCA]. UN CAS DE PERVIVÈNCIA D'UN TOPÒNIM POPULAR

Antoni Ginard Bujosa

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

INTRODUCCIÓ

La barriada de Sa Indioteria comprèn una petita àrea situada a l'extrem nord-est del terme municipal de la ciutat de Palma (Mallorca).[1] La gènesi de la barriada és el resultat d'un procés històric de parcel·lació en petita propietat i en disseminat, que mantenia les característiques de les zones rurals de la perifèria urbana fins al final de la dècada de 1960. La comunicació no s'ha abordat des d'una perspectiva filològica, sinó que es deriva d'un treball d'investigació de caràcter geogràfic i d'anàlisi de l'evolució del territori.[2] Tot i que es refereixi a una escala molt local, es considera significatiu per al coneixement dels noms de lloc de les petites entitats de població.

El topònim de Sa Indioteria és un nom arrelat en una tradició popular, hereva de la cultura rural i agrària. Aquest topònim és actualment un exemple d'un cas clar de formació i de pervivència al llarg del temps d'una denominació d'origen popular, que s'ha conservat malgrat un intent històric *oficial* de canvi i de substitució per un altre nom.

La versió popular de la tradició oral manté que el topònim de Sa Indioteria té l'origen en unes cases, que estaven situades dins terres de l'antiga possessió de Son Arpina,[3] on es criaven indiots. Si hem de fer cas a les fonts orals, la localització estricta de les que haurien estat unes primitives cases pròpiament dites Sa Indioteria no és gaire precisa i és més aviat molt dubtosa. Certament, però, la versió popular no va gaire desencaminada, malgrat que la documentació permet introduir alguns matisos.

En primer lloc, les referències toponímiques a la barriada s'han documentat a través de cinc formes diferents, però totes s'han de considerar diverses variants, que corresponen a la mateixa sèrie d'una seqüència evolutiva en el procés de configuració del topònim.

En segon lloc, no hi ha dubte que el topònim popular i tradicional de Sa Indioteria ha sobreviscut a una primitiva voluntat de substitució toponímica. La proposta de canvi, que

[1] El territori assignat a la barriada de Sa Indioteria és de 384,20 hectàrees a la zona urbana (urbanitzada des de finals dels anys seixanta i de població concentrada), i de 706,56 hectàrees a la zona de caràcter més rural i de poblament més dispers, que es correspon amb la part antiga.

[2] El treball s'inclou en el projecte d'investigació de referència BSO2000-1207.

[3] Les cases de possessió de Son Arpina es troben actualment dins l'entramat urbà del polígon industrial de Son Castelló.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 306

data de 1878, fou promoguda per l'estament oficial que representava l'Església i volia canalitzar-se a través de la creació de la figura de la parròquia de Sant Josep del Terme.

En tercer lloc, és evident que, malgrat tot, finalment s'ha imposat la conservació del topònim popular de Sa Indioteria.

ELS ORÍGENS DE LA BARRIADA

Les terres que ocupa la barriada de Sa Indioteria s'anaren estructurant originàriament a partir d'un context de gran propietat rural que era predominant a la perifèria de Palma fins a finals del segle XVIII.[4] Malgrat tot, sens dubte, els primers establits en disseminat a la zona de Sa Indioteria s'han de remuntar a la segona meitat del segle XVIII. En concret, al mapa de Mallorca de 1785, hi ha cartografiat l'hostal del camí vell de Bunyola (conegut per *s'Hostalet*),[5] situat prop del pont del torrent Gros. A més de les grans possessions i del *Lugar chico* de Son Sardina (*Sô Sardina*), també hi apareix l'establit de Can Buc (*Câ Buc*), que, segons la llegenda del mapa, era un lloc de *Muchas casas separadas ó Establecimientos*. Can Buc forma part del Pla de Son Nebot, una comarca situada al nordoest del municipi de Marratxí, entre el torrent Gros i el camí de Muntanya, sobre l'eix del camí vell de Bunyola, que també era un conglomerat de poblament dispers, en petites i grans propietats, i que sempre ha tingut una estreta vinculació amb Sa Indioteria. De fet, fins i tot, sembla que Sa Indioteria s'hauria començat a desenvolupar entre Son Sardina i el Pla de Son Nebot.

Això no obstant, no tenim constància de cap denominació per identificar els assentaments com a un col·lectiu fins a la primera meitat del segle XIX. En aquest període, el procés de parcel·lació de les possessions en petits establiments (procedents de Son Arpina, però també d'altres grans propietats) hauria donat lloc a la consolidació d'una estructura de petites propietats familiars, que s'han de situar a l'interior de l'espai format pel camí dels Reis (des del creuer amb la carretera de Sóller), el camí Roig i el camí vell de Bunyola, fins al torrent Gros (límit del terme municipal de Palma amb el de Marratxí).

En un conglomerat d'hàbitat dispers, de petita propietat i de possessions més grosses, el poblament estava ben consolidat durant la segona meitat del segle XIX. Els pobladors de Sa Indioteria habitaven cases disseminades, generalment a la vora dels camins i també a les possessions.

El nucli primitiu de Sa Indioteria es desenvolupava prop del camí Roig, el camí dels Reis i el camí vell de Bunyola fins al torrent Gros (dins la parròquia de Sant Jaume, a la qual també pertanyia Son Sardina). Més endavant, creixeria cap al sud del camí vell de Bunyola damunt les terres de la possessió de Son Nicolau (de la parròquia de Sant Miquel), on es

[4] Per visualitzar la situació d'aquell moment ens remetem al conegut Mapa de Mallorca de 1785, patrocinat per Antoni Despuig i Dameto.

[5] Era un hostal situat en un camí públic just al límit del terme municipal, a la confluència del camí vell de Bunyola amb el camí dels Reis. El 1818 el propietari era *Jayme Jaume*. El 1826 apareix documentat com a *Hostal des Pont de Buñola*, propietat de *Jayme Jaume casado*. Posteriorment, *circa* 1836, es documenta *Hostelet del cami de Buñola*, propietat dels *Hereds. de Jayme Jaume*, amb *Casa y 4 1/2 qd*. El 1836 també apareix com a *Hostal de Buñola per son conte 50* [Lliures]. El 1841 la referència és *Sostelet Bartomeu Jayme por su cuenta 30* [Lliures]. Per a més informació, quan s'havia tancat la redacció de la comunicació s'ha comprovat, gràcies a la col·laboració de Joan Femenia Ávila i a l'amabilitat del propietari actual de la casa, que a la façana hi ha una inscripció amb la data 1776.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 307

construïa l'actual església parroquial de Sa Indioteria[6]. En aquest sentit, hem de recordar la tradició oral que ens ha indicat que l'església parroquial s'havia edificat fora de Sa Indioteria.[7]

Els primers indioters eren majoritàriament petits propietaris que explotaven directament les finques pel seu compte, amb poques excepcions d'amitgeria i d'arrendament. D'altra banda, breument, la dedicació econòmica tradicional dels indioters era l'agricultura, en un esquema de policultiu que combinava secà i regadiu (la possibilitat d'accedir a l'aigua de la font de Mestre Pere era un fet particularment important per a la barriada). És evident també que les activitats agrícoles es complementaven amb una petita ramaderia domèstica. Lògicament, si hem de fer cas al topònim, l'indiot (*Meleagris gallopavo*) s'ha de considerar una espècie emblemàtica, encara que pugui no haver estat ni la predominant ni, fins i tot, la més comuna entre la cria d'aus.

EVOLUCIÓ DEL TOPÒNIM

El topònim actual de *Sa Indioteria*, d'acord amb la documentació localitzada, és el resultat final d'un particular procés de configuració toponímica fonamentada en diverses formes o variants que mostren una seqüència temporal de caràcter evolutiu. Les cinc variants documentades són: Indioters (*Andiotes*), Cals Indioters (*Cals Andiotés*), Pla dels Indioters (*Plá d'els Indioters*), Pla de Sa Indioteria (*Pla de S'Indioteria*) i Sa Indioteria (*Indioteria, S'Indioteria*).

A l'àrea que ens ocupa, a principis del segle XIX (els anys 1818 i 1826), es documenten els noms de diverses propietats rurals en disseminat. A vegades, amb un mateix nom de propietat s'agrupen diversos propietaris, però no coneixem cap referència a una denominació de caràcter col·lectiu fins a 1836.

Indioters (*Andiotes*), 1836-1841

La forma toponímica més antiga i la primera referència al col·lectiu de la contrada és el nom *Indioters* (documentat *Andiotes*). La primera denominació apareix documentada a una relació de totes les finques i horts del terme de Palma per parròquies[8] dels anys 1836 i 1841, que sens dubte tenia intencions fiscals i de recaptació de contribucions territorials.

a.1.- A un apèndix de la relació de 1836, de la parròquia de Sant Jaume, el terme *Andiotes* (*sic*) és el que encapçala directament una agrupació de seixanta-cinc propietats, que inclou un bon nombre de finques (i també algunes possessions i propietats grans) documentades en disseminat a principis de segle XIX. La gran majoria se situen a l'àrea del camí dels Reis, prop del camí vell de Bunyola i del torrent Gros.

a.2.- Un altre apèndix de la mateixa relació per parròquies de l'any 1841 confirma de manera més evident la denominació *Andiotes*, que apareix tot encapçalant un total de

[6] Actualment, la barriada de Sa Indioteria abasta des de la via del tren de Sóller fins a l'autopista d'Inca i des del polígon de Son Castelló fins al límit municipal del torrent Gros. El camí dels Reis, el camí Roig i el camí de na Cerdana són els eixos de la part vella de sa Indioteria. Per la situació entre la carretera de Sóller i la carretera d'Inca, l'eix actual de la barriada és el camí vell de Bunyola. El camí Nou comunica amb Son Cladera i la carretera d'Inca.

[7] Segons informació oral de Joana Frau Florit, *Melana* (Sa Indioteria, 1908-1993).

[8] AMP (Arxiu Municipal de Palma), lligall 936, núm. II, f. 54 v.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 308

vuitanta-quatre propietats.[9] En aquest cas, una sèrie de les propietats més grosses del llistat de 1836 resta fora del conjunt, però augmenta el nombre de finques (algunes de les quals també es documenten en disseminat en anys anteriors); totes es localitzen igualment al camí dels Reis, al camí Roig, als actuals camins de na Cerdana i de can Gaietà, fins al camí vell de Bunyola i al torrent Gros.

A causa del topònim de 1836 i de 1841, òbviament, sorgeixen els interrogants: el nom Indioters, té l'origen en un antic malnom?, prové de famílies dedicades a criar indiots?, fa referència a l'activitat principal dels habitadors més antics de la contrada? Eren indioters? (en el sentit d'indioter: criador, guardador o venedor d'indiots).

Més que amb una resposta taxativa en sentit afirmatiu, s'hauria de contestar amb un potser. Sobretot si pensam en la possibilitat que la cria d'indiots era un complement de les tasques agrícoles. En qualsevol cas, sembla que era una feina humil i no gaire apreciada:

«Per amor de Déu,
no faces estimat meu,
de porquer ni tampoc d'endioter,
perquè són feines molt baixes.»[10]

De totes maneres, que la primera denominació de caràcter col·lectiu sigui el terme *indioters* s'ha de considerar especialment significativa. No oblidem que *indioters* és el gentilici aplicat a les persones originàries de Sa Indioteria.

Una altra possible hipòtesi a considerar,[11] a més de la cria d'indiots, també podria ser que la zona de Sa Indioteria fos igualment un lloc habitual de pas o de repòs en la ruta dels indioters que es dirigien a la ciutat, per vendre els animals sobretot a la fira de Sant Tomàs (21 de desembre), just abans de les festes de Nadal. El camí vell de Bunyola hauria estat una bona via secundària per conduir les guardes d'indiots cap a Palma, especialment per a les que provenien del municipi de Marratxí.

L'indiot és una espècie originària d'Amèrica que fou introduïda a Europa el 1524. Segurament, a la segona meitat del segle XVIII la cria domèstica ja era força important. Durant la segona meitat del segle XIX, segons l'obra de l'Arxiduc, *los pavos son después de los pollos las aves más comunes en la isla. Los hay en casi todas las propiedades de cierta importancia, aunque rara vez en la zona montañosa; abundan, en cambio, en los términos de Marratxí, Palma (cerca del Prat de Sant Jordi), Sencelles, Santa Eugènia, Algaida y otros*.

Pel que fa al terme de Marratxí: *En Sa Cabaneta, barrio del pueblo de Marratxí, esta actividad representa una verdadera industria que ocupa a casi todos los habitantes, como no ocurre en ningún otro lugar de la isla.* (...) *aquellas fincas que carecen de pavas o que no tienen el número de crías deseado, recurren indefectiblemente a las existencias de Sa Cabaneta*.[12]

[9] AMP, lligall 936, núm. II, f. 62 v.

[10] DCVB. Vol. 6, pàg. 640.

[11] Suggerida originalment per Andreu Ramis Puig-gros, de Llorito (un altre poble amb una forta tradició de cria d'indiots).

[12] Vegeu ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. *Las Baleares por la palabra y el grabado*. Vol. 5. Palma: Sa Nostra-Caixa de Balears, 1982-1993, pàg. 425-426. També és possible acudir a l'apartat *Indioter*, de l'obra de LLABRÉS RAMIS, J.; VALLESPIR SOLER, J. *Els nostres arts i oficis d'antany. IV*. Ciutat de Mallorca, 1983, pàg. 291-298. (Estudis Monogràfics del Museu Arqueològic La Porciúncula, 9).

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 309

En referència al proper nucli de Pòrtol, hi ha aquesta glosa:

«Pòrtol és un lloc secà;
Jo hi som estat, no m'ho digues,
ell no hi cullen raïm ni figues,
ni pets endiots hortigues,
ni per ses persones pa.»[13]

Cals Indioters (*Cals Andiotés*), 1877

Un altre topònim o variant és el documentat a un protocol de mà de notari de l'any 1877 com a *pago Cals Andiotés* (*sic*).[14] Segurament, és la continuació lògica (o, fins i tot, la forma correctament escrita) del topònim anterior. A tall d'hipòtesi, Cals Indioters potser és també la denominació més aproximada a la forma originària del topònim. En aquest cas, Cals Indioters podria designar el lloc on habitaven els *indioters* (com a mínim, en correspondència als documentats els anys 1836 i 1841).

Pla dels Indioters (*Plá d'els Indioters*), 1860

El topònim *Pla dels Indioters* podria ser una evolució de les dues formes anteriors, però acompanyades per un genèric molt més geogràfic. En aquest cas, tota l'àrea de Son Sardina, del Pla dels Indioters o de Sa Indioteria, del Pla d'en Fuster i del Pla de Son Nebot (Marratxí), és part de la conca geomorfològica del Pla de Palma. El nom Pla dels Indioters podria ser una forma més evolucionada, construïda per assimilació a Pla d'en Fuster i a Pla de Son Nebot.

La forma *Plá d'els Indioters (paveros)* (*sic*) és la denominació registrada al *Nomenclátor de España* de 1860.[15] El registre estadístic inclou el detall de nombrosos llocs, possessions i cases en disseminat, entre els quals s'identifiquen, per exemple, *Ca'n Alorda*, *Son Castelló*, *Son Llompart*, *Son Cladera*, *Son Fuster*, *Son Nicoláu* o *Son Reus* al municipi de Palma, o *Cabana (La)* i *Son Maciá* a Marratxí.

S'ha de fer constar que l'anterior *Nomenclátor* de 1858 no és ni tan detallat ni tan concret: a Palma s'identifica el *Caserío* de Son Sardina, amb un total de 1.520 habitants; a Marratxí, el *Caserío* de Son Nebot tenia 221 habitants.[16] Més endavant, el *Nomenclátor* de 1873 és igualment poc precís; a Palma hi apareix el *L.* [Lugar] de Son Sardina, a 6,9 km de distància de la capital, format per un total de 25 edificis: 21 habitats constantment, 3 de manera temporal i 1 de deshabitat (amb 4 edificis d'un pis, 19 de dos i 1 de tres pisos, a més d'un *Albergues ó sea barracas, cuevas, chozas, etc.*...), mentre que, a Marratxí, Son Nebot no hi consta.[17]

En particular, segons el *Nomenclátor* de 1860, el *Caserío* anomenat *Plá d'els Indioters (paveros)* (*sic*) apareix ben definit i amb entitat pròpia. Estava format per un total

[13] Recollida per Cosme Aguiló Adrover, de Santanyí.

[14] Segons còpia d'escriptura de compra-venda de dia 12 de maig de 1877, del notari Guillem Sancho de Palma [Cedida per Guillem Ferrer i Barceló (1916-1990), de Sa Indioteria].

[15] *Nomenclátor que comprende las poblaciones, grupos, edificios, viviendas, albergues, etc., de las cuarenta y nueve provincias de España.* Madrid: Imprenta de José María Ortiz, 1863, pàg. 355-357.

[16] *Nomenclátor de los pueblos de España, formado por la Comision de Estadística General del Reino*. Madrid: Imprenta Nacional, 1858, pàg. 114.

[17] *Nuevo Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares y aldeas de las cuarenta y nueve provincias de España, con arreglo á la division territorial vigente en 1º de julio de 1873; publicado por el Instituto Geográfico y Estadístico*. Madrid: Imprenta Nacional, 1876, pàg. 70.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 310

de 118 edificis; 108 habitats constantment, 5 habitats de manera temporal i 5 de deshabitats; hi havia 69 edificis d'un pis, 48 de dos pisos i 1 de tres pisos. Una nota a peu de pàgina [*(c)*] especifica que *(c) Este caserío está diseminado por la comarca que lleva su nombre; sus viviendas distan de la cabeza del distrito 2.600 metros la mas próxima, y 5.572 la mas remota*.

D'acord al mateix *Nomenclátor* de 1860, el *Caserío* del *Plá d'en Fuster*, situat a 5,4 km de distància de la capital, estava format per un total de 60 edificis; 58 habitats constantment i 2 de manera temporal, amb 26 edificis d'un pis, 33 de dos pisos i 1 de tres pisos. Al terme de Marratxí, el *Caserío* de *Son Nebot*, situat a 5,2 km de l'ajuntament, estava format per un total de 61 edificis; 53 habitats constantment, 6 de manera temporal i 2 de deshabitats; hi consten 11 edificis d'un pis, 45 de dos pisos, 3 de tres pisos i 2 *Albergues ó sea barracas, cuevas, chozas, etc.*

En la mesura en què el *Nomenclátor* representi una font estadística de caràcter oficial, la forma *Pla dels Indioters* es traslladava als registres documentals. Tenim constància, per informació oral, que és la denominació toponímica que figura a diverses escriptures de propietat. D'altra banda, el 1860 és interessant observar que el topònim Pla dels Indioters apareix juntament amb la traducció castellana de *paveros*. Val a dir que, molt més modernament, les interpretacions del topònim de Sa Indioteria per persones de parla castellana gairebé han arribat a l'absurd banal de la confusió d'associar els indioters amb els *indios* (!).[18]

Pla de Sa Indioteria (*Pla de S'Indioteria*)

A més de Pla dels Indioters també es documenta el nom Pla de Sa Indioteria, encara que sigui d'una manera més particular, a l'obra de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria.[19] És a un text que fa referència a les excel·lències de les patates de Sa Indioteria. Un cultiu de regadiu emblemàtic, sens cap dubte, per als pagesos de la barriada: *Cuentan entre las mejores* [patates] *de la isla del término de Palma, en particular, las del Pla de S'Indioteria próximo al Pont d'Inca*.

Sa Indioteria, 1869- 1879

Finalment, el topònim definitiu *Sa Indioteria* (documentat també *Indoteria* i escrit molt sovint amb la grafia *S'Indioteria*) és el que apareix documentat d'una manera més generalitzada.

L'any 1869 és la data més primerenca en què hem documentat el topònim *Indioteria*, concretament en relació a la sol·licitud de creació de dues escoles[20], exposada a l'Ajuntament de Palma per part de *varios vecinos de la Indioteria*. Al mateix temps, és una referència important perquè documenta igualment la presència d'un col·lectiu de població consolidada a la barriada, mitjançant l'expressió *barrio de la Indioteria*.

Les actuacions de l'administració per a la creació de les escoles donava lloc a tot un expedient administratiu, format per documents manuscrits, sense numerar, de 1869 i de 1870, dels quals es poden extreure una sèrie de referències:

[18] Els anys seixanta es feia donació, per suscripció popular, d'un *Seat 600* a les monjes de Sa Indioteria. L'esdeveniment donava lloc a una notícia al *Telediario* de la televisió única i a un comentari recordat, més o menys, en aquests termes: *Los vecinos del barrio* indio *de Palma de Mallorca*...

[19] ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA, 1982-1993, pàg. 330-331.

[20] AMP, lligall 1738, núm. XIX (any 1869).

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 311

varios vecinos de la Indioteria (7 d'octubre de 1869).
en el lugar llamado la Indioteria (7 i 10 d'octubre de 1869).
en el lugar de la Indioteria (10 d'octubre de 1869).
barrio de la Indioteria (10 d'octubre de 1869).
Indioteria (*Boletín Oficial*, núm. 318, 4 de novembre de 1869).

Alguns anys més endavant, el 22 de maig de 1878, l'exposició presentada al Bisbe per demanar l'edificació del temple parroquial està signada per *Los infrascritos vecinos de la Comarca de la "Indioteria*". [21]

L'any 1879, a un llistat dels noms i domicili dels electors[22] de la *Sección del Colegio 8º. Escuela de niñas de Son Sardina*, a més dels electors domiciliats a diferents finques disseminades, hi apareixen un total de vint noms d'electors amb la referència específica *Indiotería*.

Busquets Jaime. Indiotería.
Roser Miguel. Indiotería.
Sastre Jaime. Indiotería.
Togores Miguel. Indiotería.
Torres Juan Mariano. id.
Barceló José. Indiotería.
Alemañy Cañellas Guillermo. Indiotería.
Barceló Compañy Rafael. Indiotería.
Crespí Busquets Sebastian. Indiotería.
Cañellas Vila Jaime. id.
Coll Muntaner Pedro José. id.
Frau Frau Gaspar. Indiotería.
Homar José. Indiotería.
Llabrés Roca Miguel. Indiotería.
Serra Bordoy Francisco. Indiotería.
Salom Bordoy Andrés. id.
Serra Martorell Jaime. id.
Salom Frau Juan. id.
Togores Mandilego Jaime. id.
Villalonga Verd Andrés. id.

Per tant, és possible afirmar que entre 1869 i 1879 el topònim *Sa Indioteria* estava clarament consolidat. El significat del terme *Indioteria* és el d'un lloc on es crien indiots. De tota manera, si hem de fer cas a les variants documentades, podem pensar que Sa Indioteria (com Cals Indioters o Pla dels Indioters) com a topònim podria fer referència igualment al lloc on habitaven els primitius *indioters*.

Segons les estadístiques oficials, el dia primer de març de 1887, el *Caserío* anomenat *Indiotería (La)*, situat a 4.200 m de distància de la capital, estava constituït per 163 famílies,

[21] *S. José. Obras. Iglesia de S. José en edificacion. Libro registro de su junta directiva y administrativa de obras. Comprende a mas de las partidas de cargo y data de la depositaria, nota o copia exacta de los impresos y manuscritos dados a luz que guarden relación importante con dicha Iglesia*, (1878-), pàg. 143-144.

[22] BOE, núm. 1903 (1879).

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 312

repartides en un total de 187 edificis (18 d'un pis, 165 de dos pisos i 4 de tres o més pisos); al *Caserío* del *Pla d'en Fusté*, a 4.300 m de distància del centre, l'habitaven 111 famílies, en 122 edificis (15 d'un pis, 105 de dos pisos i 2 de tres o més pisos).[23] El trenta-u de desembre del mateix any, a Sa Indioteria consten 765 habitants (de dret i de fet), i al *Plá d'en Fuster*, 309 habitants (de dret i de fet). A Marratxí, al *Caserío* de Son Frau hi ha 19 habitants de fet i 13 de dret, i a les *Casas de labor* de Son Nebot són 17 els habitants de dret i de fet.[24]

El topònim *Sa Indioteria*, derivat de la tradició popular, és el que finalment s'imposava, encara que havia de fer front a un intent seriós de canvi i de substitució toponímica.

LA PROPOSTA DE SUBSTITUCIÓ TOPONÍMICA

En el procés històric de constitució de la barriada una dada fonamental, en molts d'aspectes, sobretot per a l'organització social i l'articulació col·lectiva, és la construcció de l'església parroquial, començada l'any 1878. La creació de la parròquia de Sant Josep del Terme també és indicativa de l'existència d'una comunitat amb una certa entitat de població i confirma de manera indubtable el procés de consolidació dels assentaments.

Ara bé, en relació estricta a la qüestió toponímica, la figura de la parròquia també hauria pogut provocar un canvi radical del nom inicial i la seva substitució pel de *Sant Josep*, un nom del santoral vist amb bons ulls per part de la jerarquia eclesiàstica per denominar una barriada en procés de formació.

El 22 de maig de 1878, una representació dels *vecinos de la Comarca de la "Indioteria"* es dirigia al bisbat per demanar l'edificació d'un nou temple. Al mateix escrit feien constar que *han concebido la idea de levantar un templo á Dios Nuestro Sr. bajo la invocación del patriarca San José, que acaso dé nombre en lo sucesivo al pueblo que se viene formando*.[25]

És a dir, es plantejava el possible canvi del nom de Sa Indioteria pel de *Sant Josep*, naturalment amb totes les benedicciones. S'havia d'edificar la nova església de Sant Josep per al nou *poble* (o barriada de caràcter obrer) de *Sant Josep*.

En efecte, el patriarca Sant Josep és el titular de l'església i el patró de la parròquia. Tots els indioters coneixen el cant d'aquest goig:

«Sou d'aquesta pagesia
el més noble protector,
tot el terme en vos confia,
Sant Josep nostro patró.»

El significat de l'expressió *terme* pot semblar poc clar. Això no obstant, la parròquia de Sant Josep del Terme té un abast territorial molt particular. És un terme parroquial específic que s'estén sobre dos municipis (Palma, a Sa Indioteria, i Marratxí, a la zona del Pla de Son Nebot). Però, a més, en origen la jurisdicció parroquial es feia a partir de la

[23] AMP, lligall 1625, núm. 1.

[24] *Nomenclátor de España (en 1º de enero de 1888). Provincia de Baleares*. Madrid. Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1892, pàg. 18-19.

[25] *S. José. Obras...*, pàg. 143-144.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 313

segregació dels territoris de tres parròquies: les de Sant Jaume i de Sant Miquel de Palma, i la de Sant Marçal de Marratxí.

En aquest sentit, és possible comprendre l'esmentada tradició que afirma que l'església s'havia construït fora de Sa Indioteria, que primitivament formava part de la parròquia de Sant Jaume de Palma, el límit de la qual era el camí Vell de Bunyola. A l'altra banda del camí començava la jurisdicció de la parròquia de Sant Miquel. Per tant, la nova església parroquial s'edificava dins els terrenys de Son Nicolau, de la parròquia de Sant Miquel. Precisament a les cases de Son Nicolau hi havia un oratori públic que data del 1746 i que, abans de poder-ho fer a l'església, s'usava per cobrir els serveis de culte religiós dels habitants de tota la contrada.

Pels documents de 1878, que informen de la col·locació de la primera pedra de l'església, es demostra una clara diferenciació entre les terres de Sa Indioteria i les de Son Nicolau. Quan es refereixen a la construcció del temple ho fan també a Son Nicolau:

en las inmediaciones del puente de Inca y punto conocido por oratorio de Son Nicolau.[26]

en las inmediaciones del predio Son Nicolau, de éste término. [27]

en las inmediaciones del predio Son Nicolau, de este término municipal. [28]

en la funcion de Son Nicolau.[29]

los vecinos de la comarca Son Nicolau.[30]

Més endavant, el 1883, data d'una primera benedicció del temple, les referències no havien canviat:

del nuevo templo, que en Son Nicolau del término de Palma, gracias á sus desvelos y actividad, han construido los vecinos de esta comarca, dedicándola á San José.[31]

de los moradores del caserío de Son Nicolau, (...) para llevar á cabo la edificacion del templo, que han dedicado al Patriarca San José, Patrono de la Iglesia.[32]

la iglesia de S. José, que los moradores del caserio de Son Nicolau recientemente han levantado en aquel punto.[33] (També al mateix text: *de los vecinos de Son Nicolau*).

És indubtable que els habitants de Sa Indioteria (juntament amb els *marratxiners* del Pla de Son Nebot) tenien la part més activa en les obres d'edificació del temple i eren els principals destinataris de l'acció pastoral, però sembla que es volia deixar ben clar que el solar de l'església pertanyia a Son Nicolau (de la parròquia de Sant Miquel) i que no estava dins Sa Indioteria (de la parròquia de Sant Jaume), que era a l'altre costat del camí vell de Bunyola.

D'altra banda, segurament en base a l'antiga delimitació parroquial, el camí vell de Bunyola és la línia de separació de dos districtes municipals: el del Pla d'en Fuster (entre el camí vell de Bunyola i la carretera d'Inca) i el de Sa Indioteria (entre el camí vell de Bunyola i la carretera de Sóller).

---

[26] *El Isleño*, divendres, 21 de juny de 1878, pàg. 3.
[27] *El Diario de Palma*, dissabte, 22 de juny de 1878, pàg. 4.
[28] *El Diario de Palma*, dilluns, 24 de juny de 1878, pàg. 3.
[29] *El Diario de Palma*, dilluns, 24 de juny de 1878, pàg. 4.
[30] *El Diario de Palma*, dimarts, 29 d'octubre de 1878, pàg. 3.
[31] *El Áncora. Diario Católico Popular de las Baleares*, dimarts, 4 de desembre de 1883, pàg. 3.
[32] *El Áncora. Diario Católico Popular de las Baleares*, divendres, 14 de desembre de 1883, pàg. 3.
[33] *El Áncora. Diario Católico Popular de las Baleares*, dimarts, 18 de desembre de 1883, pàg. 2.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 314

El 1899, en relació a la benedicció solemne de l'església parroquial, es continuava diferenciant entre Son Nicolau i Sa Indioteria:

de la iglesia de San José, que se construye al lado del antiguo camino de Buñola y junto al predio Son Nicolau y al caserío de S'Indiotaria (*sic*), *término municipal de Palma*.[34]

Celebramos nosotros lo mucho que se ha adelantado desde hace poco tiempo en las obras de aquel templo, tan necesario para el bien espiritual del vecindario de aquellos contornos, especialmente para el poblado caserío de S'Indiotaria (*sic*).[35]

Des del 1878 la idea del «nou poble» de *Sant Josep* es reflecteix a la portada del llibre de registre de les obres de l'església, encapçalat per la inscripció *Iglesia de San José. 1878. Sala de Conferencias del nuevo pueblo S. José* , acompanyada amb un segell que, a més de la imatge de Sant Josep, conté aquest text: *Iglesia de S. José - del pueblo del mismo*.[36] Anys després, el 1899, també es feia un cert ús del nom de Sant Josep, encara que sigui en referència a l'església: *En San José (extramuros)* [37]; *En la iglesia de San José (extramuros)*.[38]

Per part de l'estament eclesiàstic, el mes de juliol de 1899, el Butlletí Oficial del Bisbat informava de la benedicció de l'església parroquial, *construída en el sitio vulgarmente denominado L'indioteria* (*sic*), *cerca del Pont d'Inca*.[39]

Sembla clar que, per part de l'estament oficial (en aquest cas l'església), hi havia una voluntat d'eliminar un nom d'etimologia popular, presumptivament vulgar; a mesura que l'entitat de població era més significada, havia de tenir un nom més *noble* que havia de substituir un nom considerat vulgar.

Fins i tot, potser una altra finalitat seria fer desaparèixer el sentit despectiu o pejoratiu dels derivats d'*indiot*. Vegeu-ne només alguns exemples extrets del diccionari:[40] «Indiot: Beneitot o eixelebrat; Més estufat que un indiot*:* molt vanitós; Indiotada: Feta o dita propia d'indiots, de persones beneitotes o eixelebrades; Indiotenc, -enca: Propi d'indiots; estúpid». En qualsevol cas, a les informacions de font oral mai no hem recollit cap referència a un possible significat de caràcter despectiu de les paraules *indioter* o *indioteria*.

A principis del segle XX, tot i que és evident que el «molt més noble» nom de Sant Josep no havia arrelat, les instàncies eclesials encara es feien ressò del caràcter «vulgar del nom de Sa Indioteria. L'any 1907 l'església dedicada al patriarca Sant Josep, espòs de la Verge Maria, s'erigia en vicaria *in capite*, sufragània de la parròquia de Sant Miquel. L'escrit d'erecció de la nova església filial,[41] solemnement signat per Pere Joan Campins i Barceló, Bisbe de Mallorca, conté expressions com aquestes:

(...) *est regio, vulgo S'Indiotería apellata,* (...)

(...) *novam amplioremque ecclesiam vellet aedificari, sub advocatione Sancti Joseph, unde postea et ipsa regio nobiliori nomine nuncuparetur*.

(...) *in suburbano huius civitatis S'Indiotería , per praesentes Litteras erigimus et constituimus,* (...).

---

[34] *El Diario de Palma*, dimecres, 21 de juny de 1899, pàg. 2.
[35] *El Diario de Palma*, dilluns, 26 de juny de 1899, pàg. 1.
[36] *S. José. Obras...*, pàg. 1.
[37] *El Diario de Palma*, divendres, 23 de juny de 1899, pàg. 2.
[38] *El Diario de Palma*, dilluns, 26 de juny de 1899, pàg. 1.
[39] *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca*. Año XXXIX, núm. 16. 15 de juliol de 1899, pàg. 220.
[40] DCVB, vol. 6, pàg. 640.
[41] *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca*. Año XLVII, núm. 6. 30 de març de 1907, pàg. 85-88.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 315

Tot i que sigui de manera tímida, la denominació de Sant Josep arribava a traslladar-se als registres estadístics oficials. Al *Nomenclátor* del 1920, consta el *caserío* de *Son Nicolau o San José*, amb 46 habitants de fet i de dret, segregat de Sa Indioteria. El *Nomenclátor* de 1930, també separat de Sa Indioteria, identificava novament el *caserío* de *Son Nicolau o San José*, amb 4 habitants de fet i de dret.[42]

Posteriorment, fins i tot, la presumpta versió oficialista del nom de Sant Josep és la que figura recollida a la redacció del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, d'Alcover-Moll, a la veu *Indioteria*, en concret quan es refereix a l'accepció toponímica: «a) topon. Llogaret i gairebé barriada de la ciutat de Palma, que oficialment s'anomena Sant Josep del Terme».[43]

Desconeixem els motius de l'atribució d'oficialitat al nom de Sant Josep del Terme. En tot cas, és possible pensar que es confon la part de la barriada de Sa Indioteria amb tot el terme parroquial. Sens dubte, la versió eclesiàstica pesava molt. Recordem que la benedicció solemne del temple (1899) i l'erecció de la vicaria *in capite* (1907) s'havien dut a terme quan mossèn Antoni Maria Alcover era vicari general de la Diòcesi de Mallorca (1898-1916).

Sigui com sigui, el nom tradicional de Sa Indioteria és el que efectivament ha perdurat, tant per a l'ús oral com per a l'escrit. Segons el Decret 36/1988, el topònim en la forma oficialitzada, ara sí, és *sa Indioteria / la Indioteria*.[44] La grafia *la Indioteria* és la recollida al recent *Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears* (2001).[45]

CONCLUSIONS

En relació al topònim Sa Indioteria hem documentat un procés de configuració toponímica, amb una seqüència temporal de caràcter evolutiu, que experimenta diversos canvis a través de cinc formes o variants: Indioters (*Andiotes*), Cals Indioters (*Cals Andiotés*), Pla dels Indioters (*Plá d'els Indioters*), Pla de Sa Indioteria i, finalment, Sa Indioteria.

Sens dubte, totes les formes o variants deriven d'una mateixa arrel etimològica. Quant a la fixació del topònim actual, entre 1869 i 1879, *Sa Indioteria*, derivat de la tradició popular, estava clarament consolidat. Més que en un significat del terme *Indioteria* com a lloc on es criaven indiots, també és possible pensar en Sa Indioteria com a topònim referit al lloc on habitaren els primers *indioters*.

Malgrat que hem documentat diferents variants del topònim, que és clarament el resultat d'una evolució, desconeixem (en aquests moments) l'origen concret del terme

[42] Per a 1920, *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares y aldeas y demás entidades de población de España. Provincia de Baleares*. Madrid, 1923, pàgina 12. Per a 1930, *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares y aldeas y demás entidades de población de España. Provincia de Baleares*. Madrid, 1933, pàg. 21.

[43] DCVB. Vol. 6, pàg. 640. Fem notar que l'edició del tom 6 és de l'any 1954. D'altra banda, el Doctor Vicenç Maria Rosselló i Verger ens ha informat que a la barriada, a finals dels cinquanta i principis del seixanta, hi havia rètols amb el nom de Sant Josep del Terme.

[44] *Decret 36/1988, de 14 d'abril, pel qual es publiquen en el BOCAIB les formes oficials dels topònims de les Illes Balears*. BOCAIB, núm. 51, 28 d'abril de 1988, pàg. 1987.

[45] BIBILONI, G. (dir.) *Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears. Per a ús en registres formals*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2001, pàg. 51.

XV 04 Antòni Ginard 09.07.07 12:25 Página 316

indioter, que podria ser un antic malnom o fer referència efectivament a la cria d'indiots. En qualsevol cas, *indioter*, *-era* és el gentilici de les persones originàries de Sa Indioteria.

El topònim *Sa Indioteria* és el que definitivament s'ha conservat, tot superant una proposta de canvi i de substitució toponímica pel nom de *Sant Josep*, encapçalada per la institució eclesiàstica. L'intervencionisme de caràcter institucional per canviar determinats topònims d'arrel popular no representa cap novetat.[46]

Però, vet ací que en el cas de Sa Indioteria és possible constatar una situació inversa. És a dir, el manteniment i la pervivència del topònim d'arrel i de tradició popular. Encara que pugui haver-se considerat un nom d'origen vulgar, no per això deixa de ser, en aquest cas, molt més autèntic.

[46] Un exemple evident és del canvi toponímic de Llorito per Lloret de Vistalegre. Vegi's RAMIS PUIG-GROS, A.; GINARD BUJOSA, A. «El topònim Llorito-Lloret de Vistalegre. Anàlisi evolutiva». *XIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, *Porreres (Mallorca*), 18 de novembre de 2000. Una versió ampliada, titulada «Sobre el topònim Loreto-Llorito als Països Catalans» , fou presentada al *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Universitat, 18-21 d'abril de 2001). Ambdues comunicacions es troben en fase d'edició (març de 2002).

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 317

APLEC DE MALNOMS MANACORINS (1700-1730)

Albert Carvajal, Joan Lliteras i Antoni Gomila
XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

L'element principal que conforma el present treball són els malnoms. Malgrat sigui repetir el que tantes vegades s'ha dit, cal recordar que aquests mots que es posen a una persona i, per extensió, a tota una família o grup de persones foren molt comuns anys enrere i, a causa de l'ús continuat del poble, evolucionaven i desapareixien constantment per diferents motius. Hem de partir de la base que les petites dimensions dels grups humans de l'Illa i la seva poca mobilitat geogràfica provocaven que dins un mateix espai hi hagués moltes persones amb els mateixos noms i llinatges. Aleshores, el sobrenom es convertia en l'única manera d'identificar l'individu. La fórmula «nom+malnom» era tan coneguda per tothom que, sovint, se'n desconeixien els llinatges. Això queda provat pel fet que els sobrenoms han perdurat a través dels segles malgrat no tenir cap caire oficial.

Els malnoms es transmeten de pares a fills, ja sigui per via materna o per via paterna. També cal fer notar que amb el pas del temps poden patir variacions com a conseqüència de l'ús de diminutius, contraccions... I, quant a l'origen, solen establir-se apartats diferents: provinents d'oficis, càrrecs i similars; d'origen geogràfic; provinents de noms i cognoms; d'origen animal o vegetal; referents a eines, menjars, vestimentes, característiques físiques i familiars; i tots aquells malnoms sense classificar, de significat desconegut.

En els darrers anys, s'han iniciat tasques de recopilació dels vells malnoms mallorquins amb la intenció de recobrar tota una terminologia desconeguda alhora que curiosa. Excepció feta d'alguns estudis força superficials de Gabriel Fuster, el tema roman totalment oblidat a la nostra Ciutat. El principal problema és, però, que la documentació que recull llistats de persones amb els seus corresponents malnoms sembla inesgotable, especialment pel que fa als segles XIX i XX. Si tenim present que la majoria d'aquests sobrenoms es conserven encara actualment, creguérem oportú reunir els que tenen un origen més endarrerit: els primers anys del segle XVIII.

En aquesta ocasió, relacionam els que hem catalogat del període 1700-1730 partint de quatre fonts:

- «Novuadors de Antoni Bellocs clavari de 1690 en 1691», al *Llibre de Sentències del Sr. Garcias, 1695*. Arxiu Municipal de Manacor.
- *Burell de l'obra pia del Rd. Melcion Fullana repartit el 12 de març de 1708 als pobres de Manacor pel Rd. Andreu Morro, Ecònom, el Pare Fra Domingo Sastre, Vicari in Capite del Convent, i l'Honor Miquel Soler, Jurat Major*. Arxiu de la Parròquia dels Dolors.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 318

• *Burell de l'obra pia del Rd. Melcion Fullana repartit el 16 de febrer de 1709 als pobres de Manacor pel Rd. Andreu Morro, Ecònom, el Pare Fra Antoni Carbonell, Prior del Convent, i l'Honor Llorenç Amer de la Bassa, Jurat Major*. Arxiu de la Parròquia dels Dolors.
• *Ampliació del cadastre de 1726/28*. Arxiu Municipal de Manacor.

La classificació es fa ordenada alfabèticament i respectant l'escriptura original, assenyalant qui era en cada cas el posseïdor del malnom i donant el significat que ens sembla més probable, segons les definicions que ens ofereix el *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Dels sobrenoms recollits, la majoria tenen el seu origen en característiques físiques, en parts del cos, en noms d'animals, en oficis i en noms de persona. Com a curiositat, n'hem trobam que provenen de jocs, instruments, balls i, fins i tot, de personatges mitològics. Alguns d'ells es conserven actualment, si bé no sempre lligats al mateix cognom.

A

Admirante: Pere Binimelis (à) tenia tres quartons de terra a sa Torre valorats en 55 lliures. Almirall: caporal suprem de l'armada. Segons el DCVB la forma *admirant* prové del castellà *almirante*.

Aguila: El fuster mestre Jaume Sampsó (à) pagava al Comú de Manacor un cens de 4 sous per una casa prop del Convent. Àguila: ocell de rapinya de la família dels falcònids.

Alarp: Pere Llull (à) pagava al Comú de Manacor un cens de 4 lliures. Alarp: paraula de diferents significats segons la zona del domini lingüístic en què ens trobem. A Pollença i Artà s'entén per *alarb* cada una de les paletes que van ficades en la circumferència de la roda del molí d'aigua.

Aleta: Miquel Bauçà posseïa unes cases al carrer del Rei valorades en 125 lliures. Aleta: forma diminutiva d'*ala*.

Alibexà: Antoni Morey (à) tenia una terra al Porràs valorada en 110 lliures. Alibaixà: home de poc seny, mig grosserot.

Amador: Antoni Bauçà (à). Amador: Nom propi d'home i llinatge mallorquí.

Amagadiners: La vídua de Tomàs (à) tenia unes cases al carrer dels Enagistes valorades en 225 lliures. No és necessari comentar el significat d'ambdues paraules.

Àngel negre: Miquel Truyol (à). Àngel negre: segurament, el dimoni.

Ariany: Antoni Sansó (à). Ariany: poble de Mallorca.

Arta: Miquel Massanet (à). Artà: poble de Mallorca.

Aulali: Pere Riera (à). Eulàlia: nom propi de dona.

B

Babo: La vídua de Joan Rosselló (à) pagava un cens al Comú de 3 sous 6 diners. Segurament Baboi: beneitó, crèdul, paraula utilitzada durant el segle XVIII.

Badia: La vídua de Joan Bauçà (à) tenia unes cases al carrer d'en Venturós valorades en 160 lliures. Badia: entrada del mar o d'un llac en la costa.

Baldiri: Bartomeu Gomila (à) tenia unes cases al carrer de sant Jeroni valorades en 70 lliures. Baldiri: nom propi d'home.

Bale: La vídua de Gabriel Sampsó (à) era la propietària d'unes cases al carrer de l'Anell valorades en 150 lliures. Bala: el significat més segur deu ser el de projectil d'arma de foc.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 319

Baleu: Pere Cabrer (à) tenia valorada en 40 lliures mitja quarterada de vinya a Son Llunes. Baleu: la carta que duu el nombre 10 de cada coll.

Ballet: Antoni Cabrer (à) tenia unes cases al carrer del Pou Vell de Sant Llorenç valorades en 35 lliures. Ballet: ball curt i senzill.

Bambe: Guillem Parera (à) pagava al Comú de Manacor un cens de 10 sous. Bamba: coca feta amb pasta de farina, ous, sucre i oli.

Bañyoto: Jaume Ballester (à) tenia unes cases a la Sínia dels Frares valorades en 130 lliures. Banyoto: tal vegada tengui el mateix significat que l'adjectiu *banyut*, és a dir, que té banyes.

Barbeta: Guillem Rosselló (à) tenia valorades en 130 lliures unes cases a la Sínia dels Frares. Barbeta: es pot entendre com diminutiu de *barba* o com vegetació diminuta que creix en la superfície de coses humides.

Barrachas: Pere Pasqual (à). Barraques: possessió del terme de Manacor.

Barrallarga: Bartomeu Rossell (à). Barra llarga: mandíbula prominent.

Barrina: Miquel Serra (à) pagava al Comú un cens de 2 lliures. Barrina: contracte bilateral.

Barrufau: Antoni Lliteres (à) fa un cens de 6 lliures al Sr. Dameto. Barrufau: llinatge existent a Castelldaus.

Barxo: Guillem Nadal (à) tenia unes cases al carrer del Fum valorades en 200 lliures. Significat desconegut.

Baseta: Maties Pastor (à). Basseta: bassa petita.

Basso: Llorenç Alcover (à). Bessó: nat en un part doble o múltiple.

Batzola: Vídua de Maties Ferrer (à). Betzol: home curt d'enteniment.

Be: La vídua de Joan Cerdà (à), moliner, feia un cens al Comú d'1 lliura 16 sous. Be: animal de llana o de cabrum.

Beata: Elisabet Fullana (à) rebé l'any 1708 4 palms de burell repartit entre els pobres. Beata: dona que, sense pertànyer a un orde religiós, en practica certes regles.

Bell: Rafel Bauçà (à) tenia dues cases al Barracar valorades en 120 lliures. Bell: Que té les qualitats que constitueixen la bellesa.

Bellver: Joan Riera (à) posseïa unes cases a s'Antigor valorades en 125 lliures. Bellver: Nom d'una antiga possessió del terme de Manacor i que actualment pertany a Sant llorenç.

Berga: Antoni Cabrer (à) tenia unes cases davant les del Sr. Ballester valorades en 300 lliures. Berga: ciutat catalana.

Bernadí: Antoni Fabrer (à), de Fartàritx, pagava al Comú un cens de 7 sous. Bernadí: nom propi d'home.

Beye: La vídua de Joan Bauçà (à) tenia valorades en 65 lliures unes cases al Barracar. Abella: insecte de la família dels àpids.

Biscards: La vídua de Simó Jaume (à) tenia unes cases amb celler al carrer d'en Garriga valorades en 75 lliures. Significat desconegut.

Biscai: Joan Martí (à) rep un cens d'1 lliura 9 sous 8 diners per una vinya a Mirabò. Biscaí?: nadiu o propi de Biscaia.

Biulaygo: Jaume Ginard (à) feia un cens al Comú de 16 sous. Significat desconegut.

Blader: Joan Perelló (à) era el propietari de dues cases al carrer d'en Soler valorades en 225 lliures. Blader: comerciant de blat.

Blanch: Pere Peretó (à) pagava per un quartó de vinya a la Caseta un cens de 40 lliures. Blanc: clar de color.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 320

Blavet: Guillem Nadal (à) pagava anualment un cens de 8 sous 15 diners per les misses baixes de Mn. Pere Nadal «dites dels pobres». Blavet: diminutiu de *blau*, amb aquest nom es coneixen diferents animals i plantes, un colorant i els coneguts escolans cantors de Lluc.

Blonco: La vídua de Miquel Llull (à) tenia unes cases al carrer dels Llodrans valorades en 125 lliures. Blonco: oncle.

Boch: Hereus de Miquel Riera (à). Boc: mascle de la cabra.

Boca de mel: Vídua d'Antoni Morey (à). Boca de mel: persona que parla amb dolçor i afabilitat.

Bodoxot: Joan Cerdà (à) pagava al Comú un cens d'1 lliura 10 sous per una terra al Pla que era de Francina Riera. Provablement sigui un augmentatiu de *bodoix*, 'bocinada, acte de prendre amb la boca el menjar'.

Bodes: Joan Febrer (à) tenia una terra amb vinya a Son Bodes valorada en 140 lliures. Bodes: en aquest cas queda clar que el malnom deriva del nom de la possessió.

Boguet: Miquel Cabrer (à) tenia mitja quarterada de terra i vinya a Son Llunes valorada en 40 lliures. Significat desconegut.

Boix, de na: Els hereus de Jordi Riera (à) tenien unes cases al carrer de ses Tefarres valorades en 100 lliures. Boix: aquest mot té a Manacor una acepció única puix designa el costallevador de sabater.

Bonavida: Antoni Andreu (à) pagava al Comú un cens de 8 sous per una casa al carrer dels Llodrans. Bona vida: compost d'adjectiu i de substantiu.

Bonet: Joan Riera (à) tenia unes cases al carrer de ses Tefarres valorades en 90 lliures. Bonet: a més del llinatge (diminutiu de *bo*), pot referir-se també al barret baix propi dels clergues.

Bonpastor: Mateu Rosselló (à) pagava al Comú un cens de 3 lliures 16 sous 3 diners. Bon pastor: igual que l'anterior.

Borenet: Vídua d'Antoni Fons (à). Borenet: en desconeixem el significat.

Borró: Pere Cabrer (à) pagava un cens per una terra al Pla. Borró: és un terme amb molts significats.

Boter: Joan Fons (à) pagava un cens de 2 lliures per una terra. Boter: qui té per ofici fer bótes de fusta.

Bovet: La vídua d'Antoni Riera (à) pagava un cens de 18 sous per una terra a sa Torre. Bovet: diminutiu de *bou.*

Brisano: Pere Riera (à) tenia unes cases al Barracar valorades en 70 lliures. Brisano: significat desconegut.

Bruixa: La vídua de mestre Joan Parera (à), gerrer, pagava al Comú un cens d'1 lliura 16 sous. Bruixa: dona a la qual s'atribueix un poder sobrenatural o màgic per tenir pacte amb el dimoni.

Brut: Pau Pujades (à). Brut: mancat de netedat.

Buñola: Mateu Muntaner (à). Bunyola: poble de Mallorca.

Buri: Pere Alós (à). Burí: barreta d'acer trempat que serveix als gravadors per gravar metalls.

Burguera: Pere Binimelis (à) tenia unes cases al carrer de l'Anell valorades en 290 lliures. Burguera: llinatge mallorquí.

Buscaret: Bartomeu Ginard (à) rebé 3 almuds del forment repartit per ordre del Sr. Salvador d'Olesa. Busqueret: ocell petitó i molt eixerit.

Butza: Joan Amer (à) tenia unes cases a na Daniela valorades en 65 lliures. Butza: panxa voluminosa.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 321

C

Cabana, de la: Sebastià Riera (à). Sa Cabana: possessió del terme de Manacor.

Cabater: Joaquín Munar (à). Cabater: en desconeixem el significat.

Cabesa: Jaume Pasqual (à). Cabeça: a Manacor, home caparrut que no es deixa convèncer ni escolta raons.

Cabey: Antoni Vadell (à). Cabell: cada un dels pèls que cobreixen el cap.

Cabrer: Gregori Rosselló (à). Cabrer: home que guarda un ramat de cabres.

Cagays: Miquel Llodrà (à) tenia unes cases al carrer de Ciutat valorades en 75 lliures. Cagall: covard.

Cajet: Jaume Ribot (à). Caixet? Significat desconegut.

Calapet: Antoni Cerdà (à) tenia mitja quarterada de terra a Sa Tafal valorada en 50 lliures. Calàpet: animal amfibi de la família dels bufònids.

Calderer: Joan Bolitxer (à). Calderer: qui fa o adoba calderes.

Caliu: Catalina Bauçà (à) rebé 3 almuds de forment dels repartits pels jurats d'ordre del Sr. Salvador d'Olesa. Caliu: el que resta d'un foc quan, apagada la flama, és una mescla de brases i cendra.

Caloto: Guillem Bauçà (à) pagava 16 sous per dues misses cantades. Caloto: classe de moltó banyut i de gorgera grossa.

Calsó: Jaume Febrer (à), fuster, tenia unes cases al carrer del Convent valorades en 70 lliures. Calçó (més usat en plural): peça de vestit que cobreix separadament les cames.

Calut: La vídua de Miquel Truyol (à) tenia valorades en 90 lliures unes cases al carrer dels Enagistes. Calut: llinatge existent a Barcelona.

Camacurta: La vídua de Joan Gomila pagava un cens de 16 sous per unes cases de Gabriel Rosselló (à). Compost de dos substantius que faria referència a una tara física.

Came: La vídua d'Antoni Barceló (à) tenia unes cases al carrer de mosson Toni valorades en 75 lliures. Cama: part del cos compresa entre el genoll i el peu.

Camell: Jaume Martí (à), teixidor de llana, pagava un cens d'1 lliura. Camell: Mamífer de dimensions grans, cos robust, amb un gep dorsal o dos, de potes llargues i primes i de coll llarg.

Campande: La vídua de Joan Rosselló (à) tenia unes cases al carrer d'en Meler valorades en 50 lliures. Campande: no en sabem el significat.

Canalet: Mateu Truyols (à) pagava un cens de 12 lliures. Canalet: conducte de fusta que està posat damunt la mola del molí, i que és per allà on passa el gra de la tramuja a l'ull de la mola.

Canet: Llorenç Amer (à) pagava un cens de 16 sous per una missa cantada. Canet: ca petit o jove. Llinatge mallorquí corrent a la vila d'Artà.

Canonge: La vídua de Pere Vallcaneras (à) pagava un cens de 7 sous per una terra a la Cavalleria de la Torre. Canonge: membre del capítol d'una església catedral o col·legiata.

Cantó: Antoni Fullana (à) tenia unes cases a s'Antigor valorades en 95 lliures. Cantó: pedra de marès tallada que serveix per a la construcció d'edificis.

Cap alt: Hereus d'Agustí Bauçà (à). Cap-alt: que té el cap alçat.

Cap blanch: Joan Pasqual (à). Capblanc: que té els cabells blancs.

Capellá: Vídua de Francesc Pasqual (à). Capellà: clergue que té ordes majors.

Capellá de s'ort de ses monges: Pere Pasqual (à) tenia unes cases al carrer de ses Parres valorades en 65 lliures. Capellà de s'hort de ses monges: No tenim notícies d'aquest curiós malnom encara que podria tenir un sentit irònic.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 322

Capet: Pere Llull (à) pagava un cens de 2 lliures. Capet: cap petit.

Capità: Joan Ballester (à). Capità: qui té el comandament damunt un exèrcit o estol de gent.

Capó: Jaume Cabrer (à) pagava un cens d'1 lliura 1 sou 4 diners. Capó: segurament deriva del llinatge o del nom amb què es coneixen els pollastres castrats de petits per engreixar-los.

Cap-pelat: Antoni Galmés (à) tenia valorades en 150 lliures unes cases amb corral a Son Codolí. Cappelat: en forma col·loquial, persona que no té cabells.

Caponet: Miquel Fullana (à) rebé 3 palms del burell repartit entre els pobres. Caponet: Animal castrat, especialment el pollastre capat de petit per engreixar-lo.

Capset: La vídua d'Antoni Juan (à) tenia un quartó de vinya a sa Casa Nova valorat en 27 lliures. Capset: no sabem el seu significat.

Caramany: Jaume Mesquida (à) donà 1 lliura per l'obra de la capella de l'Assumpta. Caramany: llinatge noble català.

Caramellera: Catalina Pasqual (à) rebé 3 palms de burell. Caramellera: segurament dona del *caramellaire*, sonador o cantador de caramelles.

Carampsi: Martí Bauçà (à) tenia valorades en 160 lliures unes cases al carrer d'en Golies. Carampsí?: en desconeixem el significat.

Carbó: Pere Massanet (à) pagava un cens de 2 lliures 10 sous per 2 quarterades a Son Flaquer. Carbó: substància sòlida, negra i combustible que s'obté cremant incompletament llenya o altres matèries orgàniques.

Cardell: Bartomeu Rexach (à) tenia valorades en 150 lliures unes cases al carrer dels Llodrans. Cardell: a Manacor, pronúncia vulgar per *cabdell*, conjunt de fil o de corda aplegat en forma més o menys rodona.

Carón: Antoni Llodrà (à) pagava un cens de 15 sous per unes terres. Caron: nom del personatge que, segons la mitologia clàssica, guiava la barca portadora de les ànimes a l'infern a través de la llacuna Estígia.

Carreter: Vídua de Miquel Riera (à). Carreter: home que té per ofici menar carro.

Carrió: El traginer Andreu Cerdà (à) pagava un cens de 8 sous al Comú. Carrió: llinatge estès a Mallorca.

Caules: Els hereus de Joan Sitges (à) tenia valorada en 112 lliures una quarterada i mitja de terra al Pla. (Son) Caules: possessió del terme de Manacor.

Cavaller: Miquel Llull (à) tenia unes cases al Barracar valorades en 50 lliures. Cavaller: segurament, persona de caràcter noble i distingit per la seva bona educació.

Cerdanet: Miquel Cerdà (à) pagava un cens d'1 lliura. Cerdanet: diminutiu del llinatge Cerdà.

Chuia: Vídua de Julià Jaume (à). Xulla: carn de porc, no sols cansalada sinó també carn magra.

Clapeta: Hereus de Pere Bou (à). Clapeta: clapa petita.

Clar: Antoni Quetgles (à) tenia 3 quartons de terra a Son Jaume Andreu valorats en 55 lliures. Clar: lluminós, que es deixa veure bé.

Clovella: Miquel Sastre (à). Clovella: la part exterior de certes fruites.

Coa-d'all: Catalina Fullana (à), vídua del mestre fuster Andreu Oliver, pagava un cens d'1 lliura 2 sous 6 diners. Nom compost per dos substantius.

Coca: Els hereus de Ramon Grimalt (à) tenien valorada en 30 lliures mitja quarterada de terra a Mirabò. Coca: massa de farina pastada i cuita amb oli o saïm.

Coletes: Joan Truyol (à) pagava un cens de 3 sous 6 diners per una missa baixa. Coletes: diminutiu de *col*, planta de la família de les crucíferes.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 323

Colom: Antoni Sitges (à). Colom: ocell de la família de les colúmbides.

Coll, del: Joan Duran (à) tenia valorada en 100 lliures una quarterada i mitja de terra a la Torre. Coll: part del cos que uneix el cap amb el tronc.

Coll de pansal: Pere Peretó (à). Pansal: cep i raïm de la varietat anomenada pansa.

Collector: Mateu Serra (à). Col·lector: encarregat de recollir certs imposts.

Collet: Guillem Sitjar (à) tenia valorades unes cases en 100 lliures al carrer de na Melera. Collet: diminutiu de *coll*.

Comerxo: Joan Miquel (à) pagava al Comú de Manacor un cens de 3 lliures 3 sous. No en sabem el significat.

Compta: Jordi Binimelis (à) pagava al Comú un cens de 3 sous 6 diners per unes terres al Pla de Llodrà. Segurament *comte*: personatge de dignitat nobiliària intermèdia entre el marquès i el vescomte.

Conillas: Francesc Riera (à). Conilles: possessió manacorina.

Corenti: Bartomeu Alcover (à). Quarentí: que té quaranta anys.

Corona: Maria Lliteres (à) pagava al Comú de Manacor un cens de 2 lliures. Corona: objecte circular destinat a cenyir el cap.

Corretge: Joan Llobet (à). Corretja: cinyell de cuiro.

Cosa blancha: Damià Galmés (à). Cosa blanca: compost de substantiu i adjectiu.

Coses: Jeroni Riera (à) tenia valorades en 70 lliures unes cases a s'Antigor. Coces: moviment violent de les cames.

Cosí: Bartomeu Fullana (à) tenia unes cases a s'Antigor. Cosí: fill de l'oncle.

Cosme: Joan Gomila (à) tenia valorades en 175 lliures unes cases prop de la Plaça. Cosme: nom propi d'home.

Cosset: Miquel Melis (à) pagava al Comú un cens de 5 lliures per 4 quarterades a Son Flaquer. Cosset: diminutiu de cos.

Costa, de la: Joan Nadal (à) tenia valorades en 185 lliures unes cases a la Costa. Es tractava de l'actual carrer d'Antoni Galmés, folklorista.

Costella: Antoni Muntaner (à) tenia unes cases a Fartàritx valorades en 135 lliures. Costella: cadascun dels ossos que van des de la columna vertebral fins a l'estèrnum.

Cota: Francesc Riera (à) pagava 12 lliures per mig quartó de vinya a Sa Tafal. Cota: diferents significats.

Cotó: La vídua de Joan Perelló (à) tenia unes cases al carrer de la Creu valorades en 125 lliures. Cotó: substància fibrosa blanca i suau que recobreix la llavor de diferents plantes emprada com a matèria tèxtil.

Coure: Sebastià Llull (à) pagava un cens d'1 lliura 4 sous. Coure: metall vermellós molt dúctil i mal·leable.

Coves: Vídua de Bartomeu Febrer (à). Coes: prolongació de la part posterior del cos de molts animals vertebrats.

Coxa: Catalina Ferragut (à) rebé 3 palms de burell. Coixa: que camina malament.

Coxo: Miquel Monjo (à). Coixo: que camina malament.

Cresta: Pere Sureda (à). Cresta: part carnosa, vermella i amb puntes que certes aus tenen damunt el cap.

Creu-vella: La vídua de Joan Llinàs (à) tenia valorades en 130 lliures unes cases al carrer de mosson Toni. Creu vella: per explicar l'origen d'aquest malnom cal recordar que en aquell carrer (actualment de n'Amador), a la part de s'Antigor, existia la vella creu de pedra aixecada a finals del segle XVI pel cirurgià mosson Antoni (à) Pasturano.

Culample: Jaume Grimalt (à) tenia valorades en 85 lliures unes cases al carrer de Ciutat. Cul ample: tret físic.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 324

Cupa: Vídua de Jeroni Llull (à). Culpa: falta comesa voluntàriament i amb responsabilitat.

Curt: Guillem Barceló (à), moliner, pagava un cens d'1 lliura 12 sous per unes cases al carrer dels Enagistes. Curt: que té poca llargària.

Ç

Çirga: Guillem Fabrer (à). Santa Cirga: possessió del terme de Manacor.

D

Dagueredech: Gabriel Bauçà (à). Dagueredech: en desconeixem el significat.

Dago: Antoni Riera (à). Dago: significat desconegut.

Damnat: Bartomeu Vaquer (à). Damnat: condemnat a les penes eternes, reprovat per l'Església.

Damiá: Els hereus de Pere Fullana (à) tenien dues cases juntes al carrer dels Llodrans valorades en 275 lliures. **Damià:** Nom propi d'home.

Dayta: Antoni Vicens (à). Daina?: animal remugador semblant al cérvol però més petit.

Dego: Sebastià Rosselló (à). Dego: en desconeixem el significat.

Delbadallet: Sebastià Riera (à). Albadallet: possessió del terme de Manacor.

Denteta: La vídua de Llorenç Cerdà (à) tenia una casa al carreró de Sant Llorenç valorada en 50 lliures. Denteta: diminutiu de *dent*.

Dimoni: Rafel Martí (à). Dimoni: l'esperit del mal.

Doneta: La vídua d'Andreu Parera (à) posseïa unes cases al Barracar estimades en 40 lliures. Doneta: dona petita, o insignificant, o simpàtica per qualque motiu de modèstia, de bondat... També fa referència a l'home efeminat.

Donzella: Anna Jaume (à). Donzella: dona verge.

Duay: Antoni Sard (à) feia un cens de 62 lliures 10 sous a les almoines de la Vila. Duai: tela procedent de Douai, ciutat francesa de l'antic comtat de Flandes.

E

Emperador: Els hereus de Sebastià Fornés (à), traginer, pagaven al Comú un cens de 2 lliures per unes cases al cantó del Mercadal. Emperador: príncep que governa un imperi o peix-espasa.

Escavetxo: Guillem Cassellas (à). Escabetxo: salsa composta principalment de vinagre, oli i fulles de llorer que s'empra per assaborir peix o carn.

Escola: Bartomeu Blanquer (à). Escolà: Home que serveix en una església o monestir.

Esperança: Bartomeu Sansó (à). Esperança: Nom propi de dona.

Espinaga: La vídua de Joan Binimelis (à) pagava un cens al Comú de 16 sous pel rafal dit el Bochet. Tal vegada sigui un sinònim d'*espinac*.

Esteva: Bartomeu Sampsó (à) pagava al Comú un cens de 3 sous 6 diners. Esteve: nom propi d'home.

Estimat: Martí Juan (à). Estimat: que és objecte d'amor.

Estugós: Pere Mas (à) pagava al Comú un cens de 3 sous 6 diners per una missa baixa. Estugós: que sent repugnància.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 325

Eulari: Els hereus de Sebastià Riera (à) pagaven al Comú un cens de 8 sous per unes cases. Eulària o Eulàlia: nom propi de dona.

F

Fabrerax: La vídua de Bernat Galmés (à) tenia unes cases al carrer dels Bous valorades en 100 lliures. Fabrerax: en desconeixem el significat.

Fadri: Andreu Pasqual (à). Fadrí: que no s'ha casat mai.

Falulá: La vídua de Guillem Rossell (à) tenia unes cases al Barracar valorades en 36 lliures. Falulà: no sabem el seu significat.

Famell: Guillem Fons (à) pagava un cens de 9 sous. Femell: aquesta paraula no consta al *DCVB*, tot i que entre la gent major té el significat d'home atractiu per a les dones.

Famella: Joan Fons (à). Femella: animal del sexe femení.

Fangos: Bartomeu Palafanguer (à) tenia unes cases al carrer Nou valorades en 150 lliures. Fangos (Son): possessió del terme de Manacor.

Farrandell: Miquel Fàbregues (à). Ferrandell: llinatge mallorquí.

Fava: Jaume Sampsó (à) tenia unes cases al carrer de ses Tafarres valorades en 175 lliures. Fava: llegum produït per la favera.

Favera: Vídua de Pere Bauçà (à). Favera: planta lleguminosa.

Fe: Pere Rosselló (à), arrendador d'Albocàsser, pagava un cens d'1 lliura. Fe: creença ferma en la veritat d'alguna cosa.

Fei: Miquel Rosselló (à) tenia unes cases al carrer d'en Blanquer valorades en 125 lliures. Fei: lleig.

Ferragut: Martí Gelabert (à). Ferragut: llinatge mallorquí.

Ferrer nou: La vídua d'Antoni Perelló (à) tenia unes cases a Fartàritx valorades en 110 lliures. Ferrer: home que fabrica o treballa objectes de ferro.

Ferrer petit: Pere Sales (à). Ferrer: vegeu el malnom anterior.

Fetjet: Joan Riera (à) rebia 3 almuds de forment repartits per ordre del Sr. Salvador d'Olesa. Fetget: diminutiu de *fetge*.

Figuera: Pere Rosselló (à) tenia valorada en 1.600 lliures la seva possessió de Son Figuera. Figuera (Son): possessió del terme de Manacor.

Filia: Vídua de Pere Llaneres (à). Fílial?: propi dels fills.

Fineta: Joan Febrer (à). Fineta: diminutiu de fina.

Fiol: La vídua d'Onofre Fullana (à) tenia unes cases al carrer de Ciutat valorades en 70 lliures. Fiol: llinatge existent a Mallorca i persona considerada en relació als seus padrins especialment de baptisme.

Flassader: Bartomeu Serra (à). Flassader: qui fabrica flassades.

Florit: Joan Duran (à) tenia una quarterada de terra i vinya a sa Torre valorada en 65 lliures. Florit: que ha tret flors, cobert de flors. Llinatge existent a Mallorca.

Focarro: Hereus de Pere Sant (à). Focarro: augmentatiu de foc.

Fodexot: Apol·lònia Miquel (à) tenia una partió de terra a Son Comte valorada en 150 lliures. Fodexot: desconeixem el seu significat.

Font: Joan Soler (à) tenia unes cases al carrer del Pou Vell de Sant Llorenç. Font: raig d'aigua que brolla de la terra.

Foredat: Antoni i Miquel Caselles (à) tenien 1 quartó de terra a les Parellades valorat en 20 lliures. Foradat: que té forat o forats.

Forner: Francesc Aulet (à). Forner: home que té o treballa en un forn.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 326

Fortoll: La vídua Catalina Gomila (à) rebé dels Jurats 4 palms de burell. Fortoll: desconeixem el seu significat.

Fosch: Ramon Llull (à) tenia valorades en 100 lliures unes cases al carrer de ses Tafarres. Fosc: mancat de llum.

Fosser: Gregori Vaquer (à). Fosser: el qui cava les fosses per enterrar els morts.

Franchesa, de la: Pere Llull (à). Sa Franquesa: possessió del terme de Manacor.

Fraret: Antoni Grimalt (à), fuster, tenia valorat en 32 lliures 1 quartó de vinya al Pla. Fraret: diminutiu de *frare*.

Frexura: Magdalena Puigròs (à) rebé 3 almuds del forment que els Jurats repartiren per ordre del Sr. Salvador d'Olesa. Freixura: entranyes, especialment els pulmons.

Fum: Jaume Gomila (à) tenia unes cases al carrer del Codolí valorades en 80 lliures. Fum: producte gasós de la combustió de matèries orgàniques.

Fum-Gareñó: La vídua de Maties Gomila (à) tenia mig quartó de vinya al Carritxar, valorat en 10 lliures. Garanyó: fruit del garanyoner.

Furot: Miquel Soler (à) pagava al Comú de Manacor un cens d'1 lliura 3 sous 6 diners. Furot: fura mascle i, per extensió, persona esquerpa, que defuig el tracte de la gent.

Fuster: Antoni Frau (à). Fuster: qui treballa la fusta.

G

Galiana: Miquel Mas (à) tenia unes cases a s'Antigor valorades en 60 lliures. Galiana (Son): puig del terme de Manacor.

Galicant: Hereus de Llorenç Febrer (à). Calicant: possessió de Sant Llorenç.

Galileu: Antoni Fullana (à) tenia una quarterada de terra a Llodrà valorada en 65 lliures. Galileu: nadiu o propi de Galilea.

Gallardet: La vídua de Joan Riera (à) tenia unes cases al carrer Nou valorades en 330 lliures. Gallardet: bandereta llarga i estreta, generalment de forma triangular, que serveix d'insígnia o per a fer senyals.

Gallego: Els hereus de l'honor Antoni Truyol (à) pagaven un cens de 3 sous 6 diners per una missa baixa per l'ànima de Margalida Parera. Gallec: nadiu o propi de Galícia.

Gallet: Llorenç Peretó (à) pagava un cens d'1 lliura per una missa solemne. Gallet: gall petit o jove.

Gallos: Martí Melis (à) pagava 16 sous anuals per una missa el dia de sant Vicenç Ferrer. Gallos: en català té diferents significats la paraula *galló*, la forma plural de la qual és *gallons* i no *gallos*.

Gallur: Bartomeu Móra (à) tenia unes cases al carrer d'en Venturós valorades en 100 lliures. Gallur: no en sabem el significat

Ganxo: Antoni Riera (à) rebé dels Jurats 4 palms de burell. Ganxo: peça de matèria dura i forma corvada.

Garba: Bartomeu Riera (à), arrendador de Son Mas, pagava un cens d'1 lliura. Garba: feix d'espigues tallades i lligades.

Garbeta: Pere Riera (à) tenia mig quartó de vinya a ses Parellades valorat en 15 lliures. Garbeta: diminutiu de *garba*. Son Garbeta, possessió del terme de Manacor.

Garbetx: Bernat Pasqual (à) tenia unes cases al carrer dels Bous valorades en 75 lliures. Garbeig:: acció de garbejar, traginar les garbes del camp a l'era o moure's amb elegància.

Garbi: Hereus de Joan Riera (à). Garbí: sud-oest, i vent de llebeig.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 327

Garbitje: Joana Gomila (à) rebé 3 almuds de forment. Garbitja: tal vegada derivi de l'adjectiu *garbida*, malgarbada.

Gargamella: Joan Jaume (à) pagava al Comú un cens de 3 lliures. Gargamella: espai comprès entre el vel del paladar i l'esòfag.

Garrover: La vídua de Pere Joan Salas (à) tenia unes cases al carrer de la Creu de Fartàritx valorades en 50 lliures. Garrover: arbre de la família de les cesalpínies.

Gatzella: La vídua de Jaume Pasqual (à) tenia unes cases al carrer d'en Venturós valorades en 185 lliures. Gatzella: antigament, gasela, mamífer remugant.

Gavany: Joan Sansaloni (à). Gavany: capot amb mànegues, fet de roba gruixuda, per abrigar-se en temps de fred.

Gavella: Miquel Montserrat (à) tenia unes cases a Fartàritx valorades en 45 lliures. Gavella: conjunt de manats o falcades d'espigues que el segador pot encloure dins la mà.

Gegant: La vídua de Miquel Gomila (à) pagava un cens de 8 sous 9 diners. Gegant: home de gran estatura.

Gegantó: La vídua d'Antoni Artigues (à) tenia un quartó i mig de terra al Pla valorat en 27 lliures. Gegantó: figura de nan amb el cap molt gros.

Generet: Miquel Mestre (à) tenia unes cases a la Sínia dels Frares valorades en 55 lliures. Generet: significat desconegut.

Geneta: Gabriel Barceló (à). Geneta: mamífer carnisser de la família dels vivèrrids.

Gerrer: Gabriel Fiol (à) tenia unes cases al carrer dels Alarps valorades en 175 lliures. Gerrer: que fabrica o ven gerres i atuells semblants.

Gerreta: La vídua de Sion Riera (à) tenia valorada en 45 lliures mitja quarterada de vinya a Mirabò. Gerreta: diminutiu de *gerra*.

Golies: La vídua de Joan Riera (à) tenia mitja quarterada de vinya a sa Casa Nova valorada en 35 lliures. Golies: antigament, Goliat, nom del gegant filisteu de qui la Bíblia conta que fou vençut per David.

Gollet: La vídua de Joan Riera (à) tenia un quartó de vinya a sa Caseta valorat en 30 lliures. Gollet: significat desconegut.

Gomela: La vídua d'Antoni Riera (à) tenia un quartó de vinya a sa Marineta valorat en 30 lliures. Segurament Gomila: llinatge mallorquí.

Grenada: La vídua de Julià Truyol (à) tenia unes cases al carrer de l'Anell valorades en 240 lliures. Granada (Sa): possessió del terme de Manacor.

Groc: La vídua de Joan Galmés (à) tenia unes cases i corral al carrer Major de Sant Llorenç valorades en 60 lliures. Groc: del color de l'or o del sofre.

Gros: Antoni Rebassa (à). Gros: que té un volum considerable.

Gruta, La: Jaume Sampsó (à) tenia unes cases al carrer d'en Gregori valorades en 100 lliures. Gruta (Sa): possessió del terme de Manacor.

Guerranx: La vídua de Joan Melis (à) tenia unes cases al carrer Major de Sant Llorenç valorades en 35 lliures. Garranx: garranxo, branqueta trencada o arrancada d'un arbre o planta.

Guia: Vídua de Bartomeu Domenge (à). Guia: persona que acompanya algú per ensenyar-li el camí.

Guillemó: Guillem Sureda (à) tenia unes cases a Son Codolí valorades en 90 lliures. Guillemó: diminutiu del nom masculí Guillem.

Guiney: Antoni Cabrer (à) pagava un cens de 17 sous 6 diners per una missa baixa. Guineu?: mamífer de la família dels cànids.

Guiscos: Joan Mesquida (à) tenia unes cases a s'Antigor valorades en 65 lliures. Guisco: xiscle, gisco.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 328

Guitneu: Antoni Cabrer (à). Guineu: Mamífer de la família dels cànids.

Guixe: La vídua de Guillem Muntaner (à) tenia unes cases al carrer del Fum valorades en 65 lliures. Guixa: planta lleguminosa i, també, persona frisosa, impacient, que vol fer o vol que es facin les coses molt de pressa.

Gulla: Francesc Febrer (à). Gulla: forma vulgar, per *agulla*.

H

Hereu: Andreu Frau (à) tenia al carrer de Ciutat un molí de vent amb cases valorat en 400 lliures. Hereu: successor d'algú com a propietari, per mort d'aquest.

Horta, de na: Gabriel Llodrà (à). Horta: terreny de regadiu on es conren verdures, llegums i arbres fruiters.

Hortola: Joan Perelló (à) tenia unes cases al carrer Nou d'en Blanquer valorades en 125 lliures. Hortolà: qui conra hort.

Hospital, del: Pere Llull (à). L'Hospital: antiga possessió del terme de Manacor.

I

Isidro: Joan Gelabert (à) pagava al Comú un cens d'1 lliura 10 sous per una casa. Isidro: nom propi d'home.

J

Jan: Antoni Andreu (à). Jan: home de geni benèvol, que no s'irrita.

Jebona, de ne: Antoni Fullana (à). Jebona: significat desconegut.

Joano: Joan Pastor (à). Joanó: derivat del nom d'home Joan.

Jove: Antoni Pastor (à) tenia valorades en 100 lliures unes cases al carrer del Rei. Jove: de poca edat.

Juradeus: Hereus d'Antoni Gomila (à). Jura déus: afirmar o prometre apel·lant a Déu.

Just: Vídua de Pere Jaume (à). Just: que obra amb justícia.

L

Lladoner: Joan Morey (à) tenia valorades en 240 lliures unes cases al carrer de l'Anell. Lledoner: arbre de la família de les ulmàcies, molt comú antigament a les principals places de les viles mallorquines.

Llamps: Gabriel Estelrich (à) tenia unes cases al carrer del Rei valorades en 100 lliures. Llamp: descàrrega elèctrica entre un núvol i la terra.

Llebre: Joan Sampsó (à) rebé 4 palms de burell del repartit entre els pobres. Llebre: mamífer rosegador molt semblant al conill però més gros.

Llengonís: Sebastià Riera (à) tenia valorades en 100 lliures unes cases als trasts d'en Soler. Segurament es tracta d'una variant de *llonganissa*.

Lletres, de ses: Mateu Gelabert (à). Saber de lletra: qui sap llegir.

Llex: Bartomeu Sard (à). Lleig: desagradable, mancat d'atractiu.

Llibrella: Bartomeu Vidal (à). Llibrella: recipient de terrissa destinat principalment a posar-hi l'aigua de rentar-se les mans i la cara.

Llibreter: La vídua de Joaquim Sitges (à) pagava al Comú de Manacor un cens de 16 sous. Llibreter: qui es dedica a vendre llibres.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 329

Llijose: La vídua de Bernat Ferrer (à) tenia unes cases al carrer de ses Tefarres valorades en 75 lliures. Significat desconegut.

Llisora: Gabriel Febrer (à). Llosor?: qualitat de llis.

Llodrà, son: Simó Llodrà (à). Llodrà: possessió del terme de Manacor.

Llorençó: Llorenç Galmés (à) tenia valorades en 140 lliures unes cases al Trast dels Frares. Llorençó: intensiu del nom propi d'home Llorenç.

Lluent: Joan Jaume (à) pagava al Comú un cens d'1 lliura 10 sous per unes cases a Fartàritx. Lluent: que llueix.

Llums: Francesc Riera (à) tenia valorades en 125 lliures unes cases al carrer dels Tonedors. Llum: forma d'energia que per la seva acció sobre els ulls ens fa veure els cossos.

Llunas: Joan Nadal (à). Son Llunes: possessió del terme de Manacor.

Lou: Bartomeu Gomila (à) tenia valorat en 14 lliures mig quartó de vinya al Pla. Alou?: possessió del domini útil de béns immobles.

M

Magre: Francesc Riera (à) pagava un cens de 2 lliures. Magre: que té poc greix o teixit adipós.

Mai-Blanch: Pere Llull (à) tenia valorades en 55 lliures unes cases al carrer del Pou Vell de Sant Llorenç. Mai blanc: que no pot ser de color blanc.

Majoral: Els hereus d'Antoni Barceló (à) tenien valorades en 95 lliures unes cases a Fartàritx. Majoral: encarregat de governar els mossos en representació del propietari.

Manxa: Vídua d'Andreu Serra (à). Manxa: instrument per fer vent o donar aire.

Manxol: La vídua de Joan Tous (à) pagava un cens de 10 sous 6 diners per tres misses baixes. Manxol: mancat o baldat d'un braç o d'una mà. Mancat de bon seny i d'habilitat.

Margois: Antoni Gomila (à). Margoi: significat desconegut.

Marí: Joan Frau (à) tenia valorades en 200 lliures unes cases al carrer d'en Cama. Marí: pertanyent al mar.

Marianna: Hereus d'Antoni Sastre (à). Maria Anna: nom propi de dona.

Marido: Antoni Sureda (à). Marido: forma castellana per marit.

Marineta: Vídua de Pere Sansó (à). Marineta: diminutiu de marina, extensió de terra propera a la mar.

Marit: Gabriel Monserrat (à). Marit: home casat respecte a la seva muller.

Marques: Antoni Gomila (à). Marquès: antigament, senyor d'un territori fronterís.

Marsal: Domingo Juan (à), moliner, pagava un cens de 6 sous. Marçal: nom propi d'home.

Martina, de na: Guillem Bauçà (à) pagava un cens de 6 lliures 6 sous. Martina: nom propi de dona.

Matgí: La vídua de Joan Fiol (à), gerrer, pagava un cens de ? per una terra al Pla. Magí: nom propi d'home.

Matzí: Joan Rosselló (à) tenia valorades en 150 lliures unes cases a s'Antigor. Matxí?: certa matèria que s'emprava per omplir matalassos.

Maura: Sebastià Fornés (à) pagava un cens d'1 lliura 12 sous per unes cases al cantó del Mercadal. Maura: llinatge existent a Mallorca.

Maya: Antoni Pasqual (à), traginer, pagava un cens d'1 lliura 12 sous per unes cases al Mercadal. Malla: té molts significats, entre ells el de moneda ínfima, de valor de mig diner.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 330

Mech: Joan Galmés (à) tenia valorades en 80 lliures unes cases a s'Antigor. Mec: que no té pèl a la cara.

Meco: Sion Riera (à) tenia valorada en 25 lliures mitja quarterada de terra a sa Torre. Meco: animal que no té cua.

Meler: La vídua de Joan Jaume (à), arrendadora de la Cova, pagava un cens d'1 lliura. Meler: que produeix mel.

Melis: Joan Gelabert (à) tenia valorades en 190 lliures unes cases al carrer d'en Venturós. Melis: llinatge existent a Mallorca.

Meloia: Vídua de Bartomeu Blanquer (à). Meloia: en desconeixem el significat.

Memech: Sion Riera (à) tenia valorades en 80 lliures unes cases a Fartàritx. Memec: constipat, especialment el de nas.

Memoria: Llorenç Pol (à). Memòria: recordança.

Menescal: Joan Ordines (à) tenia valorada en 110 lliures una quarterada de terra al Clos de Sant Llorenç. Manescal: facultatiu que té per professió curar les malalties dels animals.

Mengaña: Vídua de Miquel Fullana (à). M'engana?

Menorquí: Llorenç Galmés (à) tenia valorades en 60 lliures unes cases al carrer d'en Soler. Menorquí: nadiu o propi de l'illa de Menorca.

Mesquideta: Vídua de Joan Sard (à). Mesquideta: diminutiu del llinatge Mesquida.

Metge Bigues: La vídua de Joan Puigròs (à) tenia valorat en 28 lliures un quartó de vinya al Collet. Metge bigues: el posseïdor d'aquest malnom era metge del cap. La segona part fa referència a la peça de fusta llarga i robusta.

Metge Fadri: Miquel Llull (à). Metge fadrí: vegeu el malnom anterior.

Moixet: Jaume Gelabert (à) tenia valorades en 65 lliures unes cases a s'Antigor. Moixet: moix petit o simpàtic.

Mola: Catalina Gomila (à) rebé tres almuds de forment repartits per Salvador d'Olesa. Mola: paraula amb molts significats.

Moleta: Joan Febrer (à) tenia valorades en 65 lliures unes cases a Fartàritx. Moleta: mola petita, pedra molt llisa.

Moliner: Damià Domenge (à) tenia valorades en 100 lliures unes cases al carrer de la Creu de Fartàritx. Moliner: qui té al seu càrrec un molí.

Mon: Bernat Salom (à) tenia valorades en 250 lliures unes cases al carrer de l'Anell. Tal vegada Món: conjunt de totes les coses creades.

Monseñor: Mestre Antoni Sales (à), ferrer, pagava al Comú un cens de 10 sous. Monsenyor: títol que antigament es donava als sants, prínceps i prelats.

Monseriu: Joan Llodrà (à) tenia valorades en 110 lliures unes cases al carrer del Fum. Monseriu: no en sabem el significat.

Morey: La vídua de Tomàs Sureda (à) tenia valorades en 135 lliures unes cases al carrer de n'Obrador. Morey: llinatge mallorquí.

Moros, des: Bartomeu Pasqual (à) pagava un cens de 8 sous per una casa. L'origen d'aquest malnom pot establir-se temporalment. El padrí d'aquest Bartomeu (que nomia igual) fou segrestat l'any 1651 per un grup de moros mentre llaurava al Rafal Pudent.

Mosca: Bartomeu Bauçà (à) pagava un cens de 4 lliures per unes cases dins la Vila. Mosca: insecte dípter de l'espècie *musca dom1esti*ca

.

Mosso: Andreu Riera (à) tenia valorades en 75 lliures unes cases al carrer d'en Blanquer. Mosso: home jove fadrí. També home llogat per fer alguna feina

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 331

.

Mosson: Llorenç Cerdà (à) tenia valorades en 40 lliures unes cases al carrer Major de Sant Llorenç. Mosson: antigament, senyor

.

Murtera, La: Jaume Sastre (à) tenia valorades en 110 lliures dues quarterades de terra a Son Talent. La Murtera: possessió del terme de Manacor.

Musteros: Jaume Riera (à) tenia valorades en 225 lliures unes cases al carrer de Ciutat. Musteros: no en sabem el significat.

Mut: Gabriel Parera (à) tenia valorades en 110 lliures unes cases al carrer d'en Peret. Mut: privat de la capacitat de parlar.

Mutans: Guillem Gelabert (à). Mutans: significat desconegut.

N

Negre: Joan Febrer (à) tenia unes cases al carrer d'en Garriga valorades en 190 lliures. Negre: Del color del carbó, totalment fosc.

Negret: Guillem Pont (à) tenia unes cases al carrer dels Bous valorades en 75 lliures. Negret: diminutiu de negre, especialment referit al noi o home negre.

Neula: La vídua d'Antoni Bauçà i de Joan Sureda (à) tenia unes cases al carrer de Ciutat valorades en 90 lliures. Neula: full de pasta prima de farina o penjoll ornamental de forma cilíndrica o cònica.

Nicolava, de na: Jaume Pasqual (à) tenia unes cases a Fartàritx valorades en 160 lliures. Nicolaua: nom propi de dona.

Nin: Antoni Gomila (à) pagava al Comú de Manacor un cens de 2 lliures. Nin: al·lot petit.

Niñero: Jaume Caselles (à). Niñero: forma castellana d'al·loter.

Nito: Guillem Morey (à) pagava un cens per una casa al carrer d'en Gatzella. Nito: nyic, malhumorat.

Nofreta: Vídua de Pere Ventajol (à). Nofreta: diminutiu del nom masculí Nofre.

Nostramo: Miquel Cantallops menor (à) pagava un cens d'1 lliura per unes terres de sa muller a Son Galiana. Nostramo: Jesucrist Sagramentat.

Nou: Miquel Llull (à) pagava un cens de 3 sous per una missa baixa. Nou: vuit més un o produït o ocorregut fa poc.

O

Oller: Joan Llull (à) pagava un cens de 10 sous per una terra al Pla. Oller: qui fa o ven olles i altres atuells de terrissa.

Onso: Bernat Sureda (à). Onso: ós, mamífer del gènere *Ursus*.

Oreyeta: La vídua de Joan Gil (à) pagava al Comú un cens de 3 sous 6 diners. Orelleta: diminutiu d'orella.

Orp: Andreu Pasqual (à). Orb: mancat de la vista.

Ostaler: Antoni Alemany (à) pagava un cens de 84 lliures 10 sous al Comú de Manacor per unes cases amb corral. Hostaler: persona que té un hostal.

P

Pacó: La vídua de Pere Fullana (à) pagava un cens d'1 lliura per dues misses cantades. Pacó: desconeixem el seu significat.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 332

Padreras, de las: Guillem Llull (à). Ses Pedreres: terres del terme de Manacor.

Pagés: Martí Llull (à) tenia valorada en 20 lliures mitja quarterada a Son Talent. Pagès: home del camp que es dedica al conreu de la terra.

Palau, del: Bernat Sales (à) tenia valorades en 570 lliures quatre quarterades i mitja de terra a Son Ravanell. Del Palau: tal volta es refereix al palau que l'any 1300 el rei En Jaume II de Mallorca féu construir a la nostra Vila.

Paler: Jaume Llull (à) tenia valorades en 250 lliures 6 quarterades de terra amb cases a Son Grimalt. Paler: qui fa o ven pales i, més concretament, el que maneja la pala a les operacions de l'era.

Pallarencha: Rafel Amer (à) rebé quatre palms de burell. Pellerenca: tros de pell, o de carn on predomina la pell. Per extensió, persona dolenta, poc recomanable.

Palleta: Pere Joan Matamales (à) pagava al Comú un cens de 19 sous per unes cases dins la Vila. Palleta: bri de palla, bocí petit de palla.

Pallisser: Martí Rosselló (à). Pellisser: llinatge mallorquí.

Palma: Antoni Bonet (à) pagava al Comú un cens d'1 lliura 17 sous. Palma: fulla de palmera.

Paloni: La vídua d'Antoni Febrer (à) tenia valorades en 115 lliures dues cases juntes a s'Antigor. Palònia: nom propi de dona, vulgarisme, per Apol·lònia.

Pampeyó: La vídua de Miquel Perelló (à) tenia valorades en 75 lliures unes cases al carrer Nou. Pampalló?: aquesta paraula no existeix en català. Tot i això, trobam el mot *pampallola* (dialectalment *pampaiola*), que té diferents significats un d'ells exclusiu de Manacor, home informal, poc de fiar, de poc pes moral.

Panyeta: Joan Nadal (à) tenia valorada en 960 lliures una partió de terra a Son Nadal. Panyet?: roba de cotó, feta amb lligat de plana, perxada, generalment llisa o estampada, que pel seu aspecte imita el veritable panyet de llana.

Papallona: Francesc Rosselló (à), teixidor, pagava un cens de 8 sous al Comú. Papallona: insecte que volteja entre les flors.

Papayne, de sa: Antoni Gomila (à), fuster, tenia valorada en 85 lliures una quarterada de vinya a sa Torre. Papaina?: en desconeixem el significat.

Parayra: Andreu Santandreu (à). Paraire: el qui es dedica a preparar la llana per ser teixida.

Pareta: Mestre Joan Riera (à), fill de Joan de la Bassa, pagava un cens d'1 lliura per mitja quarterada de terra a la cavalleria de Llodrà. Pereta: nom propi de dona, femenització de Pere.

Parra: La vídua de Joan Ribot (à) pagava un cens de 14 sous al Comú. Parra: cep o planta de la qual s'aconsegueix el raïm.

Parrago: Joan Fons (à). Parragó: bordall de parra que es troba entre esbarzers a molts de torrents de la muntanya.

Pastorino: Antoni Pastor (à). Pastorino: segurament, diminutiu del llinatge Pastor.

Patita: Agnès Casselles (à). Petita: que no té les dimensions ordinàries.

Patró: Joan Perelló (à) tenia valorades en 125 lliures unes cases al carrer de mosson Toni. Patró: home que comanda una barca de pesca o un vaixell de cabotatge.

Patxina: Llorenç Mesquida (à), picapedrer, tenia valorades en 250 lliures unes cases enfront del carrer d'en Sastre. Petxina: mol·lusc de diferents espècies de lamel·libranquis i, especialment, la closca d'aquests animals.

Paxinta: Joan Blanquer (à) tenia valorat en 25 lliures un quartó de terra al Collet. Paixinta?: No sabem el seu significat.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 333

Pa-xut: Els hereus de Jordi (à) tenien valorades en 140 lliures unes cases al carrer d'en Soler. Pa eixut: pa sense companatge.

Peneta: Joan Nadal (à). Peneta: diminutiu de pena.

Penjoy: Apolònia Peretó (à) rebé tres almuds de forment repartit per ordre de Salvador d'Olesa. Penjoll: cosa penjada.

Peña Rotge: Antoni Servera (à). Penya-roja: compost de substantiu i adjectiu.

Pepeyó: Joan Rosselló (à) rebé tres almuds de forment repartit per ordre de Salvador d'Olesa. Papalló: insecte lepidòpter.

Perdal Negre: Miquel Ginard (à) tenia valorades en 120 lliures unes cases al carrer d'en Garriga. Pardal Negre: segurament es refereix al pardal comú (o gorrió), en el qual predomina el plomatge negrós.

Pere Negre: La vídua de Pere Gomila (à) tenia valorades en 175 lliures unes cases a la Verònica. Pere Negre: el marit d'aquesta senyora devia ser de pell fosca.

Peromo: La vídua de Bartomeu Nadal (à) tenia valorades en 85 lliures unes cases al carrer de Ciutat. Per a homo?

Petra: Miquel Truyol (à). Petra: poble de Mallorca.

Peugros: Vídua de Martí Parera (à). Peugròs: que té els peus grossos.

Peurosec: Gabriel Fullana (à) tenia un molí de vent valorat en 210 lliures al camí de Ciutat. Peu-rossec: caminar rossegant els peus per causa de vellesa o debilitat.

Philosoph: La vídua de Joan Caldentey (à) tenia valorades en 75 lliures unes cases al carrer del Fum. Filòsof: qui es pren la vida amb saviesa. Derivaria d'aquí l'actual malnom de *Filasop* ?

Picó: Miquel Frau (à), moliner, pagava un cens de 10 sous. Picó: tal vegada es tracta del martell que per un cap acaba en punta i per l'altre en tall, i que serveix per picar pedra.

Pintat: Gabriel Pasqual (à) tenia valorades en 45 lliures unes cases al carrer de ses Parres de Sant Llorenç. Pintat: matisat de diferents colors.

Pipa: Antoni Vadell (à) tenia unes cases al carrer d'en Raisa valorades en 125 lliures. Pipa: estri emprat per fumar.

Pixoto: Gabriel Rosselló (à) rebé tres almuds de forment repartits per ordre de Salvador d'Olesa. Pixot?: pern que serveix d'eix de rotació d'una peça.

Plana, na: La vídua de Joan Rosselló (à) tenia valorades en 175 lliures unes cases al carrer del Pou fondo. Plana: sector de terreny planer i de poca extensió.

Pocafarina, de: Sebastià Uguet (à). Pocafarina: possessió del terme de Sant Llorenç.

Poca-sanch: La vídua d'Antoni Sureda (à) pagava un cens de 3 sous 6 diners per unes cases al carrer de mosson Font. Poca sang: compost de dos mots.

Poch-corre: Miquel Grimalt (à) pagava un cens de 10 sous per unes cases a sa Bassa. Poc córrer: compost de dos mots.

Poch oli: Joan Bisquerra (à). Poc oli: compost de dues paraules.

Polida: La vídua Elisabet Cerdà (à) pagava un cens d'1 lliura 17 sous per terres al Pla de Llodrà. Polida: femení de *polit* (vegeu el malnom següent).

Polit: Joan Juan (à) tenia valorades en 80 lliures dues quarterades de terra a sa Torre. Polit: a Manacor, bell, bonic.

Porc-Negre: La vídua de Pere Gomila (à) pagava un cens d'1 lliura 2 sous per unes cases. Porc negre: variant de mamífer ungulat domèstic, molt estès a Mallorca, criat per a l'aprofitament de la seva carn.

Porçell: La vídua de Miquel Llull (à) pagava un cens de 3 lliures 3 sous. Porcell: porc mascle des que neix fins que el desmamen. Per extensió, persona bruta.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 334

Porcella, de sa: La vídua de Llorenç Vadell (à) tenia valorat en 14 lliures mig quartó de vinya a sa Marineta. Porcella: vegeu el malnom anterior.

Porquera: Pereta Pasqual (à) tenia valorades en 245 lliures tres quarterades de terra a sa Tafal. Porquera: pastora de porcs, soll.

Pou-fondo: Els hereus de Jaume Melis (à) pagaven un cens de 8 lliures 18 sous. Pou fondo: pou de gran fondària existent a Manacor i que donà nom al carrer on s'ubicava i al seu propietari.

Preciosa: El Rector de Manacor pagava un cens de 16 sous per una porció de cases veïnades a la Rectoria que foren de Damiana Martí (à). Preciosa: molt bella.

Prefitosa: La vídua Francesca Nadal (à) tenia valorada en 60 lliures una quarterada de terra a Llodrà. Profitosa?: que aprofita bé les coses.

Preliu: Mateu Juan (à) tenia valorades en 100 lliures unes cases al carrer dels Llodrans. Preliu: desconeixem el seu significat.

Preñys: La vídua d'Antoni Bonet (à) tenia valorades en 40 lliures unes cases a s'Antigor. Prenys: prenyada, embarassada.

Primerench: Antoni Fullana (à) rebé quatre palms de burell. Primerenc: que neix, madura o actua abans del temps ordinari.

Puig: Hereus de Salvador Pastor (à). Puig: muntanya.

Puixdelenas, del: Miquel Llull (à), metge, tenia valorades en 175 lliures unes cases a Fartàritx. Puig de l'Alanar: terres del terme de Manacor.

Punta: Els hereus de Miquel Vaquer (à) pagaven un cens de 2 lliures al Comú. Punta: extrem molt prim d'una cosa que acaba gairebé amb l'amplària d'un punt.

Punta, de la: Llorenç Amer (à) tenia valorada en 2.100 lliures la possessió de la Punta. De la Punta: antiga possessió del terme de Manacor, actualment del de Sant Llorenç.

Q

Quart: La vídua de Joan Domenge (à) pagava al Comú un cens de 10 sous per unes cases a Fartàritx. Quart: la quarta part d'una cosa.

Quencos: Antoni Mesquida (à) tenia 3 quartons de terra a Son Artigues. Aquesta paraula (inexistent en català) tal vegada és un calc del castellà *cuenco*, és a dir, recipient de fang.

Quetxa, de ne: Pere Galmés (à). Fer quetxa: fallar, no obrar així com cal, fracassar.

Quissona: La vídua de Llorenç Perelló (à) tenia unes cases al carrer de ses Tefarres valorades en 175 lliures. Quissona: cussa petita.

R

Racó: Jaume Martí (à), sombrerer, tenia valorades en 115 lliures unes cases al carrer de l'Anell. Racó: angle entrant que formen dues parets o altres superfícies que es topen.

Rafaleta: Joana Vadell (à). Rafaleta: diminutiu del nom de dona Rafela.

Randera, de sa: Martí Vadell (à). Randera: qui fa o ven randes.

Raphaló: Jaume Cabrer (à), moliner, pagava al Comú un cens de 5 lliures 3 sous**.** Rafeló: intensiu del nom propi Rafel.

Raull-rost: Bartomeu Riera (à) tenia valorades en 140 lliures unes cases al carrer dels Enagistes. Es tracta d'un mot compost per les paraules *raüll* (= arrissat) i *rost* (=que fa pendent).

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 335

Rave: La vídua de Miquel Melis (à) tenia valorat en 22 lliures un quartó de terra al Pla. Rave: planta crucífera comestible.

Ravell: Vídua de Joan Llull (à). Revell: arbre o arbust (sobretot alzina o mata) que ha crescut poc i té la rama molt espessa.

Raysa: Bernat Blanquer (à) tenia valorades en 175 lliures unes cases al carrer de na Melera. Raissa?: coca esclafada i sense tallades.

Rego: Sebastià Rosselló (à) tenia valorades en 70 lliures unes cases a la Verònica. Rego: regadiu, terra que es rega.

Rei: Bàrbara Pasqual, muller de Miquel Llull (à), tenia valorades en 25 lliures unes cases amb corral a darrere l'església de Sant Llorenç. Rei: príncep sobirà d'una nació.

Remenol: Guillem Sureda (à) tenia valorades en 140 lliures unes cases amb corral al carrer de mosson Joanot. Remenol: En desconeixem el significat.

Renou: Sebastià Fullana (à) tenia valorades en 165 lliures unes cases junt a la Plaça. Renou: soroll.

Ribeta, de la: Joan Sart (à). Ribeta: diminutiu de riba.

Ric: Jaume Blanquer (à) tenia valorades en 130 lliures unes cases al carrer dels Bous. Ric: qui té molts diners o posseeix grans béns.

Riutort: Bartomeu Fiol (à). Riutort: llinatge mallorquí.

Roch, sant: Guillem Sitges (à). Sant Roc: sant de gran devoció a Manacor a la segona meitat de segle XVII.

Rocha: Hereus de Miquel Carbonell (à). Roca: massa de pedra de gran volum.

Roig: Els hereus de Joan Oliver (à) pagaven un cens de 16 sous per una casa. Roig: vermell amb tendència a groc o a color d'argila.

Romi: Vídua de Joan Pasqual (à). Romí: llinatge existent a Catalunya.

Roñeta: Bartomeu Fons (à), teixidor, tenia valorades en 55 lliures unes cases junt al torrent. Ronyeta: eina de ferro tallant que els ferradors usen per a raure la pota de les bísties. També pot tractar-se del diminutiu de *ronya*, malaltia cutània contagiosa.

Roquer: Guillem Femenies (à) tenia valorades en 85 lliures unes cases al carrer Nou. Roquer: lloc abundant de roques o bé el peix agafat entre roques.

Rosa: Jaume Oliver (à) tenia valorades en 40 lliures unes cases al torrent. Rosa: flor.

Rost: Guillem Riera (à) tenia valorades en 120 lliures unes cases al carrer de Ciutat. Rost: que té pendent.

Rotjet: La vídua de Bartomeu Bauçà (à) tenia valorades en 100 lliures unes cases a Fartàritx. Roget: color vermell per pintar-se la cara.

Rotjó: La vídua d'Antoni Bauçà (à) tenia un quartó de vinya a sa Marineta valorat en 23 lliures. Rojor: qualitat de roig.

Rovellosa: Antoni Fàbregues (à) pagava anualment un cens de 2 lliures. Rovellosa: que té rovell.

Rubins: Els germans Antoni i Ramon Sampsó (à) pagaven al Comú un cens de 10 sous. Robins: pedres precioses.

Ruch: Nadal Blanquer (à). Ruc: persona rude, grossera d'enteniment.

.

S

Sabater: Pere Binimelis (à) pagava al Comú un cens d'1 lliura 10 sous. Sabater: home que fa sabates o en ven.

Sacha: Annés Servera (à). Saja: femení de saig, funcionari encarregat de fer les crides.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 336

Salom: Pere Llaneras (à). Salom: llinatge mallorquí.

Sant: Joan Cabrer (à) tenia valorades en 125 lliures unes cases al carrer de n'Agustí Mas. Sant: és una paraula amb molts significats, entre ells el de persona bona, laudable.

Santeno: Joan Fullana (à) tenia valorades en 125 lliures unes cases a Fartàritx. En desconeixem el significat.

Sarrio: Antonina Bauçà (à). Sarrió: sàrria utilitzada principalment per al transport del carbó a esquena d'una bístia.

Sastre: Francisco Gomila (à). Sastre: qui té per ofici fer vestits, especialment d'home.

Satinat: Antoni Omar (à) pagava als frares dominics un cens d'1 lliura 15 sous 6 diners. Setinat: semblant al setí, teixit de seda, cotó o lli lluent.

Sebó: Hereus de Jaume Blanquer (à). Sabó: preparat que serveix principalment per rentar la pell, la roba i altres objectes.

Segó: Catalina Montserrat (à) rebé 3 almuds de blat repartits per ordre del Sr. Salvador d'Olesa. Segó: conjunt de pells de blat mòltes que se separa de la farina i es dóna com a aliment als porcs, gallines i altres animals.

Semarron: Antoni Llull (à). Semarró?: tal vegada, derivat del castellà *cimarrón*.

Serigot: Rafela Mir (à) tenia valorades en 75 lliures unes cases davant la creu d'en Topissa. Serigot: la part aquosa de la llet.

Seya: Francesc Riera (à) pagava un cens de 7 sous per dues misses baixes el dia de sant Francesc. Cella: ratlla de pèl que revesteix la vora superior de l'òrbita de l'ull.

Sigala: Mateu Gomila (à). Cigala: insecte de la família dels cicàdids.

Siliet: Pere Vaquer (à) tenia unes cases valorades en 95 lliures a Fartàritx. En desconeixem el significat.

Sinies: Sion Riera (à), fuster, tenia valorada en 25 lliures una vinya a Son Ravanell. Sínies: màquines per elevar aigua subterrània.

Siurell: Andreu Jaume (à), de Sant Llorenç, tenia valorades en 75 lliures unes cases al carrer Major d'aquell poble. Xiulell: instrument per produir un so agut semblant a un xiulet.

Soberá: Joan Caselles (à), pescador, pagava al Comú un cens de 3 sous 6 diners per una missa baixa a santa Catalina. Sobirà: persona que té l'autoritat superior dins un Estat.

Sollerí: Joan Ribot (à) tenia valorades en 125 lliures unes cases al carrer de Ciutat. Solleric: nadiu o propi del poble de Sóller.

Sombrerer: Joan Gali (à). Sombrerer: castellanisme, fabricant o venedor de capells.

Sopa: Pere Pastor (à) pagava un cens d'1 lliura 10 sous 6 diners. Sopa: menja feta de pa tallat a llesques o trossets, bullit o escaldat amb brou o altre líquid.

Sord: Jeroni Sureda (à) tenia valorades en 30 lliures unes cases al carrer de ses Parres de Sant Llorenç. Sord: privat del sentit de l'oïda.

Specier: Vídua de Joan Bauçà (à). Especier: fabricant o venedor d'espècies.

Studiant: Hereus de Bartomeu Miquel (à). Estudiant: jove que segueix estudis per poder exercir una professió.

T

Taconer: Pere Riera (à) tenia valorades en 40 lliures unes cases al carrer dels Bous. Ataconador: sabater que es dedica a adobar sabates velles.

Tafal: Bartomeu Riera (à) tenia valorades en 275 lliures unes cases, corral i estudi a la Illeta de n'Amer. Tafal: segurament deriva de la possessió manacorina de sa Tafal.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 337

Tafaler: Gabriel Monserrat (à). Tafaler: en desconeixem el significat.

Tallet, de: Hereus de Bartomeu Fons (à). Tallet: possessió de Manacor.

Tánger, de: Martí Duran (à) tenia valorades en 140 lliures unes cases a la Costa. Tànger: ciutat del nord del Marroc.

Taponet: Antoni Ribot (à). Taponet: diminutiu de tapó, tap.

Tel: Bartomeu Bauçà (à). Tel: membrana molt prima.

Telayes, Les: Jordi Sureda (à) tenia valorada en 130 lliures una peça de terra amb casa a la Caseta. Talaies, ses: possessió del terme de Manacor.

Tenedor: Vídua de Pere Rosselló (à). Tenedor: persona que té.

Tengó: Els hereus de Joan Femenies (à) tenien valorades en 125 lliures unes cases al carrer de mosson Font. Tengó: en desconeixem el significat.

Tenre: Andreu Alzina (à) pagava un cens de 3 lliures per dues quarterades a Son Flaquer. Tendre: que no és dur.

Teu: Joan Vadell (à) tenia valorades en 75 lliures unes cases a s'Antigor. Teu: possessiu de segona persona (de tu).

Teyet: Mateu Gelabert (à) pagava un cens d'1 lliura per cases a Fartàritx i per una missa baixa i una altra cantada. Tallet: possessió del terme de Manacor.

Tille: Pere Bauçà (à) tenia valorades en 135 lliures unes cases al carrer d'en Venturós. Tille: significat desconegut.

Tinger, de la: Antoni Riera (à). Tal vegada Tànger, ciutat del nord del Marroc.

Tintorer: Bartomeu Rubert (à). Tintorer: qui té per ofici tenyir matèries tèxtils o draps.

Titina: Joan Vadell (à) tenia valorades en 85 lliures unes cases al carrer de ses Tefarres. Titina: ocell del gènere *Motacilla.*

Tixe: La vídua de Joan Crespí (à) tenia valorades en 75 lliures unes cases al carrer de Ciutat. Tixe: tindria relació amb l'art de teixir?

Tixedor: Jaume Ribot (à). Teixidor: que té per ofici teixir.

Toch: Mateu Rosselló (à), pescador, tenia valorades en 110 lliures unes cases a Fartàritx. Toc: acció i efecte de tocar.

Tonell: Andreu Riera (à) tenia valorades en 175 lliures unes cases a la Sínia dels Frares. Tonell: bóta gran de fusta per tenir-hi líquids. Per extensió, persona molt grassa.

Topissa: Antoni Mir (à). Topissa: en desconeixem el significat.

Tordell: Miquel Raxach (à). Tordell: llinatge català.

Torrer: Pere Caldentey (à) tenia valorades en 100 lliures unes cases al carrer d'en Soler. Torrer: qui té esment a guardar una torre de vigilància o de senyals.

Torriscos: Miquel Llull (à) tenia valorada en 45 lliures una quarterada de terra a Mirabò. Torriscos: no sabem el seu significat.

Tortore: La vídua de Joan Bisquerra (à) tenia valorades en 150 lliures unes cases al carrer de ses Parres. Tórtora: ocell de la família de les columbàcies.

Totsol: Antoni Pasqual (à) pagava un cens d'1 lliura 12 sous per l'hort dels Ermassos**.** Tot sol: forma intensiva de *sol*, no estar acompanyat de ningú.

Tota sola, de na: Jordi Sampsó (à) tenia valorades en 55 lliures unes cases a la Verònica. Tota sola: mateix significat que l'anterior.

Trencador: Joan Pol (à) tenia valorades en 75 lliures unes cases al carrer de la Sínia dels Frares. Trencador: el qui talla i treu les pedres de la pedrera.

Treufoch: Andreu Andreu (à) tenia unes cases al carrer de l'Anell valorades en 180 lliures. Treu foc: no sabem el seu significat, encara que tal volta podria estar relacionat amb l'expressió *treure foc pels queixals*.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 338

Treupalla: Joan Riera (à) tenia valorades en 60 lliures unes cases a Fartàritx. Treupalla: no en sabem el significat.

Trifaldo: Vídua de Guillem Barceló (à). Trifaldó: fetjó, nom de diversos bolets del gènere *Rhizopogon.*

Trobat: Guillem Llull (à) tenia una porció de vinya a la Caseta. Trobat: llinatge comú en alguns pobles de Mallorca.

Tuntara: Joana Nadal (à). Tuntara: en desconeixem el significat.

Turtech: Bartomeu Melis (à) tenia valorades en 40 lliures unes cases al carrer Major de Sant Llorenç. Turquesc?: nadiu o propi de Turquia.

V

Vadelló: Antoni Vadell (à) tenia un molí de vent a sa Torre valorat en 195 lliures. Vedelló: diminutiu de vedell, bèstia bovina jove de menys d'un any d'edat.

Valent: Melcion Jaume (à). Valent: que no té por.

Valentià: La vídua d'Antoni Rossell (à) tenia unes cases al Barracar valorades en 36 lliures. Valencià: nadiu o propi de València.

Ventura: La vídua de Mateu Duran (à) pagava al Comú un cens d'1 lliura 4 sous per unes terres. Ventura: en aquest cas deu derivar del nom propi d'home i dona, reducció de Bonaventura.

Venturós: Bartomeu Fàbregues (à) pagava un cens de 16 sous per una missa cantada el dia de sant Pere. Venturós: feliç, ben sortat.

Verda: Vídua de Miquel Serra (à). Verd: del color de l'herba.

Verga: Joan Sampsó (à) rebé 3 almuds de forment del Sr. Salvador d'Olesa. Verga: branca d'arbre o arbust llisa i neta de fulles que pot servir per a pegar cops. Per extensió, membre genital de l'home.

Verregall: Joana Fiol (à) tenia unes cases al carreró de l'Escolà valorades en 70 lliures. Significat desconegut.

Verro: Els hereus de la vídua d'Antoni Cabrer (à) posseïen unes cases al carrer Nou valorades en 175 lliures. Verro: porc mascle no castrat.

Vete: Josep Riera (à), teixidor, tenia unes cases al carrer del Fum valorades en 55 lliures. Veta: teixit en forma de cinta que serveix per a lligar.

Vey: Antoni Vaquer (à). Vell: de molta edat.

Videte: La vídua de Pere Sales (à) tenia unes cases al carrer de mosson Joanot valorades en 90 lliures. Videta: diminutiu de vida.

Vinagre: Pere Mas (à). Vinagre: líquid procedent de la fermentació acètica del vi i usat principalment com a condiment.

Viudo: Ramon Rosselló (à) tenia unes cases a Fartàritx valorades en 50 lliures. Viudo: home que per mort ha perdut la seva muller.

Vives: Joan Sureda (à) tenia unes cases a la Verònica valorades en 160 lliures. Vives: llinatge mallorquí.

Vole: Joan Grimalt (à) tenia unes cases a Fartàritx valorades en 100 lliures. Vola: papallona de casta grossa.

X

Xambor: Bartomeu Bonet (à) pagava al Comú un cens d'1 lliura 8 sous per dues misses cantades, una el 17 de gener i l'altra el dia de sant Francesc. Xambó: jugador que té més sort que coneixement del joc i obté bons resultats per casualitat.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 339

Xap: Catalina Bauçà (à). Xap: obertura estreta.

Xaupales: Vídua de Miquel Sansaloni (à). Xaupales: en desconeixem el significat.

Xaxer: Joan Galmés (à). Xaixer: brut, mancat de netedat.

Xebeba: Vídua de Guillem Gomila (à). Xabeba: antigament, flabiol.

Xembre: Joana Riera (à) tenia unes cases al carrer de Ciutat valorades en 75 lliures. El mot recorda la paraula *xembla*, sinònim de *beneita*.

Xera: Andreu Gelabert (à). Xera: demostració sorollosa d'alegria.

Xerot: Antoni Fàbregues (à) tenia un tros de terra a Son Galiana valorat en 45 lliures. Xarot: tal vegada sigui un mot derivat de *xaró* : mancat d'art, de gràcia o d'elegància.

Xepexep: Vídua de Rafel Torrens (à). Xep-a-xep: paraules dites en veu molt baixa a l'orella d'algú.

Xich: Bartomeu Gomila (à). Xic: petit.

Xicot: Guillem Guinard (à) tenia unes cases de camp a Son Codolí valorades en 125 lliures. Xicot: al·lot, noi.

Xuiato: Guillem Riera (à). Xuietó: cristià mallorquí descendent de jueus conversos, relapses i posteriorment reconvertits.

XV 05. Albert Carvajal 09.07.07 12:26 Página 340

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 341

SOBRE L'ETIMOLOGIA DE BUNYOLA

Mateu Morro i Marcé

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

INTRODUCCIÓ

Fa molts d'anys que l'etimologia del nom de la vila mallorquina de Bunyola ocupa filòlegs i historiadors. Tot i que la qüestió ha estat objecte d'abundosos comentaris, les diverses consideracions que s'han fet fins ara per tal d'explicar aquest topònim han estat poc convincents. L'aportació més important des del caire etimològic, sense cap mena de dubte, és la realitzada per Joan Coromines en el conjunt de la seva obra i sobretot a *l'Onomasticon Cataloniae.*[1] Val a dir que en aquesta obra hi ha les claus per a bastir una hipòtesi molt més fundada que les establertes fins ara.

Coromines, al llarg de diversos articles, documenta i aplana de manera indirecta les qüestions que planteja l'origen del mot, però no ho fa, en canvi, en parlar explícitament del nostre topònim. En parlar de Bunyola es limita a seguir les teories tradicionals, però a altres articles aporta multitud d'elements i aclareix de manera àmplia la problemàtica entorn d'aquest mot.

En anteriors articles sobre l'etimologia de Coanegra o del Puig de Mors ja constatava com l'*Onomasticon* proporciona una informació que explica la formació d'aquests topònims, encara que no ho faci en les entrades respectives. Tant en el cas de Coanegra i Mors, com en el cas de Bunyola, a més a més, les evidències topogràfiques són massa evidents com per a no considerar les pistes que ens forneix Coromines.

[1] Vegeu COROMINES, J. *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*. Madrid: Gredos, 1954-1957. En *Estudis de toponímia catalana.* Vol. I. Barcelona: Barcino, 1965, pàg. 256, relaciona Bunyola entre els topònims mossàrabs de les Illes Balears. S'hi torna a referir en el *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial, 1981, on aporta molta documentació en els articles *Bony* (vol. II, pàg. 91-94) i *Bunyo*l (vol. II, pàg. 336-338). Vegeu també COROMINES, J.; MASCARÓ PASSARIUS, J. *Onomasticon Cataloniae*. Vol. I. Barcelona: Curial, 1989, pàg. 76-77. De tota manera, per a les aportacions més definitives vegeu COROMINES; MASCARÓ PASSARIUS, *op. cit.* Vol. III, en concret a les entrades *Bunyola* (pàg. 144) i *Brunyola* (pàg. 129-130).

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 342

LES FORMES DEL NOM

Les formes documentades del nom de la vila de Bunyola no presenten gaires problemes. La documentació del segle XIII és abundant: Bunnola (1232), Buinola (1233), Buynola (1234), Boinola (1235), Buniola (1236), Boinola (1236), Bunyola (1248), Boyola (1236), Buyola (1237), Buynola (1238), Buyola (1239), Boinola (1239), Boinola (1243), Buniola (1243), Bunola (1243), Bainola (1243), Buyola (1246), Boynola (1247), Boinola (1251), Buyola (1252), Buynola (1252), Boinola (1254), Buynola (1257), Boynola (1258), Buyola (1263), Buyolla (1289), Boinola (1270), Bunyola (1349).[2] A remarcar tan sols les diferents formes de representar la consonant nasal palatal (*nn, in, ny, y, yn, ni*) i l'oscil·lació entre la *o* i la *u* de la primera síl·laba, que posa de manifest una persistència duradora de la *o* etimològica.

LES DIVERSES INTERPRETACIONS

Coromines, en el *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana* (Vol. I, pàg. 389), considerà Bunyola com a procedent del llatí BALNEOLA, diminutiu de BALNEA *'banys'*. A l'*Onomasticon* (vol I, pàg. 76-77) indica que Menéndez Pidal a *Orígenes del español* va citar aquest nom entremig d'alguns noms del domini castellà, com Buñuel, que creia que eren reminiscències del llatí clàssic BALNEUM *'bany'*, en la seva forma diminutiva BALNEOLUM. Joan Veny[3] també donà per bona aquesta interpretació. R. Soto, en *L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el segle XIII (1229-1301)*[4] proposà també una procedència de BALNEOLA «en referència al sistema d'emmagatzemament d'aigües en safareigs.» Helena Kirchner[5] al·legà que «justament la introducció dels safareigs per emmagatzemar-hi aigua en els sistemes hidràulics d'origen andalusí de Bunyola, Coanegra i Alaró és segurament força posterior a la conquesta catalana i lligada a la privatització de l'aigua i la proliferació de molins». Tanmateix, i sense haver d'anar a explicacions econòmiques i socials, hi ha raons lingüístiques per a descartar aquesta proposta. Joan Coromines assenyala que el llatí vulgar sols tenia la variant BANEUM que és la que ha donat la forma de totes les llengües romàniques. «Banyul de Menorca i els dos Banyuls del Rosselló, els diversos Banyoles del Principat, Bànyols a Mallorca i Banyos a Menorca; i fins Albenya, Banderola i Banyeres que hem estudiat ja; tots ells parteixen de la variant BANEUM del llatí vulgar. La persistència del llatí clàssic BALNEUM en mossàrab (mort pertot a la vida vulgar de la Romània i del Nord europeu) resta pura imaginació de Mz. Pidal, òrfena de tota prova.»[6]

---

[2] Vegeu ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. *Bunyola en el segle XIII*. Bunyola, 1995. (Papers i treballs, 8).

[3] VENY, J. *Llucmajor a través de la seva toponímia*. Llucmajor: Ajuntament, 1976.

[4] SOTO, R. *L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el segle XIII (1229-1301).* Vol. II. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1991, pàg. 373. Tesi doctoral inèdita.

[5] KIRCHNER, H. *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. Palma: UIB, 1997, pàg. 143.

[6] COROMINES, J. *Onomasticon Cataloniae. Toponímia antiga de les Illes Balears*. Vol. I. COROMINES, J.; MASCARÓ PASARIUS, J. Barcelona: Curial, 1989, pàg. 76-77.

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 343

El DCVB esmenta que el nom de Bunyola ja apareix a la *Crònica* de Jaume I, i en el *Llibre del Repartiment de Mallorca* ordenat per aquell rei, per a tot seguit assenyalar que Gayangos interpretà aquest nom com a derivat de l'àrab *bunia*: *construcción de cal y canto*. Miquel Barceló, en comunicació personal a Helena Kirchner, ha proposat que provingui «de la mateixa arrel àrab que Banyalbufar, Bunyol, Bunyolí o Aubenya, derivada de *banaya* ('construir')». A aquesta tesi s'afegeixen Antoni Mut i Guillem Rosselló Bordoy[7] que pensen en un derivat de l'arrel *BNY*: 'construir', «tal volta una deformació de *binyân* o *bunyân*: edificis, construccions, més una terminació de diminutiu no àrab.»

Simonet[8] fa venir Bunyola del llatí VINEOLA, 'vinyeta'. A. Galmes de Fuentes també proposà VINEOLA o BUNIOLA. En el *Corpus de Toponimia de Mallorca*[9] es proposa també l'origen del llatí VINEOLA *'pequeña viña', convertido en buniola en boca de los árabes*. Coromines diu que Moll, en el *Corpus de Toponimia de Mallorca*, afirma que Bunyola ve del llatí VINEOLA i s'inclina a creure que té raó, i creu recordar que Bunyola apareix escrit amb i en la primera síl·laba «en escrits llatins del segle XIII, la Butlla d'Innocenci IV o algun passatge dels Repartiments, o en algun altre document». Segons Coromines l'assimilació i-u donant *u-u* és normal i corrent en la fonètica de totes les variants de mossàrab. «L'assimilació en el cas de Bunyola va quedar consumada aviat: Bunnola any 1232, Buinola any 1233, Bunyola any 1348, i també Bunyola any 1375. En el text aràbic del Llibre del Rep. apareix escrit en lletres aràbigues *b-nywla*, o sigui, que no indica la vocal de la primera síl.laba (la transcripció de Busquets, Bunyola en forma moderna, pel que fa a la primera vocal, és doncs insegura).» Coromines esmenta una altra forma del *Llibre del Repartiment, bänywla,* i diu que segurament es pot interpretar com *beniola* i que això podria correspondre a *vineola*. No arriba, però, a assenyalar mai cap forma amb *i* a la primera síl·laba.

Així, idò, ens trobam davant tres intents d'explicació del mot *Bunyola*: el llatí BALNEOLA diminutiu femení de BALNEUM 'bany', l'àrab *bunia* 'construcció' o *banaya* 'construir' i el llatí VINEOLA. Pel que fa a la primera teoria Coromines li fa perdre tota credibilitat en demostrar que el llatí vulgar de pertot sols va conèixer BANEUM i BANEOLA. L'explicació àrab mitjançant *bunia* o *banaya* no explica el sufix diminutiu romànic –OLA. D'altra banda explicar l'origen a partir de VINEOLA fonèticament, malgrat els intents de Coromines, és molt forçat.[10] Però sobretot, a l'hora de descartar aquestes explicacions, s'ha de considerar que hi ha una altra etimologia més coherent des del punt de mira lingüístic i, a més a més, d'acord amb les característiques topogràfiques de Bunyola.

---

[7] MUT, A.; ROSSELLÓ BORDOY, G. *La remenbrança de Nunyo Sanç: una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1993, pàg. 103.

[8] SIMONET, F.J. *Glosario de Voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes.* Madrid, 1888.

[9] MASCARÓ PASARIUS, J. *Corpus de Toponimia de Mallorca*. Vol. I. Palma, 1986, pàg. 125. Vegeu com es reprodueix i divulga l'opinió de l'origen de VINEOLA a «Bunyola»: RIERA ESTARELLES, A. *Programa de les Festes Patronals de Sant Mateu*. Bunyola: Ajuntament, 1980.

[10] Això ja ho va veure Jaume Vidal Alcover l'any 1972: «BUNYOLA és considerat per Coromines com a procedent de *balneola*, diminutiu de *balnea 'b*anys'. Mascaró, Corpus, recull l'etimologia proposada per Simonet*: vineola,* o sigui 'vinyeta'. Gayangos, segons Quadrado, proposa *bunia,* mot aràbic que vol dir 'construcción de cal y canto'. Cap de les tres etimologies són convincents. El DCVB les recull totes tres. El nom figura en el *Llibre del Repartiment.* «Problemes plantejats per la toponímia de les comarques mallorquines d'Escorca, Pollença i Alcúdia**».** *Bulletí de la Societat d'Onomàstica* XLVI, setembre de 1991.

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 344

BUNYOLA I LA SEVA UBICACIÓ

La situació de Bunyola, la de la pobla originària de la vila, es troba molt condicionada pel relleu i pel sistema hidràulic sustentat per la captació de la Font de la Vila, en el marge esquerre del torrent de Bunyola, d'indubtable origen precatalà. Helena Kirchner assenyala que l'assentament andalusí segueix la pauta segons la qual el nucli de residència se situa just per sobre del límit de rigidesa del sistema hidràulic, sense ocupar terreny potencialment irrigable. «La zona ocupada per l'alqueria andalusina seria la franja compresa entre la sèquia principal del sistema hidràulic i el vessant en pendent del Puig d'Es Castellet on encara ara les cases són més petites i els carrers no segueixen el traçat més rectilini de la part del poble que està sota la sèquia».[11] Aquesta síquia és fonamental en la constitució de l'alqueria de Bunyola, i la vila s'estructura a una cota immediatament superior, amb la finalitat d'aprofitar al màxim l'espai irrigable, ocupant un coster del Puig d'Es Castellet. Aquest puig té la forma d'un turó singular, aïllat de la resta d'elevacions de la zona, i amb una part superior aplanada. Un bony cobert de pinar que es veu a la perfecció entrant des de la carretera de Santa Maria del Camí. La singularitat de l'elevació és tan acusada —i alhora tan característica— que costa de pensar que fins ara no s'hagi relacionat aquest emplaçament amb el topònim, oblidant la relació entre el nom i l'espai físic que l'envolta.

L'ETIMOLOGIA DE BUNYOLA

Vet ací, idò, que l'etimologia de Bunyola ha d'estar lligada a un mot d'àmplia base a les terres de llengua catalana, castellana, occitana i, en menor mesura, francesa i italiana. Bony en el sentit de *'cim de muntanya'* sols es troba als Pirineus. Malgrat tot, el trobam adesiara en altres indrets del domini català (El Bony a Xilxes). En general, són cims que no són punxeguts. Coromines assenyala molt en detall la zona de màxima presència: de Lles a la Cerdanya (Bony de l'Ós i Bony dels Ceguders), cap a Andorra, Pallars Sobirà, L'Alta Ribagorça i fins a Benasc. Però el mot troba continuïtat en els dominis lingüístics propers amb altres accepcions: gascó pirinenc: *bounho* 'tumor, bony'; provençal: *bougneto* 'bunyol', *bougno* 'tumor, inflor, bony';[12] francès antic: *buigne, beignet* 'bony', 'bunyol'; milanès: *büñö* 'bony, abcès'; alt italià: *buñ, boñ, buñon* 'furóncol'; en castellà: *boñiga, moño, muñón* i *muñeca*; basc: *muno* 'turó'. Coromines assenyala les semblances entre idiomes cèltics (cèltic BON- 'manyoc') i altres parlars indoeuropeus on existeix la base MONIO i MONIA 'coll' i entreveu l'encreuament o coincidència entre una arrel protohispànica i una d'indoeuropea semblants entre elles.[13]

Coromines afegeix que el diminitiu de *bony* és *bunyol*, present a tots els dialectes catalans, llevat del rossellonès. El predomini de les formes amb *u*, i no amb *o*, tant en català com en castellà, és conseqüència, diu Coromines, que la *o*, com a àtona, estava més fortament subjecta a la influència palatalitzant de la *ny* que segueix. La forma *brunyol* en el nom

[11] KIRCHNER, H. Vol. I, pàg. 180.

[12] NÈGRE, E. *Les noms de lieux du Tarn.* Vent Terral, 1986.

La Bogne a Vindrac és l'occità antic *bonha* (La Bonia el 1356). La Bonheta a Aguts. També Bougnol a Grazac. També a l'Herault: Mas de Bonniol, Pont de Bonniol, la Bonniole, etc.

[13] DECLLC. Vol. II, pàg. 91-94.

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 345

del petit pastís és la popular a tot el bisbat de Girona (Empordà, Gironès, Maresme, etc.), i havia de ser molt antiga ja que del català va passar a tots els dialectes sards i a l'alguerès, i també al castellà. La *r* del mot *brunyol* també és present en el topònim Brunyola, «amb extensió gran i no recent, per repercussió de la consonant líquida.» Brunyola és un poblet entre la Selva i el Gironès, , «*en el cim d'un turonet de poca altura, però visible i molt destacat*». Coromines[14] veu l'etimologia del nom suggerida per l'aspecte mateix del lloc: «muntanyeta ampla, prominent i cònica, al cim de la qual hi ha el modest caseriu, i hi havia el castell (avui derruït): dim. de *bony, bonya* 'cim ample de muntanya' mot i acc. vivíssims a tot el nostre Pirineu occidental, i acostant-se més a l'E. i el SE., fins prop del Gironès.» En tractar-se d'un turó de petita importància per comparació amb els grans cims que el dominen «li escau que n'hagin dit, no pas un *bony* o *bonya* (o *monya*) sinó **bonyola*, després alterat en *Brunyola*.»

Si *brunyol* és la forma empordanesa equivalent a 'bunyol', general en tot el domini (a excepció del Rosselló on és *bunyeta*); si *brunyol* i *Brunyola* procedeixen de *bony*, amb l'aparició primerenca de la *r*; i si el topònim Brunyola fa referència a la ubicació del poble sobre un turó aplanat, els Bunyola de Mallorca també poden procedir de *bony*. De *bony* a *bunyol* i a *bunyola* hi ha un procés lingüístic molt elemental, que degué ser coincident en el domini del català i en el del romànic precatalà de les Illes Balears. La situació topogràfica és tan evident, si més no, com la de Brunyola de Girona. Per tant, Bunyola és un topònim descriptiu, d'arrel llatina precatalana, que fa referència al pujol que domina la vila, en el sentit de 'pujol de cim aplanat'.

ALTRES TOPÒNIMS RELACIONATS

Bunyol. Municipi de la Foia de Bunyol, a la zona de llengua castellana del País Valencià. La vila és situada al vessant d'un turó presidit per les restes de l'antic castell de Bunyol. Al-Bunyul (S. XIII), castell o vila de Bunyol (1238), castell de Buynol (1241) Com a llinatge el DCVB diu que existeix a Barcelona, Foradada, Malgrat, Mataró, etc. El DCVB considera que Bunyol ve probablement de BALNEUM 'bany'. Coromines no veu tan segur que vagi amb el nom mallorquí i hi veu més la relació amb BANEU. Tanmateix després s'inclina a descartar BANEU i a admetre que tot ve de VINEOLA 'vinyeta'. Hom pot pensar que es tracta d'un diminutiu de *bony*, igual que Brunyola de Girona i el seu bessó Bunyola de Mallorca.

Carrer i síquia dels Bunyols. Antic a Palma.[15]

La sort dels Bunyols. Prop de la Morellana, en el terme de Catí.

Font de Bunyol cap a Benifassà.

Mas de Bunyola al terme de Coves de Vinromà.

La Bunyola. En el terme d'Alcúdia de Carlet.

Bunyola. A Banyalbufar hi ha les cases de Son Bunyola. Coromines[16] (*Onomasticon*, I, 77) fa constar que el mapa Despuig anomena «Puerto de Bunyola» l'indret de costa més

[14] DECLLC. Vol. III, pàg. 129.

[15] D'ALCÀNTARA PENYA, P. BSAL, VIII, 222b.

[16] *Onomasticon Cataloniae*. Vol. I, pàg. 77.

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 346

proper a aquesta possessió, «variant de forma que sembla suposar un nom de data mossàrab sense *Son*». Res té a veure amb el topònim Banyalbufar. Des del s. XIII apareix com a Bunyola. Bunyola (1271), Boyola de Banalbafar (1274), Bunyola sa mar (1275-76), també Buyola juxta mare (ARM, ECR 351, f. 202-203 i 206), Buynola de mar (ARM, ECR 353, f. 3), Buyola (1287). Bunyola de Banyalbahar (1300). El 1717 apareix per primera vegada documentat Son Bunyola.[17] Amb tota probabilitat el topònim té la mateixa arrel que el de la vila de Bunyola, per la coincidència topogràfica dels dos indrets.

Bunyola. Com a cognom és antic a Mallorca: «*na Buyola*» en el monedatge de la Parròquia de Sant Miquel (1390), «la ila de n'Antoni Bunyola» en el monedatge d'Inca de 1336, «n'Arnau Bunyola» en el monedatge de la parròquia de Santa Eulàlia de 1336.[18]

Sènia de Bunyola. A Demús.

Bunyolí. Segons Coromines altres en diuen Son Bunyolí, que ell documenta el 1672, i la baronia de Bunyolí ja consta el 1447. «Sembla venir del gentilici de la gent de Bunyola». Jaume Albertí i Ramon Rosselló[19] esmenten la interpretació que el topònim Bunyolí ve de l'àrab *banaya* 'construir' i que una altra interpretació redueix el topònim al gentilici del poble de Bunyola, Buluynio (1300), Bulunynino (1302). Coromines diu que Bunyolí sembla derivar de Bunyola i indica que en el *Llibre del Repartiment de Mallorca* (segle XIII) es fa menció de la casa d'Albonioli, que probablement correspon a la dita alqueria. En el vol. III de l'*Onomasticon* hi afegeix que el topònim Bunyolí creu que ve simplement del gentilici de la gent de Bunyola, tot i que constata l'ús també de bunyolers.

Brunyol. Com a cognom és variant de Bunyol i llinatge existent a Albanyà, Banyoles, Barcelona, Figueres, Meià, Pont de Molins, Terrades, etc.

Brunyola. És el nom d'una vila situada entre Anglès i Santa Coloma de Farners, a Girona. Coromines diu: «No hi pot haver res en comú amb el mossàrab Bunyola de Mallorca». La nostra tesi és que es tracta del mateix mot. Brunyola és llinatge existent a la Bisbal.

Bonany. Puig de Mallorca i llogaret prop de Selma (terme del Pont d'Armentera) i de Santes Creus. Coromines insinua que podria venir de l'àrab clàssic *bunian* 'construccions'. Existeix Son Bonany i Na Bonany a Esporles. Bonany és també un veïnat de cases escampades agregat a Querol. Probablement també té a veure amb *bony* i els seus derivats.

CONCLUSIÓ

Cal constatar que els derivats de *bony* en sentit topogràfic han tingut una àmplia difusió en català, castellà i mossàrab. Un d'aquests casos seria el de la vila mallorquina de Bunyola —paral·lel al de la vila gironina de Brunyola—, documentada en el segle XIII com a Boyola, Boynola, Boinola, alternant amb les formes amb *u* a la primera síl·laba. Fonèticament no cal recórrer a cap explicació estranya, perquè tan sols es constata la

[17] VIBOT, T. «Son Bunyola: una mar de noms». *Conèixer Banyalbufar* 2. Banyalbufar: Associació Cultural Bany-al-bahar, 1999.

[18] MIRALLES I MONSERRAT, J. *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV.* Barcelona: IEC, 1997.

[19] ALBERTÍ, J.; ROSSELLÓ, R. *Història d'Esporles: segles XIII-XVI.* Palma: Lleonard Muntaner Editor, 1996, pàg. 100-101.

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 347

consolidació de la dissimilació de la o de la primera síl·laba en *u*. D'altra banda la situació de la vila de Bunyola en un coster del Puig d'Es Castellet, puig de cim aplanat, proporciona un suport físic important a l'hora de decantar-nos per aquesta etimologia. Com en català, castellà i aragonès, *bony* va tenir un ús mossàrab en el sentit d'elevació de cim poc pronunciat. Tant els dos Bunyola com el Bunyolí de Mallorca tenen, amb tota probabilitat, la mateixa etimologia. El mateix podem pensar dels altres Bunyol, Bunyola, Brunyola, Buñuel, etc., que també deuen venir de la mateixa arrel. Un cop més l'observació directa del terreny ens aporta una evidència —a afegir a les lingüístiques— gens menyspreable i fa innecessàries explicacions alambinades. Ves per on l'etimologia popular que lligava Bunyola amb els Bunyols no anava tan desencaminada: tant un mot com l'altre tenen la seva arrel en aquesta forma que Coromines assenyala com un contacte entre un mot protohispànic i un altre d'indoeuropeu.

XV 06 Mateu Morro 09.07.07 12:26 Página 348

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 349

LA NEOTOPONÍMIA COM A INDICADOR DELS CANVIS A LA RURALIA DE MALLORCA. EL CAS D'INCA I SELVA

Jaume Binimelis Sebastian i Antoni Ordinas Garau

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

La toponimia es más enmarcable en el ámbito científico de la Historia oral que en el de la Geografía Regional. Macià Blázquez Salom (geògraf).

En contra de l'opinió abans ressenyada, estam convençuts que la toponímia és un bon instrument per al coneixement del territori i, especialment, des de l'enfocament de la geografia, ciència en què la interdisciplinarietat és part de la seva essència, pel que tot seguit es pretén demostrar la seva utilitat per a l'anàlisi geogràfica del canvi rural. Afirmacions com la que encapçala aquest text només poden ser fruit del menyspreu que sorgeix de la ignorància o de l'ús sense escrúpols d'arguments utilitzats per a satisfer objectius inconfessables i justificar actuacions injustificables des de la perspectiva de l'ètica professional.

INTRODUCCIÓ

L'estudi de l'espai rural de les Illes des de l'òptica de la Geografia del Canvi Rural és relativament recent. L'anàlisi del camp illenc, no com a espai per a la producció —paradoxalment l'òptica que ha donat més fruits—, sinó, sobretot, com a espai per a la reproducció, es consolida durant la dècada dels anys noranta (Binimelis; Riera; Sastre, 1998). Bàsicament, és durant aquesta dècada quan han sorgit estudis que han demostrat la conversió de l'espai rural illenc en un espai multifuncional on conviuen les activitats tradicionals, cada cop més testimonials, amb funcions urbanes emergents, amb un paper preponderant de l'activitat immobiliària (Binimelis, 1996). Aquesta activitat immobiliària sorgeix d'una demanda d'espai per a ús residencial d'origen urbà, ja sigui població resident, en una primera fase, o estrangera, a la darrera dècada (Binimelis, 2002). Aquest procés, que dóna lloc, com a resultat d'una demanda urbana, a la transformació de l'espai rural en un espai heterodox, híbrid i on conviuen usos que fins fa poc pertanyien a móns separats —el camp i la ciutat— ha estat encunyat amb el nom de rururbanització. D'altra banda, darrerament existeixen plantejaments que pretenen donar a l'estudi de les transformacions i canvis dels espais rurals de les economies industrialitzades el caràcter global que, tal vegada, el concepte de rururbanització no tingué en la seva primera formulació, tal volta entesa només des del vessant més paisatgístic, per tant, perceptible i tangible. Des d'aquest

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 350

punt de vista, no podem més que destacar l'obra *Geography of the Rural Change* (Ilbery, 1998). És aquesta perspectiva la que nosaltres reinvindicam en aquest estudi, és a dir, la comprensió de la rururbanització, del canvi rural, com un canvi global que repercuteix sobre el conjunt de l'espai i de la societat rurals. El *mitage* paisatgístic no és la única conseqüència de la rururbanització, sinó que té manifestacions i implicacions d'ordre social, econòmic i també cultural.

Les manifestacions culturals del canvi rural són objecte d'estudi en aquest treball. Concretament, analitzam la nova toponímia que, sorgida dels processos de rururbanització suplanta el substracte toponímic tradicional. La implantació a la qual fem esment té, lògicament, repercussions lingüístiques. Això no obstant, sobretot té conseqüències que s'han d'interpretar des de l'òptica dels significats i simbologies que tenen els topònims, entesos com a noms per a referir-se a contrades del territori.

L'aparició d'una nova toponímia és una altra de les conseqüències de les transformacions estructurals de l'economia, del territori i de la societat de les Illes. Però no ha estat un tema excessivament conreat entre els científics socials illencs. Només coneixem (Ordinas, 1994 i 1998) l'estudi de Climent Picornell (1982) sobre la nova toponímia sorgida arran del desenvolupament del turisme de masses a Mallorca. Malgrat tot, la seva anàlisi se cenyeix a la nova toponímia que podem detectar a Palma i als *resorts* turístics del litoral. És, en resum, una aproximació al canvi cultural que implica la irrupció del turisme, feta des d'una òptica estrictament urbana.

A l'estudi pretenem demostrar que la implantació d'una nova toponímia que sorgeix i es difon a mesura que es desenvolupa i consolida la irrupció de funcions residencials dins l'espai rural illenc és una eina de gran utilitat per a l'anàlisi del canvi cultural del camp illenc i, per tant, del canvi rural. Es tracta d'una primera aproximació a una temàtica, la neotoponímia, novella i que, un cop encetada, ens sembla prou àmplia i sucosa com per convertir-la en un clar indicador de la transformació social que ha experimentat el camp de les Illes.

El camp d'estudi escollit són els 107 km^2 que sumen els municipis d'Inca (58,3 km^2) i Selva (48,7 km^2), ambdós limítrofs i pertanyents a la comarca del Raiguer de l'illa de Mallorca.

Aquest àmbit d'estudi respon a motivacions estrictament científiques. Inca, com a centre urbà de segon ordre dins del sistema urbà mallorquí, genera al seu entorn rural una aurèola rururbana d'alta densitat que, evidentment, ultrapassa l'àmbit administratiu municipal, fruit de la irrupció intensa d'activitats residencials.[1]

El treball de camp ha consistit a recollir la toponímia que apareix en els rètols indicadors de la propietat rural dels termes municipals abans esmentats. Aquesta tasca, iniciada ja fa temps (Ordinas, 1989), es planteja arran de la constatació que la rajoleta vora el portal o entrada de la propietat amb la indicació del topònim ha esdevingut una moda cada cop més estesa. Una vegada localitzats, fotografiats i cartografiats aquest tipus de topònims sobre un mapa a escala 1:25.000, s'ha procedit al recompte i la classificació dels 260 topònims que apareixen retolats a l'àmbit rural per a designar les diferents propietats. De l'anàlisi de la distribució territorial dels topònims obtinguts s'observa, en primer lloc, una major densitat en el municipi d'Inca (2,78 topònims/km^2) que en el de Selva (2,01 topònims/km^2). Ambdues xifres evidencien un altre fet remarcable: només un baix percentatge

[1] Aquesta fou una de les conclusions de la tesi doctoral de Jaume BINIMELIS (1996).

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 351

de les propietats rústiques —que estimam inferior al 10%— presenten un rètol toponímic com a indicador de la propietat, tot i que es tracta d'un fenomen sociològic prou significatiu i en constant augment. No obstant això, i malgrat puguem situar-ne els inicis a la dècada de 1970, com fins i tot ho demostren alguns exemples («Ca's Pedri.[2] Año 1970» i «A Ca'ls Avis. Any 1973»), el costum d'identificar la propietat rural mitjançant un topònim és encara anterior, tal com ho confirma l'antiguitat d'algun rètol detectat. La col·locació d'un rètol a la propietat rústica, a més de ser un costum que no s'ha estès fins a temps relativament recents, té implicacions sociològiques prou evidents i ja constitueix, en si mateix, un símptoma evident d'alguns dels canvis que esdevenen un cop desenrotllat el procés de rururbanització. Tot i això, aquest fenomen s'accentua si atenem a la descontextualització de molts dels topònims que hi apareixen, completament aliens a la tradició i al passat agraris dels llocs que designen. Aquests neotopònims, sovint poc respectuosos amb la llengua i amb la cultura autòctones, resulten d'altra banda ben descriptius de la nova realitat i la nova funció dels espais que identifiquen, uns espais on l'activitat agrícola ha cedit terreny —mai més ben dit— a la funció residencial i urbanita.

Quant a la tipologia de la retolació, la qual es troba generalment situada a l'entrada de les propietats, es tracta majoritàriament de topònims gravats sobre una o diverses rajoletes, tot i que la casuística al respecte és prou ampla amb manifestacions artístiques, estils i materials ben diversos. A la tipologia d'aquests indicadors toponímics, cal afegir-n'hi d'altres que en alguns casos compleixen una funció semblant. És el cas dels escuts heràldics relatius als cognoms del propietari o dels propietaris que trobam amb certa freqüència. A part de l'apropiació indeguda que, a parer dels genealogistes, suposa aquest ús, poden resultar ben eloqüents tant des d'una perspectiva sociològica com a l'hora de catalogar la percepció de l'espai que en tenen els seus propietaris i el valor afegit que li pretenen atorgar. També s'observen alguns rètols que contenen números amb idèntica funció identificadora, si bé amb la impersonalitat i la fredor tan característica de les xifres. Finalment, i a tall d'anècdota, són relativament abundants els rètols que adverteixen de la presència i perillositat de gossos, la qual cosa probablement s'explica més pel suposat caràcter dissuasiu de l'advertiment que per l'eficàcia d'aquest sistema de seguretat per fer front als robatoris, d'altra banda, cada cop més freqüents.

Tornant als rètols estrictament toponímics, la immensa majoria apareixen escrits exclusivament en majúscules. Les llengües emprades són el català i el castellà, si bé una minoria també és en alemany. A vegades es tracta d'una retolació híbrida, mescla de castellà i català, alhora que sovintegen les faltes ortogràfiques, entre les quals destaquen la manca d'accent gràfic i l'incorrecte apòstrof de la partícula *Can* (que trobam sovint *C'an*), amb què s'indica la propietat mitjançant la contracció *casa d'en*, tot i que no implica necessàriament presència de la construcció.

RECOMPTE I CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS

Els 260 topònims recollits dels rètols de les propietats rústiques poden ser classificats a partir de criteris diversos. Si elegim el de la llengua, la majoria estan escrits en català,

[2] Reproduïm, al llarg de tot el text, l'heterografia tal com apareix en els rètols localitzats.

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 352

seguits del castellà (10,8%) al marge d'alguns casos híbrids o de grafia ambivalent (La Viña y el Campet, Sa Roada Rocío, Can Rafael, Ca'n Pedro Alberto, Ca'n Manolo, Babel, Finca Ferrer...) i d'una minoria amb presència d'altres llengües (Rau, La Alqueria Herbst).

La toponímia tradicional, arrelada a la terra que nomena en un llarg procés de segles, pertany al substrat lingüístic català. Alguns rètols recullen amb fidelitat antics topònims com Auxella, Fangar Petit, Can Boqueta, Mendrava Petit, Son Amonda, Se Peletera, però no sempre mantenen la fidelitat a l'hora de respectar la ubicació espacial originària dels topònims corresponents. Quant al contingut, la toponímia que apareix retolada pot fer referència als aspectes físics del lloc dit, ja sia a la geomorfologia (Es Clot, Es Pla, Es Pla des Pont, Es Serral, Es Pujols, Sa Roqueta), la hidrografia (Sa Torrentera), la vegetació (Es Bosquet, Els Bosquets, Es Pinaret, Es Prats, Els Prats, Es Xiprer, Ses Porrasses), l'exposició (La Solana) o als cultius, les parts del conradís i construccions agràries (Ses Figueretes, Se Verdal, Ses Parres, Sa Vinya, Es Garrover, S'Olivar, S'Oliva, Ses Pereres, Es Mesteya, Sa Rota, S'Era, Es Camp, La Viña y el Campet, Es Claparas, Camp des Morés, Ses Deveres, S'Hort, S'Hort Nou, S'Hort de Ca's Forner, Sa Faixeta, Sa Gaieta, Sa Tanqueta, Sa Si-ni). Dins aquest mateix grup també trobam topònims relatius a les comunicacions (Sa Volta, Sa Creueta, Els Tres Cantos), a antics serveis (S'Hostal des Bovol), a indústries tradicionals (Molí de Baix) i a activitats extractives (Sa Mina).

No obstant això, l'aspecte més present a la toponímia retolada és el que fa referència a la propietat. I per això mateix els topònims que porten antropònim —nom, llinatge o malnom— siguin els més abundants. Aquest tret no ens pot estranyar gaire, atès que la funció del topònim és la d'identificar de forma inconfusible. Així, la inclusió del nom del propietari, a més de resultar eficient, a la vegada satisfà l'anhel de reconeixement social que comporta la titularitat de la propietat.

Un elevat nombre de rètols (45%) porten la partícula *Can* (o les variants *Cas* i *Cal*, amb els respectius femenins i plurals), tan característica a Mallorca per a indicar la propietat, seguida d'un antropònim (Can Remendon, Can Martorell, Ca'n Ximelis, Ca na Magdalena, Cas Portugues, Ca'n Pedro es cuiner, Ca'n Juan des Peix, Ca sa Pagesa, Ca'n Monroig, Can Nas, Cas Jaitit, Can Sebastià Martorell...), tot i que també en algun cas pot ser substituït per un element descriptiu (Ca'n Trobaràs, Can Porchet...). A vegades la part antroponímica és força curiosa, bé per la forma adoptada (Ca'n Adagio, Ca'n Portals Melchor Jaume, Can Geco, Can J. Morro, Can Jaben, Ca'n Miju, Ca'n Pelut de Cas Pasto...), bé per la possible explicació (Can Marron).

També apareix la partícula fossilitzada *Son* (9,6%), el significat de pertinença de la qual ha esdevingut opac pels usuaris i que deriva d''açò d'en', 'ço en', també seguit d'un antropònim. Amb aquesta fórmula se solen identificar, des d'antic, les majors propietats o possessions. És el cas, entre els topònims recollits, de Son Vivot, Son Frare, Son Perelló, Son Campaner, Son Figuerola, Son Vich, Son Blai, Son Llampayes, Son Odre de Ca'n Perlo, Son Estaràs, Son Jové de Ca'n Guisca, Son Mavet i Son Sastre. Son Vent, Son Fred, Son Duc i Son Paparra són exemples de l'ús de la partícula amb un descriptor, en el darrer cas no exempt d'humor. A més, de la mateixa manera que la partícula *Can*, *Son* també és usat en la creació de neotopònims com Son Pancheta o Son Beamud.

Hem localitzat, en canvi, un important nombre de neotopònims (6,1%) que porten el genèric castellà *villa*, igualment denotador de propietat, però ara amb connotacions lingüísticament i territorialment colonitzadores, en traslladar la percepció urbana a l'espai rural. A més a més, el terme *villa* pretén afegir un valor social a la construcció i la propietat que identifica. A aquest grup pertanyen els topònims de Villa Teclo, Villa Rosario, Villa

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 353

Isidoro, Villa Francisca, Villa Cati, Villa Espada, Villa Sica, Villa los Vilas, Villa Ascar, Villa Pistola, Villa Ortega, Villa Teresa, Villa el Sandino, Villa Gracia, Villa Juanita i Villa Montuiri. Tot i això, aquesta percepció pròpia dels urbanites queda ben palesa a neotopònims com Las Delicias i Es Paradís, els quals traspuen amb nostàlgia una qualitat de vida perduda en què s'enyoren la pau i la tranquil·litat del medi rural, el contacte amb la natura i la vida sana, valors que es conjuminen en l'exaltació de la bellesa del paisatge, aspectes tots ells força desitjats pels habitants de les ciutats i que transmeten en batejar la seva propietat camperola. Aquesta percepció, en canvi, rarament apareix a la toponímia tradicional per l'escassa valoració per part d'uns habitants acostumats a gaudir de les qualitats mediambientals de l'espai quotidià.

Finca és un altre genèric que sovinteja en la retolació de la propietat rural, però és rar en la tradició toponímica oral (Ordinas, 1996). Hem registrat els casos de Finca Can Xerpeta, Finca Ferrer, Finca Los Fernández, Finca Tomeu y Marisa i Finca Talapi. Però encara és un poc més nombrós el grup dels que porten el genèric *caseta* (Sa Caseta, Se Nostre Caseta...) que en aquesta contrada és la denominació genuïna de la casa de camp polifuncional: aixopluc de persones i bèsties, guariment d'eines i magatzem en general.

En alguns casos, el protagonisme dels propietaris arriba a posar en perill la pròpia concepció de topònim que gairebé és transformat en tarja de presentació (Lidon Cabot, Sa Caseta d'en Colau i Mireille, Finca Tomeu y Marisa, Ca'n Vicenç i Coloma, Tolo i Yolanda 1998, Zurera, Finca Los Fernández, Sres. Caballero-Ramon). A vegades, no sabem si per egocentrisme o estultícia, s'arriben a adoptar fórmules estranyes (Se Nostre Caseta, Dels Estranys) que s'allunyen de la tradicional funció identificadora dels topònims.

Finalment, trobam neotopònims que descriuen els nous usos que ha adoptat l'espai rural. Es tracta de noms que apareixen a rètols amb clares funcions comercials i que anuncien serveis com Club Hípic Son Callar. Rancho Sta. Magdalena, Yeguada Ramis Garau, Centro Ecuestre Nord, Club Hípic i Cultural Es Raiguer, Bolsos Agustí, Agroturisme Ets Albellons, Can Furiós Petit Hotel Restaurant Sa Tafoneta, Es Castell Finca d'agroturisme, Agroturisme Can Beneït, Finca-Hotel Binibona Parc Natural, etc.

Menció a part mereixen una sèrie de topònims, força curiosos, de significat i/o explicació desconegudes. Es tracta de Caja, Babel, La Paquera, S'Arca, Sa Gruta, La Providencia. Dins aquest maremàgnum neotoponímic, la creativitat adopta múltiples manifestacions, com la de l'ús de partícules toponímiques tradicionals d'origen àrab (Binipont, Binipont Nou); de sèries dicotòmiques (Es Nins, Ses Nines), l'origen de les quals només podem intuir; de noms d'aus (La Calandria) de regust poètic, que també detectam en el rètol d'un camí particular (Paseo del Sol).

ANNEX

Llista de topònims

Son Vivot
Son Frare
Son Perelló
Yeguada Ramís Garau
Es Resqueu d'en Blancos
Cas Jaitit
Es Paradís
Finca Can Xerpeta
Es Claparas
Sa Caseta

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 354

Club Hípic Son Callar. Rancho Sta. Magdalena
Can Porchet
Ca'n Adagio
Es Bosquet
Ca'n Monroig
Can Nas
Son Beltran
Can Remendon
Can Martorell
Camp des Morés
Ca'n Verd
Can Tiro
Ca's Cordé
Ca'n Pujadas
Villa Isidoro
Ca'n Torrandell
Ca'n Ximelis
Can Ditet
Ca's Pedri. Año 1970
A Ca'ls Avis. Any 1973
Ca'n Garreta
Ca'n Carles
Ca na Magdalena
Cas Portugues
Can Paco
Ca'n Pedro es cuiner
Villa Teclo
Rau
Villa Rosario
Son Vent
Els Bosquets
Ca sa Pagesa

Ca'n Gaspar
Ca'n Bonafè
Sa Volta
Villa Francisca/Can Batliu
Villa Cati
Casa Marjos
S'Hostal des Bovol
Villa Espada
Ca'n Alvarez
C'an Rovey
365
Villa Sica
Villa los Vilas
Babel
Fangar Petit
Can Marron
Villa Ascar
La Paquera
Caja
Es Pascolet
Cas Noviet
Ca'n Cifre
Ca'n Quet
Cas Carter
Can Solivellas
Ca'n Goleu Mir
Villa Pistola
S'Arca
Ca'n Belerda
Ses Nines
Es Nins
Ca'n Palomo
Ca'n Coch
Ses Figueretes
Finca Ferrer
Can Ferre
Can Seguí
Las Delicias
Son Campaner
Son Figuerola
Ca'n Blancos
Sa Roada Rocío
Can Melis
Son Vich
Son Blai
Can Pol
Ca'n Villalonga
Ca'n Pons
Ca'n Romero
La Solana
Can Boqueta Dtº 4º
Dels Estranys
Villa el Sandino
C'an Biel
Ca'n Juaní/Perellons
Ca'n Tòfol
Mendrava Petit
Els Tres Cantos
La Providencia

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 355

Son Llampayes
Es Pla
Sa Rota
Ca'n Rey
Son Jové de Ca'n Guisca
Es Clot
Cales Conches
Ca'n Trobaràs
Villa Cata
Ca'n Truyol
Sa Vinya
Zurera
Can Ramon
573
502
Ses Parres
Can Rigo
Can Jaume
Can Toni
Villa Ortega
Ca'n Juan des Peix
La Viña y el Campet
Ben Arribats
S'Era
Sa Vinya
Can Mariano
Can Tomeu
Sa Caseta d'en Colau i Mireille
Ca'n Torrens
Villa Teresa/Ca'n Pep Sequera
Can Sebastia Martorell
Ca'n Vidal
Finca Los Fernández
Ca sa Dama
Sa Caseta Ca'n Villalonga
Sres. Caballero-Ramon
Es Garrover
Sa Gruta
Ca'n Domingo
Can Rafael
C'an Pau
Ca'n Portals Melchor Jaume
Lidon Cabot
Ca'n Portals
Ca'n Vicenç i Coloma
Son Beamud
Finca Tomeu y Marisa
Can Camilo
Se Nostre Caseta
Can Planas
Club Hípic i Cultural Es Raiguer

Sa Roqueta
Son Paparra
Sa Caseta
Can Morey
1313
Es Camp
Es Pinaret. Son Amonda
S'Oliveret de Ca'n Guixe
Ca'n Punta
C'an Bosch
S'Oliva
Centro Ecuestre Nord
Son Odre de Ca'n Perlo
S'Olivar
Ca'n Colomina
Paseo del Sol
Ca'n Fiol
Can Geco
Es Pinaret. Ca'n Llull
Sa Torrentera
Se Peletera
Ses Deveres
Ca'n Miquel Xella
Ses Deveres
S'Hort Nou
S'Hort de Ca's Forner
Can J. Morro
Els Prats
Es Prats
Es Xiprer
Ses Pereres
Ca'n Pedro Alberto
Ca'n Manolo
Tolo i Yolanda 1998
Can Jaben
Molí de Baix
Sa Mina
Can Monja
Son Estaràs
Sa Vinya
Ca'n Frontera

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 356

Ca'n Frontera
Can Berto
Villa Gracia
Sa Creueta. Can Toni
Villa Juanita
Ses Porrasses
Finca Talapi
Ca'n Antich
Can Canyeret
Ca'n Calet
Agroturisme Ets Albellons
Son Canta
Es Pujols
Can Rotget
Ca na Tonina
Se Verdal
Ca'n Pontet
Sa Caseta
Ca'n Roses
Son Bià
Ca'n Miju
Binipont
Binipont Nou
Es Pla des Pont
Son Pereó
Ca'n Joan Morro
Es Mesteya
Ca'n Queto
Ca's Birro
S'Hort Nou
Sa Si-ni
Ca'n Cunrido
Ca'n Mertina
Can Cobos
Can Tabou Nou
Ca na Mavi
Bolsos Agustí
Son Sastre
Ca na Paquita
Es Serral
Sa Faixeta
S'Hort
La Alqueria Herbst
Auxella
Son Fred
Son Duc
Ca'n Pipa
Son Mavet
La Calandria
Son Morro
Na Bernadeta
Es Castell. Finca d'agroturisme
Can Furiós. Petit hotel. Restaurant
Sa Tafoneta
Finca-Hotel Binibona Parc Natural
Agroturisme Can Beneït

Ca'n Corritx
Ca'n Pelut de Cas Pasto
Ca'n Serra
Villa Montuiri
Son Pancheta
Sa Gaieta
Ca na Pepita
Sa Caseta
Cas Pastor
Sa Tanqueta
Ca'n Morro

BIBLIOGRAFIA

BINIMELIS SEBASTIÁN, J. *Caracterització, tipificació i pautes de localització de les àrees rururbanes a l'illa de Mallorca*. 3 vol. Palma: UIB, 1996. Tesi Doctoral inèdita. 1.247 folis mecanografiats.

— «Mètodes qualitatius per a l'anàlisi de les àrees rururbanes. El cas de l'illa de Mallorca». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* 46. Barcelona: IEC, 1998, pàg. 37-65.

— «Sociedad post-industrial y dialéctica campo-ciudad: aportación al debate a modo de estado de la cuestión». *Lurralde* 23. Donòstia: Instituto Geográfico Vasco Andrés de Urdaneta, 2000, pàg. 93-113.

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 357

— «Canvi rural i colonització estrangera a Mallorca». A: *II Jornades de turisme i medi ambient a les Illes Balears. Evolució turística i ambiental de la darrera dècada i disseny de futur*. Palma: Institut d'Estudis Ecològics, 2002. 40 pàg. policopiades.

BINIMELIS SEBASTIÁN, J.; RIERA BARCELÓ, A.; SASTRE CANALS, B. *Geografia Humana. Espai Rural.* Palma: Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, 1998. (Ciències Socials a les Illes Balears/Bibliografia bàsica, 6). 101 pàgines.

ILBERY, B. *The Geography of Rural Change*. Harlow: Longman, 1998. 267 pàgines.

ORDINAS, A. *Els noms de lloc del terme de Selva*. Inca: Ajuntament de Selva i Conselleria de Cultura del Govern Balear, 1989.216 pàgines.

— *Mapa toponímic del terme de Selva*. Inca: Gráficas García, 1989.

— *Actualització del recull bibliogràfic de toponímia i antroponímia de les Illes Balears*. Palma: Ciències de la Terra i de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB, 1994. (Quaderns de toponímia, onomàstica i cultura popular, 2).119 pàgines.

— *Geografia i llengua. Topònims i genèrics toponímics de les Illes Balears*. 3 vol. Palma: Departament de Ciències de la Terra. UIB, 1996. Tesi Doctoral inèdita. 1.568 folis mecanografiats.

— *Cartografia i toponímia*. Palma: Conselleria d'Educació, Cultura i Esports del Govern Balear, 1998 (Ciències Socials a les Illes Balears. Bibliografia bàsica, 1).

PICORNELL, C. «La nova toponímia de les Illes Balears. Una aportació als topònims sorgits arrel del turisme». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* X. Sant Hipòlit, 1982, pàg.86-100.

XV 07 Jaume Binimelis 09.07.07 12:26 Página 358

XV 08 Antoni Llull 09.07.07 12:26 Página 359

SOBRE DOS NOMS DE REINES DE MALLORCA: VIOLANT I ESCLARMUNDA

Antoni Llull Martí

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

En la curta existència del Regne de Mallorca (1230-1349) podem comptar quatre reis (incloent el rei Jaume I el Conqueridor i excloent el rei Jaume IV, que mai no arribà a regnar), i cinc reines. Dues anomenades Violant, i les altres Esclarmunda, Maria i Constança. D'aquests dos últims noms no parlaré ara perquè, tot i que puguin tenir tant d'interès com els citats en primer lloc, són molt més coneguts, usuals encara, i no és tan difícil trobarne informació històrica i etimològica, si bé vull advertir que de Maria no existeix una etimologia definitiva, i es podrien escriure pàgines i més pàgines just explicant i comentant les que han estat proposades.[1] I també deix de banda Teresa, perquè no sé si considerar o no Teresa Gil de Vidaure com a esposa del Conqueridor, tot i que en tingué dos fills, ni cal discutir-ho ara perquè tampoc és d'aquest nom de què ara us parlaré.

Les dues reines anomenades Violant foren, respectivament, la segona muller del rei En Jaume I, Violant d'Hongria, i la segona muller del rei En Jaume III, Violant de Vilaragut. La primera era filla del rei Andreu II d'Hongria i de Violant de Courtenay, filla al seu torn de l'emperador Pere I de Bizanci i de Violant de Hainaut, muller del rei Balduí V de Jerusalem. Per tant, la princesa d'Hongria duia el mateix nom que el de la seva mare i el d'una de les seves àvies.

Violant és un nom del qual ni tan sols sabem amb certesa de quina llengua procedeix, i en conseqüència, les etimologies que se n'han proposat no tenen una base prou ferma. El nom, a través de successives generacions, arribà a Catalunya des de Jerusalem, passant per Constantinoble i per Hongria. Però hem de tenir en compte que les famílies de les reines d'aqueixs llocs —els Courtenay i els Hainaut— procedien de França i de Bèlgica, respectivament, i havien arribat a regnar en aquells països com a conseqüència de les croades. El que sí sabem amb certesa és que el nom de la mare i de l'àvia de la nostra reina Violant és citat en la majoria de llengües (amb lleugeres variacions morfològiques per a adaptar-lo a cadascuna) com a Iolanda, i la muller del rei En Jaume, en cròniques estrangeres sol ésser també anomenada Iolanda, i fins i tot en algunes de les nostres cròniques medievals es troba amb les formes de *Yolant*, com per exemple en la de Desclot.[2] En llatí medieval

[1] Més de cinquanta, entre les quals es troben interpretacions tan divergents com «estel del mar», «Déu de la meva generació», «rebel·lió d'ells», «senyora» i «amargor». La majoria no se sustenten en una base ferma, i em sembla que mai no arribarem a aclarir amb seguretat el significat d'aquest nom.

[2] Vegeu-ne exemples al *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Vol. 10, pàg. 827.

XV 08 Antoni Llull 09.07.07 12:26 Página 360

aquest nom es pot trobar escrit *Iolanthe, Iolenta, Jolanta* o *Jolendis*, i en hongarès modern és *Jolán*. En català el trobam escrit amb algunes vegades amb *y* inicial, com ja he dit, i actualment s'escriu amb aquesta lletra en castellà, *Yolanda*, en francès i en anglès, *Yolande*, i amb *j* inicial, en italià i en holandès, *Jolanda*. En polonès, en txec, i altres idiomes eslaus és *Jolanta* (recordem que en aqueixes llengües la *j* sona com a *i* semiconsonant, com ocorre també en alemany).

Poc abans que la princesa d'Hongria es casàs amb el nostre rei En Jaume, Violant o Iolanda de Brienne era reina de Jerusalem, i es casà amb Frederic II, emperador del Sacre Imperi Romanogermànic, cosa que degué contribuir a divulgar el nom pel centre del continent. També hi hagué, dins el mateix segle, una Iolenda o Yolendis, que fou monja benedictina a Aquiria, en el Brabant. Una néta del mateix rei Andreu, i neboda de la muller del nostre primer rei En Jaume, també de nom Violant, fou fundadora del monestir de Santa Clara de Gniezno, a Polònia, del qual fou abadessa fins a la seva mort l'any 1299, i, fou beatificada.[3] Era germana de santa Cunegunda, vídua del rei Boleslau V de Polònia, i l'una i l'altra filles del rei Béla IV d'Hongria. Era aqueixa una família reial molt donada a la santedat, perquè eren descendents de sant Esteve, l'anomenat *rei apostòlic* d'Hongria, i tenien també a la família santa Elisabet, germana per part de pare de la nostra primera reina. I encara hi hagué una altra beata: Violant o Iolanda, filla del comte de Vianden o Vienden, que fou priora del monestir dominicà de Marienthal, morta l'any 1283, i l'any 1287, Violant de Montferrat, de la família dels marquesos de Monferrat, en el Piemont, es casà amb l'emperador Andrònic II de Bizanci. Això demostra que el nom, tot i que no havia assolit gaire popularitat, era en el segle XIII conegut per quasi tot Europa, si més no en el si d'algunes famílies nobles.

Sobre la procedència i etimologia d'aquest nom hi ha estudiosos de l'onomàstica que pensen que deu ésser grec, i que podria ésser derivat de *Iolas* o *Iolaos*, mític heroi emparentat amb Herakles, o de *Iole*, filla d'un rei, també mític, estimada pel mateix Herakles.[4] Altres pensen que prové del mot grec *ion*, nom de la violeta, i volen explicar la terminació pel mot grec *anthos*, 'flor', però em sembla que això és difícilment sostenible, sobretot pel que fa a la terminació *–ant* procedent d'*anthós*, que mai no he trobat a cap nom grec.

D'altra banda, si qualcú, pressuposant que es tracta d'un nom d'origen germànic, ha consultat sense coneixements prou sòlids de l'onomàstica germànica l'immens repertori de noms de Förstemann, hi haurà trobat coincidències prou convincents, en principi. De fet, s'hi troben formes com *Wealant, Weolant, Wialant, Wielant* i fins i tot *Wioland*.[5] Però amb aquests noms hi ha dos problemes: el primer, que tot són noms d'home,[6] i el segon que els

[3] Era filla del rei Béla IV d'Hongria i de Maria Laskaris de Bizanci. Estigué casada i fou mare de tres fills, i, havent quedat vídua, es féu monja de santa Clara. El 1980 n'escrigué una biografia Witold Sawicki, publicada en polonès i recensionada al vol. 99, pàg. 196, d'*Analecta Bollandiana.*

[4] EGGER, C. *Lexicon nominvm virorvm et mvliervm.* Roma, 1967, adverteix que és un nom d'etimologia incerta, si bé apunta la possibilitat que es derivi de *Ioles* o *Iole*, o de *Ioleia.*

[5] Vegeu FÖRSTEMANN, E. *Altdeutches Namenbuch, Erster Band, Personennamen.* Bonn, 1900, columna 1003.

[6] Förstemann (1900, col. 1003) només registra cinc de noms de dona acabats en *—landa*, i sembla que cap d'ells fou mai usual a Catalunya: *Egilanda, Bertlanda, Gotlanda, Rainlanda i Siclanda.* Joseph Piel no en cita cap al seu treball "Sobre a formação dos nomes de mulher medievais hispano-visigodos». A: *Estudios dedicados a D. Ramón Menéndez-Pidal.* Vol. VI. Madrid: CSIC, 1956, pàg. 110-150.

XV 08 Antoni Llull 09.07.07 12:26 Página 361

noms germànics començats per *Wi* —generalment han canviat aquest començament per *Gui*—, com ha ocorregut amb *Wífrid*, que ha donat la forma catalana Guifre, amb *Willahelm*, trasmudat en Guillem,[7] i amb *Wilabert* que es convertí en el llinatge Guilabert, i podríem multiplicar-ne els exemples.

Una circumstància que pot dur a pensar que el nom de Violant ha d'ésser amb moltes probabilitats germànic és el fet que fins ben entrat el segle XIII dins els països occidentals d'Europa els noms d'origen grec o llatí eren molt rars.[8] Ja m'he referit abans que les més immediates avantpassades de la reina de Mallorca eren de les famílies Hainaut, territori que es troba entre França i Flandes, i Courtenay, dins França, on també es troba Brionne, nom de família d'una altra de les anomenades, països en els quals fins a la fi de l'edat mitjana predominaren el noms germànics, però la primera part del nom no concorda del tot amb cap dels elements utilitzats en l'antroponímia germànica.

En consideració a tot això que he dit, pens que és possible que *Violant* o *Iolant* o *Iolanda* sigui un híbrid grecogermànic, que podria haver-se format a partir del nom grec *Iole*, possiblement derivat de *ion* 'viola' (violeta),[9] al qual s'hagués afegit la terminació *–land*, que significa 'terra', tan usual en noms germànics. I en tal cas podria haver-se transformat *Iole* en *Vio(la)* per atracció del mot llatí *viola.* Els noms composts d'un element grec i d'un germànic són raríssims, però així mateix n'hi ha uns quants de ben documentats, com *Petroald* (*Petrus+oald <vald*, 'tenir poder', 'regnar'), *Christehildis* (*Chris(tus)+ hildi* 'lluita, batalla') i alguns altres.[10]

El rei En Jaume i la reina Violant tingueren una filla a qui posaren aquest mateix nom, la qual casaren amb el rei Alfons X de Castella, El Savi, i que és coneguda en la història castellana com a la reina *Violante*, i amb formes adaptades a *Violant* o a *Iolant* o *Iolanda*, el nom s'escampà per la resta de la península ibèrica i pel sud de França i altres llocs d'Europa.

Finalment citaré, en aquesta part històrica, Na Violant filla de Berenguer de Vilaragut i de Saura de Mallorca, filla il·legítima del nostre rei Sanç. Quan morí la reina Constança, filla d'Alfons d'Aragó, i muller de Jaume III, Na Violant de Vilaragut es casà amb el rei, poc després que aquest hagués quedat vidu. Això fou l'any 1347, i el matrimoni durà només dos anys per la mort del rei a la batalla de Llucmajor, episodi de la història amb el qual pot donar-se per finit el regne de Mallorca.

---

[7] Vegeu formes diverses d'aquest nom a documents dels segles X i XI reproduïdes al treball d'UDINA I MARTORELL, F. «Noms catalans de persona als documents dels segles X i XI». A: *Miscel·lània filològica dedicada a Mons. A. Griera.* Vol. II. Sant Cugat del Vallès, 1960, pàg. 387-402, i KREMER, D. *Die Germanischen Personennamen in Katalonien*. Barcelona: IEC, 1969-1972, pàg. 225-227.

[8] Vegeu el treball de LEYS, O. «La substitution de noms chrétiens aux noms préchrétiens en Flandre Occidentale avant 1225». A: *Cinquième Congrès International de Toponymie et Anthroponimie. Actes et Mémoires*, Salamanca, 1958, pàg. 403-412.

[9] Vegeu PERIN, J. «Onomasticon». A: *Lexicon Totius Latinitatis*, FORCELLINI, A. [et al.]. Vol. V i VI. Bolònia, 1965, s.v. *Iola.*

[10] Vegeu FÖRSTEMANN, 1900, columnes 367, 819, 1195 i 1498. Alguns noms que podrien fer pensar que són híbrids de llatí i germànic són Belliardis, Bellard i Belissendis (trobats per Kremer a documents catalans), però el seu component inicial no és *bella*, sinó una alteració d'un antic mot germànic que significa 'destral de combat'. Com també és quasi segur que és germànic, malgrat la seva coincidència amb un mot llatí, el primer element del nom Florimond, que correspondria al mot *hluot* 'glòria, fama', i que podria ésser una adaptació del nom *Flodomund*. (Recordem que la *d* moltes vegades es transforma en *r*).

XV 08 Antoni Llull 09.07.07 12:26 Página 362

Entre les famílies nobles de l'illa, Violant fou un nom usual, tot i que no fos dels més corrents, i entre els segles XV i XVI s'havia estès entre les classes més baixes de la població, però sense tampoc assolir-hi mai una popularitat notable. En el segle XVIII encara es trobava alguna Violant però pràcticament havia deixat d'usar-se.

L'any 1882 s'estrenà una opereta del compositor anglès Gilbert Sullivan titulada *Jolanthe*. No tinc dades sobre l'èxit que tingué aquesta obra, però per poc que en tingués degué contribuir a fer conèixer el nom. I a principis del segle XIX el nom gaudí d'una important revitalització, amb la forma *Jolanda*, amb *j* o amb *y*, quan fou posat com a nom de bateig a la major de les filles del rei Víctor Manuel III d'Itàlia.

Esclarmunda o Esclarmonda de Foix, filla de Roger IV de Foix, fou reina de Mallorca pel seu casament amb el rei En Jaume II. Una tia àvia seva del mateix nom, filla del comte Roger Bernat I de Foix, nascuda l'any 1155 i morta l'any 1240, havia tingut una certa celebritat dins el moviment càtar, o albigès, considerat herètic pel papa Innocenci III. Esclarmonda de Foix fou una de les principals impulsores del catarisme, aquella doctrina que durant el segle XII s'escampà per la Llombardia i l'Occitània i també per Catalunya, i crec que morí màrtir per la causa, quan l'exèrcit de la croada que entre el rei de França i el Papa havien organitzat contra els albigesos assetjà i destruí el castell de Montsegur, del qual era senyora Esclarmonda. Fou aqueix l'últim reducte dins l'Occitània d'aquells heretges que tenien la pretensió de viure dins la major puresa fora de l'Església de Roma, i que quan es veren perduts s'immolaren, en una espècie de baptisme de foc, tirant-se tots dins una gran foguera que havien fet a tal fi. Si la senyora de Monsegur hagués realitzat el seu misticisme en el si de l'Església Catòlica, segurament tindríem ara una santa Esclarmonda, nom que sembla que no es troba a cap santoral conegut.

Quan, dins el segle següent, la filla de Roger IV de Foix i de Brunissenda de Cardona es casà amb el nostre rei Jaume II (això fou l'any 1275, a Perpinyà), Esclarmunda era un nom inusitat a Catalunya i a Aragó. No arribà mai a fer-se gaire popular, però així i tot es trobava a Mallorca, i no tan sols dins els estaments nobles, durant el segle XIV. Després, com altres noms germànics medievals, caigué quasi totalment en desús, però entre els noms de dones processades per la Inquisició de Mallorca entre els anys 1449 i 1510, n'hi vaig comptar vuit. Pens en la possibilitat que aqueixes dones pertanyessin a famílies que algunes generacions enrera haguessin adoptat la doctrina albigesa, o càtara, i els haguessin posat aquest nom per respecte i en record de l'Esclarmonda morta en el setge de Montsegur, però també podria ésser que fos pel nom de la muller del nostre rei En Jaume o pel d'algunes dames de la noblesa mallorquina.

Esclarmonde és també el títol d'una òpera amb música de Massenet, estrenada a París l'any 1889, que ve a ésser una contrapartida del *Lohengrin* de Wagner, puix que els papers dels protagonistes, Roland i Esclarmonda, estan intercanviats respecte dels protagonistes de l'òpera wagneriana, és a dir, que *Esclarmonde* seria un *Lohengrin* femení. Qui sap si els autors del llibret s'inspiraren, a l'hora de posar nom a la protagonista, en el de l'heroïna del Castell de Montsegur!

Que Esclarmonda és un nom germànic sembla evident. Els noms germànics solen estar composts per dos elements juxtaposats que no sempre donen a la composició un sentit fàcil d'interpretar. En el nom que ens ocupa, el segon element del compost és sens dubte l'antic mot germànic *mund*, que significa 'protecció', feminitzat, —*munda* i que serví també per formar un dels nostres noms més coneguts, Raimon o Ramon (més antigament *Ragimund, Raimund*) i els seus corresponents femenins Raimonda i Ramona. Però el primer element és prou dubtós. De fet no he sabut trobar cap nom començat per *Esclara*— en

XV 08 Antoni Llull 09.07.07 12:26 Página 363

l'immens repertori de Förstemann, ni en el de Kremer[11] ni en l'obra sobre noms catalans d'Aebischer,[12] ni en les llistes aportades per Moreu-Rey,[13] ni en altres repertoris i col·leccions que seria prolix enumerar en un treball com aquest.

Al llibre de Förstemann, a què abans m'he referit, es troba el nom Clarmunt, nom d'home quasi coincident amb el del poble de Claramunt, però que té un diferent origen, puix que aquest, segons Coromines, prové del llatí (*Claro Monte*),[14] i el cognom actual Claramunt podria venir d'aquest topònim. Però el nom personal Clarmunt, datat per l'esmentat investigador al segle IX, sembla evident que està format per l'alt alemany *klâr*, procedent del llatí *clarus*, o ambdós de la mateixa procedència indogermànica, i l'antic mot germànic *mund*, al qual ja m'he referit. Sobre Clarmunt podria haver-se format el femeni *Clarmunda*, o *Claramunda*, nom que no he pogut trobar documentat, però que podem donar quasi per cert que es va usar. Amb tot, la transformació de *Claramunda* en *Esclaramunda* no es veu del tot clara, però em sembla que és ben possible. Permeteu-me que us expliqui les meves raons i traieu després les vostres pròpies conclusions al respecte.

Del mot llatí *clarus* 'clar' i també 'il·lustre' (coincident quasi en forma i significats amb l'esmentat *klâr*), es va formar ja en llatí el verb *exclarare, exclaricare o *exclaricire* 'esclarir', mot usat ja per Ramon Llull i més antic que *aclarir.*[15] Derivats d'alguna d'aqueixes formes es troben així mateix en occità (*esclarî*);[16] en francès (*éclaircir*, més antigament *esclarcir*);[17] en castellà i en portuguès (*esclarecer;* i en castellà antic hi havia *esclariar*[18] i em sembla que encara hi ha *esclarar*); en romanx (*sclarar);*[19] en italià (*schiarare* i *schiarire*) i ves per on, en un vell però molt extens diccionari d'aquesta llengua que inclou molts d'arcaismes i mots rarament usats, hi he trobat un derivat de *clarus* que m'ha decidit a proposar una etimologia d'Esclarmunda que consider bastant probable. Es tracta de l'adjectiu, *schiaro*,[20] concordant amb alguns dels significats de *chiaro* 'clar', que vendria a ésser com si nosaltres sobre la forma *clar* haguéssim format *esclar* amb el sentit del castellà *esclarecido* 'cèlebre, famós'. I aquest és el principal argument que tinc per a formular la hipòtesi de la formació d'Esclarmunda a partir de *Clarmunt / Clarmunda.* I és molt possible, quasi segur, que, segles després d'haver-se extingit la llengua germànica dels francs, substituïda per l'occità, devien interpretar aquest nom com llatí (*Clara + munda*

[11] *Op. cit.* a les notes 3 i 4.

[12] AIBISCHER, P. «Essai sur l'onomastique catalane du IX au XII siècle». A: *Anuari de 1928.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

[13] MOREU-REY, E. *Antroponímia. Història dels nostres prenoms, cognoms i renoms.* Barcelona: Universitat de Barcelona. 1991.

[14] Vegeu COROMINES, J. *Onomasticon Cataloniae.* Vol. III, pàg. 382.

[15] Vegeu COROMINES, J. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana.* Vol. II, pàg. 740.

[16] MOULIS, A. *Dicciunari Lengodoucian-Francés.* Verniole, 1978, pàg. 132.

[17] DAUZAT, A. [et al.] *Nouveau diccionnaire Etymologique et historique.* París: Larousse, 1971.

[18] Vegeu COROMINES, J. *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*. Vol. I, pàg. 216.

[19] SONDER, A.; GRISCH, M. *Vocabulari da Surmeir, Rumantsch-Tudestg / Tudestg-Rumansch*. Coira (Suïssa), 1970, pàg. 188.

[20] PETROCCHI, P. *Novo Dizionàrio Universale della Lingua Italiana*. Vol. II. Milan, 1900, pàg. 875.

XV 08 Antoni Llull 09.07.07 12:26 Página 364

'pura',[21] i si usaven *esclar* com a sinònim de *clar,* la substitució es podria haver fet sense cap problema.[22]

Una altra etimologia que m'havia semblat possible, però que crec molt menys probable, és que el nom es formés sobre una feminització del nom *Scaramunt*, composta amb l'antic alt alemany *scara* que significa 'punta' o 'fil' d'una arma.[23] D'altra banda, si poguéssim tenir la certesa que el nom *Escarbot* que figura en una llista d'homes de Carcassona que l'any 1172 feren jurament de fidelitat al rei Alfons d'Aragó, fos realment un nom germànic, compost amb *scara* i acabat en *–bot*, com n'hi ha d'altres,[24] podríem deduir que aquest element era encara productiu en l'onomàstica franca del segle XII, i en tal cas podria ésser que havent decidit imposar el nom de *Scaramunda* o *Scarmunda* o *Scarmonda*, a una de les filles dels comtes de Foix, per fer-lo més ben sonant, qualcú hagués tingut la pensada de transformar *scar* en *sclar.* Això hauria estat un cas certament excepcional, però hem de considerar que no parlam d'un cas emmarcable dins les lleis que governen l'evolució de la llengua, sinó d'una idea que qualcú podria haver tingut per fer un nom més eufònic. Amb tot, consider que aquesta etimologia no és gaire probable, i esper que qualque dia puguem disposar de dades que la confirmin o facin que l'hàgim de descartar del tot, coses que, tant l'una com l'altra, serien positives.

I això és tot quant volia dir-vos sobre aqueixs dos prenoms de reines de Mallorca.

[21] Com hi fou considerat, a altres llocs, *Rosamunda*¸ compost pels mots germànics *hros* 'cavall' i *munda.* (Confronteu el nostre antic mot *rossí*, el castellà *rocín* i l'anglès *horse*).

[22] El nom de l'actual llinatge Claramunt és més probable que provengui del topònim que, com ja he dit, no té res de germànic. De *claro monte*¸ sembla que prové també el topònim francès *Clermont*, o, amb els elements invertits, *Montclar.* (Vegeu COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*. Vol. III, pàg. 382; Vol.V, pàg. 340).

[23] Vegeu FÖRSTEMANN, 1900, columna 1305.

[24] MIQUEL I ROSSELL, F. (ed.). *Liber Feudorum Maior.* Vol. II. Barcelona: CSIC, 1945, pàg. 277-279. *Escarbot* significa en francès 'escarabat' (nom del coleòpter procedent del llatí) i podríem pensar en el nom d'aquest animaló usat com a possible malnom d'una persona, però DECLLC. Vol. VIII, pàg. 56, cita *Sigibot, Scarabod i Garabod* com a noms germànics trobats a documents medievals relacionats amb Catalunya.

EL PAISATGE DE SANT LLORENÇ DES CARDASSAR A PARTIR DE LA FITOTOPONÍMIA

Miquel Grimalt Gelabert i Raquel Rodríguez Gomila
XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

«No cal dir que la toponímia és una cabalosa font geogràfica. No hi ha cap aspecte físic o humà de la ciència geogràfica que no puga ser estalonat, arrodonit o encetat amb arguments toponímics.» Rosselló, V. M. *El patrimoni toponímic de les Illes.*

RESUM

Es fa una lectura del paisatge del terme de Sant Llorenç a partir de l'anàlisi dels fitotopònims localitzats en el recull toponímic d'aquesta demarcació municipal. S'extreu la informació geogràfica inclosa en els noms de lloc, tant pel que fa a les àrees amb aprofitaments agrícoles com aquelles que es mantenen en un estadi natural o han naturalitzat recentment la seva coberta vegetal.

En la toponímia recollida apareixen elements que reflecteixen la realitat territorial llorencina, mentre que d'altres evoquen paisatges agraris actualment desapareguts, així com també elements biogeogràfics de notable interès.

EL MARC TERRITORIAL

La toponímia reflecteix en bona mesura la realitat territorial d'una àrea i és una eina de primer ordre per entendre el seu paisatge. En aquest cas la zona de referència és el terme de Sant Llorenç des Cardassar, amb 82,1 km^2, situat a la part oriental de Mallorca (mapa 1).

Es tracta d'una demarcació municipal prou extensa que abasta realitats territorials contrastades. Hi apareixen tres unitats paisatgístiques ben diferenciades: una franja litoral de materials calcarenítics, vegetació d'ullastrar i escàs relleu, una àrea central amb valls àmplies i petites planes que alternen amb sectors de relleu turonat, i un sector septentrional muntanyós que coincideix amb les estribacions de les serres de Llevant, tot i que aquest darrer terme no existeix en la percepció popular i ha estat introduït arran de la bibliografia geogràfica.

La intensa activitat agrària ha canviat els paisatges naturals i la major part del terme és o ha estat conreat i la seva coberta vegetal ha estat transformada. El microrelleu i la

Mapa 1

circulació d'aigües ha estat sensiblement modificat per les omnipresents adaptacions antròpiques a través dels rebliments, construcció de marjades, inhibició dels torrents per parats, dessecació de les zones humides. Amb tot això s'ha acabat per transformar sensiblement el paisatge llorencí.

Dins aquestes transformacions humanes, en darrer terme cal tenir en compte el localitzat, però extraordinàriament fort impacte territorial de les activitats lligades al fenomen turístic, que s'han traduït en una massiva construcció de la línia litoral, que a excepció de la Punta de n'Amer (o des Castell) ha estat totalment urbanitzat, i en un difós, però alhora fort, impacte de les cases amb ús residencial a la part rústica del terme.

FONTS D'INFORMACIÓ

La base de dades general de la qual parteix aquesta anàlisi és un recull toponímic que abasta la part no urbana del terme de Sant Llorenç (Rodríguez Gomila, R.; Grimalt Gelabert, M. 1993).

Aquest corpus toponímic s'ha dut a terme a partir d'informadors orals, sense recórrer a la recerca de noms de lloc conservats únicament a través de documentació històrica ni tampoc s'han utilitzat aquells noms que apareixien a la cartografia publicada, tant general com especialitzada, tot i això no s'ha obviat la consulta d'obres editades o inèdites, així com de mapes específics a l'abast. En general es tracta de noms vius, tot i que s'ha de tenir en compte que els noms localitzats a determinades possessions a l'actualitat abandonades com a explotacions, engolides pels processos urbanitzadors o en mans de determinats propietaris estrangers es poden considerar en vies de desaparició. El recull s'ha efectuat en diferents

entrevistes realitzades sobre el camp i bàsicament durant els primers anys de la dècada de 1990. La col·laboració dels informadors ha estat l'element bàsic per a poder dur a terme la tasca i cap a ells s'adreça l'agraïment dels qui subscriuen aquestes línies; el seu nombre, superior als 80, obvia la citació personal.

La tasca de camp i entrevistes ha estat possible per l'ajuda inestimable dels germans Llorenç i Joan Femenies Girard (*de ses Toltes*), així com també d'Antoni Nicolau Llull (*de Son Siliano*).

CARACTERÍSTIQUES GENERALS DE LA FITOTOPONÍMIA LLORENCINA

Arreu de Sant Llorenç s'han pogut localitzar un nombre considerable de termes referits a la vegetació, tenint en compte tant aquells vinculats directament al territori (136), com aquells en què el fitònim fa relació a un malnom (31) i no es pot considerar, per tant, com estricte fitotopònim amb forta significació geogràfica. El mateix criteri d'exclusió s'ha aplicat envers els noms de lloc que indirectament abocaven cap a aprofitaments de la vegetació natural (com sitges, carboneres...), o tasques relacionades amb l'agricultura (com era, tafona, safareig...).

La vegetació espontània

El corpus toponímic que fa referència a espècies naturals o espontànies compta amb 73 casos, en el qual s'han inclòs aquelles que en principi no semblen respondre a pràctiques de conreu. Es caracteritza pel predomini dels termes col·lectius en relació a les referències a espècies o a d'altres taxons.

El grup de col·lectius és considerable (50 topònims), d'entre aquests hi ha un conjunt, l'adscripció dels quals a una composició d'espècies ben concreta no admet dubte:

Pinar/ pinaró: formació arbòria caracteritzada per la presència de pi blanc (*Pinus halepensis*) (6 casos, 2 *pinaró* i 4 *pinar*).

Arboçar: conjunt d'arboceres o arbocers (*Arbutus unedo*) (5 casos, tot i que 3 van lligats a una propietat amb aquest nom).

Alzinar: formació arbòria caracteritzada per la presència d'alzina (*Quercus ilex*) (2 casos, ambdós a sa Begura).

Esteparó (diminutiu d'*estepar*): formació arbustiva en què predominen les estepes (diverses espècies que pertanyen al gènere *Cistus*) (1 cas).

Murteret (diminutiu de *murterar*): formació de murtera (*Myrtus communis*), l'exemple que s'ha recollit *Murteret de Carrossa* sembla clarament determinat per raons botàniques no sembla fer referència a una metàfora d'un accident de relleu negatiu, i en canvi indica una àrea notòriament humida, condició idònia per a l'arrelament de les murteres.

Matar: paratge visualment caracteritzat pel predomini de la mata (*Pistacia lentiscus*) (1 cas).

Altres termes col·lectius fan referència més que res al caràcter formal de la vegetació, sense que quedi tan clara la seva composició específica:

Bosquet/bosquets: formació vegetal arbòria i atapeïda, als exemples estudiats apareix comunament en forma plural. A diferència del que succeeix en altres parts de Mallorca, no es lliga estrictament a alzinar, sinó que també apareix significant formacions arbòries d'ullastre (3 casos).

Garriga/garrigó: formació vegetal arbustiva espontània més o menys oberta, és un terme desproveït de significació sobre espècies concretes (2 casos, un en cada forma).

Marina: formació vegetal de port arbustiu o arbori obert, dominada per ullastre, mata, estepes i altres arbusts i lianes. La seva definició coincideix amb la comunitat fitosociològica de l'ullastrar *Cneoro ceratonieton* (9 exemples).

Mitjà: sinònim de *Marina* (3 casos).

Pleta/Pleteta: part d'una propietat amb vegetació espontània que contrasta amb la resta de l'explotació, ocupada per conreus (11 exemples); sol haver-hi una sinonímia amb marina o mitjà, però apareix en alguns punts lligat a formacions diferents a l'ullastrar.

Prat: àrea inundada en la qual apareix vegetació pròpia d'indrets humits (la composició específica de la qual és molt variable en funció de la qualitat de l'aigua, de la durada del període inundat i de la fondària de la capa aquosa). L'exemple trobat *es Prats*, situat a la vorera del Torrent de Sant Llorenç i en una àrea fàcilment inundable, respon plenament a aquestes condicions.

Un cas particular és el del terme **Puat**, amb la significació d'àrea on fa mal passar, de paratge mal present, qualificatiu que no queda clar si prové de l'enèrgic micro-relleu de la zona o de la proliferació d'espècies vegetals espinoses. Només se n'ha trobat un exemple.

Un altre cas que no és estrictament referit a la vegetació, però que hi manté una relació és el d'**Infern**, topònim estricte que apareix sense ésser precedit d'article aplicat a una possessió del nord del terme (*Infern Nou* i *Infern Vell*), però que fent-se ressò de les característiques físiques del terreny (amb un micro-relleu prou vigorós i amb vegetació atapeïda i en què fa mal passar) s'ha traslladat com a particular genèric per nomenar les parts marginals de determinades possessions, amb un paratge muntanyós, i espessa garriga (*Inferns de Balafi* i *Inferns de ses Voltes*).

Els fitotopònims que esmenten clarament una espècie són manco nombrosos (23 exemples), i amb una notòria varietat.

Alga: *Posidonia oceanica*, planta marina superior forma gran prades submergides davant els litorals de Mallorca, els temporals n'acumulen sovint les restes a les costes. Apareix a *es Caramull de s'Alga,* al sector litoral de ses Planeres.

Arbocer: *Arbutus unedo,* arbust amb fruita comestible. És notòria la presència de la forma *arbocer* en la toponímia, quan l'ús habitual a la zona és la forma femenina *arbocera*. S'utilitza per nomenar un sementer de Sos Llulls (*Camp des Arbocers*).

Alzina: *Quercus ilex***.** Prou repetit per nomenar paratges**:** *ses Alzines* (Pou Colomer Catalina des Forn, Pou Colomer Vell), *Baix de ses Alzines* (Sos Llulls), *Regueró de ses Alzines* (Pou Colomer Catalina des Forn).

Argelaga: *Calicotome spinosa*. Arbust espinós que sol proliferar en ambients sobrepasturats. *Clova de ses Argelagues* (Pou Colomer den Galina).

Baladre: *Euphorbia dendroides*, lletrera de grans dimensions. Apareix a una elevació de ses Talaies (*Puig des Baladre i Sementer des Puig des Baladre*). El terme *baladre* en el parlar actual de la comarca actualment sol identificar una espècie ornamental introduïda (*Nerium oleander*), prou verinosa i altrament natural a les Pitiüses.

Card: terme aplicat a diverses espècies de plantes herbàcies de diversos gèneres (*Eryngium, Cynara, Carlina, Galactites*), precisament el col·lectiu de card, *Cardassar*, apareix associat al nom oficial de Sant Llorenç, i en certa manera seria l'espècie vegetal *emblemàtica* en aquesta demarcació municipal. Apareix en la forma *Camada des Replà des Cards*, viari que recorda un sementer de Llucamar, actualment establert en petites propietats.

Cibolla: *Asphodelus fistulosus*: liliàcia d'esponerosa floració blanca, que es feia servir per a alimentació humana en temps de fam. La forma que s'ha recollit és una personificació en referència a una tanca *na Cibolla* (ses Talaies).

Estepeta: exemplar d'estepa (*Cistus ssp*) de port petit. S'utilitza per nomenar un paratge *ses Estepetes* (ses Talaies).

Fenàs de Cabell: *(Stipa fontanesii, Brachypodium ramosum ?)*. Herbàcia que sol arrelar en sòls pedregosos i secs. Citat a ses Talaies, on s'utilitza per nomenar un paratge *es Fenàs de Cabell*.

Gatovell: genèric de planta coixinosa, que a les àrees de muntanya s'assimila comunament als endèmics *Teucrium subspinosum* o *Astragalus balearicus*, en tant que a la vorera de mar s'aplica a un altre coixinet *Launaea cervicornis*. Referit al primer biòtop, apareix a Sos Llulls (*Coll des Gatovells*).

Mata: *Pistacia lentiscus*, arbust coral de les marines i boscs illencs, planta aromàtica amb diversos aprofitaments i que produeix el llentiscle, fruit que constitueix la base alimentària de nombroses espècies d'aus, s'utilitza per descriure un paratge de l'àrea de Calicant *sa Mata Plana.*

Pi: *Pinus halepensis*, és la conífera nadiua més abundant i estesa a Mallorca. Com a espècie apareix esmentada en el cas d'un arbre singular, avui en dia desaparegut, però toponímicament viu, reconvertit en un creuer de camins (*Pi den Salero*). També nomena una propietat *Son Pi*, dividida entre dos parents *Can Joan de Son Pi* i *Can Miquel de Son Pi*.

Pi Ver: *Pinus pinea*, conífera mediterrània, a Mallorca introduïda i subespontània, caracteritzada per produir pinyons prou apreciats per a usos culinaris. Dóna nom a un sementer de sa Coma (*es Pins Vers*).

Revell: *Olea europaea var oleaster.* Varietat formal de l'ullastre, caracteritzat per la fulla més rodonenca i el port inequívocament arbustiu. Utilitzat per significar una àrea elevada de Calicant: *Turó des Revells*.

Romaguera: *Rubus ulmifolius*, planta rosàcia pròpia de voreres de camins i torrents, prou coneguda per fruitar móres i per les seves espines. Actualment a Mallorca s'utilitza amb la forma masculina *romaguer*, o amb el sinònim *batzer*, defineix a una propietat de la part central del terme (*sa Romaguera*).

Ullastre: *Olea europaea*, forma nadiua de l'olivera. Determina el nom d'una elevació de la Muntanya de Calicant (*Turó des Ullastres,* en contraposició amb un proper *Turó des Revells*) i d'un sementer es Pou Colomer de na Catalina des Forn (*Sementer de s'Ullastre*).

Un cas que mereix un tractament particular és el de s'***Esteparó***, topònim que s'ha identificat com a terme col·lectiu diminutiu d'*estepar*, tot i que s'hauria pogut entendre diminutiu de qualsevol de les estepes comuns a la zona (*Cistus monspeliensis*, *Cistus albidus* o *Cistus salviaefolius*). No sembla gaire creïble que es tractàs de l'espècie que en terminologia botànica apareix amb prou semblant (*Esteparol = Cistus clusii*), aquesta espècie prou abundosa a Eivissa a Mallorca és de distribució restringida al sud de l'illa i desconeguda a l'àrea d'estudi.

Les referències indirectes a la fitonímia

La fitonímia referida a espècies espontànies no ha nodrit excessivament el malnomari llorencí, altrament messell de referències a espècies conreades i molt més encara a zoònims, tant domesticats com salvatges o ferals. Per aquest motiu la toponímia del terme no s'ha vist gaire enriquida per aportacions de noms de plantes no conreades fixades a partir des sobrenoms, i que sempre segueixen la fórmula *Can/Ca na; Lo d'en/Lo de na*.

Els malnoms que s'han trobat determinant llocs coincideixen, pel que fa a la varietat de formacions vegetals, quasi totalment amb la fitotoponímia estricta (pi, mata, garriga, revell, bosc), únicament apareix com a nova aportació el canyet (*Phragmites communis*), espècie tanmateix poc comuna al terme, tret que no arrelàs temps enrera al l'estanyol de Son Moro o a la part de darrera des Rivet de s'Illot, la primera d'aquestes zones humides està dessecada des de fa dècades i la segona recreada a la dècada de 1990.

La relació sencera d'aquests noms de planta passats per l'antroponímia és: *Ca na Pina*, *Can Rafel de Son Garriga*, *Can Xisco de Son Garriga*, *Cas Garrigó*, *Can Revell*, *Lo d'en Mates*, *Can Sebastià Bosco*, *Lo d'en Llorenç Bosco* i *Cloveta d'en Canyet* (can Carbó).

Els conreus i aprofitaments agrícoles

El nombre total de topònims que contenen informació directa referida a aprofitaments agrícoles és realment notori, atès que integra fins a 63 mots. No s'han inclòs en la relació aquelles referències indirectes, altrament molt nombroses, sobre activitats agràries (eres, garbes, tafones, sitges...) que no contenien estrictament el nom de la planta conreada. La caracterització d'aquest corpus s'ofereix a continuació.

El predomini aclaparador de l'arbrat

La **figuera** és la reina dels topònims agraris llorencins, i per extensió de bona part del Llevant de Mallorca. El nombre de referències és de 17, la major part de les quals són cloves o sementers amb la denominació segons la fórmula *Figueral de... (nom de la propietat)* (Pocafarina, Pou Colomer, sa Carbonera, ses Toltes, ses Piquetes), es pot tractar d'una parcel·la sembrada des d'antic i aleshores ser un *Figueral Vell* (sa Begura, Pou Colomer Catalina des Forn), o venir determinat per un malnom (*Figueral d'en Moll*, *Figueral de Can Vicenç*). L'altra forma més repetida és la de *ses Figueres*/ *ses Figueretes* (Tenja, ses Talaies, Rafal Sec), que pot venir complementat per informacions topogràfiques (*Pla de ses Figueretes* —Sos Llulls—, *Turó de ses Figueres* —Son Carrió—, *Coma Figuera* —Calicant—). En contrast amb el que succeeix a d'altres àrees de la mateixa comarca com la Marina de Manacor (Grimalt; Rodríguez, 2001), a Sant Llorenç quasi no hi ha gaire topònims derivats de les nombroses varietats d'aquesta sucosa fruita, i el repertori d'aquesta mena queda reduït al *Pla de ses Catalines* (Son Sureda Nou).

Tot i que el parentiu amb la figuera no va més enllà del nom, s'ha d'assenyalar la presència de la **figuera de moro** en el repertori de noms de lloc amb dos exemples, a sa Begura i ses Talaies, en els quals se segueix la forma *ses Figueres de Moro* per definir una tanca de la propietat amb una referència a aquesta planta d'origen americà introduïda amb tant d'èxit a Mallorca.

L'**ametler** no és l'espècie més abundosa en la toponímia (11 exemples), tot i que el paisatge llorencí actual està marcat per l'aclaparador domini territorial d'aquest fruiter. La seva presència es lliga a un genèric predominant: *s'Ametlerar* (5 exemples), tot i que hi ha altres formes *Clova des Ametlers*, *Camp des Ametlers*, *es Ametlers Joves* i un cas prou peculiar *sa Platja des Ametlers* (ses Talaies), lluny de la línia litoral, però en una àrea on apareixen de tant en tant llisars rocallosos. Un únic nom de lloc fa referència directament al fruit d'aquesta espècie (*Clova de ses Metles* —Pou Colomer—).

El contrast amb l'omnipresent ametler, l'**olivera** és avui en dia una raresa en el paisatge llorencí; això no obstant, la seva empremta toponímica és ben notòria amb 9 noms de lloc. Aquestes referències oleolícoles vénen encapçalades pel genèric *Olivar* tot sol o seguit de qualificatius sobre la seva edat —*Vell*, *Jove*, *Nou*— (ses Talaies, ses Andreves, sa

Carbonera, sa Begura); l'altra forma representada és la de *ses Oliveres*/*ses Oliveretes* (Infern, sa Coma, Son Garriga).

Pel que fa a d'altres **fruiters,** la representació és prou reduïda. Les espècies que apareixen es refereixen bàsicament a les que ocupaven petits redols (*Clova des Cirerers* –Pou Colomer— *Sementer de ses Pomeres* —sa Begura—), els camps de cítrics amb una major tradició (*ses Llimoneres* —Son Sureda—, *es Tarongers d'en Miquel Coll* —Son Carrió—). L'absència d'una tradició en l'explotació dels fruiters de pinyol es demostra per una sola referència a l'albercoquer (*es Albercoquerets* —Son Carrió—), i en darrer terme cal esmentar una referència a la morera (*Pou Morer* —Son Vives—), espècie actualment poc present, però que temps enrera va tenir una certa expansió, així i tot la forma femenina (*morera*) és la vigent al vocabulari usual llorencí i no el masculí, d'ús fossilitzat a la toponímia.

Dues realitats poc representades a la toponímia: els cereals i la vinya

El conreu de la **vinya**, tan important arreu de Mallorca té poc reflex en la toponímia llorencina, únicament es pot esmentar *sa Clova de sa Vinya* (sa Begura), situada en aquesta àmplia propietat de l'àrea septentrional del terme, on actualment no hi ha cap indici d'activitat vitícola. A la part plana del terme es localitzen *sa Vinyassa* (Can Moià) i *sa Vinyeta* (Son Carrió Vell).

Més sorprenent és l'absència de toponímia directa referida al conreu de **cereals**, que només s'intueixen indirectament per la profusió d'eres (Rafal Sec, sa Begura, sa Begura Nova, Pocafarina, sa Carbonera, ses Toltes...), o amb noms de propietats amb vinculacions cerealícoles (Son Pocapalla).

En contrast amb els cereals els **llegums** apareixen als noms de dues tanques en explotacions del nord del terme, on s'han recollit *sa Clova des Xítxeros* (Pou Colomer de na Catalina des Forn) i *es Racó des Ciurons* (Can Carbó).

La importància de les àrees regades

El reguiu és una realitat territorial poc extensa a Sant Llorenç, encara que l'explotació de les aigües subterrànies ha permès la presència a partir de la dècada de 1970 d'algunes explotacions intensives d'aquesta mena. A la toponímia, les referències a àrees irrigades són relativament nombroses i sempre utilitzen el genèric *hort* (11): una part són els noms d'àrees molt parcel·lades que aprofiten el cabal de les poques fonts de la contrada (*Horts de Balafi*, regats per les aportacions de la Font de Tenja, *Horts de Llucamar* i *Horts de sa Cova*) o del viari que hi accedeix (*Camada des Horts*). En altres casos es tracta únicament de la part regada d'una gran explotació (Son Sureda Nou, Calicant, ses Talaies), d'alguna tanca immediata (*Baix de s'Hort*—ses Talaies). Finalment existeixen explotacions actualment segregades de la possessió original, que en el seu moment en foren l'hort i que la toponímia recorda (*Hort de sa Begura*, *Hort de ses Planes* i *Hort de ses Toltes*), totes elles alimentades per fonts properes.

Era tradicional l'existència de parcel·les, territorialment minúscules, dedicades a uns pocs fruiters o cítrics regats, properes a les cases i que eventualment apareixen esmentades com a *Jardí* (ses Toltes, Son Trobat), poc presents en la toponímia. En el cas de Son Trobat s'han fet extensius a un sementer (*Baix des Jardí*).

Les referències indirectes a la fitonímia conreada

La fitonímia referida a espècies conreades aporta una part del malnomari llorencí, i la toponímia del terme s'ha vist així indirectament enriquida per aportacions de noms de

plantes conreades, que apareixen acompanyant determinants molt diversos, des de les fórmules de propietat (*Can, Lo d'en*) a elements naturals (*Xaragall*) o construccions (*Caseta, Pont*).

Els malnoms que s'han trobat determinant llocs coincideixen parcialment amb les espècies que s'ha comentat sobre la fitotoponímia estricta. Els més nombrosos són els noms de fruita i fruiters, sobretot *Móra* (9 exemples), *Metla*, *Figuera* (3) i *Parera*. No hi manquen referències a lleguminoses (*Fava*, *Guixa*) i a plantes vitícoles (*Parreta*). Finalment l'element regat és present amb el sobrenom *de s'Hort*, malnom d'origen toponímic i que apareix a 3 indrets.

La relació sencera és:

Can Móra (2)*, Can Joan Móra, Can Mateu Móra* (2)*, Cas Sabater Móra* (2)*, Caseta d'en Móra, Lo d'en Jordi Móra, Can Metla, Can Toni Figuera, Caseta d'en Figuera* (2)*, Lo d'en Figuera, Lo d'en Parera, Pont d'en Fava, Xaragall d'en Fava, Can Guixa, Can Joan Parreta,Can Toni de s'Hort, Lo d'en Toni de s'Hort, Devora can Toni de s'Hort (Begura Nova).*

CLAUS D'INTERPRETACIÓ DEL PAISATGE A TRAVÉS DELS FITOTOPÒNIMS

Es pot dur a terme una lectura territorial prou interessant del terme de Sant Llorenç només a partir de la lectura i localització dels topònims que s'han esmentat. A dit efecte s'ha confeccionat una cartografia temàtica amb la localització dels noms de lloc amb informació sobre la vegetació.

En tots els casos s'aprecia com hi ha una part central del municipi, al voltant del nucli urbà de Sant Llorenç i en coincidència amb les terres agrícoles més productives, en què les referències fitotoponímiques són escasses. Es tracta d'un sector del terme intensament parcel·lat, per la qual cosa la toponímia queda en molts de casos reduïda a una relació de petites finques determinades pel nom de família dels propietaris precedides per les partícules Can i Lo d'en i gairebé desproveïdes de connotacions geogràfiques directes.

Contràriament les àrees prelitorals i muntanyoses, que mantenen propietats mitjanes i grans, compten amb una toponímia descriptiva prou interessant i que ofereix informació de gran qualitat.

Les grans unitats de paisatge

Les referències a espècies naturals reflecteixen molt bé el contrast existent entre la part nordoccidental del terme, amb litologies margocalcàries, relleus notables i una major pluviometria i la part sudoriental, de caràcter litoral, amb materials calcaris escullosos, relativament planera i amb un clima marcadament menys plujós.

Aquestes característiques es tradueixen en la contraposició entre dues vegetacions potencials: l'alzinar baleàric a l'interior més humit i amb substrats menys calcaris i la marina d'ullastre en la franja paral·lela al litoral.

El **mapa 2** recull la localització dels topònims relacionats amb l'alzina (alzina, alzinar i bosc), que mostren una estricta fidelitat a la zona interior i són totalment absents de la part meridional de Sant Llorenç.

Els termes que configuren la seqüència relacionada amb les formacions d'ullastrar (Marina, Marineta, Mitjà i Pleta), molt nombroses, apareixen en el **mapa 3** i constitueixen un núvol de punts amb una gran densitat a la part sud del terme. No hi manquen alguns exemples situats a la part nord del terme, provocats pel fenomen ja esmentat de l'ambigüitat del genèric *pleta* en relació a una composició fitosociològica concreta.

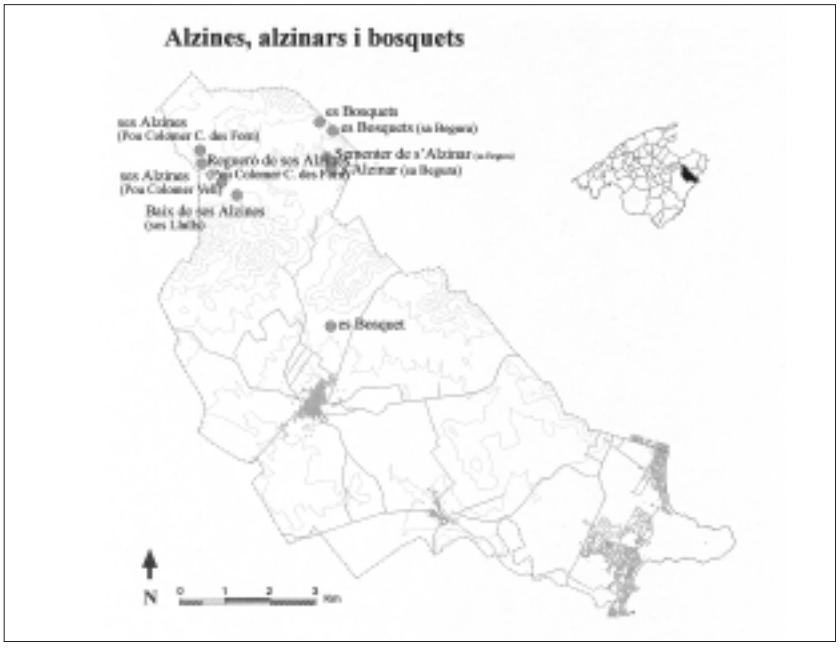
Alzines, alzinars i bosquets
es Bosquets
es Bosquets (sa Begura)
Sementer de s'Alzinar
Alzinar (sa Begura)
Regueró de ses Alzines
ses Alzines
(Pou Colomer C. des Fons)
ses Alzines
(Pou Colomer Vell)
Baix de ses Alzines
(ses Llaths)
es Bosquet
N
0 1 2 3 Km

Mapa 2

Marina, matar, mitjà i pleta
sa Marina (sa Talaieta)
Regueró de sa Pleta (Infern)
Pleta de sa Fontpella
es Mitjà Gran (Pocafarina)
sa Pleta (Son Garriga)
sa Pleteta (ses Talaies)
es Mitjà Gran (ses Talaies)
sa Pleta (Rafal Sec)
Pleta de sa Torre Nova
ses Pletetes (Son Carrió Vell)
es Matar
Pleta de Son Violl
sa Marina (Ca n'Amer)
es Mitjà Gran
Pleta de Son Manxó
sa Marina den Pau
sa Marina Vella
sa Marina den Rovilla
sa Pleta (Sa Corda)
sa Marina den Mac
sa Pleta (Ca n'Amer)
N
0 1 2 3 Km

Mapa 1

La localització de les diferents espècies vegetals en el mapa no sempre ofereix una informació addicional tan profitosa com els exemples anteriors; així el grup de topònims lligats amb el pi (**mapa 4**) apareix distribuït d'una manera gairebé homogènia en el mapa del terme, tot i en relació amb el caràcter força més cosmopolita d'aquesta conífera.

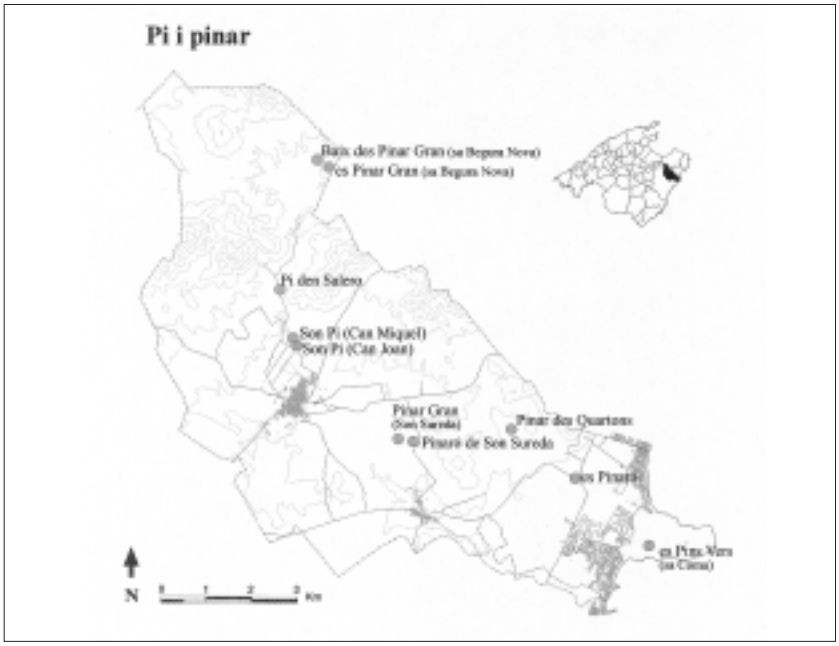

Mapa 4

Paisatges agraris actuals i històrics a través de la toponímia

Els conreus també exigeixen unes condicions naturals per a poder arrelar i obtenir profitoses collites, però alhora són el resultat d'una dinàmica de mercat i d'usos canviants, a més d'estar relacionats amb el model de la propietat i el règim d'explotació. Tot i aquestes condicions, en la toponímia llorencina la figuera ha estat l'espècie més representativa, repartida arreu del terme amb una densitat gairebé homogènia, des de les marines litorals fins a les possessions de la part muntanyosa, inclosa la rodalia de la vila, tal com queda palès al **mapa 5**. Unes conclusions prou similars es poden extreure del **mapa 6**, referit als topònims amb referència a l'ametler. Aquest fruiter, d'introducció massiva a les primeres dècades del segle XX, s'ha estès tant a les planes com als costers i els noms de lloc en situen a tots els paisatges agraris llorencins.

Ametlers i figueres constitueixen dos exemples de distribucions d'arbrat que abasten tot el terme i que responen a una realitat del paisatge actual, en el qual són dominants (tot i el retrocés de les figueres, sovint arrabassades pel nul valor comercial de la seva producció). En canvi l'olivera no és a l'actualitat (2002) un tipus d'aprofitament agrari important a Sant Llorenç, però en la toponímia la seva presència és més important del que caldria suposar (**mapa 7**).

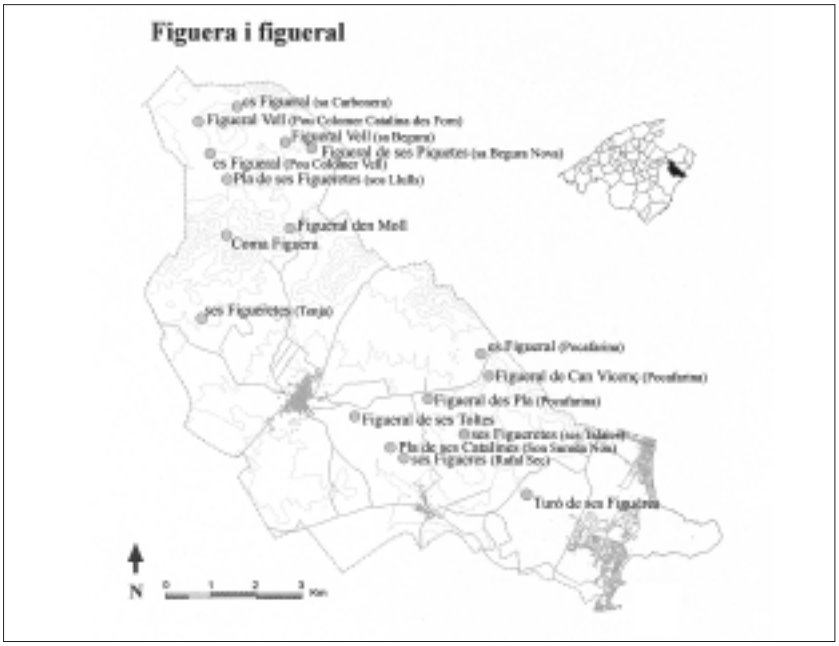
Figuera i figueral
es Figueral (sa Carbonera)
Figueral Vell (Pou Colomer Catalina des Fons)
Figueral Vell (sa Begura)
Figueral de ses Piquetes (sa Begura Nova)
es Figueral (Pou Colomer Vell)
Pla de ses Figueretes (sos Llulls)
Figueral den Moll
Coma Figuera
ses Figueretes (Tonja)
es Figueral (Pocafarina)
Figueral de Can Vicenç (Pocafarina)
Figueral des Pla (Pocafarina)
Figueral de ses Toltes
ses Figueretes (ses Talaies)
Pla de ses Catalines (Son Sureda Nin)
ses Figueres (Rafal Sec)
Turó de ses Figueres
N
0 1 2 3 Km

Mapa 5

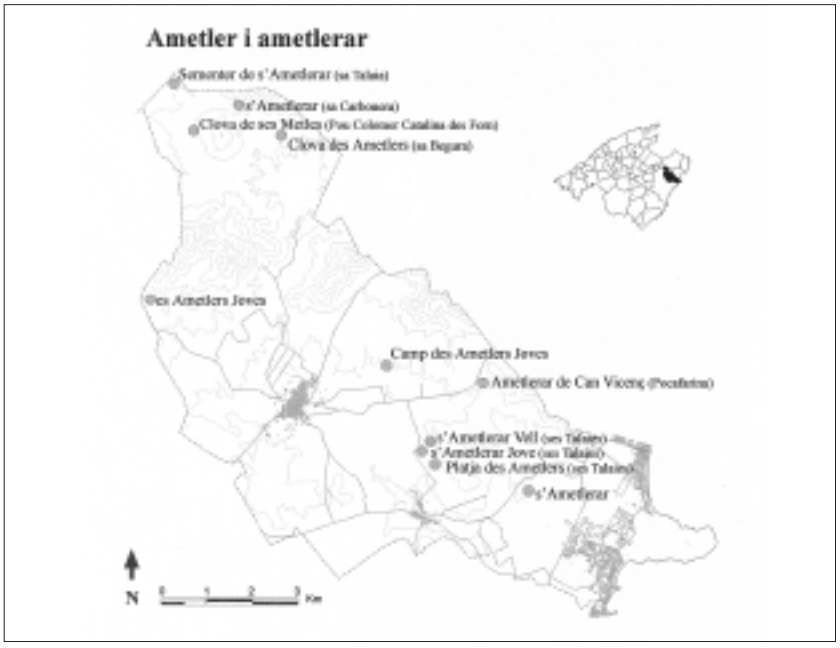
Ametler i ametlerar
Sementer de s'Ametlerar (sa Talaia)
s'Ametlerar (sa Carbonera)
Clova de ses Metles (Pou Colomer Catalina des Fons)
Clova des Ametlers (sa Begura)
es Ametlers Joves
Camp des Ametlers Joves
Ametlerar de Can Vicenç (Pocafarina)
s'Ametlerar Vell (ses Talaies)
s'Ametlerar Jove (ses Talaies)
Platja des Ametlers (ses Talaies)
s'Ametlerar
N
0 1 2 3 Km

Mapa 6

Mapa 7

Els olivars apareixen dissociats a dos tipus de localitzacions, bé a l'extrem nord de la demarcació municipal, bé a les possessions de la marina. La toponímia en aquest cas permet una lectura històrica del territori: d'una banda els olivars de les possessions contigües al terme d'Artà, corresponen a àrees de producció oliera lligades a àrea muntanyosa, dominant encara a la Serra de Tramuntana i en menor mesura encara present en algunes àrees d'Artà, Capdepera i en menor mesura de Son Servera. En contrast, els olivars en terrenys de marina responen a un model d'explotació de l'olivera a àrees planeres, que a l'entrada del segle XX ja estava en total decadència i que és testimoniat amb els noms de sementers de ses Talaies i sa Coma. Aquests olivars en pla degueren abastar bona part del terme si hem de creure un altre testimoni toponímic tan inequívoc com el de la possessió de sa Tafona, situada a l'àrea central del terme, equidistant entre els nuclis de Sant Llorenç i Son Carrió.

Realitat paisatgística i toponímia són elements equivalents i canviants, i ara en funció de com evolucionin les noves pràctiques intensives de producció d'oli en expansió a Mallorca, basades en varietats no autòctones d'elevada productivitat conreades a àrees planeres, potser el paisatge de l'olivar de muntanya passi a ser el relicte toponímic, mentre que la reintroducció de l'espècie a la part plana del terme torni a donar significació a una toponímia que avui per avui és simplement testimonial.

La distribució dels horts en funció d'uns escassos recursos hídrics superficials

Prou interessant és la cartografia elaborada a partir de la localització de tots els horts del terme, que es lliga a la presència d'àrees irrigades amb una certa tradició, ja que certament els reguius de nova planta no solen tenir una traducció en la toponímia amb la forma clàssica d'hort, sinó que quan la posada en irrigació és recent els noms de lloc sovint només es fan ressò d'elements de les estructures utilitzades, com poden ser els pous o els safareigs.

Els horts es distribueixen tots de nord a sud, agrupats per zones, per motius de diversa índole. Una primera àrea irrigada se situa al voltant de sa Begura i ses Planes, tot coincidint amb un contrast litològic prou marcat entre l'àrea margocalcària de la vall interior d'Infern/sa Begura amb les alineacions muntanyoses de Calicant/s'Esquerda, a favor d'aquesta discontinuïtat de materials apareixen un conjunt de sorgències. De fet, el torrent de ses Planes, en aquest tram conegut com es Gorg, es converteix en un curs quasi permanent a causa d'aquest tipus de fenomen **(mapa 8)**.

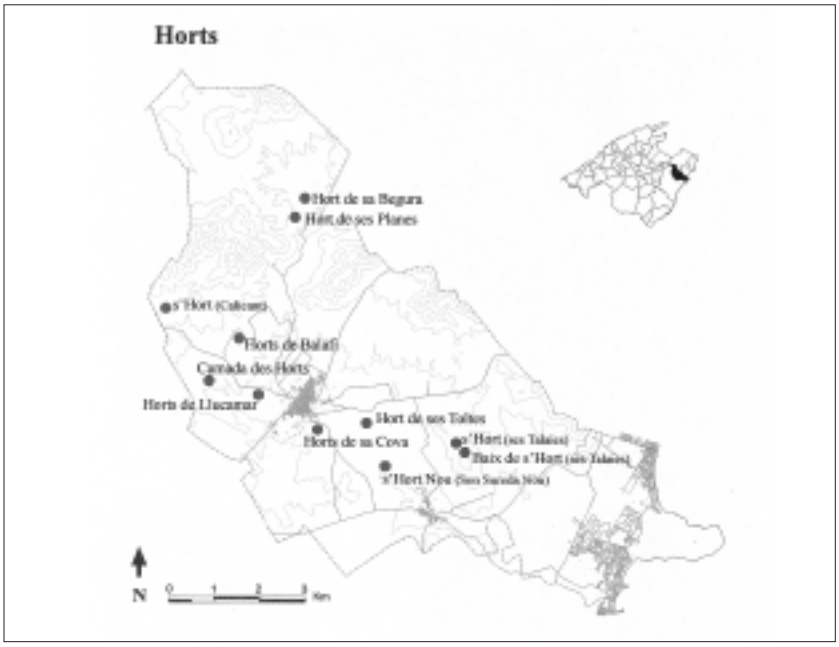

Mapa 8

Un segon indret amb irrigació es consolida al voltant de la Muntanya de Calicant, entorn de la qual l'enginy humà ha bastit sistemes de captació d'aigua a través de fonts de mina, que al vessant manacorí d'aquesta muntanya ha donat lloc a topònims que descriuen aquesta realitat (sa Mineta). Els Horts de Balafi i de Calicant responen a aquesta gènesi.

Més al sud, ja al voltant del poble, un nou origen dels recursos hídrics és el nivell freàtic lligat al curs del torrent de Sant Llorenç i el seu conjunt d'afluents, que en circumstàncies de materials favorables afavoreix de nou l'aparició de fontetes. Una expressió ben clara d'àrea irrigada per aquesta causa la constitueix s'Hort de ses Toltes.

CONCLUSIONS

El terme de Sant Llorenç mostra una significativa riquesa fitotoponímica de l'anàlisi de la qual es poden extreure elements d'interès geogràfic.

Es tracta d'un conjunt de noms de plantes fixades sobre el territori que en tots els casos correspon a espècies presents a qualque punt del territori llorencí, inclosos aquells en què deriven de malnoms o en què fan referència a conreus que han estat substituïts.

Es constata com determinades formes actualment no vigents en el vocabulari usual tenen una pervivència toponímica, com ara la utilització de formes masculines o femenines que contrasten amb les usuals (Morer, Arbocer, Romaguera), així com la de noms populars prou genuïns però avui en dia atribuïts habitualment a d'altres espècies (Baladre en el sentit de *lletrera*).

Els topònims reflecteixen el paisatge de Sant Llorenç, del qual ofereixen una descripció, tot i que l'evolució en els canvis dels usos del territori és molt més ràpida que l'adaptació de la toponímia a la realitat espacial, sobretot pel que fa a les pràctiques agrícoles. De fet la lectura a través dels noms de lloc ofereix la visió d'un terme en què predomina el figueral, i en què el segon arbre per extensió és l'ametler, que per poc supera el notable pes específic que també té l'olivera; aquesta visió contrasta amb el retrat actual en què l'ametler domina absolutament plans i vessants, les figueres —en franc retrocés— romanen sense profit econòmic i les oliveres són una raresa. Això no obstant, els topònims fan una lectura diacrònica gairebé perfecta de l'evolució dels aprofitaments agraris al llarg dels dos darrers segles, i descriuen i localitzen els processos de substitució d'un tipus d'arboricultura per altres.

Prou interessant resulta la significació geogràfica de determinats topònims referits a espècies espontànies o a la presència d'aigua, en què la distribució dels mots sobre la cartografia és un reflex perfecte dels contrasts litològics, edàfics i de paisatge. Casos com el contrast del món de l'alzinar amb el de les marines o el de la localització de les diferents fonts i punts irrigats ho testimonien.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, M. A.; MOLL, F. DE B. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma: Moll, 1975.

BONAFÈ, F. *Flora de Mallorca.* 4 vol. Palma: Moll, 1977.

CORTÈS, J. [et al.] *Sant Llorenç des Cardassar*. Palma: Hora Nova, 1999. (Guia dels pobles de Mallorca, 8).

GRIMALT GELABERT, M.; RODRÍGUEZ GOMILA, R. *Toponíms i geografia de les possessions del litoral del terme de Manacor*, 2001.

ORDINAS GARAU, A. (1996). *Oronímia, Hidronímia i Fitonímia. Una aproximació a la terminologia geogràfica del paisatge natural menorquí*, 1996, pàg.145-152. (Treballs de Geografia, 44).

— *Geografia i llengua. Topònims i genèrics toponímics de les Illes Balears*. 3 vol. Palma: UIB, 1996. Tesi Doctoral.

RODRÍGUEZ, R.; GRIMALT, M. «La Toponímia de Sant Llorenç» A: CORTÈS, J.; MOLL, I.; RIERA, J. (ed.) *Sant Llorenç des Cardassar. Conjunt d'estudis sobre cent anys d'autonomia municipal*. Palma: UIB/Consell de Mallorca/Ajuntament de Sant Llorenç, 1994, pàg. 89-134.

ROSSELLÓ VERGER, V. M. «El patrimoni toponímic de les Illes». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 46, 1990, pàg.131-136.

LA REPOBLACIÓ MALLORQUINA AL SUD DEL PAÍS VALENCIÀ DESPRÉS DE L'EXPULSIÓ DELS MORISCS (1609). RESUM D'UNA RECERCA EN CURS

Antoni Mas i Forners i Joan-Lluís Monjo i Mascaró
XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

L'assentament de colons de les Illes Balears al sud del País Valencià que seguí l'expulsió dels moriscs (1609) va suposar l'assentament d'un important nombre de colons procedents d'arreu de la geografia illenca (vegeu quadre 1) a aqueix indret i, conseqüentment, de la seva onomàstica, sovint coincident, però no sempre, amb la dels cristians vells valencians. L'estudi d'aqueix procés fou iniciat per Josep Costa en el seu treball, «La repoblació mallorquina a la Marina i al seu entorn en el segle XVII», en el qual demostrava que la repoblació insular no es va limitar a Tàrbena i a la Vall de Gallinera —tradicionalment les úniques poblacions considerades d'origen mallorquí—, sinó que es va estendre a bona part de la Marina, el Comtat i la Safor. Diferents estudis, tant de naturalesa filològica com històrica, han permès ampliar els resultats de les recerques d'en Costa. Per exemple, s'ha pogut documentar la presència de colons mallorquins, tot i que en magnituds molt menors que ens els àmbits territorials abans ressenyats, a la Ribera, la Vall d'Albaida i la Costera).[1] Ací, simplement presentam un resum de les nostres pròpies recerques i dels treballs duts a terme, en el qual fem esment a les característiques del procés d'assentament i a l'onomàstica dels colons, que constitueixen un avanç d'un llibre de propera aparició dedicat íntegrament a aquesta temàtica.

QUADRE I. POBLACIONS D'ORIGEN DELS COLONS MALLORQUINS I LLOCS D'ORIGEN DE RESIDÈNCIA DOCUMENTAT

1. Algaida (Alcoleja i la Vall d'Alcalà)
2. Andratx (Benidoleig, Pego, la Vall de Gallinera, la Vall d'Alcalà)
3. Artà (Castells, Benidoleig, Fageca, Famorca, Miraflor, Mira-rosa, Tàrbena, la Vall d'Alaguar i Xaló)
4. Calvià (Llíber, Lorxa, Vall de Gallinera)
5. Ciutadella (la Valldigna)

[1] Vegeu a la bibliografia citada en aquests treballs, les referències recollides en el nostre article «Repobladors mallorquins al Sud del País Valencià després de l'expulsió dels moriscos. Cap a un estat de la qüestió». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 854, 2000, pàg. 275-296.

6. Campos (la Vall d'Ebo i la Vall d'Alaguar)
7. Capdepera (Famorca i Xaló)
8. Ciutat de Mallorca (Fageca, Pego i Xaló)
9. l'Alqueria de Sant Jordi de Ciutat (Pego)
10. Eivissa (Mira-rosa, Parcent, Pedreguer, Pego, la Valldigna i Xaló)
11. Estellencs (Vall de Gallinera)
12. Felanitx (Xaló)
13. Inca (la Vall d'Alaguar)
14. Llucmajor (Altea, Benimeli, Benissa, Gata, Llíber, Oliva, Porta Coeli, Pedreguer, Sanet-Negrals, el Ràfol d'Almúnia, Senija, Tàrbena, la Vall d'Alaguar, la Vall de Gallinera i Xaló)
15. Manacor (Alcanalí, Benidoleig, Fageca, Famorca, Llíber, Murla, Ondara, Orba, Pedreguer, Pego, Tàrbena, Tollos, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo, la vall de Guadalest, la Valldigna i Xaló)
16. Marratxí (Ondara)
17. Montuïri (Fageca, Vall de Gallinera)
18. Muro (Ondara)
19. Petra (Barxeta, Fageca, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Alcalà, i la Valldigna)
20. Pollença (l'Atzúvia, Gandia, Tàrbena, la vall de Guadalest i Xaló)
21. Porreres (Fageca)
22. Puigpunyent (Fageca)
23. Sa Pobla (Parcent)
24. Sant Joan (Pego)
25. Santa Margalida (Castells, Dénia, Fageca, Llíber, Murla, Pedreguer, Pego, Tàrbena, Tollos, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Alcalà, la Vall d'Ebo, la vall de Guadalest i Xaló)
26. Sencelles (Fageca i el raval de Xàtiva)
27. Sineu (Vall de Gallinera)
28. Sóller (la Vall d'Alaguar)

L'ASSENTAMENT DELS COLONS

Es poden destriar:

Poblacions amb predomini absolut dels mallorquins

Des dels inicis de la colonització:

Sovint, l'origen mallorquí consta en les mateixes cartes pobles. Aquesta circumstància ha estat documentada a:

Tàrbena (25/12/1610): beneficiaris descrits com a *omnes agricultoribus insulae Majoricae oriundi*.

La Vall de Gallinera (10/6/1611 o 1610?): colons *omnes oriundi ex insula balearis*.

La Vall d'Alaguar (14/6/1611): colons *omnes agricolae, ex insula Maioricarum oriundi*.

L'Atzúvia (28/8/1611): els beneficiaris eren *agricultores omnes naturales Regni Mayorice*.

Però també es pot donar el cas que l'origen dels pobladors no s'especifiqui a la carta pobla i que s'hagi de recórrer a altres fonts (llibres sacramentals, fonts mallorquines) per tal d'establir-la. Aquest és el cas de Llíber, l'origen del qual no consta a la carta pobla però sí als llibres sacramentals. Com en el cas de la població veïna de Xaló (vegeu *infra*), el fet més destacable de la repoblació de Llíber és que la gran majoria dels colons, tant els establerts en els primers moments de la colonització com a dates més tardanes, procedien de la població de Llucmajor.

Llinatges dels primers colons de Llíber (1611)
LLUCMAJOR: Mas (4), Montserrat, Morell, Noguera (2), Oliver, Penya, Puig (3), Puigserver, Salvà i Vidal (3).
SANTA MARGALIDA: Femenia (1) i Monjo (2).
MANACOR?: Lull.

Llinatges dels primers colons de Llíber (1611)
Engual, Reus i Ros (de Llucmajor?).

Possible origen mallorquí?
Pou (de Llucmajor?).

Llinatges dels pares dels xiquets confirmats de Llíber anomenats al *Llibre de Confirmats de 1646*

Documentats com a mallorquins, però dels quals no s'indica la població

Població d'origen	LLINATGE
LLUCMAJOR	Avellà (2), Cirerol, Fullana, Mas (3), Mesquida, Miquel, Montserrat (5), Oliver (2), Pujol, Roig, Reus (2), Vidal (2)
SANTA MARGALIDA	Femenia, Monjo, Serra, Server
POLLENÇA	Vicent (<Vicenç)
Origen valencià	Llorenç, Hortolà, Palonés

Mallorquinitzades

Com ja indica J. Costa, es tracta de poblacions que en la carta pobla i en els primers establiments mostren l'assentament de colons d'origen predominantment valencià, d'altres orígens o mixt —sobretot valencians i mallorquins— i en les quals posteriorment, s'observa un augment molt significatiu del percentatge de colons mallorquins, que pot arribar a ésser el predominant —com fou el cas de Xaló, Pedreguer Fageca, Famorca i Tollos— o només significatiu (vegeu *infra*). Cal insistir que per tal d'establir la procedència mallorquina dels colons s'han fet servir els llibres sacramentals i altres fonts en què aquesta consti o es pugui inferir directament.

La importància del fenomen es pot mesurar amb la comparació entre l'onomàstica de la carta pobla i la que apareix a fonts més tardanes.

Així s'ha pogut constatar, entre altres a:

1. Famorca, Fageca i Tollos (la vall de Seta).

— En les cartes de població i/o documents de repartiment de 1611 apareix una població d'origen mixt, amb cognoms com: Camallonga, Carbonell, Gueroles, Piera, Planes, Santamaria, Vilaplana (Fageca). Calbo [o Calvó/Calbó?], Espí, Gonçales, Llinares, Orts, Pisà, Salvador, Sanchis (Famorca). Calbo, Estalrich, Fluixà, Gibert, Llas, Llorenç, Malonda, Mas, Monjo, Olsina, Ordunya, Pla, Taraçona (Tollos).

— El 1660, la totalitat de caps de família que apareixen en el *Maridatge* de l'any 1660 porten llinatges d'origen mallorquí: Gilabert, Mulet, Nadal, Sancho, Seguí, Vidal (Fageca). Femenia, Maçanet, Vidal (Famorca). Alòs, Benimelis, Nadal, Pasqual (Tollos).

2. Xaló. En aquest cas, s'ha comparat la nòmina d'establerts a la carta pobla del 1611 amb la dels caps de família del 1646.

a) El 1611

1. Sembla que dels 35 colons establerts a Xaló, la majoria —19 (54,2%)— eren d'origen valencià. Els seus llinatges eren Andrés (2), Banyuls, Berenguer, Bernabeu, Bertomeu, Boix, Borau, Ferrer, Gavilà, Penyalba, Ridaura (2), Ronda, Rubio (2), Valero i Vallés, de part dels quals coneixem quina era la seva població d'origen (Alcanalí, Benissa, Castelló de la Ribera, Dénia, Mutxamel i Xàbia).

2. De la resta, 11 (31%), devien procedir de Mallorca, sobretot —9 (el 6%)—, de la vila de Santa Margalida. Són aquells amb els llinatges Albanell (2), Castelló, Mestre, Muntaner, Pastor, Quecles i Serra. Pel que respecta al colon Joan Font, cal tenir present que es podria tractar tant de l'originari de Santa Margalida com d'aquell que era natural de la vila penedesenca del Vendrell, ambdós residents a Xaló en dates més tardanes.

3. D'altres altres dos colons, l'origen mallorquí és només possible, ja que porten els cognoms Maçanet —molt freqüent entre els colons mallorquins— i Oliver (aquest darrer apareix documentat espesses vegades a l'Arxiu Parroquial de Xaló i té el seu origen a Llucmajor).

4. Apareixen també un colon eivissenc, de llinatge Serra, i dos de castellans, de llinatge Martines.

5. De dos llinatges (Bosch, Sala) no es pot precisar la procedència, atès que eren freqüents tant a Mallorca com a València.

b) El 1646 s'havien produït canvis molt importants en la distribució per orígens de la població de Xaló.

1. La pèrdua de la gran majoria —12— dels 15 llinatges valencians.

2 L'aparició d'un gran nombre de nous llinatges. La gran majoria eren (aproximadament 25, el 78%) eren mallorquins. D'aquests, tres —Font, Ribes i Serra— també els portaven gent d'altres orígens: de Catalunya, en el cas de Font; d'Eivissa, en el de Ribes i Serra. Però tant en un cas com en un altre, els d'origen mallorquí eren majoritaris.

3. Entre els nous llinatges destaquen 15 llinatges originaris de Santa Margalida (46,8% dels nous llinatges): 10 documentats a Xaló com exclusivament com d'aqueixa població (Alòs, Calafat, Capó, Estalric, Molines, Monjo, Omar, Ordines, Pont i Server) i 5 més que també els portaven persones originàries de Santa Margalida. Segons les dades de l'Arxiu Parroquial de Xaló, hi ha parroquians amb el llinatge Femenia que són originaris de Santa Margalida, Manacor i Llucmajor; de Ferrà, de Santa Margalida i alguns de Llucmajor; de Garcia, de Santa Margalida, Ciutat de Mallorca i Llucmajor; i de Rosselló, de Santa Margalida, Ciutat de Mallorca i Alaró. Hi ha també constància d'alguns alaronencs de llinatge Serra.

4. El 1646, Xaló havia passat a ser una població d'origen majoritàriament mallorquí. Al manco 59 caps de família (el 72%) eren d'aqueix origen.

5. Aproximadament 43 veïns (el 52,4% del total absolut) eren originaris d'una sola població, Santa Margalida.

Poblacions d'origen mixt

Des dels inicis de la colonització

Per exemple, d'alguns dels colons de Benidoleig (12/9/1611), que era *mallorquinus* o de la *insule de Mallorca.*

Mallorquinitzades

Posteriorment o amb una migració mallorquina de certa rellevància numèrica

És el cas de la vall de Guadalest descrit per Pla (1984): *en la carta puebla no se mencionan los lugares más escéntricos de la baronía de Confrides, en el extremo occidental del valle. Los establecimientos, en cambio, hablan de 29 colonos, entre los cuales predominan los apellidos de clara raigambre insular que no aparecen en los lugares del marquesado: Florit, Font, Pont, Prat, Sales, Seguí, Serralta. Dos posibles mallorquines (Strader y Torondell* [Torrandell?]*), que tampoco figuran en la carta puebla, son establecimientos de Beniardà* (...) *Se trataría de una inmigración quizá llegada tras la firma de la carta puebla, en principio arrinconada en la baronía de Confrides y que se extendería hasta la parroquia de Beniardá con la renuncia a sus establecimientos por parte de sus antiguos colonos.*[2]

a) Poblacions de cristians vells on la presència d'immigrants mallorquins resulta rellevant.

Així, a la Valldigna, els mallorquins eren el col·lectiu més nombrós dels nous pobladors establerts a la comarca després de l'expulsió dels moriscs. En els processos penals instruïts pel justícia major de la Valldigna, està documentada la presència d'un total de 21 mallorquins establits a la contrada, 16 dels quals (el 76,1%) entre el 1610 i el 1620 a la Valldigna. A més, cal fer esment que a Tavernes existia un carrer que el 1617 era anomenat *dels mallorquins.*[3]

ALGUNS TRETS DELS COGNOMS D'ORIGEN MALLORQUÍ DEL PAÍS VALENCIÀ

Alteració o deformació de la grafia mallorquina *usual* dels llinatges

1. Castellanització gràfica, sobretot pel que fa al so palatal, com és el cas de *Moncho* <Monjo, *Puchol* <Pujol, *Vercher* <Verger...

2. Influència de la pronúncia catalana occidental del valencià. Per exemple, en la grafia en *-es* i en *–e* de llinatges que eren pronunciats amb la vocal neutra i que a Mallorca eren escrits d'una manera oscil·lant entre *a* i *e*: *Molines/Molinas*, *Quegles/Queglas*... *Bennàsser* / *Bennàssar*; *Benejam* / *Benajam*.

3. El resultat en iod dels grups llatins LI, C'L, T'L, G'L, present ocasionalment dins la documentació més antiga: *Cortey, Fiol, Mayol, Morey*; després representats sempre *Cortell, Fillol, Mallol, Morell*.

---

[2] PLA, P.J. *La población del marquesado de Guadalest en el siglo XVII*. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, 1984, pàg. 156-158.

[3] CISCAR PALLARÉS, E. *Vida cotidiana en la Valldigna (segles XV-XVIII).* Sigmat de la Valldigna, 1998, pàg. 285-293.

LLINATGES ORIGINARIS DE SANTA MARGALIDA
DOCUMENTATS AL PAÍS VALENCIÀ (1rn 1/2 XVII)

DOCUMENTATS	NÚM.	MOLT PROBABLES	NÚM.	TOTAL
ALBANELL	8			8
ALÒS	3			3
(A)MENGUAL	3			3
ANFÒS	1			1
BABILONI	2			2
BARCELÓ	1			1
BUADES	1			1
CALAFAT	4		4	8
		CANET	1	1
CAPDEBOU	3			3
CAPÓ	2			2
CASTELLÓ	3	CASTELLÓ,	2	5
CASTELLS	4	ESTALRIC	4	8
ESTARLIC/ Estalric	6	FEMENIA	2	8
FEMENIA	6			6
FERRÀ	5			5
FERRER	1			1
		FLUIXÀ,	1	1
FONT	13	FONT	3	16
		GARCIA	1	1
GI(S)BERT	1			1
GUAITA	1			1
JOAN	1			1
MALONDA	4	MALONDA	4	8
MESTRE	10			10
MOLINES	6	MOLINES	4	10
MONJO	21	MONJO	6	27

LLINATGES ORIGINARIS DE SANTA MARGALIDA
DOCUMENTATS AL PAÍS VALENCIÀ (1rn 1/2 XVII)

DOCUMENTATS	NÚM.	MOLT PROBABLES	NÚM.	TOTAL
MONTANER	7			7
		MORELL	2	2
OMAR	5	OMAR	2	7
ORDINES	2			2
PASTOR	10	PASTOR	3	13
PERELLÓ	5			5
PISÀ	1			1
PONT	4			4
QUECLES	9			9
RIBES	4	RIBES	2	6
RIERA	3			3
ROIG	1			1
ROSSELLÓ	5	ROSSELLÓ	3	8
SASTRE	1			1
		SEGUÍ	1	1
SEQUIER	1			1
SERRA	18	SERRA	2	20
SERVER	4	SERVER	1	5
SIURANA	1			1
VIVES	2			2
VIDAL	1			1
	194		48	242

Llinatges que han consolidat una grafia que reflecteix algun tret de la pronúncia dialectal mallorquina:

1. L'afèresi: *Brines* <Abrines; *Mengual* <Amengual.

2. La reducció del diftong WA darrere de velar de *Gosp* <Guasp, i *Gordiola* <Guardiola, o la vocalització de l'element inicial *al-* a *Ausina* <Alzina.

Reinterpretació lèxica a partir dels referents del valencià

Alguns exemples en són els següents:

— *Benimelis*, actualment *Benimeli*. El canvi segurament es deu a l'homofonia amb el topònim Benimeli (el nom d'un poble de la Rectoria, dins la mateixa comarca).

— *Maçanet,* a hores d'ara *Mançanet* («Mansanet»). Hi hagué, segurament, la influència de les formes lèxiques valencianes *mançana*, *mançanella*, i del topònim la Torre de les Mançanes (oficialment «de les Maçanes»).

— V*icenç*, en alguna ocasió apareix valencianitzat com *Vicent*.

Llinatges que conserven una forma més arcaica que a Mallorca

Com *Malonda*, actualment *Malondra* a Mallorca, o *Soliveres*, ara *Solivelles*.

Llinatges aparentment castellans

Per exemple, *Garcia* (originari de Sant Jordi i Santa Margalida), *Ordonyes* (d'Artà) o *Munyoz* (referenciat com a mallorquí).

Homòfons

És el cas dels llinatges *Cabrera, Llambies, Marí, Puig, Sancho*, que es documenten com a valencians a la vila de Murla. Però també es documenten com a mallorquins: *Cabrera* a Ondara (procedent de Manacor), *Llambies* a Tàrbena (procedent d'Artà), *Puig* a la Vall d'Ebo (procedent de Campos) i a Llíber (procedent de Llucmajor), *Marí* i *Sancho* a Fageca (procedents de Petra i Alcúdia). O, també, *Vives,* documentat com a valencià i de Santa Margalida; *Malonda*, com a valencià i de Santa Margalida; *Serra,* mallorquí —originari de diversos pobles— i *Serra* de Pego (valencià) a la població de Benidoleig; *Font*, documentat com a originari de Santa Margalida i de Catalunya a Xaló.

Malnoms d'origen mallorquí (segle XVII)

A banda del genèric *mallorquí,* ara com ara només en coneixem dos casos, tot i que cal pensar que la nòmina podria incrementar-se en consultar fonts notarials i municipals.

En el primer cas, es tracta d'un malnom ja existent a la vila d'origen i que fou transportat a València (Marti *Llebro* a Castells el 1646, Martí Cerdà *Llebro* a Santa Margalida). Aqueixa transmissió segurament s'explica per l'abundància de colons procedents del mateix poble a aqueixa població i, en general, a tota la comarca.

Pel que fa al segon —Lluís Bernarcer *Campanet,* d'Alcocer de Planes, 1693—, cal pensar que el malnom s'originà a València mateix i que fou creat pels mateixos colons mallorquins, ja que els colons procedents de Campanet són molt escassos.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

CISCAR PALLARÉS, E. *Vida cotidiana en la Valldigna (segles XV-XVIII).* Sigmat de la Valldigna, 1998.

COSTA MAS, J. *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico.* València, 1977.

— «La repoblació mallorquina a la Marina alta i al seu entorn en el segle XVII». *Trabajos de Geografía* 34, Mallorca, 1977-1978, pàg. 87-91.

— «De les rels... a la llavor». *Programa de Festes de Xaló 1983*. Xaló, 1983.

MAS, A.; MONJO, J. L. «Repobladors mallorquins al Sud del país valencià després de l'expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, Palma, 2000, pàg. 275-296.

— «Repobladors mallorquins a la Marina Alta i Baixa del País Valencià (segle XVII). El cas de Manacor». *I Jornades d'estudis locals de Manacor (5 i 6 de maig de 2000)*, Manacor, 2001, pàg. 209-217.

— «La mallorquinització onomàstica a la Valencia del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida». *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalana*, València (en premsa), 2001.

MAS, A.; MONJO, J. L.; MONJO MASCARÓ, J. «Sobre l'origen dels repobladors de Llíber al segle XVII». *Festes de Llíber. 2001*, Llíber, 2001.

PRIMITIVO, J.; PLA ALBEROLA. *La población del marquesado de Guadalest en el siglo XVII*, Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, 1984.

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 387

LA SITUACIÓ DE LA TOPONÍMIA AL LITORAL DE CALVIÀ

Jordi Pagès Mas

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

INTRODUCCIÓ

És conegut per tots que el turisme a Calvià ha suposat una notable millora en les condicions de vida dels seus ciutadans; però com se sol dir: «Entre poc i massa, sa mesura passa». Actualment, el turisme i els efectes generats per aquesta indústria han donat lloc a una situació actual bastant inversemblant 50 anys enrera.

Calvià sempre havia estat un municipi pobre, amb pocs recursos i una economia basada en l´explotació agrària. A més, les explotacions es caracteritzaven per ser grans latifundis en mans de senyors que vivien a Ciutat, i que llogaven i rellogaven provocant una contínua fuita de les escasses riqueses que l'explotació generava. Per fer-nos una idea de com el latifundisme afectava Calvià, direm que el 1863 quatre possessions aglutinaven el 66,3% de les terres calvianeres.

Pel que fa a la població, la seva importància també era mínima: mai no havia superat els 3.000 habitants (vegeu figura 1).

Tot i així, l'activitat agrària havia generat una certa abundància de topònims relacionats amb la pròpia activitat i d'altres relacionats amb l'orografia i l'hidrografia. Hi havia una mica de tot, malgrat que l'estructura de la propietat no permetia una gran proliferació.

Actualment ens trobem amb un panorama força diferent. La població al municipi supera els 40.000 habitants, i l'activitat econòmica es fonamenta en més d'un 90% en els serveis, generant grans beneficis i excedents que es reinverteixen en la pròpia activitat i en la construcció.

Això que pot semblar que no tengui cap relació amb la toponímia, l'experiència ens demostra que no és així. Aquest boom demogràfic provocat per l'activitat turística, s'ha produït en un espai de temps tan reduït, que no ha donat temps a assimilar l'impacte. Un impacte que es tradueix en un nou espai que no té res a veure amb aquell que cinquanta anys enrera haguéssim pogut conèixer.

Així doncs, el nou espai es defineix per una reestructuració del territori que afecta tots els àmbits: la xarxa viària, les poblacions, l'economia, la societat, la nova realitat cultural, històrica..., i la toponímia.

Pensem que l'activitat agrària es concentrava essencialment a l'interior del municipi, i l'activitat turística es concentra, especialment, a les zones costaneres. Només això, ja ha provocat una reestructuració territorial i una relocalització dels serveis, equipaments i les estructures que han desmantellat i trasbalsat totes les estructures anteriors.

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 388

Per si no fos prou, la massiva arribada d'immigrants, gairebé tots de fora de Mallorca, ha provocat un relleu cultural prou significatiu. La població inicial, amb prou feines 3.000 habitants, no ha estat capaç d'assimilar els 40.000 nouvenguts, i això s'ha traduït en un relleu poblacional, especialment impactant a les zones costaneres, menys poblades.

Pel que fa a la toponímia, la reestructuració del territori i el relleu poblacional, estan suposant la progressiva mort del llegat toponímic anterior, per una neotoponímia que es va consolidant, i caracteritzada per formar part d'una o vàries cultures que es van imposant al nou territori.

EL RELLEU POBLACIONAL

Tot i els esforços que s'han destinat a minimitzar l'enorme impacte que ha suposat l'arribada massiva de nous residents, la situació social i cultural al municipi ha canviat. El vehicle d'expressió més emprat no és la llengua catalana, i això es tradueix en un desconeixement general del territori, i la seva toponímia.

L'enorme volum d'immigrants no permet una assimilació per part de la població inicial, i això provoca un desconeixement bastant general de la informació que ens transmeten els topònims. Aquest desconeixement, sovint, es resol amb la reimplantació de nous topònims, fixats en la llengua originària dels immigrats, i molt més populars i explicatius.

Aquest fenomen es produeix de manera desigual al territori, però és especialment destacable a les zones costaneres, on l'activitat turística s'ha desenvolupat amb més força. Pensem que les zones costaneres són aquelles que han sofert un canvi més radical, a causa del tipus d'activitat turística que s'ha desenvolupat al municipi. Així, el turisme que s'ha implantat és bàsicament un turisme talosotròpic (sol i platja), que necessita unes infraestructures de què no es disposaven. Això ha provocat un notable desenvolupament urbanístic i demogràfic a tot el litoral.

Aquest desenvolupament urbanístic ha canviat la fisonomia del territori, convertint un territori rural (com era abans dels anys 60), en un territori urbà a l'actualitat. Aquesta urbanització del territori ha suposat la desaparició de molts topònims, que han quedat enterrats sota la realitat actual.

Aquesta desaparició s'ha vist rellevada per una sèrie de topònims típicament urbans: carrers, establiments, promocions, urbanitzacions..., que, en línies generals, no tenen res a veure amb els topònims originals, i sovint estan fixats en llengues alòctones, però que, en definitiva, expliquen el moment actual, el nostre present.

LA NOVA TOPONÍMIA

És cert que molta d'aquesta toponímia no ha tengut temps de ser fixada, però l'actual procés de transformació del territori, i l'imparable increment demogràfic que experimenta el municipi, estan emboirant el llegat toponímic.

Així, comença a ser habitual trobar alguns topònims com Aldea Cala Fornells, El Dorado, o Aquapark, en documents i cartografies actuals, en detriment d'altres. Els motius que provoquen la substitució de topònims són diversos. En alguns casos, es deu a la

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 389

Figura 1: Evolució de la Població al municipi de Calvià.

Any	Població	Any	Població
1900	2.567	1960	2.335
1910	2.688	1970	3.579
1920	2.570	1975	8.096
1930	2.617	1986	13.678
1940	2.663	1991	20.928
1950	2.327	1998	32.787

Font: Ajuntament de Calvià, i INE/IBAE. Elaboració pròpia.

impopularitat del topònim original; segurament és el cas d'Aldea Cala Fornells, que es troba a la Serra dels Porcs. Tot i que això és discutible, perquè en lloc d'adoptar l'oròmim on es localitza aquest indret, es podria haver adoptat Ses Algues Blaves, que és el topònim marítim més pròxim.

Sigui com sigui, el promotor encarregat d'aquesta macroconstrucció, no va tenir prou tacte per respectar un topònim que representa tot un llegat patrimonial. Finalment caurà en l'oblit, i, si no, que ho demanin als residents d'Aldea Cala Fornells.

Aquest exemple és extensiu a tota la costa calvianera, i suposo que es repeteix a altres indrets; així que, sigui per la teòrica impopularitat del topònim original, per desconeixement, o per indiferència, s'està produint un autèntic trasbals en la nostra toponímia.

Figura 2: Neotopònims fixats i acceptats, que podem trobar facilment.

Urbanització Malgrat	Aldea Cala Fornells
Urbanització Palvil	Urbanització el Toro
Urb. Costa de la Luz	Urb. Sol de Mallorca
Urb. Son Maties	Urb. Costa den Blanes
Urb. Torre Nova	Porto Adriano
Urb. Badia de Palma	Porto Novo
Urb. Parque de Bendinat	Puerto Portals
Urb. Costa de Bendinat	Casino
Urb. Palmanova	Aquapark
Urb. Magalluf	El Dorado
Urb. Costa de la Calma	Hotel Galatzó
Urb. AtalaiaHotel	Punta Negra
Urb. Hapimag	Polígon industrial
Urb. Ses Rotes Velles	Subcentral Valldurgent

Font: Elaboració pròpia.

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 390

Amb els genèrics passa quelcom semblant. És preocupant comprovar l'especial predilecció que senten alguns ciutadans per fixar genèrics com Aldea, Villa o Casa. Per sort, aquesta microtoponímia no sol arribar a les cartografies, però s'està fent molt popular, i aquest és el primer graó de cap a l'acceptació d'un topònim.

Malauradament, aquest procés continua produint-se. La feblesa de la llengua en municipis com Calvià, implica un seguit d'accions i agressions en la conservació de la toponímia. L'acceptació d'aquests topònims per la població local està provocant veritables maldecaps per a les Administracions i els propis ciutadans que gairebé no saben ni tan sols on viuen.

Figura 3: Ubicació real d'alguns nuclis de població de creació més o menys recent.

Nuclis de població	**Ubicació real**
Cala Fornells	Cala Fornells
Peguera	Peguera/Torà
Hapimag	Platja dels morts
Costa de la Calma	Cala Blanca
Santa Ponça	Ses Rotes Velles/Santa Ponça
El Toro	Ses Penyes Rotges
Portals Vells	Portals Vells
Sol de Mallorca	Cala Xada
Badia de Palma	Cala Vinyes
Sa Porrassa	Sa Porrassa
Magalluf	Magalluf/Es Salobrar
Torrenova	Sa Torre Nova
Palmanova	Son Maties/Ses Planes
Son Caliu	Son Caliu/Son Anglesola
Costa den Blanes	S'Hostalet
Portals Nous	Portals Nous
Illetes	Cala Comtesa/ses Illetes

Font: Elaboració pròpia.

Això que pot semblar desmesurat, és cert. Hi ha urbanitzacions amb límits imprecisos, i topònims desplaçats per la construcció de noves urbanitzacions, que afegeixen més incertesa en aquest *ball* de noms i topònims (vegeu figura 3).

D'aquesta manera, sorgeixen neotopònims com Maganova per fer referència a aquells que viuen a l'entramat urbanístic de Palmanova, Magalluf, Torrenova, Son Caliu, Sa Porrassa, Badia de Palma, i Cala Vinyes; i segurament encara ens deixam Sol de Mallorca, conformant una autèntica connurbació.

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 391

L'aglutinament experimentat a Palmanova no és aïllat, a Santa Ponça passa quelcom semblant. Santa Ponça és un pseudohagiotopònim que dóna nom a una possessió, i per extensió aglutina les urbanitzacions que es van desenvolupar a la possessió de ses Rotes Velles (ses Rotes Velles, i Costa de la Calma), i les microurbanitzacions sorgides a Nova Santa Ponça i Hàbitat Golf Santa Ponça (vegeu figura 4).

Figura 4: Microurbanitzacions de més de 50 habitatges a Hàbitat Golf Santa Ponça.

Urbanitzacions a Hàbitat Golf Santa Ponça	
Las abubillas	Campo verde
Las abubillas I	Urbanització Palvil
Las abubillas II	Residencial la Colina
Parque de Golf	S´Alqueria del golf
Ambassador park	Palm gardens
Son Severin	Finques d'es Garrigó
Green park	Las fincas del golf
Sunset gardens residencial	Finca gardens
Las terrazas de Mallorca	La Aldea solana
Porto golf	Lomas de Santa Ponsa
Jardines de Porto golf	Olimpo del golf
Los Pámpanos	Pinomar
Las fuentes de los pámpanos	Forat 19
S'Alqueria de los pámpanos	Mar del Sur
Residencial ses Penyes Rotges	Boulevard de Santa Ponsa
Ses Penyes Rotges golf	Las Palmeras de Santa Ponsa
Urbanització Malgrats	Las villas del Golf

Font: Elaboració pròpia.

EL CAS D'HÀBITAT GOLF SANTA PONÇA

L´Hàbitat Golf Santa Ponça i Nova Santa Ponça constitueixen la darrera gran agressió urbanística i toponímica al municipi de Calvià; almenys és la més extensa i preocupant. L'extensió d'ambdues urbanitzacions supera tot el que s'ha urbanitzat fins a l'actualitat a Santa Ponça.

El cas de Nova Santa Ponça pareix ser un tipus d'urbanització menys agressiu, sobre la toponímia, pel seu propi caràcter d'urbanització enfocada a satisfer la demanda d'un tipus de població que cerca vivendes de caire unifamiliar.

Pel que fa a Hàbitat Golf Santa Ponça, i com ens indica el seu nom, es tracta d'un tipus d'urbanització molt extensa, enfocada a captar consumidors de camps de golf. Entre

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 392

els seus principals atractius, aquesta urbanització disposa de 3 camps de golf, a més de promocionar la proximitat a 2 ports esportius, i les vistes a la mar.

Si ens fixem en els neotopònims escollits pels promotors en les seves promocions, veurem que hi ha un gran desordre entre genèrics i parts identificatives, tot depenent de l'idioma escollit. El castellà és la llengua predominant en més d´un 60% dels topònims, seguit de l'anglès, els topònims indefinits, i en darrer lloc el català.

Pel que fa a la classe de topònims no hem fet distinció entre genèrics i parts identificatives, per la dificultat que això representa, però hem observat que no hi havia la mateixa unanimitat a l'hora d'escollir l'element que havia d'incorporar-se a la toponímia, però sí n'hi havia amb la llengua. Tot i així, sembla que en un 50% dels casos hi ha una especial predilecció per promocionar les mateixes construccions, i en un altre 50% dels casos agrada promocionar el caràcter verd i ecològic de l'entorn (biònims). Pel que fa als topònims referents a les construccions, hem d'esmentar l'importància de *fincas*, seguit de les alqueries, urbanitzacions, residencials; això dóna una idea del tipus de construccions que s'hi troben.

En canvi, els biònims es decanten més pels *parques* i totes les seves variants lingüístiques, adoptant sovint altres formes com *jardines* i *campo*.

Una altra classe de topònim força present és aquell que fa referència a l'esport. En 9 ocasions apareix l'esport verd per excel·lència: el golf; i en 4 casos es fa referència a la nàutica.

Finalment, els elements propis de la geografia com Mallorca i Santa Ponça apareixen en una i tres ocasions respectivament; i sorprenentment s'arriben a situar les illes Malgrats i ses Penyes Rotges gairebé allà on es troben en unes altres tres ocasions.

Desgraciadament, Sa Punta Prima ha desaparegut a canvi d'una urbanització anomenada Son Severin.

CONCLUSIONS

El continu urbà suposa una mort lenta però gairebé segura dels topònims preexistents, però el desconeixement per part de l'actual població autòctona dels topònims que no han estat absorbits pel desenvolupament urbanístic, suposarà una pèrdua molt més gran i injustificable.

Es tracta d'una pèrdua gran i injustificable pel simple fet que es perdrà una part del nostre bagatge cultural i històric, i suposarà perdre una visió acurada del nostre territori. La toponímia explica el paisatge, ens dóna una descripció d'allò que els nostres avantpassats han vist i viscut en un moment determinat, o al llarg de molt de temps d'observacions.

Desgraciadament, estam perdent aquesta visió de la toponímia, i estam deixant que se'n faci un ús mercantil i interessat. El cas d´Hàbitat Golf Santa Ponça pot semblar exagerat, però és real, i hauria de servir com a exemple a no seguir. Mentrestant, es van construint aquests paratges, es va destruint una part del nostre patrimoni, i anam esperant que s'imposi una mica de seny per tal de garantir un mínim de protecció per a la pròpia toponímia. En casos com aquest s'haurien de garantir uns mínims i fer conèixer el territori als propis ciutadans.

En definitiva, si la toponímia representa la visió que tenim del territori, què veuran els nostres descendents en el nostre llegat toponímic?

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 393

BIBLIOGRAFIA

AA. VV. *Calvià y su término*. Calvià: Ajuntament, 1962.
GARCIAS, G.; VERD, S. *Calvià, del verde al azul*. Calvià: Ajuntament, 1986.
ROSSELLÓ, R. *Notes històriques de Calvià (segles XIII-XVI)*. Calvià: Ajuntament, 1987.
AA. VV. *Toponímia i Geografia*. Palma: Departament de les Ciències de la Terra.UIB, 2001.

XV 11. Jordi Pagès 09.07.07 12:27 Página 394

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 395

TOPONÍMIA I CONFIGURACIÓ URBANA DE MANACOR AL S. XVII

Albert Carvajal Mesquida i Antoni Ferrer Febrer
XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

INTRODUCCIÓ

L'estudi de la toponímia urbana d'èpoques passades no només permet recuperar part del nostre patrimoni cultural sinó que pot esdevenir una font molt interessant per conèixer la morfologia de la ciutat durant una època històrica. Aquesta comunicació té com a objectiu contribuir al coneixement de denominacions antigues referides a llocs concrets de la vila de Manacor durant el s. XVII, que apareixen esmentades en algunes fonts documentals. Les aportacions més importants a Manacor sobre aquest tema es deuen a G. Fuster i J. M. Fuster amb la seva obra *Calles de Manacor*, revisada i ampliada recentment.[1]Aquesta obra es basa, majoritàriament, en fonts del s. XVIII i, en aquest sentit, la nostra aportació s'orientaria en dues direccions:

1.— Confirmar la presència de la majoria de topònims estudiats per Fuster ja a la documentació del s. XVII i, alhora, recuperar nous topònims presents a la documentació.[2]

2.— Identificar, en la mesura de les possibilitats, els carrers esmentats pels topònims i, aleshores, establir una hipòtesi de configuració urbana de la ciutat durant el s. XVII a partir del patrimoni toponímic. Aquesta hipòtesi delimitarà una seqüència de l'evolució de Manacor corresponent a aquest segle, la qual compararem amb la hipòtesi de configuració realitzada per Rosselló Verger a partir de la identificació de part de les illetes esmentades als *Stims* de 1685.[3]

És sabut que durant el període que tractam els carrers no tenien un nom propi oficial (de fet, no en tingueren un fins al 1863), sinó que més bé hauríem de parlar d'unes denominacions populars que feien referència a algun habitador distingit, un edifici destacat, a accidents i característiques del terreny o a algun aspecte de la fisonomia urbana. Aquesta

[1] FUSTER, G. *Calles de Manacor*. Manacor, 1962.
FUSTER, J. M. *Carrers de Manacor*. Manacor : Ajuntament, 1997.

[2] La major part dels topònims recollits en aquest article juntament amb la seva base documental fou publicada a la revista *Perlas y Cuevas*. CARVAJAL, A.; LLITERAS, J. «Els carrers de Manacor al segle XVII». *Quadern de Perlas y Cuevas* 22.

[3] ROSSELLÓ VERGER, V. *Mallorca, sur y sureste.* Palma : Cámara de Comercio, Industria y Navegación, 1964. En aquesta obra Rosselló presenta un conjunt de plànols de Manacor per tal d'establir l'evolució de la vila. Amb l'ajuda de G. Fuster elabora una projecció de configuració urbana a partir de la identificació aproximada de 25 de les 58 illetes que s'esmenten als *Stims* de 1685.

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 396

indefinició, que pot suposar problemes per a la identificació dels diferents llocs, també suposa una enorme riquesa per conèixer la realitat urbana de l'època. De fet, recollim més d'una cinquantena de topònims referits a carrers, places i carrerons, els quals ens permeten identificar 35 carrers o places. Alguns topònims diferents assenyalen el mateix carrer, fet molt freqüent a l'època; en canvi, d'altres no els hem pogut identificar.

Les fonts documentals principals que hem emprat són les següents:

* El cadastre de 1617 (1).[4]
* El cadastre de 1649 (2).[5]
* Un llibre d'obres pies de 1652 a 1663 (3).[6]
* Un llibre de revisions del Comú de Manacor de 1699 (4).[7]

RELACIÓ DE TOPÒNIMS DOCUMENTATS

El conjunt de topònims provinents dels llibres esmentats són els següents:

Forma directa

Carrers:

carrer dit de mosson Agustí o Miquel Mas.
carrer de la posada de Son Mas en Fartàritx.
carrer de l'Anell.
carrer major dit de l'Anell.
carrer de l'Anell olim de mosson Joanot Pareto.
carrer de mosson Antoni Barceló.
carrer d'en Biulaigo.
carrer de Jaume Ginard Biulaigo.
carrer des Bog.
carrer dels Bous.
carrer d'en Fullana.
carrer de Ciutat olim dit lo pleniol.
carrer de la costa dita d'en Pere Llull.
carrer de la creu.
carrer de la casa del col·legi de Pollensa, dites dels Anagistes.
carrer de la posada dels Anagistes.
carrer d'en Ferrà.
carrer de mosson Font, notari.
carrer del forn de puja.
carrer del senyor Fortesa.
carrer de na Fosca.
carrer d'en Frare

[4] A.H.M. Cadastre de 1617.
[5] A.H.M. Cadastre de 1649.
[6] A.P.M. Llibre d'Obres Pies, 1652–1663.
[7] A.P.M. Llibre de Revisions del Comú de Manacor de 1699.

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 397

carrer del Fum.
carrer ara dit del Furot o Soler.
carrer del senyor Garriga.
carrer d'en Gatzella.
carrer vulgo dit de don Gregori.
carrer de don Gregori Vilalonga.
carrer de la Infanta.
carrer d'en Joan Conte.
carrer de mosson Joanot.
carrer dels Llodrans.
carrer d'en Matarronya.
carrer Nou.
carrer de n'Oliver.
carrer del senyor Pere Andreu.
carrer d'en Perot Andreu.
carrer de mossèn Pere Quintana, prevere.
carrer de mestre Pere Serra.
carrer des Pou Fondo.
carrer del Rei.
carrer d'en Simó Jaume.
carrer d'en Soler als. Furot.
carrer de la Tafal.
carrer dels Tonadors.

Carrerons:
carreró d'en Felip Fullana.
carreró del senyor Togores.
carreró del Trispol.
carreró de l'Escolà.

Camins:
camí de Sant Llorenç.

Places:
plaça del Lledoner.

Forma indirecta
En un indret concret:
en lo lloc de Fartàritx.
a la Bassa.
al cantó de mosson Joan Jaume.
al cós.
a la costa d'en Pere Llull.
a la costa d'en nadal.
a la creu d'en Domenge.
a los 4 cantons.
al lledoner.

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 398

al mercadal.
al monestir
a la plaça.
al pontet de Fartàritx.
als pous.
a la rectoria.
a s'Antigor.
al torrent.
a la via del Barracar.
al capdellà del carrer de com anam a la Tafal.
al carreró quan se va de la rectoria al mercadal.

En una illeta:
en la illeta de Llorens Amer de la Bassa.
en la illeta del senyor Llorens Ballester.

Prop d'un edifici o lloc que es pren com a referència:
prop del convent.
prop de l'església.
prop dels 4 cantons de la costa quan pujam dels pous a la vila.
prop de la sínia dita na Camella.
prop del pont major.
prop del porxo.

TOPÒNIMS I REFERÈNCIES DOCUMENTALS

De n'Agustí Mas (d'en Miquel Mas o de Son Mas)

El 1699 la vídua de Miquel Gomila (à) gegant feia un cens de 8 sous i 9 diners «per les suas casas poseyeren en la present vila en el *carrer dit de mosson Agusti, ó Michel Mas*, contiguas, que antigament fonch tota una case en lo lloch de fartaritx» (4). Sembla que la denominació més antiga és la de carrer de Miquel Mas, tal volta en referència al prevere i beneficiat de la Parròquia de Manacor Miquel Mas, mort el 22 de desembre de 1677. El nom d'Agustí Mas es referiria a un germà seu o al discret Agustí Mas Casellas, notari, que morí el 17 d'octubre de 1734. Ambdós foren membres de la família propietària de Son Mas, la qual tenia posada a Manacor a la part de Fartàritx. El 1699 Joan Jaume (à) lluent pagava un cens d'1 lliura 10 sous «per unes cases que foren de Margarita Gelabert en el *carrer de la posada de Son Mas* en fartaritx» (4). El nom es va perdre a finals del segle XVIII, motiu pel qual no hem pogut esbrinar la seva situació exacta.

De n'Amer (del Furot, d'en Soler, de n'Oliver, del Sr. Forteza)

Benet Oliver (à) roig pagava el 1699 un cens de 10 sous al 8% «per la sua casa situade en la present vila en la *illeta de Llorens Amer de la Basse*, confrontades de una part ab via publica, de altre part ab cases dels hereus de mestre Marti Joans als. Marçal, de altre ab cases de Bart. Riera als. Thapal, de altre ab altre via publica, y de altre ab cases del honor Llorens Amer dit de la Basse, la qual case fonch de Nadal Riera Melcion» (4). Es tracta de l'actual carrer de Pius XII, conegut encara ara com carrer de n'Amer. Queda clar que el nom es deu a Llorenç Amer (à) de sa Bassa, un dels personatges més importants del seu temps

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 399

(propietari de nombroses finques i membre del govern municipal). Es casà amb Joana Blanquer i morí el 21 d'agost de 1658.

Això no obstant, el carrer tingué anteriorment altres noms: hem pogut arribar a trobar-ne quatre de diferents.

De l'Anell (Major, de mosson Joan Peretó)

És una altra de les denominacions que han arribat fins als nostres dies, tot i que actualment el nom oficial del carrer és el de Major, tan antic com el que ara tractam (com veurem més endavant). El 1649 el mestre fuster Antoni Riera, fill de Sebastià, tenia valorades en 180 lliures unes cases i corral al carrer de l'Anell (2). Els germans Muntaner es dividien el 1652 una herència que constava d'unes cases que confrontaven «ab lo *carrer major dit del anell*» (3).

Però tot i remuntar-nos tan enrere, hem pogut esbrinar que a principis del segle XVII tenia un altre nom. El 1699 Julià Truyols (à) granada pagava un cens de 8 sous al 8% «per la sue case en el *carrer del anell* olim [=altre temps] de mosson Joanot Pareto, que foren de Pere St.Andreu als. Petit» (4). Aquesta seria, doncs, la denominació primitiva, que recordaria mosson Joanot Peretó, personatge del qual sabem que arribà a ser conseller de la mercaderia i batle reial de Manacor, mort el 4 de juny de 1596. Dels tres noms que hem vist, el de l'Anell degué ser el més popular de tots, i faria referència al joc de l'anell que se celebrava allà els dies de festa gran.

Per finalitzar, direm que les germanes Maria i Catalina Peretones (germanes del magnífic senyor Salvador Peretó i nétes de mosson Joanot) eren les propietàries de les cases del seu padrí (que es destacaven per tenir el portal vermell), a més de les possessions de Son Toell i sa Culavera, i dels rafalets la Font de Rondalla i Son Llaringo, ambdós dins la possessió de Conilles (4).

De mosson Antoni Barceló

El 1649 Antoni Caselles (à) soberà tenia valorades en 140 lliures unes cases i corral «al *carrer de Mº Ant. Barcelo*» (2). Evidentment, ens trobam un altre pic davant d'un personatge, mestre Antoni Barceló (à) Pasturana, cirurgià, mort el 19 de desembre de 1602, o bé del seu fill Antoni, també cirurgià, que morí el 29 de novembre de 1656. Pareix que el primer és el més probable: sembla que fou l'artífex de la construcció de la creu de pedra de s'Antigor, per tal com en l'acta del consell del 26 de juliol de 1598 aquella és citada amb el sobrenom de mestre Antoni Pasturana.

El nom es perdé al llarg del segle XVIII, moment en què fou substituït pel que té actualment: carrer de n'Amador.

El Barracar

L'any 1699 Margalida Salas (à) mon señora, vídua de Pere Gomila (à) pere negre, pagava un cens d'1 lliura 2 sous per cases «en el carrer com se pren la *via del Berracar* en la qual casa esta la 6. stacio del via crucis» (4), és a dir, la Verònica.

Sa Bassa

El 1649 Antoni Rexach tenia unes cases amb corral «*a la Basse*» (2).

D'en Biulaigo

El 1649 Andreu Perelló, fill de Joan, tenia valorades en 60 lliures unes cases i corral «*al carrer den biulaygo*» (2), actualment carrer de la Dolçura. Es tracta d'un malnom que,

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 400

aleshores, tenia Jaume Girard: el 5 d'agost de 1663 els germans Bartomeu i Joan Frau Mas es repartiren l'herència dels seus pares Bartomeu i Catalina, composta, entre d'altres coses, d'unes cases i corral «scituades en la pnt. vila en el *carrer dit de Jaume Girard biulaygo* francas de cens, affronten ab dit carrer publich, de altre ab casas dels hereus de Pere Nadal» (3).

Des Bog

Només una referència tenim d'aquest carrer, i és la que ens dóna el cadastre de 1617: aquell any Antoni Palafanguer hi tenia unes cases. Per aquest motiu, no ens és possible donar dades sobre la seva localització.

Dels Bous

Ens trobam amb un altre dels noms encara utilitzat actualment. El 1649 Antoni Galmés, fill de Llorenç, hi tenia unes cases valorades en 80 lliures (2). El seu origen sembla anterior al segle XVII i, segurament, es deu al llinatge d'una important família extingida al voltant d'aquella centúria. De fet, el 1601 era trompeta i oficial de la vila Rafel Bou: com volia anar-se'n de Manacor, els jurats decidiren a la reunió del 10 d'abril d'aquell any augmentar-li el sou.

Avui dia el seu nom oficial és el de carrer de l'Amistat.

Camí de Sant Llorenç

El 1649 Antoni Barrera, fill d'Antoni, tenia valorades en 100 lliures unes cases i corral *al camí de Sant Llorenç* (2). Es tracta de l'actual carrer d'Artà que, segles enrere, era el camí reial per anar a aquella vila. Així doncs, no és estrany que el petit carrer format al començament del camí rebés el nom de les dues viles veïnades.

El cantó de mosson Joan Jaume

Segons el cadastre de 1649, Joan Blanquer tenia unes cases i celler valorades en 425 lliures «*al canto de mosson Juan Jaume*». La possibilitat és doble: que el nom derivi de mosson Joan Jaume (à) de la possessió (que morí el 21 d'abril de 1648) o de Joan Jaume (à) meler, fill d'Antoni (que morí el 24 de gener de 1651). Si es tractàs d'aquest darrer hauríem de parlar de l'actual carrer de sant Jeroni, a Fartàritx, que durant el segle XVIII rebé el nom de carrer d'en Meler en referència al malnom de la família Jaume. De fet, el 1662 la mare del susdit Joan Jaume, Bàrbara Jaume i Carbonell, vídua d'Antoni Jaume (à) meler, tenia unes cases que foren del seu marit al lloc de Fartàritx (3).

Carreró d'en Felip Fullana

El 1649 Bartomeu Sampsó, fill de Bartomeu, tenia valorades en 125 lliures unes cases i corral situades «al carreró d'en Felip Fullana» (2). L'11 de juliol de 1657 Miquel Aulet, forner de la Ciutat de Mallorca, declarava tenir a Manacor «unas casas y corral scituadas en la pnt. vila al *carrer dit den fullana* en alou del Sr. Rey francas de cens, affrontan de una part ab casas y corral de la muller de Guillem Pasqual, y de altre ab lo seller de Monserrat Bauça, de altre ab carrer publich» (4). És curiós que, malgrat no saber la ubicació del carrer, coneixem a qui fa referència: a Felip Fullana, mort el 25 d'abril de 1638.

Carreró del Sr. Togores

L'actual carrer d'en Bosch era conegut el 1649 com carreró del senyor Togores, és a dir, del Comte d'Ayamans. Aquell any Bartomeu Riera (à) garbe hi tenia un celler valorat

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 401

en 75 lliures (2). El 1665 trobam documentats els hereus del molt il·lustre senyor Jeroni Ballester de Togores, canonge i comte d'Ayamans (4).

Carreró del Trispol

Tan sols sabem que el 1649 Antoni Sardà, fill d'Antoni, tenia un celler «*al Carreró del trispol*», la situació del qual desconeixem (2).

De Ciutat (Lo Pleniol)

El cèntric carrer d'en Joan Lliteres ja era conegut al segle XVII com carrer de Ciutat, per tal com des de ben antic allà començava el camí reial que unia Manacor amb la capital de l'illa. El 1649 Antoni Sitges (à) castell hi tenia unes cases i corral valorades en 100 lliures (2). El 1699 Bartomeu Vaquer (à) de Son Font pagava un cens de 10 sous «per cases grans en el principi com entram en el *carrer de Ciutat* olim [=altre temps] dit *lo pleniol*» (4). Aquesta seria una denominació fins ara desconeguda d'aquest carrer, i s'hauria d'entendre com indret pla i elevat.

Prop del Convent

Sovint un carrer rebia el nom d'un dels seus edificis principals. Així, el 1699 Jaume Sampsó pagava 8 sous «per la sua casa *prop del convent davant la sitja gran dita ne Moxeta*, la qual fonch de Ant. Sales, y antes de Salvador Riera» (4).

El Cós

El cós era el lloc on se celebraven les corregudes durant les festes patronals. El 1649 Antoni Riera (à) lluny, teixidor, tenia valorades en 90 lliures unes cases i corral «*al Cos*» (2).

De la costa d'en Pere Llull

Miquel Bauçà, fill de Miquel, feia present el 12 d'octubre de 1662 al visitador de la Reial Capbrevació que pagava anualment al Comú de Manacor 14 sous, moneda de Mallorca, per unes cases «que confronten de una part ab via publica dita de la Costa» (4).

Més interessant és l'anotació següent, que ens dóna la situació exacta del carrer: «Item fan [el 1699] los hereus de Antoni Vich vuyt sous en el for de 8 per 100 per la sua casa scituada en la pnt. vila en el *carrer de la costa dita den Pera Llull* com se puja dels pous a la vila, que foren de Guillem Gelabert y antes de Guillem Senseloni» (4). Aquests pous estaven a l'actual plaça de Ramon Llull i, aleshores, es tractaria del carrer Jaume Domenge.

El nom el donava l'honor Pere Llull Llull (à) de la costa, fill de Pere i de Magdalena, que va morir el 10 de juliol de 1703. Cal fer notar que davant les seves cases hi havia una sínia: el 1619 els jurats declaren tenir «una senia tancada devant casa de mise Joan Llull devallant de la costa».

De la costa d'en Nadal

A diferència de l'anterior, no coneixem la seva situació. Només podem dir que el 1699 la vídua de Pere Fullana, mestre peraire, feia un cens d'1 lliura «per la sue case *a la costa den Nadal* que fou de mestre Pere Fullana Sastre y antes de Pere Pareto menor y antes de Joan Andreu lliberti» (4).

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 402

A la creu d'en Domenge

El 1649 el peraire mestre Antoni Vidal tenia unes cases i corral devora aquesta creu de pedra (2), una de les moltes que hi hagué a Manacor. Generalment, rebien l'apel·latiu del seu constructor o de la persona que havia pagat dels seus diners alguna restauració. Pel fet que, com veurem més endavant, el canonge Domenge fos el propietari de la Torre de ses Puntes i de les seves terres (veïnades de la barriada de Fartàritx), entraria dins del possible que hagués reconstruït la seva creu, tan propera a les seves possessions, que des de llavors ençà hauria rebut el nom de creu d'en Domenge.

De la Creu

Aquest conegut carrer manacorí ja rebia el mateix nom durant el segle XVII. El 1649 Andreu Burguera tenia unes cases «a fartarig davant la creu» valorades en 50 lliures (2). El 4 d'octubre de 1663 Catalina Gil, vídua de Martí Gil, deixava al seu fill Guillem unes cases que el seu marit tenia «en la present vila *en lo lloch de fartarig devant la creu*» (4). I el 1699 el moliner Joan Cerdà pagava un cens de 7 sous al 5% per unes cases que foren de Pere Massanet «situades en la present vila *en lo lloc de fartaritx* en el *carrer de la creu* en al cap qui mira daves la torre del Canonge Domenge» (4), és a dir, la Torre de ses Puntes.

Dels Enagistes (d'en Simó Jaume)

El 1699 el prevere Miquel Soler, fill de Joan (à) de la garriga, pagava 8 sous «per las cases que foren de Ramon Gargell y antes de Joan Fullana Galileu en el for de 8 p. 100 situades dites cases en el *carrer de la casa del colegi de Pollensa, dites dels Anegistes*» (4). Segons una anotació posterior, les susdites cases passaren a formar part del Col·legi com a botiga. Aquell mateix any, Pere Joan Matamalas (à) palleta, fill de mestre Pere Joan Matamalas, sastre, pagava un cens de 10 sous al 8% «per la sua casa en el *carrer de la posada dels Anagistes* que antigament foren de Nicolau Gomila y antes de mosson Ramon Sampso pre. als. Robi» (4).

Aquest carrer és l'actual del Príncep, i rebia aquell nom per la posada que hi tenien els jesuïtes, coneguts popularment com *enagistes* (derivat de sant Ignasi de Loyola).

De l'Escolà (d'en Ferrà)

Bernat Blanquer, escolà de la Parròquia, pagava el 1699 un cens de 3 sous 6 diners per unes cases «prop de la isglesia confrontades ab lo *carrero dit del scola*, y ab cases del Rt. Guillem Garriga» (4). Tal vegada es tracti de l'actual carrer de l'escolà Pocoví, i rebria el nom del propi habitador o del seu pare, Joan Blanquer, que el 1663 també era l'escolà de la Parròquia i que tenia unes cases al carrer d'en Ferrà.

Prop de l'Església

El 1649 Bartomeu Llull tenia valorades en 100 lliures «per cases a la vila *prop de la isglesia*» (2). I l'any 1699 Miquel Cabrer (à) boguet pagava 2 lliures 10 sous de cens per unes cases que foren establides al prevere Nadal Ferrer «junt an la casa de la isglesia davant el portal major de dita isglesia» (4), és a dir, l'actual plaça de l'arquitecte Barceló.

D'en Ferrà (de l'Escolà)

El 1652 Maria Ginard i Truyol, vídua de Joan Ginard, deixava a la seva filla Praxedis unes cases i corral «dins dita vila de Manacor anel *carrer dit den Ferra* quant se va de la plassa a la iglesia, affrontan de una part ab casas y corral de Pere Oliver y de altre ab casas de la Vª Francina bauma y de altre ab cases de Joan Blanquer scola» (3).

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 403

De mosson Font, notari (de mossèn Pere Quintanar, de n'Obrador, de s'Atafal)

L'any 1649 Francesc Pasqual (à) capellà, fill de Francesc, era propietari d'unes cases valorades en 100 lliures «*al carrer de mº font nott*.» (2). Cinquanta anys després, Francisca Soler, vídua d'Antoni Sureda (à) poca-sang, feia un cens de 3 sous 6 diners «per les cases foren de Antoni Rosselló alias Biu en el carrer de mosson font a los 4 cantons com se va de la Bassa per dit carrer» (4). Com veurem més endavant, aquest carrer seria l'actual Francesc Gomila. El nom que ara tractam recorda Miquel Font notari, enterrat al Convent el 10 de març de 1648.

Del Forn de Puja

Bartomeu Pasqual (à) des moros feia un cens de 18 sous el 1699 «per la sua casa que antes foren duas cases es asebre una de Julia Llull o de se muller dita mado Margoy, la altre de Pere Fullana que es la part qui confronta ab la casa del Sr. Pere Juan Andreu olim [=altre temps] de Bernardi Andreu, en el carrer del *forn de puja*» (4), la ubicació del qual no sabem.

Del Sr. Forteza (de n'Amer, del Furot, d'en Soler, de n'Oliver)

El 5 d'agost de 1663 els germans Bartomeu i Joan Frau (els mateixos que tenien casa al carrer d'en biulaygo) cobraven un cens de 2 lliures 8 sous de mestre Joan Castelló, teixidor de llana, el dia de sant Pere i sant Feliu, «per cases possehex al *carrer dit del Sr. Forteza*» (4). No coneixeríem la seva localització si no fos perquè aquestes cases eren el 1699 de Francesc Rosselló (à) papayona i estaven al *carrer del Furot* (vegeu aquest carrer).

De na Fosca

El 29 de gener de 1665 Mateu Fons donava al seu fill Guillem Fons Orpí «un seller ab lo cup scituat en la present vila en el *carrer dit de na fosca* affronta ab dit carrer, de altre ab seller de Bartomeu Riera taffal fuster, de altre ab corral de Miquel Bonet» (4). Cal anotar que, uns anys després, Bartomeu Riera (à) tafal tenia unes cases al *carrer de n'Amer* (vegeu aquest carrer), motiu pel qual podria tractar-se del mateix.

D'en Frare

Jaume Riera declarava posseir l'any 1699 «unes cases scituades dins dita vila de Manacor en lo carrer dit den frare» (4). El fet que, en aquell mateix carrer, hi visqués Francesc Riera (à) metge, ens fa creure que tal vegada es pugui tractar de l'actual carrer de la Llum, a Fartàritx, conegut als segles XVIII i XIX amb el nom de carrer den Metge.

Del Fum

Ens trobam davant un carrer que ha pogut mantenir el seu nom per espai de més de tres-cents anys. Segons el cadastre de 1617 Bartomeu Jaume (à) meler hi tenia unes cases, de la mateixa manera que Jaume Parera el 1649 (2). El que resulta més difícil és conèixer l'origen del nom.

Del Furot (de n'Amer, de'n Soler, de n'Oliver, del Sr. Forteza)

Martí Melis (à) gall pagava el 1699 un cens de 8 sous al 8% per una casa que fou de Bartomeu Nadal (à) blavet, que «confronta de una part ab carrer publich, de altre ab cases de mestre Francesc Rosseyo papayona texidor de llana olim [=altre temps] de mestre Joan Castello, de altre ab corral dels hereus de Bartomeu Riera treupalla, de altre ab cases de Jordi Sureda, en lo *carrer are dit del Furot, ó, Soler*» (4). Així doncs, aquest carrer arribà a

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 404

tenir fins a cinc denominacions coetànies, fent sempre referència a un habitador distingit. En aquesta ocasió, el nom deriva del malnom del llinatge Soler, tal i com ho veurem més endavant.

D'en Garriga

L'actual carrer d'Antoni Duran rebé durant molts d'anys el nom d'en Garriga, llinatge d'una important família manacorina allà establida. El més comú és que sigui citat únicament amb el cognom: el 1649 el traginer Cosme Mesquida tenia unes cases i corral «*al carrer del Sor. Garriga*» valorades en 150 lliures (2). Altres vegades es feia referència a un membre concret d'aquella: l'any 1700 Bartomeu Bonet (à) xambo pagava un cens d'1 lliura 8 sous «per la sua casa fonch de Antoni Cerda recordell en el *carrer del Sr. Antoni Garriga*, confrontades ab cases dels hereus de Joan Binimelis compte, y de la altre part ab cases de Antoni Jaume alias meler» (4). L'anterior propietari, Antoni Cerdà (à) recordell, les tenia valorades en el cadastre de 1649 en 150 lliures, malgrat que aleshores el carrer era «del Sor. Thomas Garriga» (2). Vet ací, en tot cas, alguns membres de la família que visqueren durant aquells anys, amb les dates en què moriren:

— El Sr. Jaume Garriga, mort el 9 de gener de 1628.
— El prevere mossèn Antoni Garriga, que morí el 21 de desembre de 1630.
— El Sr. Tomàs Garriga, fill de Tomàs, mort el 26 de juliol de 1668.

D'en Gatzella

L'any 1699 Jaume Pasqual (à) gatzella pagava 20 sous «per las suas cases posseyex en la present vila en lo *carrer den Gatzella*, confrontades ab cases de Antoni Nadal de Son Llunas, y ab cases de Joan Pasqual» (4). No importa dir res sobre l'origen del nom. Allò que no ens ha estat possible esbrinar és la seva localització.

D'en Gregori

Ens trobam amb un nom l'origen del qual es troba al segle XVI. Ja l'any 1551 els jurats escrivien que els pregons haurien de començar a la plaça reial de la vila (actual plaça de la Constitució) i seguir pel cantó del magnífic Gregori Villalonga. Així continuà al llarg del segle XVII, fins que al segle XVIII es generalitzà el nom que encara té actualment: carrer de n'Oleza. Com veurem, la posada del Sr. Gregori era l'antiga casa de ca n'Oleza.

El 1699 els hereus del mestre picapedrer Pere Muntaner feien un cens de 3 sous 6 diners per unes cases «situades en el *carrer vulgo dit de D. Gregori, prop dels 4 cantons de la costa quant pujam dels pous a la vila*, confrontades de una part ab cases del Sr. D. Joan Sureda olim [=altre temps] dites de D. Gregori, y de altre part ab cases y seller de Pera Llull parayre, que fa un de dits 4 cantons de dites cases are en posseyex porcio Michel Truyols de la Granada» (4).

El mateix any, l'honor Pere Mesquida (de la possessió de Son Mesquida) pagava un cens de 8 sous per la casa que tenia «an el *carrer de don Gregori Vilalonga*» (4). I el 1700 el picapedrer Joan Poquet tenia un cens de 10 sous «per la sua casa en el *carrer de D. Grigori* [sic] *de Vilalonga*, confrontades de una part ab cases *del canto de la coste de Pere Llull com se va en els pous*, y de altre ab les cases del Sr. Michel Sales, ferrer» (4).

Illeta d'en Llorenç Ballester

El 1699 el doctor en ambdós drets Tomàs Rosselló pve. feia 3 sous 6 diners de cens «per la sua casa dins la present vila en la *illeta del Sr. Llorens Ballester*, morador de la part

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 405

del torrent» (4). Segons la mateixa font, son pare nomia Rafel Rosselló (à) figuera, fet que ens fa pensar que l'actual carrer d'en Figuera, a Fartàritx, tendria el seu origen en aquesta família. El seu nom anterior seria carrer d'en Ballester, aleshores personatge encara més important que els Rosselló.

De la Infanta

El 20 d'agost de 1666 Miquel i Antoni Bauçà es dividien l'herència dels seus pares Joan i Joana Badia, consistent en «unas casas y corral scituadas dins la present vila de Manacor en el *carrer dit de la Infanta*, francas de cens. Affronten de una ab casas de Miquel Bauça, de altre ab casas de Rafel Nadal sastre, y de altre ab corral de Bartomeu Gomila, y de altre ab dit carrer» (3). Es tractaria del carrer d'en Venturós, actualment d'en Pere Morey. El que no sabem és a quina infanta fa referència.

D'en Joan Conte (d'es Pou Fondo)

L'any 1699 Guillem Sureda, fill del doctor Joan Baptista Sureda, pagava un cens de 3 sous 6 diners «per les sues cases posseyex en lo *carrer den Joan Conte* en la qual casa es el pou fondo per amitjes ab altre case» (4). Sembla que es tracta de l'actual carrer del Pou Fondo: de fet, el 1649 la vídua de Joan Binimelis (à) conte hi tenia unes cases i corral valorades en 160 lliures (2). El nom sembla derivar d'un pou que destacava per la seva fondària.

De mosson Joanot

Al cadastre de 1649 consta que Antoni Artigues (à) de Son Artigues tenia unes cases en aquell carrer, valorades en 225 lliures (2). Ens trobam davant la denominació antiga de l'actual carrer del Baix Riera, que recordaria un dels dos personatges següents:

— Mosson Joanot Andreu, batlle reial de Manacor el 1533.

— Mossèn Joanot Andreu pve., beneficiat a la Seu, fill del magnífic Pere Tomàs Andreu. Morí el 21 de gener de 1665.

Al Lledoner

Fou costum molt arrelat a la nostra illa sembrar a les places dels pobles un lladoner a causa de la creença que la seva ombra era protectora. Manacor també en tingué un, almenys fins a mitjan segle XVII, concretament a l'actual plaça del general Weyler, que durant molts anys fou coneguda com *plaça del Lledoner*.

El 1649 Bartomeu Rosselló (à) rafalet tenia valorades en 80 lliures unes «cases y corral *al lladoner*» (2). Més interessant és l'anotació presa el 1704 sobre un cens de 20 sous pagats per Joan Gelabert (à) isidro per una casa que confrontava «al die de vuy que contam als 15 setembre 1704, de una part ab via publica olim [=altre temps] dit la *place del lladoner*, de altre ab la rectoria, de altre ab cases del honor Raphel Nadal que are de sos hereus, y de altre ab lo seller del dit Raphel Nadal, que are ha comprat dit Joan Gelabert Isidro» (4).

Dels Llodrans

Actualment carrer del Pare Andreu Fernàndez, és un derivat del llinatge Llodrà, cosa que ens fa pensar que ens trobaríem amb una de les denominacions de carrer més antigues, tal volta del segle XIV: entre els primers pobladors de Manacor constatam els germans Guillem i Bernat de Llodrà. Direm aquí, com exemple, que Antoni Riera (à) melchior

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 406

pagava el 1649 per cases en aquest carrer (2), i que el 1617 el mestre ferrer Antoni Cerdà feia un cens al ciutadà Pere Fiol per unes cases que hi tenia (1).

D'en Matarronya

Francina Bauçà (à) s'espiciera, vídua del barber Antoni Fluxà, pagava el 1699 un cens de 8 sous «per las casas del matarroña», de les quals s'especifica que estan en el torrent (4). Es tracta d'un nom del qual res no sabem, i que segurament tenia el seu origen en un malnom. Tan sols podem dir amb certesa que es mantingué fins a finals del segle XVIII: el 1780 Margalida Sansó (à) rellas hi tenia una casa.

El Mercadal

Durant el segle XVII rebia aquesta denominació l'actual plaça de la Constitució i els carrers d'Alexandre Rosselló i d'en Jaume Domenge, en recordança dels mercats que allà se celebraven. Documentat al cadastre de 1649, cal que destaquem les dues anotacions següents, ambdues de 1699 (4):

— Sebastià Fornés (à) emperador pagava un cens de 2 diners «per les suas cases y per les cases de Guillem Daviu als. maure, contiguas a les suas, situades en la present vila de Manacor en el *canto del mitx del Mercadal* qui pren per avall, que te un portal qui mira dins el Mercadal, y dos portals dins el carrer de mosson Jaume Camell texidor de llana».

— Antoni Pasqual (à) maya pagava un cens de 12 sous «per la sua casa dins la present vila en el carrer del Mercadal confrontades ab tres vias publicas duas de las quals es el *carrero quant se va de la rectoria an dit Mercadal*, y de altre part ab cases de Antoni Gomila la qual casa hera de mestre Joan Gali sombrerer».

Al Monestir

Amb el nom de *monestir* es coneixia el convent de sant Vicenç Ferrer. El 1649 el sastre Jaume Pol tenia valorades en 120 lliures les seves cases «*de davant al monestir*».

Nou

Aquest conegut carrer ja tenia el mateix nom al segle XVII. El 1617 Bartomeu Cabrer (à) boguet hi tenia unes cases (1). El 1649 Antoni Fàbregues (à) rovellosa tenia valorades en 70 lliures unes «cases y corral al carrer nou» (2). I el 1699 el doctor en medicina Guillem Riera feia un cens de 14 sous «per cases en el *carrer nou* confrontades ab dos vias publicas en el canto quant se entre per el carrero qui va en el *carrer del fum* y de altre part ab cases del Rt. Nadal Ferrer prevere» (4).

De n'Oliver (de n'Amer, del Furot, d'en Soler, del Sr. Forteza)

Ja assenyalàrem quan parlàrem del carrer de n'Amer les moltes denominacions que tingué aquella via. Ara estudiarem la que tal volta és una de les més antigues. El 1662 mossèn Pere Soler pve. (curiosament, qui donarà nom al carrer pocs anys després) pagava un cens de 4 sous «per unas cases y corral scituades dins la present vila de Manacor en lo *carrer dit den Oliver*» (4). El 7 de febrer de 1663 Antoni Oliver (possiblement sigui el personatge de qui prové el nom), fill de Bartomeu, dividia entre els seus fills Bartomeu, Antoni i Joan Oliver Mesquida l'heretat del seu sogre, que consistia en unes «cases y corral scituades dins la present vila de Manacor en el *carrer dit den Oliver*, francas de cens, confrontadas ab dos carrers publichs, de altre ab casas y corral de Miquel Soler y de altre ab cases de Matheu Serra corredor» (4).

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 407

I especialment significativa és la següent anotació de 1699: Catalina Caldentey, vídua de Joan Ribot (à) parra, pagava un cens de 14 sous «per la sua casa en el *carrer den Oliver* are el *carrer den Soler* prop de la *cinia dita na Camella*» (4).

Del Sr. Pere Andreu

Es tracta de l'actual carrer del Convent. El 1649 Antoni Daviu, traginer, tenia valorades en 90 lliures unes cases i corral «*al carrer del Sor. Pera Andreu*» (2). Els germans Bartomeu i Joan Frau cobraven el 1665 un cens de 2 lliures d'Antoni Daviu o dels seus hereus «per un trast de cases an el *carrer den Perot Andreu*» (3). Aquell mateix any els hereus de Miquel Ventejol es repartien una herència de la qual formaven part unes cases que confrontaven amb el forn reial «devant las casas del Magh. Pere Joan Andreu». La família Andreu va ser una de les més importants de Manacor als segles XVI i XVII. Els seus membres foren rics propietaris que ocuparen importants càrrecs a nivell municipal i insular. A més, conta la tradició que mentre els frares dominics construïen el Convent hagueren d'instal·lar-se provisionalment a les cases del Sr. Perot Andreu, on dedicaren una capella a sant Vicenç Ferrer. Precisament, del segle XVII coneixem dos Perots Andreu:

— Mossèn Pere Andreu, teòleg, que morí el 18 d'abril de 1610.

— El Sr. Pere Tomàs Andreu, dit d'Albocàsser, mort el 22 de juny d'aquell mateix any.

De mossèn Pere Quintanar (de mosson Font, de s'Atafal, de n'Obrador)

El 1699 l'honor Sebastià Ramon Obrador (à) de Son Ravanell feia un cens de 3 lliures 1 sou 6 diners «per las suas cases scituades en la present vila en el *carrer dit de Mº Pere Quintana pre, are dit de Mº Font*» (4). Com tractarem més endavant, ens trobam amb l'actual carrer Francesc Gomila. El que no hem pogut trobar ha estat la data de defunció de mossèn Pere Quintanar, de qui sabem que el mes d'abril de 1610 organitzà amb altres preveres un pelegrinatge a Sant Salvador d'Artà.

De mestre Pere Serra

Joan Rosselló, fill de Pere, pagava el 1662 un cens d'1 lliura 14 sous per la meitat d'unes cases que confrontaven en part «*ab carrer publich dit de mestre Pere Serre*» (3). Desconeixem quin carrer és, si bé sabem que li donava nom el mestre fuster Pere Serra, mort el 7 de juliol de 1633.

La Plaça (el Mercadal, el Porxo)

L'actual plaça de la Constitució rebé durant el segle XVII els noms de plaça reial, del mercadal o del porxo. Les anotacions que hem trobat són moltes, fet pel qual només n'anotarem dues. El 1617 Antoni Llull hi tenia un hostal (1). I el 1699 els hereus de Pau Pujades (à) brut pagaven 4 lliures 12 sous per unes cases situades «a los primes quatre cantons que encontram com anam del canto de la Sala de la Universitat de la present vila, recto tramite en el convent» (4). Cal recordar que aquell era el centre de la vila, on hi havia la Sala i la carnisseria.

Del Pont Major i del Pont Petit

Al llarg de molts segles la barriada de Fartàritx restà separada de Manacor pel torrent. Per travessar-lo es construïren inicialment dos ponts: un a l'altura del carrer d'en Figuera (conegut com el pont petit o el pontet) i l'altre davant del carrer de Colon (conegut com el pont major o gros). El 1699 Jeroni Massanet pagava 14 sous «per las suas cases en fartaritx

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 408

*prop del Pont Majo*r» (4). I el mateix any els hereus de Miquel Ginard pagaven 8 sous per una casa situada «en el carrer per hont se va a fartaritx, per el pontet, son les tres cases del canto a la squerra, que totes tres heran una casa» que, segons consta, fou de Bartomeu Cerdà l'any 1566 (4).

D'es Pou Fondo (d'en Joan Conte)

Ja hem tingut oportunitat de veure com aquest nom té l'origen en un pou que destacava per la seva fondària i que, aleshores, era propietat dels Sureda. Això motivà que el carrer fos conegut amb tan curiosa denominació, mantinguda fins als nostres dies. El 1649 la vídua de Joan Binimelis (à) conta hi tenia unes cases i corral valorades en 160 lliures (2).

Prop del Porxo

El 24 d'agost de 1619 els jurats de la vila decidiren construir a la plaça reial uns porxos per tal que la gent que hi anava a comprar i a vendre no es banyàs els dies de mal temps. Una vegada s'acabà l'obra, hi posaren una capelleta (8 de setembre de 1620) amb les imatges del Sant Crist, sant Jaume i sant Miquel, obrada per un fill de mestre Miquel Domenge, i que serviria per llevar el vici del joc, tan practicat a la plaça. Evidentment, aquest nou element de referència serví per donar nom a la plaça: el 1649 els hereus de Joan Rigo tenien valorades en 150 lliures unes cases «*prop del porxo*» (2).

Com a curiositat afegirem que els materials que sobraren de la seva construcció foren regalats al Convent per dur endavant les obres que allà es feien, així com també que el 30 de juny de 1624 els jurats imposaren als forans una contribució per fer front a les despeses: «Com los gastos y despesas per fer lo porxo de esta vila a gastat la nostre universitat sirca cinch centas lliuras de las quals fins vuy no se ha cobrada cosa ninguna per cuant moltes personas de fora es nostre terma venen fruites y altres mercaderies sens pagar cosa ninguna».

La Rectoria

El 1649 Antoni Bonet, teixidor de lli, tenia unes cases valorades en 140 lliures «*prop de la Rectoria*» (2). I el 1699 el rector de Manacor mn. Gabriel Serra, doctor en ambdós drets, feia un cens de 16 sous «per cases visines de la rectoria a la porta major que hare son la cotxeria que foren de Damiana Marti alias preciosa» (4).

Del Rei

Aquest conegut carrer ha tingut pràcticament sempre el mateix nom. El 1663 els hereus de Joan Munar i Aina Riera es repartien la seva herència consistent, entre d'altres coses, d'unes cases i corral «scituadas dins esta vila de Manacor junt al *carrer del Rey*» (3).

A s'Antigor

Antoni Fàbregues (à) Rovellosa tenia valorades en 165 l. unes cases amb corral «*a Santigor*». Els germans Bartomeu i Joan Frau, fills de Bartomeu Frau i de Catalina Mas, difunts, es reunien el 5 d'agost de 1663 per tal de repartir-se l'herència dels seus pares composta, entre d'altres béns immobles, d'un «ort de terra scituat en lo terra de dita vila *a la part de l'Antigor*, que affronta de una part ab lo camí que va a Ciutat, de altre ab camí sender per on se va en el poas» (3). El 1699 Margalida Caselles tenia «unes casas y corral scituades dina la vila de Manacor en el lloc dit *Santigor*» (4).

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 409

D'en Simó Jaume (dels Enagistes)

L'any 1663 Esperança Nadal, casada en segones núpcies amb el fuster Joan Perelló, cedia al seu marit el dot que li prometeren (300 lliures) per mitjà d'unes cases «scituadas dins la present vila de Manacor en el *carrer den Simon Jaume*» (3). No sabríem de quin carrer es tracta si no fos perquè el personatge és Simo Jaume (à) gargamella, mort el 16 de gener de 1668. Precisament, l'actual carrer del Príncep fou conegut a finals del segle XVIII i principis del XIX com carrer d'en Gargamella.

D'en Soler (de n'Amer, de n'Oliver, del Furot, del Sr. Forteza)

Dues anotacions de 1699 (4) són molt aclaridores. Jordi Sureda pagava 4 sous de cens «per las suas cases situades en el *carrer dit den Soler als. furot*» confrontades, entre d'altre, amb cases i corral de mossèn Miquel Soler pve. Queda clar qui és que dóna el nom: mn. Miquel Soler, prevere i beneficiat a Manacor, fill de Joan i de Coloma Nadal, de malnom (à) furot, mort el 23 d'abril de 1724. Però el que és més curiós: el mateix Jordi Sureda pagava un altre cens de 3 sous 6 diners per una altra casa «scituada en la present vila en el *carrer den Soler olim dit den Oliver*».

De la Tafal (de mosson Font, de mossen Pere Quintanar, de n'Obrador)

Aquesta possessió manacorina donava nom al carrer que conduïa al camí per anar a les cases. Al cadastre de 1617 ja trobam «los hereus de Andreu Pareto al *carrer de la Tafal*, cases» (1). I el 1699 Francina Pujol (à) pistola, dona de Miquel Riera, pagava 2 lliures 5 sous 6 diners «per les suas cases al cap della del *carrer de com anam a le Tephal dit den Ramon Obredor olim de mº Pere Quintana*» (4). Tal vegada es tracta del prevere Ramon Obrador Mas (mort el 27 de juliol de 1724) o del seu pare l'honor Ramon Obrador.

Dels Tonadors

Encara ara és conegut amb aquest nom el carrer de la Soledat. El 1649 hi tenia unes cases la vídua de Pere Frau (2).

En el Torrent

El 1617 Bernat Llaneres declarava tenir cases «*anel torrent*» (1). I l'any 1649 Antoni Rexach (à) cardell en posseïa unes altres valorades en 190 lliures «al torrent» (2).

CONFIGURACIÓ URBANA DE MANACOR DURANT EL S. XVII A PARTIR DELS TOPÒNIMS

Els estudis d'evolució urbana de Manacor es basen, sobretot, en les aportacions de Rosselló Verger (1964) i Fuster, G. (1962). A partir de la documentació gràfica coneguda i les referències documentals, Fuster estableix una visió aproximada de Manacor amb una incidència especial de les fonts del segle XVIII. Al coneixement de la configuració urbana d'aquest segle contribueix el mapa de Berard de 1785. Els plànols de 1860 i d'altres posteriors ens permeten tenir un coneixement prou perfilat de l'evolució de la ciutat els últims dos-cents anys. La descripció documentada més antiga es troba a una Determinació dels Jurats de 1551 que regula els llocs on s'han de publicar els pregons. La dificultat per identificar els indrets, però, ens impedeix fixar un estat de l'evolució de la vila en el segle XVI. En relació al segle XVII, Rosselló Verger proposà una reconstrucció hipotètica en base

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 410

a les 58 illetes esmentades al cadastre de 1685, de les quals, amb l'ajuda de Fuster, n'identificaren 25 i la seva projecció damunt el pla de la vila els permeté establir una seqüència evolutiva de la ciutat prou aproximada. Per la nostra banda, la recopilació de la toponímia documentada a les fonts consultades ens ha impulsat a la formulació d'una hipotèsi de configuració urbana al llarg del s. XVII, que, si més no, confirmaria, en línies generals, la proposta de creixement de Rosselló i, en tot cas, verificaria l'existència de determinats carrers durant la centúria. (Plànol 1)

Els noms dels carrers i llocs que apareixen a la documentació estudiada ens permeten establir una hipòtesi de configuració urbana, si bé cal precisar que una reconstrucció hipotètica a partir dels topònims identificats no exclou la possibilitat de desenvolupament d'altres carrers que, per motius diversos, no quedaren reflectits a les fonts consultades. La reconstrucció, però, de la traça urbana a partir dels carrers localitzats dóna com a resultat un conjunt que coincideix amb un nucli semblant al plànol de Berard de finals del segle XVIII i, d'altra banda, s'ometen, precisament els carrers limítrofes amb el perímetre urbà, fet que faria palès quines foren les zones de creixement durant aquest període.

Els carrers no localitzats a la documentació consultada del s. XVII que apareixen ja al pla de Berard (1787) serien els següents:

Carrer (denominació actual)	**Zona (barris actuals)**
Pau	Convent
Gerrers	Convent
Retir	Convent
Sant Ramon	Convent
Antoni Pascual	Convent
Llaurador	Sa Vilanova
Bartomeu Sastre	Sa Vilanova
Remei	Fartàritx
Gil	Fartàritx
Estrella	Ses Dames
Rei En Jaume I	Ses Dames
Peral	Ses Dames

Si exceptuam el conjunt de carrers ubicats al nucli més antic, propers a l'emplaçament de l'església, els quals, sens dubte, estaven delimitats en aquesta època, la resta dels carrers no apareguts a la documentació resulten prou significatius i s'ubicarien al perímetre urbà corresponent a l'època. Aquest fet confirmaria la delimitació del solar urbà. L'absència del topònim es pot explicar, o bé per l'absència completa del carrer o, en tot cas, per la presència d'un carrer en una etapa inicial de formació que encara no hauria donat origen a la formació del topònim. De totes maneres, es confirmarien els trets generals de la delimitació urbana durant el s. XVII (Plànol 2).

Les dificultats orogràfiques per a un desenvolupament de la vila cap a la zona oriental impulsà lògicament el creixement cap a l'Oest. A finals del s. XVI la construcció del Convent suposà el límit de la vila cap al Sud i el desenvolupament, durant aquest segle, s'havia centrat sobre tot als voltants de Sa Bassa i l'àrea de traçat, més o menys quadrangular, de Ses Dames. Cal suposar que l'aparició del Monestir dels Predicadors es va convertir en un vertader revulsiu urbà. Això es veuria confirmat pel fet que la majoria de

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 411

carrers no esmentats en el s. XVII i que apareixen el 1787 són propers a la zona del convent. Només el carrer Nou i el carrer del Fum són documentats el 1617 i ben probablement són establiments impulsats per l'inici de les obres conventuals. Seguint aquesta hipòtesi, el 1649 s'esmenta el carrer de mosson Antoni Barceló (avui Amador) i el carrer mosson Joanot (avui Baix Riera) els quals comunicarien el carrer Nou amb s'Antigor. En relació a la zona de s'Antigor el més probable és que el seu desenvolupament urbà sigui un fenomen més propi del s. XVIII i esdevengui vinculat a un procés de parcel·lació de terrenys conventuals. De fet, Riera (1913) esmenta l'operació de venda de 52 solars per part dels dominics el 1756 que suposen tres quartons de les set quarterades que configuraven el *pati* conventual inicial a finals del segle XVI.[8] Així mateix, aquest autor delimita el solar inicial incloent part de les illetes compreses entre el carrer Major, el carrer Nou i la plaça del Convent actuals. Aquesta zona s'hauria desenvolupat durant el s. XVII originant els carrers que apareixen documentats, com el carrer Nou, Fum, Antoni Barceló (Amador) i mosson Joanot (Baix Riera), mentre que la zona de s'Antigor seria un fet urbà consolidat ja al s. XVIII, tal com apareix al pla de Berard.[9] El que sí dataria de finals del s. XVI seria la creu de s'Antigor, que apareix documentada el 1598 però amb el topònim de creu de mestre Antoni Pasturano, el cognom del qual era Barceló, és a dir, mosson Antoni Barceló, segurament el promotor de l'esmentada creu. En aquesta data un veí demanà desplaçar la creu de lloc per tal de poder construir-hi una casa, fet que corrobora el procés inicial d'urbanització.[10] Durant el s. XVII apareixen algunes referències de s'Antigor als cadastres, però indicant un lloc, una zona, no específicament com a carrer, la qual cosa ens deixa un poc indefinida encara la configuració de l'actual carrer de la Pau en aquest segle, tot i que sembla que es trobaria en un procés de formació.

En resum, les dades toponímiques confirmen el desenvolupament de l'àrea conventual en el segles XVII i XVIII. En el sis-cents *l'hort dels frares* esdevenia el límit de la vila en aquesta zona i fou un vertader obstacle per al creixement futur, el qual no es desenvoluparia definitivament fins al s. XIX, a partir de l'exclaustració del convent. El lleuger creixement durant el s. XVIII es veu reflectit perfectament al plànol de Berard i es concentra, sobretot, a la zona compresa pels carrers de Sant Ramon, Llaurador i Antoni Pasqual. D'altra banda, cal suposar una evolució de la construcció entorn als dos camins que conflueixen cap a Sa Bassa: el camí de Ciutat i el camí de s'Atafal. La consolidació dels dos camins com a vials importants de la trama urbana es confirma a la documentació: camí de Ciutat, lo Pleniol (avui Joan Lliteres) i carrer de mosson Font, de Mossèn Pere Quintana, de

[8] *De los tres cuartones, que eran parte de las siete cuarteradas, se habría desprendido ya el convento en 1756, porque en dicho año consta que habia enagenado 22 solares para otras tantas casas y para las calles correspondientes y 30 solares del terrene dicho el patio. Estas 52 casas son las que hay desde el puente contiguo a la porteria antigua del Convento y las que siguen en las dos aceras de la calle Amador y las de la parte de la calle de la Paz que forman manzana con la calle de Amador (...) Con los 52 solares estan incluidos algunos de la actual plaza del Convento, no todos, por cuanto en el Liber Consiliorum del convento hay un acta en que se dice que el dia 16 de febrero de 1788, se resolvió vender un solar que es el que forma la rinconada de la plaza*. RIERA MESQUIDA, B. *La Orden de Predicacores en Manacor*. Palma, 1913, pàg. 54. Encara es pot observar el solar esmentat al pla de Berard.

[9] Aquesta àrea, seguint les pautes de les referències toponímiques, seria la menys coincident amb la reconstrucció feta per Rosselló en la mesura que les illetes corresponents a aquesta zona ja apareixen perfilades el 1685.

[10] CARVAJAL, A.; LLITERAS, J. *Full Parroquial dels Dolors* 9, març de 1998, pàg. 4.

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 412

n'Obrador, i camí de s'Atafal (avui Francesc Gomila). L'abundància de referències confirma el desenvolupament d'aquests carrers a mitjan segle XVII que ja perfilen la gran illeta de Joan Lliteres que tant ha caracteritzat la traça urbana manacorina. Així mateix la varietat de referències toponímiques ens fa pensar en la presència d'edificacions importants, fet aquest que confirmaria la rellevància d'aquests carrers i la importància de Sa Bassa que, cada vegada més, esdevé un espai cèntric i cabdal per a Manacor. Això ho demostra l'ampliació que els Jurats havien manat fer de la plaça l'any 1625 amb l'enderrocament de l'Hospital, el qual ocupava les dues cantonades inicials d'ambdós carrers, endarrerint el límit de la illeta que originalment estava alineada amb els carrers Major i Pius XII.[11] La constatació de referències documentals del carrer de la Infanta (avui Pere Morey) el 1666 confirma el creixement de la zona.

Si els *Stims* de Manacor de 1578 feien esment a sis barraques existents a Manacor, sense especificar la seva ubicació, el que sí es pot confirmar és l'ús del topònim la via de Barracar el 1699 per tal d'indicar el carrer actual. En relació a la zona oriental de la vila, el carrer de la Pedra Llisa (avui Amargura) limitaria la vila en aquesta àrea i apareixeria esmentat amb aquest topònim, segons Fuster (1997) el 1679.[12]

Finalment l'altra zona de desenvolupament ja consolidada durant aquesta època és el barri de Fartàritx, topònim aquest, ben present a la documentació del s. XVII. Hem pogut identificar quatre carrers d'aquesta zona: Cantó de mosson Joan Jaume (avui Sant Jeroni), carrer d'en Frare (avui Llum), illeta de Joan Ballester (avui Figuera) i el carrer que manté el nom de La Creu. També el carrer de n'Agustí Mas apareix documentat a Fartàritx i podria tractar-se del carrer d'en Gil o d'en Figuera. Així doncs, es confirmen les illetes més properes al torrent amb la presència de dos ponts per travessar: el Pont Petit, davant el carrer d'en Figuera, i el Pont Gros, a l'actual carrer Colom, aleshores camí de la Mar, i un tercer pont davant el camí de Fartàritx. Comparant aquestes dades amb el plànol de Berard, el creixement del barri durant els segles XVII i XVIII s'hauria concretat envers l'Est, entorn al camí de la Mar i en direcció al camí de Fartàritx (avui carrer Comtessa), si bé, cal considerar que el barri de Fartàritx ja estava prou consolidat al s. XVII i la seva formació s'iniciaria durant èpoques anteriors.

En el plànol 2 establim una comparació entre la configuració urbana a partir dels carrers documentats, la proposta de Rosselló a partir de les illetes del cadastre de 1685 i la situació descrita per Berard el 1787. De fet, s'observa, en conjunt, una evolució molt moderada si tenim present que es descriu el creixement extensiu urbà de quasi dos segles. La toponímia dels carrers documentats coincideix amb les illetes del cadastre de forma majoritària. Només la zona de s'Antigor no quedaria expressada a les referències documentals, tampoc haurem localitzat l'actual carrer Bartomeu Sastre, ni la formació del carrer del Remei a Fartàritx. La tesi més probable és que, del moment que es troben als diferents límits de la ciutat, aquests serien carrers en formació durant la centúria que ja permetrien la configuració d'una illeta a finals de segle (1685). D'altra banda, ens confirmen les àrees de major dinamisme urbà, especialment la zona propera al convent. Hem inclòs el perfil dibuixat per Berard en la comparació per tal d'evidenciar el lleuger creixement experimentat durant el s. XVIII. Pràcticament, aquest creixement es limitaria a consolidar la urbanització del pati del convent, la formació del carrer Llaurador, la perllongació de l'àrea urbana més

[11] CARVAJAL, A.; LLITERAS, J. *Full Parroquial dels Dolors* 22-23, estiu de 1999, pàg. 4.
[12] FUSTER, J. M. *Carrers de Manacor*. Manacor: Ajuntament, 1997, pàg. 19.

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 413

enllà de la illeta del carrer de Ciutat- F. Gomila, la consolidació de les illetes properes al torrent i a la plaça dels Pous (avui Ramon Llull) i un cert desenvolupament extensiu a Fartàritx i al Barracar.

CONCLUSIONS

1. La riquesa toponímica descoberta a la documentació consultada ens permet tenir un coneixement prou fonamentat de la realitat urbana de Manacor al s. XVII.

2. Un nombre considerable de topònims documentats al s. XVIII ja eren emprats al s. XVII, alguns es continuen emprant actualment de forma popular i un nombre molt reduït ha esdevingut el nom oficial.

3. El perfil del que es considera habitualment el nucli antic de la ciutat es pot afirmar que ja estava consolidat en el s. XVII. Aquest nucli comptava amb dos conjunts urbans prou definits, ubicats a les dues zones elevades del terreny i separades pel torrent.

4. La configuració urbana de Manacor al s. XVII, fruit de la localització dels carrers documentats, coincideix globalment amb la proposta de Rosselló Verger realitzada a partir de la localització parcial de les illetes dels *Stims* de 1685. Únicament no coincidiria en el grau de desenvolupament de la zona de s'Antigor, ja que el recull toponímic denota un estat inicial de creixement, sense referències expresses al carrer de s'Antigor (avui Pau) i al dels Gerrers, que sí són documentats al s. XVIII, sinó una referència de caràcter genèric al lloc de s'Antigor. Així mateix, no hauríem pogut identificar el carrer Bartomeu Sastre, la formació del qual ja és considerada per Rosselló. Llevat d'aquests carrers, la resta del conjunt urbà és pràcticament coincident.

5. El creixement extensiu de la ciutat entre el 1600 i el 1800 es pot considerar prou moderat, i només una zona urbana reuneix un creixement important: la zona propera al convent. Aquest desenvolupament inicialment estaria motivat per la pròpia construcció de l'edifici, que incentivaria el creixement dels seus voltants envers el torrent i, posteriorment, per un procés de parcel·lació dels terrenys conventuals que es desenvoluparia entre els segles XVIII i XIX que afectaria a la part posterior del solar conventual. L'altra àrea de creixement de certa importància es concreta entorn als eixos radials dels camins: Camí de Ciutat (Joan Lliteras), Camí de S'Atafal (F. Gomila) i Camí de Son Talent (Verònica i Barracar). Fartàritx seria un nucli prou desenvolupat al s. XVII i fins al 1800 tindria un creixement poc significatiu

XV 12 Albert Carvajal 09.07.07 12:27 Página 414

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 415

TRANSCRIPCIÓ I NORMATIVITZACIÓ TOPONÍMICA

Cosme Aguiló i Joan Miralles

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

JUSTIFICACIÓ

La Comissió Tecnicolingüística del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB, conscient de la necessitat de sistematitzar les grafies dels topònims de les Illes Balears, ha elaborat des de 1995 aquests criteris per a transcripció i normativització toponímica que han estat aprovats per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

En aquestes reunions han assistit professors membres del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, membres illencs de la Secció Filològica de l'IEC, assessors lingüístics, becaris del Departament, becaris del Gabinet d'Onomàstica i alguns estudiosos especialistes en la matèria.

PLANTEJAMENT I METODOLOGIA

El corpus toponímic a partir del qual s'ha treballat no és la totalitat dels topònims de les Illes Balears, sinó que parteix de l'escorcoll sistemàtic de diverses àrees del territori més o menys representatives. S'ha realitzat un buidatge d'aquests fitxers que ha permès extreure tots aquells casos significatius de determinats fenòmens lingüístics en els quals apareixen divergències entre el codi parlat i la normativa escrita.

A partir de l'estudi dels topònims de les àrees tractades s'ha elaborat una relació dels diversos fenòmens lingüístics que poden ser objecte de discussió.

Els criteris que s'han tingut en compte han estat els següents:

1. L'etimologia

Davant dues variants genuïnes amb la mateixa freqüència d'ús donam preferència a la més acostada a l'etimologia: *s'Illa Gavina* i no **s'Illa Divina*.[1]

[1] L'asterisc que precedeix algunes formes indica que no són les adequades.

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 416

2. La tradició escrita

Una llarga tradició escrita pot fer prevaler la forma culta enfront de la popular, per exemple *s'Almunia* i no **sa Munia, Ruberts* i no **Roberts.*

3. L'adequació amb la forma viva

Fins i tot en aquells casos en què la tradició escrita és poc o gens coneguda popularment: *Sobrevell* (d'acord amb la forma actual) i no **s'Alberg Vell* (forma restaurada); *ses Truqueries* i no * *ses Tres Alqueries.*

4. La identificació amb el referent

Si hi ha dues variants de topònims descriptius igualment genuïnes, donarem preferència a la que s'acosti més a la realitat física de l'indret: *ses Coves d'en Berenguer* (són dues coves juxtaposades) i no **sa Cova d'en Berenguer* (tot i que hi ha gent que ho diu així).

5. L'homologació a tot el domini lingüístic

Els topònims que continguin formes ioditzants, posem per cas, han de ser tractats tenint present que el fenomen no és exclusiu de les Balears.

6. La popularitat del topònim

Cal donar prioritat a la forma més popular sempre que aquesta sigui genuïna. A Cabrera, per exemple, serà preferible *s'Illa des Conills* (coneguda majoritàriament amb aquesta denominació) a **sa Conillera* (variant d'ocurrència esporàdica).

7. Els hipocorístics i els malnoms

Es manté la forma popular dels hipocorístics: *Norat, Tomeu, Toni* i *Xesca*. La grafia dels malnoms es regeix per la normativa*: Can Roget* i no **Can Rotget, Can Perelló* i no *Can Pereió, Ca n'Apol·lònia* i no **Ca na Peloni.*

Són excepcions:

a) els casos que s'allunyen massa de la pronúncia usual: *Can Pevora* i *no *Can Pólvora, Can Pascolí,* i no **Can Pasqualí, Can Guergori* i no **Can Gregori, Can Tevet* i no **Can Teuet*.

b) els casos que poden induir a confusió: *Can Beia* i no **Can Bella*.

8. La consciència culta

Quan un element d'un topònim pot ser sentit com a vulgar per altres parlants del mateix lloc, que usen el mot en altres contextos, elegirem la forma culta, encara que a través dels reculls només apareixi la popular: *sa Pedrera Blanca* i no **sa Predera Blanca.*

9. El valor testimonial

Si el nom en qüestió constitueix un exemple aïllat o especialment valuós d'un determinat canvi lingüístic, l'escriurem d'acord amb la seva forma popular: *la Malè*, i no **la Malesa*.

Aquests criteris s'aplicaran als usos formals diversos, orals i escrits, en què apareix la toponímia —retolació, cartografia, ús administratiu— i es poden resumir indicant que els topònims es regeixen per la normativa general, tenint en compte però els casos especials en

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 417

què hi ha formes amb molta tradició escrita,[2] les formes dialectals amb una extensió general (que no poden ser considerades localismes fonètics)[3] i els hipocorístics i malnoms.

FENÒMENS ESTUDIATS

Els fenòmens lingüístics tinguts en compte abasten tres camps gramaticals: fonètica, morfologia i lèxic.

Fonètica

Afèresi

Els topònims amb afèresi que tinguin un referent en la llengua comuna s'adaptaran a la normativa. Ex.: *es Camp de ses Abelles* i no **es Camp de ses Beies*; *Cala Agulla* i no **Cala Gulla*; *s'Albufera* i no **sa Bufera*.
Les excepcions a aquesta norma són les indicades al criteri 7.

Africació / fricativització

Hi regirà la normativa. Ex.: *Cala Rajada, sa Punta de sa Rajola, sa Rota de sa Truja, Can Roget.*

Assimilació

Hi regirà la normativa. Ex.: *sa Barraca d'en Carles* i no **sa Barraca d'en Cal·les*.

Casos especials: *sa Sivina* i no **sa Savina* (perquè *sivina* és d'abast general a la contrada i és forma antiga i genuïna); *sa Barraca d'en Moló* i no **Meló* (perquè es respecta la pronúncia, ja que es pot dubtar si té relació amb *mola* o amb *meló*).

Canvi de líquida i/o nasal en segment inicial

Es manté el canvi. Ex.: *s'Altigor* i no **s'Antigor, es Cocó de l'Ancai* i no *es Cocó *de l'Alcai (< alcait), Cala Anclità* i no **Cala Alclità* (*<alquitrà*.)

Desplaçament d'accent

Es respecta el desplaçament. Ex.: *sa Punta de sa Curria, sa Gubia, es Colcador de sa Novia.*

Diftongació de la [o] inicial en síl·laba lliure

Hi regirà la normativa. Ex.: *sa Pleta de ses Ovelles* i no **sa Pleta de ses Auvelles*, *sa Pesquera de ses Oblades* i no **sa Pesquera de ses Aublades.*
Cas especial: *es Puig des Aucells,* perquè és una variant local antiga.

Dissimilació

Hi regirà la normativa. Ex.: *ses Colònies* i no **ses Calònies*,[4] *sa Barca Rompuda* i no **sa Barca Rempuda*.

---

[2] Al Principat, per exemple, *Castell de l'Areny* en lloc de **Castelldalareny* (Kastro Adalasindo).

[3] Al Principat, per exemple, la distinció entre *jonc* i *junc* o *mont* i *munt.*

[4] Cal evitar la ultracorrecció *marbre* quan el vocable fa al·lusió al peix *mabre*: *sa Pesquera des Mabres* i no **sa Pesquera des Marbres*.

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 418

Però es respectarien aquells casos d'evolució puntual —a vegades amb reducció de grup consonàntic— que són significatius des del punt de vista d'història de la llengua i els de llarga tradició escrita. Ex.: *es Quericals* i no **es Clericals, sa Calobra* i no **sa Colobra, Son Belard* i no **Son Berard*.

Ensordiment

Hi regirà la normativa, com a norma general. Ex.: *sa Barbacana* i no **sa Parbacana, es Closet* i no **es Closset*.
S'exceptuen casos genuïns d'ús general a la contrada. Ex.: *s'Enterrossall* i no **s'Enderrossall, es Enterrocalls* i no **es Enderrocalls*.

Epèntesi

Quan el fenomen és general, es manté. Ex.: *sa Cova de s'Almànguera* al costat de *es Torrent de s'Almangra; s'Alegaret* al costat de *s'Algaret*. Hi regirà la normativa quan el cas en qüestió no sigui general. Ex.: *es Esculls* i no **es Escrulls.*

Esdrúixoles en *-ia* (supressió de la vocal final)

Hi regirà la normativa. Ex.: *na Guàrdies* i no **na Guardis, sa Síquia* i no **sa Siqui, Ca n'Eulària* i no ** Ca n'Eulari*, etc. No se seguirà aquest criteri en casos fossilitzats com *Ca Mavi* i no **Ca ma Àvia*.

Inflexió vocàlica

Hi regirà la normativa. Ex.: *sa Cova de sa Llanxa* i no **sa Cova de sa Llenxa, sa Guitarreta* i no **sa Guiterreta*.

Iodització

Hi regirà la normativa. Ex.: *s'Ullastre Verd* i no **s'Uiastre Verd, es Mestallar* i no **es Mestaiar, Can Toll* i no **Can Toi, na Perellona* i no **na Perellona*.

Excepcions: aquells casos que poden induir a confusió, com *ses Païsses* i no **ses Pallisses, Can Beia* i no **Can Bella.*

Labialització

Hi regirà la normativa. Ex.: *es Faralló* i no **es Foralló, ses Fermadores* i no **ses Formadores, s'Abeurador* i no **s'Abourador, ses Madraves / ses Almadraves* i no **ses Modraves, es Calàpets* i no **es Calàpots.*

Metàtesi

Hi regirà la normativa. Ex.: *ses Ballarugues* i no **ses Barallugues, sa Punta de Gregal* i no **sa Punta de Guergal, s'Hostalet* i no **s'Hestolet, s'Alqueria* i no **sa Curia, Cala Socarrada i no *Cala Sacorrada.*

En els antropònims hom seguirà el criteri 7: *Can Guergori* i no **Can Gregori, na Guinavetera* i no **na Ganivetera, na Sacorrada* i no **na Socarrada, sa Barraca d'en Mojarala* i no **sa Barraca d'en Majorala*…

Monoftongació

Hi regirà la normativa. Ex.: *s'Aiguavés* i no **s'Aigovés, s'Aigua Dolça* i no **s'Aigo Dolça, es Caló de ses Egües* i no **es Caló de ses Egos, es Guaret Vell* i no **es Goret Vell.*

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 419

Les excepcions també responen al criteri 7: *na Sovadora* i no **na Sauvadora / *na Salvadora, Can Pascolí* i no **Can Pasqualí*.

Neutralització de la [o] àtona

Hi regirà la normativa. Ex.: *es Boscarró* i no **es Buscarró, es Molí* i no **es Mulí.* Cal evitar ultracorreccions freqüents com **es Puig Nonó* en comptes de *es Puig Nunó* o **sa Colàrsega* en comptes de *sa Culàrsega*.

Excepcions: *Ruberts* i no **Roberts*, per la tradició escrita.

Palatalització

Quan aquest fenomen és general a la zona, es manté. Ex.: *es Xebel·linar* (si tothom ho diu així) i no **es Sebel·linar, la Xíndria* i no **la Síndria*.

Regeix la normativa en casos de palatalitzacions vocàliques sentides com a vulgars. Ex.: *ses Jaquetes* i no **ses Giquetes, sa Claveguera des Pastor* i no **sa Claviguera des Pastor, es Pi des Gegant* i no **es Pi des Gigant.*

Paragoge

Es manté el fenomen. Ex.: *ses Fonts de n'Alis* i no **ses Fonts de n'Ali, es Cingle de n'Àlitx* i no **es Cingle de n'Ali* (però *es Puig de n'Ali*, d'acord amb la pronúncia habitual).

Pas de [w] a labiodental fricativa sonora

Hi regirà la normativa. Ex.: *es Creuers* i no **es Crevers, es Pouàs* i no **es Povàs*.

Casos com: *na Colava, na Gotleva, na Clavet, Can Fidever, Can Tevet*, s'escriuen d'acord amb la fonètica local.

Pèrdua de la [l] en síl·laba travada

Hi regirà la normativa. Ex.: *s'Aljub* i no **s'Ajub*.

Excepció: *Puig de sa Pevora* i no **Puig de sa Pólvora*.

Pèrdua de la [z] intervocàlica

Per norma general, regeix la normativa quan s'associa amb el referent comú corresponent. Ex.: *sa Devesa* i no **sa Devè, Son Fortesa* i no **Son Fortè.*

Les excepcions responen a arcaismes (*es Pou Juà* i no **es Pou Jusà , sa Talaia Juana* i no **sa Talaia Jusana*), a la llarga tradició escrita (*s'Esgleieta* i no **s'Esglesieta*) i a casos en què, popularment, no s'associa el genèric amb el referent comú de la llengua (*la Clo* i no **la Closa, la Malè* (Pollença) o *la Malea* (Andratx) i no **la Malesa, sa Resclò* i no **sa Resclosa* (que, a més, avui ja és el nom d'unes cases de possessió).

Pròtesi

Aquest fenomen es respecta en algunes formacions postverbals com: *s'Aguaitador de sa Senyora* i no **es Guaitador de sa Senyora, s'Abaixadoret* i no **es Baixadoret*.

Rotacisme

Hi regirà la normativa. Ex.: *es Carreró de ses Fantasmes* i no **es Carreró de ses Fantarmes, Son Cosmet* i no **Son Cormet, es Banc d'Eivissa* i no **es Banc d'Ervissa (<Esvissa), na Cosmena* i no **na Cormena*.

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 420

Excepcions: en arcaismes com *es Pou de Jurà* i no **es Pou de Jusà*, *Marcolomar* i no **Mas Colomar*.

Simplificació

Hi regirà la normativa. Ex.: *el Torm de la Seda* i no **el Tom de la Seda, es Torm des Coloms* i no **es Tom des Coloms,* etc.

Síncope

Es manté la forma sincopada quan en l'ús no alterna amb la forma plena. Ex.: *ses Bornades* i no **ses Boronades, es Lletrar* i no **es Lletrerar / *es Lleterar.*

V antihiàtica

Es respecta en els casos en què la [v] substitueix una [z] intervocàlica. Ex.: *es Gatovar* i no **es Gatosar, sa Pelovella* i no **sa Pelosella, es Llovar* i no **es Llosar, ses Cavernes* i no **ses Casernes*, etc.

Segueixen la normativa els casos on no substitueix la [z] intervocàlica que tenen referents clars en la llengua corrent, com per exemple, *es Banc des Llaüt* i no **es Banc des Llavut, ses Coaranyes* i no **ses Covaranyes, es Molí d'en Coa* i no **es Molí d'en Cóva, Can Reüll* i no **Can Revull*.

Vocalització

Hi regirà la normativa. Ex.: *s'Albelló* i no **s'Aubelló, Albarca* i no **Aubarca, es Delfí* i no **es Deufí, s'Alzina* i no **s'Auzina, sa Falç* i no **sa Fauç, Can Selva* i no **Can Seuva, Can Silvestre* i no **Can Siuvestre*, etc.

No la segueixen els arcaismes com *es Bauç* i no **es Balç*.

MORFOLOGIA

Comentaris generals sobre l'article

Recomanam que l'article, tant del nom oficial dels nuclis de població com d'altres topònims, majors o menors, s'ajusti a la solució adoptada per la llengua parlada local, tot i que són també admissibles les formes amb article estàndard dels topònims que en la llengua parlada duen article salat.

En contacte amb les preposicions *a, de, per*, les solucions més escaients són: *as, des, pes;* en contacte amb la contracció *ca,* la solució recomanada és *cas.* Pel que fa a l'article *es* seguit de mot començat amb vocal, consideram preferible *es* (solució habitual en eivissenc actual) en lloc de *ets* : *es Hostalets.* Quant a l'article després de la preposició *amb,* poden utilitzar-se ambdues formes: *es / so* (sing.), *es / sos* (plural), d'acord amb la tendència actual.

Aglutinació d'article

Es mantindrà si és un fenomen general a la contrada. Ex.: *s'Espedregar* (si és la pronúncia general) i no **es Pedregar.*

Caiguda de preposició (i article)

Es respecta la caiguda. Ex.: *sa Bassa Lluny* i no * *sa Bassa de Lluny, sa Pleta Morell* i no * *sa Pleta de Morell, sa Tanca Barrera* i no **sa Tanca de sa Barrera, s'Illa Gavina* i no **s'Illa de sa Gavina*, etc.

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 421

Es recuperarà la preposició i l'article si és un fenomen purament articulatori: *sa Punta des Nius* i no **sa Punta es Nius, es Pi des Jai Toni* i no **es Pi es Jai Toni*.

Feminització

Es manté. Ex.: *na Mostafana, na Rada, na Comellara, s'Aljub Vella, s'Avenc Fonda*, etc.

Masculinització

Es manté. Ex.: *Son Poco, Son Fango, Son Paulo, sa Vallet*, etc.

Partícula *Can, Son* i afins

Casuística:

a	**de**	**per**	**ca**	**so**
amb art. pers.				
a en Toni Amer	d'en	per en	Can Toni Amer	Son Toni Amer
a n'Andreu	de n'	per n'	Ca n'Andreu Can Andreu	So n'Andreu Son Andreu
a na Maria	de na	per na	Ca na Maria	So na Maria
a n'Àngela	de n'	per n'	Ca n'Àngela	So n'Àngela
amb art. salat i /o literari				
as Trenc / al	des / del	pes / pel	cas / cal	sos
a s'Avenc / a l'	de s' / de l'	per s' / per l'	Ca s'Amitger Ca l'Amitger Cas Amitgers Cals Amitgers Ca l'Abat[5] Cals Abats	— — — — Sos Llulls —
a sa Cala / a la a ses / a les	de sa / de la de ses / de les	per sa / per la per ses / per les	Ca sa / Ca la Ca ses / Ca les	— —
a s'Aigua / a l' a ses / a les	de s' / de l' de ses / de les	per s' / per l' per ses / per les	Ca s' / Ca l' Ca ses / Ca les	— —

Pluralització analògica

Es manté. Ex.: *es Favassos*

Ús de majúscula / minúscula en genèrics topogràfics

1. Si el genèric ha perdut el sentit originari (i no és usat estrictament com a genèric), s'escriurà amb majúscula: *es Coll d'en Rabassa, es Pont d'Inca* (que són nuclis de població), *sa Font Garrover* (que ara és una possessió).

[5] Tingui's present que els topònims que col·loquialment van amb article literari no admeten l'ús amb l'article salat.

XV 13. Cosme Aguiló copia 09.07.07 12:27 Página 422

2. Si el genèric manté el sentit originari, s'escriurà preferentment en majúscula: *sa Coma de n'Arbona, es Puig Major*,[6] si bé es pot escriure també en minúscula (*sa coma de n'Arbona, es puig Major*) i és especialment convenient de fer-ho, quan es tracta d'un genèric omissible, perquè no forma part del topònim (*illa de Mallorca*, a diferència de *Illa de ses Rates*).

Flexions amb ensordiment

Alguns topònims presenten flexions amb ensordiment. Si la forma ensordida és l'única documentada, es reflecteix l'ensordiment en la grafia: *el Torrent dels Aljupets, es Putxet*, però *es Puget* (Santa Eugènia). Si alterna amb la corresponent sonora, té preferència la forma sonora. Ex.: *es Safareget* i no **es Safaretxet*.

LÈXIC

Arcaisme

Es manté. Ex.: *es Camp Redó, sa Cegonya, sa Punta des Relotge, es Galiner, Ca s'Escaravat.*

Barbarisme

1. Cal potenciar l'ús de topònims genuïns tradicionals. Ex.: *es Camí de na Gosta* i no **es Camí des Palos*.

2. S'adapten si hi ha poca diferència formal: *sa Caseta des Carabiners* i no **sa Caseta des Carabineros, es Sementer de s'Avió* i no **es Sementer de s'Avión, sa Punta des Torpede* i no **sa Punta des Torpedo*.

3. Es tendirà a l'adaptació dels genèrics: *s'Embarcador de sa Madera* i no **s'Embarcadero de sa Madera, s'Espenyador* i no **s'Espenyadero, es Varador* i no **es Varadero, s'Ansa de Migjorn* i no **s'Ensenada de Migjorn*.

4. Es mantenen els barbarismes difícilment substituïbles a causa de la distància formal: *sa Barraca des Parillo, sa Cova des Guanete, sa Barraca des Cabo, es Lote, Can Sidoro, es Màrmols*, etc.

5. Es mantenen els encapçalats amb la partícula *lo*, si no poden reemplaçar-se per altres topònims més genuïns. Exemples: *lo d'en Claro, lo des Sabaters*, etc.

Cognoms problemàtics

Hi regirà la normativa. Ex.: *la Vall d'en Marc* i no **la Vall d'en March, sa Quarterada de n'Esbert* i no **sa Quarterada d'en Sbert, Son Proenç* i no **Son Prohens, es Prat de n'Esquella* i no **es Prat d'en Squella.*

Variants antigues etimològiques residuals o testimonials

D'entre diverses formes més o menys acostades a l'etimologia, cal donar preferència a la més estesa popularment: és preferible *Cotimplà* (< 'còtil pla') en lloc de *Cotilplà* (variant etimològica recollida només d'un sol informant) o de *Contimplà* (més allunyada encara de l'etimologia); *es Cocó de l'Ancai* (< 'de l'alcaid') millor que *es Cocó de l'Ancaid* (recollit només d'un informant).

[6] L'ús de la majúscula és especialment indicat quan el genèric va acompanyat d'un adjectiu (*es Puig Major*), i també és habitual en els mapes i rètols. En canvi, els nomenclàtors o reculls alfabètics solen usar la minúscula, perquè l'ordenació es fa a partir de l'element que acompanya el genèric.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 423

LES «RELACIONS DE DESCENDENTS DE JUEUS CONVERSOS DE DIFERENTS POBLES DE MALLORCA» (1809). ESTUDI ONOMÀSTIC I HISTÒRIC

Pau Mateu Vives

XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Manacor, 2002

INTRODUCCIÓ

La comunicació que presentam té com a objectiu l'estudi de l'onomàstica (els noms propis i llinatges) dels xuetes i, en menor mesura, dels seus mals noms i oficis. Com és sabut, aqueixa població s'ha caracteritzat, en relació a la resta de la població preturística de l'illa, per presentar una marcada endogàmia, la qual és conseqüència de la marginació a què ha estat sotmesa. Es tracta d'un tema que compta amb una nombrosa bibliografia, mostra de l'interès que suscita, no tan sols entre els estudiosos, sinó també entre la societat mallorquina en general. Aquesta és només una aportació més, centrada en l'onomàstica, un dels àmbits d'estudi més característics dels estudis sobre els xuetes, per tal com és aquesta la que permet la identificació del grup segregat per la majoria.

Aquest treball de recerca onomàstica se cenyeix a un període històric i a un àmbit geogràfic molt concrets: la Guerra del Francès i la Part Forana. Això es deu a les característiques de la documentació que serveix de base per a la realització d'aqueix treball, generada com a conseqüència dels esdeveniments polítics del moment.

A partir de l'estudi dels documents, hem volgut donar resposta a un conjunt d'interrogants que ens plantejàrem a l'hora d'emprendre la seva anàlisi. Uns interrogants que tenen la voluntat d'escatir, en primer lloc, fins a quin punt el comportament endogàmic dels xuetes es pot resseguir en la utilització d'uns determinats noms de pila, bé siguin d'home o de dona. I, en segon, quina era la distribució i freqüència a la Part Forana dels quinze llinatges coneguts com a xuetes. A més a més, els documents ens permeten analitzar alguns malnoms, els oficis i activitats que exercien, a banda d'altres possibilitats d'estudi que defugen l'àmbit de l'onomàstica.

Finalment, hem elaborat uns mapes de distribució geogràfica que ens aclareixen quins pobles de la Mallorca de principis de segle XIX acollien xuetes, i quin era el seu nombre.

LA DOCUMENTACIÓ

La documentació que hem estudiada es troba a l'Arxiu del Consell de Mallorca, dins l'apartat de correspondència de la Junta Superior de Govern, i du la signatura x-490/3. El títol és: «Relacions de descendents de jueus conversos de diferents pobles de Mallorca» (1809) i està redactat en llengua castellana.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 424

A més de la documentació sobre la relació dels descendents dels jueus conversos, hem consultat altres documents del mateix any que ens han ofert una informació complementària. Concretament, hem consultat: «Batles Reials (*Respuestas de los Bailes reales sobre milicias Honradas*) 1809», sig. x-854/5, «Viles de Mallorca (*Contestación de las villas para alistamientos*) 1809», sig. x-855/6, «Pobles de Mallorca (*sobre levas*) 1809», sig. x-864/4, «Relacions d'homes dels pobles de Mallorca per a allistament 1809», sig. x-490/1 i finalment «Padrons de veïns de Mallorca i estat general de la població (1801)», sig. x-507/2.

La primera pàgina del lligall porta el títol: «*Contestaciones de las Justicias sobre individuos de la calle*». Les contestacions a l'ordre de la Junta Superior de dia 9 de març de 1809 diuen contestar a la relació de *los individuos de la calle* que existeixen al seu municipi. Totes les contestes van dirigides a l'Excel·lentíssim Senyor Comte d'Aiamans.

Una de les premises de tot investigador és la d'analitzar fins a quin punt la documentació d'estudi és del tot fiable i representativa. Hem intentat calibrar la fiabilitat de la font mitjançant la comparació d'una de les llistes, la de Pollença, amb el padró municipal d'habitants de 1811 que es troba a l'arxiu municipal d'aquella vila. La comparació entre totes dues fonts suggereix que la documentació que serveix de base per al treball té un alt grau de fiabilitat.

EL CONTEXT HISTÒRIC

La primera dècada del segle XIX Mallorca està marcada per la Guerra del Francès. El maig de 1808 es produeix la sublevació contra els francesos, i en el mes de juny Ferran VIIè és proclamat rei. En aquest context es crea la Junta Suprema de Govern de Balears, formada per 29 membres, alguns pertanyents a la noblesa, en concret Josep Sanglada de Togores (comte d'Aiamans) com a president.

LA JUNTA SUPERIOR DE GOVERN

La Junta Suprema de Govern va començar a prendre mesures per tal de defensar l'illa dels possibles atacs per part de l'exercit napoleònic, un cop ocupada Catalunya. En aquest sentit es decretà l'allistament general de tots els homes entre 16 i 40 anys i la creació de les milícies urbanes. Aquesta Junta fou substituïda el mes de febrer de l'any 1809 per la Junta Superior de Govern.

La Junta Superior de Govern ordenà als ajuntaments la realització dels llistats d'homes que havien de servir a l'exercit i la realització de lleves forçoses. També es va donar l'ordre de realitzar la relació de tots els xuetes que residien als seu municipi. Principalment es demanava la relació d'homes entre els 16 i els 40 anys, però molts de municipis relacionen els menors d'edat i els més vells, i en molts de casos els membres femenins de les unitats familiars.

L'ordre fou expedida el dia 9 de març i contestada pels municipis que hem pogut estudiar entre el dia 15 de març, la primera i els dia 26 d'abril, la darrera. Són 26 els municipis que contesten i de 8 no tenim resposta. D'aquest vuit, tres els hem complementat amb el padró de 1801, i un amb una relació d'allistament de 1809. Vull recordar que per aquestes dates encara no s'havien produït les segregacions municipals que s'aniran fent al llarg del segle.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 425

ELS XUETES

Tothom coneix el grau de marginació que el col·lectiu xueta ha sofert al llarg dels segles, i que en el moment de la guerra del Francès o a principis del segle XIX aquesta marginació encara es mantenia ferma. Recordem que a mitjan segle XVIII hi havia hagut un intent de desterrament de la *gente de la calle* a l'illa de Cabrera.

Arran d'aquests esdeveniments, aquest col·lectiu demanà empara i l'equiparament social al rei Carles III. Aquest rei il·lustrat els concedí això mitjançant 3 reials Cèdules: 1782, 1785 i 1788. Però, tot i aquest reconeixement, continuaren marginats tant en l'àmbit públic com en el privat.

La presència de liberals a la Junta Superior degué facilitar la incorporació de xuetes a l'exèrcit. Aquesta ordre es pot interpretar —o això és el nostre parer— de dues maneres: o bé podria respondre a un intent d'incorporar el col·lectiu a la vida pública o, simplement, ser conseqüència de la necessitat de reunir el major contingent d'homes possible per tal de fer front a una eventual invasió de l'illa.

La presència de xuetes a la Part Forana —fins aleshores es concentraven a Ciutat— es pot explicar per dos fets. Per una part, sembla demostrat un fort creixement demogràfic de la gent del carrer del Segell a finals del segle XVII i principis del XVIII. Això hauria motivat que una part de la població emigràs cap als pobles de Mallorca i es concentràs en aquelles viles que oferien unes millors perspectives de progrés econòmic i social. D'altra banda, la fuita de Ciutat i el seu establiment a la Part Forana es podria interpretar com una forma de fugir de l'opressió i la marginació que durant segles patí el grup de part del Sant Ofici i de la resta de la ciutadania. Però el rebuig dels forans solia ser tan intens com els dels ciutadans.

ELS NOMS DE PILA

Som conscient de les mancances que presenta aquest estudi. En bona part, es deriven de la manca de publicacions en què s'estudiï la freqüència i distribució estadística, en mostres prou amples —diverses poblacions, almenys— de l'onomàstica la població cristiana vella. I per això mateix la impossibilitat de contrastar fins a quin punt els noms de pila que porten els xuetes són exclusius d'aquest grup o es corresponen amb la moda o devoció del moment i de la resta de mallorquins. El mateix podem dir dels noms composts: fins a quin punt és propi dels xuetes o és una moda de l'època? El cert és que noms que tothom té per xuetes entre les dones, com puguin ser Elionor i Beatriu, no són dels més abundants, i sí ho són Caterina, Francesca i Maria. En el cas dels homes, Josep és un dels noms de pila que es tenen per xuetes, però caldria saber quin grau de popularitat i acceptació tenia aqueix prenom entre els cristians vells en aquesta època. Els noms que el segueixen en nombre són els característics de la població mallorquina: Francesc, Miquel, Joan, Jaume, etc.

En els quadres següents es pot apreciar la freqüència d'aquests prenoms, que hem traduït al català, cosa que ha permès unificar les diferents solucions gràfiques que presentaven els originals castellans.

El resultat és el següent: es poden comptar un total de 27 noms de dona diferents. Els que més es repeteixen són els de Caterina, amb 19; Francesca, amb 13; i Maria amb 10. Si afegim als anteriors els noms composts formats a partir dels anteriors com a primer i d'altres com a segon, la relació quedaria de la següent manera: Caterina 20, Francesca 18 i Maria

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 426

13. Això no variaria l'ordre anterior dels antropònims. D'aquests 27 prenoms, set són composts: Francesca, Maria, Joana i Caterina, que van acompanyats d'Anna. Els altres tres són Francesca, Isabel i Joana, que hi van de Maria.

Nom	Número	%
Antònia	1	1,1
Bàrbara	1	1,1
Caterina Anna	1	1,1
Clara	1	1,1
Esperança	1	1,1
Francesca Maria	1	1,1
Isabel Maria	1	1,1
Joana Maria	1	1,1
Josepa	1	1,1
Magdalena	1	1,1
Paula	1	1,1
Anna	2	2,2
Beatriu	2	2,2
Jerònia	2	2,2
Joana	2	2,2
Rosa	2	2,2
Elionor	3	3,3
Isabel	3	3,3
Joana Anna	3	3,3
Maria Anna	3	3,3
Teresa	3	3,3
Coloma	4	4,4
Francesca Anna	4	4,4
Margalida	4	4,4
Maria	10	11,1
Francesca	13	14,4
Caterina	19	21,1
Total	90	100

Es poden comptabilitzar 49 noms d'home diferents. Els noms de pila que més es repeteixen són Josep, amb 38; Francesc, amb 33; Miquel, amb 28; Joan, amb 25; i Jaume amb 20. Si, com havíem fet amb els prenoms femenins, afegim als anteriors els noms composts formats a partir dels anteriors com a primer i d'altres com a segon, la relació quedaria així: Josep amb 38, Francesc amb 33, Joan amb 33, que seria el que més augmentaria, tot depassant Miquel, que restaria amb 29. Els seguirien Pere, amb 25, que també augmentaria i, d'aqueixa manera, passaria part damunt Jaume, només amb 23. Entre els homes hi ha 11 noms composts. Pere Joan, amb 15, és el més nombrós. El segueixen Joan Baptista amb 8, Pere Onofre, Pere Andreu i Jaume Antoni, tots amb 3, Pere Ramon, Miquel Ramon, Gabriel Nicolau, Ferrando Valentí, Antoni Pau i Antoni Josep, amb un respectivament.

Pere és el nom de pila que més variants presenta, i són quatre: Pere Joan, Pere Onofre, Pere Andreu i Pere Ramon, seguit d'Antoni amb dues variants.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 427

Nom	Número	%
Antoni Josep	1	0,3
Antoni Pau	1	0,3
Baltasar	1	0,3
Domingo	1	0,3
Eloi	1	0,3
Ferrando Valentí	1	0,3
Gabriel Nicolau	1	0,3
Guillem	1	0,3
Macià	1	0,3
Melcion	1	0,3
Miquel Ramon	1	0,3
Pere Ramon	1	0,3
Salvador	1	0,3
Sebastià	1	0,3
Agustí	2	0,6
Baptista	2	0,6
Cristòfol	2	0,6
Ignasi	2	0,6
Jeroni	2	0,6
Joaquim	2	0,6
Manuel	2	0,6
Pau	2	0,6
Pere	3	0,9
Ramon	2	0,6
Benet	3	0,9
Bernat	3	0,9
Jaume Antoni	3	0,9
Mateu	3	0,9
Pere Andreu	3	0,9
Pere Onofre	3	0,9
Tomàs	3	0,9
Llorenç	4	1,3
Vicenç	4	1,3
Gaietà	5	1,6
Andreu	6	1,9
Bartomeu	7	2,2
Nicolau	9	2,8
Onofre	7	2,2
Joan Baptista	8	2,5
Rafel	10	3,1
Gaspar	12	3,8
Antoni	14	4,4
Pere Joan	15	4,7
Gabriel	18	5,6
Jaume	20	6,3
Joan	25	7,8
Miquel	28	8,8
Francesc	33	10,3
Josep	38	11,9
Total	**319**	**100,0**

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 428

Nom	Número
Baltasar	1
Domingo	1
Eloi	1
Ferrando Valentí	1
Guillem	1
Macià	1
Melcion	1
Salvador	1
Sebastià	1
Agustí	2
Baptista	2
Cristòfol	2
Ignasi	2
Jeroni	2
Joaquim	2
Manuel	2
Pau	2
Ramon	2
Benet	3
Bernat	3
Mateu	3
Tomàs	3
Llorenç	4
Vicenç	4
Gaietà	5
Andreu	6
Bartomeu	7
Onofre	7
Nicolau	9
Rafel	10
Gaspar	12
Antoni (+ v)	16
Gabriel (+ v)	19
Jaume (+ v)	23
Pere (+ v)	25
Miquel (+ v)	29
Joan (+ v)	33
Francesc	33
Josep	38

ELS LLINATGES

Dels 15 llinatges coneguts com a xuetes, a la Part Forana en trobam 12. Els llinatges més abundants són Forteza —63 casos— Fuster i Pomar —62— i Miró —53—. El cognoms que no hem trobat són: Martí, Valentí i Valleriola. Sumant els llinatges dels homes i les dones s'obté un total de 402 llinatges.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 429

Pel que fa a Martí, existeix sempre el dubte si les persones que porten aqueix llinatge són o no xuetes, ja que aquest llinatge era un dels més freqüents dels cristians vells durant l'edat mitjana. A més s'ha de dir que no apareix relacionat com a xueta a municipis on és abundant, com pugui ser Binissalem. En aquest sentit, també, hem d'esmentar els casos dels Miró de Sóller, els Valls de Felanitx i els Pomar de Pollença, on poden no ser considerats xuetes i conviuen amb cristians vells que porten el mateix llinatge.

Pel que fa a l'ortografia trobam el llinatge Forteza escrit amb *z* llevat d'un pic que ho està amb *s*. El cognom Pinya està escrit amb la *ñ* castellana, el cognom Cortès no apareix accentuat i Pomar el trobam escrit a un poble sense la *r* final.

Llinatge	**Número**	**%**
Tarongí	2	0,49
Segura	3	0,74
Valls	18	4,47
Pinya	19	4,72
Cortès	22	5,47
Aguiló	32	7,96
Bonnín	33	8,20
Picó	33	8,20
Miró	53	13,18
Pomar	62	15,42
Fuster	62	15,42
Forteza	63	15,67
Total	402	100%

ELS MALNOMS

En alguns casos, juntament amb el prenom i el cognom, apareix el malnom. Atès l'escàs nombre, no n'hem intentat cap classificació. Són els que s'enumeren a continuació.

Artà: Molinet (1), Mestall (3), Pris (1), Marieta (2), Sariya (2), Ganyana (1), Marrueco (1), Gelat (4), Carreter (2), Delet (2), Curt (2).

Calvià: Gil.

Inca: Bibi.

Sa Pobla: Piña.

Volem destacar el nom d'un xueta d'Inca, Ferrando Valentí Forteza. Aquest personatge segurament era membre d'una de les més riques famílies xuetes que portaven el malnom Valentí com a segon o tercer nom. Hem de pensar que amb el temps els malnoms esdevenien el nom de les famílies (Porqueres, 2001: 42).

L'ENDOGÀMIA

En els pobles on la relació inclou tots els membres de la família hem pogut observar quin nivell d'endogàmia existia. Així, trobam que a Algaida, Inca, Montuïri, Santa

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 430

Margalida i Muro, tots els matrimonis són entre xuetes. A Llucmajor i Sineu hi ha un cas de matrimoni mixt a cada poble. A Pollença trobam un altre cas de matrimoni mixt, més tots els matrimonis dels Pomar (que sembla que no són tinguts per xuetes en aquesta època) amb no xuetes.

ELS OFICIS

En alguns casos la relació de noms va acompanyada de l'ofici que exerceix. Això ha fet possible realitzar-ne una classificació i poder veure quin és l'àmbit laboral i quines són les activitats que preferentment desenvolupaven aquest col·lectiu de persones.

A partir de 1679 els del Carrer de Segell sols seran admesos en els gremis dels argenters, el de passamaners del Carrer i els de petits venedors ambulants anomenats marxandos. A banda dels gremis, també se'ls tancarà la porta de la universitat o del seminari, institucions docents que també inseriran en els seus estatuts articles, excloent-hi els xuetes (Riera 1973: 36-37).

Malgrat aquestes prohibicions trobam 2 xuetes que treballen per als ajuntaments com són dos saigs, l'un a Campanet i l'altre a Pollença. Cal notar el fet que aquest darrer és casat amb una cristiana de natura. Els argenters els trobam a pobles grans: 3 a Manacor, 2 a Felanitx, 1 a Artà, 1 a Inca, 1 a Llucmajor i 1 a Sa Pobla.

Una possible explicació al fet que els xuetes es dediquin primordialment a les feines del sector comerciant i ambulant, l'hem de cercar en la seva recent arribada als pobles. D'altra banda, l'observació del quadre d'oficis permet intuir l'existència d'una diferenciació socioeconòmica que fa que alguns xuetes, com els que feien de jornalers, es puguin confondre, laboralment almenys, amb la majoria cristiana de natura.

62,6	**129**	**Comerç i transport**
6,8	14	botiguer
1,9	4	botiguer i comerciant
6,8	14	comerciant
33,0	68	marxando
0,5	1	marxando de cistelles
1,0	2	mercader de robes i adrogueria
0,5	1	traficant
1,5	3	matriculat
7,8	16	traginer
1,9	4	traginer i botiguer
0,5	1	marxando i traginer
1,0	2	negociant
0,5	1	carreter
19,9	**41**	**Activitats agropecuàries**
2,4	5	conrador
15,0	31	jornaler
5,8	12	llaurador

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 431

9,7	**20**	**Menestralia i oficis**
4,4	9	argenter
1,9	4	moliner
0,5	1	carnisser
0,5	1	forner
0,5	1	llauner
0,5	1	sedasser
0,5	1	taverner
1,0	2	*remendón*
4,9	**10**	**Altres**
0,5	1	mosso de *caja abiente* (*sic*)
2,9	6	estudiant
1,5	3	saig
2,9	**6**	**Diversos sectors**
1,0	2	botiguer i conrador
0,5	1	carreter i conrador
1,0	2	conrador i traginer
0,5	1	negociant i conrador
100	**206**	

La distribució

MUNICIPI	NÚMERO D'HOMES	%
Alaró	5	1,44
Alcúdia (1801)	1	0,28
Algaida	6	1,72
Andratx (1801)	2	0,57
Artà	40	11,52
Binissalem	0	0
Bunyola	3	0,86
Calvià	2	0,57
Campanet	5	1,44
Campos	16	4,61
Deià	0	0
Escorca	0	0
Esporles	1	0,28
Felanitx	35	10,08
Inca	29	8,35
Llucmajor	20	5,76
Manacor	60	17,29
Marratxí	0	0
Montuïri	8	2,30
Muro	*	*
Petra	*	*
Pollença	13	3,74
Porreres	26	7,49

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 432

MUNICIPI	NÚMERO D'HOMES	%
Puigpunyent	0	0
Sa Pobla	11	3,17
Sant Joan	0	0
Santa Margalida (1818)	22	6,34
Santa Maria	12	3,45
Santanyí	5	1,44
Selva	0	0
Sencelles	*	*
Sineu	11	3,17
Sóller (1801)	13	3,74
Valldemossa	1	0,28
TOTAL	347	100%

ELS POBLES

Alaró

Contesta el batlle Antoni Frau el dia 18 de març de 1809. La relació consta de 5 caps de famílies. Els prenoms són 4 noms diferents i un d'ell compost: 2 Joan, 1 Josep, 1 Gaietà i 1 Pere Andreu. Són tres llinatges diferents: Forteza (3), Aguiló (1) i Pomar (1). Tots 5 tenen l'ofici de marxando. La carta diu que aquest són els que hi ha, a excepció dels seus fills menors d'edat.

Alcúdia

No hi trobam la contesta a l'ordre. Al padró de 1801 trobam un Joaquim Picó.

Algaida

Contesta el batlle Bartomeu Mulet el dia 17 d'abril de 1809. La relació consta de 2 famílies. Els prenoms són 5 diferents i 2 d'ells composts: Bartomeu (2), Joan (1) Baptista, Eloi (1), Andreu (1) i Pere Joan (1) que fan 6 homes, i 5 dones amb 5 noms diferents i 2 d'ells composts: Antònia (1), Isabel Maria (1), Maia Anna (1), Francesca (1) i Teresa (1). Els llinatges són: Pomar (10) i Valls (1). Els dos caps tenen l'ofici de marxando. La carta diu que aquests són els que hi ha, a excepció dels seus fills menors d'edat. Matrimonis endogàmics.

Andratx

No hi és.

Al padró de 1801 trobam: Gaietà Bonnín i Gabriel Valls.

Artà

Contesta el batlle Jeroni Guiscafré, els regidors Joan Sureda, Joan Forn, el síndic personer Ignasi Sureda i el secretari Bartomeu Pujol el dia 23 de març de 1809. La relació consta de 33 caps de famílies més 7 membres que viuen a la mateixa casa. Els prenoms són 19 diferents i 3 de composts: Joan (8), Miquel i Josep (5), Francesc 1 Nicolau (3), Mateu i Jaume (2), Gaietà, Gaspar, Pere, Pere Joan, Pere Andreu, Onofre, Antoni Josep, Rafel, Gabriel, Bernat, Macià i Andreu (1). Els llinatges són 6 de diferents: Pomar (21), Fuster

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 433

(10), Forteza (4), Piña i Picó (2) i Bonnín (1). 15 tenen l'ofici de jornaler, 14 de botiguer, 4 moliners, 2 traginers, 3 llauradors, 1 argenter, 1 *remendón*. La carta diu que aquest són els que hi ha, a excepció dels seus fills menors d'edat.

Binissalem

Contesta el batlle Andreu Borràs el dia 23 de març de 1809. No hi cap individu *de la calle*.

Bunyola

Contesta Miquel Amengual el dia 20 de març de 1809. La relació consta de tres 3 homes. Els prenoms són 3 de diferents: Manuel, Miquel i Josep (1); i els llinatges 2 de diferents: Segura (2) i Fuster (1). 2 tenen botiga i un d'ells, a més, és marxando.

Calvià

Contesta Simó Estadas el dia 20 de març de 1809. La relació consta de Pere Joan Cortès, marxando domiciliat a Palma i que visita constantment el poble. A més hi resideix esporàdicament Francesc Segura, àlies Gil, carnisser, i que viu a Andratx.

Campanet

Contesta el batlle Pere Josep Socies el dia 18 de març de 1809. La llista relaciona 4 caps de família i un fill major, tot i que tots tenen fills menors. Els prenoms són 3 de diferents: Miquel (3), Onofre i Antoni (1). Només hi trobam el llinatge Bonnín, i potser siguin fills de dos germans. Hi trobam 2 llauradors, 1 negociant amb *abaceria*, 1 traginer amb *abaceria* i un oficial saig.

Campos

Contesta el batlle Miquel Oliver el dia 15 de març de 1809. La llista relaciona 16 homes majors i menors d'edat. Els prenoms són 9 de diferents i 2 d'ells composts: Josep, Francesc i Joan Baptista (3), Jaume (2), Joan, Gaspar, Pere Joan, Miquel i Bartomeu (1). Els llinatges són 3 diferents: Picó (9), Aguiló (5) i Pomar (2). Els oficis són: 5 botiguers i comerciants, 3 comerciants i 1 carreter.

Deià

Contesta el secretari Pere Antoni Coll el dia 18 de març de 1809 informant que no n'hi ha.

Escorca

Contesta el secretari Jaume Solivelles el dia 26 de març de 1809 informant que no n'hi ha.

Esporles

Contesta el batlle Bartomeu Arbós el dia 18 de març de 1809 informant que hi viu Agustí Fuster, casat i d'ofici marxando.

Felanitx

Contesta el batlle Miquel Carrió el dia 22 de març de 1809. A la llista es relacionen 21 caps de família més 14 persones pertanyents a aquestes, dues d'ells dones. Els prenoms

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 434

són: Gabriel (7) i Gabriel Nicolau (1), Francesc i Josep (5), Gaspar, Antoni, Joan, Joan Baptista (2), Miquel, Pere Joan, Pere Onofre, Cristòfol, Jaume, Benet, i Ramon (1). Això fa 15 noms de pila diferents, 4 d'ells composts. Les dones són Caterina (2) i això fa un sol nom. Els llinatges són: Valls (10) i Vallès (1), Miró (7), Fuster i Forteza (Fortessa) (5), Piña (4), Pomar (2), i Picó (1); això fa 8 llinatges diferents. Els oficis són: 11 comerciants, 2 argenters, 2 traginers, 2 conradors, 1 *remendón*, 1 mosso de *caja abiente* i 1 llauner.

Inca

Contesta el batlle Guillem (?) el dia 19 de març de 1809. La relació es fa per famílies completes que són 12, on hi ha 29 homes i 24 dones: un total de 53 persones. Els prenoms són 15 diferents i 5 d'ells composts: Josep (7), Miquel (5) i 1 Miquel Ramon, Jaume (3) i 1 Jaume Antoni, Tomàs i Pere Joan (2), Pere Andreu, Mateu, Jeroni, Ferrando Valentí, Baltasar, Francesc, Joan i Baptista (1). Els noms de dona són 12 diferents i 3 de composts: Caterina (7), Francesca (4), Francesca Maria (1) i Francesca Anna (1), Joana Anna (3), Maria (2), Isabel, Teresa, Beatriu, Jerònia, Coloma i Elionor (1). Els llinatges són 7 diferents: Aguiló (15), Forteza (13), Picó i Bonnín (8), Piña (5), Fuster i Pomar (1). Els oficis són: 11 marxandos, 1 argenter i 1 negociant. Matrimonis endogàmics.

Llucmajor

Contesta el batlle Joan Carany (?) el dia 17 d'abril de 1809. La relació es fa per famílies completes i que són 14, on hi ha 21 homes i 35 dones, és a dir, un total de 56 persones. Els noms d'homes són 13 diferents i un d'ells compost (1 no és xueta): Miquel (4), Antoni i Joan (3), Francesc (2), Bartomeu, Gabriel, Andreu, Joaquim, Tomàs, Bonaventura (no xueta), Josep, Jaume i Pere Onofre (1). Els noms de dones són 16 diferents i 3 d'ells composts: Caterina (7), Francesca (6) i Francesca Anna (1), Maria (5) i Maria Anna (2), Coloma (3), Bàrbara, Elionor, Beatriu, Teresa, Paula, Rosa, Joana i Joana Anna, Magdalena, Clara i Margalida (1). Els llinatges són: Miró (12), Forteza (11), Fuster (10), Bonnín (7), Pomar (4), Valls (3) i Cortès (1). Els oficis són: 10 marxandos, 1 argenter i un jornaler (no xueta). Endogàmia excepte en un cas.

Manacor

Contesta el batlle Pere Francesc Sard el dia 15 d'abril de 1809. La relació conté els caps de família i els fills mascles, és a dir, un total de 60 homes. Els noms són 22 diferents i 4 d'ells composts: Josep (11), Francesc (10), Gaspar i Jaume (6) i Jaume Antoni (2), Rafel (4), Nicolau (3), Antoni, Joan i Vicenç (2), Gabriel, Gaietà, Bernat, Agustí, Manuel, Miquel, Pere, Pere Onofre, Pere Joan, Llorenç Antoni, i Sebastià (1). Els llinatges són 9 diferents: Pomar (17), Forteza (14), Cortès (9), Picó (8), Aguiló (4), Bonnín (3), Fuster i Valls (2) i Miró (1). Els oficis són: 26 marxandos, 11 jornalers, 3 argenters, 2 conradors i 1 traginer.

Marratxí

Contesta el batlle Vicenç Serra el dia 19 de març de 1809. No n'hi ha cap.

Montuïri

Contesta el secretari Joan Oliver el dia 11 d'abril de 1809. La relació la formen dues famílies, formades per 11 membres: 8 homes i 3 dones. Els noms de pila dels homes són 5 diferents: Onofre, Andreu i Gabriel (2), Bernat i Joaquim (1). Els de les dones són: Caterina (2) i Anna (1). Els llinatges són: Fuster (9) i Piña (2), aquest portat per les dues dones dels caps de família. Els dos caps són marxandos. Endogàmia matrimonial.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 435

Muro

No hi és.

Petra

No hi és.

Pollença

Contesta el batle Martí Vila dia 22 de març de 1809. La llista relaciona 11 famílies formades per 22 persones majors d'edat: 13 homes i 9 dones. Els prenoms dels homes són 12 diferents (un és il·legible): Jaume i Miquel (2), Josep, Antoni, Gaspar, Joan i Joan Baptista, Gabriel, Baptista i Jeroni (1). Els noms de les dones són: Maria i Margalida (2), Anna, Francesca, Isabel, Elionor i Jerònia (1). Els llinatges són: Cortès (8), Picó (5), Forteza (3), Piña (2), Miró (2) i Bonnín (2). Els oficis són: 4 marxandos i 1 marxando i traginer, 3 jornalers, 1 sedasser i 1 saig. El saig no és casat amb una xueta.

En el padró de 1811, Joan i Jeroni Picó (jornalers) i Miquel Picó (cec i ximple) no hi són. També hi ha la família formada per Elionor Valls, Catalina Aguiló, Beatriu Aguiló, Maria Aguiló, Magdalena Aguiló, Elionor Aguiló, Francesca Aguiló, que al llistat de 1809 no hi són. El pare d'aquesta família, Josep Aguiló, ha estat reclutat en una lleva forçosa i està tancat a la presó; la dona diu que el batlle li té ràbia. També hi ha Bautista Cortès (21 anys) i Miquela Miró (16 anys), però devien ser menors a l'allistament o ell és un extern que s'ha casat amb una pollencina.

A més hi trobam Francesca Vila vídua d'Ignasi Pomar, Catalina Cifre vídua d'un Pomar perquè té un fill que du aquest llinatge, Esteve Pomar vidu amb una filla Pomar, Gabriel Santacreu casat amb Isabel Maria Pomar i un fill Joan, Miquel Pomar casat amb Teresa Llompart, un fill Joan Pomar, Antoni Pomar casat amb Maria Sales, Bernat Rotger casat amb Anna Pomar, i Martí Pomar casat amb Francesca Cladera.

Porreres

Contesta el batlle Bartomeu Escarrer el dia 23 de març de 1809. La relació està formada pels caps de família i els fills mascles i en total són 26 homes. El prenoms són 13 diferents i 1 d'ells compost: Francesc (5), Antoni (3) i Antoni Pau (1), Josep i Pere Joan (3), Gabriel i Ignasi (2), Vicenç, Miquel, Nicolau, Jaume, Rafel i Joan (1). Els llinatges són 6 diferents: Miró (17), Fuster (4), Piña (2), Bonnín, Valls i Forteza (1). Els oficis són: 10 traginers, 2 negociants i conradors, 1 carreter i conrador, 1 forner, 1 conrador, 1 conrador i traginer, 1 jornaler, 1 marxando i 1 marxando de cistelles.

Puigpunyent

Contesta l'escrivà Josep Morey el dia 20 de març de 1809. No n'hi ha.

Sa Pobla

Contesta el secretari Bartomeu Vicenç el dia 22 de març de 1809. La relació està formada pels caps de família (4) i els fills mascles, i això fa un total d'11 homes. Els prenoms són 9 diferents i 1 de compost: Francesc i Antoni (2), Pere Joan, Rafel, Nicolau, Pau, Domingo, Onofre i Miquel (1). El llinatges són: Forteza (6), Cortès (3) i Tarongí (2). Els oficis són: 3 botiguer i conrador, 2 traginer i botiguer, i 1 argenter.

Sant Joan

Contesta el batlle Cosme Mas el dia 20 de març de 1809. No n'hi ha.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 436

Santa Margalida

No hi és.

En el padró municipal de 1818 hi ha 8 famílies o cases formades per 42 persones: 22 homes i 20 dones. Els prenoms del homes són 13 diferents: Baltasar (4), Francesc, Salvador, Macià, Josep, Antoni i Rafel (2), Jaume, Joan, Llorenç, Mateu, Agustí i Gabriel (1). Els noms de les dones són 8 diferents i 2 de composts: Caterina i Francesca 6), Margalida (3), Magdalena, Anna, Anna Maria, Isabel i Joana Maria (1). Els llinatges són: Pinya (14), Fuster (12), Miró (4), Pomar i Forteza (3) i Bonnín (2). Desconeixem els oficis i hi trobam dos matrimonis que no són endogàmics.

Santa Maria

Contesta el tinent de batlle Bartomeu Cañellas el dia 17 de març de 1809. La llista està formada per 12 homes. Els prenoms són 9 diferents i 1 de compost: Pere Joan i Gabriel (2), Pau, Llorenç, Miquel, Jaume, Pere, Salvador, Andreu i Josep (1). Els llinatges són: Fuster (9) i Pomar (3). Els oficis són: 7 llauradors i 3 marxandos.

Santanyí

Contesta el tinent de batlle Guillem Ferrer el dia 2 d'abril de 1809. La relació la formen 5 caps de família o casa. Els prenoms són 4 diferents i 1 d'ells compost: Onofre (2), Joan, Pere Joan, i Antoni (1). Els llinatges són 5 diferents: Forteza, Aguiló, Pomar, Miró i Bonnín (1). Els oficis són: 2 mercaders de robes i adrogueria, 2 traginers i adroguers, i 1 taverner.

Selva

Contesta el batlle Josep (?) el dia 24 de març de 1809. No n'hi ha.

Sencelles

No hi és.

Sineu

No hi és.

A l'allistament de 1809 trobam 5 cases o famílies que estan formades per 22 persones, 11 homes i 11 dones. Els prenoms dels homes són 7 noms diferents i 1 de compost: Rafel (3), Joan, Llorenç (2), Joan Baptista, Francesc, Bartomeu i Jaume (1). Els noms de les dones són 10 diferents i 2 de composts, una no és xueta: Francesca Anna (2), Caterina, Caterina Anna, Joana, Francesca, Maria, Isabel (no és xueta), Esperança, Margalida i Rosa (1). Els llinatges són: Fuster (11), Aguiló (4), Bonnín (3), Forteza i Miró (1). No diu els oficis i hi trobam dos matrimonis no endogàmics.

Sóller

No hi és.

Al padró de 1801 hem localitzat 18 caps de família o casa. Els prenoms són 13 de diferents: Miquel (3), Joan i Benet (2), Josep, Nicolau, Cristòfol, Gaietà, Tomàs, Raimundo, Vicenç, Jaume, Guillem i Melcior (1). Hi ha una dona vídua de nom Josepa. Els llinatges són: Miró (12), Aguiló (2), Segura, Forteza, Bonnín i Piña (1).

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 437

Valldemossa

Contesta el batlle Pere Joan Calafat el dia 16 de març de 1809. Sols esmenta Pere Ramon Pinya, saig.

BIBLIOGRAFIA

PORQUERES, E. *L'endogàmia dels xuetes de Mallorca. Identitat i matrimoni en una comunitat de conversos (1435-1750)*. Palma: Lleonard Muntaner Ed., 2001.

SELKE, A. *Vida y muerte de los chuetas de Mallorca*. Madrid: Taurus, 1980.

SOTO, R. [et al.]. *Sobre jueus i conversos a les Balears*. Palma: Lleonard Muntaner Ed, 1999.

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 438

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 439

XV 14. Pau Mateu 09.07.07 12:28 Página 440

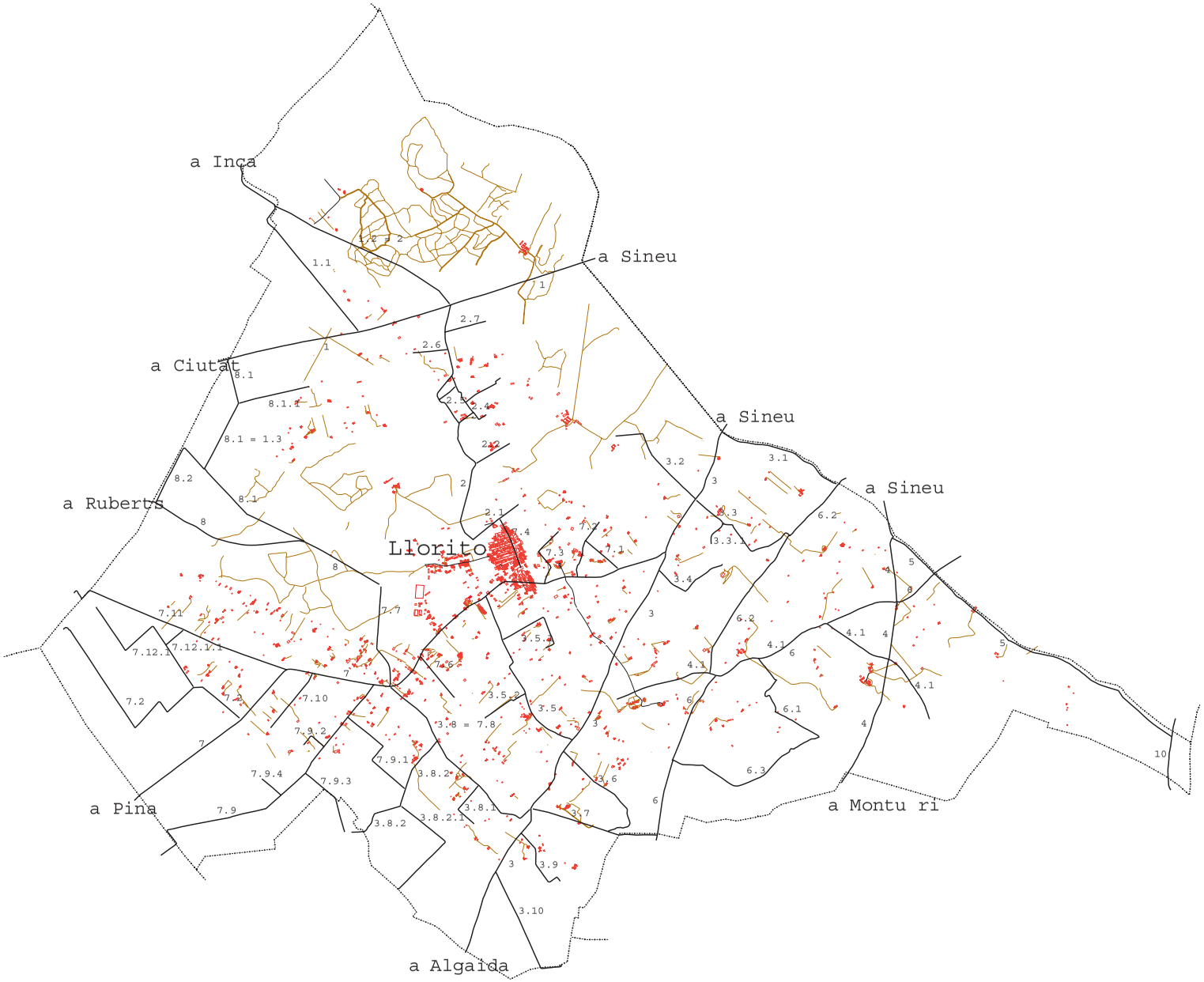
a Inca
a Sineu
a Ciutat
a Sineu
a Sineu
a Ruberts
Llorito
a Pina
a Montu ri
a Algaida